

**BELÂZÜRÎ'NİN *ENSÂBÜ'L-EŞRÂF*'INDA EBÛ
MİHNEF'İN HZ. ALİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİNİN
ANALİTİK VE KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

Bakhtyar MOHAMMED

**Doktora Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. İsmail ALTUN
2023
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Bakhtyar MOHAMMED

BELÂZÜRÎ'NİN *ENSÂBÜ'L-EŞRÂF*'İNDA EBÛ MİHNEF'İN HZ.
ALİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİNİN ANALİTİK VE
KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İsmail ALTUN

ERZURUM - 2023

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "BELÂZÜRÎ'NİN ENSÂBÜ'L-EŞRÂF'INDA EBÛ MİHNEF'İN HZ. ALİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİNİN ANALİTİK VE KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

08/03/2024

Bakhtyar MOHAMMED

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İsmail ALTUN danışmanlığında, Bakhtyar MOHAMMED tarafından hazırlanan bu çalışma 08 / 03 / 2024 tarihinde savunulmuş ve İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İsmail ALTUN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Mustafa MACİT

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mevlüt POYRAZ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
V. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	7
VI. DAHA ÖNCE YAPILAN ÇALIŞMALAR	8
VII. BELÂZÜRÎ VE EBÛ MİHNEF'İN HAYATI.....	9
A. Ebû Mihnef'in Hayatı.....	9
1. Ebû Mihnef'in Adı, Künyesi ve Lakabı	9
2. Ailesi.....	10
3. Hocaları ve Talebeleri	11
4. Doğumu ve Vefatı	11
5. Ebû Mihnef'in Tarih Alanındaki Katkılarına Yönelik Alimlerin Övgüsü	12
5. Ebû Mihnef'in Eserleri	14
6. Ebû Mihnef'in Kitapları Üzerine İnceleme	15
7. Ebû Mihnef'in Şiîliği.....	17
8. Ebû Mihnef'in Hz. Peygamber'in Ashâbı veya Ali b. Ebî Tâlib İle Arkadaş Olması Meselesi	20
9. Sünnî ve Şiî Âlimlere Göre Ebû Mihnef'in Durumu	21
a. Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Görüşleri.....	21
b. Şiî Âlimlerin Görüşü.....	22
10. Ebû Mihnef'in Rivayetlerinde Tahrifle Suçlananların Tespiti	26
11. Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Ebû Mihnef'e Yönelik Eleştirilerinin Tespiti	27
12. Ebû Mihnef ve Tarihi Rivayetlerinin Önemi.....	27
13. Ebû Mihnef'in Tarihî Rivayetlerdeki Yöntemi	30
14. Ebû Mihnef'in Taassubu ve Ayrımcılığı	31

15. Ebû Mihnef'in Rivayetlerinin Ümmet Üzerindeki Etkileri.....	33
16. Ebû Mihnef'in Ehl-i Beyti Müdafaa Eden ve Yücelten Rivayetleri	37
17. Ebû Mihnef'in Rivayetlerine Yönelik Tarihçilerin Tutumu.....	37
B. Belâzürî'nin Hayatı	41
1. Hocaları ve Öğrencileri	41
2. Seyahatleri	42
3. Abbasi Sultanlarıyla İlişkisi.....	42
4. Cerh ve Ta'dil Âlimlerine Göre Hâli.....	42
5. Mezhebi	42
6. Eserleri.....	43
7. Doğumu ve Vefatı	43
8. <i>Ensâbü'l-eşrâf</i> ın Baskıları	43
9. Belâzürî'nin <i>Ensâbü'l-eşrâf</i> ı Telif Ettiği Koşullar	44
10. <i>Ensâbü'l-eşrâf</i> ın Önemi.....	45
11. <i>Ensâbü'l-eşrâf</i> ın Telifinde Belâzürî'yi Etkileyen Hususlar.....	46
12. Belâzürî'nin Kişi ve Kabilelerin Tarihini Nakletme Metodu	47
13. Belâzürî'nin Rivayetleri Nakletme Metodu ve Kaynakları.....	48
14. Belâzürî'nin Rivayetlerinin Senedlerini Zikretme Metodu.....	49
15. Belâzürî'nin Ebû Mihneften Rivayetleri Nakletme Metodu	50
16. Belâzürî'nin Rivayetleri Nakletmedeki Güvenilirliği	51
17. <i>Ensâbü'l-eşrâf</i> ın Konuları.....	51

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU MİHNEF'İN ALİ B. EBÎ TÂLİB'E BİAT EDİLMESİNE DAİR

RİVAYETLERİ

1.1. EBU MİHNEF'İN ALİ B. EBÎ TÂLİB'E BİAT EDİLMESİNE DAİR

RİVAYETLERİ	55
1.1.1. Abbas'ın Hz. Ali'den Hilafeti Kabul Etmesini İstemesi.....	55
1.1.2. Sahabenin Hz. Ali'ye Biat Etmekten Çekinmesi	59
1.1.3. Ali b. Ebî Tâlib'in Muâviye b. Ebî Süfyân'a Biat İle İlgili Mektubu	84
1.1.4. Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye Biat Etme Hususundaki Tavrı.....	88

1.2. ALİ B. EBÎ TÂLİB'E BİAT EDİLDİKTEN SONRA MEYDANA GELEN

OLAYLAR..... 96

- 1.2.1. Ali b. Ebî Tâlib İle Kardeşi Akıl Arasında Dahhâk b. Kays'ın Hîre'ye Yaptığı Baskın Hakkındaki Yazışması 96
- 1.2.2. Hz. Ali'nin Şâm Valiliği Konusunda Arkadaşlarıyla İstişaresi 102

İKİNCİ BÖLÜM

EBU MİHNEF'İN CEMEL SAVAŞINA DAİR RİVAYETLERİ

2.1. CEMEL SAVAŞINDAN ÖNCE MEYDANA GELEN OLAYLAR 107

- 2.1.1. Talha ve Zübeyr'in Umre İçin İzin İstemesi 107
- 2.1.2. Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Mekke'de Buluşup Ardından Basra'ya Gitmeleri..... 109
- 2.1.3. Talha'nın Zâbüka'daki Hutbesi 135
- 2.1.4. Hz. Ali'nin Basra'ya Gitmek İçin Halkı Seferber Etmesi 154
- 2.1.5. Hz. Ali'nin Ebû Musa'dan Cemel Savaşı İçin Kûfelileri Seferber Etmesini İstemesi..... 158

2.2. CEMEL VAK'ASINDAN ÖNCE YAŞANANLAR..... 165

- 2.2.1. Cemel Vak'asına Katılan Kabileler..... 165
- 2.2.2. İmrân b. Husayn'ın Cemel Vak'asında İki Gruba da Katılmaması 185
- 2.2.3. Hz. Ali'nin, Ashâbına Savaş Kurallarına Uymalarını Emretmesi ve Savaşın Başlaması 187
- 2.2.4. Mervân, İbnü'z-Zübeyr ve Utbe b. Ebi Süfyân'ın Cemel Savaşı'ndaki Yenilgilerinden Sonra Sığınmaları 193
- 2.2.5. Hz. Aişe'nin Ordusundan Öldürülenlerin İsimleri..... 197
- 2.2.6. Hz. Aişe'nin Ordusundan Ölenlerin Sayısı 199
- 2.2.7. Hz. Ali'nin Cemel Sonrası Basra'dan Kûfe'ye Gelişi 210

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBU MİHNEF'İN SİFFİN SAVAŞINA DAİR RİVAYETLERİ

3.1. SİFFİN SAVAŞI..... 215

- 3.1.1. Muâviye'nin Ali'ye Mektubu..... 215
- 3.1.2. Sıffîn Savaşına Hazırlık 222

3.1.3 Hz. Ali'nin Sıffîn'deki Ordugâhlarında Muâviye İle Diyalog İçin Heyet Göndermesi	233
3.1.4. Ubeydullah b. Ömer'in Cenazesinin Ailesine Teslim Edilmesi	238
3.2. HÂRİCÎLER.....	240
3.2.1. Hakem Olayının Tarihi.....	240
3.2.2. Hâricîlerin Ali b. Ebî Tâlib'in Ordusundan Ayrılmaları.....	245
3.2.3. Hakem Olayı	252
3.2.4. Hz. Ali'nin Hâricîlerin “Hüküm Sadece Allah'ındır.” Sözüne Cevabı.....	278
3.2.5. Ali b. Ebî Tâlib'in Harûriyye'nin Kendisine Karşı Çıktığı Gün Okuduğu Şiir	284
3.2.6. Hâricîlerin İlk Buluşması	286
3.2.7. Hâricîlerin İkinci Buluşması	288
3.2.8. Hâricîlerin Nehravân'a Gitmesinden Sonra Ali b. Ebî Tâlib'in Kûfe'deki Hutbesi	290
3.2.9. Hz. Ali'nin Nehravân'dan Sonra Şam Savaşına Katılmamalarından Dolayı İnsanları Azarlaması.....	293
3.2.10. Muâviye'nin Hâricîler'in Ali'nin Ordusundan Ayrıldığı Haberini Öğrenmesi	296
3.3. SİFFÎN SAVAŞINDAN SONRAKİ OLAYLAR.....	299
3.3.1. Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin Mısır Valiliği	299
3.3.2. Hirrît b. Râşid Es-Sâmî'nin Ali b. Ebî Tâlib'e İsyan Etmesi	316
3.3.3. Ali b. Ebî Tâlib'in Büsr b. Ebî Ertat İle Savaşmayan Tebaasından Hoşnutsuzluğu Ve Onları Azarlaması.....	324
3.3.4. Muâviye'nin Yezîd b. Şecere Er-Rahâvî'yi Mekke'ye Yönlendirmesi	326
3.3.5. Ali b. Ebî Tâlib'in Öldürülmesi	329
SONUÇ.....	337
KAYNAKÇA	344
ÖZGEÇMİŞ.....	370

ÖZET

DOKTORA TEZİ

BELÂZÜRÎ'NİN *ENSÂBÜ'L-EŞRÂF*'INDA EBÛ MİHNEF'İN HZ. ALİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİNİN ANALİTİK VE KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**Bakhtyar MOHAMMED****Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail ALTUN****2024, 370 sayfa****Jüri: Prof. Dr. İsmail ALTUN
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ
Prof. Dr. Mustafa MACİT
Doç. Dr. Bedrettin BASUYUĞ
Doç. Dr. Mevlüt POYRAZ**

Bu çalışmada meşhur tarihçilerden Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ'nın, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf* adlı eserinde geçen Hz. Ali ile ilgili rivayetleri ele alınmıştır. Eserde H. 35-40 yılları arasında meydana gelen Medine, Şâm ve Irak'ta bulunan ashâbın Hz. Ali'ye biat etmesi ve sonrasında meydana gelen olaylar, Cemel Vak'ası, Sıffîn Savaşı ve sonrasında meydana gelen olaylar ile Hâricîlerin Hz. Ali'ye isyan etmesiyle alakalı kırk rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler mütekaddim ve müteahhir kaynaklar tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbına yönelik çeşitli iddialar yer almaktadır. Araştırmamızda rivayetlerde yer alan bilgilerin sıhhatinin tespiti için cerh ve ta'dil alimleri başta olmak üzere bu konuda mütehassıs âlimlerin eserlerine müracaat edilerek, bu rivayetler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. İncelemelerimiz sonucunda Ebû Mihnef'in rivayetlerinde bazı sahâbîler hakkında çeşitli iddiaların ortaya atıldığı, bazı hususların abartıldığı ve sahâbîler arasında düşmanlık olduğunu ima eden ifadelerin olduğu tespit edilmiştir. Rivayetlerdeki çelişkiler ve yapılan hatalar, nakledilen bazı bilgilerin doğru olmayabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Mihnef, Belâzürî, Sahâbîler, Ali b. Ebî Tâlib'e biat, Cemel Savaşı, Sıffîn Savaşı, Hâricîler.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****AN ANALYTICAL AND COMPARATIVE EXAMINATION OF ABU
MIHNEF'S NARRATIONS REGARDING ALI IBN ABI TALIB IN
BALAZURI'S ANSAB AL-ASHRAF****Bakhtyar MOHAMMED****Advisor: Prof. Dr. İsmail ALTUN****2024, 370 pages****Jury: Prof. Dr. İsmail ALTUN****Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ****Prof. Dr. Mustafa MACİT****Assoc. Prof. Dr. Bedrettin BASUYUĞ****Assoc. Prof. Dr. Mevlüt POYRAZ**

This thesis examines the narratives of the renowned historian Abu Mihnef Lût b. Yahyâ, as found in Belâzürî's work *Ansabu'l-ashraf*. The narratives that are concerning Ali ibn Abi Talib encompass forty narratives depicting events between the years H. 35-40, including the allegiance of the companions to Ali in Medina, Sham, and Iraq, subsequent events such as the Battle of the Camel, the Battle of Siffin, and the rebellion of the Kharijites against Ali. These narratives have been transmitted by various early and later sources. Some of these narratives contain allegations against the companions of the Prophet Muhammad (peace be upon him). In this thesis, we conducted a comparative analysis of these narrations, consulted the works and opinions of specialists in the field, especially the scholars of criticism and authentication (*Carḥ* and *ta'dîl*), in order to determine the accuracy of these narrations and the information contained therein.

Based on our research, it has been determined that in the narrations of Abu Mihnef, various allegations are made about certain companions, some matters are exaggerated, and there are expressions implying hostility among the companions. Contradictions in the narrations and errors made indicate that some of the transmitted information may not be accurate.

Keywords: Abu Mihnef, Balazuri, Companions, Allegiance to Ali ibn Abi Talib, Battle of Jamal, Battle of Siffin, Kharijites.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s..	: aleyhisselam
b.	: bin
bk.	: bakınız
çev.	: çevirmen
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: miladi
nşr.	: Nâşir/yayına hazırlayan
ö.	: ölümü
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
vd.	: ve diğerleri

ÖNSÖZ

Hız. Osman'ın şehadeti sonrası ile Hız. Ali'nin şehadetinden önceki dönemde Hız. Ali'ye biat edilmesi, Cemel ve Sıffın Savaşları gibi büyük savaşlar ile Hâricîlerin Hız. Ali'ye isyan etmesi gibi çok sayıda olay meydana gelmiştir. Bu olaylar bize Ebû Mihnef Lût b. Yahya gibi meşhur bazı râviler tarafından nakledilmiştir.

Bu çalışmada Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ'nın, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf* adlı eserinde geçen sahâbe arasında meydana gelen olaylar, onların sözlerini ve yaptıklarını ele alan rivayetleri kapsamında Hız. Ali ile ilgili aktarılan bilgilerin sıhhati incelenmiştir. Rivayetlerde geçen; sahâbenin Hız. Ali'ye biatı, Cemel Vakası, Sıffın Savaşı ve sonrasında meydana gelen olaylar karşılaştırmalı ve analitik yöntemle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmanın ilgili dönemin doğru anlaşılmasına önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi ve araştırma metodolojisi, tezimizde kullandığımız kaynak ve referanslar, daha önce yapılan çalışmaların yanı sıra Ebû Mihnef'in hayatı, hocaları, öğrencileri, rivayetlerinin yapısı ve muhakkik âlimler ile muasır araştırmacıların onun hakkındaki görüşleri ile Belâzürî ve kitapları, özellikle de *Ensâbü'l-eşrâf* adlı eseri, eserin önemi ve Belâzürî'nin tarih yazım yöntemi gibi konular ele alınmıştır.

İki ana başlıktan oluşan birinci kısımda Hız. Ali'ye biat edilmesiyle ilgili olaylar ele alınmıştır. Bu bölümde Hız. Ali'ye biat edilmesinden sonra meydana gelen olaylar ilgili rivayetler incelenmiştir. İkinci bölümde Hız. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Cemel Savaşı öncesindeki hareketleri ve Hız. Ali'nin buna karşı yaptığı işlerden bahseden rivayetler ele alınmıştır. İkinci başlık altında Cemel Savaşı ve sonrasında meydana gelen olaylarla ilgili rivayetler incelenmiştir. Üç başlıktan oluşan üçüncü bölümde ise Sıffın Savaşı ve Hâricîler ile ilgili rivayetler ele alınmıştır. Sıffın Savaşı'ndan sonra meydana gelen olaylar ile Hız. Ali'nin şehadeti ile ilgili rivayetler incelenmiştir. Son olarak bu tezde ulaştığımız sonuçlar sunulmuştur.

Burslu öğrenci olarak kabul etmek suretiyle bu tezin hazırlanmasına vesile olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine şükranlarımı sunarım. Başta beş yıl boyunca bana destek olan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. İsmail ALTUN olmak üzere kıymetli fikir ve önerileriyle çalışmamıza yön veren kıymetli hocalarım Prof. Dr. Osman

GÜRBÜZ, Prof. Dr. Mustafa MACİT, Doç. Dr. Bedrettin BASUYUĞ, Doç. Dr. Mevlüt POYRAZ'a ve Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü hocalarına teşekkür ediyorum. Ayrıca bana rahmet kanatlarını açıp yardım elini uzatan sevgili annem başta olmak üzere tüm yakınlarıma ve aile fertlerime teşekkür ediyorum. Bu çalışma, Allah'ın izni ve Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'ndeki doktora öğrencisi arkadaşlarımın da yardımıyla gün yüzüne çıktı. Bu konuda başta Dr. Mücahid EL-HUT, Dr. Nihat FIRAT, Dr. Binali KOCOĞLU, Talha ÖZDEMİR ve Faysal AKTÜRK kardeşime ayrıca Türkiye'de bana yardımcı olan tüm öğrenci ve hocalarıma, özellikle de Risale-i Nur talebelerine teşekkürü bir borç bilirim.

Erzurum-2024

Bakhtyar MOHAMMED

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Araştırma H. 35-40 yılları arasındaki dönemde Müslümanlar arasında meydana gelen olaylarla ilgili rivayetleri incelemektedir. Bunların başında müslümanların Ali b. Ebî Tâlib'e biat etmesi, Cemel ve Sıffin Savaşları gibi büyük savaşlar ile Hâricîlerin Hz. Ali'ye isyan etmesi gibi olaylar yer almaktadır. Bu olaylar bize Ebû Mihnef Lût b. Yahya gibi meşhur bazı raviler tarafından nakledilmiştir. Tezde bu olaylarla ilgili rivayetler ele alınmaktadır.

Tez Ebû Mihnef'in, *Ensâbü'l-eşraf*'ta geçen Hz. Ali ile ilgili 40 rivayeti ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla Ebû Mihnef'in diğer kitaplarda geçen rivayetleri kapsam dışında bırakılmıştır. Ayrıca Ebû Mihnef'in bu eserdeki bütün rivayetleri değil, sadece Hz. Ali ile ilgili olanlar incelenmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

İlk dönem tarihçileri, rivayetleri genel olarak analiz edip tenkide tabi tutmadan tarihi metinleri toplamışlardır. Bu metinlerinde içerisinde akıllı selim insanların kabul edemeyeceği hususlar da yer almaktadır. Bu metinleri cem eden tarihçiler, tetkik ve analize fırsat bulamadıklarından dolayı rivayetleri elemeye tabi tutmadan gelecek nesillere aktarmışlardır.

Metinleri tetkik ve tahlil zamanı geldiğinde araştırmacılar, müslümanların ilk nesli arasında meydana gelen olayları ilmî metotlara göre tahkik etmek amacıyla geçmiş ravilerin anlattıklarını incelemeye başladılar. Tarihî rivayetleri tahkik etmek, araştırmacıları olayların hakikatine yaklaştıran önemli çalışmalar arasındadır.

Bu tezi hazırlamamızın amacı da Ebû Mihnef'in naklettiği olaylarla ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak ve bunları araştırmacılarla paylaşmaktır. Zira tarih, sahih olursa ve kaynakları doğrulanırsa çok büyük faydalar sağlamaktadır. Bu faydalara, özellikle de Ebû Mihnef'in naklettiği dönemi doğru anlayabilmek için rivayetler dikkatli bir şekilde incelenmeli ve sıhhatleri araştırılmalıdır.

III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Günümüzde kitap yazan, araştırma yayınlayan, medya kanallarında, internette, ilim meclislerinde konuşan bazı kişiler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahâbilerini eleştirmektedir. Bu kişiler, yanlış görüşlerin ve kişilerin izinden giderek ve çoğunlukla Ebû Mihnef gibi bazı râvilerin rivayet ettiği bir takım rivayetleri delil olarak kullanmaktadır.

Tezimizin önemi, Ali b. Ebî Tâlib'e biat edilmesi, Cemel ve Sıffin Savaşları, farklı gruplar arasında meydana gelen çatışmalar gibi hassas konularda bize ulaşan rivayetlerin inceleniyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu konular İslam tarihinin en büyük nesli olan sahabe nesliyle ilgilidir. Bu nesil, Kur'ân'ın ümmetlerin en hayırlısı olarak nitelendirdiği ve Kur'an'ın ilk muhatapları olan nesildir. İslam onlar aracılığıyla yayılmıştır. Müslümanlar onlar vasıtasıyla dinlerini tanımışlardır. Müslümanlar onlardan etkilenmiş ve hayatları bizim için dini yaşantılarıyla güzel bir örneklik teşkil etmektedir. Bu rivayetler Müslümanlar için hassas ve tarihî bir dönemeçte aralarında meydana gelen olayları bize aktarmaktadır. Bu olaylar ise günümüze kadar Müslüman toplumların fikrî ve mezhebî meselelerini derinden etkilemiştir.

Buna ek olarak bu tez, incelediği zaman diliminde meydana gelen olayları farklı rivayetler ile ele almaktadır. Bu şekilde çok yönlü bir okuma gerçekleşmekte ve bakış açıları birbirine yaklaşabilmektedir.

Öte yandan Ebû Mihnef'in yaşadığı ve eserlerini telif ettiği dönemde, Kur'ân-ı Kerîm, hadis, tefsir ve tarih alanlarında birçok eser telif edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Ebû Mihnef ve benzeri râvilerin yazdığı ve naklettiği olayların tetkik edilmesi fayda sağlayacaktır.

Bu tezde Ebû Mihnef hakkındaki bilgiler; biyografisinde geçen ifadelerden, âlimlerin onun cerh ve tadili hakkındaki sözlerinden ve tarihçiliği konusundaki övgülerinden ziyade, onun rivayetlerinin içeriğinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezimizde takip ettiğimiz bazı usûller şöyledir:

1. Ebû Mihnef'in adı Lût b. Yahya'dır. Ancak biz ondan bahsederken sadece Ebû Mihnef künyesini kullandık.

2. Bu tezde Ebû Mihnef hakkındaki bilgiler; biyografisinde geçen ifadelerden, âlimlerin onun cerh ve tadili hakkındaki sözlerinden ve tarihçiliği konusundaki övgülerinden ziyade, onun rivayetlerinin içeriğinden faydalanılarak hazırlanmıştır.
3. Ebû Mihnef'in *Ensâbü'l-eşrâf*'ta geçen rivayetlerinin sayısı 167'dir. Ancak araştırmalarımız sonucunda Ali b. Ebî Tâlib ile ilgili 59 rivayetin olduğunu tespit ettik. Tezi uzatmamak için sadece 40 rivayeti ele aldık. İncelediğimiz rivayetler birbiriyle bağlantılıdır. İncelemediğimiz ve tekrar eden rivayetler ise *Ensâbü'l-eşrâf*'in farklı yerlerinde yer almaktadır.
4. Tezimizde Ebû Mihnef'in rivayetleri ile diğer kaynaklarda geçen aynı konulardaki rivayetleri karşılaştırmalı analiz yöntemiyle karşılaştırarak benzer ve farklı yönlerini tespit etmeye çalıştık. Araştırmalarımızın sonucunda Ebû Mihnef'in rivayetleri ile diğer rivayetlerin bazı hususlarda örtüştüğünü, bazı hususlarda ise farklılaştığını tespit ettik.
5. Tezimizde rivayetlerin sıhhatini ortaya koymak için belagî, nahvî veya fikhî tahlil yerine rivayetlere yönelik sened ve metin tenkidini kullandık.
6. Tezde her konunun başında ilk olarak Ebû Mihnef'in *Ensâb*'taki rivayetlerini bir bütün halinde zikrettik. Daha sonra bu rivayetleri, içerdikleri konulara göre çeşitli başlıklara ayırdık ve benzer ve farklı rivayetleri zikredip bunları karşılaştırdık.
7. Karşılaştırma süreci üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama rivayetteki sorunun tespitidir. Bu rivayetin belirli bir bölümünde geçen olaylardan bahseden başka rivayetler vardır. Bu rivayetler, olayı aynı veya farklı bir şekilde aktarmaktadır. Örneğin Ebû Mihnef'in bir rivayetinde Hz. Ali'nin sahâbileri kendisine biat etmeye zorladığı belirtilmektedir. Rivayetin bu bölümü başta nakledildikten sonra ikinci aşamada kaynaklardaki diğer rivayetleri toplanmış ve bunlar Ebû Mihnef'in rivayetinin belirli kısımlarıyla karşılaştırılmıştır. Üçüncü aşamada ise Ebû Mihnef'in rivayeti analiz edilip diğer rivayetlerle karşılaştırılmıştır. Bu aşamada Ebû Mihnef'in rivayetiyle uyumlu rivayetlerin olup olmadığı ve farklı olan rivayetlerin hangi açıdan farklı olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu rivayetlerin mantıklı olup olmadığı ortaya konulmuştur. Son olarak yapılan tahlil ve karşılaştırmalar sonucunda varılan sonuçlar ortaya konulmuştur. Bu

kısımda Ebû Mihnef'in rivayetlerindeki parçaların sıhhatine dair ortaya çıkan hüküm belirtilmiştir.

8. Ebû Mihnef'in bazı konulardaki rivayetleri bazen tek bir konu içermektedir. Dolayısıyla sonuç da bir olmaktadır. Ancak bazı rivayetler ise çok uzun olup birden fazla konuyu içermektedir. Dolayısıyla sonuçlar da konuların sayısı kadar olmaktadır. Bu yüzden biz de her konuyu ayrı ayrı ele aldık, karşılaştırıp analiz ettikten sonra ortaya çıkan sonucu belirttik.
9. Rivayetlerde ele aldığımız kısımları, konularına göre inceledik. Örneğin beş satırdan oluşan bir rivayetin birinci satırı diğer dört satırdan farklı bir konudan bahsedebilmektedir. Bu durumda bu rivayeti iki kısımda ayrı ayrı inceledik. Öte yandan Ebû Mihnef'in rivayetlerindeki bazı kısımlar diğer tarihi kaynaklarda bulunmamaktadır. Biz de karşılaştırma aşamasında buna işaret ettik. Tarihi kaynaklarda bulunan kısımların ise hangi kaynaklarda geçtiğini belirttik. Ayrıca Ebû Mihnef'in bazı rivayetleri, çok farklı konulardan bahsedebilmektedir. Bu durumda her konuyu ayrı ayrı ele alıp diğer kaynaklardaki rivayetlerle karşılaştırıp farklı ve benzer yönleri tespit ettik. Daha sonra Ebû Mihnef'in rivayetlerindeki her bir kısmın sıhhatine dair vardığımız sonucu belirttik.
10. Tezimiz İslâm Tarihi alanında yapılmış olsa da rivayetlerin incelenmesi şeklindedir. Hadis alimleri, herhangi bir rivayetin kabulü için sened ve metin dengesine yönelik katı şartlar belirlemişlerdir. Ancak tarih kabulünde bu şartlar dikkate alınmamış ve tarihi rivayetler nakledilirken mütesâhil bir tavır ortaya konulmuştur. Bununla birlikte bu tavır, bu rivayetlerin helal ve haramla ilgili hükümleri ve insanların itikadını etkilememesine bağlıydı. Bu şartın ihlal edilmesi durumunda kolaylaştırıcı bu tavır yerine hadis usûlünün şartları geçerli kabul edilmiştir.
11. Tezde rivayetlerin tahrirci ve hükümlerinin açıklanması zikrettiğimiz bütün rivayetleri kapsamamaktadır. Tahrir ve değerlendirme yaptığımız rivayetler, bazı sahâbîlerin Hz. Ali'ye biat etmeye zorlanması, bazı sahâbîlerin Hz. Osman'ı öldürmeye kışkırtması ve sahabenin lanetleşmeleri gibi konuları içeren rivayetlerdir. Bu tür rivayetleri mevcut kaynakları tarayarak ve senedlerini dikkatli bir şekilde inceleyerek karşılaştırdık ve bir sonuca varmaya çalıştık. Ammâr b. Yâsir'in katilinin adı gibi itikat üzerine hiçbir etkisi olmayan diğer

tarihi konuları, tarih kitaplarında geçtiği gibi zikrettik ve sened incelemesi yapmadık.

Rivayetlere dair sahih ve zayıf gibi değerlendirmelerimiz, bilgilerin sıhhatini tespit etmeye yöneliktir. Ebû Mihnef'in rivayetleri ile karşılaştırmalı olarak naklettiğimiz diğer rivayetlerin senedlerinin sıhhatini tespit etmek için hadis ilminin usûllerini ve kaynaklarını kullanarak bu rivayetlerin senetlerinde yer alan râvilerin durumlarını tespit etmeye çalıştık.

12. Rivayetlere dair sahih veya zayıf hükmü vermek için senedde yer alan bütün râvileri inceledik. Bununla birlikte senedleri bütünüyle zikretmedik. Onun yerine alanda çalışan araştırmacılar gibi sadece zayıf râvileri ve rivayetin zayıf olmasının illetlerini dipnotlarda belirttik. Seneddeki râvilerin hepsinin sika olması durumunda yalnızca bunu gösteren kaynakları belirttik.

Ebû Mihnef'in rivayetleri ile tahlil ve karşılaştırmada sunduğumuz diğer rivayetlerin sıhhati konusunda “sahih” veya “zayıf” demekle yetindik. Ancak konunun, hadis ilmi esaslarına göre daha fazla açıklama gerektirdiği durumlarda dipnotta buna değindik.

13. Râvilerin değerlendirilmesi hususunda Seyf b. Ömer, Nasr b. Müzâhim ve Vâkıdî gibi rivayetleri çok tekrarlanan râvileri ilk geçtikleri yerlerde zayıf olarak belirttik. Tekrar eden diğer yerlerde ise bu hükmü tekrar belirtmek yerine sadece rivayetlerde isimlerine yer verdik. Öte yandan, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi sıhhati konusunda icma olan kaynakların rivayet ve hadisleri incelemeden ve hakkında hüküm belirtmeden zikrettik.

Konunun başında zikrettiğimiz Ebû Mihnef'in rivayetlerinin senedlerine yönelik âlimlerin görüşünü dipnotlarda belirttik.

14. Rivayetlerin sıhhati veya zayıflığını hadis kitaplarında araştırdık. Muhaddislerin veya muasır âlimlerin bu rivayetlere dair zayıf ve sahih hükümlerini tespit ettiğimizde bunları doğrudan kullandık.
15. Tezimizdeki konuları Belâzürî'nin tertibine göre düzenledik. Bununla birlikte bazı konularda bu tertibin dışına çıkarak bazı değişiklikler yaptık. Örneğin Ali b. Ebî Tâlib'e biat edilmesiyle ilgili bazı rivayetlerin yerlerini, diğer rivayetlerle uyumlu olacak şekilde değiştirdik. Ayrıca Ammâr b. Yâsir'in katili konusunu da öne alarak Sıffîn savaşı bölümüne yerleştirdik. Hz. Ali ile Muâviye arasında

geçen mektupları da önceki rivayetlere uyacak şekilde Sıffın Savaşı başlığı altına aldık.

Kays b. Sa'd'ın Mısır valiliği Sıffın ve Cemel vakalarından önce başlamış ve savaştan sonra da devam etmiştir. Biz de *Ensâbü'l-eşrâf*'taki tertibi bozmamak adına Sıffın savaşından sonraki olaylar arasında zikrettik.

16. Konulara ilişkin belirlediğimiz alt başlıklar rivayetin içeriğine uygun olarak konulmuştur. Bu husus, araştırmacıların genel olarak rivayetler için yaptıkları tertibe yakındır.
17. Belâzürî, bazı yerlerde Ebû Mihnef'in rivayeti içinde bazı râvilerin veya alimlerin görüşlerini “denilmiştir” ve “denilmektedir” diyerek zikretmektedir. Biz de bu görüşleri rivayetin içinde zikrettik. Ancak rivayetin değerlendirilmesi kısmında buna işaret ettik.
18. Ebû Mihnef'in rivayetlerinde geçen isimlerin yazılışı ve telaffuzu hususunda kaynaklar arasında farklılıklar olabilmektedir. Biz bu hususta Ebû Mihnef'in *Ensâb*'ta geçen rivayetlerinde belirtilen şekli korumakla birlikte diğer râvi ve yazarların başka kaynaklarda söylediklerine değindik.
19. Tahlil ve karşılaştırma sürecinde Taberî'nin *et-Târih*'i, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'ı, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kebîr*'i, Halife b. Hayyât'ın *et-Târih*'i gibi mütekaddim tarihçilerin eserlerini kullandık. İbn Kesîr, İbnü'l-Esîr ve İbn Miskeveyh gibi müteahhir tarihçilerin eserlerine ise sadece değindik. Ancak bu eserlerde, mütekaddim dönem eserlerinde yer almayan bir bilgi olduğunda gerektiği kadarını alıntılادık.

Cemel ve Sıffın Savaşları ile sahâbiler arasında yaşanan çekişmeler konusunda yazılmış Şîi kaynaklarda bu olaylarla ilgili onlarca rivayet yer almaktadır. Biz bu eserlerdeki bütün rivayetleri nakletmek yerine, bazı örnekleri zikretmekle yetindik.

Aynı şekilde tahlil ve karşılaştırma sürecinde bazen aynı manada olan iki veya daha fazla rivayeti toplayıp, onlara atıfta bulunduk.

Sahâbilerle ilgili konularda şüphe uyandıran ve onları karalayan bazı olumsuz rivayetleri nakledip onları inceledik. Sahabenin Hz. Ali'ye biat etmeye zorlanması başlığı altında yaptığımız gibi sahâbileri savunan olumlu rivayetler, uzun ve çok sayıda

olduğu zaman -tezi çok uzatmamak adına- sadece sahih olanlarını zikrettik. İki kaynaktan gelen rivayetleri, ilk kaynağından nakledip ikinci kaynağına işaret ettik.

Tarih ve hadis kitaplarında bir konuda çok sayıda rivayetin olması durumunda, rivayetler arasında farklılık yoksa bunları birbirine ekleyerek tek bir rivayet olarak aktardık. Bazen de konuyu gereksiz yere uzatmamak adına ihtiyaç duyulan kısmı aktarmakla ve kaynağına işaret etmekle yetindik.

V. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Tezimizi sadece Kütüb-i Sitte temel hadis kaynakları veya Taberî tarihi gibi tarih kitaplarıyla sınırlı tutmadık. Bilakis tarihi rivayetlerin çeşitli tarih ve hadis kitaplarında dağılmış olmasından dolayı araştırma alanımızla ilgili bütün tarihi eserlere ve modern kaynaklara başvurduk.

Tezimizde erken ve geç dönem tarih ve hadis kaynaklarından yaklaşık 300 eserden yararlandık. İslam tarihi alanında erken dönem temel kaynaklardan İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşraf*ı, Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'u, Halîfe b. Hayyat'ın *et-Târîh*'i, İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîne*'si, Dîneverî'nin *el-Ahbarü't-tıvâl*'ı gibi eserlerden faydalandık. Hadis alanında da Kütüb-i Sitte'nin yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, İbn Ebû Şeybe'nin *el-Muşannef*i ve Hâkim'in *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*'ı gibi kaynakları kullandık. Bunlara ek olarak geç dönem kaynaklardan İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si, Ebü'l-ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntaẓam*'ı, İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-ümem*'i, İbnü'-Esîr'in *el-Kâmil*'i, Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ı ve İbn Haldûn'un *Kitâbü'l-İber*'i gibi eserlerden faydalandık.

Ayrıca Nasr b. Müzâhim el-Minkârî'nin *Kitâbü vak'ati Şıffîn*'i, İbn Ebi'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-belâğa*'sı ve Şeyh Müfîd'in *Kitâbü'l-Cemel*'i gibi bazı Şîî kaynaklardan da yararlandık.

Cerh ve ta'dil alanında İbn Adî'nin *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*'i, İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-mecrûḥîn*'i, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl*'i ve İbn Hacer'in *Lisânü'l-mîzân*'ı gibi eserlere başvurduk.

VI. DAHA ÖNCE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Tez konumuzla benzer araştırmalar olmakla birlikte tezimiz bazı açılardan onlardan farklıdır. Yapılan araştırmalar arasında

Yahya b. İbrahim b. Ali b. Yahya'nın *Merviyâtü Ebî Mihnef fî tarîhi't-Taberî* (Taberî'de geçen Ebû Mihnef rivayetlerinin tenkidi adıyla Riyad İslam Üniversitesi'nde hazırladığı bir yüksek lisans tezi vardır. Bu tez, Taberî'de geçen Ebû Mihnef'in bütün rivayetlerini incelemiştir.

Ayrıca Züheyr Abdulgani Abdulhamid Türk *Şûratu 'Alî b. Ebî Tâlib fî Ensâbi'l-eşrâf li'l-Belâzürî* (Belâzürî'nin Ensâbü'l-eşrâf'ında Ali b. Ebî Tâlib'in imajı) adıyla 2011 yılında Filistin'de yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bu tez, Hz. Ali'den bahsetmektedir. Araştırmacı, Hz. Ali'nin hayatını genel olarak zikretmiş ancak rivayetlere değinmemiştir. Ayrıca Ebû Mihnef'ten de bahsetmemiştir.

Ali Yenice tarafından 2001 yılında *Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belazuri Ensabü'l-Eşrafın Abbasoğulları kısmının kaynakları* adıyla doktora tezi hazırlanmıştır. Bu tez, Hz. Ali ve Ebû Mihnef'in rivayetlerine değinmemiştir.

Salih Özçamça 2007 yılında *Büyük Selçuklu şehirleri ve ulaşım-ticaretteki yerleri (üç kaynağa göre-el-Belazuri, el-Bundari, er-Ravendi)* adıyla yüksek lisans tezi yazmıştır. Tez, Büyük Selçuklu Devleti'nin şehirleri ve ticaret mekanlarını incelemektedir. Tezin kaynakları arasında *Ensâbü'l-eşrâf* olmakla birlikte Hz. Ali ve Ebû Mihnef'in rivayetlerine değinilmemiştir.

Ursula Sezgin *Abu Mihnaf Ein Beitrag Zur Tarih Yazımı Der Umayyadischen Zeit* adından bir tez hazırlamıştır. Almanca olan bu tez, Ebû Mihnef'in Emevî dönemiyle ilgili rivayetlerini ele almaktadır. Dolayısıyla Hz. Ali'den bahsetmemektedir. Ayrıca sadece *Ensâbü'l-eşrâf*'ı değil, genel tarihi kaynakları kullanmıştır.

Görüldüğü üzere Taberî'deki Ebû Mihnef'in rivayetlerini inceleyen Yahya b. İbrahim dışında kimse araştırma konumuzu ele almamıştır.

Tezimizin giriş kısmında Ebû Mihnef'in hayatı ve eserlerinden bahsederken Ebû Mihnef'in tarih rivayeti metodu hususunda Yahya b. İbrahim'in tezinden faydalandık.

Yahya b. İbrahim ile bizim naklettiğimiz ortak rivayet sayısı 25 olmakla birlikte bu rivayetlerin çoğu, konuların başında ele aldığımız Ebû Mihnef rivayetleri değil, tahlil kısmında incelediğimiz rivayetlerdir. Bu rivayetler;

Talha'nın Hz. Ali'ye biat etmesi, Kays b. Sa'd'ın valiliği, Cemel Savaşı'nda Ebân b. Osman'ın sakalının yolunması, Cemel Savaşı'nda Kufe'den ayrılan Hz. Ali'nin ordusundaki asker sayısı, Cemel Savaşı'nda Mâlik el-Eşter'in İbnü'z-Zübeyr ile çarpışması, kabilelerin Cemel Savaşı'na katılması, Sıffin'de Hz. Ali ile Muâviye arasındaki yazışmalar, Sıffin'de Amr b. Âs'ın Abdullah b. Ömer ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile diyalogu, Ebû Müslim el-Havlânî'nin Muâviye ile diyalogu, Hz. Ali'nin ordusundaki bölünme, iki Haricînin Hz. Ali'nin yanına gelip “Allah'ın hükmünden başka hüküm yoktur.” sözünü tekrarlamaları, Hâricîlerin toplantı yapması, Hz. Ali'nin tebaasını savaşı terk etmekten dolayı azarlaması, Hâricîlerin Sıffin Savaşı öncesinde Hz. Ali'den savaşa ara vermesini istemesi ve Hirrî b. Reşid'in Haricîler ile ilgili konuşması ile ilgilidir. Bu rivayetleri belirttiğimiz usûllere göre inceledik.

VII. BELÂZÜRÎ VE EBÛ MİHNEF'İN HAYATI

A. Ebû Mihnef'in Hayatı

Ebû Mihnef'in biyografisine dair bilgiler oldukça sınırlı olup hakkında söylenenlerin çoğu, genellikle onun hadis nakli konusunda tevsik ve tecrihi üzerine odaklanmaktadır. Bu kısımda Ebû Mihnef'in hayatı, tarih ve tabakat kitaplarındaki bilgilere başvurulacak ele alınacaktır. Ayrıca eserleri, öğrencileri ve hocaları hakkında bilgi verilecek ve tarih alanındaki alimlerin ona yönelik övgüleri, bize ulaşan bilgiler çerçevesinde incelenecektir. Bu bağlamda onun rivayetlerinde görünen Şia taraftarlığı ve mezhep taassubuna işaret edip rivayetlerinin önemi, yöntemi ve İslam toplumu üzerindeki etkilerinin sonuçları ortaya konulacaktır. Ayrıca tarihçilerin, onun rivayetlerini nasıl aktardıkları ve onun diğer ilgili konular hakkında görüşleri, bu alandaki âlimlerin ve araştırmacıların ifadeleriyle desteklenerek sunulacaktır.

1. Ebû Mihnef'in Adı, Künyesi ve Lakabı

Ebû Mihnef'in adı Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef el-Ezdî el-Gâmidî olup künyesi Ebû Mihnef'tir. İbn Adî onun adı ve künyesiyle tanındığını belirtmektedir. Âlimler,

büyük dedesinin adı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazılarına göre büyük dedesinin adı Süleym, bazılarına göre ise Süleyman'dır.¹

2. Ailesi

Ebû Mihnef ve ailesi toplumsal açıdan Kûfelilerin gurur kaynağı olarak kabul edilen kişilerdir. Bu durum, Amr b. Mas'ada'nın Basra ehliyle karşılaştığında onlara karşı övünerek söylediği şu ifadelerinden anlaşılmaktadır. “Şu kişiler bizden güvenilir kendisine itimat edilir kişilerdendir: Hişam b. Muhammed b. Sa'ib el-Kelbi, her yönden bilgiyle dolu bir kişidir. Ebû Mihnef Lut b. Yahya b. Mihnef b. Süleym el-Ezdî de öyledir. Kûfe'de Mihnef b. Süleym b. Müzeykiyâ b. Mâüssemâ soyundan gelenlerin bir evi vardı. Basra'da Ezd kabilesinden onun gibi birisine rastlamak mümkün değildir. Bunun dışında onlar sayılamayacak kadar çok sayıda soylu bir aileye ve eve sahiptiler.”²

Ebû Mihnef'in ailesinde savaşçı fertler vardır. Babasının dedesi Mihnef b. Süleym, büyük bir sahabi olup Irak'ın fethinde yer almıştır. Ayrıca Cemel Vakası ve Sıffin Savaşı'na kardeşleri ve çocuklarıyla birlikte Hz. Ali'nin safına katılmıştır. Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Mihnef b. Süleym, İsfahân valisi olmuştur. Hüseyin b. Ali'nin şehadetinden sonra, onu desteklemekten vazgeçmemiş ve Süleyman b. Sard ile birlikte Aynu'l-verd'de öldürülmüştür. O, Kûfe'de Arap kabilesi olan Ezd'in reisiydi ve ölümünden sonra bu liderlik oğlu Abdurrahman'a geçmiştir. Abdurrahman b. Mihnef, Haccâc es-Sekâfi'nin gönderdiği orduda Muhtar ve Muhalleb'e karşı Ezarika savaşında yer almış ve bu savaşta ölmüştür. Ömer b. Mihnef de Muhtar'a karşı savaşa katılmış ve bu savaşta öldürülmüştür. Aynı şekilde Cafer b. Abdurrahman b. Mihnef, Katrî b. Fücâc el-Hâricî'yi öldürmek için savaşa katılmıştır. Sabra b. Abdurrahman b. Mihnef, Şebîb el-Hâricî'ye karşı savaşta yer almıştır. Bütün bunlar Mihnef ailesinin tarihî olaylara doğrudan katılarak bu olayları yaşadığını göstermektedir.

Ebû Mihnef'in dedesi, Mihnef b. Süleym, amcası ise Hubeyb b. Mihnef b. Süleym'dir. Dayıları Sak'ab b. Züheyr ve el-Alâ b. Züheyr'in sünenlerde Hz.

¹ İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, tahkik: Yusuf el-Hâdî, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1996, 255, 258).

² Amr b. Mas'ada'nın Ebû Mihnef'in soyu hakkında söylediği “Kûfe'de Mihnef b. Süleym b. Müzeykiya b. Mâüssemâ soyundan gelenlerin bir evi vardı.” Sözü garip görünmektedir. Çünkü biyografi türü eserlerde Ebû Mihnef'in dedelerinden Müzeykiya b. Mâüssemâ adında birine rastlamadık. (Bkz. İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, 255, 258.

Peygamber'den aktardıkları rivayetler vardır. Âlimler büyük dedesi Mihnef b. Süleyman'ın Ali b. Ebî Tâlib'in arkadaşlarından biri olduğunu ve Hz. Peygamber'den hadis rivayet ettiğini belirtmektedir. Ancak Ebû Mihnef'in bu rivayetleri, Belâzürî'nin *Ensâbu'l-Eşraf*'ında nakledilmemiştir. Bununla birlikte günümüze ulaşmamış diğer kitaplarda bu hadisleri aktarmış olabilir. Zira İbn Sa'd, Ebû Mihnef'in dedesinden insanlar hakkındaki durumları ve günlük olayları aktardığını belirtmektedir.³ Bununla birlikte doğrudan aktarımlarda bile naklin güvenilir olup olmadığı incelenmesi gereken bir konudur.

3. Hocaları ve Talebeleri

Ebû Mihnef; Sak'ab b. Züheyr, Mücâlid b. Saîd, Câbir b. Yezid el-Cu'fî ve bazı meçhûl ravilerden hadis rivayet etmiştir. Ali b. Muhammed el-Medâini, Abdurrahman b. Mağraî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî ve oğlu, Ebû Mihnef'ten hadis rivayet edenler arasında yer almaktadır.⁴

4. Doğumu ve Vefatı

Tarihçiler arasında doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi veren bulunmamakla birlikte bazı araştırmacılar, çeşitli olaylara bakarak doğum tarihini tahmin etmeye çalışmışlardır. Örneğin oryantalist Wellhausen şöyle demiştir: “Ebû Mihnef'in doğum tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak İbnü'l-Eş'as'ın isyanı H. 82 yılında patlak verdiğinde o ergenlik çağındaydı... Ebû Mihnef Şam'daki Emevi

³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, III, 36, 48, 75, 90, 149, 206 439, 490; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakât (mütemmimü's-şahâbe et-tabakâtü'r-râbi'a)*, tahkik: Abdulazîz Abdullah es-Selûmî, Mektebetü's-Sıddîk, Tâif 1995, 788; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd Dineverî, *el-Ahbarü't-tivâl*, tahkik: Abdülmunim Âmir, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1960, 114, 123, 146; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe* I-VII, tahkik: Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyad II, 829; Ebû'l-Fazl İbn Hacer Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe* I-VIII, tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, II, 21, 172; VI, 46; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl* I-XXXV, tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, XIII, 219; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Megâni'l-ahyâr fî ricâli Me'âni'l-âşâr* I-III, tahkik: Muhammed Hasan Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I, 515; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* I-XVII tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî Beyrut 2003, III, 672.

⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 581.

halifeliğinin yıkılışına tanık oldu ve ondan aktarılan son rivayetler, H. 132 senesinin hadiseleri ile ilgilidir.”⁵

Ebû Mihnef'e nispet edilen *Ahbâru'l-Cemel* adlı kitabı tahkik eden Kays b. Behced el-Attâr, Wellhausen'in görüşünü destekleyerek Ebû Mihnef'in H. 70 yılı civarında ya da hemen öncesinde veya sonrasında dünyaya geldiğini öne sürmektedir. Çünkü Ebû Mihnef, H. 82 yılındaki Abdurrahman b. E'şas'ın ölümünü ve H. 95 yılı sonrasında meydana gelen birçok olayı aracısız olarak nakletmektedir.⁶

Ancak Ebû Mihnef, doğumundan önceki olayları da aracısız olarak aktarmıştır. Bu nedenle bu tahmin doğru olmayabilir. Abdullah Recâî, Ebû Mihnef'in doğum tarihinin yaklaşık olarak H. 90 yılı civarında olduğunu öne sürmüştür.⁷

Özetle Ebû Mihnef'in ölüm tarihi konusunda verilen bilgilere göre bakılarak onun, H. 70 yılı civarında dünyaya geldiği, H. 157 yılında veya H. 170 yılından önce vefat ettiği söylenebilir.⁸

5. Ebû Mihnef'in Tarih Alanındaki Katkılarına Yönelik Alimlerin Övgüsü

Ebû Mihnef, çok konuşulan bir şahsiyettir. Muhaddisler ile cerh ve ta'dil âlimleri, hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Onun rivayetlerinin tarihi değeri de incelenmiştir.

Çok sayıda alim Ebû Mihnef'i övmüştür. Örneğin Muhammed b. Sa'd onun, dedesinden insanların ve yaşadıkları dönemlerin tarihini rivayet ettiğini belirtmiştir.⁹ İbn Kuteybe ise onun, tarih ve nesep ilmi konularında uzman ve tarihi olaylara hâkim olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Câhız, râviler, soy bilimciler ve alimler arasında saydığı bir grup alimin içerisinde onun adını zikretmiştir.¹¹

⁵ Julius Wellhausen, *Târîhu'd-devleti'l-'Arabiyye*, (2. Baskı), Lecnetü't-Te'lîf ve't-Tercüme, Kahire, 1968, giriş.

⁶ Ebû Mihnef, *Ahbâru'l-Cemel*, tahkik: Kays b. Behced el-Attâr, el-Atabetü'l-Hüseyniyye, Bagdat 2017, 15.

⁷ Abdullah Recâî, *Ebû Mihnef el-Ezdî ve kıyâmu 'Aşurâ*, Merkezu Tahkikâti Rayanhay Kaimiye, İsfahân, 6, 8.

⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 189; Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* I-IV, tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963, III, 420.

⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, III, 420.

¹⁰ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dinyeverî, *el-Me'ârif*, (tah. Servet Ukkâşe), el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Amme li'l-Küttâb, Kahire, (2. baskı), 1992, I, 537.

¹¹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* I-III, Dâru'l-Hilâl, Beyrut 2002, I, 290.

Mes'udi bazı âlimlerin, insanların tarihini ve önceki nesillerden olanların haberlerini anlatmakla meşhur olduğunu belirterek bunların arasında İbn Dabb, Heysem b. Adî ve Ebû Mihnef Lut b. Yahya'yı zikretmiştir.¹²

İbn Nedim ise şöyle demiştir: “Ahmed b. Hâris el-Harrâz'ın yazılarında şunu gördüm: ‘Âlimler, Ebû Mihnef'in Irak'ın durumu, fetihleri ve haberleri konusunda diğerlerine kıyasla daha fazla bilgiye sahip olduğunu, Medâinî'nin Horasan, Hindistan ve Fars'ın olayları konusunda uzman olduğunu, Vâkıdî'nin ise Hicaz ve seferler konusunda daha iyi olduğunu, ayrıca Şam'ın fethi hususunda ortak bilgiye sahip olduklarını söyler’.”¹³

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ* adlı eserinde Ebû Mihnef'i "O, olayları aktaran bir tarihçiydi. Fetihler ve İslam savaşları üzerine eserler sahibiydi.” diyerek anlatmaktadır.¹⁴ İbn Kesir, Hz. Ali ile Hariciler arasındaki savaşlar konusunda Ebû Mihnef'in imamlardan biri olduğunu söylemiştir.¹⁵ Ya'kûbî ise Ebû Mihnef'i Abbâsî Halifesi el-Mehdî dönemindeki fakihler arasında saymaktadır.¹⁶

Bununla birlikte Ebû Mihnef'in fakih olduğunu gösteren bir delil yoktur. Onun ne fıkıhta ne fıkıh usulünde ne de İslamî ilimlerin diğer alanlarında herhangi bir ictihadı bize ulaşmamıştır. Onun tarih ve soy ilmi dışındaki ilim dallarında yazılan herhangi bir kitabının adı da zikredilmemektedir.

İbn Kesir, Ebû Mihnef hakkında şöyle demektedir: “O Şîî idi. Hadis imamları nezdinde rivayetleri zayıf kabul edilirdi. O tarihçi ve hâfızdır. Ayrıca başkalarının bahsetmediği olaylarla ilgili bilgiler vermektedir. Bu nedenle kendisinden sonra bu konuda birçok eser tasnif eden müelliflerin çoğu, böyle haberler konusunda ona atıf yapmaktadır.”¹⁷

¹² Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* I-IV, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005, I, 25.

¹³ İbnü'n-Nedîm Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, (2. Baskı), tahkik: İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997, 122.

¹⁴ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ* (*İrşâdû'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*) I-VII, tahkik: İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, V, 2252.

¹⁵ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, VII, 343.

¹⁶ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb el- Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (<http://www.alwarraq.com>), 274.

¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VIII, 220.

İbn Kesir'in Ebû Mihnef hakkındaki sözlerinde, 'hâfız' kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Muhtemelen İbn Kesir, bu kelimeyi hadis ilminde kullanılan anlamıyla değil, Ebû Mihnef'in tarih ilmindeki geniş bilgisini kastetmektedir. Çünkü hadis ilminde 'hâfız' kelimesi, en güvenilir kişilere verilen bir sıfattır. Ebû Mihnef'in hadis alimleri nezdinde yerilen biri olması ve hadis rivayetlerinde yaptığı hatalar ve yanlışlıklar göz önünde bulundurulduğunda, bu ifadenin onun hadisçiliği konusunda kullanılmasının uygun olmadığı görülecektir. İbn Kesir de aynı cümlede Ebû Mihnef'in hadis rivayetinde zayıf olduğunu belirtmiştir.

5. Ebû Mihnef'in Eserleri

Âlimler, Ebû Mihnef'in çok sayıda eseri olduğunu belirtmektedirler. İbn Adî onun hakkında şöyle demektedir: "O, kendisinden önce gelen selef-i salihinin haberlerini aktarmış ve rivayetlerinde selef-i salihini eleştirmiştir. O, selef-i sâlihinin yaşadığı olayları bilen koyu bir Şîî idi. Onun rivayetlerini zikretmekten kaçınarak ondan bahsetmek istedim. Çünkü güvenilir ve sahih rivayetlerinin olduğunu bilmiyorum. Onun aktardığı haberlere itibar edilmez. Ben onların zikredilmesini uygun bulmuyorum."¹⁸

İbnü'n-Nedîm, Ebû Mihnef'e 30'dan fazla kitap isnat etmiştir. Bu eserlerin çoğu, Ehl-i Beyt ve onların muhalifleriyle yaşadıkları olaylar hakkındadır. Bu eserler şunlardır: *Kitabu'r-Ridde*, (*İrtidat Kitabı*), *Kitabu Futuhi's-Şâm* (*Şam'ın Fethi Kitabı*), *Kitabu Futuhi'l-İrâk* (*Irak'ın Fethi Kitabı*), *Kitabu'l-Cemel* (*Cemel Kitabı*), *Kitabu Siffîn* (*Siffîn Kitabı*), *Kitabu Ehli'n-Nehrevân ve'l-Havâric* (*Nahrevan ve Hariciler Kitabı*), *Kitâbü'l-Gârât* (*Saldırmalar Kitabı*), *Kitabu'l-Harîs b. Râşid ve Beni Nâciye* (*Haris b. Râşid ve Naciye Kabilesinin Kitabı*), *Kitabu Makteli'l-Ali* (*Ali'nin Ölümü Kitabı*), *Kitabu Makteli Hucr b. Adi* (*Hucr b. Adi'nin Ölümü Kitabı*), *Kitabu Makteli Muhammad b. Ebi Bekir ve'l-Eşter ve Muhammed b. Ebi Huzeyfe* (*Muhammed b. Ebû bekr, Eşter ve Muhammed b. Ebi Huzeyfe'nin Ölümü Kitabı*), *Kitabu's-Şura ve Makteli Osman* (*Şu'râ ve Osman'ın Ölümü Kitabı*), *Kitabu'l-Müstevrid b. Alfe* (*Mustevrid b. 'Alfe'nin Kitabı*), *Maktelu'l-Huseyn* (*Hüseyn'in Ölümü Kitabı*), *Kitabu Vefat-ı Muaviye ve Velayeti İbnihî Yezid ve Vak'atı'l-Harre ve Hisârı ibni Zübeyr* (*Muaviye'nin Vefatı, Oğlu Yezid'in Halifeliği, Harra Olayı ve İbn Zübeyr'in Kuşatılması Kitabı*), *Kitabu*

¹⁸ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammad Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, VII, 241.

Muhtar b. Ebi Ubeyd (Muhtar b. Ebi 'Ubayde'nin Kitabı), Kitabu Süleyman b. Sard ve Aynu'l-Verde (Sülayman b. Sard ve 'Aynu'l-Verde'nin Kitabı), Kitabu Merc Râhit ve Bey'atı Mervan ve Makteli'd-Dahhâk b. Kays (Merc Rahit Olayı, Mervan'ın Halifeliği, ve Dahhâk b. Kays'in Ölümü Kitabı), Kitabu Mus'ab ve Velayetuhu ale'l-Irak (Mus'ab ve Irak Halifeliği Kitabı), Kitabu Makteli'l Abdullah b. Zübeyr (Abdullah b. Zübeyr'in Ölümü Kitabı), Kitabu Makteli Said b. el-As (Said b. el-As'ın Ölümü Kitabı), Kitabu Hadis Ya Humeyra ve Makteli İbni'l-Eşas (Ya Humeyra Hadisi ve İbn el-Eş'as'ın Ölümü Kitabı) Kitabu Bilal el-Harici (Bilal el-Hâricî Kitabı), Kitabu Necdeti Ebi Kubeyl (Ebû Kubeyl'in Kurtuluşu Kitabı), Kitabu Hadisi'l-Ezârika (Ezârika Hadisi Kitabı), Kitabu Hadisi Rüstekban (Rüstekban Hadisi Kitabı), Kitabu Şebîbi'l-Harici ve Salih b. Mesrah (Şebîb el-Hâricî'nin ve Salih b. Mesrah'ın Kitabı), Kitabu Mutarref b. el-Muğire (Mutarref b. el-Mugîre'nin Kitabı), Kitabu Deyru'l-Cemâcim ve Hal'i Abdurrahman b. el-Eş'as (Deyru'l-Cemacîm ve Abdurrahman b. Eş'as ın Feragatı Kitabı), Kitabu Yezid b. el-Muhalleb ve Maktelihi bi'l-Akr (Yezid b. el-Muhalleb ve Akr'daki Ölümü Kitabı), Kitabu Hâlid b. Abdullah el-Kasri ve Yusuf b. Amr ve Mevti Hişâm ve Velayeti'l-Velid (Halid b. Abdullah el-Kasri, Yusuf b. 'Amr, Hişâm'ın Ölümü ve Velid'in Halifeliği Kitabı), Kitabu Yahya (Yahya Kitabı), Kitabu'd-Dahhâk el-Harici (Dahhâkel-Haricî Kitabı).

Ancak bu kitaplar günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan rivayetlerinin çoğu Taberî, Belâzürî ve diğer tarihçilerin eserleri aracılığıyla gelmiştir.¹⁹

6. Ebû Mihnef'in Kitapları Üzerine İnceleme

Ebû Mihnef'in kitapları günümüze ulaşmamıştır. Ancak tarihçiler, özellikle de Taberî ve Belâzürî Ebû Mihnef'in rivayetlerinin büyük kısmını aktarmışlardır.

Ebû Mihnef'in kitapları incelendiğinde, onun Ehl-i Beyt'in özellikle de Ali b. Ebî Talib'in hayatına yoğun bir şekilde yer verdiği görülecektir. Bu konuda diğer raviler ona yetişememiştir. Aslında Ebû Mihnef'in aktardığı tarihi olaylar, Ehl-i Beyt'i övmek ve methetmek niyeti ile değil, onların yaşadığı fitneleri anlatma gayesi taşımaktadır. Diğer taraftan, Ebû Mihnef'in diğer sahabilerin aleyhinde olması ve onların rivayetlerini

¹⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 122.

çarpıtması da bir başka dikkat çekici noktadır. Özetle, Ebû Mihnef'in yazdığı kitaplar sadece Ehl-i Beyt'ten olan sahabilerin yaşadığı fitneleri anlatmaktadır.

Taberî ve Belâzürî gibi tarihçiler, Ebû Mihnef'ten çokça rivayette bulunmuşlardır. Ancak bu tarihçiler, Ebû Mihnef'in sadece fitnelerle ilgili olan kitaplarından rivayet etmişlerdir. Örneğin Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşraf*'ında Ebû Mihnef'in Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer veya diğer sahabilerin hayatlarına dair hiçbir rivayeti yoktur. Sadece Cemel ve Sıffin gibi fitnelerde adı geçen sahabilerle ilgili dört veya beş rivayet vardır. Bu da Ebû Mihnef'in eserlerinin içeriğini göstermektedir. Ebû Mihnef'in rivayetleri ve kitapları bu tarihi olaylardan bahsettiğinden, çok nadir durumlar dışında diğer sahabiler hakkında övgü dolu sözlere ya da olumlu haberlere yer veren rivayetlere yer vermemiştir. Ebû Mihnef'in otuzu aşkın eserindeki rivayetler çoğunlukla ehl-i beyti ve onları destekleyenler ile Hâriciler ve Emevîler'in onlarla savaşmalarıyla ilgilidir. Sadece *Kitâbu'r-Ridde*, *Kitâbu Fethi Irak* ve *Fethi 'ş-Şâm* bunların dışındadır.

Muhammed Hadi Yusuf el-Garavî, *Vak'atü't-Taff* adlı kitabının önsözünde şöyle demektedir: “Onun kitaplarının isimlerinde dikkat çeken husus; çabasının büyük bir kısmının Şia ile ilgili haberleri, özellikle de Kûfe hakkındaki haberleri tasnif etmeye yönelik olmasıdır. Bu listede Emevîler ve Benî Mervan'ın haberleriyle ilgili bir kitap bulunmamaktadır. Oysa o, bütün bunlardan 25 yıl (H. 158) sonra vefat etmiştir. Hatta son kitabı, Haccac b. Yusuf es-Sekafi'nin haberleri hakkındadır. Onun naklettiği haberler H. 95'te ölümüyle sona erer. Ancak Taberî, tarihinde ondan Emevîlerin son günlerine kadar ve özellikle H. 132'deki olaylara kadar haberler aktarmıştır.”²⁰

Ebû Mihnef'in kitapları arasında Emevîler hakkında yazılmış bize ulaşan bir kitap görünmemektedir. Ancak elimizdeki rivayetlere göre, Ebû Mihnef onları tarihsel konular içinde ele almak yerine, onlardan Ehl-i Beyt'in düşmanları olarak bahsetmektedir.

Öte yandan pek çok araştırmacı Ebû Mihnef'in en ünlü kitabı olarak bilinen ve günümüze kadar ulaşmış olan *Maktelü'l-Hüseyn* adlı kitabın, Ebû Mihnef'e ait olmadığını söylemektedir. Örneğin Abbas el-Kummî şöyle demektedir: “Ebû Mihnef'in tarih ve siyer konularında birçok kitabı olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan biri,

²⁰ Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef el-Ezdî el-Gâmidî, *Vak'atü't-Taff*, tahkik: Muhammed Hâdî Yûsufî el-Garavî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum, 18.

Kitabu Maḳṭeli'l-Hüseyn'dir. Bu eserden İslam'ın ilk devirlerinde yaşamış büyük alimler tarafından alıntılar yapılmış ve onlar tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Ancak ne yazık ki bu kitap kaybolmuş ve günümüze ulaşmamıştır. Elimizde Ebû Mihnef'e atfedilen *Makṭel* adlı kitap onun değildir. Ayrıca güvenilir tarihçilerin hiçbirine ait değildir. Bu konuyu teyit etmek isteyenler, bu eserde ve Taberî gibi diğer kaynaklarda aktarılan bilgilerle karşılaştırabilirler. Bu konuyu daha ayrıntılı olarak, Tarmah b. Adî'in yaşadığı olayları anlatan *Nefsü'l-Mehmûm* kitabında açıkladım. Allah en doğrusunu bilendir."²¹

Muhammed es-Semavi ise Harizmî'nin *Makṭelü'l-Hüseyn* adlı kitabının önsözünde şöyle demektedir: “Şüphesiz, Ebû Mihnef'in *Makṭel* gibi eski ve ayrıntılı *Makṭel* kitaplarından hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Sadece Taberî, Cezerî vb. tarihçiler tarafından kendi kitaplarında onlardan yaptıkları alıntılar kalmıştır. Orijinal nüshalardan hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Çünkü Ebû Mihnef'in *Makṭel*'i beş veya altı yüzyıldır bulunamamıştır. Benzeri makṭel kitapları da bu şekildedir.”²²

Hasan el-Gıfârî, Taberî'nin tarihinde bulunan Ebû Mihnef rivayetleriyle, Ebû Mihnef'e atfedilen *Makṭelu'l-Hüseyn* kitabındaki rivayetleri karşılaştırmış ve aralarında büyük farklar olduğunu ortaya koymuştur.²³

Yahya b. İbrahim de tezinde, Muhtar'ın öldürülmesiyle ilgili Ebû Mihnef'e atfedilen kitabı ile Ebû Mihnef'in Taberî'de bulunan rivayetleriyle karşılaştırdığını, üslup ve içerik açısından tamamen farklı olduğunu tespit ettiğini belirtmiştir. Bu da kitabın daha sonraki dönemlerde yazıldığını göstermektedir.²⁴

7. Ebû Mihnef'in Şîliği

Ehl-i Sünnet âlimleri Ebû Mihnef'in Şîi olduğu görüşündedir. Bazı Şîi alimler ise onun hiçbir şekilde Şîi olmadığını söylemiştir. Bununla birlikte Şîi olduğunu söyleyenlerin yanı sıra İmamiye fırkasından olduğunu söyleyenler de vardır. Örneğin İbn Ebi'l-Hadîd, çoğu Şîi ve Sünnî âlimin aksine, Ebû Mihnef'in Şîi olmadığını ileri

²¹ Abbâs el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elḳâb* I-III, (5. Baskı), Mektebetü's-Sadr, Tahrân 1929, I, 155.

²² Ebû'l-Müeyyed Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî Ahtab el-Hârizmî, *Maḳṭelü'l-Hüseyn*, tahkik: Şeyh Muhammed es-Semâvî, Mektebetü'l-Müfid, Kum 1997, giriş.

²³ Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef el-Ezdî el-Gâmidî, *Maḳṭelü'l-Hüseyn*, (2. Baskı), tahkik: Hasan el-Gıfârî, Matba'atü İlmiyye, Kum 1945, giriş.

²⁴ Yahya b. İbrahim, *Mervîyyâtü Ebî Mihnef fi tarihî't-Taberî*, Dâru'l-Âsime, Riyad, 48-49.

sürmüş *Şerhu Nehci'l-belâga*'da, "Ebû Mihnef, muhaddistir ve tercihen imametın doğru olduğunu düşünmüştür. O bir Şîi değildir ve Şîilerden sayılmamaktadır." demiştir.²⁵

Şîi olduğuna inananlar arasında yer alan Abbas el-Kummî ise şöyle demiştir: "Ebû Mihnef en büyük Şîi tarihçilerden biriydi. Şîiliğinin şöhretine rağmen Taberî ve İbnu'l-Esîr gibi Sünnî âlimler ondan rivayet etme konusunda ona itimat etmişlerdir."²⁶

Bir görüşe göre İmamiyye Şia'sındandır. Abdullah b. Hasan el-Mamekânî bu görüşe, şu şekilde katılmaktadır: "Bu konudaki doğru görüş, Ebû Mihnef'in Şîi ve İmamî olduğuna dair şüpheyi yer olmadığıdır. Bu görüşte olan birçok kişi vardır. İbn Ebi'l-Hadîd'e göre Ebû Mihnef'in muhaddis olması, imametın doğru olduğunu düşünmesi ve Şîi olmadığı iddiası, Sünnîlerin kendi mezheplerinde ve ona bağlı konularda alıştıkları hurafelerden biridir. Kendi mezheplerinde birçok kişi Ebû Mihnef'in Şîi olduğunu söylemiştir. Hatta bazıları, onun Şîiliğini, rivayetlerini reddetme nedeni olarak göstermiştir. Bu, onların genelde yaptığı bir şeydir... Bu nedenle, Ebû Mihnef'in Şîi ve İmamî olduğuna dair şüpheyi yer yoktur."²⁷

el-Mâmekânî'nin sözleri, tartışmalara yol açmıştır. Çünkü bilindiği kadarıyla, Sünnî âlimlerden hiçbiri Ebû Mihnef'in Şîi olmadığını söylememiştir. İbn Ebi'l-Hadîd ise *Şerhu Nehci'l-belâga*'da açıkça onu Şîi olduğunu belirtmiştir.

Yusuf el-Garavî, Ebû Mihnef'in Şîi olduğunu ancak İmamî olmadığını söylemiştir. Bu hususta Ebû Mihnef'e nispet edilen *Vak'atu't-Taff* kitabının önsözünde şöyle demektedir: "Bu, onun İmamî Şîi olmadığını gösteren bir işarettir. O, İmamî Şîi terminolojisiyle ifade edilen ve genellikle Sünnîler tarafından 'Rafizî' anlamında değil, sadece çoğu Kûfeliler gibi görüş ve eğilimlerinde Şîi'ydî. O dönemdeki Müslümanların çoğunluğunun mezhebine karşı bir tavır takınmamıştı."²⁸

²⁵ Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-belâga*, tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1967, I, 147. Ebû Mihnef'i hadis alimleri arasında sayan İbn Ebû'l-Hadîd'in sözlerine rağmen; âlimler onu bu şekilde tarif etmemiştir. Hadis âlimlerinden olduğunu gösteren hiçbir kaynak bulunmamaktadır. Onun sahip olduğu eserlerin çoğu tarihi rivayetlerden ibaretti. Bilindiği gibi bunlarla bir hadis âlimi olunamaz. İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Mihnef'in imamet meselesi hakkındaki görüşünün muhaddislerle aynı olduğunu kastetmiş olabilir. Daha sonra değineceğiz.

²⁶ el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, I, 155.

²⁷ Abdullah b. Muhammed b. Hasan b. Abdullah el-Mâmekânî, *Tenkihü'l-meâl* I-XL, Matbaatü'l-Mürtazâviyye, Necef 1931, II, 43-44.

²⁸ Ebû Mihnef, *Vak'atu't-Taff*, 19.

Kays Behceb el-Attâr da Sünnî ve Şîî âlimlerinin Ebû Mihnef'in mezhebi hakkındaki sözlerini aktardıktan sonra şöyle demektedir:

“Deliller ve ipuçları karşılaştırıldığında, Ebû Mihnef'in Şîîliği ağır basmaktadır. Ancak belki de onun Şîîliği, İmamiye Şiası yerine Zeydî Şiası olduğu söylenebilir. Zira o dönemdeki bazı Zeydî fırkaları, halifelerin halifeliğini kabul etmekle birlikte, Emirü'l-mü'minin'in üstünlüğünü savunuyor ve imamlığın Hz. Ali ve Fatıma'nın soyundan gelen ve kılıçla çıkmış olan cesur bir alimden geldiğini söylüyorlardı.” Attâr, bu görüşü desteklemek için bazı deliller sunmaktadır. Ancak daha sonra bu sözlerini reddederek, Zeydî olduğunu belirten delillerin tartışmalı olduğunu belirterek Ebû Mihnef'in Şîîliği konusundaki bazı çelişkili delilleri sunmakta ve en iyi ihtimalle Ebû Mihnef'in tarihçi, özgür düşünen bir insan, geniş bilgi yelpazesine sahip bir âlim ve en genel anlamda Şîî veya Şîî eğilimli olduğu sonucuna varmaktadır.²⁹

Şîî âlim ve düşünürler arasında Ebû Mihnef'in İmamî veya Şîî olup olmadığı hususundaki ihtilaf, Ebû Mihnef'in günümüzde Şîîlerin inandığı imamete inanmaması nedeniyledir. Çünkü onlar, imamet ve diğer bazı meselelerin, Ebû Mihnef'in dönemindeki Şîîler arasında gündeme gelen meseleler arasında olmadığına inanmakta ve bu konuların Ebû Mihnef'ten sonra ortaya çıktığını belirtmektedirler. Zira Ebû Mihnef, İmam Seccâd, İmam Bakır, İmam Sâdık ve İmam Kâzım gibi bazı imamlar ile aynı dönemde yaşamıştır. Eğer imamet meselesi, Şîîlerin iddia ettiği gibi zorunlu bir mesele olsaydı, Ebû Mihnef bunu onlardan ve diğerlerinden aktarırdı.³⁰

²⁹ Ebû Mihnef, *Aḥbâru'l-Cemel*, 25.

³⁰ Ebû Mihnef, *Aḥbâru'l-Cemel*, 21-27; Ebû Mihnef, *Vak'atü't-Taf*, 19; Ahmed Halil eş-Şâl, *Eşeru'l-vaz' fî rivâyeti't-târiḥ ve tefsîrihi*, Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Port Said, 2016, 354; Âmir el-Câbirî, “Makṭelu Ebî Mihnef el-Ezdî el-Küff”, *Mecelletü'l-İslâhi'l-Hüseynî*, 5 (2) 2013, 170; Ma'hedü Seyyidü's-Şühedâ li'l-Minberi'l-Hüseynî, *Nehdatü'l-Hüseyn 4*, Dâru'l-Meârifî'l-İslâmiyye, 2016, 53; Şeyyid Ali Mîr Şerîfî, *Ebû Mihnef Buzürgeterîn Müerrihi Âşurâ*, Matbaatü Bicâ-Bi Nâm, 13; Celil Târî, *Haḳâikü's-Sakîfe fî dirâseti rivâyeti Ebî Mihnef*, el-Mecme'ul-İlmî li Ehli'l-Beyt, 21; Abdullah Recâî, *Ebû Mihnef el-Ezdî ve kıyâmu 'Âşurâ*, 6-11; Muhammed Cevâd Yâverî, “Makṭeli Negârî Şiiyyân”, *Mecelletü Târîhi'l-İslâm*, 32 (8), 1964, 14; Ebû Mihnef, *Makṭelü'l-Hüseyn*, 16-19; Ahmed Halil eş-Şâl, *Eşeru'l-vaz' fî rivâyeti't-târiḥ ve tefsîrihi*, 355.

8. Ebû Mihnef'in Hz. Peygamber'in Ashâbı veya Ali b. Ebî Tâlib İle Arkadaş Olması Meselesi

Sünnî âlimlere göre, Ebû Mihnef ne sahabe ne de Hz. Ali ile arkadaşlık etmiştir. Dedesi, Hz. Peygamber'in ashabından olup Hz. Ali'nin arkadaşıdır. Ebû Mihnef'in dedesinin vefatı, Hz. Peygamber'den veya Hz. Ali'den sonra olmuştur.

Şîa âlimlere göre ise Ebû Mihnef'in Hz. Ali'nin arkadaşlarından olup olmadığı konusunda iki farklı görüş vardır. Bazı Şîi âlimlere göre Ebû Mihnef, Hz. Ali'nin arkadaşıdır. Ancak Ebu'l-Kasım el-Hûî, bu görüşün zayıf olduğunu savunmuştur. Ona göre Ebû Mihnef'in Hz. Ali'yi veya Hasan ve Hüseyin'i görmesi mümkün değildir. Çünkü onlardan çok sonra doğmuştur. Ona göre Ebû Mihnef'in babası, Ali ve Hasan'ı görmüş olabilir.³¹

el-Hûî, Keşşî'nin Ebû Mihnef Lut b. Yahya, Emiru'l-Mü'minin'in, Hz. Hasan'ın ve Hüseyin'in arkadaşlarından olduğu iddiasının doğru olmadığını ve babasının Hz. Ali'nin arkadaşlarından olduğunu ve kendisinin Hz. Ali ile hiç karşılaşmadığını belirtmektedir. Ona göre Lut b. Yahya birçok siyer kitabının müellifidir.³²

Mâmekânî de Ebû Mihnef ve babasının Ali b. Ebî Tâlib'in arkadaşı olup olmadığını tartışmıştır. Mamekânî, Şîi âlimlerinin görüşlerini aktardıktan sonra, Ebû Mihnef'in Hz. Ali'nin arkadaşlarından olabileceği ihtimalini öne sürmüştür. Ebû Mihnef'in yaşını ve Ali b. Ebî Tâlib'in yaşını hesaplamış ve Ali b. Ebî Tâlib'in meclisine katıldığına işaret ederek Ebû Mihnef'in "Müminlerin Emiri'ne bir grup Şîi geldi..." şeklindeki rivayetini delil olarak göstermiştir.

Ancak, bu rivayetin doğru olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca el-Hûî, bu rivayete dayanarak Ebû Mihnef'in Hz. Ali'nin arkadaşlarından olduğunu iddia etmemiştir. Çünkü Hz. Ali'nin H. 40 yılındaki vefatı ile H. 157-170 yılları arasında yaşayan Ebû Mihnef'in vefatı arasındaki zaman aralığı çok büyüktür.³³

³¹ Âyetullah Seyyid Ebü'l-Kâsım el-Hûî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, Merkezu Neşri Âsâru's-Şîa, Matbaatü'n-Numûne, Kum, XIV, 136-138.

³² el-Hûî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, XIV, 137.

³³ el-Mâmekânî, *Tenkihü'l-meâl*, II, 43-44.

9. Sünnî ve Şîî Âlimlere Göre Ebû Mihnef'in Durumu

Ebû Mihnef'in durumu açıklığa kavuşturulması gereken bir husustur. Çünkü bazı şarkiyatçı ve Şîî yazarlar, Ebû Mihnef'i şiddetle savunmakta ve hadis âlimlerinin ona yönelik eleştirilerini kabul etmemektedir. Bu da hadis âlimlerinin Ebû Mihnef'in rivayetlerini Şîî olmasından dolayı reddetmiş olmalarıdır. Ebû Mihnef'in, bazı sahabenin Ehl-i Beyt'e yaptığı zulümleri ve diğer konuları ortaya çıkaran rivayetleri aktarması, hadis âlimlerinin onu eleştirmesine neden olmuştur.

Sünnî ve Şîî âlimlerin Ebû Mihnef ile ilgili görüşlerini sunmadan önce, dönemin Sünnî veya Şîî olmayan ve hadis âlimlerinin yöntemini pek benimsemeyen bir âlimi olan Ebu'l-Hasan el-Câhiz'in görüşünü sunmak istiyoruz. Câhiz Mu'tezilî idi ve hadis âlimlerini "Haşeviler" olarak sınıflandırmıştı. Câhiz, Hz. Aişe hakkında bir rivayete rastladığında, rivayeti yalanlayarak şöyle demiştir:

"Bu rivayet; Ebû Mihnef, Şarkî b. Kattami, Kelbi, İbnü'l-Kelbî, Lakîr el-Muhâribî, Şûker, Atâ el-Malati, İbnü Deb', Ebu'l-Hasan el-Medâinî gibi kişilerin uydurduğu bir hadistir. Bu kişiler, rivayetleri nüshalara yazdılar ve kâtiplere dağıttılar. Bu haberleri, bilgili olmayan, rivayetleri teyit etmeyen ve üzerinde düşünmeyen kişiler nakletti. Bu kişilerin hepsi Şîîdir."³⁴ Aynı şekilde Câhiz Ebû Mihnef ve benzerlerinden rivayet alındığını ve yerildiğini belirtmektedir.³⁵

a. Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Görüşleri

Cerh ve ta'dil âlimleri, Ebû Mihnef'in rivayetlerinin itibarsız olduğu ve terk edilmesi gerektiği konusunda icma etmişlerdir. Örneğin Yahya b. Maîn onun sika olmadığını belirtmiştir. Ebu Cafer İbn Hammâd el-Ukaylî'nin naklettiğine göre Abbas, Yahyâ b. Maîn'e Ebû Mihnef'in durumunu sorduğunda Yahyâ, Ebû Mihnef, Ebû Meryem ve Amr b. Şâmr'ın bir şey olmadığını belirtmiştir. Ebû Cafer ona ikisinin Amr b. Şâmr gibi olup olmadıklarını sorunca, onların Amr b. Şâmr'dan daha kötü olduğunu söylemiştir.

³⁴ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Câhiz, *Kitâbü'l-Kavl fi'l-bigâl*, (2. Baskı), Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1997, 27, 28.

³⁵ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Câhiz, *er-Resâilü's-siyâsiyye*, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 394.

Ukaylî de onu zayıf bir ravi olarak zikretmiştir. Ebu Hatim er-Râzî de Ebû Mihnef'in metrûkû'l-hadis olduğunu belirtmiştir. Dârekutni onun rivayetlerinin zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Adî bu haberlerin ravisinin yozlaşmış bir Şîî olduğunu kaydetmiştir. Ebû Ubeyd el-Âcurrî, Ebû Davud'a onu sorduğunu, bunun üzerine elini sıkıp "Bunu soran var mı?!" dediğini nakletmiştir.

Zehebî ve İbn Hacer, rivayetlerinin bozuk olduğunu ve sika olmadığını zikretmiştir. Örneğin Zehebî "O, Ridde kitabının yazarı Seyf b. Ömer et-Temîmî, Abdullah b. Ayyâş el-Mantûf ve Avâne b. Hakem gibidir." demiştir. Mansûr b. Arrâk de Ebû Mihnef'in yozlaşmış bir yalancı olduğunu belirtmiştir.³⁶

Buraya aldığımız görüşler, cerh ve ta'dil âlimlerinin Ebû Mihnef hakkındaki kanaatlerini belirtmektedir. Konuyla ilgili kaynaklar, Ebû Mihnef'in kitaplarına bakarak bu kanaatlere ulaşmışlardır. Dolayısıyla Ebû Mihnef'in cerh ve ta'dil usûllerine göre zayıf kabul edildiğini söylemek mümkündür.

b. Şîî Âlimlerin Görüşü

Ebû Mihnef'in Şîî âlimlerin nezdindeki durumu, Sünnîler arasındaki durumundan farklıdır. Şîî âlimler onun güvenilirliği konusunda hemfikirdirler. Örneğin Ahmed el-

³⁶ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî, *et-Târîh* (ed-Dûrî rivayeti) I-IV, tahkik: Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Merkezû'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke 1979, III, 366; İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1952, VII, 182; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, VII, 241; Ebû'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir el-Makrizî, *Muhtaşarü'l-Kâmil fî ma'rifeti du'afâ'*, tahkik: Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1994, 645; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Ahmed b. Şâhîn, *Târîhu esmâ'id-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, tahkik: Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, 1989, 162; Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd ed-Dârekutnî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, tahkik: Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî, Mecelletü'l-Câmi'atü'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Medine 1983, III, 128; Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, (2. Baskı), tahkik: Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, IV, 18; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 189; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* I-XVIII, Dâru'l-Hadîs, 2006, VII, 10; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, III, 419; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalanî, *Lisânü'l-Mizân* I-X, tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, VI, 430; Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dımaşkî, *Fevâtü'l-Vefeyât* I-IV, tahkik: İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrût 1974, III, 225; Ebû Süleymân Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Rebîa b. Süleymân er-Rebeî, *Târîhu mevlidi'l-ülemâ' ve vefeyâtihim*, tahkik: Abdullah Ahmed Süleymân el-Hamd, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1989, I, 366; Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* I-XXIX, tahkik: Ahmed el-Arnaût-Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, XXIV, 305; Ebû'l-Hasen Nûruddîn (Sa'düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dımaşkî, *Tenzihü's-şer'ati'l-merfû'a 'ani'l-ağhbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*, tahkik: Abdulvehhâh Abdullâtîf vd., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1979, I, 98.

Necâşî Ebû Mihnef'in, Kûfe tarihini yazan tarihçilerin önderi ve önde gelen tarihçilerinden biri olduğunu belirterek rivayetlerinin kabul gördüğünü söylemiştir.³⁷

el-Mâmekânî de şöyle demiştir: “Necâşî'nin Ebû Mihnef hakkındaki övgüsü, güvenilirliğini gösteren geçerli bir övgüdür. Bu konuda Necâşî'nin sözü kısa, öz ve kapsamlı güzel bir ifadedir.”³⁸

Ebü'l-Kâsım el-Hûî ise şöyle demiştir: “Ebû Mihnef, el-Keşşî'nin iddia ettiğine göre Müminlerin Emiri'nin ashabından olup Hasan ve Hüseyin'in arkadaşlarındandır. Doğru olan, babasının Ali'nin arkadaşlarından biri olduğu ve kendisinin onunla tanışmadığıdır. Siyer ile ilgili birçok kitabı vardır.”³⁹

el-Hûî'nin naklettiği bu özellikler, Ebû Mihnef'in güvenilir olduğunu göstermektedir. Öte yandan Ebü'l-Kâsım el-Hûî, Ebû Mihnef'in rivayet ettiği “Bir grup Şîî, Müminlerin Emiri Ali'ye geldi...” hadisinin merfu olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Ehl-i Sünnet'in Cerh ve Ta'dil alimlerinin görüşlerinde olduğu gibi bu hadisin "mürsel" olduğu gerekçesiyle sıhhatini kabul etmemiştir. Bununla birlikte sonunda, Ebû Mihnef'in sika bir ravi olduğunu gösteren Necâşî'nin delili nedeniyle, hadisin sıhhatini kabul etmiştir.⁴⁰

İbn Şehr el-Âşûb'a göre ise Ebû Mihnef Lût b. Yahya el-Ezdî'nin babası, Müminlerin Emiri Hasan ve Hüseyin'in arkadaşlarındandır. Ayrıca onun, siyer alanında birçok kitabı olduğunu belirtmiş ve *Menakıb* adlı eserinde onu Hasan'ın arkadaşlarından saymıştır.⁴¹

Bazı Şîî alimler onun Hz. Ali'ye arkadaş olması, bu konuda eserler telif etmesi, Âl-i Beyt hakkında hadis rivayet nakletmesi sebeplerinden ötürü Ebû Mihnef'i sika kabul etmiştir. Ayrıca Şîî yazarlar veya onları örnek alan kimseler, telif ettikleri eserler ve araştırmalarda, cerh ve ta'dil âlimlerini, Ebû Mihnef'in rivayetlerini zayıf bularak Emevî otoritesini savunmak ve Hz. Peygamber'in ailesine düşmanlık beslemekle suçlamıştır. Ancak Ebû Mihnef'in rivayetlerinin içeriği ilmî olarak detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Bu tezde birçok defa belirtildiği üzere Ebû Mihnef'in rivayetleri,

³⁷ Ebü'l-Hüseyn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abbâs en-Necâşî el-Esedî, *Ricâlü'n-Necâşî*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum, 1997, 320.

³⁸ el-Mâmekânî, *Tenkihü'l-meâl*, II, 43-44.

³⁹ el-Hûî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, XIV, 137.

⁴⁰ el-Hûî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, XIV, 138.

⁴¹ el-Hûî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, XIV, 137.

görünüşte Hz. Ali'yi ve Hz. Peygamber'in ailesini savunuyor görünse de gerçekte Hz. Ali'yi, Ehl-i Beyt'i ve Allah Rasûlü'nün sahâbilerini kötülemektedir.⁴²

Öte yandan Ebû Mihnef hakkında konuşan bütün cerh ve ta'dil âlimlerinin Emevîler döneminde değil, Abbasî döneminde yaşadığı da unutulmuştur. Ayrıca Ebû Mihnef'in rivayetleri Sünnîlerin önde gelen eserlerinden *Tarihu Taberî*'de çokça geçmektedir. Bunun yanı sıra, Şîâ düşmanı olarak kabul edilen Abbâsî Halifesi Mütevekkil ile güçlü bir ilişkisi olan Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'inde da bu rivayetler yer almıştır. Ebû Mihnef'in Şîî olmasına rağmen, saraya girebilen bir kişi olduğu da unutulmamalıdır.

Öte yandan Ehl-i Sünnet âlimleri, iddia edildiği gibi davranmış olsalardı, Şîî bir raviden nakilde bulunmazlardı. Özellikle de rivayetlerinin çoğu Âl-i Beyt ile ilgili olan Ebû Mihnef gibi bir raviden rivayet nakletmezlerdi.

Ehl-i Sünnet ve Şîî âlimlerinin Ebû Mihnef hakkındaki görüşleri ortaya konulduktan sonra sorulması gereken soru şudur: Ebû Mihnef'i sika veya zayıf olarak kabul etmek için hangi görüş daha doğru, ilme ve gerçeğe daha yakındır? Ehl-i Sünnet âlimleri Ebû Mihnef'i zayıf olarak kabul etmiş ve onun 'rivayetleri makbul olmayan biri' olduğunu söylemişlerdir. Şîî âlimler ise Ebû Mihnef'in sika olduğunu belirtmiştir. Buna göre hangi görüş kabul edilmelidir? Bu hususta yaptığımız incelemelerde Ebû Mihnef hakkındaki görüşleri karşılaştırmak için kullanılabilecek beş ilmî kural tespit ettik.

Birinci kural: Öncelikle her iki görüşün ortaya atıldığı zamanları ve görüş sahipleri karşılaştırılmalıdır. Buna göre Ebû Mihnef'in zamanında yaşayan veya hemen sonrasında gelen âlimlerin veya ondan yüzyıllar sonra gelen âlimlerin o, hocaları ve talebeleri hususunda daha bilgili olup olmadığı ortaya konulmalıdır. Ebû Mihnef'in yaşadığı dönemden sonra gelen âlimlerle arasında geçen uzun süre; hataya, çarpıtmaya,

⁴² Ebû Mihnef, *Aḥbâru'l-Cemel*, 18-21; Kifâye Târîş el-Alî, "Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ hakikatü's-sahsiyyeti ve alâkatühü bi kitâbi makteli'l-Hüseyn", *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*, Basra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1. İlmi Konferans kitabı, 2021, 5; Abdullah Recâî, *Ebû Mihnef el-Ezdî ve kıyâmu 'Âşurâ*, 6-11; el-Câbirî, "Maḳtelu Ebî Mihnef el-Ezdî el-Küff", 174-176; Kâmil Semân el-Cibûrî, "Ebû Mihnef Lut b. Yahyâ el-Ezdî el-Küff", *Mecelletü Havliyyeti'l-Küfe*, (1), 2011, 333; Hasan Sâid Mahmûd el-Cemel, *Mevki'atü'l-ricâli'l-Harre*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Birzeit Üniversitesi, Filistin 2006, 19; Hasan Mendîl Hasan el-Ukaylî, "Mevkifu'l-İmâm el-Hüseyn min Bey'ati Yezîd (Teemmülât fî rivâyeti Ebû Mihnef el-Ezdî)", *Mecelletü'l-Külliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmia*, 43 (5), 271; Ma'hedü Seyyidü's-Şühedâ li'l-Minberi'l-Hüseynî, *Nehdâtü'l-Hüseyn* 4, 58-61; Celîl Târî, *Hakâikü's-Sakîfe fî dirâseti rivâyeti Ebî Mihnef*, 18-21.

sahtekarlığa, yalana ve aldatmaya, kendisinden sonra gelenlerin ulaşamayacağı kadar geniş bir alana imkan tanımıştır.

Şîî âlimler, Ebû Mihnef'e uzak bir tarihte yaşamışlardır. Örneğin Şeyh Ahmet Necâşî Esedî H. 450 yılında, İbn Şehr el-Âşûb ise H. 588 yılında vefat etmiştir. Abdullah b. Hasan el-Mâmekânî H.1351 yılında, Abbas el-Kummî H.1359 yılında, Âyetullah el-Hûî ise H. 1413 yılında vefat etmiştir.⁴³

Ehl-i Hadis başta olmak üzere Ehl-i sünnet âlimleri, zaman ve mekan açısından Ebû Mihnef'e Şîî âlimlerden daha yakındırlar. Bunların başında Yahya b. Maîn (H. 233), Ebû Dâvûd (H. 275), Ebû Hâtim er-Râzî (H. 277), el-Ukaylî (H. 322), Ahmed b. Adî el-Cürcânî (H. 365), Ebû Ubeyd el-Âcurrî (H. 360), Dârekutnî (H. 385) gelmektedir.⁴⁴

İkinci kural: Ebû Mihnef'i rivayet açısından zayıf gören âlimlere göre o, metrûkû'l-hadistir ve rivayetleri uydurmadır. Bu hüküm, Ebû Mihnef'in rivayetlerini kendi zamanlarında, onun kitaplarından öğrenmeleri sebebi ile verilmiştir.

Buna karşılık Ebû Mihnef'i güvenilir kabul eden âlimler, onun biyografisi ve ilmi kariyeri hakkında yeterli bilgiye sahip görünmemektedir. Örneğin Ebû Mihnef'in dedesinin veya babasının veya kendisinin Hz. Ali'nin arkadaşı olduğu konusunda çelişkili rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca onun genel anlamda Şîî mi yoksa Şîî İmamî mi olduğu konusunda da bir fikir birliği yoktur.

Üçüncüsü: Ebû Mihnef'in rivayetleri ilmî açıdan incelendiğinde ve diğer sahih rivayetlerle karşılaştırıldığında, onun rivayetlerinde birçok ilmî hata, yanlışlık ve

⁴³ Âlimlerin Ebû Mihneften rivayet ettiği nakillere gelince, onların Ebû Mihneften nakil yapması o nakillerin doğru olduğunu göstermez. Çünkü ilim talebelerinin çoğunun bildiği gibi rivayet sahih olmayı gerektirmez. İbn Sa'd, Belâzürî ve Taberî gibi pek çok alim ve tarihçi de ondan alıntılar yapmıştır. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu (el-Muhtaşarü'l-muhtâc ileyhi min Târîhi İbni'd-Dübeyşî, Zeylû Târîhi Bağdâd, el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd, er-Redd 'alâ Ebî Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî)* I-XXIV, tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1996, XVIII, 70; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 124; Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (15. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, I, 172; Ömer b. Rızâ b. Muhammed Rağîb b. Abdulganî Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Dâru İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, I, 317; Agâ Büzürg et-Tahrânî, *Tabakâtü A'lâmi's-Şî'a Nevâbiğu'r-rüvâti fî rivâyeti'l-kitâb*, tahkik: Ali Taki Fenervî, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1971, 28; el-Hûî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, XIV, 136-137, 138; el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, I, 155.

⁴⁴ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, XXIV, 381, XXXI, 543; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 224; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, IX, 56, XII, 34.

tutarsızlık olduğu görülecektir. Zira Ebû Mihnef'in rivayetleri, *Ensâbu'l-eşrâf* gibi kitaplarda ya zayıf ya meçhul ravilerden ya da munkatı senedle nakledilmiştir.

Dördüncüsü: En önemli ölçüt şudur: Ebû Mihnef'in kabul veya reddi hadis ilmine başvurmayı gerektirmektedir. İslamî ilimlerin tarihi incelendiğinde hadis ilminin, Ehl-i Sünnet âlimlerinin alanı olduğu, Şîî âlimlerin bu alanda güçlü olmadığı görülecektir. Şîî âlimler, hadisleri değerlendirmek için kurallar ve ilkelere başvurmamıştır. Kendi rivayetlerinin Müslümanlarca kabul görmesi için yazdıkları eserler henüz yeni olup Sünnî alimlerin taklidi mesabesinde. Bu çalışmalarda da büyük eksiklikler ve tutarsızlıklar vardır. Bu nedenle, onların verdiği hükme güvenilemez.

10. Ebû Mihnef'in Rivayetlerinde Tahrifle Suçlananların Tespiti

Hakkaniyet adına bu rivayetlerin, sadece Ebû Mihnef tarafından aktarılmadığını, bilakis birkaç kişi tarafından nakledildiğini belirtmek gerekir. Ebû Mihnef'in senedinde genellikle Hişâm el-Kelbî, babası Muhammed b. Sâib el-Kelbî ve Avâne b. Hakem gibi diğer raviler yer almaktadır. Bu nedenle rivâyetlerde bulunan hataları sadece Ebû Mihnef'e yüklemek mümkün değildir. Senedde bulunan diğer raviler hata yapmış, hikâyeyi değiştirmiş ve yeniden formüle etmiş olabilir. Bu ravilerin çoğu metrûk veya zayıf ravilerdir. Ancak Taberî, Belâzürî ve diğer müelliflerin bununla bir ilgisi yoktur. Bunun birkaç nedeni vardır:

Birincisi: Müellifler sadece nakilci olup hayatlarının çoğunu bilgi toplamakla geçirmişlerdir. Dolayısıyla nakilleri değiştirmek için fazla zamanları olmamıştır.

İkincisi: Ebû Mihnef'in Taberî ile Belâzürî'deki rivayetleri arasında büyük benzerlik vardır. Bu da rivayetlerdeki lafızların Ebû Mihnef ya da ondan rivayet edenler tarafından uydurulduğunu düşündürmektedir. Zira Ebû Mihnef'in Taberî ve Belâzürî'nin kitaplarındaki aynı rivayetleri ele alındığında, rivayetler arasında çok az farklılık vardır.

Üçüncüsü: Yapılan hatalar ve değişiklikler, Taberî, İbn Sa'd ve hatta Belâzürî gibi müelliflerin mezheplerine uymamaktadır. Bu rivayetler daha çok Ebû Mihnef ve Kelbî gibi ravilerin ve onları takip edenlerin mezhepleri ile uyumludur.

Ahmed Halîl eş-Şâl, Ebû Mihnef hakkında şöyle demektedir: “Ebû Mihnef’in rivayetlerinden anladığım kadarıyla, radikal Şîliği, onun zayıf kabul edilmesinde önemli bir etken olarak görünmektedir. Bu aşırılık, onun mechûlün bih, zayıf ve metrûkû’l-hadis kişilerden çokça rivayet etmesine yol açmıştır. Bu nedenle, metruk kabul edilmiştir. Zayıf ve şüpheli kişiler, onun rivayetlerini ve eserlerini ele geçirip oynamış, değiştirmişler ve tahrif etmişlerdir.”⁴⁵

Ebû Mihnef’in rivayetlerinde, senedindeki ravilerden hangisinin suçlu olduğunu tespit etmek çok zor, hatta imkânsız gibidir. Ancak önemli olan, rivayetin zayıf olduğunu tespit etmektir. Bu tespit de zaten yapılmıştır. Rivayet zincirindeki raviler arasında kimin yalan ve tedlis ile itham edildiği hususu da -söz konusu ravinin ve alimlerin ondan alıntı yaptığı eserlerin yazarının Ebû Mihnef olması dışında- bizi ilgilendirmemektedir. Bu nedenle ithamın isnaddaki bütün ravilere yönelik olması durumunda bile Ebû Mihnef en büyük paya sahip olacaktır.

11. Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Ebû Mihnef’e Yönelik Eleştirilerinin Tespiti

Ebû Mihnef’e yöneltelen eleştiriler, genel olarak tarih alanında değil, sahabilerle ilgili rivayetlere yöneliktir. Ebû Mihnef, tarih alanında âlimlerin övgüsüne mazhar olmuştur. Ehl-i Sünnet âlimlerinin, tarihî rivayetleri kabul etme konusunda genel olarak hoşgörülü oldukları malumdur. Bu hoşgörü, Ebû Mihnef ve onun gibi ravilerin naklettiği rivayetleri de kapsamaktadır. Ancak cerh ve ta’dil âlimleri onu zayıf bir ravi olarak değerlendirmiş ve tenkit etmiştir.

12. Ebû Mihnef ve Tarihi Rivayetlerinin Önemi

Ebû Mihnef ve onun tarihî rivayetlerinin önemini ortaya koyan ve onu diğer tarihçilerden ayıran hususları altı madde halinde özetlemek mümkündür.

Birinci husus zaman faktörüdür. Ebû Mihnef’in yaşadığı dönem, bu olaylara çok yakın bir dönemdir. O, büyük fitneler olarak bilinen ve sahabe arasında yaşanan Osman b. Affân’ın şehadeti, Cemel ve Sıffin Savaşları ve ardından Hâricilerle yapılan savaşlar gibi büyük çatışmaların yaşandığı bir dönemde dünyaya gelmiştir. Onun H. 70 yılı ile H. 95 yılı civarında bir zamanda doğduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bu olaylara tanık

⁴⁵ eş-Şâl, *Eşeru’l-vaz’ fi rivâyeti’t-târîh ve tefsîrihi*, 355.

olan insanlarla karşılaşma imkanını elde etmiş olmalıdır. Ayrıca Ebû Mihnef, Emevî Devleti'nin çöküşünü ve Abbasîlerin yükselişini görmüş ve iki büyük İslam devletini yakından takip etmiştir. Bu bakımdan o, bu olayların tanığı ve takipçisi olarak öne çıkmakta ve olayları yüzlerce yıl sonra yazan diğer tarihçilerden farklılık arz etmektedir.

İkinci husus mekan faktörüdür. Ebû Mihnef'in doğduğu yer olan Kûfe, büyük tarihî olayların yaşandığı bir bölgeydi. Irak'ta gerçekleşen büyük olayların önemli bir kısmının bu bölgede gerçekleştiği bilinmektedir. Bu olaylarda isimleri geçen ve bu tarihi olayları kayda geçirenlerin büyük çoğunluğunu da Irak halkı oluşturmaktaydı. Ebû Mihnef de bu olayları bizzat rivayet etmiştir.

İslam toplumlarının, özellikle de Iraklıların, Ehl-i Beyt'ten bazı kişilerin öldürülmesinden sonra yavaş yavaş Şîliğe yöneldiği bilinmektedir. Bunun, Şîî eğiliminin bu bölgelerde önemli alimler ve raviler tarafından benimsenmesine etkisi olmuştur. Bu kişilerden biri de Ebû Mihnef'tir. Ebû Mihnef, Kûfelidir. Bu şehir, Hz. Ali'nin başkenti, tabanının ve destekçilerinin mekanı olmasının yanı sıra çocuklarının ve torunlarının da bulunduğu yerdir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in ve Ehl-i Beyt'in bazı fertlerinin şehit edildiği yer olması nedeniyle diğer bölgelere göre daha fazla Şîliğe meyletmiştir. Ebû Mihnef'in karakterinin oluşumunda bu şehrin ideolojik ve politik etkisi olmuştur. Ebû Mihnef'in karakteri de onun rivayetlerine etki etmiştir. Ayrıca bu olayların Kûfe'de gerçekleşmiş olması, sahabe ve diğer önemli kişilerin bu bölgede bulunmaları, Ebû Mihnef'in ilmî kişiliğinin gelişimine ve rivayetlerini toplamasına büyük katkı sağlamıştır.

Oryantalist Wallhausen bu hususta şöyle demektedir: “Ebû Mihnef'i farklı kılan husus, onun rivayetlerinin İslam'ın başlangıcıyla başlamaması, aksine sadece fetihlerle başlamasıdır. Bu nedenle ilgisi yaşadığı yerle, Irak ve başkenti Kûfe ile sınırlıydı. Bu dönem ve bu mekan dışında, onun uzman olduğu doğru bilgi yoktur.”⁴⁶

Ebû Mihnef'in tarihî rivayetlerinin önemini gösteren üçüncü husus, daha önce de belirttiğimiz gibi babası, dedesi, amcaları ve dayıları da başta olmak üzere ailesinin bu olaylara katılmış ve katkı sunmuş olmasıdır. Bu ailenin askerî, siyasî ve ilmî çalışmaları vardı.

⁴⁶ Wellhausen, *Târîhu 'd-devleti 'l-'Arabiyye*, giriş.

Dördüncü olarak Ebû Mihnef, fitneler tarihi ve sahâbiler arasında meydana gelen olaylar konusunda uzmanlaşmıştır. Ancak bu alanda yer alan sıradan bir raviden ziyade, bu konuları büyük bir tutkuyla ele almaktadır. Ebû Mihnef'in Irak olayları hakkında yazdığı şeylerin çoğu, Ehl-i Beyt, onları sevenler ve onlara düşman olanlar etrafında dönmektedir. Bu bağlılık, onun rivayetlerini de etkilemiştir.

Öte yandan Ebû Mihnef, Urve b. Zübeyr, Ebân b. Osman, Vehb b. Münebbih, Şurahbil b. Hasene, İbn Şihâb ez-Zühri ve Seyf b. Ömer, önde gelen tarihçiler arasındadır. Bu tarihçilerden her biri bu tarihteki bir konuda uzmanlaşmış olup İslam tarihinin ilk yazarlarıdır. Onlardan önce Müslümanların tarihini yazan başka seçkin bir grup bulunmamaktadır. Onlar, İslam'ın başlangıcından beri Müslümanların tarihinin yazımını gerçekleştiren seçkin tarihçilerdir. İslam medeniyetinin ve ilk İslam devletlerinin tarihini yazmışlardır. Elimizdeki mevcut olan tarihî kaynaklar, onların rivayetlerinden ve kitaplarından nakillerde bulunmaktadır.

Ekrem b. Ziyâ el-Ömerî'nin belirttiğine göre Taberî, Sıffin ile ilgili rivayetleri Ebû Mihnef'e dayandırmaktadır. Çünkü bu konudaki rivayetlerin tek kaynağı Ebû Mihnef'tir. Ayrıca Sıffin ile ilgili bir eser telif etmiştir. Taberî ridde ve fetihlere dair çok sayıda rivayeti ise bu konuda eser telif eden Seyf b. Ömer et-Temîmî'den almıştır.⁴⁷

Son olarak Ebû Mihnef'in, Belâzürî'nin *Ensâbu'l-eşraf* adlı eserindeki rivayetleri, Hz. Peygamber'in vefatından başlayarak Emevî Devleti'nin sonuna kadar olan dönemle ilgilidir. Ancak Cemel ve Sıffin savaşları ve sonrasında yaşanan olaylara yoğunlaşmaktadır. Ebû Mihnef'in ele aldığı konular, İslam tarihinde özel bir öneme sahiptir. Bu konular, itikadî açıdan insanlar üzerinde etkili olmuştur. Ebû Mihnef, bu olayları aktaran az sayıdaki ravilerden biridir. Onun kitaplarına bakıldığında, her birinin farklı bir konuya odaklandığı görülecektir. Bu konular, genellikle sahabe arasındaki fitneler, Ehl-i Beyt ve bunlarla ilgili konulardır. Bu durum, eserlerinin isimlerine bakılınca anlaşılmaktadır.

Ebû Mihnef, sahabe hakkında eserler telif etmiştir. Câhiliye dönemi, Abbasîler, Osmanlılar, Memlükler veya başkaları hakkında tarih yazmamıştır. Diğer tarihçilerden farklı olarak, Peygamber Efendimiz'in aralarında yaşadığı bu seçkin zümrenin tarihte önemi vardır. Onların eylemleri ve sözleri temel alınarak fikhî, itikadî ve usule dair

⁴⁷ Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Mervîyyâtî's-sîre*, Mecme'ul-Melik Fahd, Medine, 7.

kurallar inşa edildiğinden, onları göz ardı etmek mümkün değildir. Bu nedenle, Ebû Mihnef ve çağdaşı tarihçilerin kaydettikleri, tüm İslam tarihi ve Müslümanların inançları üzerinde yankı uyandırmıştır.

13. Ebû Mihnef'in Tarihî Rivayetlerdeki Yöntemi

Ebû Mihnef'in rivayet etme tarzı kendine özgüdür. Bazen sayfalarca süren uzun rivayetler nakletmiş, bazen de birkaç satırlık kısa rivayetlerle yetinmiştir. Yahya b. İbrahim'e göre rivayetleri naklederken genellikle uzun ve ayrıntılı açıklamalar yapması, Ebû Mihnef'in adetlerindendir. Hatta bazı rivayetleri beş sayfa veya daha fazla uzayabilmektedir. Rivayetlerinin çoğu için bir kaynak bulunmaz. Ayrıca bir kısmı gariplikler içerir.⁴⁸

Ayrıca Ebû Mihnef de dahil olmak üzere genel olarak tarihçilerin, garip isimler ve olayların yanı sıra, özellikle sayılar çok büyükse, sayılara ve kabilelere odaklanmayı sevdikleri bilinmektedir. Tarihçiler ayrıca bu hususlarda söylenen şiirleri nakletmektedirler.

Adnan Muhammed Milhim, Ebû Mihnef hakkında şöyle demektedir: “O, bazı farklı kabile ve bölgelerden savaşçıların ve ölülerinin sayısı gibi konuların ayrıntılarına girmiştir. O rivayetlerini, olayların canlı bir resmini barındıran edebi bir üslupla nakletmiştir. Ayrıca hutbeler, tarihî belgeler, şiirler ve sûreler ile doldurmuş, olayları genel olarak uzunca tasvir etmiştir.”⁴⁹

Arapça açısından Ebû Mihnef, halifeler döneminin hemen ardından gelen ve Arapça'da derin bir birikime sahip Araplardan olmasına rağmen, cümleleri kurarken kendine özgü bir üsluba sahiptir. Bazen bazı cümleleri tamamlamadan bırakmaktadır. Ancak bu cümleleri, muhatapların ve diğer konuşmacıların sözleri içinde ve sonraki cümlelerde tamamlamaktadır. Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Basra'ya gidişi ve hakem olayı gibi meselelerle ilgili rivayetleri naklederken bu yöntemi takip etmiştir.

Ebû Mihnef'in üslubunun bir diğer ayırt edici özelliği de bazen Arapça bilen birçok araştırmacının bile anlamakta zorlanacağı zorlayıcı ifadeler kullanabilmesidir.

⁴⁸ Yahya İbrahim, *Merviyâtü Ebî Mihnefî tarihî't-Taberî*, 57.

⁴⁹ Adnân Muhammed Milhim, *el-Müerrihûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, Dâru't-Talî'a, Beyrut 2001, 29.

Cemel Savaşı'na katılan kabilelerin rivayetlerine bakıldığında bu husus açıkça görülmektedir.

Ebû Mihnef, halifeler döneminin hemen ardından gelen ve Arapça'da derin bir birikime sahip Araplardan olmasına rağmen, bazen sadece kendisine özgü olan bazı üslup ve kalıplar kullanmıştır. Hakem olayı ve diğer bazı meselelerde, muhatabın değil, başka birinin sözlerini aktarmıştır. Bazen Ali b. Ebî Tâlib'in, bazen de Abdullah b. Abbas'ın, Hâriciler ile konuştuğunu söylemiştir. Bunun dışında da başka üslup ve kalıplar kullanmıştır.

Ebû Mihnef, tarihî bilgiler toplamakla birlikte çoğu zaman rivayetleri bir senede dayanmamakta ya da sadece bir ravisi bulunmaktadır. Ayrıca zayıf ve meçhul ravilerden de rivayetler nakletmiştir. Belâzürî'nin hal tercemesinde bu husus detaylı olarak ele alınacaktır.

Yahya b. İbrahim'e göre Ebû Mihnef'in çalışmaları ve haber toplama şekli, günümüz gazetecilerinin çalışmasına benzemektedir. O her karşılaştığı kişiden, özellikle de olaya tanıklık etmiş veya o dönemde yaşamış kişilerden bilgi toplamıştır. Bu nedenle, kaynakları ve hocalarının sayısı çoktur. Bunların arasında meçhul kişiler de vardır.⁵⁰

14. Ebû Mihnef'in Taassubu ve Ayrımcılığı

Ebû Mihnef'i kısaca Hz. Osman'ın şehadetinden Emevî döneminin sonuna kadar geçen döneme dair rivayetleri aktaran, Müslüman tarihçilerin babası olarak nitelemek mümkündür. Çünkü entelektüel ve ilmî eğilimleri veya mezhebi ne olursa olsun, Ebû Mihnef'ten nakilde bulunmayan kaynak veya tarihçi yoktur.

Unutulmamalıdır ki bazı tarihi rivayetlerin, İslam'a ve ilk Müslümanlara verdiği zarar, sahâbîlerin faziletleri ilgili ilgili rivayetlerle ortadan kaldırılmamaktadır. Örneğin Hz. Aişe, Talha, Zübeyr, ve diğer sahâbîlerin fazileti ile ilgili hadisler, tarih ve hadis kitaplarında yer almaktadır. Ancak bu rivayetler, tarihi olayların verdiği zararı ortadan kaldırmamıştır. Bu nedenle Ebû Mihnef'in rivayetlerinin, olayları doğru bir şekilde aktarıp aktarmadığını tespit etmek gerekmektedir.

⁵⁰ Yahya İbrahim, *Merviyâtü Ebî Mihnefî tarihî't-Taberî*, 57.

Ekrem b. Ziya el-Ömerî bu hususta şöyle demektedir: “Ahbâriyye âlimlerinin hal tercemeleri, cerh ve ta’dil durumlarını, kabilevî, ilmî ve mezhebî bağlantılarını dikkate alırsak, onların Hicrî ilk üç asır hakkında sundukları tarihî tablo sarsılacaktır. Özellikle de bazı olaylar yalnızca bir kişi tarafından nakledilmiş ve karşılaştırma imkanı bazen sınırlı veya hiç mümkün değildir. Her halükarda tarihî gerçeğe yaklaşmak için elimizde bâtinî olumlu veya olumsuz tenkitten başka bir şey yoktur.”⁵¹

Şîî tarihçinin tabiatı; ihanete uğramış, mutaasıb bir insanın tabiatıdır. O, her zaman mazlum zihniyetiyle yazar. Her zaman kendisi ve Rasûlullah’ın Ehl-i Beyt’inin zulme maruz kaldığını gösteren rivayetleri toplar. Bunlara ek olarak devrimlerden ve yöneticilere isyandan bahseden rivayetleri nakleder. Bu nedenle Ebû Mihnef de kitaplarının çoğunu ya zulme uğrayan Ehl-i Beyt üzerine veya Hz. Ali’nin veya Hz. Hüseyin’in öldürülmesi, Şîîlerin gözünde İslam ve Müslümanların düşmanı haline gelen Emevî yönetimi hakkında yazmıştır. Bu durum, Sünnî tarihçilerin yöntemlerinden farklıdır. Sünnî tarihçiler Emevî, Abbasî ve diğer devletlerin yöneticileriyle beraber oturup kalktığından, onların çocuklarının öğretmenleri olduklarından ve bazen ihtiyaçlarını karşılamak için onlardan para aldıklarından dolayı, mağdur psikolojisi ile olaylara bakmamışlardır. Bu nedenle, Şîî tarihçinin kişiliği, aşırı, içe dönük ve bastırılmış bir önyargılı kişiliktir. Bu da bazen iktidara bazen de halka isyan eden bir kişilik oluşturmuştur. Bu kişilik, yazılarına sıkça yansımaktadır. Böyle bir tarihçi düşüncelerini ve isteklerini destekleyen rivayetleri derler. Hatta bunların doğru olmadığını bilse bile zihinlerindeki Şîî olgularını çizmek için kullanabilmektedirler.

Bu tarihçilerin hepsi aynı değildir. Yani bu tarif hepsi için geçerli değildir. Bu tarif bazılarını güçlü bir şekilde içine almakta, bazılarında ise zayıf kalmaktadır. Bu durum göreceli olup tarihçiden tarihçiye, her birinin dürüstlüğü ve önyargısı oranında değişiklik göstermektedir. Örneğin; Belâzürî’nin durumu Ebû Mihnef, Ebû’l-Ferec el-İsfahani, Ya’kubi ve Mes’ûdî gibi itham edilen tarihçilerin durumlarından farklıdır. Belâzürî, Şîîlerin mazlumiyetlerine dair rivayetlerin yanı sıra Ehl-i Beyt lehine çok sayıda rivayet toplasa da, yöneticilerine nazik davranmış, onlarla oturmuş ve onları övmüştür. O, sahtecilik ve yalancılıkla itham edilmemiştir.

⁵¹ el-Ömerî, *Merviyâtî’s-sîre*, 6.

Ebû Mihnef, sadece mezhebine değil, aynı zamanda Abdulaziz ed-Dûrî'nin görüşüne göre kabilesi hakkında da taassub sahibiydi. Ona göre Ebû Mihnef kabilesi ile başka bazı kabileler hakkındaki haberleri aktarırken, kendi kabilesi lehine ayrımcılık yapmıştır. Ebû Mihnef'in Irak'ın fethi ve haberleri hakkında kabilesine olan ilgisi yoğundur. Ayrıca Ehl-i Beyt'in yanında yer almalarından ve onlara yardım etmelerinin üzerinde de durmaktadır. Dûrî'nin tarihçileri sınıflandırmasına göre; Ebû Mihnef, kabile tarihçilerinden biridir.⁵²

Ebû Mihnef de olduğu gibi, Ahbarî ravilerin çoğu, araştırmacı alimler tarafından yalancılıkla itham edildiği bilinmektedir. Bunlar rivayetler arasındaki çelişki ve farklılıkların temel nedenidir. Her birinin mezhebî, kabilevî ve toplumsal özellikleri vardır. Bu farklılıklar ve güvenilir olmamaları nedeniyle rivayetleri birbiriyle çelişmektedir. Örneğin, Seyf b. Ömer'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabı hakkında aktardığı olumlu bir rivayeti okuyup ardından sürekli onları itham eden Ebû Mihnef rivayetlerini okunduğunda bu haberleri araştıran araştırmacının kafasının karıştığı görülmektedir.

Şakir Mustafa, *et-Târîhu 'l-Arabî ve 'l-Müerrihûn* adlı kitabında şöyle demektedir: "Şehirlerin ve ülkelerin siyasi, kabilevî ve bölgesel fırkalaşması, özellikle Irak'ta, aktarılan rivayetlerde kendini göstermektedir. Ebû Mihnef de rivayetlerinde, Şîi ve Irak bölgesinin eğilimlerini ortaya koyar. Çoğu zaman Irak'taki Ezd kabilesinin ve Kûfe halkının rivayetlerini aktarır. Bu rivayetlerde Hz. Ali'nin yanında ve Şamlıların aleyhinde olduğu görülür. Öte yandan, Şamlı Kelb kabilelerinin rivayetlerinin ise Emevî taraftarı olan Avaâe b. Hakem tarafından aktarıldığını görmekteyiz."⁵³

15. Ebû Mihnef'in Rivayetlerinin Ümmet Üzerindeki Etkileri

Ebû Mihnef'in tarihi rivayetlerinden bahsetmek yalnızca tarihten bahsetmek değildir; İmamiyye mezhebi gibi öğretilerin üzerine inşa edildiği konu ve meselelerle ilgilidir. Hatta bu olayların meydana geldiği andan günümüze kadar olan politikalar ve devletler bunun üzerine inşa edilmiştir. Tarihin her döneminde gelip geçen gruplar, kendi fikrî yönelimlerine sahip olmuş, politikalarını ve stratejilerini bu olayları anlatan

⁵² Abdulazîz ed-Dûrî, *Neş'etü 'ilmi't-Târîh*, Merkezü Zâyid li't-Türâs ve't-Târîh, 2000, 18, 135, 140.

⁵³ Şâkir Mustafâ, *et- Târîhu 'l- Arabî ve 'l-müerrihûn*, (3. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1983, I, 171.

rivayetler üzerine inşa etmişlerdir. İslam tarihi boyunca farklı ülkeler kurulup bu ideolojilerin etrafında devletler inşa edilmiştir. Örneğin Fâtımîler, Büveyhiler, Karmatîler ve Hemedânîler gibi devletler kısa bir zaman içinde kurulmamış, bilakis onlarca yıl boyunca ve aralarında tarihçilerin, fıkıhçıların, râvilerin, ordu mensuplarının ve savaşçıların da bulunduğu uzmanların büyük çabalarıyla teorileştirilmiş ve kurulmuşlardır.

Bu ideolojiler, bu kişiler tarafından bu öğretilerle ilgili bilgi birikiminden sonra oluşturulmuş ve birçok aşamadan geçmiştir. İlk aşama, Rasûlullah'ın Ehl-i Beytine sevgi gösterme, onların zulme uğramışlığını savunma, onların yanında yer almak ile başlamıştır. Bazı âlimler bu yüzden Şîî olarak nitelendirilmiştir. Bu âlimler ilim çevrelerinde Rasûlullah'ın Ehl-i Beytini savunma konusundaki ısrarlarıyla tanınmışlardır. Onlar Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e tercih etmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytini öven bazı zayıf hadisleri sahih kabul etmişlerdir. Bununla beraber Cemel ve Sıffîn savaşlarına katılan bazı sahabileri ve diğer konuları eleştirmişlerdir. Ebu'l-Cehâf bu hususta şöyle demektedir: "İlk Şîîleri ve onların ileri gelenlerini, Ali'yi Ebû Bekir ve Ömer'den üstün görmeleri ile tanıdım."⁵⁴

Şimdiye kadar Şîî alimler ve fikirleri Sünnîlerin çevresinin dışına çıkmamıştı. Ancak bu durum, fikirlerle sınırlı kalmadı ve yıllar içinde gelişen bir felsefe haline geldi. Rivayet uyduran râvilerin rivayetlerinde geçen, Müslüman devletlere karşı çıkma ve Şîîlere muhalif olanlara sövme ve hatta onları lanetleme gibi söz ve ifadeler ile gerçek Şîîliğin ruhuna aykırı olan ve Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytine duyulan gerçek sevgiden uzak söz ve cümleler Şîîliğin içine girdi. Ali b. Ebî Tâlib'in öldürülmesi de Şîî düşünce ve edebiyatının gelişmesinde büyük etkisi oldu. Daha sonra Muâviye'nin halife olması ve ardından Hz. Hüseyin başta olmak üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailesinden bazı kişilerin şehit edilmesi bu düşünceyi derinleştirdi. Kanaatimizce bu olaylardan herhangi biri meydana geldiğinde, Şîî düşüncesinde bir ilerleme buna eşlik etmiştir. On yıllar ve asırlar boyunca Şîîlik düşüncesi, siyasi ideolojiyle karışık duygusal hallere göre gelişme kaydetti. Hz. Ali'nin şehadeti ve ardından Cemel ve Sıffîn savaşları ve Kербela olayından sonra gelen Şîî âlimler ve fakîhler ile kendilerinden üç yüz yıl veya bin yıl sonra gelenler aynı ideolojiye sahip değillerdi. İlk Şîî alimler, zikrettiğimiz

⁵⁴ Ebû Zekerıyya Yahya b. Maîn b. Avn el-Mürri, *Ma'rifetü'r-ricâl*, tahkik: Muhammed Kâmil el-Kisâr, Matbûâtü Mecme'il-Lugati'l-Arabiyye, Şam, 1985, II, 24.

küçük ayrıntılar dışında, diğer Müslüman âlimlerden, Sünnîlerden ve İslam topluluğundan inanç ve fıkıh bakımından farklılık göstermiyorlardı. İlk Şîî alimlerini, Büveyhî ve Fâtımîlerden gelenlerle karşılaştırıldığında aralarında büyük farklar olduğu görülecektir. İlk Şîîler Hz. Ali'yi diğer râşid Halifelere üstün görmüş ama onlara sövmemişlerdir. Ancak onları takip eden Şîî âlimler, halifelere hakaret etmişlerdir. İlk Şîîlerin ashâba hürmeti vardı. Kendilerinden önceki bazı sahâbilere karşı bazı eleştiriler getirmelerine rağmen onlara beddua etmemişlerdir. Kendilerine tabi olan Şîîler ise onlara lanet edip onları kâfir ilan etmişlerdir. İlk Şîîler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarına, özellikle de Hz. Aişe'ye saygı gösteriyorlardı. Ancak onları takip eden Şîîler, onlara kötü davranmışlardır. Bütün bu suiistimallerin delilleri ve alıntıları Ebû Mihnef ve onun gibilerin rivayetlerinde mevcuttur. Tezde belirtileceği üzere bu ifadeler, râviler, sıradan insanlar ve gruplar için değil, âlimler ve üst düzey Şîîler içindir.⁵⁵

Daha sonraki Şîîler ashâba bakış açılarının yanı sıra dinde pek çok şeyi değiştirdiler. Genel olarak din felsefeleri, bir noktada Sünnîlerden bağımsız bir mezhep haline geldi. Bu Şîîler, ilk Şîîleri basamak olarak kullanmış ve onlardan tamamen farklı bir öğretiyi ve görüşü oluşturmuşlardır. İlk Şîî râvi ve tarihçilerden Ebû Mihnef ve onun gibilerin rivayetleri, daha sonra oluşturulan Şîî doktrininin inşasına araç olmuştur. Ebû Mihnef, ashâba hakaret etmemesine, onlara küfretmemesine, tekfir etmemesine, müminlerin annelerine kötü söz söylememesine rağmen, rivayetlerinde sahabenin diliyle birçok şeyi uydurmuştur. Her ne kadar Şîîlikte Ebû Mihnef'in veya başkalarının rivayetlerine dayanmayan gelişmeler olsa da, mezhep mensupları için zaman uzadıkça bu suiistimaller, kötü davranışlar, sapkınlıklar ve tuhaflıklar artmıştır.

Buraya kadar zikredilen hususlar, Ebû Mihnef'in rivayetlerinin Müslümanlar ve inançları üzerindeki yüzyıllar boyunca etkili olduğunu göstermektedir. Ebû Mihnef'in Ali b. Ebî Tâlib'e nispet ettiği hutbelerin etkileri vardır. Ebû Mihnef'in naklettiği Hz. Ali'nin Sıffîn ve Nehravân savaşlarından sonraki hutbelerine bakıldığında vaazlar, Şîîlerin içindeki öfkenin ortaya çıktığını, Şam halkının ve onların takipçilerinin temsil ettiği düşmanlarından daima intikam almak ve onları ortadan kaldırmak isteyen Şîî psikolojisi üzerindeki etkilerini göstermektedir. Bunun nedeni, Hz. Ali ile Muâviye

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 206, 217, 222, 241, 263, 264, 277, 352; Taberî, *Târîhu'l-ümme ve'l-mülûk*, V, 620-626; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümme ve te'âkabü'l-himem*, V, 349; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, (2. Baskı), tahkik: Abdullah el-Kādî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1994, VII, 92; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 87.

arasındaki savaşın sona ermesi ve ülkenin birliğinin sağlanamaması, ardından Hz. Ali'nin şehadeti ve Emevîlerin iktidarı ele geçirmesi ve buna eşlik eden Ehl-i Beyt'e yapılan zulümdür. Ebû Mihnef'in rivayetlerine göre Hz. Ali, bu konuşmalarında bazen kendi taraftarlarını suçlayarak onları korkaklıkla, kayıtsızlıkla ve tembellikle itham etmiş, Muâviye'nin oğullarının tebaasına ve halkına yaptığı baskınları caydırmaya hazır olmamakla itham etmiştir. Zaman zaman da Hâricîleri, Şamlıları ortadan kaldırılmasını engelleyen fitnelerin fâilleri olmakla suçlamıştır.⁵⁶

Ebu Mihnef, sahabilere hakaret etmemiş, onlara küfretmemiş, kâfir dememiş, müminlerin annelerine kötü söz söylememiştir. Bununla birlikte naklettiğimiz bütün rivayetleri sahabilerin ağzından aktarmıştır. Şîilikte Ebû Mihnef'in veya başka ravilerin rivayetlerine dayanmayan gelişmeler olsa da, mezhep mensupları için zaman uzadıkça, selefleriyle arasındaki mesafe de o kadar artmış ve bu rivayetler, sahâbe sövgüsü ve eleştirisi için delil olarak kullanılmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu rivayetlerin, insanlar üzerindeki etkisi yadsınamaz.

Ebû Mihnef'in rivayetlerinin günümüzde İslam ümmeti üzerindeki olumsuz etkilerinden birisi de uzak geçmişte meydana gelen fitne ve savaşlardan söz etmesidir. Bu savaşlar, çok sayıda Müslümanın ilgisini çekmiştir. Öyle ki üzerinden 14 asır geçmesine rağmen, bu savaşların ve hadiselerin hatıraları hala yaşatılmaktadır. Bu rivayetler tarihin pek çok döneminde, son olarak Irak'ta ve başka yerlerde olduğu gibi bazen iç savaşların nedenleri arasında dahi yer alabilmektedir. Hal böyle iken Müslümanlar nasıl gelişip ilerleyebilecek ve yeryüzündeki diğer milletlere öncü olabilecektir? Herhangi bir milletin ilerlemesi, bilimsel olarak ileriye bakması ile mümkündür. Müslümanlar düşmanlık, fitne ve savaşlarla dolu bir geçmişe bağlı kalıyorsa ve bu düşmanlık her yıl, hatta her fırsatta, her bayramda tekrarlanıyorsa ne olacaktır?! Bu rivayetler gelecek üzerinde düşünmememize sebep olmaktadır. Bizi sürekli çatışmaya, geçmişin nefret ve çatışmalarında kalmaya itmektedir. Bu rivayetlerin ümmete ve onun geleceği üzerindeki kötü etkileri açık ve nettir.

⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 365, 380, 458, 463.

16. Ebû Mihnef'in Ehl-i Beyti Müdafaa Eden ve Yücelten Rivayetleri

Ebû Mihnef'in rivayetlerinde Hz. Ali'nin insanları kendisine biat etmeye zorladığını, sahabilere hakaret ettiğini, kötü sözler sarf ettiğini ve onlara lanet okuduğunu iddia eden ifadeler görülmektedir. Ayrıca bu rivayetler, Hz. Ali'yi Cemel ashabının ölmesinden dolayı memnun olduğu ve onlara sövdüğünden bahsetmektedir. bu rivayetlerde “Hz. Ali, Medine’de Rasûlullah’ın (s.a.v.) halifesini öldüren azgın güruhun elini eline koydu.” gibi rivayetler de vardır.

Ebû Mihnef ve benzerlerinin rivayetlerinden kaynaklanan tahriflerden nasibini alan kişiler arasında bir grup sahabe de vardır. Ancak Ebû Mihnef'in Hz. Ali'yi destekleyen Şiîler arasında yer almasından dolayı tezde Hz. Ali ile ilgili rivayetler ele alındı.

Ebû Mihnef ve onun gibilerin rivayetleriyle yetişen veya bunları okuyup inanan kişi, Hz. Ali'yi her zaman başarısızlığa uğrayan, aldatılmış, daima mazlum ve kin dolu, son derece zalim bir insan şeklinde görecektir. Öyle ki Hz. Ali, Cemel ve Sıffîn savaşlarında binlerce kişiyi öldürdükten sonra, onların kanının akmasıyla yetinmeyen, kendisini tatmin etmek ve onlara lanet okumak için ayağa kalkarak kızıp onları kâfir ilan eden biri olarak tasvir edilir. Bu imaj aslında kötü ve başarısız bir insan imajıdır. Hz. Ali böyle imajdan beridir. Gerçekten uzak olarak çizilen bu şahsiyet, bu şahsiyetin takipçilerine de yansımıştır. Bu rivayet ve fikirlerle beslenen kişilerin, bütün dinî ritüelleri sırasında muhaliflerine lanet ettiği, onları tekfir ettiği ve onlara küfrettiği görülmektedir.

17. Ebû Mihnef'in Rivayetlerine Yönelik Tarihçilerin Tutumu

Tarihçiler, Ebû Mihnef gibi ravilerin rivayetlerini çokça kullanmışlardır. İkincil ve müteahhir kaynaklara yapılan atıflar çok önemli olmakla birlikte birçok araştırmacı ve kişi, temel bilgi kaynaklarını bilmeden bu kitaplardaki bilgilere güvenmektedir. Tezimizde de belirttiğimiz üzere nakledilen rivayetler, Taberî ve Belâzürî gibi kaynaklardan alınmıştır. Bu kaynaklar da bu bilgileri Ebû Mihnef gibi râvîlerden almışlardır. Ebû Mihnef'e nispet edilen rivayetler, kitaplarının kaybolmasından dolayı kendi ağzından ortaya konulmamış veya kitaplarında yer almamıştır. Ancak bu rivayetler, Hz. Ali'yi yüceltip insanlara sevdirmek yerine onun imajını bozmuştur. Hatta Hz. Ali'yi sevmeyenler bile böyle bir değişime sebep olamamışlardır. Özellikle Cemel

ve Sıffın Savaşı, Nehravân olayları, Mısır ve Medine ile ilgili rivayetler ile Kerbela olayları ve sonrasında yaşananlar, kaynaklar hakkındaki bilgi eksikliği nedeniyle çoğu insan tarafından doğru sanılmıştır.

Abdulaziz el-Dûrî bu hususta şöyle demektedir: “Tarihsel araştırma yöntemi, verilen bilgilerin doğasını anlamak için onları yazan tarihçilerin yöntemlerinin, eğilimlerinin ve bağlılıklarının, bu bilgileri sunarken ne kadar etkili olduklarını analiz ederek, birincil kaynakların değerlendirilmesini gerektirir. Araştırmacı, tarihçilerin rivayet ve haberlerini nereden elde ettiğini, ardından eleştiri ve doğrulama açısından bu bilgilerle nasıl ilişkilendiklerini bilmelidir.”⁵⁷

Müteahhir tarihçiler ile onlardan önceki tarihçilerin kitaplarına bakıldığında, bilgilerini Ebû Mihnef ve onun gibi râvilerin rivayetlerini senetle aktaran tarihçilerden aldıkları görülecektir. Bunların başında *Târîhu't-Taberi*, *Târîhu'l-Belâzürî*, *Târîhu İbn Sa'd*, *Târîhu İbn Şebbe*, *Târîhu Halife b. Hayyât*, *Târîhu Ebi'l-Arab el-İfrikî* gelmektedir. Ayrıca rivayetleri senedsiz olarak veya kendi ifadeleriyle yazan tarihçilerden de alıntı yaptıkları görülmektedir. Ebû Hanife ed-Dîneverî'nin *el-Aḥbârü't-tıvâl*'i, Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin *el-Bed' ve't-târîḥ*'i buna örnek verilebilir. İbn Miskeveyh, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, İbnü'l Esîr, el-Yâfî, İbn Haldun ve İbnü'l Verdî gibi geç dönem tarihçileri ve hatta büyük muhakkiklerden olan Zehebî, İbn Kesîr ve İbn Hacer gibi âlimler, Ebû Mihnef ve benzeri râvilerin rivayetlerini mezkûr kitaplardan almışlardır. Bu âlimler zayıf ve çeşitli suçlamalarla itham edilen râvilerin rivayetlerini bu kitaplar aracılığıyla bilimsel bir incelemeden geçirmeden aktarmışlardır.

Müslüman tarihçilerin çoğunluğu bu şekilde nakilde bulunmuştur. İslam tarihini bize aktaranlar da onlardır. Bu tarihi bilgileri onlardan alanlar arasında toplumun bütün temsilcileri bulunmaktadır. Tarihî camilerde ve mescitlerde Müslümanlara vaaz verenler, akademisyenler ya da öğrenmek isteyen bireyler de bu eserleri okumaktadır. Oryantalistlerin yanı sıra çok sayıda insan bu kitaplardan yararlanmaktadır. Ebû Mihnef ve benzeri râvilerden nakledilen İslam tarihinin, özellikle de Hz. Osman'ın şehadeti öncesi ve sonrası olayların tarihi hakkında nasıl bir bilgi kaynağı haline geldiklerini bilmek, bu açıdan önem arz etmektedir.

⁵⁷ Adnân Muhammed Milhim, *el-Müerriḥûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, 7.

Abdullah Halef el-Hamd, Ebû Mihnef'in durumu hakkında şunları söylemektedir: "Hadis âlimleri ve tarihçilerin ileri gelenleri için Ebû Mihnef'in durumu açıktır. Ancak bazı geç dönem tarihçiler, onun rivayetlerini incelemeyen veya sorgulamadan aktarmışlardır."⁵⁸

Bu müteahhir tarihçiler, tarihsel bilgileri senetsiz aktarmış ya da bunları genellikle yalan ve zayıflığıyla tanınan ravilerden nakletmiştir. Bununla birlikte bu kişilerden aktardıklarında da sıklıkla isimlerini belirtmemiş; "قالوا" (dediler), "قيل" (Denildi), "يقال" (deniliyor) veya "قال علماء السير" (siyer alimler dedi ki) gibi genel kelimeler ve isimler kullanmışlardır. Bu ise okuyucuya bu bilgilerin doğru ve kesin olduğunu ima etmektedir.

Tarihçiler, haberleri aktarırken genel bir yöntem ve eğilime sahiptirler. Örneğin hadis âlimleri yerine tarihçilerin sözlerini ve rivayetlerini daha fazla dikkate almışlardır. Onlar, Ebû Mihnef, Seyf b. Ömer et-Temîmî, Nasr b. Müzâhim, Vakidî ve Hişâm el-Kelbî gibi itham edilen kişilerin rivayetlerini almışlardır. Bunun nedeni, bu kişilerin tarih hakkında konuştukları sürece tarihçilerin sözlerine itibar etmenin gerekli olduğunu düşünmeleriydi. Ayrıca, tarihçilerin zaman zaman, rivayetlerden ve birincil kaynaklardan aktardıkları tarihsel olaylara ilişkin açıklama ve yorumlama yaptıkları da görülmektedir.

Abdulaziz el-Dûrî bu hususta şöyle demektedir: "Tarihçi, seçtiği bilgileri aktarmakla yetiniyor mu, yoksa bazılarını kendi görüşünü yansıtacak şekilde tasarruf değiştiriyor mu?" sorusunu sorup ardından şu cevabı vermektedir: Bu soru, fitne gibi olayları anlamak için kaynakları tek tek değerlendirmekle yetinmememizi, aksine bunların karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Bu, her tarihçinin bu olayları ele alış tarzını ve yöntemlerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu tür bir yaklaşım, bir yandan fitne olaylarını daha derinlemesine anlamamıza, diğer yandan da bu olayları değerlendiren tarihçileri daha yakından tanımamıza olanak tanıyacaktır."⁵⁹

Bu olayları aktaran tarihçiler zaman zaman bu olaylarla ilgili görüşlerini dile getirmişlerdir. Bazen de olayı çevreleyen sosyal, siyasî ve askerî durumu yorumlayıp

⁵⁸ Abdullah Halef el-Hamd, "el-İsnâd ve Ehemmiyyetühü fi Nakdi't-Târîh", *Mecelletü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye*, Divânu Vakfi's-Sünnî Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, (28), 31 Aralık 2012, 119.

⁵⁹ Adnân Muhammed Milhim, *el-Müerrihûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, 7-8.

kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır. Örneğin Ebû Mihnef'in Kays b. Sa'd b. Ubâde ile ilgili olarak "O, Allah'ın kulları arasında Muâviye'ye en ağır gelenidir." şeklindeki sözlerini farklı şekillerde yorumladıkları görülmektedir. Kays'ın bu ifadesini Mısır valisi olarak Şam'a yakın olmasından dolayı veya onun kararlı, ferasetli ve güçlü bir kişiliğe sahip bir siyaset adamı olmasından dolayı veya Mısır'da Muaviye'nin faydalanabileceği bir geçim kaynağının olmasından dolayı söylediğini belirtmişlerdir.⁶⁰

Aynı durum, Ebû Mûsâ'nın Amr b. Âs ile tahkimde yaptığı konuşmadan sonra Mekke'ye gitmesi ve istediği sonuca ulaşamaması konusundaki yorumlar için de geçerlidir. Ebû Mihnef, Ebû Mûsâ'nın Mekke'ye giderek kaçtığını söylemiştir. Ancak bazı tarihçiler onun gidişini Hz. Ali'den utanmak olarak yorumlamıştır. Diğer bir kısım tarihçiler ise onun aptal olduğu ve sahâbenin onun görüşünü zayıf bulduğu şeklinde yorumlamıştır.⁶¹ Bu, bir tür değişiklik olsa da yazar, sahâbilerin saygınlığını korumak için onların durumunu uygun bir şekilde yorumlamayı tercih etmiştir. Bu nedenle, tarihçiler Ebû Mihnef'in rivayetlerini zayıf kabul etmek yerine, onları yorumlamaya baş vurmuşlardır. Bu yorumlar, rivayetlerin ve olayların yorumlarıdır.

Tarihçiler, özellikle de son dönem tarihçileri, hassas konularda mütekaddim râvîlerden ve tarihçilerden aktardıkları pek çok hadiseyi çürütmek ve rivayetlerini en baştan reddetmek yerine, onları yorumlayarak aktarmışlardır. Bu, belki de tarihçilerin kendilerini bu konuda haklı görmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü tarihçi olarak onların önünde bu olayları değiştirmeden yorumlama ve nakletmenin dışında başka bir

⁶⁰ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, V, 452; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 63; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Târîhu medîneti Dımaşk*, tahkik: Amr b. Garâme el-Amrî, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1995, XLIX, 425; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, I, 508; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-XIX, tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ-Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992, V, 98; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 280-281; Ebû'l-Fidâ, *el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, el-Muhtaşar fî târîhi'l-beşer* I-IV, el-Matba'atü'l-Hüseyniyyetü'l-Mısriyye, ts, I, 175; İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarî, *Tetimetü'l-Muhtaşar fî ahbârü'l-beşer* I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996, I, 149; Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kütüb, I, 98; Süyûtî, *Hüsnu'l-muhâdara* I-II, tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1967, I, 582; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, VI, 60; Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbi, *Esma'l-me'alib fî sîreti emîri'l-mü'minin 'Ali b. Ebî Tâlib*, I-II, Mektebetü's-Sahabe, Şârika 2004, I, 438, 442; Târik Süveydân, *Nazarât fî eşrihati kışaşin mine't-tarih*, 31.

⁶¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 113; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 201; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 314; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 128; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ed-Dımaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* I-XV, tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003, II, 311; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, II, 637; Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-Usâmî, *Semtu'n-Nücümü'-Avâlî*, III, 8.

yol bulunmuyordu. Bu olaylarla ilgili bir rivayeti nakletmememeleri durumunda bu tarihi yazamazlardı. Zira Hz. Osman'ın şehadetinden önce ve daha sonra Emevîlere kadar olan tarihin büyük çoğunluğu Ebû Mihnef ve onun gibi tarihçiler aracılığıyla gelmiştir. Şu halde yazarın yapacağı en doğru şey, olayları inceleme ve doğruluğunu değerlendirmesi olacaktır. Ancak, bu tarihçiler, bu araştırmayı yapacak kadar zamana ve imkana sahip değillerdi. Bu durum, tarihçilerin hiçbir zaman araştırma yapmadıkları anlamına gelmemektedir. Onlar bazen bazı olayları araştırmışlardır. Örneğin İbn Kesîr, Ebû Mihnef'in tahkim meselesinde Ebû Mihnef'in, Hz. Ali'nin, kunutta Muâviye ve adamlarına lanet okuduğunu, Muâviye'nin de buna karşılık ona ve adamlarına lanet okuduğu şeklinde rivayetini yorumlayarak bu rivayetin doğru olmadığını belirtmiştir.⁶²

B. Belâzürî'nin Hayatı

Belâzürî'nin adı, lakabı ve künyesi: Tam adı Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî'dir. Künyesi Ebû Bekir'dir. Bir görüşe göre Ebü'l-Hasan, başka bir görüşe göre Ebû Ca'fer'dir. Bağdatlı olup şâir, kâtib, edîb, râvi ve neseb âlimidir. Dedesi Câbir, Mısır valisi Hasîb'in kâtipliğini yapmıştır.

Bununla birlikte insanların namus ve ırzlarına söz söyleyen ve çok hicveden birisiydi. İbnü'l-Adîm, Belâzürî'nin her zaman para harcadığını ve bazen saraylarda yaptığı işler dışında düzenli herhangi iş yapmadığını belirtmiştir.⁶³

1. Hocaları ve Öğrencileri

Belâzürî, birçok şehirde Abdullah b. Sâlih el-İclî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Medâinî, Hişâm b. Ammâr, Halef b. Hişâm, Şeybân b. Ferrûh, Ebû Ubeyd ve Ali b. Medînî gibi kişilerden ders almıştır.

Ayrıca Yahya b. Nedîm, Ahmed b. Ammâr, Ca'fer b. Kudâme, Ya'kûb b. Naîm Karkâre ve Abdullah b. Ebî Saîd el-Varrâk isimli hocalardan ilim almış ve istifade etmiştir.

⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 314-315.

⁶³ Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Adîm Kemâluddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*, tahkik: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, III, 1220.

2. Seyahatleri

Belâzürî Bağdat'ta yaşamış, daha sonra Irak'taki diğer şehirlere gitmiştir. Ardından Halep, Menbic, Antakya, Şam ve Süğûr'a giderek burada alimlerden ilim öğrenmiştir.

3. Abbasi Sultanlarıyla İlişkisi

Belâzürî Abbasî sarayının adamlarından biri olarak kabul edilmiştir. Farsça bildiği için kitap, mektup ve divanları okur, yazar, tercüme ederdi. Abbasî sultanlarının meclislerine katılır, onlar hakkında şiirler okur, onları över ve onlardan atıyye alırdı. Me'mûn'u öven kasideleri vardır. Halife Mütevekkil-Alellah ve Müstaîn-Billâh'ın meclislerine katılmış ve Mütevekkil'in nedimi olmuştur. Mu'temid-Billâh zamanında vefat etmiştir. Bir görüşe göre Mu'tazid-Billâh'ın hilafetinin ilk dönemine yetişmiştir.⁶⁴

4. Cerh ve Ta'dil Âlimlerine Göre Hâli

Belâzürî, tarih ilmindeki mevkisi ve şöhretine rağmen, cerh ve ta'dil âlimleri arasında mechûl olarak kabul edilmiştir. Bu alandaki kaynak eserleri incelememiz sonucunda hakkında sağlam hüküm veren kimseye rastlamadık.

5. Mezhebi

Cerh ve ta'dil âlimleri, Belâzürî hakkında konuşmamışlardır. Bu yüzden durumu hakkında konuşmak zordur. Bununla birlikte rivayetlerine ve kitaplarına, özellikle de *Ensâbü'l-eşrâf*'a bakılarak onun Şîi olduğu söylenmiştir.⁶⁵

⁶⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, VI, 74; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 142; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*, III, 1219-1222; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ' (İrşâdû'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*, II, 530; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VIII, 155-157; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât* I, 155-157; İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, tahkik: Mahmud el-Arnâût, Abdulkadir el-Arnâût, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk 1986, III, 350; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, III, 83; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 75; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* VI, 505; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* I, 693.

⁶⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, VI, 74; İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist*, 142; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*, III, 1219-1222; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ' (İrşâdû'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)* I-VII, II, 530; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* VIII, 155-157; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 155-157; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 350; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, 83; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 75; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* VI, 505; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 693.

6. Eserleri

Belâzürî'nin iyi bir şekilde tasnif ettiği eserleri vardır. Bunların arasında *Kitâbü'l-Büldâni's-şagîr*, tamamlamadığı *Kitâbü'l-Büldâni'l-kebîr*, *Ensâbü'l-eşrâf*, *Fütûhu'l-büldân*, ve *Kitâbü 'Ahdi Erdeşîr* yer almaktadır. Belâzürî ayrıca saray belgelerini Farsçadan Arapçaya tercüme eden mütercimler arasındadır.

7. Doğumu ve Vefatı

Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Ancak vefat yılına bakarak doğum tarihinin Hicrî ikinci yüzyılın sonu veya üçüncü yüzyılın başı olduğunu söylemek mümkündür.

Vefat yılı üzerinde de ihtilaf vardır. Genel kabule göre H. 271-280 yılları arasında vefat etmiştir. Mirzebânî ve İbnü'n-Nedîm'e göre Belâzürî hurma çekirdeğine benzer bir meyve olan Belâzür suyunu çok içmiş, bundan dolayı hâfızasını kaybedip akıl hastahanesinde ölmüştür.

Cehşiyârî'ye göre Belâzürî, Mısır'da bulunan Hasîb'in kâtipliğini yapmıştır. Cehşiyârî, Belâzür meyvesini içenin, Ahmed b. Yahya mı yoksa dedesi Câbir b. Dâvûd mu olduğunu bilmediğini belirtir. Cehşiyârî'nin bu sözlerini yorumlayan tarihçiler ise bu ifadelerle bakarak Belâzür meyvesini içenin, Ahmed b. Yahya'nın dedesi Câbir b. Dâvûd olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Cehşiyârî, Câbir b. Dâvûd'un adını zikretmiştir. Muhtemelen o sırada torunu henüz dünyaya gelmemiştir.⁶⁶

8. *Ensâbü'l-eşrâf*'in Baskıları

Ensâbü'l-eşrâf hakkında bilgi vermeden önce baskılarından ve onu tahkik eden araştırmacılardan bahsetmek istiyoruz. *Ensâbü'l-eşrâf*'in muhakkikleri, birinci cildin birinci sayfasında kitabın ilk defa 1959 yılında Muhammed Hamidullah tarafından tahkik edildiğini ve Dâru'l-Ma'rife tarafından basıldığını belirtmişlerdir. İkinci baskısı ise 1974 yılında Beyrut'ta el-A'lemî Yayınları tarafından Muhammad Bakır el-

⁶⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, VI, 74; İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist*, 142; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*, III, 1219-1222; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ' (İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb) I-VII*, II, 530; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* VIII, 155-157; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 155-157; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 350; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, 83; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 75; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* VI, 505; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 693.

Mahmûdî'nin tahkikiyle basılmıştır. Üçüncü baskı yine Muhammad Bakır'ın tahkikiyle Beyrut'ta Dâru't-Te'âruf tarafından 1977 yılında yapılmıştır. Dördüncü baskı Abdulaziz e-Dûrî'nin tahkikiyle Beyrut'ta Alman Oryantalist Cemiyeti tarafından 1978 yılında yapılmıştır. 1979 yılında yapılan yapılan beşinci baskı Beyrut'ta Alman Oryantalist Cemiyeti tarafından İhsan Abbas tahkikiyle yapılmıştır. Altıncı ve son baskı 1996 yılında Dâru'l-Fikr tarafından Süheyl Zükâr ve Riyâd ez-Ziriklî'nin tahkikiyle yapılmıştır. Tezimizde bu baskıyı esas aldık. Bu baskı 13. ciltten oluşmaktadır.⁶⁷

Esas aldığımız baskının muhakkikleri, Belâzürî'nin hayatını, alışlagelmiş üsûl olan birinci cildin başına değil, ikinci cildin başına almışlardır. Burada da kitap hakkında fazla bilgi vermemişlerdir. Sadece Belâzürî'nin hayatını beş sayfada kaydetmişlerdir. Muhakkikler bunun sebebini şu şekilde açıklamışlardır: "*Ensâb*'ın Mısır'da yapılan baskısının birinci cildinde hayatı anlatılmamıştır. Biz de okuyucuların onun kişiliğini, dönemini, doğum tarihini ve vefatını öğrenmeyi arzulamaları için hayatına burada işaret etmeye karar verdik." Muhakkikler Belâzürî'nin metodundan bahsetmemişlerdir.

9. Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*ı Telif Ettiği Koşullar

Belâzürî *Ensâbü'l-eşrâf*ı Taberî, İbn Sa'd ve Halîfe b. Hayyât gibi tarihçilerin ansiklopedik kitaplar ve eserler telif etmeye başladığı bir zamanda yazmıştır. Bu dönem, rivayetlerin nakledildiği, küçük ve orta boy kitapların yazıldığı aşamadan sonradır. Rivayetlerin nakledildiği dönemde Ebân b. Osman, Urve b. Zübeyr b. Avvâm, Şurahbîl b. Hasene, Vehb b. Münebbih, Mûsâ b. Ukbe, İbn Şihâb ez-Zührî, Avâne b. Hakem, Ebû Mihnef vb. râviler öne çıkmıştır.

Oryantalist David Samuel Margoliouth, Belâzürî'nin kitabının, el-Medâinî'de görülen birbirinden ayrı rivayet dönemi ile Taberî'de örneği görülen umumi tarih döneminin ortasında olmasından dolayı önemli olduğunu belirtmektedir.⁶⁸

Belâzürî Irak, Şam, Arap yarımadası gibi hadis, tarih ve diğer İslami ilimlerin tahsil edildiği bölgelerde büyüdü, yetişti ve *Ensâbü'l-eşrâf* dahil olmak üzere bütün

⁶⁷ Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-eşrâf*, tahkik: Süheyl Zükâr, Riyâd ez-Ziriklî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, I, 0, II, 5.

⁶⁸ David Samuel Margoliouth, *Dirâsât 'ani'l-mü'errihîne'l-'Arab*, (çev.: Hüseyin Nassâr) Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1929, 133.

kitaplarını buralarda telif etti. Bu bölgeler bu kitap ve râvilerin bahsettiği olayların çoğunun gerçekleştiği yerlerdir.

10. Ensâbü'l-eşrâf'ın Önemi

Ensâbü'l-eşrâf'ın tarihsel açıdan önemi, Hz. Peygamber'in dedelerinden Adnân'dan başlayarak Emevîlerin sonuna ve Abbasî döneminin başına kadar Araplar hakkında tarihi bilgileri bir araya getirmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde kitap Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı hakkında pek çok bilgi içermektedir. Sahâbilerden de geniş bir şekilde bahsedilmiştir. Kitap Ehl-i Beyt hakkında yüzlerce rivayeti içermesinden dolayı önemlidir. Kitap Ehl-i Beyt, fertleri ve onlarla ilişkili konular hakkında geniş bir bilgi deryasıdır. Belâzürî, kitabında Ehl-i Beyt'e özel bir önem vermiştir. Bu nedenle kitabına *Ensâbü'l-eşrâf* adını vermiştir.

Muhammed Ahmed Terhînî *Ensâbü'l-eşrâf*'ın İslam tarihinin devamlılığının bir göstergesi olduğunu belirterek Arap aristokrasisinin toplumsal bakış açısının gerçek bir ifadesi olduğunu söylemektedir.⁶⁹ Ayrıca *Ensâbü'l-eşrâf*, İslam tarihinin ilk uzun kitaplarından biri olup ondan sonra gelen pek çok tarihçinin alıntı yaptığı bir eserdir.

Ensâbü'l-eşrâf'ı diğer eserlerden ayıran özelliklerden biri de hayatın bütün alanlarını kapsamasıdır. Eser ensâb türünde telif edilmiş olsa da olay veya şahısların tarihi söz konusu olduğunda onunla ilgili bütün meseleleri zikretmektedir. Bununla birlikte bazı yönler daha derinliktir.

Nureddin Hasan Muhammed Fâris *Ensâbü'l-eşrâf*'ın İslam tarihinde ensâb türünde yazılmış önemli eserlerden olduğunu belirterek müellifin, eserinde ümmetin birliği ve tecrübelerinin bağlantılı olduğu fikrini dile getirdiğini söylemiştir. Ayrıca İslam tarihinin siyasi ve askeri yönlerinden ziyade toplumsal ve ekonomik yönlerini ele almıştır.⁷⁰

⁶⁹ Muhammad Ahmed Terhînî, *el-Müerrihûn ve't-târih 'inde'l-'Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut , 76.

⁷⁰ Nureddin Hasan Muhammed Fâris, *Şûretü'l-Haccâc b. Yûsuf es-Şekâfî 'inde'l-müerrihîne'l-'Arab hatte'l-karnî'r-râbi'i'l-hicrî/el-âşiri'l-hicrî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necâh Milli Üniversitesi Yüksek Öğrenim Fakültesi, Nablus 2015.

11. *Ensâbü'l-eşrâf*'ın Telifinde Belâzürî'yi Etkileyen Hususlar

Safâ Hâfız Abdülfettâh *Ensâbü'l-eşrâf*'a topladığı rivayetlerin türü ile ilgili olarak Belâzürî'yi metodunu etkileyen hususlara değinerek bu dönemde Horasan'da Bâbek Hurremî isyanı, Basra'da Züt isyanı, Fas ve Tunus'ta İdrisîler, Rüstemîler ve Ağlebîler devletleri ile Mısır'da Tolunoğulları ve Maverâünnehir'de Samanoğulları'nın bağımsızlık ilan etmeleri, Türklerin büyük etkisi ve Abbasi devletini ele geçirmeleri gibi olaylar meydana geldiğini söylemektedir. Ayrıca Belâzürî Vâsık, Mütevekkil ve Muntasır çok sayıda halife görmüş ve vefatlarına şahit olmuştur. Ayrıca bir tarihçi olarak Abbasî Devleti'nin gerilemesine bizzat tanık olmuştur. Bütün bunlar onun metodunu etkilemiştir.⁷¹

Safâ Hâfız'ın bahsettiği olaylar tarihçilerin ideolojisini etkileyen ve ona bilgi ve tecrübe kazandıran unsurlardandır. Ancak kanaatimizce dönemindeki diğer âlimleri ve insanların yanı sıra Belâzürî'yi, onun tarih yazımına yaklaşımı ve kitaplarına aldığı rivayetlerin türünü en çok etkileyen husus, halk arasında yayılan Şiîliktir. Emevîlerin sonu ile Abbasî döneminin başında çok sevdikleri Ehl-i Beyt'in uğradığı cinayet ve zulümlerden dolayı insanlar, Şiîliğe meyletmişlerdi. Bu dönem, Şiîliğin halkın gönlünde yeşerip canlandığı bir dönem olmuştur. Ebû Mihnef'in hayatını aktarırken belirttiğimiz gibi onlara göre bu, vicdanlarının hala ölmediğinin alametiydi. Dolayısıyla bu taraftarlık duygusu, Belâzürî ve diğer tarihçileri etkilemiş ve üzerlerinde yansımaları olmuştur.

Adnan Milhim, Belâzürî ve Ya'kübî'nin büyük fitne olaylarıyla ilgili olarak aktardıkları rivayetlere bakarak Belâzürî ve Ya'kübî'nin Hz. Osman'ı kınadıkları ve icraatlarını Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden bir sapma olarak değerlendirdikleri sonucuna varmıştır. Ona göre Belâzürî ve Ya'kübî, genel olarak Müslümanların, özel olarak da büyük sahabilerin, Hz. Osman'ın politikası ve halifeliğine karşı çıkmışlar ve onun öldürülmesini normal karşılamışlardır. Ayrıca Hz. Aişe, Talha, Zübeyr ve Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı çıkmalarını eleştirerek bunun sebebinin açgözlülük, ne pahasına olursa olsun güç kazanma ve Hz. Ali'yi halifelik hakkından mahrum bırakma

⁷¹ Safâ Hâfız Abdülfettâh, *el-Belâzürî ve menhecühü fî kitâbi fütûhu'l-büldân*, (Benha Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), Kalyubiye 1991.

arzusundan kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Onlara göre ashâbın ileri gelenleri ve genel olarak müslümanlar, Hz. Ali'ye savaşında destek vermişlerdir.⁷²

12. Belâzürî'nin Kişi ve Kabilelerin Tarihini Nakletme Metodu

Ensâbu'l-eşraf insanlar, kabileler, konular, savaşlar gibi konularla ilgili rivayetleri nakletmektedir. Ancak ensâb türünden olduğu için konular yıllara göre değil, nesebe göre tertip edilmiştir. Belâzürî kişilerin soyunu zikretmiş, daha sonra onunla ilgili rivayetleri sıralamıştır. Bir kişinin nesebini zikrederken onun kabilesini, kabilenin kollarını ve ilgili konuları ve yaptıklarını da belirtmiştir. Belâzürî, olayların tarihini belirttiği gibi şiirleri de nakletmiştir. Dolayısıyla kitap, kişi ve olayların tarihine dair çeşitli üslupları bir araya getirmiş ve tüm bunları rivayetler halinde nakletmiştir.

Adnan Milhim'e göre Belâzürî'nin tarihi nakletme metodu, ensâb çerçevesindedir. Onun kitabı yıllara göre meydana gelen olayları ele alan diğer tarih kitaplarından ve tabakât kitaplarından farklılık göstermektedir. Buna göre Belâzürî kişilerin hayat hikayelerini, başlangıç ve son itibarıyla ele alan malum formata göre zikretmemektedir. O tarih, biyografi, ensâb ve edebiyatı ensâb türü çerçevesinde birleştiren özel bir üslubu sahiptir. Belâzürî, tarihte önemli role sahip her kabilenin nesebini farklı başlıklar altında incelemiş, sonra bu kabilelerin kollarına alt başlıklar altında değinmiştir. Milhim'e göre Belâzürî'nin zikrettiği kabileler veya onların fertlerinin, siyasî, askerî, politik veya edebî alandaki olaylarla ilgisi vardır. Belâzürî aynı zamanda bu kişilerin, bu alanlardaki önemli seyahatlerine de değinmektedir. Bu nedenle biyografilerin hacmi, kişilerin rollerine göre değişmektedir.⁷³

Milhim'in değerlendirmesine göre Belâzürî biyografisini aktardığı kişinin nesebini, anne ve babasının adını, doğum tarihini, haberlerini ve yaptıklarını, devrinin önemli kişileriyle olan ilişkilerini, vefatını ve hakkında söylenen şiirleri belirtmektedir. Bununla birlikte her zaman bu formata bağlı kalmamıştır. Örneğin Ali b. Ebî Tâlib'in

⁷² Adnân Muhammed Milhim, *el-Müerrihûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, Dâru't-Talî'a, Beyrut 2001, 11, 44.

⁷³ Adnân Milhim, *el-Müerrihûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, 20. Şâkir Mustafa, Safâ Hâfız Abdülfettah ve Nureddin Hasan Muhammed Fâris buna benzer ifadeler kullanmışlardır. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî el-Müerrihûn* I-III, (3. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, I, 243; Safâ Hâfız Abdülfettâh, *el-Belâzürî ve menhecühü fî kitâbi fütûhu'l-büldân*, Benhâ 1991, 39; Nureddin Hasan Fâris, *Şûretü'l-Haccâc b. Yûsuf eş-Şekâfi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necâh Üniversitesi Yüksek Öğrenim Fakültesi, Nablus 2015, 6-7.

tercemesinde halife olmasından bahsetmeden önce Basra ve Kûfe Beytümâlinin Cemel Savaşı'ndan sonra destekçilerine dağıtılması konusundaki tutumu ve valilerine yazdığı mektuplarının yanı sıra ölmeden önce çocuklarından bahsetmiştir.⁷⁴

Daha önce de belirttiğimiz gibi Belâzürî'nin yazdığı ensâb yıl sırasına göre düzenlenmemiştir. Bilakis kabilelerin nesebini dikkate almıştır. Kabileler arasında Adnân soyundan gelen kabileleri, Adnân'dan gelen kabileler içinde Hâşim oğulları ve Ehl-i Beyti önce zikretmiştir. Daha sonra tarihte büyük öneme sahip olan Emevî oğullarını nakletmiştir.

Nureddin Hasan Muhammed Fâris'e göre Belâzürî, tercemeleri tertip ederken genellikle eşrâfın tercemelerine dayanmıştır. Bu şekilde rivayetlerindeki olayları kronolojik olarak aktaran tarih kitaplarından farklı bir metot ortaya koymuştur. Belâzürî kitabında Adnân'dan gelen kabileleri, daha sonra Hâşim oğullarının ileri gelenlerinin biyografilerini nakletmiştir. Ayrıca Abbas oğullarını ve Abdüşems b. Abdümenâf ailesinin ileri gelenlerini zikretmiştir. Bu da onu Emevî devletinden bahseden en iyi kaynaklardan biri haline getirmiştir.⁷⁵ Bununla birlikte Belâzürî, neseb tertibi üzerinden gitse de tarihsel sırayı da dikkate almış ve eski olanları önce zikretmiştir. Milhim'e göre Belâzürî, kitabındaki tercemeleri, neseb sırasına uyması gereken yerlerin dışında tarihsel sıraya göre tertip etmiştir.⁷⁶

13. Belâzürî'nin Rivayetleri Nakletme Metodu ve Kaynakları

Belâzürî; İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Sa'd, Medâini ve Ebû Mihnef gibi kendisinden önceki râvi ve tarihçilerin rivayetlerini gerek sözlü gerek yazılı olarak kitaplarından nakletmiş ve her râvi veya tarihçiye ayrı bir konu tahsis etmiştir.

Şâkir Mustafa, Belâzürî hakkında şöyle demektedir: “Belâzürî rivayetleri aktarırken bölge veya kabilenin rivayetlerini önce zikretmekte, sonra bunları başka rivayetlerle tamamlamaktadır. Örneğin Vâkıdî ve Zühri'nin Şûrâ ile ilgili rivayetlerini yani Medine rivayetlerini önce nakletmiştir. Daha sonra bunlara Alevî görüşe daha yakın olan Ebû Mihnef'in rivayetlerini eklemiştir. Harre olayını da ağırlıklı olarak

⁷⁴ Adnân Milhim, *el-Müerrihûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, 20-21; bkz.: Nureddin Fâris, *Şûretü'l-Haccâc b. Yûsuf eş-Şekâfî*, 6-7.

⁷⁵ Nureddin Fâris, *Şûretü'l-Haccâc b. Yûsuf eş-Şekâfî*, 6-7. Bkz.: Ekrem b. Ziyâ el-Ömerî, *'Asru'l-hilâfeti'r-râşide*, Mektebetü'l-Ubeykân, Medine 1993, 15-16.

⁷⁶ Adnân Milhim, *el-Müerrihûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, 21.

Medâinî, Vâkıdî ve Medine'nin şeyhlerinden nakletmiş ve Medine ve Emevî rivayetlerini birleştirmiştir. Ensâbî Zübeyr b. Bekkâr'dan nakletmiştir. Abdülmelik b. Mervân'la ilgili rivayetleri ise doğrudan veya Medâinî yoluyla Avâne b. Hakem'e ve Vâkıdî'ye dayanmaktadır. Bu rivayetler Şam ve Medine merkezli olmakla birlikte Irak rivayetlerini onlara eklemiştir. Belâzürî Abbasî sarayıyla doğrudan bağlantısı olmasına rağmen verdiği bilgiler tarafsız olup objektif ve dengelidir. Konu dışına çıkmaz ve hevesine uymaz.”⁷⁷

14. Belâzürî'nin Rivayetlerinin Senedlerini Zikretme Metodu

Belâzürî rivayetleri naklederken muhaddislerin metodunu takip etmiş ve senedleri zikretmiştir. Şâkir Mustafa'ya göre Belâzürî'nin metodu her zaman rivayetleri seçmek ve bazen de tenkit etmektir. O rivayetleri daima senediyle nakletmiştir.⁷⁸

Belâzürî'nin kitabına aldığı rivayetlerin senedleri sahih, zayıf ve mechûl şeklindedir. Bazen de rivayetleri “عن حَدَّثْتُ ذُكْرًا، رُوِيَ، قالوا، يقال، قيل،” (Denildi, denilir, dediler, rivayet edildi, zikredildi, bana anlatıldı) gibi temrîz sigasıyla nakletmiştir.

Belâzürî râvilerden rivayetleri naklederken çeşitli lafızlar kullanmıştır. Bunlardan bazıları görmeye veya semâa işaret etmektedir. “حدثنا، حدثني، قال لي،” (Bize anlattı, bana anlattı, bana dedi) gibi lafızlar bu kapsama girmektedir. Bazı rivayetlerini ise doğrudan yazılı kaynaklardan almıştır. “وجدت في كتاب أبي عبد الله العجلي،” (Bunu Ebû Abdullah el-İclî'nin kitabında buldum.) cümlesi buna işaret etmektedir. Ayrıca “قال الزهري،” (Zührî şöyle dedi) ve “قال أبو مخنف،” (Ebû Mihnef şöyle dedi) gibi ifadeler kullanmıştır. Bunlara ek olarak “قال بعض الرواة،” (Bazı râviler şöyle dedi, denildi, denilir, rivayet edilmiştir, bir rivayette) gibi lafızlar da kullanmıştır.⁷⁹

Belâzürî'nin rivayet nakletmedeki yaklaşımı, onun bir konu veya kişi hakkında bir grup rivayet sunması şeklindedir. Muhammed Ahmed Terhînî'ye göre Belâzürî tek bir haber için birden fazla rivayet nakletmiştir. Bütün haberleri topladığında da onları tasnif etmiştir.⁸⁰ Belâzürî bazen iki veya daha fazla rivayeti birleştirerek “O ikisinin hadislerini aktardım.” demiştir.

⁷⁷ Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî el-Müerrihûn*, I, 244.

⁷⁸ Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî el-Müerrihûn*, I, 244.

⁷⁹ Adnân Milhim, *el-Müerrihûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, 39-40.

⁸⁰ Muhammed Ahmed Terhînî, *el-Müerrihûn ve't-târîh 'inde'l-'Arab*, 76.

15. Belâzürî'nin Ebû Mihnef'ten Rivayetleri Nakletme Metodu

Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'ta Ebû Mihnef'ten naklettiği rivayetlerin çoğu münkatı'dır. Bu inkıta' senedin ortasında veya sonundadır.

Belâzürî, tahdîse delalet eden farklı kelimelerle Ebû Mihnef'ten 167 rivayet nakletmiştir. Kullandığı lafızların arasında “عن أبي مخنف، روى أبو مخنف، قال أبو مخنف، حدثني” (Ebû Mihnef'ten, Ebû Mihnef rivayet etti, Ebû Mihnef şöyle dedi, Ebû Mihnef bana anlattı, Ebû Mihnef bana haber verdi) gibi lafızlar yer almaktadır. Ayrıca temrîz sigalarını kullanmıştır.

Belâzürî, iki veya daha fazla rivayet arasındaki benzerliği belirtmek için “بمثله” (ona benzer) veya “بنحوه” (Onun gibi) lafızlarını kullanmıştır. Bu şekilde Ebû Mihnef'in rivayeti yerine ondan önceki rivayetin metnini zikrederek benzerliği ifade etmiştir.

Belâzürî bazen iki rivayetin aynı metne sahip olduğunu göstermek için bir metin, iki sened zikretmiştir. Bazen de iki veya daha fazla rivayeti tek bir rivayette birleştirmiştir. Öyle ki zikredeceği bir rivayeti tamamlamak için bir rivayetin içinde başka bir rivayetin senedini nakletmiştir. Örneğin Muâviye'nin Hz. Ali'ye yazdığı mektuptan söz eden rivayet, Belâzürî'nin başlangıçta temrîz sigasıyla naklettiği rivayetin bir parçasıdır. Rivayet mektuba kadar olayın gidişatından bahsetmektedir. Ardından Belâzürî bunu nakleden râvinin Ebû Mihnef olduğunu kaydetmiştir. Bu şekilde bütün rivayetin değil, sadece mektubun Ebû Mihnef'in rivayeti olduğunu belirtmiştir.

Belâzürî bazen naklettiği rivayetler arasında tek bir rivayeti tercih etmiştir. Adnan Milhim, Belâzürî'nin bazen çeşitli rivayetler arasında rivayetin ve haberin sıhhatini belirttiğine dikkat çekmektedir. Belâzürî bölümde naklettiği rivayetlerden birini diğer rivayetlere tercih etmek istediğinde “Birinci rivayet daha sabittir.” veya “sabittir.” gibi lafızlar kullanmaktadır. Aynı şekilde “Bu sabit değildir.” veya “Bu, şâz bir haberdir.” veya “Vehimdir.” gibi zayıflık belirten lafızlar da kullanmıştır.⁸¹

⁸¹ Adnân Milhim, *el-Müerrihûne 'l-'Arab ve 'l-fitnetü 'l-kübrâ*, (43).

16. Belâzürî'nin Rivayetleri Nakletmedeki Güvenilirliği

Belâzürî, cerh ve ta'dîl alimleri tarafından mechûl olarak kabul edilse de büyük bir tarihçi olup seçkin bir kişiliğe sahiptir. Rivayetleri nakletmede büyük oranda güvenilirdir. Rivayetlere yönelik illetler, çelişkiler ve hatalar Belâzürî'den değil, râvîlerden kaynaklanmaktadır.

Ekrem Ziyâ el-Ömerî'ye göre Belâzürî, tasnif ettiği bilgilerin çokluğu ve kapsadığı tarihi dönemler bakımından Taberî'den sonra önde gelen Müslüman tarihçidir. Bununla birlikte onun *Ensâbü'l-eşrâf*⁸², rivayet seçimi bakımından daha iyi, sened bakımından daha sahih, rivayet konusunda Taberî'nin tarihinden daha güvenilir ve sika râvîlerin rivayetleriyle daha uyumludur. Belâzürî'nin hocalarının çoğu, Belâzürî'nin ölümünden yirmi yıl kadar önce vefat etmiştir. Bu da onun kitabını hastalığından önce yazdığını göstermektedir. Onun rivayetleri ile İbn Sa'd ve Halîfe b. Hayyât gibi tarihçilerin rivayetleriyle karşılaştırdığımızda, rivayetlerinin sünnet ve tarih kitaplarında nakledilen hasen ve sahih rivayetlerle uyumlu olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla onun rivayetlerinde bir zayıflık veya anormallik varsa, bu, ondan değil, kendilerinden naklettiği râvîlerden kaynaklanmaktadır.⁸²

Şâkir Mustafa'ya göre Belâzürî Abbasî sarayıyla doğrudan bağlantılı olsa da verdiği bilgiler tarafsız olup objektif ve dengelidir. Belâzürî hevasına uyararak konu dışında çıkmaz.⁸³

17. *Ensâbü'l-eşrâf*ın Konuları

İbnü'l-Adîm, *Ensâbü'l-eşrâf*ın eğlenceli ve çok faydalı bir kitap olduğunu belirterek Belâzürî'nin onu tamamlamadan vefat ettiğini söylemiştir.⁸⁴

*Ensâbü'l-eşrâf*ın esas aldığımız baskısı 13 ciltten oluşmaktadır. Belâzürî, birinci cilde Hz. Nuh ve çocuklarından bahsederek başlamıştır. Ardından Hz. İbrahim ve İsmail ile ilgili kıssalar, Araplar ve Adnân'ın soyundan gelen kabilelerden bahsederek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelmiştir. Hz. Nuh'tan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar gelen kabileler ve peygamberler hakkındaki rivayetlerin tamamı 89 sayfadır.

⁸² Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide*, 15-16.

⁸³ Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabi el-Müerrihûn*, I, 244.

⁸⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, III, 1219.

Hiz. Peygamber ile ilgili rivayetler ise Mekke ve Medine d6nemindeki barış, davet, savaşlar, fetihler, seferler, hicret, sahâbiler, hanımları, yaşı, doğumu, vefatı, defnedilmesi, mucizeleri, mektupları, münafıklar ve Yahudilerle münasebetler gibi hayatının bütün aşamalarıyla ilgili rivayetlerdir. Bu rivayetler 502 adettir. *Ensâbü'l-eşrâf*'ın birinci cildi sahâbilerin Hiz. Peygamber (s.a.v.) hakkında yazdığı ve 3 sayfa tutan mersiyelerle sona ermektedir.⁸⁵

İkinci ciltte Hilfû'l-Fudûl ve Zübeyr b. Abdûlmuttalib ile başlamaktadır. Daha sonra Ebû Tâlib ve oğullarından söz ederek Ali b. Ebî Tâlib'e kadar her birisinden ayrı ayrı bahsetmiştir. Hiz. Ali'nin doğumundan halife olmasına ve şehit edilmesine kadar hayatını 129 sayfa boyunca anlatmıştır.

Belâzürî'nin Ali b. Ebî Tâlib'e olan ilgisi, *Ensâb*'ta takip ettiği tertipte görünmektedir. Belâzürî Abdûlmuttalib oğullarının tarihini, ardından Ebû Tâlib ve oğullarını, daha sonra Hiz. Ali ve halife seçilmesi, Cemel, Sıffîn ve Nehravân savaşları gibi onun başından geçen olayları bu sıra ile zikretmiştir. Bu sıralamada Ali b. Ebî Tâlib önem açısından bu tarihin merkezinde yer almaktadır.

Belâzürî, Cemel ve Sıffîn olaylarına çok önem vermiş ve Sıffîn'e 59 sayfa, Cemel Savaşına 51 sayfa ayırmıştır. Cemel, Sıffîn ve Nehravân savaşlarından sonra yeniden Ali b. Ebî Tâlib'in hilafeti ile ilgili meselelere dönmüştür. Bu olayların içerisinde Muhammed b. Ebî Bekir ve diğer valilerin Mısır valilikleri ile ikinci cilt sona ermektedir. Özetle ikinci cilt, 487 sayfa boyunca Ali b. Ebî Tâlib'e, nesebine, çocuklarına, kardeşlerine, valilerine ve vefatına kadar hilafetine ayrılmıştır.

Belâzürî 295 sayfadan mürekkep üçüncü cildi Hiz. Hasan ve hilafetine, Hiz. Hüseyin ve devrimine, Muhammed b. Hanefîyye ve meselelerine ayırmıştır.

Kitabının dördüncü cildi 315 sayfa olup Hiz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdûlmuttalib ile kardeşlerine ayrılmıştır.

Kitabının beşinci cildi 623 sayfa olup Harb b. Ümeyye, oğlu Ebû Süfyân ve kardeşleri ile Ebû Süfyân'ın çocuklarına tahsis edilmiştir. Belâzürî Hiz. Osman'ı Emevî tarihinin bir bölümü kabul ederek 143 sayfada Osman b. Affan ve oğulları ile halifeliği sırasında meydana gelen fitnelerden bahsetmiştir.

⁸⁵ Safâ Hâfız Abdülfettâh, *el-Belâzürî ve menhecühü fî kitâbi fütûhu'l-büldân*, 39.

Altıncı cilt 200 sayfadır. Bu ciltte Mervân, kardeşleri ve oğulları ile Mervân'ın yönetimi ve valilerinden bahsedilmektedir. Daha sonra Mervân'ın Abdullah b. Zübeyr ve kardeşi Mus'ab'la yaptığı savaşlar ile diğer savaşlarından söz edilmektedir.

464 sayfadan oluşan yedinci cilt Abdülmelik b. Mervân'ın hükümdarlığı, çocukları ve valilerinin yanı sıra Haccâc b. Yûsuf, Hâriciler ve iç savaşlardan bahsetmektedir.

425 sayfa olan sekizinci ciltte Abdülmelik b. Mervân'ın İslam beldeleri üzerindeki hükümdarlığının devamı ile oğulları Velîd, Süleyman, Yezîd, ve Hişâm ile kardeşi Abdülaziz b. Mervân'dan söz edilmektedir.

Dokuzuncu cilt Abdülmelik'in oğulları ve onun döneminde meydana gelen olayları anlatmaktadır. Bu ciltte dikkat çekici bir şekilde Abdülmelik'in oğullarından ve onların hükümdarlıklarından bahsettikten sonra yeniden Hicretin başlangıcına dönerek Kureyş'in tarihi, Abdümenâf b. Kusay b. Kilâb'tan başlayarak sahabe dönemine kadar onların nesillerinden söz edilmektedir. Örneğin Belâzürî “filanın oğullarından filan” diyerek isimleri sıralamaktadır.

Bu geriye dönüş, müellifin metodunu bilmeyen okuyucuyu yanıltmaktadır. Zira Belâzürî tarihine Hz. Nuh ile başlamış, daha sonra Adnan'a, ondan da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar nesebini bir ciltte sıralamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in amcaları ve onların çocuklarından söz etmiştir. Bu nesebin zikri birkaç cilt devam ettiği için okuyucu müellifin nesepleri yukarıdan aşağıya sıraladığını unutabilmektedir. Aynı durum Harb b. Ümeyye'nin oğulları, Muâviye ve Yezid'in hükümdarlığı için de geçerlidir. Okuyucu bu sıralamayı takip ettiğinde müellifin, halifeleri sırayla zikrettiğini zannetmektedir. Ancak müellif, dokuzuncu ciltte yeniden Arapların kadim tarihine dönmüş ve Adnan'dan başlayarak sahabe zamanına kadar Arap kabilelerini sıralamıştır. Belâzürî, tarihini yılların veya halifelerin sırasına göre düzenlememiş, bilakis belirttiğimiz gibi Arapların nesebine göre tertip etmiştir.

Oryantalist Margoliouth'e göre Belâzürî kitabında olayların tarihine odaklanmıştır ve metodunda tutarlı bir sıralama yoktur. Çünkü tarihi ayrı olaylara bölmek, onu

zamanda ileri geri gitmeye zorlamıştır.⁸⁶ Margoliouth'un bahsettiği bu taksim, olayların kronolojik sıralamasıyla değil, tarihte adı geçen kişilerin nesepleriyle ilgilidir.

Belâzürî 488 sayfadan oluşan onuncu ciltte Hz. Ebû Bekir'in atalarından bahsettikten sonra kendisi, vefatı, vasiyeti ve çocuklarından söz etmektedir. Bu ciltte ayrıca Ömer b. Hattâb'ın dedelerini, onun câhiliye ve İslam dönemini, hilafetini çocuklarını, kardeşini ve onunla ilgili diğer hususları 180 sayfada nakletmektedir.

Belâzürî'nin Hz. Ali ve Abbas başta olmak üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailesine büyük önem verdiğini de görüyoruz. Bununla birlikte bu durum hiçbir sahabi veya halifede görülmemektedir.

Buna binaen Belâzürî'nin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailesi dışındaki halifelere ve sahâbilere karşı bir tür haksızlık yaptığını söylemek mümkündür. 10 yıl halifelik yapan Hz. Ömer ile yaklaşık 5 yıl halifelik yapan Hz. Ali hakkında yazdığı sayfa sayısını karşılaştırdığımızda arada çok büyük bir fark olduğunu görüyoruz.

Belâzürî onuncu ciltte ayrıca Talha b. Ubeydullah ve onun soyundan gelen kişilerin başlarına gelen olaylardan ve yaptıklarından bahsetmektedir. On bir, on iki ve on üçüncü ciltlerde ise bu soyun Adnan'dan Kusay'a kadar dönemlerini zikretmektedir. Zira Belâzürî herhangi bir kişinin nesebini zikrederken, atası Adnan'dan başlayarak aşağıya doğru inmektedir. Bu durum, bütün kişilerde tekrarlanmıştır.

⁸⁶ David Samuel Margoliouth, *Dirâsât 'ani'l-mü'errihîne'l-'Arab*, 133.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU MİHNEF'İN ALİ B. EBÎ TÂLİB'E BİAT EDİLMESİNE DAİR RİVAYETLERİ

1.1. EBU MİHNEF'İN ALİ B. EBÎ TÂLİB'E BİAT EDİLMESİNE DAİR RİVAYETLERİ

1.1.1. Abbas'ın Hz. Ali'den Hilafeti Kabul Etmesini İstemesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'ten şöyle nakletmiştir: Osman halife olunca, Abbas Ali'nin yanına girdi ve "Seni (hilafet konusunda) öne sürdüğümde sen geç kaldın. Hz. Peygamber (s.a.v.) ölüm döşeğinde iken sana "Gel, ondan sonra gelecek kişiyle ilgili bu meseleyi ona sor" demiştim. Sen ise "Size (bu hususta) bir şey söylememesinden çekiniyorum. Eğer öyle olursa ondan sonra asla vekili olamayız." dedin. Sonra o vefat etti, ben de "Sana biat edeyim. Kimse bu konuda ihtilaf etmez." dedim. Sen ise reddettin. Sonra Ömer vefat etti ve ben "Allah elini serbest bıraktı ve sorumlu değilsin. Bu yüzden şûraya girme." dedim. Sen yine reddettin. Şimdi ne yapmak gerekir?"⁸⁷

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayet farklı tarik ve lafızlarla gelmiştir. Burada bütün rivayetler zikretmek yerine konun özüne dokunan rivayetler zikredilecektir. Bu hususta altı ana rivayet tespit edildi.

Birinci rivayet: Buhârî'nin Abdullah b. Abbas'tan rivayet ettiğine göre Ali b. Ebî Talib, Rasûlullah (s.a.v.) ölüm döşeğinde iken huzurundan çıktı ve halk "Ey Ebû'l-Hasan, Allah'ın Rasûlü ne durumda?" diye sordular. "Allah'a hamdolsun iyileşti!" dedi. Abbas onun elinden tuttu ve "Üç gün sonra (Rasûlullah vefat edecek), sen bir başkasına memur olacaksın. Ben, vallahi Rasûlullah'ın (s.a.v.) bu hastalığından vefat edeceğini zannediyorum. Zira ben, Abdulmuttaliboğullarının ölüm sırasında aldığı şekli

⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, I, 586. Belâzürî bu rivayeti senedsiz olarak Ebû Mihnef'ten nakletmiştir. Çünkü sened muttasıl değildir ve Belâzürî rivayeti isnadın sonuna ref etmiştir. Ebû Mihnef'in ensâb ile ilgili rivayetlerin çoğu böyledir. Senedi olmayan rivayetler ise sıhhat şartlarını taşımadığı için âlimler tarafından kabul edilmemiştir.

biliyorum. Bizi Rasûlullah'a (s.a.v.) götür de bu iş (hilafet) kimde kalacak onu soralım. Bizde kalacaksa bilmiş oluruz. Bizden başkasına kalacaksa kendisiyle konuşuruz, bizi (ona) tavsiye eder." dedi. Ali "Eğer, biz onu sorsak bunun üzerine (hilafeti) bize yasaklasa, halk ondan sonra onu asla bize vermez. Vallahi ben böyle bir şey soramam!" dedi.⁸⁸ Bu rivayet, otuzdan fazla kaynakta farklı sahih senedlerle rivayet edilmiştir.

⁸⁸ Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Emâlî fî âşâri's-şahâbe*, tahkik: Mecdî Seyyid İbrahim, Mektebetü'l-Kur'an, Kahire, 25;ra Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Muşannef fî'l-hadîs* I-IX Dâru't-Te'sil, Kâhire 2015, V, 435; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü'n-nebeviyye* I-IV (2. Baskı), tahkik: Mustafa es-Sekkâ vd., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî Beyrut 1955, II, 654; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kubrâ* I-IX tahkik: Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut 1990, II, 189-190; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* I-L, tahkik: Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risâle Beyrut 1992, IV, 205; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Muhtasar el-Câmi'u's-şahîh* I-VI, (3. baskı), tahkik: Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987, IV, 1615, V, 2311; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *et-Târîhu'l-kebîr* I-VIII, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye Haydarâbâd, V, 178; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, I, 565; Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen el-Lâlekâî el-Taberî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* I-IX (8. Baskı), tahkik: Ahmed b. Sa'd b. Hamdân, Dâru Tayyibe Suudî Arabistan 2003, VII, 1366; Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Kurtubî, *Şerhu'l-Câmi'i's-şahîh* I-X (2. Baskı), tahkik: Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Mektebetü'r-Rüşd Riyâd 2003, IX, 47; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ* I, XI (3. Baskı), tahkik: Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut 2003, VIII, 257; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* I-VII Abdulmu'tî Kaleci, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut 1988, VII, 224; Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünîf* I-VII tahkik: Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî Beyrut 2000, VII, 578; İbn Asâkir Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh ed-Dımaşkî, *Târîhu medîneti Dımaşk* I-LXXX tahkik: Ömer b. Garâme, Dâru'l-Fikr Beyrut 1995, XLII, 423; Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn el-Cezerî, *Câmi'u'l-usûl li-ehâdîsi'r-Rasûl* I-XII tahkik: Abdülkâdir el-Arnâût, Mektebetü'l-Hulvânî 1969, IV, 84; Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim el-Kelâî, *el-İktifâ' fî (bimâ te'dammenehû min) meğâzi Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ* I-IV tahkik: Muhammed Kemâleddîn İzzeddîn Ali, Âlemü'l-Kütüb Beyrut 1997, II, 44; Ebû Hâmid Abdülhamîd b. Hibetillâh el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-Belâğa* I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut 1958, II, 51; Ebû'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cerevî, *el-Mütevarî 'alâ terâcimi ebvâbi'l-Buhârî* tahkik: Selâhaddin Makbûl Ahmed, Dâru'l-Mu'allâ Kuveyt 1987, 349; Ebû'l-Yümn Abdüssamed b. Abdilvehhâb b. el-Hasen ed-Dımaşkî, *İthâfû'z-zâ'ir ve i'trâfû'l-mukîmi's-sâ'ir* tahkik: Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, Dâru'l-Erkâm Mekke, 129; Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tuhfetü'l-esrâf* I-XIII tahkik: Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî Beyrut 1999, V, 48; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm* I-XVII tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî Beyrut 2003, I, 835; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ed-Dımaşkî ez-Zehabî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ* I-XVIII Dâru'l-Hadîs Kâhire 2006, II, 344; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye* I-IV tahkik: Mustafa Abdulvâhid, Dâru'l-Ma'rife Beyrut 1976, IV, 498-450; Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ* I-XV tahkik: Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut 1999, XIV, 479; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî* I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1959, VIII, 142; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî* I, XXV Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut 2001, XVIII, 68; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Şahîhi'l-Buhârî* I-XV tahkik: Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut 1996, VI, 467; Muhammed b. Süleymân el-Mağribî, *Cem'u'l-fevâid* I-IV Mektebetü İbn Kesîr Kuveyt, II, 441; Yahya b. Abdulaziz el-Yahya, *el-Cem' beyne's-şahîhayn* I, VI Dâru İbni'l-Cevzî Demmâm 2015, I, 165.

İkinci rivayet: Beyhakî'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre Abbas, Ali bin Ebî Tâlib'e "Rasûlullah'ın (s.a.v.) yüzünden ölüm anı geldiğini anlıyorum. Birlikte kendisine gidelim ve kendisine halifelüğün kimde olacağını soralım. Eğer bu iş bizde ise bunu şimdiden bilelim. Eğer bizden başkasında ise (kendisine söyleyelim de) bu işi bize vasiyet etsin." dedi. Bunun üzerine Ali, Abbas'a ağır bir söz söyledi. Rasûlullah (s.a.v.) vefat edince, Abbas, Ali'ye: "Elini uzat ta sana biat edelim" dedi. Ancak Ali elini geri çekti.⁸⁹

Bu rivayet görünüşte sahih olsa da araştırmalarımızın sonucunda zayıf olduğunu gördük.⁹⁰

Üçüncü rivayet: İbn Sa'd'ın Vâkıdî'den naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) vefat edince Abbas "Ey Ali! Kalk da ben ve buradakiler sana biat edelim. Zira böyle bir iş reddedilmez. Ayrıca bizim elimizde." dedi. Ali "(Bizden başka isteyen) kişi mi var?" diye sordu. Abbas "Allah'a yemin olsun isteyen olur diye zannediyorum." dedi. Ebû Bekir'e biat edip mescide döndüklerinde Ali tekbiri duydu ve "Bu nedir?" diye sordu. Abbas "Bu, seni davet ettiğim ama senin kabul etmediğin şeydir." dedi. Bunun üzerine Ali "Bu oluyor mu?" dedi. Abbas "Böyle bir şey reddedilmez." dedi. Ömer şöyle demiştir: Ebû Bekir, Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat edince yanından çıktı. Arkasında Ali, Abbas ve Zübeyr'i bıraktı. Abbas bu sözü o zaman söyledi.⁹¹ Rivayet zayıftır.⁹²

Dördüncü rivayet: Abdurrezzak'ın Vâkıdî'den naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) vefat edince Abbas, Ali'ye gelerek şöyle dedi: Gel sana biat edeyim. Rasûlullah'ın (s.a.v.) amcasının, Rasûlullah'ın (s.a.v.) amcasının oğluna biat ettiği

⁸⁹ Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, VII, 225; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXII, 427; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I, 835; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 345; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ*, XIV, 481.

⁹⁰ Raviler içinde yer alan Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdullah el-Mervezî zayıftır. Ayrıca Ebû Muhammed Abdân b. Muhammed b. İsmâ el-Mervezî mürsel olarak Muhammed es-Sükkere'den rivayet etmiştir. Çünkü es-Sükkere 168'te vefat etmiştir. Ancak Abdân el-Mervezî ise 220'te doğmuştur. Dolayısıyla ikisi görüşmemişlerdir. İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetu'n-naẓar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*, tahkik: Abdullah b. Dayfullah er-Rahîî, Matbaatü Sefir, Riyad, 2001, 106; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 270; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ed-Dimaşkî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, II, 187; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 234.

⁹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 190.

⁹² Bu rivayeti İbn Sa'd'dan başkası nakletmemiştir. O da Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'den rivayet etmiştir. Vâkıdî ise zayıflık ve yalancılıkla itham edilmiştir. Bu nedenle onun rivayetleri âlimler tarafından kabul edilmemiştir. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 158, 165.

söylense, kimse senin hakkında anlaşmazlığa düşmez. Ali ise ona “Beni kendisi için istedikleri bir iş hususunda insanlara baskı yapmazdım. Çünkü yerimi biliyorlardı.”⁹³

Beşinci rivayet: Belâzürî'nin Abbas b. Hişâm el-Kelbî'den naklettiğine göre Abbas, Ali'ye “Seni neye yönlendirdiysem hep geç kaldın.” dedi. Daha önce ona “Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) vefat edince insanların içinde sana biat etmek için çık. Senin hakkında herkes aynı fikirde olur.” demişti. Ancak o reddetmiş ve “Yoksa hakkımızı inkâr eden ve bize baskı kuran mı var?” demişti. Abbas “Bunun olacağını göreceksin.” diyerek karşılık vermişti. Ebû Bekir'e biat edilince, Abbas ona şöyle dedi: “Ey Ali! Ben sana demedim mi?”⁹⁴ Rivayet zayıftır.⁹⁵

Altıncı rivayet: Belâzürî'nin Vâkidi'den naklettiğine göre Osman halife olunca Ali, Abbas'ın yanına geldi. Abbas ona şöyle dedi: “Seni neye yönlendirdiysem geç kaldın. Daha önce “Rasûlullah'ın (s.a.v.) yüzünde ölüm bellidir. Bu meseleyi ona soralım.” dedim. Sen ise “Bu işin bizde olmamasından ve bir daha halife olamayacağımızdan mı korkuyorsun?” dedin. Sonra o vefat etti. İnsanlar da sana baktılar. Sana “Gel, sana biat edeyim. Kimse senin üzerinde ihtilaf etmez.” dedim ama sen reddettin. Sonra Ömer öldü. Yine sana “Allah elini serbest bıraktı ve sorumlu değilsin. Bu yüzden şûraya girme.” dedim.”⁹⁶

Ebû Mihnefin rivayeti ile diğer rivayetler karşılaştırıldığında, rivayetin diğer rivayetlerden birkaç yönden farklı olduğu görülecektir:

Birinci fark: Ebû Mihnefin rivayetinde konuşmanın Hz. Osman'ın halife olduğu dönemde gerçekleştiği belirtilmektedir. Rivayette “Osman halife olunca, Abbas Ali'nin yanına geldi.” denilmektedir. Ancak diğer sahih kaynaklarda gelen rivayetlerin hepsi, konuşmanın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat ettiği gün gerçekleştiğini göstermektedir. Konuşmanın Hz. Osman zamanında gerçekleştiğini söyleyen tek rivayet altıncı rivayet olan Vâkidi'nin naklidir.

⁹³ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Emâlî fî âşâri's-şahâbe*, 26.

⁹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I, 583.

⁹⁵ Bu rivâyet meçhûl olan Belâzürî tarafından rivayet edilmiştir. Belâzürî de yine meçhûl olan Abbas b. Hişâm'dan nakletmiştir. Abbas da metrûk olan babasından, babası da Abbas'ın dedesinden, o da metrûk olan Muhammed b. Sâib el-Kelbî'den rivayet etmiştir. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 281.

⁹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, V, 508-509; Sibt İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türki el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân* I-XXIII, tahkik: Ammâr Rihâvî vd., er-Risâletü'l-Âlemiyye, Dımaşk, V, 418. Rivayet Vakidi'den nakledilmiştir.

İkinci fark: Ebû Mihnef'in rivayetinde Abbas'ın Ali'ye söylediği "Seni ne için öne sürdüysem sen geç kaldın." sözü, sadece *Ensâbü'l-eşrâf*'ta zayıf olan rivayet ile Vâkıdî'nin rivayetinde geçmektedir.

Üçüncü fark: Ebû Mihnef'in rivayetinde fırsat kaçtıktan sonra Ali'nin hilafeti konusunda Abbas'ın ona "Çare nedir?" dediği nakledilmektedir. Bu ifade diğer rivayetlerde yer almamaktadır.

1.1.2. Sahabenin Hz. Ali'ye Biat Etmekten Çekinmesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Osman b. Affan öldürülünce halk Ali'ye biat etmeye geldi ve ona meylederek elini tutmaya çalıştı. Ancak o elini geri çekti. Onlar "Biatı kabul et. Çünkü senden başkasına razı olmayız. İnsanların ihtilafı ve ayrılmasından emin olamayız." dediler. Böylece halk ona biat etti. O da onların arasından minbere kadar çıktı. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm, beytülmalın anahtarını aldılar ve biat etmede gecikteler. Eşter, Talha'yı itip çekiştirmeye başladı. Talha "Bırak, insanlar ne yaptığına bakayım." diyordu. Ancak Eşter Ali'ye biat edinceye kadar ona izin vermedi. Bunun üzerine Esed oğullarından adı Kabîsa b. Züeyb olan bir adam şöyle dedi: "Muhammed'in (s.a.v) ashabından bu adama ilk biat eden el budur. Allah'a yemin ederim ki, bu işin tamamlanacağını düşünmüyorum." Talha, Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) ashabından ilk biat eden kişiydi. Ali b. Ebî Tâlib beytülmalın anahtarlarını Talha'dan alması için birini göndermişti. Hakîm b. Cebele el-Abdî, Zübeyr b. Avvâm'a giderek onu getirdi. O da biat etti. Zübeyr şöyle diyordu: Abdulkays'ın hırsızlarından biri, beni çekiştirerek getirdi. Ben de zorla biat ettim.

Şa'bî'nin naklettiğine göre Hz. Ali'nin yanına, elbiseleri göğsüne ve boynuna dolanmış olarak Abdullah b. Ömer b. Hattab getirildi. Başının üstünde kılıç tutularak "Biat et." denildi. O ise "İnsanlar hakkında uzlaşana kadar biat etmeyeceğim." dedi. Hz. Ali "Öyleyse gitmeyeceğine dair bir kefil bul." dedi. O da kefil bulmayacağını söyledi. Bunun üzerine Eşter "Bu adam, senin kamçın ve kılıcından emin olmuş. Onun için bana yetki ver." dedi. Hz. Ali ise "Bırak onu. Ben onun kefilim. Allah'a yemin olsun ki, senin küçükken de büyükken de kötü huylu olduğunu biliyorum." dedi.

Daha sonra Sa'd b. Ebî Vakkâs getirildi ve kendisine "Biat et." denildi. O da "Ey Ebû'l-Hasan! Benden başka kimse kalmadıysa sana biat ederim." dedi. Hz. Ali "Ebû İshâk'ı serbest bırakın." dedi.

Hz. Ali, biat etmesi için Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'yi çağırdı. O ise şöyle dedi: Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) bana, eğer insanlar anlaşmazlığa düşerlerse, kılıcımı alıp Uhud'a gitmemi ve parçalanıncaya kadar vurmamı, kırıldığında evime dönüp haksız yere veya ecelimle ölünceye kadar ayrılmamamı emretti. Hz. Ali "Öyleyse git." deyince serbest bırakıldı.

Daha sonra biat etmesi için Vehbân b. Sayfî el-Ensârî'yi çağırdı. O ise şöyle dedi: Dostum ve amcanın oğlu bana, "Kılıcınla müşriklerle savaş. Fitne çıktığını görürsen onu kır, tahtadan bir kılıç al ve evinde otur." dedi. Bunun üzerine Hz. Ali onu kendi haline bıraktı.

Hz. Ali daha sonra Rasûlullah'ın (s.a.v.) azadlısı Zeyd b. Hârise'nin oğlu Üsâme'yi biat etmeye çağırdı. Üsâme şöyle dedi: Sen benim için insanların en sevimlisinin ve tercih ettiğim kişinin. Aslanın dişleri arasında olsaydım, seninle birlikte olmak isterdim. Ama ben "lâ ilâhe illallah" diyen kimseyle savaşmayacağıma Allah'a söz verdim.

Bunun üzerine Medineliler Hz. Ali'ye biat ettiler. İbn Ömer ona geldi ve ona "Ey Ali! Allah'tan kork ve meşveret olmadan ümmetin işine atlama." Daha sonra Mekke'ye gitti.⁹⁷

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayetin muhtevasında Ali b. Ebî Talib'e biat, Talha ve Zübeyr'in beytülmalin anahtarlarını alması, Hz. Ali'ye biat etmeleri için bazı sahabilere yapılan baskılar, Kabîse'nin Talha'nın Ali'ye biat etmesiyle ilgili sözü olmak üzere beş husus vardır.

⁹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 206--208. Ebû Mihnef'in rivayetiyle ilgili olarak Belâzürî şöyle demiştir: "Abbas b. Hişâm b. Muhammed el-Kelbî bana haber verdi." Abbas'ın meçhul olduğunu ve hadis âlimlerince kendisi, babası ve dedesinin metrûk kabul edildiğini belirtmiştik. Hadisin senedinde yer alan Ebû Mihnef de yalancılıkla itham edilmiştir. Ayrıca râvilerden Mücâlid b. Saîd hakkında farklı görüşler zikredilmiştir. Şa'bî ondan mürsel olarak rivayette bulunmuştur. Bir grup sahabeyi gördüğü halde rivayet ettiği sahabe veya kişinin adını zikretmemiştir. Buna göre Ebû Mihnef'in rivayetinde birden fazla illet vardır ve ona itimat edilemez. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, VIII, 281; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *el-Muhtelefu fihim* tahkik: Abdurrahim b. Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1999, 66.

Talha'nın Ali'ye biat etmesiyle ilgili söylenecek çok şey vardır. Biz rivayeti bu hususlar etrafında tahlil edeceğiz.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra insanlar Hz. Ali'ye gelerek ona biat etmek için ellerini uzatmışlardır. Ancak o ellerini çekmiştir. İnsanlar biatı kabul etmesini isteyip ondan başkasını kabul etmeyeceklerini söylemişlerdir. Burada Hz. Ali'ye biat edilmesiyle ilgili rivayetleri zikretmeyeceğiz. Sadece Hz. Ali'nin ilk başta biatı kabul etmediğinden bahseden rivayetleri ele alacağız. Bu hususta dört rivayet bulunmaktadır.

Birinci rivayet: Taberî'nin naklettiğine göre Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Medine beş gün boyunca el-Gâfîkî b. Harb'in liderliğindeki grubun emrinde kaldı. Onlar hilafet işini halletmek için onlara cevap verecek birini aradılar ancak bulamadılar. Mısırlılar Hz. Ali'ye gelip ona hilafeti teklif ettiler. Ama o onlardan saklandı. Ona rastladıklarında da onlardan ve sözlerinden uzak durdu. Rivayet daha sonra Hz. Ali hakkında söylenen şeylerin Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve İbn Ömer için de söylendiğini belirtmektedir.⁹⁸ Rivayet zayıftır.⁹⁹

İkinci rivayet: Taberî'nin Şa'bî'den naklettiğine göre "Osman öldürölünce, Ali Medine çarşısında iken halk ona gelip, 'Elini uzat, sana biat edeceğiz.' dediler. O ise "Acele etmeyin. Çünkü Ömer mübarek bir zattı ve istişareyi tavsiye etti. İnsanların toplanıp istişare etmesini bekleyin." dedi. Bunun üzerine insanlar ayrıldılar. Sonra bazıları şöyle dedi: "Eğer insanlar Osman'ın ölümüyle ve ondan sonra bu konuda bir halife çıkmadan memleketlerine dönerse insanların arasındaki ihtilaftan ve ümmetin fitneye düşmesinden emin olamayız." Bu yüzden tekrar Ali'ye geldiler. Eşter Ali'nin elini tuttu. Ancak o elini geri çekti. Eşter "Üç kişiden sonra da mı? Allah'a yemin

⁹⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II, 699.

⁹⁹ Bu rivayet, Seyf b. Ömer'in rivayetlerindendir. Taberî'de çok sayıda rivayeti vardır. Bu kişi âlimler tarafından yalancılıkla itham edilmiştir. Zayıf olan Şuayb el-Kûfî'nin rivayetinde olduğu gibi o da metrûktur. Senedde ayrıca Muhammed b. Nüveyre vardır. Bu kişi meçhûldür. Bu yüzden bu rivayetler metrûktur. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü (Ma'rifeti) 'l-mecrûhîn*, I-III, tahkik: Mahmud İbrahim Zâhid, Dâru'l-Va'y, Halep 1976, I, 345; İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammad Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, V, 6; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 247; Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî el-Eserî, *el-Mu'cemü's-Şağîr li Ruvâti'l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî*, I-II, Dâru'l-Eseriyye, Ürdün, Dâru İbn Affân, Kahire, II, 534.

ederim ki, eğer onu bırakırsan, ona olan ilgin azalır.” dedi. Bunun üzerine insanlar ve Kûfe halkı ona biat etti. İlk kişinin Eşter olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁰ Rivayet zayıftır.¹⁰¹

Üçüncü rivayet: Taberî'nin naklettiğine göre Hz. Osman'ı öldüren çeteler gelip “Ey Medine halkı! Size iki gün mühlet veriyoruz. Allah'a yemin olsun ki, eğer bu işi halledemezseniz yarın Ali'yi, Talha'yı, Zübeyr'i ve birçok insanı öldüreceğiz.” dediler. İnsanlar da Ali'nin etrafını sardılar ve şöyle dediler: “Sana biat edelim. İslam'ın başına ne geldiğini ve ehl-i beyt ile ilgili içine düştüğümüz belayı görüyorsun.” Hz. Ali ise “Beni bırakın, başkasını bulun. Çünkü öyle bir meseleyle karşı karşıyayız ki, kalpler ve akılların dayanamayacağı yüzler ve renklere bakıyoruz.” dedi. Bunun üzerine onlar “Allah adına yalvarıyoruz. Sen bizim gördüğümüzü görmüyor musun? İslam'ı görmüyor musun? Fitneyi görmüyor musun? Allah'tan korkmuyor musun?” dediler. Hz. Ali onlara “Ben gördüğüme göre cevap verdim. Biliniz ki sizin dediğinizi kabul edersem, size bildiğimi yaparım. Eğer beni bırakırsanız, sizden biri gibi davranırım. Hatta ben işini verdiğiniz kişiye daha itaatkâr olurum.” cevabını verdi. Bu şekilde ayrıldılar.¹⁰² Rivayet zayıftır.¹⁰³

Dördüncü rivayet: İbnü'l-Esîr'in naklettiğine göre Hz. Osman öldürüldüğünde, bütün insanlar Hz. Ali'ye, Muhammed'in ashabına ve diğerlerine koştular ve “Müminlerin Emiri Ali'dir” dediler. Daha sonra onun evine girdiler ve “Sana biat edelim, elini uzat. Sen buna daha layıksın.” dediler. Ali “Bu sizin değil, Bedir ehlinin hakkıdır. Bedir ehlinin razı olduğu kişi halifedir.” dedi. Herkes Ali'ye geldi ve şöyle dediler: Biz buna senden daha layık birini görmüyoruz. Ellerini uzat da sana biat edelim. Hz. Ali Talha ve Zübeyr nerede olduğunu sordu. Diliyle biat eden ilk biat eden kişi Talha, eliyle biat eden Sa'd oldu. Ali bunu görünce memnun oldu ve minbere çıktı. Minbere çıkıp bunu yapan ilk kişi de Ali'ydi. Talha, Zübeyr ve ashabın hepsi ona biat etti.¹⁰⁴ Rivayet zayıftır.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 700.

¹⁰¹ Rivayetin râvileri sikadır. Ancak Şa'bî hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir.

¹⁰² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 700.

¹⁰³ Rivayet zayıflığının sebebi, Seyf b. Ömer ve senesinde zayıf râvilerin olmasıdır.

¹⁰⁴ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* I-VIII, tahkik: Ali Muhammed Muavved-Âdil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, IV, 107.

¹⁰⁵ Rivayetin râvileri sika olmakla birlikte, İbnü'l-Esîr ta'lik yaparak İsmail b. Ali b. İsmâil b. Yahya b. Beyan el-Hattâbî'den rivayet etmiştir. İsmail b. Ali 350'de vefat etmiştir. İbnü'l-Esîr ise 555'te doğmuştur. Dolayısıyla ikisi görüşmemişlerdir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu* I-XXIV,

Bütün bu rivayetlerin isnadları zayıf olmakla birlikte, Hz. Ali'nin ilk başlarda hilafeti reddetmesi ve halkın ısrarı üzerine kabul etmesi hususunda Ebû Mihnef'in rivayeti ile uyumaktadır. Ancak bazı sahabenin biata zorlanması ve onlara karşı edepsizlik yapılması ile Talha ve Zübeyr'in beytûlmalden para çalan hırsızlar olarak tavsif edilmesi hususlarında Ebû Mihnef'in rivayeti diğer rivayetlere uymamaktadır. Mezkûr rivayetlerde bu hususlar yoktur.

Beytûlmalin anahtarlarının veya oradaki değerli eşyanın Talha ve Zübeyr tarafından alınmasıyla ilgili iki rivayet vardır. Bu rivayetlerde sadece Talha suçlanmaktadır.

Birinci rivayet: Taberî'de Hz. Osman'ın kuşatılmasından bahsedildikten sonra Hz. Aişe'nin İbn Abbas'a "Ben Talha b. Ubeydullah'ın beytûlmalin ve hazinelerin anahtarlarını elinde tuttuğunu gördüm." dediği nakledilmiştir. Bu rivayet zayıftır.¹⁰⁶

İkinci rivayet: İbn Ebi'l-Hadîd'in naklettiği rivayete göre Hz. Osman öldürdüğünde Talha beytûlmalin anahtarlarını ve Osman'ın evindeki değerli eşyayı aldı. Ancak işi bozuldu ve bunları Ali b. Ebî Tâlib'e verdi.¹⁰⁷

Bu rivayet *Şerhu Nehci'l-belâğa*'da geçmektedir. Rivayette el-Medâinî'nin *Kitâbü'l-cümel*'de bunu naklettiği ifade edilmektedir. el-Medâinî Muhammed b. Ali el-Medâinî'dir. Bu durumda İbn Ebi'l-Hadîd hangi kitabı kast etmektedir? el-Medâinî'nin bu isimde bir kitabı olsa bile buna ulaşamamıştır. Bu kitaptan kastın, Büveyhîler dönemi Şia imamlarından olan Şeyh Müfid Muhammed b. Nu'mân el-Akberî eş-Şîî'nin yazdığı *Kitâbü'l-cümel*'in olup olmadığı anlaşılamamıştır. Her halükârda isnadını vermediği mürsel bir rivayet nakletmiştir. Dolayısıyla bu rivayet kabul görmemiştir.¹⁰⁸

tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 1996, VI, 301-303; İbn Hallikân Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* I-VII, tahkik: İhsan Abbas, *Dâru Sâdir*, Beyrut 1994, III, 348-350.

¹⁰⁶ Rivayetin senedinde Vâkıdî'nin yanı sıra yalancı ve uydurmacı İbn Ebî Sebre vardır. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ'* I-II, tahkik: Abdurrahim b. Muhammed el-Kaşkarî, İslam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Dekanlığı, Medine 1984, I, 499; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, VII, 480; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 685; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzi Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* I-II, tahkik: Abdullah el-Kâdî, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 1985 II, 131; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ed-Dımaşkî ez-Zehbî, *el-Muğnî fî'd-du'afâ'* I-II, tahkik: Nureddin İtr, *Dâru İhyâi't-Türâs*, Beyrut 1987, I, 344.

¹⁰⁷ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, VI, 215.

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 486.

Buna karşılık Hz. Osman'ın şehadeti sırasında Talha ve diğer sahabenin beytûlmali çalmaktan beri olduklarını ifade eden üç rivayet vardır.

Birinci rivayet: Hz. Osman'ın şehit edildiği fitne günlerinden bahseden Seyf b. Ömer'in Taberî'de geçen rivayetinde Talha'nın beytûlmalden bir şey aldığına dair ifade yoktur. Rivayete göre Hz. Osman, Hamedanlı Ebü'l-Kerb'e ve Ensar'dan bir başkasına beytûlmalin kapısında durmalarını emretti. Beytûlmalin içinde sadece iki çuval vardı. İbn Zübeyr ve Mervân onların gücünü yokladıktan ve onları tehdit ettikten sonra ateş söndüğünde saldırganlar her şeyi yağmaladılar. Sonra beytûlmale koştular. Kapıda bulunan İbn Zübeyr ve Mervân anahtarları atıp kaçtılar ve “Kaçın, kaçın! İnsanların istediği budur.” dediler.¹⁰⁹

İkinci rivayet: Seyf b. Ömer'in rivayetine göre hazinenin anahtarı, hazineden sorumlu olduğu için Ukbe b. Amr'daydı.¹¹⁰

Üçüncü rivayet: Bu rivayete göre Hz. Osman, hilafeti döneminde Zeyd b. Sâbit'e divan ve beytûlmalin sorumluluğunu vermiştir. Bu rivayet de zayıftır.¹¹¹

Bu rivayetler zayıf olduğu ve Talha'nın ya da başkasının beytûlmaldeki para ve şeyleri aldıklarına dair sahih bir delil olmadığı için bundan beri olduklarını söylemek mümkündür. Bazı sahabilerin Hz. Ali'ye biat etmeye zorlandığı hususunda Ebû Mihnef'in rivayetiyle çelişen ve ona uyan rivayetler vardır. Her iki gruptaki bu rivayetlerin çoğu ya zayıftır ya da anlam bakımından birbiriyle çelişmektedir. Burada çeşitli kaynaklardan bu rivayetleri ele alıp değerlendireceğiz.

Sahabeden birkaç kişinin Hz. Ali'ye biat etmeye zorlandığından bahseden birinci grup kaynaklar, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ayaktakımından bazı kimseler, Medineliler ve diğer bir kısım insanların Hz. Ali'ye biat etmek için geldiklerini zikretmektedir. Bu kimseler tarafından biata zorlananlar arasında Abdullah b. Ömer, Talha, Zübeyr ve diğerleri vardır. Bu rivayetleri sırayla inceleyeceğiz.¹¹²

¹⁰⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 677.

¹¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 205-206, 215-219; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 693,698.

¹¹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 205-206, 215-219; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 693,698.

¹¹² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 697, 699, 700-701; III, 5.

Birinci rivayet: İbn Ebû Şeybe'nin Ahmed b. Abdullah el-Esam'dan, o da büyükannesi Ümmü Râşid'den naklettiğine göre Talha veya Zübeyr şöyle demiştir: "Ellerimiz ona biat etti, ama kalbimiz ona biat etmed." rivayet zayıftır.¹¹³

İkinci rivayet: Taberî'nin Ebü'l-Melîh'ten naklettiğine göre Hz. Osman öldürölünce... Hz. Ali mescide gitti ve minbere çıktı. Üzerinde bir izar, kuşak ve ipek sarık vardı. Çarıkları elindeydi ve bir yaya dayanmıştı. Sa'd'ı getirdiklerinde Hz. Ali "Biat et." dedi. O ise "İnsanlar biat etmedikçe ben biat etmem. Vallahi benim sana zararım dokunmaz." dedi. Bunun üzerine "Gitmesine izin verin." dedi. Daha sonra İbn Ömer'i getirdiler. Hz. Ali ona "Biat et." dedi. O da "İnsanlar biat etmedikçe ben biat etmem." dedi. Hz. Ali bir kefil getirmesini istedi. O da bir kefil bulamayacağını söyledi. Bunun üzerine Eşter "Bırak boynunu vurayım." dedi. Hz. Ali ise "Bırak onu. Ben onun kefiliyim. Onun küçüklüğünde de büyüklüğünde de kötü huylu olduğunu biliyorum." dedi. Bu rivayet zayıftır.¹¹⁴

Üçüncü, dördüncü ve beşinci rivayetler: Taberî bu rivayetleri Seyf b. Ömer et-Temîmî tarikiyle nakletmiştir. Bazıları mana açısından ikinci rivayete yakındır. Bu rivayetlerde zayıf ve metrûk râviler bulunmaktadır.¹¹⁵

Altıncı rivayet: Taberî'nin Ali b. Muhammed el-Medâinî'den naklettiğine göre Hz. Osman öldüröldüğünde, küçük bir grup dışında Ensâr Hz. Ali'ye biat etti. Yine Zührî'yi işiten biri şöyle demiştir: Bazıları Medine'den Suriye'ye kaçtı ve Ali'ye biat etmedi. Bazı râviler de Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye gönölsüzce biat ettiğini söylemişlerdir. Bazılarına göre ise Zübeyr, ona biat etmemiştir. Bu rivayet zayıftır.¹¹⁶

¹¹³ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muşannef*, tahkik: Saîd el-Lehhâm, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, VII, 258, VIII, 709. İbn Ebû Şeybe'nin naklettiği rivayetin senedinde Ahmed b. Abdullah b. el-Esam, diğér yerde ise Humeyd b. Abdurrahman el-Esam vardır. Bu kişi meçhûldür. Ayrıca Ahmed'in nenesi Ümmü Râşid'in kim olduğunu tespit edemedik.

¹¹⁴ Rivayetin senedinde Ebû Bekir el-Hüzeli yer almaktadır. Bu kişi metrûktur. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 697; Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, 121.

¹¹⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 700-701, III, 4-5.

¹¹⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Medâinî "Bize Hâşim oğullarından birisi haber verdi." demiştir. Bu kişi kimdir ve durumu nedir? Buna göre rivayette meçhûlü'l-ayn vardır. Ayrıca senedde başka illetler vardır. Örneğin râvilerden Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib 70 yılında doğduğı için bu olaylara şahit olmamış ve kendisinden rivayet ettiğî kişinin adını belirtmemiştir. Bu şekilde rivayet mürsel olmaktadır. Abdullah b. Hasan "Zührî'yi işiten biri bana anlattı." demiştir. Dolayısıyla o bu olayı görmemiş, bilakis ona anlatılmıştır. Senedde ayrıca "diğérleri" ve "bazıları" gibi ifadeler yer almaktadır. Bunların kim olduğú bilinmemektedir. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 698; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Meğâni'l-ağyâr fî ricâli*

Yedinci rivayet: Taberî'nin Sa'd'dan naklettiğine göre Talha, "Kılıç başımın üzerinde iken biat ettim." demiştir. Sa'd "Kılıcın başının üzerinde olup olmadığını bilmiyorum. Ancak onun gönülsüz olarak biat ettiğini biliyorum." demiştir. İnsanlar Medine'de Hz. Ali'ye biat ettiler. Yedi kişi ise bekledi ve ona biat etmedi. Bunlar Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbn Ömer, Suheyb, Zeyd b. Sâbit, Muhammed b. Mesleme, Seleme b. Vakş ve Üsâme b. Zeyd idi. Bildiğimiz kadarıyla Ensâr'dan kimse biattan geri kalmamıştır.¹¹⁷ Bu rivayet zayıftır.¹¹⁸

Sekizinci rivayet: Taberî'nin Zübeyr'in azatlısı Ebû Habîbe'den naklettiğine göre insanlar Osman'ı öldürüp Ali'ye biat edince Ali, Zübeyr'e geldi ve izin istedi. Zübeyr de kılıcı kınından çıkarıp yatağın altına koydu ve içeri girmesine izin verdi. Ali içeri girdi. Zübeyr ayakta idi. Daha sonra Ali çıktı. Zübeyr, Ebû Habîbe'ye "Adam girdi ama ne kadar uzak! Onun oturduğu yerde dur ve bak, kılıçtan bir şey görüyor musun? O da kalkıp onun yerinde durdu ve kılıcın keskin tarafını gördüğünü söyledi. Bunun üzerine o "Adamı acele ettiren sebep nedir?" dedi. Ali dışarı çıkınca insanlar ona sordular. O "İyi ve yakın bir yeğen gördüm." dedi. İnsanlar iyi düşündüler. Ali de onun biat ettiğini söyledi.¹¹⁹ Bu rivayet de zayıftır.¹²⁰

Seneddeki illete ek olarak metinde de illetler vardır. Örneğin rivayete göre Hz. Ali, Zübeyr'in yanına girdiğinde çok kalmamış, aksine Zübeyr'in kılıcını görünce aceleyle ve korkuyla oradan çıkmıştır. Rivayette Zübeyr'in ona biat ettiğinden bahsedilmemektedir. Bununla birlikte Hz. Ali insanların yanına çıkınca "Zübeyr, insanların en salihidir." diyerek biat ettiğini söylemiştir. Bu iki söz yalandır. İlk olarak rivayet Zübeyr'i kendi durumuna aykırı bir şekilde tarif etmiştir. İkincisi ise Hz. Ali'nin Zübeyr'in kendisine biat ettiğini söylemiştir. Halbuki rivayete göre Zübeyr ona biat etmemiştir. Rivayet Hz. Ali'nin yalan söylediğini iddia etmektedir ki Ali b. Ebî Tâlib insanlara yalan söylemekten beridir.

Me'âni'l-âşâr I-III, tahkik: Muhammed Hasan Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, II, 66; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, IX, 438.

¹¹⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümme ve'l-mülûk*, II, 699.

¹¹⁸ Rivayet, senedinde yalan söylemekle itham edilen Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî ve mechûlül-hâl olan Ebû Bekir b. İsmail b. Muhammed b. Sa'd olduğu için metrûktur. Ebû Abdillâh İbn Mende Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî, *Fethû'l-bâb fî'l-künâ ve'l-elkâb*, tahkik: Ebû Kuteybe, Muhammed el-Faryâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1996, 143; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 158, 165.

¹¹⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümme ve'l-mülûk*, II, 699.

¹²⁰ Rivayetin zayıf olma sebebi, senedinde Abdullah b. Musab ez-Zübeyrî'nin yer almasıdır. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, X, 171.

Dokuzuncu, onuncu ve on birinci rivayetler: Bunlar Seyf b. Ömer rivâyetlerindendir. Taberî'nin naklettiği bir rivayete göre insanlar Talha'yı getirdiler ve “Biat et.” dediler. O da 'Ben ancak zorla biat ettim.’ dedi ve biat etti. Rivayetin geri kalını aynıdır.¹²¹

On ikinci rivayet: Taberî'nin Zührî'den naklettiğine göre insanlar Ali b. Ebî Talib'e biat etti. O da Zübeyr ve Talha'yı çağırdı ve onları biat etmeye davet etti. Ancak Talha tereddüt etti. Bu yüzden Melik el-Eşter ayağa kalkıp kılıcını çekti ve “Vallahi ya biat edersin ya da kılıcımın gözlerinin ortasından vururum.” dedi. Talha “Bundan kaçış nerede?” dedi ve ona biat etti. Zübeyr ve insanlar da ona biat ettiler. Zührî şöyle demiştir: Bize aktarıldığına göre Ali onlara “Eğer isterseniz ikiniz de bana biat edin. Eğer isterseniz ben size biat edeyim.” dedi. Onlar “Bilakis biz sana biat ederiz.” dediler. Daha sonra ise “Bunu sadece korktuğumuz için yaptık. Bize biat etmeyeceğini öğrendik.” dediler.¹²²

Rivayet, sened açısından iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım olan râvi zincirindeki kişiler sikadır. Ancak Zührî irsâl yapmıştır. Yani rivayetin bu kısmı mürseldir. Zührî metin kısmını da temrîz sigasıyla nakletmiş ve "Bize aktarıldı..." demiştir. Temrîz sigası da za'f illetlerindendir. Dolayısıyla rivayetin iki kısmı da zayıftır.

Bu rivayetlerin dışında Talha veya diğer sahâbilerin, Hz. Ali'nin halife olarak tayin edilmesine olumlu cevap vermediğini gösteren rivayetler de vardır. Bu rivayetlerde zorlama ifadesinin geçmemesinden dolayı onları zikretmiyoruz.

Talha ve Zübeyr'in Kılıç Zoruyla Biat Ettiklerine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Talha ve Zübeyr'in de aralarında bulunduğu bir grup sahabinin zorla getirilip biat alındığına dair rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde kendilerinden biat alınırken “اللَّحْجُ” (kılıç) boyunlarında olduğu ifade edilmiştir. Bu rivayetlere, içinde geçen “lüc” kelimesinden dolayı “lüc rivayetleri” adını verdik ve değerlendirdik.¹²³

¹²¹ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, II, 700-701; III, -14.

¹²² Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, II, 697.

¹²³ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, II, 699-701; III, 5, 14, 30, 41.

Birinci rivayet: Taberî'nin Küleyb el-Cermî'den, o da babasından naklettiğine göre insanlar, müminlerin annesine, Talha'ya ve Zübeyr'e şöyle dediler: "Ali'ye biat edip emri altına girmediniz mi?" dediklerinden "Boynumuzda kılıç varken girdik." Bu rivayet de zayıftır.¹²⁴

İkinci rivayet: Taberî'nin Zührî'den naklettiğine göre Hz. Ali "Ey Talha! Rasûlullah'ın (s.a.v.) hanımını savaşa getirdin, kendi hanımını evde sakladın. Bana biat etmedin mi?" dedi. O da "Kılıç boynumda iken sana biat ettim." dedi.¹²⁵

Rivayetin râvileri sika olmakla birlikte Zührî irsâl yapmıştır. Bu rivayet, başka bir illet ortaya çıkmadığı takdirde tevâbi ve şâhitlerle kavî hale gelebilir.¹²⁶

Üçüncü rivayet: İbnü'l-A'râbî'nin *Kitâbü'l-Mu'cem fi'l-hadîs*'te Hasan'dan naklettiğine göre Talha b. Ubeydullah "Başımın üstünde kılıç varken biat ettim." demiştir. Rivayet zayıftır.¹²⁷

¹²⁴ Rivayetin senedinde bazı âlimlerin zayıf kabul ettiği Musab b. Selâm et-Temîmî vardır. İbn Hibbân ve el-İclî ise onu sika saymıştır. Diğer bir kısım âlimler ise onun sadûk olduğunu ve rivayetlerinin tevâbi ve şâhitler ile kabul edilebileceğini belirtmiştir. Ancak problem bununla sınırlı değildir. Ziyâd b. Eyyûb et-Tûsî ile Musab b. Selâm et-Temîmî arasında bir kopukluk vardır. Bu iki râvi hiç görüşmemişlerdir. Zira Musab b. Selâm H. 120'de vefat etmiş, Ziyâd b. Eyyûb ise H. 166 yılında doğmuştur. Dolayısıyla aralarında bir görüşme olmamıştır. Buna ek olarak bir problem daha vardır ki Taberî bu rivayet hakkında şöyle demiştir: Ziyâd b. Eyyûb bana bir kitap getirdi. İçinde şeyhlerden işittiğini söylediği hadisler vardı. Bazılarını bana okudu, bazılarını okumadı. Bana okumadığı rivayetleri "Musab b. Selâm et-Temîmî bize tahdîs etti" diyerek ondan yazdım. Bu rivayeti Musab'tan alıp Ziyâd'a aktaran şeyhler kimdir? Bunlar mechûlül-ayn kabul edilirler. Bu nedenle rivayet münkâtı'dır. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 30; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IX, 424; Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah b. Ebi'l-Hayr b. Abdülalîm el-Hazrecî, *Hulâsatü tezhîbi tezhîbi'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, (5. Baskı), tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâir, Beyrut 1995, 378; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sîkât*, Dâru'l-Bâz, 1984, 429; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *İcâbâtühû 'alâ su'âlâtî Ebî 'Ubeyd Muhammed b. 'Alî b. 'Osmân el-Âcurrî*, tahkik: Muhammed Ali Kâsım el-Ömerî, Medine İslam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Dekanlığı, Medine 1983, 105; Ebû Muhammed İbn Ebû Hâtim Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1952, VIII, 307; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züvûluhu*, VIII, 482, XIII, 109; Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el- Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-irşâd fi ma'rifeti ehli's-sîka ve's-sedâd* I-II, tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986, I, 265.

¹²⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 40-41.

¹²⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 463; Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-irşâd fi ma'rifeti ehli's-sîka ve's-sedâd*, I, 144, 273, VIII, 342; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kureşî ed-Dimaşkî, *et-Tekmil fi ma'rifeti's-sîkât ve'z-zu'afâ' ve'l-mecâhil* I-IV, tahkik: Şâdî b. Muhammad b. Sâlim Âl-Nu'mân, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Sana'a 2011, II, 492.

¹²⁷ İbnü'l-A'râbî'nin rivayetin senedinde mechûlül-hâl olan Muhammed b. Vehb b. el-Alâ b. Abdulhakîm vardır. Bu kişiden sadece Hatîb el-Bağdâdî ve Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî bahsetmiştir. Bağdâdî adını, hocalarını ve öğrencilerini zikretmekle yetinmiştir. Onu sika kabul eden tek âlim Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî'dir. İbnü'l-Cezerî 833'te vefat etmiştir. Onun nakline göre râvi ise 277'de yaşamıştır. Aradan 556 yıl geçtiği halde bu râviden sadece Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü'l-Cezerî bahsetmiş ve sadece İbnü'l-

Dördüncü rivayet: Nuaym b. Hammâd'ın Sa'd b. İbrahim'den, o da babasından da naklettiğine göre: Hz. Ali'ye Talha'nın "Ensemde kılıç varken biat ettim." dediği ulaşınca İbn Abbas'ı Medinelilere göndererek ne dediğini sordu. Üsâme b. Zeyd "Ensesinde kılıç yoktu ama o gönülsüz biat etti. Bu yüzden insanlar neredeyse onu öldürene kadar üzerine atladılar."¹²⁸

Rivayetin râvileri sika olmakla birlikte, Nuaym b. Hammâd doğru sözlü olmanın yanı sıra çok hata yapmaktadır. Bu rivayet diğer tevâbi ve şâhitlerle kavi hale gelmektedir.¹²⁹

Beşinci rivayet: İbn Ebû Şeybe tarafından Sa'd b. İbrahim'den, o da babasından, Nuaym b. Hammâd'ın lafzıyla, rivayet edilmiştir. Rivayetin râvileri sikadır.¹³⁰

Altıncı rivayet: İbn Ebû Şeybe, Ebû Nazra'dan naklettiğine göre Rabîa kabilesi Benî Mesleme mescidinde Talha ile konuştu. Ona "Bu adama biat ettiğinin haberi bize ulaştığında biz düşmanın karşısındaydık. Şimdi ise onunla savaşıyorsun." dediler. O da şöyle dedi: Tırpanın içine konuldum, kılıç boynuma kondu ve "Biat et, yoksa seni öldürürüz." denildi. Ben de biat ettim. Bunun yanlış bir biat olduğunu anladım. Râvilerden et-Teymî'nin naklettiğine göre Velîd b. Abdülmelik şöyle demiştir: Irak halkından bir münafık olan Cebele b. Hakîm'in Zübeyr'e "Biat ettin mi?" dedi. Zübeyr de "Kılıcı boynuma dayadılar ve bana 'Biat et, yoksa seni öldürürüz.' dediler. Ben de biat ettim." dedi.¹³¹ Rivayet zayıftır.¹³²

Cezerî onu sika kabul etmiştir. İbnü'l-Cezerî de bilindiği üzere tevsikte çok mütesahhil bir âlimdir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî kurrâlardan bahsettiği eserinde râviyi kurrâlar arasında zikretmiştir. Dolayısıyla onu kıraat açısından tevsik etmiş olabilir. Buna ek olarak rivayet Hasan-ı Basrî'den mürsel olarak rivayet edilmiştir. İbnü'l-A'râbî Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'cem* I-III, tahkik: Abdurrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyad 1997, I, 394; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, IV, 103; Ebû'l-Hayr İbnü'l-Cezerî Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* I-III, tahkik: Gotthelf Bergsträsser, Mektebetü İbn Teymiyye, 1932, II, 276.

¹²⁸ Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâi el-Mervezî, *el-Fiten ve'l-melâhim* I-II, tahkik: Semîr Emîn ez-Züheyri, Mektebetü't-Tevhîd, 1991, I, 159.

¹²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, XIII, 307; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, IV, 244; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 204, 457; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ, el-Mütemmim li't-Tâbiîn*, 204, 457.

¹³⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 259; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî, İbn Mencûye, *Ricâlü Şâhihi Müslim* I-II, tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1986, II, 169.

¹³¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 709.

¹³² Rivayetin râvileri sikadır. Ancak Süleyman b. Tarhân et-Teymî rivayetin bir bölümünü Velîd b. Abdülmelik'ten rivayet etmektedir. Velîd de yetişmediği Zübeyr'in zamanından bahsetmektedir.

İçinde “اللَّحْ” (kılıç) kelimesinin geçmediği rivayetler zayıftır. İçinde “اللَّحْ” (kılıç) kelimesi geçen rivayetlerin bir kısmı sahihtir. Bir kısmı da güçlenip hasen li-gayrihî seviyesine çıkmıştır. Gerek “اللَّحْ” (kılıç) gerek “قَفِيَّ” (ensem) kelimesinin geçtiği rivayetlerin senedleri sahih olmakla birlikte metinlerinde illet vardır. Örneğin kelimeler ile onları söyleyenler arasında dil açısından uyumsuzluk vardır. Bu rivayetlerde bu kelimeleri kullanan kişiler Kureyşli olarak belirtilmiş olmasına rağmen bu iki kelime Kureyş lehçesinde yoktur. Bu durumda bu iki kelime nasıl kullanılmıştır?¹³³ Bu, rivayette ortaya çıkan bir problem olup hadis ilminde buna hadisin illetleri denilir. Âlimler illeti "genellikle ilk bakışta farkedilmeyen ve hadisin sıhhatini zedeleyen kusur" olarak tarif etmişlerdir.

Ancak bu iki kelimeyi dil açısından incelemeyen önce, mânâ ile rivayetin caiz olup olmadığını tartışmak gerekmektedir. Çünkü râvi rivayetlerde yer almayan kelimeler kullanmıştır. Mânâ ile rivayetin caiz gören âlimlerin yanı sıra bunu caiz görmeyenler de vardır. Caiz görenler bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. “اللَّحْ” (kılıç) rivayetlerinde ise iki şart bulunmamaktadır.

Birinci şart: Alternatif kelimeler anlam, açıklık ve kapalılık açısından asıl kelimelere eşit olmalıdır. Dolayısıyla lafız bir benzeri ile değiştirilebilir. Ama daha açık olan, açık veya kapalı olan lafızla değiştirilmez. “اللَّحْ” kelimesi de “السيف” kelimesinden anlam olarak daha kapalıdır. Bu kelimeyi, ancak lehçe uzmanları bilebilir.

İkinci şart: Râvinin mânâ ile rivayet ettiği lafız ezberinde olmamalıdır. Acaba “السيف” kelimesini bilmeyen bir râvi olabilir mi? Bilakis Arap olmayanlar bile bu kelimenin anlamını bilmektedir.¹³⁴

Kelimenin linguistik yönüyle ilgili olarak Ebû Bekir İbnü'l-Arabî el-Mâliki şöyle demiştir: Eğer Talha “بايعت والَّحْ على قَفِيَّ” (Ensemde kılıç varken biat ettim.) ifadelerini kullanmıştır, denilirse deriz ki, “الهوى” kelimesinin “هويَّ” haline getirilmesi gibi bu

Ayrıca ona Zübeyr'den nakleden kişinin adını vermemiştir. Yani rivayetin bir kısmı münkatı'dır. Dolayısıyla bu rivayetin bir bölümü zayıftır.

¹³³ Âdil b. Abdüşşekûr b. Abbas ez-Zerkî, *Kavâ'idü ilel ve karâinü't-tercîh*, Dâru'l-Muhaddis, 2004, 9; Hişâm b. Abdulaziz el-Hallâf, *et-Ta'rîf bi-'ilmi'l-ilel*, Riyad 2003, 4.

¹³⁴ Ali b. Nâyif eş-Şuhûd, *el-Mufaşşal fî 'ulûmi'l-hadîs*, 2008, 72; Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr eş-Şinkîti, *Müzekkire fî uşûli'l-fıkh*, (5. Baskı), Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, Medine 2001, 164; Mâhir Yâsir el-Fahl, *Eşeru ihtilâfi'l-mütûn ve'l-esânîd fî ihtilâfi'l-fuğaha*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, 176.

hadiste “القفا” (ense) kelimesini “قفّي” şeklinde söyleyen uydurmuştur. Bu, Kureyş’in değil, Hüzeyl kabilesinin lehçesidir. Bu, üzerinde düşünülmemiş bir yalandır.¹³⁵

İbnü'l-Esîr de “قفّي” kelimesinin Tay lehçesinden olduğu görüşündedir. Çünkü onlar mütekellim yâ'sını şedeli okumuşlardır.¹³⁶

Bu kelime Kureyş lehçesiyle olmadığına göre Kureyşli Talha b. Ubeydullah bunu nasıl kullanmıştır? Zira “Lüc” rivayetleri adını verdiğimiz rivayetlerde geçen “الّج” kelimesi Kureyşlilerin kullandığı bir kelime olmayıp Hüzeyl veya Tay lehçesindendir.

Bununla birlikte “Lüc” rivayetlerini dil açısından incelemeyen önce, tarihî bazı gerçeklerden bahsetmemiz gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü bu kelimenin Talha tarafından kullanılmış olabileceğine dair bazı tarihî bulgular vardır. Talha'nın eşlerinden biri Cerbâ bint Hâris Tay kabilesindendi. Dil kitaplarına göre Talha “قفّي” kelimesini Tay kabilesinden olan karısından öğrenmiştir. Ancak bu kelimeyi hanımından öğrendiğine delil nedir? Çünkü herkes, başkalarıyla konuşurken kendi lehçesini kullanır. Bir kadınla evlenen herkes onun dilini ve lehçesini kullanır, diyebilir miyiz? Ayrıca Talha, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında, yani bu sözü söylediği tarihten yirmi beş yıl önce Cerbâ bint Hâris ile evlenmiştir. Yirmi beş yıl boyunca hanımından Tay lehçesinden kelime almayıp çok sonraları bu kelimeyi almış olması makul müdür? Öte yandan Talha'nın Fer'a bint Ali gibi başka kabilelerden eşleri vardı. Fer'a Tağlib kabilesinden bir cariye idi. Acaba Talha hiç Benî Tağlib lehçesini konuşmuş mudur?

¹³⁵ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el- 'Avâşım mine 'l-ķavâşım fî tahkîki mevâkıfî 'ş-şahâbe ba 'de vefâtî 'n-nebî*, (2. Baskı), tahkik: Muhibbüddin el-Hatîb – Mahmûd Mehdî el-İstanbulî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1987, 148. “القفا” (ense) kelimesi ile ilgili olarak iki lehçe arasında iki fark vardır. Birinci fark fâ ile yâ arasına elif harfinin eklenmesidir. İkincisi ise kelimenin sonundaki harfin şeddelenenmesidir. Kureyş ile Hüzeyl veya Tay kabilelerinin lehçeleri arasındaki fark budur. Ancak kelimenin sonundaki şedde çoğunlukla görünmez. Bu durumda farklılık elif ile ortaya çıkar. Dikkat çekici bir husus da Nuaym b. Hammâ'nın *el-Fiten*'i ile İbn Ebû Şeybe'nin musannefinin matbû haline baktığımızda bu kelimelerin bulunduğu bazı rivayetlerde “قفّي” şeklinde Kureyş lehçesine göre yazılmış olmasıdır. Ancak bu konuda matbû nüshalara değil, İbnü'l-Arabî'nin sözüne itimat etmemiz gerekmektedir. Zira H. 543'te bu sözü söyleyen İbnü'l-Arabî, zaman olarak olaya bizden daha yakındır. Bu farklılıkların matbaanın icat edilmesinden sonra ortaya çıktığı kanaatindeyiz. Baskı alanında çalışan Araplar ve Arap olmayanlar ne Hüzeyl lehçesini ne de Tay lehçesini bilmektedirler. Bilakis şerî ilimleri tahsillerinde sadece Kureyş Lehçesini kullanmışlardır. Günümüzdeki Araplar da bu lehçeleri bilmemektedirler. Bu yüzden doğal olarak bu tür hatalara düşebilmektedirler. Kelimenin Kureyş lehçesinde olmadığını teyit bir husus da İbn Ebû Şeybe'nin musannefindeki bir rivayet, İbnü'l-Arabî'nin naklettiği rivayet, Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm ve Zemahşerî'nin rivayetlerinde “قفّي” kelimesinin yer almasıdır.

¹³⁶ Ebü'l-Hasen İbnü'l-Esîr İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi 'l-hadîş* I-V, tahkik: Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1979, IV, 94.

Buna ek olarak dil âlimleri, bu kelimenin yalnızca Tay kabilesinin lehçesi olduğu konusunda hemfikir değildir. Bilakis kelimenin Hüzeyl veya Tay kabilesi lehçesi olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir.¹³⁷

Bazı dilbilimciler, bu kelimenin Talha'ya atfedilmesini bazı nedenlerden dolayı doğru bulmuşlardır. Örneğin “Tay kabilesi başka lehçelerden kelime almaz. O başkalarına kelime verir.” denilmiştir. Bununla birlikte bu söz doğru olsa bile Kureyşliler ve Mekkeliler için geçerli değildir. Çünkü Kureyş, çocuklarının fasih Arapça öğrenmesi, kendi lehçelerini muhafaza etmesi ve başka lehçelerle karışmaması için onları köylere ve çöle gönderiyordu. Dolayısıyla Kureyş ve Mekkelilerin yaşam tarzı bu sözü nakzetmektedir.¹³⁸

Gerçekten de bazı dilcilerin ortaya koyduğu görüşler ne tarih kitaplarında ne de hadis kitaplarında bulunmaktadır. Örneğin “Eşter veya Amr b. Âs'ın “lüc” ve “yem” adını verdiği bir kılıcı vardı.” sözü de sadece dil kitaplarında vardır. Uzmanlık alanı dışında konuşanların böyle bir hataya düşmeleri normaldir.¹³⁹

Ancak bu şüpheyi tamamen çürüten husus Taberî, İbn Ebû Şeybe ve Nuaym b. Hammâd'ın naklettiği rivayetlerde “lüc” kelimesinin, Hz. Aişe, Zübeyr ve Üsâme b. Zeyd gibi başkaları tarafından da kullanılmış olmasıdır. Dolayısıyla bu, delil olarak kullanılamayacak zayıf bir şüphedir.

Bu tarihî olgudan sonra “اللج” ve “قفى” kelimelerini linguistik açıdan inceleyeceğiz. Bu noktada bu kelimelerin Kureyş lehçesinde yer alıp almadığını tespit etmeye çalışacağız. Çünkü Talha Kureyşli idi. Doğal olan da her insanın kendi lehçesiyle konuşmasıdır.

Dilciler “اللج” ve “قفى” kelimelerinin Kureyş lehçesinden olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Onlara göre bu kelimeler Tay veya Huzeyl kabilesi ve Yemen'in bazı

¹³⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez- Zemahşerî, *el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs* I-IV, (2. Baskı), tahkik: Ali Muhammad el-Becâvî-Muhammad Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, III, 431; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 49,129; Ebü'l-Fazl İbn Hacer Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyizi's-şahâbe* I-VIII, tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammad Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, III, 161.

¹³⁸ Ebü Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Garîbü'l-hadîs* I-IV, tahkik: Muhammed Abdulmu'îd Hân, Matbaatü Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad 1964, IV, 11.

¹³⁹ Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa* I-VIII, tahkik: Muhammed Avad Mur'ib, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, X, 264; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, tahkik: heyet, Dâru'l-Hidâye, VI, 181.

kabileleri tarafından kullanılmaktadır. İsa b. Ömer dışında bütün dilciler bu görüştedir.¹⁴⁰ İsa b. Ömer sadece “قفى” kelimesinin Kureyş lehçesinde olduğunu ileri sürmüştür. Üşmûnî İsa b. Ömer'in bu kelimeyi Kureyş'ten rivayet ettiğini belirtmiştir.¹⁴¹

Ancak bu iddiaya, kelimenin Kureyş'ten hiç duyulmadığı şeklinde cevap verilmiştir. Bu görüşü de sadece İsa b. Ömer ortaya atmıştır. Bir araştırmacı Kureyş şairlerinin pek çok şiirini araştırdığını ve bu olguya rastlamadığını belirtmiştir.¹⁴² Dolayısıyla buradaki soru, İsa b. Ömer'in bu görüşünün nereden geldiğidir. Kanaatimizce İsa b. Ömer, Talha'nın biata zorlanmasından bahseden rivayetlere dayanarak bu görüşü ortaya atmış olabilir. İbn Sîde kılıca “luc” denilmesinin sadece bu hadiste geçtiğini belirtmiştir.

Özetle kelime dilbilimciler arasında tartışılmış ve kelimenin aslının Kureyş'ten olduğuna dair hiçbir delil bulunamamıştır.¹⁴³

Sahabenin biat etmeye zorlanmasından bahseden bütün bu rivayetler hakkında verilebilecek nihai hüküm, senedlerindeki mezkûr illetlerden dolayı zayıf olmasıdır. İletli rivayetler ise zayıf olup görünüşte sahih tariklerle gelmiş olsa bile kabul edilemezler. Doğrusunu Allah bilir.

Ayrıca bu rivayetler, bazı senedlerin sahihliği ile beraber, siyasi rivayetlerdir. Bu nedenle bunlara, yalancıların her türlü yalan ve aldatmasına fırsat veren siyaset açısından bakmalıyız. Bu husus “Talha'nın Zâbüka'daki hutbesi” başlığını taşıyan üçüncü bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

¹⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs* I-II, tahkik: Hâtım Sâlih ed-Dâmin, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992, I, 287; Ebü'l-Hasen İbn Sîde Alî b. İsmâil ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*, I-XI, tahkik: Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000, VII, 210; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* I-II, tahkik: Muhammad Bâsil Uyûnussûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, II, 159; Zemahşerî, *el-Fâ'ik fî ġaribi'l-ḥadîṣ* I-IV, (2. Baskı), tahkik: Ali Muhammad el-Becâvî-Muhammad Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, III, 431; İbnü'l-Cevzî, *Ġarîbü'l-ḥadîṣ*, II, 314; Ebü'l-Fazl İbn Manzûr Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab* I-XV, (3. baskı), Dâru Sâdir, Beyrut 1993, II, 354; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *el-Muḥteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-îzâḥ 'anhâ* I-II, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1999, I, 76.

¹⁴¹ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsa b. Yûsuf el-Üşmûnî, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik* I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, II, 194.

¹⁴² Mecme'u'l-luġati'l-'arabiyye bi'l-Kâhire, *Buḥûs ve Dirâsât fî'l-Leḥcâti'l-'Arabiyye*, LV, 7; İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*, VII, 210.

¹⁴³ Mecme'u'l-luġati'l-'arabiyye bi'l-Kâhire, *Buḥûs ve Dirâsât fî'l-Leḥcâti'l-'Arabiyye*, LV, 7; İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*, VII, 210.

Bu konuyu Muhammed b. Ali es-Sallâbî'nin şu sözleriyle kapatmak istiyoruz: Bazı rivayetlerde Talha ve Zübeyr'in baskı altında biat ettikleri ile ilgili rivayetler sahih değildir. Sahih rivayetler tam tersini ifade etmektedir.¹⁴⁴

Ali b. Ebî Talib'e zorlama olmaksızın biat edilmesinden bahseden rivayetlerin bir kısmı, Hz. Osman'ın katilleri, ayak takımı, Medine halkı ile diğer köy ve şehirlerden gelen insanların oluşturduğu grubun Hz. Ali'ye geldiğini belirtmektedir. Bu rivayetlerin bir kısmında, bu kimseler arasında Talha ve Zübeyr'in de olduğu ve onların biatı kabul etmesi için Hz. Ali'ye ısrar ettikleri ifade edilmektedir. Bir kısmında da insanların Talha, Zübeyr ve Ali'den biat istedikleri ancak hepsinin bunu reddettiği belirtilmektedir. Bununla birlikte kabul edinceye kadar Hz. Ali'ye baskı yaptıkları görülmektedir. Bu rivayetlerde önemli olan husus, Hz. Ali'ye biat etme konusunda hiçbir sahabinin zorlanmadığını göstermesidir. Bu rivayetlere göre baskı ve zorlama halife olması için Hz. Ali'ye yapılmıştır.¹⁴⁵

Talha ve Zübeyr'in Gönüllü Olarak Biat Ettiklerine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hz. Ali'ye gönüllü olarak biat edildiğini ifade eden rivayetleri incelemeden önce, bu konuda onlarca rivayetin yer aldığı birkaç kaynak olduğunu söylememiz gerekir. Bununla birlikte sözü uzatmamak adına bütün bu rivayetleri zikretmeyeceğiz. Bu hususun varlığını göstermek için sadece sahih rivayetleri nakledeceğiz. Zayıf rivayetlerin sadece kaynaklarına işaret edeceğiz.¹⁴⁶

Birinci rivayet: Taberî, Ahmed b. Hanbel ve Belâzürî'nin naklettiğine göre Muhammed b. Hanefiyye şöyle demiştir: Hz. Osman abluka altında iken Ali'nin yanındaydım. Bir adam ona gelerek “Müminlerin Emiri öldürüldü.” dedi. Sonra bir başkası geldi ve “Müminlerin emiri şu an öldürülüyor.” dedi. Bunun üzerine Ali ayağa kalktı. Ben endişe ettiğim için onun kamçısını tuttum. O “Bırak beni, annesiz kalasıca!” dedi. Ali geldiğinde Osman öldürülmüştü. Daha sonra evine girdi ve kapıyı üstüne

¹⁴⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 697, III, 28; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 209-210, 215-216.

¹⁴⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 696, 699-700.

¹⁴⁶ Zayıf rivayetler için bk.: Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 696-701; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 357, 679-694, 713-715; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*, tahkik: Ahmed İsâm el-Kâtib, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1981, 370-371; Ebû Abdillâh Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn* I-IV, tahkik: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, III, 421.

kapattı. İnsanlar geldiler ve kapıyı çalıp içeri girdiler ve “Bu adam öldürüldü. İnsanların bir halifesi olmalı. Biz buna senden daha layık birini tanımıyoruz.” dediler. Ali ise onlara “Sakin böyle bir şey istemeyin. Benim vezir olmam emir olmamdan çok daha hayırlı olur.” dedi. Onlar ise “Hayır, vallahi, buna senden daha lâayık birini tanımıyoruz.” dediler. Onların bu ısrarları üzerine Ali "Bana yapılacak biat gizli olmaz. Ben mescide gidiyorum. Kim isterse biat eder." dedi. Bunun üzerine mescide gitti ve inanlar ona biat ettiler.¹⁴⁷

Bu rivayetin birçok tariki vardır. Taberî'nin isnadı zayıftır. Belâzürî'nin naklettiği rivayette sâdık olan ancak çok hata yapan Abdülmelik b. Süleymân vardır. Bu rivayet tevâbi ve şâhitlerle güçlü hale gelebilir.¹⁴⁸

Ahmed b. Hanbel ve Hallâl'in rivayetleri sahih isnadlarla gelmiş olup Taberî'de geçen rivayetin lafzıyladır.¹⁴⁹

Taberî'de geçen bu rivayeti daha önce başka bir isnadla zikretmiştik ancak o rivayet zayıftır. Bu rivayete göre Talha "Bizim bu işte bir köpeğin burnunun hissinden başka bir şeyimiz yok." demiştir. Fakat Belâzürî, Ahmed b. Hanbel ve Hallâl'in naklettiği sahih rivayetlerde bu ifade yoktur.

Görüldüğü gibi, ayak takımından bir grubun ve Medinelilerin Hz. Ali'ye gelmesi ve bazı sahabileri ona biat etmeye zorlamalarından bahseden rivayetlerin aksine, aynı durumu anlatan diğer rivayetlerde zorlama kısmı bulunmamaktadır.

İkinci rivayet: Bu rivayet Taberî ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. İbn Hacer de Ahnef b. Kays'tan nakletmiştir. Buna göre Ahnef şöyle

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü's-şahâbe*, I-II, tahkik: Vasiyüllah Muhammed Abbas, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983, II, 573; Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezîd el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne* I-VII, (2. Baskı), tahkik: Atiyye b. Atîk ez-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyad 1994, II, 415-417; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 209; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, II, 696.

¹⁴⁸ Rivayetin zayıf olma sebebi, râviler arasında mechûl olan Ca'fer b. Abdullah el-Muhammadi ile Ali b. Hüseyin'in bulunmasıdır. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Tabakâtü a'lâmi's-Şi'a*, 71; Yahya b. Maîn, *et-Târîh*, III, 418; Ekrem b. Muhammed Ziyade El-Faluci, *Mu'cemü şuyûhi't-Taberî*, takdim: Bâsim b. Faysal el-Cevâbire, Selîm b. İd el-Hilâlî, Ali b. Hasan el-Halebî, Muhammed b. Abdürrezzak er-Raûd, Meşhûr b. Hasan Selman, Dâru'l-Eseriyye, Ürdün, Dâru İbn Affân, Kahire 2005, 164; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 456; İbn Hacer, *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb* I-II, tahkik: Abdülazîz b. Muhammed es-Sedîdî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989, I, 319; Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbü'rî, *el-Esâmî ve'l-künâ* I-IV, tahkik: Yûsuf b. Muhammed ed-Dahîl, Dâru'l-Gurabâ, Medine 1994, V, 271.

¹⁴⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 7; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, II, 496; İbn Mencûye, *Ricâlü Şâhihi Müslim*, I, 277, II, 174; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 296, 315.

demiştir: Hac yapmak niyetiyle Medine'ye geldik. Talha ve Zübeyr'e gittim ve “Benim ne yapmamı emrediyor ve kabul ediyorsunuz? Çünkü ben onun (Hz. Osman’ın) öldürüleceğini düşünüyorum.” dedim. Onlar “Sana Ali’yi emrediyoruz.” dediler. Onlara “Onu emrediyor ve kabul etmemi mi istiyorsunuz?” diye sorunca evet dediler. Sonra hac için Mekke'ye geldim. Orada bulunduğumuz sırada Osman'ın katledildiği haberi bize ulaştı. Müminlerin annesi Aişe de Mekke'deydi. Onunla karşılaştığımda ona “Kime biat etmemi emredersin?” diye sordum. O da “Ali” dedi. Ben “Onu emrediyor ve kabul etmemi mi istiyorsun?” diye sorunca O evet dedi. Ben de Medine'de Ali'ye uğradım ve ona biat ettim. Sonra meselenin çözüldüğünü düşünerek Basra'ya döndüm.¹⁵⁰ Bu rivayetin râvileri sikadır. İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de sahih kabul etmiştir.¹⁵¹

Üçüncü rivayet: Taberî'nin naklettiği bu rivayete göre Avf b. Bendeviyye şöyle demiştir: Şahitlik ederim ki Muhammed b. Sîrîn şöyle dedi: Ali Talha'ya gelip "Ey Talha! Elini uzat da sana biat edeyim.” dedi. Talha ise “Sen daha layıksın. Müminlerin emiri sensin. Elini uzat.” dedi. O da elini uzattı. Talha da ona biat etti.¹⁵²

Rivayetin senedindeki râviler sikadırlar. Ancak Muhammed b. Sîrîn irsâl yapmıştır. Muhammed b. Sîrîn'in Mürsel rivayetleri âlimlerce ittifakla kabul edilmiştir.¹⁵³

Dördüncü rivayet: Beyhakî'nin Zührî'den naklettiğine göre Osman öldürülünce, Ali bin Ebî Talib insanların karşısına çıkıp onları biat etmeye çağırdı. Bunun üzerine insanlar ona biat etti. Ne Talha ne de başkası ile onu değiştiler. Şûrâ ehlinden kalanlarla

¹⁵⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 265; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 34; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 34-35.

¹⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî* I-XIII, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1959, XIII, 34-35.

¹⁵² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 700.

¹⁵³ Zerkeşî şöyle demiştir: “Ebû Ömer, *et-Temhîd*'de hadis âlimlerinin, İbn Sîrîn'in tâbiîn içinde mürselleri en sahih olan kişi olduğu, sadece sika olanlardan rivayet ettiği, bütün mürsellerinin sahih olduğu ve bu hususta Hasan ve Atâ gibi olmadığı hususunda icmâ ettiklerini söylemiştir.” (Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* I-III, tahkik: Zeynülâbidîn b. Muhammed, Advâü's-Selef, Riyad 1998, I, 511; Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sîka ve's-sedâd* I-II, tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1986, II, 533; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 191, 212, 219.)

birlikte diğer insanlar ona biat etti.¹⁵⁴ Seneddeki râviler sikadır. Ancak Zührî irsâl yapmıştır.¹⁵⁵

Beşinci rivayet: Hâkim'in *el-Müstedrek*'te Süfyan b. Uyeyne'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: Amr b. Dînâr'a "Ey Ebû Muhammed! Talha ve Zübeyr Ali'ye biat ettiler mi?" diye sordum. O da bana şöyle dedi: Hasan b. Muhammed bana haber verdi. Ondan daha bilgilisini görmedim. İkisi onun yanına çıktılar ve ona biat ettiler. Sonra da aşağı indiler."¹⁵⁶

Seneddeki râviler Yahya b. Yahya dışında sikadır. Ancak o Yahya b. Yahya b. Zekerîyya mı yoksa Yahya b. Yahya en-Nisâbü'rî mi? hangisi olduğunu emin değilim, Çünkü birinci râvi sika ikincisi zayıf. Zehebî *et-Telhîş*'te sükût etmiştir.¹⁵⁷

Bu rivayette, sahâbenin biat etmeye zorlandığına dair herhangi bir delil yoktur. Sahabenin biat etmeye zorlandığına dair delil içermeyen rivayetler, zorlama olmadığına delildir. Çünkü delil, davacıya düşer. Berâet-i zimmet de asıldır.

Özetle sahâbilerin Hz. Ali'ye biat etmeye zorlandığına dair bütün rivayetler çürütüldükten sonra, herhangi bir kimsenin ona zorla biat ettirildiğine dair delil olacak rivayet kalmamaktadır. Bilakis Ebû Bekir el-Hallâl'ın *Kitâbü's-Sünne*'si, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ve Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşraf*'ındaki rivayetlerin yanı sıra Taberî ve İbn Ebû Şeybe'nin Ahnef b. Kays'tan naklettiği rivayet ve Hâkim'in Süfyan b. Uyeyne'den naklettiği rivayet ile tevâbi ve şâhitlerle güçlenerek sahih olan rivayetler, sahâbilerin Hz. Ali'ye biat için zorlanmadıklarına açık delildir.

Metin ve sened incelemeleri açısından durum böyledir. Aklî yönden ve sahabenin hayatı açısından birkaç hususu vurgulamak gerekmektedir.

¹⁵⁴ Beyhakî, *el-İ'tikâd*, 370.

¹⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, II, 246, IX, 434; Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî, İbn Nukta, *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânîd*, tahkik: Kemâl Yûsuf el-Hût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1988, 314, 492; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, IX, 287; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XIX, 39-41.

¹⁵⁶ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhayn*, III, 420.

¹⁵⁷ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhayn*, III, 420-421; İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl* I-V, tahkik: Abdülkayyûm Abdürabbinnabî, Ümmülkurâ Üniversitesi, Mekke 1989, II, 482; Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî, İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb* I-VII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1990, II, 239; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, III, 126; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 197; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhayn*, III, 420-421.

Ebû Mihnef'in rivayetinde yer alan biata zorlama ve baskı hususu diğer bazı rivayetlerde mevcuttur. Biat için zorlandığı ve baskı uygulandığı söylenen kişiler arasında Muhammed b. Mesleme el-Ensârî, Abdullah b. Ömer b. Hattâb vb. kişiler yer almıştır. Fakat sahabe içinde âlim ve komutan olan bu zâtlara baskı yapılmasının kolay olmadığı gözden kaçırılmıştır. Buna ek olarak Talha ve Zübeyr'in, istemedikleri bir şeye zorlanıp kabul eden zayıf kişiler olmadıklarını unutmamamız gerekir. Bu iki sahabi, savaşlarda ve zor zamanlarda Hz. Peygamber'i (s.a.v.) her zaman koruyan kahramanlardır. Bu baskı ve zorlamanın, Hz. Osman'ın katilleri ve ayak takımından binlerce kişi tarafından yapıldığı, dolayısıyla Talha ve Zübeyr'in kabul etmek zorunda kaldıkları görüşü de zayıf görünmektedir. Zehebî de bu görüşü naklederek Hz. Osman'ın katilleri tarafından zorla getirilen Talha'nın Hz. Ali'ye biat eden ilk kişi olduğunu belirtmektedir. Buna göre Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katilleri ile birlikte olmuş, onun ölümüne ve sahâbilerin biata zorlanmasına rıza göstermiştir. Ancak bu rivâyetlerin hepsinin reddedilerek biatın gönüllü olarak gerçekleştiği ortaya konulmuştu. Hz. Osman'ın öldürülmesi meselesinde Hz. Ali'nin bundan ve katillerinden beri olduğunu söylediği çok sayıda rivayet vardır. Hz. Ali Hz. Osman'ın katillerine defalarca lanet etmiştir. Bu nedenle o dönemdeki insanların gerçek durumuyla açık bir şekilde çelişen bu tür rivayetlere itibar edilemez.¹⁵⁸

Ebû Mihnef'in sahabenin Hz. Ali'ye biat etmeye zorlandığına dair rivayetinde ortaya çıkan çelişkilerden biri de rivayetin başında belirtilen husus ile sonrasında anlatılan durum arasındaki zıtlıktır. Rivayete göre insanlar Ali'ye biat etmeye geldiler, ona doğru eğildiler ve eline uzandılar. O ise elini kapattı. Onlar açmaya çalıştı ama o kapattı. İnsanlar “Biatı kabul et. Çünkü biz senden başkasına razı olmayız. İnsanların ihtilaf ve ayrılıklarından emin olamayız.” dediler. Rivayet insanların Hz. Ali'ye yaptıkları ısrar ve baskıyı zikrettikten sonra Hz. Ali'nin baskı ve zorlamasından bahsetmektedir. Burada şu soruyu sormak gerekir: Eğer insanlar isteyerek biat etmeye gelmişse, onlara baskı yapmanın ne gereği var?

¹⁵⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 54-57, 80, 333-334, 353, 406, 519, 606, 708, 764; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb* I-IV, tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992, I, 116; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 43; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhîhayn*, II, 336; Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, I, 418; Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü's-şahâbe*, I, 455; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, tahkik: Fehîm Muhammad Şeltût, Dâru'l-Fikr, Kum, IV, 1261-1269; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 27; Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen* I-II, tahkik: Habîburrahmân el-A'zâmî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1985, II, 336.

Ayrıca insanların, biat için Hz. Ali'ye gelmesi, onu Müslümanların halifesi yapması için ısrar ettiklerini, onun ise emir olmak yerine, vezir olmayı teklif ettiğini unutmamak gerekir. Ancak yanına gelenler onun halife olması için ısrar etmişlerdir. Bu rivayetler bize insanların, halife olması için Hz. Ali'ye baskı yaptıklarını ve biat için kimsenin zorlanmadığını göstermektedir. Dolayısıyla rivayette bu aşamadan zorlama ve baskı aşamasına geçilmesi tezat bir durum oluşturmaktadır.

Diğer taraftan Ali b. Ebî Tâlib'in hayatını ve ahlakını okuyan herkes, kişiliğinin zorla biat almaya izin vermediğini görebilir. Ayrıca o biatın zorla gerçekleşmeyeceğini bilmektedir. Zira zorlanmış kimsenin biatı makbul değildir. Ebûbekir b. el-Arabî Talha ve Zübeyr'in zorla biat ettiği iddiasına karşılık onların ve biat edenlerin beri olduklarını belirtmiştir.¹⁵⁹

Şerî açıdan insanlar bir imama biat etseler ve bazıları etmese, bunların etmemesi biata etki etmez. Zira biat başkaları ile gerçekleşmiştir. Ali b. Ebî Tâlib gibi âlim bir zâtın bunu unutmaması ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin işaret ettiği gibi sahabeyi biat etmeye zorlaması mümkün değildir.¹⁶⁰

Sahabe de o zamanda bu tür bir hataya izin vermez, en azından kınardı. Çünkü onlar hakkında “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız.”¹⁶¹ âyeti nâzil olmuştur.

Ayrıca bu rivayet o dönemim şartlarına ve insanların durumuna açıkça aykırıdır. Örneğin Zübeyr ve Talha, Hz. Ömer'in halife seçimi için oluşturduğu altı kişilik grupta olmalarına rağmen kendilerini aday göstermemişlerdir. Zübeyr Ali'yi, Talha Osman'ı, Sa'd ise Abdurrahman b. Avfı seçmişti.

Buna ek olarak İbn Ebû Şeybe ve Taberî'nin naklettiği ve İbn Hacer'in sahih kabul ettiği rivayete göre Aişe, Talha ve Zübeyr Hz. Osman'dan sonra kime biat etmesi gerektiğini danışan Ahnefe Ali'ye biat etmesini emretmiştir. Hem geçmişte hem de sonraki zamanlarda hilafet adayları Ali b. Ebî Tâlib olan ve halife olma haklarından feragat eden bu yüksek şahsiyetli zâtlar, Eşter ve Hakîm b. Cebele'nin zorlaması ve baskısı altında biat etmekten uzaktırlar.

¹⁵⁹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-‘Avâşım mine'l-kavâşım*, 148.

¹⁶⁰ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-‘Avâşım mine'l-kavâşım*, 148.

¹⁶¹ Âl-i İmrân 2/110.

Ayrıca mezkûr zayıf rivayetlere göre, Medine'yi kuşatan ayak takımı ve Hz. Osman'ın katilleri ile binlerce kişiden oluşan kalabalık, Hz. Ali, Zübeyr, Talha ve diğerlerinden biatı kabul etmelerini ve içlerinden birinin Müslümanların halifesi olmasını istediler ancak hepsi bunu reddetti.¹⁶²

Rivayetlerde görüldüğü üzere Üsâme b. Zeyd ve Ühbân b. Sayfî Ahban gibi bazı sahâbiler ilk başta Hz. Ali'ye biat etmemişlerdir. Hz. Ali bu yüzden onları biat etmeye zorlamamıştır. Buna göre Hz. Ali neden başkalarını biata zorladı da bunları zorlamadı?¹⁶³

Bazı rivayetlere göre Hz. Ali hem Talha'ya hem de Zübeyr'e hilafet için biat etmeyi teklif etmiş, ancak onlar bunu reddetmişler ve sadece ona biat etmeyi kabul etmişlerdir.

Bunlara binaen bu rivayetlerin nereden çıktığı sorusu ortaya çıkıyor. Kanaatimizce Ali b. Ebî Tâlib'e biat edilmesi, Cemel Savaşı, Sıffin Savaşı gibi Hz. Osman'ın şehadetinden sonra meydana gelen hâdiseler, hakkında en fazla hadisin uydurulduğu konuların başında gelmektedir. Bu rivayetler ve hadisler sadece bazı Râfîzîler veya Nâsibîler tarafından değil; aynı zamanda kişisel çıkar gözeten insanların yanı sıra fitneciler tarafından uydurulmuştur. Bu olayların İslam tarihindeki önemi ve insanların itikadı üzerindeki etkisinden dolayı günümüzde bazı yazarlar ve oryantalistler bu olaylarla ilgili gerçek dışı okumalar yapmaktadırlar.

Buna ek olarak tarihçiler ve müellifler, tarihi bir rivayeti birbirlerinden nakletmektedirler. Buna göre bir kitapta geçen uydurma bir rivayet, daha sonraki kaynaklara aynı şekilde aktarılmaktadır. Bu durumda uydurma rivayetler farklı kaynaklarda yer alabilmektedir. Taberî, İbn Ebû Şeybe ve Belâzürî gibi kaynaklarda geçen Hz. Ali'ye biat ile ilgili uydurma rivayetler, yalancılıkla meşhur olan Ebû Mihnef ve Ömer b. Seyf gibi râviler tarafından nakledilmiştir.¹⁶⁴

Zorlamanın olduğunu belirten rivayetler ile olmadığını belirten rivayetler, sıhhati veya zayıflığından bağımsız olarak iki grup insan arasında siyasi rivayetlere

¹⁶² İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 265; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 699, 3/34; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 34-35.

¹⁶³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 698.

¹⁶⁴ İbn Sa'd, *eş-Şaika'tü'l-kübrâ*, III, 22; Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbî, *Esma'l-me'tâlib fî sîreti emîri'l-mü'minîn 'Ali b. Ebî Tâlib*, I, 235-238.

dönüşmüştür. Hz. Ali'yi destekleyen birinci grubun karşısında ona karşı çıkanlar yer almıştır. Her iki grupta da biatin gerçekleştiği şartlar hakkında yalan söyleyenler vardır. Kanaatimizce doğruya ulaşmak için bu rivayetleri almamak gerekir. Büyük muhaddislerin tavrı da böyle olmuştur. Onlar sahabe arasında çıkan fitnelerle ilgili rivayetleri bırakmış ve tarihçilere nispetle bu rivayetleri kitaplarına çok az almışlardır. Tarihçiler ise Ebû Mihnef, Seyf b. Ömer ve Nasr b. Müzâhim¹⁶⁵ gibi yalancı râvilerden alıntı yapmışlardır.

Öte yandan Ebû Mihnef'in rivayetinde bazı sahabilere yönelik davranışlar da eleştiri konusu olmuştur. Örneğin Eşter Talha'yı şiddetli bir şekilde yere yatırmıştır. Zübeyr de "Abdulkays'ın hırsızlarından biri, beni çekiştirerek getirdi. Ben de zorla biat ettim." demiştir. Abdullah b. Ömer ise elbisesinden çekiştirilerek getirilmiş, kılıç çekilerek "Biat et." denilmiştir. O ise "İnsanlar senin üzerinde uzlaşınca kadar biat etmeyeceğim." dediğinde Hz. Ali bir kefil bulmasını istemiş, O ise kefil bulmayacağını söyleyince Eşter "Bu adam, senin kamçın ve kılıcından emin olmuş. Onun için bana yetki ver." demiştir. Hz. Ali de "Bırak onu. Ben onun kefiliyim. Allah'a yemin olsun ki, senin küçükken de büyükken de kötü huylu olduğunu biliyorum." demiştir.

Ebû Mihnef'in bakış açısına göre Talha ve Zübeyr, Hz. Ali ile savaştıkları için şenî ifadeler ve çirkin üsluba layık görülmüşlerdir. İbn Ömer için de aynı üslubu kullanmıştır. Ebû Mihnef'in rivayetine göre İbn Ömer biat ettikten sonra Hz. Ali'ye "Ey Ali! Allah'tan kork ve meşveret olmadan ümmetin işine atlama." demiştir. Muhammed b. Mesleme hakkında ise daha hafif ifadeler kullanmıştır. Rivayete göre Hz. Ali, biat etmesi için Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'yi çağırdı. Sonra da serbest bırakıldı. Taberî'deki mezkûr iki zayıf rivayette de İbn Ömer, Ebû Mihnef rivayetinde olduğu gibi anlatılmaktadır. Taberî'nin birinci rivayeti biat almaktan bahsederken, ikinci rivayette Hz. Ali İbn Ömer'den Cemel Savaşı'na katılmasını istemiştir. Bu durum, lafızları aynı olan rivayetler arasında bir tezat oluşturmaktadır.

İbn Ömer hakkında Ebû Mihnef rivayeti ile Taberî'de geçen iki rivayette çelişki vardır. Bu rivayetlerde Hz. Ali "Onu bırak. Onun kefilî benim. Allah'a yemin olsun ki,

¹⁶⁵ Nasr b. Müzâhim el-Attâr el-Minkârî. Ebû İshâk el-Cûzcânî onun haktan saptığını söylemiştir. İbn Ebû Hâtîm er-Razî de onun vâhîn ve metrûk olduğunu belirterek hadisinin yazılmadığını söylemiştir. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, tahkik: Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Hadîs Akademi, Faysalabad, 132; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 468.

onun küçükken de büyükken de kötü huylu olduğunu biliyorum.” diyerek onu terbiyesiz olarak nitelemiştir. Bu rivayete göre eğer İbn Ömer kötü ahlaklı ise ona nasıl kefil olmakta ve ondan biat almak istemektedir?

Diğer kaynaklara baktığımızda da bu hakaretin, sadece zayıf ve münkatı‘ rivayetlerde bulunduğunu görüyoruz. Zikrettiğimiz diğer rivayetlerde aynı olay, eziyet ve hakaret olmadan nakledilmiştir.¹⁶⁶ Örneğin İbn Hibbân'ın naklettiğine göre Hz. Ali Sa’d b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer ve Muhammed b. Mesleme'yi çağırarak “Hakkınızda kötü şeyler işittim.” dediğinde Sa’d şöyle demiştir: “Doğru söylemişler. Bana mümini kafirden ayıran bir kılıç vermedikçe sana biat etmeyeceğim ve gittiğin yere seninle gelmeyeceğim.” İbn Ömer de ona “Allah ve akrabalık aşkına bilmediklerimi bana yükle. Allah’a yemin ederim ki Müslümanlar Allah'ın kendilerini üzerinde birleştirdiği şey üzerinde birleşinceye kadar biat etmeyeceğim.” dedi. Muhammed b. Mesleme ise şöyle dedi: “Rasûlullah (s.a.v.) ashâbı ihtilafa düşerlerse aralarına girmememi, kılıcımı kırılıncaya kadar Uhud kayalarına vurmamı, sonra da yanlış bir el veya ecelim gelinceye kadar evimde kalmamı emretti. Ben de bunu yaptım.” Hz. Ali daha sonra Üsâme b. Zeyd'i çağırdı ve biat etmesini istedi. Üsâme de şöyle dedi: “Biat konusunda ben sana biat ediyorum. Sen onların içinde bana en sevimli gelenisin ve tercih ettiğim kişisin. Savaşa gelince, Rasûlullah'a (s.a.v.) lâ ilâhe illallah diyenlerle savaşmama konusunda söz verdim.” Hz. Ali onların farklı görüşte olduklarını görünce “Beni bu biatten çıkarın ve istediğinizi seçin.” dedi. Onlar da sustular ve kalkıp gittiler.¹⁶⁷

Bu rivayette sahebilere hakaret yoktur. Bilakis onlardan sadece biat etmeleri istenmektedir. Rivayetin sonunda da Ebû Mihnef rivayetinin aksine, Hz. Ali kendisini biattan çıkarmalarını istemektedir. Halbuki Ebû Mihnef'in rivayetinde onlar Hz. Ali'nin evinde esir gibi tavsif edilmektedirler.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Ühbân b. Sayfî el-Ensârî karşındaki üslubu da aynıdır. Rivayete göre Hz. Ali biat etmesi için Ühbân b. Sayfî el-Ensârî'yi çağırdı. Sonra da onu serbest bıraktı. İbn Abdülber Ühbân kıssasını, Ebû Mihnef'in rivayetinden farklı olarak şu şekilde nakletmektedir:

¹⁶⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümme ve'l-mülûk*, II, 697, III, 5.

¹⁶⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-hulefâ'* I-II, (3. Baskı), tahkik: Hâfız Aziz Bey el-Kâdirî vd., el-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrut 1996, II, 524.

Hiz. Ali Basralıların yanına gidince Ühbân b. Sayfi'nin haberini aldı. Yanına giderek “Seni ne geride bıraktı Ühbân?” diye sordu. O da şöyle dedi: “Rasûlullah'ın (s.a.v.), kardeşinin ve amcanın oğlunun bana verdiği bir söz beni geri bıraktı. Bana “Eğer ümmet ikiye ayrılırsa, tahtadan bir kılıç al ve evinde kal.” dedi. Ben de tahtadan bir kılıç aldım ve evimde kaldım.” Hiz. Ali ona “Kardeşim ve amcam olan Rasûlullah'a (s.a.v.) itaat et.” dedi ve onu bıraktı.¹⁶⁸

Bu rivayete göre Hiz. Ali Ühbân'a gelmiş, sonra ondan ayrılmıştır. Yoksa Ebû Mihnef rivayetinin ileri sürdüğü gibi Ühbân'ın gitmesine izin vermesi gibi bir durum yoktur. Ayrıca Hiz. Ali, Ühbân'ı Rasûlullah'ın (s.a.v.) tavsiyesine uymaya teşvik etmiştir. Ebû Mihnef rivayetinde bu husus yoktur.

Gerçekten de Ebû Mihnef'in, bu hadiselerin hakikatine yönelik yaptığı değişiklikler, bazı sahâbiler arasında düşmanlık ve kin bulunduğunu düşündürmektedir. Ancak gerçek, işaret ettiğimiz gibi böyle değildir. Bu üslup ve davranışlar, sahabenin içinde olduğu durumun tersidir.

Talha'nın Ali'ye biat etmesi hakkında olumsuz yorum yapan ve bunu uğursuzluğa yoran Kabîsa b. Züeyb rivayeti ise şöyledir: Kabîsa “Muhammed'in (s.a.v.) ashabından bu adama ilk biat eden felçli el oldu. Vallahi bu iş herhalde hayırla sona ermez.” dedi. Bu rivayete uyan diğer mezkûr rivayetlerin zayıf olduğunu belirtmiştik. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî el-Mâlikî, bu rivayeti tasvip etmemiş ve uğursuzluk iddiasını reddederek şöyle demiştir: “Felçli el, eğer doğru ise, bununla bir ilgisi yoktur. Çünkü Rasûlullah'ı (s.a.v.) korurken felç olan bir el ile her şey tamam olur ve her türlü musibetten korunur. Gerçekten de iş tamam olmuş ve kader hükmünü icra etmiştir. Bu bid'atçı de aleyhine deliller uydurmuştur.”¹⁶⁹

Muhammed b. Sa'd, Ebû Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm, İbnü'l-Esîr, Zemahşerî, Ya'kûbî ve İbn Tâhir el-Makdisî gibi âlimler ile *el-İmâme ve's-siyâse* gibi eserler, bir kısmı zorla biata, bir kısmı gönüllü biata işaret eden senedsiz rivayetler nakletmiştir. Bu rivayetler tarih ve hadis kitaplarında yer alan mezkûr rivayetlerin aynısıdır.¹⁷⁰

¹⁶⁸ İbn Abdülberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, I, 116. Başka kaynaklarda da aynı mana ile rivayet edilmiştir. Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, IX, 103; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 432.

¹⁶⁹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâşım mine'l-kavâşım*, 148.

¹⁷⁰ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 22; Kâsim b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, IV, 10; Zemahşerî, *el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs*, III, 431; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî,

Zehebî bunları münkatı' olarak nakletmiştir. İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-nihâye*'de ve Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî *Kitâbü'l-Muntaẓam*'da bir kısmı senedsiz olarak, bir kısmı da Vâkıdî, Seyf b. Ömer veya diğer zayıf ve metrûk kişilerin rivayetlerini nakletmiştir.¹⁷¹

1.1.3. Ali b. Ebî Tâlib'in Muâviye b. Ebî Süfyân'a Biat İle İlgili Mektubu

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in rivayetini şu şekilde nakletmektedir: Ali Misver b. Mahreme ez-Zührî'yi, kendisine biat etmesi için Muâviye'ye bir mektupla gönderdi. Mektupta şunlar yazılıydı: “İnsanlar bana danışmadan Osman'ı öldürdüler. Aralarında toplanarak ve istişare ederek bana biat ettiler. Sen de biat et, Allah sana merhamet etsin. Şamlıların ileri gelenlerinin olduğu bir heyetle bana gel.” Hz. Ali mektubunda valilikten bahsetmedi. Muâviye mektup kendisine geldiğinde biat etmekten kaçındı ve Ali'ye teslim edilmek üzere bir adama, beyaz bir sayfadan oluşan ve içinde ne yazı ne mühür bulunan bir mektup verdi. Bir diğer rivayete göre mektupta mühür vardı. Üzerinde de “Muâviye b. Ebû Süfyân'dan Ali b. Ebî Tâlib'e” yazıyordu. Ali mektubu görünce onu getiren elçiye, “Yazık sana, nedir havadisın?” dedi. Elçi, “Beni öldürmenden korkuyorum!” dedi. Bunun üzerine Ali, “Sen bir elçi olduğun halde seni neden öldüreyim?” dedi. Elçi, “Ben sana, Osman'ı senin öldürdüğünü iddia eden bir kavmin yanından geliyorum. Onlar Osman'a karşılık seni öldürmekten başka hiçbir şeye razı değiller!” dedi. Bunun üzerine Ali, “Ey Medine halkı! Vallahi ya siz (harekete geçip) savaşacaksınız ya da onlar gelip sizinle savaşacaklar!” dedi. Muâviye, Şam halkı ve bazı ileri gelenler dışında bütün şehirler Ali'ye biat ettiler.¹⁷²

el-Kâmil fî't-târîh, (2. Baskı), tahkik: Abdullah el-Kādî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1994, III, 81, 83, 107, 117, 121, 127, 161; Ya'kübî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Târîhu'l-Ya'kübî*, <http://www.alwarraq.com>, 177-178; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-siyâse* I-II, tahkik: Halil el-Mansûr Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, I, 43-45, 61-60, 77-127, 80, 86; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh* I-VI, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Port Said, V, 208.

¹⁷¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 486; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kureşî ed-Dimaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, tahkik: Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1988, VII, 253; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, I-XIX, tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ-Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992, V, 66.

¹⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 211. Belâzürî rivayeti senedsiz olarak Ebû Mihnef'ten nakletmiştir. Senedin başında “Ebû Mihnef ve başkaları şöyle dedi” demekle yetinmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Ebû Mihnef metrûk olup yalancılıkla suçlanmıştır. “Başkaları” ifadesiyle temrîz sigası ise

Rivayetin değeriendirilmesi

Rivayetin metni Ebû Mihnef rivayeti doğrultusunda iki şekilde gelmiştir. Birinci rivayet Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşraf*'ta Sâlih b. Keysân'dan naklettiği rivayettir. Buna göre Osman öldürüldü ve Ali'ye biat edildi. O sırada Âişe hac ibadetindeydi. Orada kaldı. Talha ve Zübeyr de onun yanına gittiler. Bu ikisi, Osman hakkındaki tutumlarından dolayı pişman olmuşlardı. Bu sırada Ali, Muâviye'ye şöyle bir mektup yazdı: "Eğer Osman senin amca oğlun ise ben de senin amca oğlunum. Eğer sana yakınlık gösteriyor idiye ben de sana yakınlık gösteriyorum. Ben seni bulunduğun göreve (yeniden) atadım. Senin üzerinde bulunan haklar doğrultusunda orada görev yap." Mektup kendisine ulaşınca Muâviye, üzerinde yazı olmayan (boş) bir sayfa istedi, sonra da ona sadece "Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla." yazdı. Ardından kâğıdı dürdü, mühürledi ve üzerine "Muâviye b. Ebû Süfyân'dan Ali b. Ebî Tâlib'e" yazdı. Mektubu Yezîd b. Hür denilen Abs kabilesinden bir adama verdi. Adam mektubu Ali'ye getirdi ve ona "Bana güvence ver!" dedi. Ali, "Adam öldürme suçu hariç sana güvence verdim." dedi. Bunun üzerine Yezîd mektubu Ali'ye verdi. Ali mektuba bakınca Muâviye'nin kendisinden uzaklaşmak istediğini anladı. Sonra Yezîd b. Hür, "Ey Kureyş topluluğu! Atları hazırlayın atları. Nefsim elinde olana yemin olsun ki dört bin atlı üzerinize gelmektedir!" dedi. -Dört bin atlı yerine "dört bin at" da demiş olabilir.¹⁷³ Rivayet zayıftır.¹⁷⁴

İkinci rivayet ise Taberî'nin Seyf b. Ömer et-Temîmî'den yaptığı rivayettir. Buna göre Ali b. Ebî Tâlib Muâviye b. Ebî Süfyân'a biat etmesini istediği bir mektup gönderdi. Bu rivayet diğer rivayetlerden daha ayrıntılı olup şu şekildedir: "Mü'minlerin emirinin Muâviye'ye gönderdiği elçisi Sebra el-Cühenî idi. Sebra ona geldiğinde Muâviye hiçbir şey yazmadı, ona cevap vermedi." Rivayete göre daha sonra elçi Ali'nin mektubunu okurken Muâviye şiir söylemeye başladı. Şiirin içeriği genel olarak nefret, intikama gönderme ve savaş hazırlığıydı. Rivayet daha sonra Hz. Osman'ın öldürülmesinden üç ay sonrasında devam ederek şöyle demektedir: "Muâviye, Benî

râvilerin bilinmemesinden dolayı kabul edilmez. Dolayısıyla bu rivayet metrûktur. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, VI, 74; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 506; İbn Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 155.

¹⁷³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 212.

¹⁷⁴ Râviler içinde yer alan İbn Cu'dübe zayıftır. Sâlih b. Keysân mürsel olarak rivayet etmiştir. Çünkü o 140'ta vefat etmiştir. Hz. Ali ve Muâviye'nin yazışması ise 35'te vuku bulmuştur. Bu yüzden rivayet mürseldir. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 419.

Abs'tan bir adamı, ardından Benî Revâha'dan Kabîsa adında birini çağırdı ve ona üstünde ‘Muâviye'den Ali'ye’ yazılı olan mühürlü bir tomar verdi ve şöyle dedi: "Medine'ye girdiğine (içeriğinin görünmemesi için) tomarın altından tut." dedi. Sonra Ali'ye söyleyeceklerini onlara anlattı. İki elçi ayrıldı ve rebîü'l-evvelin başında Medine'ye vardılar. Medine'ye girdiklerinde Absli olan elçi, emredildiği gibi tomarı kaldırdı. İnsanlar ona bakarak dışarı çıktılar. Daha sonra evlerine dağıldılar. Muâviye'nin itiraz ettiğini anlamışlardı. Elçi Ali'nin huzuruna varıncaya tomarı ona uzattı. Ali mührü kırınca içinde bir şey yazmadığını gördü ve elçiye “ne havadis getirdin?” diye sordu. Adam da “emniyette miyim?” dedi. O “Evet, elçiler güvendedir ve öldürülmezler.” cevabını verdi. Bunun üzerine elçi “Arkamda kısıstan başka bir şeye razı gelmeyen bir kavmi bıraktım.” deyince Ali kimden kısas istediklerini sordu. Elçi “Senden. Arkamda Osman'ın gömleği altında ağlayan altmış bin kişi bıraktım. Gömleği Dimaşk minberine asmışlardı.” dedi. Bunun üzerine Ali şöyle dedi: “Osman'ın kanını benden mi istiyorlar? Ben de (akrabam olduğu için) Osman'ın ölümünden zarar görmedim mi? Allah'ım! Osman'ın kanından sana sığınıyorum. Vallahi Osman'ın katilleri Allah dilemedikçe kurtuldular. Çünkü O, bir şey olmasını isterse isabet eder. Çık.” Elçi güvende olup olmadığını sorunca Ali “Evet, sen emniyettesin.” dedi. Bunun üzerine Absli dışarı çıktı. Sebeîler bağırarak “Bu köpek, köpeklerin elçisidir. Onu öldürün.” dediler.¹⁷⁵

Birinci rivayete göre Hz. Ali'nin yazdığı mektubun muhtevası, Ebû Mihnef'in rivayetindeki mektubun muhtevasından iki yönden farklıdır:

Ebû Mihnef rivayetine göre Hz. Ali mektupta “İnsanlar bana danışmadan Osman'ı öldürdüler. ... Şamlıların ileri gelenlerinin olduğu bir heyetle bana gel.” demiştir. Bu rivayette ise “Osman amcanın oğlu ise ben de senin amca oğlunum.” demiştir. Ebû Mihnef'in rivayetinde Hz. Ali, Osman'ın kanından beri olduğunu söylemiş ve Muâviye'den kendisine biat etmesini istemiştir. Birinci rivayette ise amca oğluna gösterilen nezaket ve sıcakkanlılık vardır ve Hz. Osman'ın öldürülmesinden bahsedilmemektedir.

İkinci fark ise Ebû Mihnef'in rivayetinde, Hz. Ali'nin idaresinde Muâviye'ye herhangi bir rol verilmemiş olmasıdır. Birinci rivayette Hz. Ali “Eğer sana yakınlık

¹⁷⁵ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 3-4.

gösteriyor idiyse ben de sana yakınlık gösteriyorum. Senin üzerinde bulunan haklar doğrultusunda orada görev yap.” diyerek ona idarede yer alacağına dair güvence ve umut vermektedir. Yani Muâviye, Hz. Osman döneminde oynadığı rolü devam ettirecektir.

Belâzürî'nin Ebû Mihneftan naklettiği diğer bir rivayet göre ise Hz. Ali Muğîre b. Şu'be'nin Muâviye'yi Şam'da bırakma tavsiyesine uymamıştır. Bu açıdan ilk rivayet ile bu rivayet birbiriyle çelişmektedir. Çünkü bu rivayet, bizzat Hz. Ali'nin Muâviye'ye ümit ve idaresinde valilik sözü verdiğini göstermektedir.¹⁷⁶

Birinci rivayete göre Muâviye'nin verdiği cevap, Ebû Mihnef rivayetindeki cevaba yakındır. İkinci rivayet ise Muâviye'nin gönderdiği elçinin tomarı tutma şekli ve dönüşü gibi Medine'ye gelişi sırasında cereyan eden hadiselerin aktarılması açısından Ebû Mihnef rivayetinden farklıdır. Bu rivayete göre Sebeîler ve bazı Medineliler elçiyi öldürmek için toplanmışlardır. Bu olay Ebû Mihnef rivayetinde yoktur.

Mezkûr üç rivayetin ortak ve farklı noktalarını incelediğimizde bütün rivayetlerin Muâviye'nin mektubunun içeriği konusunda ittifak halinde olduğunu görüyoruz. Üç rivayette de mektubun boş olduğu belirtilerek elçinin Hz. Ali'ye sözlü olarak Muâviye ve Şamlıların öfke ve üzüntüleri, onu Osman'ı öldürmekle suçladıkları ve ondan diyetini istedikleri ifade edilmiştir.

Hz. Ali'nin Muâviye'ye gönderdiği elçinin adı, Ebû Mihnef rivayetine göre Misver b. Mahrame ez-Zührî'dir. Belâzürî'nin naklettiği rivayette elçinin ismi zikredilmemiştir. Seyf'in rivayetine göre ise elçi Sebra el-Cühenî'dir.

Öte yandan Ebû Mihnef'in rivayetinde Muâviye'nin Ali'ye gönderdiği elçinin adı zikredilmemiştir. Belâzürî'nin rivayetine göre ise Yeziîd b. Hur adında Absli bir adamdır. Seyf'in Taberî'deki rivayetine göre ise iki elçi vardır. Bir tanesi Absli, diğeri ise Benî Revâha'dan Kabîsa adında bir adamdır.

Özetle Ebû Mihnef'in rivayeti ile diğer rivayetler arasında elçilerin isimleri, Hz. Ali ve Muâviye'nin talepleri, aralarında geçen yazışmaların yumuşaklık ve şiddeti ile bazı olaylar açısından benzerlik ve farklılıklar vardır. Bununla birlikte çoğu rivayet, Şamlıların Hz. Ali'yi Hz. Osman'ı öldürmekle suçlamaktadır. İrfan Aycan bu hususta

¹⁷⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 209.

şöyle demektedir: “Zaten daha önce Hz. Osman'ın hanımı Naile tarafından Şam'a gönderilen kanlı gömleği ile, ona yardımcı olmayan ve olayların tahrikçileri olarak takdim edilen Ensar ve Muhacirin'den bazı kimselerin isimlerinin bulunduğu mektup, Şam'a ulaştığı zaman halkı ayağa kaldırmaya yetmişti. Öyle ki Hz. Osman'ın katili olarak, Ali b. Ebi Talib'i öldüreceklerine yemin etmişlerdi.”¹⁷⁷

1.1.4. Hz. Aîşe'nin Hz. Ali'ye Biat Etme Hususundaki Tavrı

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî'nin Ebû Mihnef'ten naklettiğine göre Ebû Yusuf el-Ensârî ona şöyle demiştir: Medine halkı Medine'de Ali'ye biat ettiğinde bu durum, halkın Talha'ya biat ettiği şeklinde Aîşe'ye ulaştı. Bunun üzerine Âîşe, “Şu çolak parmaklı adam, sen ha! Vallahi onlar, bu işi en iyi senin idare edeceğini anlamışlar!” dedi. Sonra keyif ve sevinç içinde yola çıktı. Serf denilen yere gelince İbn Ümmü Kilâb denilen Ubeyd b. Mesleme el-Leysî onu gördü. Âîşe ona olanları sordu. Ubeyd b. Mesleme, “İnsanlar Osman'ı öldürdüler.” dedi. Âîşe, “Tamam, sonra ne yaptılar?” dedi. Ubeyd, “Hayırlı bir iş yaptılar. İşler onları en hayırlı merciye sevk etti. Böylece peygamberlerinin amcasının oğlu Ali'ye biat ettiler.” dedi. Hz. Aîşe de şöyle dedi: “Bunu yaptılar, öyle mi? Zikrettiğin arkadaşın hakkında işler tamamlanmışsa, şu (gökyüzü) ve bunun (yeryüzünün) birleşmesini isterdim.” Ubeyd ise Âîşe'ye, “Neden? Vallahi bugün yeryüzünde onun gibisini görmüyorum. Sen neden onun hilâfetinden hoşlanmıyorsun?” dedi. Fakat Âîşe ona bir cevap vermedi. Hemen Mekke'ye geri döndü, Hicr'e girdi ve örtünüp gizlendi. Sonra da şöyle demeye başladı: “Bazı hususlarda Osman'ı kınadık. Sonra bunları kendisine ifade ettik ve üzerine eğilmesini sağladık. Osman o işleri bir daha yapmamak üzere tövbe etti ve Allah'a istiğfarda bulundu. Müslümanlar da onun bu durumunu kabul ettiler. Bundan başka bir seçenekleri de olamazdı. Ne var ki hayır ve fazilette kendisinin parmağı kadar olamayacak birisi Osman'a saldırdı ve onu öldürdü. Osman bu şekilde öldürüldü. Vallahi onlar âdeta bir elbiseyi yıkar gibi onu yıkayıp temizlediler ve kalbin tasfiye edilişi gibi onu tasfiye edip arındırdılar.”¹⁷⁸

¹⁷⁷ İrfan Aycan, Saltanan Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, 105.

¹⁷⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 217-218. S erf Mekke'ye yakın bir yerdir. Rivayetin senedinde mechûl olan Abbas'ın yanı sıra merdûd olan Hişâm el-Kelbî vardır. Bilindiği gibi Ebû Mihnef de metrûktur. Bu râvilerin hallerini daha önce izah etmiştik. Râviler arasında yer alan Yusuf el-Ensârî'yi tam olarak

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayetin metnine baktığımızda Ebû Mihnef'in rivayeti doğrultusunda birçok rivayetin olduğunu görüyoruz. Özetle metinde Hz. Aişe'nin Talha'nın halife olmasını istediği, Ali'nin halife olmasından hoşlanmadığı, Osman'ın öldürülmesine sevindiği, Osman öldürülüp Ali'nin hilafeti üstlendiğini öğrendiği zaman ise Osman'ın mazlum olduğunu söyleyip diyetini istediği gibi hususlar yer almaktadır. Buna karşılık bu rivayetlerin aksini söyleyen başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlerde Ali'yi sevdiğini ve ona güvendiğini söylediği ve halife olmasına sevindiği gibi hususlar yer almaktadır.¹⁷⁹ Bu noktada birinci grup rivayetleri, daha sonra ikinci grup rivayetleri zikredip tahlil edeceğiz.

İbn Ebî'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-Belâğa*'da naklettiği ve Medâinî'ye ait olan birinci rivayet, Ebû Mihnef'in rivayetini desteklemektedir. Rivayet şöyledir: Osman öldürüldüğünde, Aişe Mekke'deydi. Serf denilen yerde ölüm haberi ulaştı. Bu işin sahibinin Talha olduğundan şüphe duymadı ve şöyle dedi: “Uzak olsun o sırtlan (Osman)! Zi'l-isba' sen ha! Ebû's-şibl sen ha!¹⁸⁰ Amca oğlum sen ha! Biatı kabul ederken parmağını görür gibiyim. Develeri dehleyin ve yavaşça koşturun.” Medâinî'ye göre Hz. Osman öldürüldüğünde Talha beytülmalin anahtarlarını ve Osman'ın evindeki değerli eşyayı aldı. Ancak işi bozuldu ve bunları Ali b. Ebî Tâlib'e verdi.¹⁸¹ Rivayet daha önce belirttiğimiz gibi zayıftır.

İkinci rivayet ise Taberî'de yer alan ve İbnü'l-Esîr'in naklettiği rivayettir. Buna göre Hz. Osman şehit edildiğinde insanlar Hz. Ali'ye biat etmek için toplandılar. Ümeyye oğulları Mekke'ye kaçmaya başladılar. Hz. Aişe umre yapmak için Mekke'de ikamet ediyordu. Nihayet umresini bitirip Sırf denilen yere vardığında, Beni Leys'ten

tespit edemedik. Bu kişi Ebû Hanîfe'nin meşhur öğrencisi Kādî Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrâhim b. Habîb el-Ensârî olabilir. Ancak o H. 113'te dünyaya gelmiştir ve bu olaylara hiç şahit olmamıştır. Ayrıca terâcim ve tezkire kitaplarında öğrencileri arasında Ebû Mihnef'in olduğundan bahseden kimse yoktur. Dolayısıyla senedde inkıta' vardır ve rivayet mürsel olmaktadır. Ya da bu râvi aslen Yahudi iken Müslüman olan Abdullah b. Selâm b. Hâris olabilir. Bu durumda da rivayet münkatı' olmaktadır. Çünkü Ebû Mihnef mezkûr sahabiyi görmemiştir. Abdullah b. Selâm H. 43 yılında vefat etmiştir. Ebû Mihnef ise H. 70 civarında doğmuştur. Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 460; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el- Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl* I-XXXV, tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, XV, 74.

¹⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 62, VII, 297.

¹⁸⁰ Rivayette geçen sırtlan ile Hz. Osman kast edilmiştir. Zi'l-isba' “parmak sahibi” anlamına gelmekte olup Talha'nın felçli olan parmaklarına işaret etmektedir. Ebû's-şibl ise “aslanın babası” demektir. Bu iki ifadeyle de Talha kast edilmiştir.

¹⁸¹ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, VI, 215.

dayılarından bir adam tarafından karşılandı. Hz. Aişe onları ziyaret ediyordu. Adamın adı Ubeyd b. Ebî Seleme idi. Annesi Ümmü Kilâb olarak tanınıyordu. Hz. Aişe “Arkanda ne havadis var?” diye sordu. O da sustu ve bir şeyler mırıldandı. Bunun üzerine Hz. Aişe “Yazıklar olsun sana! Bizden mi gizliyorsun?” dedi. O da “Osman’ın öldürüldüğünü bilmiyorsun. Sekiz kişi kaldılar.” dedi. Hz. Aişe sonra ne yaptıklarını sorunca, Ubeyd şöyle cevap verdi: “Medineliler Ali’nin etrafında toplandı ve Medine’ye galip geldiler.” Bunun üzerine Aişe hiçbir şey söylemeden Mekke’ye döndü ve oradan çıkmadı. Mescid-i Haram’ın kapısına gelip hicre yöneldi ve üzerini örttü. İnsanlar etrafında toplandılar. Hz. Aişe şöyle dedi: “Ey insanlar! Biliniz ki muhtelif şehirlerden gelen bir sürü ayak takımı ile Medine’nin köleleri, bu zulmen öldürülen adamın etrafını çevirmiş, yaşının gereği yapmış olduğu bazı uygulamaları reddetmişlerdi. Halbuki o kendinden önceki arkadaşlarının yaptıklarını tekrarlamıştı. O koruması gereken şeyleri korumuş ve uzaklaşması gereken şeylerden de uzak durmuştu. Bu adamlar herhangi bir delil ve özür bulamayınca ona düşmanlık etmeye başlamış ve nihayet haram bir kanı haksız yere dökmüş, haram bir belde, haram bir ayda, kendilerine haram olan mallara el koymuşlardır. Vallahi Osman’ın bir tek parmağı bu insanların yeryüzünü dolduran sayısız benzerlerinden daha hayırlıdır. Vallahi onların ileri sürdükleri hususlarda ve ona düşmanlık ettikleri konularda o günah işlemekten tamamen arınmış ve altının, içinde bulunan yabancı maddelerden temizlenmesi veya bir elbisenin yıkanıp kurutulması gibi bu türlü kötülüklerden tamamen uzaklaşmıştı.”¹⁸² Rivayet zayıftır.¹⁸³

Üçüncü rivayet Taberî’de geçmektedir. Bu rivayet Aişe’yi halife olduğu sırada Ali’ye düşman olmakla suçlamaktadır. Bu rivayetin anlamı, ikinci rivayet ile aynı olsa da Hz. Aişe, Hz. Osman’ı öldürülmesine tahrik etmekle suçlanmaktadır. Rivayete göre Hz. Ali halife olarak seçilmesinden hoşlanmadığı zaman “Beni geri götürün, Beni geri götürün.” diyerek Mekke’ye döndü şöyle dedi: “Vallahi Osman mazlum olarak öldürüldü. Allah’a yemin ederim ki onun kanını isteyeceğim.” İbn Ümmü Kilâb ona şöyle dedi: Neden kanını arıyorsun? Vallahi ilk defa Osman’ın yanlış uygulamalara girdiğini ve yoldan saptığını söyleyen ve “şu yaşlıyı öldürünüz. O küfre düştü.” diyen

¹⁸² Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 6, Ebü’l-Hasen İbnü’l-Esîr İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi’t-târîh*, (2. Baskı), tahkik: Abdullah el-Kâdî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, III, 100-101.

¹⁸³ Zira senedinde merdûd ve metrûk olan Şuayb el-Kûfî, Seyf b. Ömer et-Temîmî ve Muhammed b. Nüveyre vardır.

sendin. Bunun üzerine Aişe “Onlar Osman’ın tevbe etmesini istediler, o da tevbe etti. Fakat sonra onu öldürdüler. Ben bunları söylemiştim. Onlar da aynı şeyleri söylemişlerdi. Ancak benim sonradan söylediğim sözlerim ilk söylediklerimden daha doğru ve hayırlıdır.” dedi. İbn Ümmü Kılâb “Savş seninle başladı, fitne de senden. Rüzgâr ve yağmur senden. Onun öldürülmesini sen emrettin. Onun küfre düştüğünü sen söyledin.”¹⁸⁴ Bu rivayet de zayıftır.¹⁸⁵

Hiz. Âişe'nin Hiz. Ali'nin halife ve emir olmasını istediği ve Osman'a karşı komplo kurmadığını belirten pek çok rivayet vardır. Biz bunu ispat için zayıf rivayetler yerine iki sahih rivayeti ele alacağız.

Birinci rivayete göre tâbiînün büyüklerinden Ahnef b. Kays, Hiz. Osman'ın kuşatılması sırasında hacda Hiz. Aişe, Talha ve Zübeyr ile görüştü. Onlara Hiz. Osman'dan sonra Müslümanların halifeliği için en uygun ve ideal olanı sordu. Rivayetin geri kalanı şu şekillerde: Talha ve Zübeyr'e gittim ve “Benim ne yapmamı emrediyor ve kabul ediyorsunuz? Çünkü ben onun (Hiz. Osman’ın) öldürüleceğini düşünüyorum.” dedim. Onlar “Sana Ali’yi emrediyoruz.” dediler. Onlara “Onu emrediyor ve kabul etmemi mi istiyorsunuz?” diye sorunca evet dediler. Sonra hac için Mekke'ye geldim. Orada bulunduğumuz sırada Osman'ın katledildiği haberi bize ulaştı. Müminlerin annesi Aişe de Mekke'deydi. Onunla karşılaştığımda ona “Kime biat etmemi emredersin?” diye sordum. O da Ali dedi. Ben “Onu emrediyor ve kabul etmemi mi istiyorsun?” diye sorunca O evet, dedi. Ben de Medine'de Ali'nin yanına gittim ve ona biat ettim.¹⁸⁶

Bu rivayet, sahih bir isnadla *el-Muşannef*'te Ebû Bekir b. Ebî Şeybe tarafından nakledilmiştir. Taberî de rivayeti zikretmiştir. İbn Hacer rivayeti *Fethu'l-bârî*'ye dahil etmiş ve sahih kabul etmiştir.¹⁸⁷

Hiz. Aişe'nin Hiz. Osman'ı öldürmekle veya ona sırt çevirmekle suçlanması Ebû Mihnef'in rivayetinde şu şekilde geçmektedir: “Bazı hususlarda Osman’ı kınadık. Sonra

¹⁸⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 12.

¹⁸⁵ Râviler arasında Nasr b. Müzâhim el-Attâr, Seyf b. Ömer ve Muhammed b. Nüveyre vardır. Bunlar metrûk olup âlimler tarafından kabul görmemiştir. Ayrıca senedde başka problemler vardır. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 468.

¹⁸⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, -701; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 265; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 34-35.

¹⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 34-35; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 362; el-Hazrecî, *Hulâşatü Tezhibi Tehzibi'l-Kemâl*, 86; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *eş-Şikât* I-IX, tahkik: Muhammed Abdulmu'id Hân, *Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye*, Haydarabad 1973, VII, 168; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 50.

bunları kendisine ifade ettik ve üzerine eğilmesini sağladık. Osman o işleri bir daha yapmamak üzere tövbe etti ve Allah'a istiğfarda bulundu. Müslümanlar da onun bu durumunu kabul ettiler. Bundan başka bir seçenekleri de olamazdı.” İbn Sa’d, İbn Ebî Şeybe ve el-Lâlekâî’nin zikrettiği rivayet, Hz. Aişe’nin Hz. Osman’ı öldürmek veya ona karşı kışkırtmakla suçlanmasıyla ilgili bütün rivayet ve sözleri çürütmektedir. Mesrûk b. el-Ecda‘ Hz. Aişe’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Osman öldürüldüğü zaman onu kirden temizlenmiş bir elbise gibi bıraktınız. Sonra yaklaştırıp onu koç boğazlar gibi boğazladınız. Fakat bu, bundan önceydi.” Mesruk ona “Sen insanlara mektup yazıp ona karşı çıkmalarını emrettin.” deyince Hz. Aişe şöyle cevap verdi: “Hayır, mü’minlerin inanıp, kâfirlerin inkâr ettiği (Kur’an’a) yemin olsun ki bu divanıma oturuncaya kadar onlara hiçbir şey yazmadım.” A‘meş’e göre âlimler, onun, mektubu Hz. Aişe’nin dilinden yazdığı kanaatinde idirler.¹⁸⁸ İbn Kesîr, rivayetin sahih bir isnad ile Hz. Aişe’ye ulaştığını belirtmiştir. Rivayet, A‘meş’in an’ane yapmış olmasına rağmen sahih olup râvileri sikadır.¹⁸⁹

A‘meş’in muan‘an rivayetleri ister kabul edilsin ister kabul edilmesin rivayetleri mutâbi ve şâhidlerle kabul edilmiştir. Hallâl *es-Sünne*’sinde ve İbn Şebbe *et-Târîh*’inde mezkûr rivayetle aynı manaya gelen ve ona mutâbi olan bir rivayeti nakletmiştir. Bu rivayetin râvileri sika olmakla birlikte senedde meçhul olan Ümmü’l-Haccâc el-Cedeliyye yer almaktadır. *es-Sünne*’nin muhakkiki, Ümmü’l-Haccâc el-Cedeliyye

¹⁸⁸ İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medîneti’l-münevvere*, IV, 1225; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 491; el-Lâlekâî, *Şerhu uşûli i’tikâdi Ehli’s-sünne ve’l-cemâ’a*, VIII, 1437; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VII, 218; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, III, 60, VI, 331, 364, XIII, 232; el-İclî, *Târîhu’s-sîkât*, 145; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, III, 216.

¹⁸⁹ Rivayette an’ane yapan iki müdellis vardır. İbn Ebû Şeybe’nin naklettiği tarikde Ebû Muâviye ed-Darîr, A‘meş’ten an’ane yapmıştır. Ebû Muâviye, sika olmasına rağmen müdellis olup âlimler hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bununla birlikte rivayetin, tahdîs sigasıyla gelen başka tarikleri vardır. İbn Sa’d, Lâlekâî’nin naklettiği ve tahdîs sigasıyla gelen bir tarihi zikretmiştir. Rivayetin ikinci tarihi ise İbn Şebbe tarafından nakledilmiştir. Yahya b. Adem, A‘meş’ten an’ane yapmıştır. O ise müdellis olmayan bir sikadır. Müdellis olmayan sikaların an’anesi, kabul edilmiştir. İkinci müdellisin an’anesi ise A‘meş’in Hayseme b. Abdurraman el-Cu‘fi’den yapmış olduğu an’anedir. Müdellis olan sikaların an’anesi hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI, 331, 364, 370, XIII, 232; el-İclî, *Târîhu’s-sîkât*, 145; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, III, 215-216; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân* I-XVIII, Tahkik: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1988, I, 161-162; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî, *Târîhu’s-Sagîr*, Tahkik: Mahmud İbrahim Zâhid, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, I, 163; Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Sûâlâtü Ebî Dâvûd li’l-İmâm Ahmed b. Hanbel fi cerhi’r-rüvâti ve ta’dilihim*, tahkik: Ziyâd Muhammed Mansûr, Mektebetü’l-‘Ulûmi ve’l-Hikem, Medine 1993, 199; Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh* I-III, (2. Baskı), tahkik: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1981, II, 637; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, II, 224; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VII, 218; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, VIII, 279, IX, 203.

hakkında bir bilgiye ulaşamadığını belirtmiştir. İbn Sa'd'ın belirttiği üzere Ümmü'l-Haccâc, Aişe bint Acre'dir. Ancak Ümmü'l-Haccâc el-Cedeliyye'den rivayet edenin, Kays b. Müslim el-Cedelî olması dikkat çekmektedir. Cedelî lakabına bakarak aralarında annelik, halalık veya teyzelik gibi bir akrabalık bağı olduğunu varsayarsak, onun sahâbi olduğu ağırlık kazanacaktır. Zira İbn Hibbân Kays b. Müslim'in "sohbet sahibi" olduğunu söylemiştir. Bu ifade ile genellikle o kişinin sahâbî olduğu kast edilmiştir. Ancak Kays, mümeyyiz olmayan bir çocuk olduğundan dolayı sahâbî sayılmamıştır. Buna göre Kays ile aralarındaki akrabalık bağı kanıtlanırsa Ümmü'l-Haccâc sahâbî sayılacaktır. Bununla birlikte meçhul bir sahâbî olacaktır. Sahâbenin meçhul olması rivayette bir kusur sayılmamaktadır.

Bu yorumun reddedilmesi durumunda rivayetlerdeki zayıflığa rağmen iki rivayet, birbirlerini takviye edecektir. Zira ikinci rivayet, mezkûr rivayetin mutâbii olup onu takviye etmektedir. Hadis âlimleri, zayıflık sebebi râvinin fık ve yalancılığı olmayan zayıf rivayetlerin cem edilmesi durumunda birbirlerini takviye ettiklerini belirtmiştir. Buna göre A'meş'in muan'an rivayeti ile Ümmü'l-Haccâc'ın rivayeti sahih olmaktadır.¹⁹⁰

Birinci rivayette geçen A'meş'in "(Âlimler) onun, mektubu Aişe'nin ağzıyla yazdığını düşünmüşlerdir." şeklindeki sözü, âlimlerden yapılan nakil olup Hz. Aişe'nin sözü değildir. Bu yüzden senede muhtaç değildir. A'meş burada kendi zamanındaki âlimlerin, Hz. Osman'ın öldürülmesi hususundaki kışkırtmanın, iftira ile Hz. Aişe'nin diliyle yazıldığını düşündüklerini ifade etmiştir. A'meş doğru söylemektedir. Çünkü tedlîs ile suçlanmasına rağmen âlimlerin sözlerini aktarmada güvenilir ve sikadır. Bu iki durum, birbirinden farklıdır. Ebû Bekir el-Hallâl da rivayetin sonunda "Allah Teâlâ katından beraat almış olan mü'minlerin annesi Aişe doğru söyledi." diyerek A'meş'in bu sözünü tasdik etmiştir.

¹⁹⁰ Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*, II, 339-340; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1224; Nesâî, *Tesmiyetü meşâyihî Ebî 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb 'Ali en-Nesâî ve zikru'l-müdellesîn*, 53; İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 314, 365, VIII, 352; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 227; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, V, 309; Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, II, 320; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kureşî ed-Dımaşkî, *İhtişâru 'Ulûmi'l-hadîs*, (2. Baskı), tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 208.

İki grubun delillerini karşılaştırdığımızda, bazı farkların olduğunu görüyoruz. Sahih olan son iki rivayet diğer üç rivayetle çelişmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi bu iki rivayetle çelişenlerin hepsi zayıftır.

Ayrıca Hz. Ali'ye biat edildiği haberinin Hz. Âişe'ye verildiği yer ihtilaflıdır. Ebû Mihnef rivayeti ile Taberî'deki rivayet onun Serf'e ulaştığını söylerken, birinci grubun ilk rivayeti Şerâf'a ulaştığını söylemektedir.

Buna ek olarak birinci grubun ilk rivayeti, Ebû Mihnef'in rivayetiyle çelişmektedir. Sahabenin Hz. Ali'ye biat etmekten çekinmesi başlıklı rivayet "Ali b. Ebî Tâlib, Talha'dan beytülmalın anahtarlarını alması için birini gönderdi." derken, birinci rivayet Talha'nın anahtarları ve hazineleri bizzat Hz. Ali'ye verdiğini belirtmektedir.¹⁹¹

Diğer bir fark da birinci grubun ilk rivayetinde Talha'dan bahsedilmemesi ve Hz. Ali'nin halife olmasından hoşnut olmadığından bahsedilmesidir.

Diğer taraftan Ebû Mihnef rivayeti ile birinci grubun ilk rivayetinde geçen cümleler farklıdır. Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Aişe "Bazı hususlarda Osman'ı kınadık. Sonra bunları kendisine ifade ettik." demiştir. İkinci rivayette ise "Böylece hiçbir şey söylemeden Mekke'ye döndü ve ondan hiçbir şey çıkmadı." denilmektedir. Rivayet daha sonra Hz. Ali ve Hz. Osman'ın öldürülmesi hakkında bazı şeyler söylemektedir. Her iki rivayet aynı diyalogu nakletse de Ebû Mihnef rivayetinde bunlar yoktur.

Üçüncü rivayette İbn Ümmü Kilâb Hz. Âişe'yi Hz. Osman'ın öldürülmesine azmettirmekle suçladıktan sonra şiir okumuş ve onu halk arasında fitne çıkarmakla itham etmiştir. İki rivayetin aynı konudan bahsetmesine rağmen bu husus Ebû Mihnef rivayetinde yoktur.

Rivayetleri akılcı bir bakış açısıyla değerlendirirken iki hususu dikkate almamız gerekmektedir. Bunların başında Ebû Mihnef'in rivayetinde çelişkilerin olması gelmektedir. Örneğin Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Aişe Talha'nın halife seçilmesinden dolayı mutlu olmuştur. Burada sorulması gereken soru şudur: Hz. Aişe neden Talha'nın halife olmasına sevinirken Rasûlullah'ın (s.a.v.) damadı olan Hz. Ali'nin halife olmasından neden memnun değildir? Onun akrabalarından biri olmayan

¹⁹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 206-208.

Talha onun nesi olmaktadır? Onun halife olmasının, Hz. Aişe'ye ne faydası vardır? Hz. Aişe'nin Hz. Ali dışındaki herhangi bir sahabinin halife olmasından memnun olduğu söylemek, ikisi arasında bir düşmanlık olduğunu iddia etmek anlamına gelir. Sahabilerin, özellikle Hz. Ali ve Aişe'nin hayatına bakıldığında, onların Rasûlullah'ın (s.a.v.) en çok sevdiği insanlar olduğu ve aralarında herhangi bir problem ve tartışmanın olmadığı görülecektir. Bu çelişki, sahabenin, özellikle bu büyük sahabinin hayat gerçeğine uymamaktadır.

Hz. Ali'nin ifk hadisesinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Hz. Aişe'yi boşamasını tavsiye etmesinden dolayı Hz. Aişe'nin ondan nefret etmesi nedeniyle aralarında düşmanlık olduğunu söyleyenler vardır. Bu konuda tek delilleri de bu çıkarımdır. Ancak Hz. Aişe, kendisine iftira atanları affetmiş ve bağışlamıştır. Böyle birisi Hz. Ali'ye neden kin güdebilir? Ayrıca Hz. Ali'nin sözü haktır. Zira bu söz Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu durumda bulunan herkese söylenebilir. Hz. Aişe iftiracıların onun hakkında söylediklerine karşı aklen, şer'an ve örfen onlardan intikam alabilir ve sonsuza kadar onlardan nefret edebilirdi. Ancak o, bu kişileri affetmiştir.

Öte yandan Hz. Aişe'nin Hz. Osman'ı öldürmeye teşvik edecek veya ölmesine sevinecek kadar nefret etmesi için hiçbir sebep yoktur. Diğer hususlarda Hz. Ali hakkında söylediklerimiz Hz. Osman için de geçerlidir.

Diğer taraftan Hz. Osman'ın öldürülmesine sevinmek ve öldürülmesinden sonra onu kınamak gibi müminlerin annesi Hz. Aişe'ye nispet edilen bu hareketler, onun ahlakı ile bağdaşmamaktadır. Bu husus “Hz. Aişe'nin, Talha ve Zübeyr ile Mekke'de buluşması, ardından Basra'ya gitmeleri” ve “Talha'nın Zâbüka'daki hutbesi” konularında detaylı olarak ele alınacaktır.

1.2. ALİ B. EBÎ TÂLİB'E BİAT EDİLDİKTEN SONRA MEYDANA GELEN OLAYLAR

1.2.1. Ali b. Ebî Tâlib İle Kardeşi Akîl Arasında Dahhâk b. Kays'ın Hîre'ye Yaptığı Baskın Hakkındaki Yazışması

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Akîl, kardeşi Ali'ye bir mektup yazarak şöyle dedi: “Allah seni her türlü kötülükten ve nahoş şeyden korusun. Ey annemin oğlu! Ben umre yapmak için yola çıktım. Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh’a tulekânın çocuklarından kırk kadar gencin içinde rastladım. Kötülüğü anladım. Onlara “Ey tulekânın oğulları! Nereye gidiyorsunuz? Bize düşman olarak ve bunu çirkin görmeyerek Muâviye’yenin mi peşinden gidiyorsunuz? Allah'ın emrini değiştirmeye ve hakkın nurunu söndürmeye mi çalışıyorsunuz?” dedim. Onlar bana anlattılar, ben de onlara anlattım. Mekke'ye geldiğimde Mekkeliler Dahhâk b. Kays'ın Hîre ve çevresine saldırdığından bahsediyordu. Dahhâk'ı bize karşı cesaretlendiren zamana of olsun! Dahhâk yerden bitme kötü bir mantardır. Ey annemin oğlu! Bana düşünceni ve emrini yaz. Eğer ölümü istiyorsan, sana kardeşinin oğulları ve babanın çocuklarını getiririm. Senin yaşadığını biz de seninle yaşarız. Sen ölürsen biz de ölürüz.

Hız. Ali ona şu cevabı yazdı: İbn Ebî Serh ve diğer Kureyşliler, amcan (Allah'ın Rasûlü'ne) savaş için toplandıkları gibi bugün de kardeşinle savaşmak için toplandılar. Dahhâk, Hîre'ye yaklaşmaya cüret edemez. Ancak Kutkutâne ve Sa'lebiyye arasındaki bölgeye baskın düzenledi.¹⁹²

Rivayetin değerlendirilmesi

Bu rivayeti metni ile ilgili şunları söyleyebiliriz: Bu rivayet üç kaynaktan gelmiştir.

Bu rivâyeti Ebû'l-Ferec el-İsfahânî *el-Eğânî*'de Ebû Mihnef'ten rivayet etmiştir. İbn Ebi'l-Hadîd de *Şerhu Nehci'l-belâğa*'da isnadsız olarak nakletmiştir. Bu rivayet iki

¹⁹² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 74-75, 437. Kutkutâne Kûfe yakınlarında Kerbelâ tarafında bir yerdir. Rivayet isnadında meçhûl Abbas b. Hişâm el-Kelbî vardır. Abbas, babası Hişâm el-Kelbi'den rivayet etmiştir. O da metrûktur. Aynı şekilde isnadında Ebû Mihnef vardır. Ebû Mihnef'in durumu herkes tarafından bilinmektedir. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 281; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VIII, 338.

kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm Akîl'in, kardeşi Ali'ye yazdığı mektuptur. İkinci bölüm ise Ali'nin Akîl'e yazdığı uzun cevâî mektuptur. Bu iki kısım, *el-Ensâb*'ta Ebû Mihnef'ten nakledilen rivayet kıyasla çok değişiklikler barındırmaktadır. Rivayet şu şekildedir: “Akîl b. Ebû Tâlib, kardeşi Ali b. Ebî Tâlib'e bir mektup yazarak şöyle dedi: “Allah seni her türlü kötülükten ve nahoş şeyden korusun. Ben umre yapmak için yola çıktım. Abdullah b. Ebî Serh'a tulekânın çocuklarından kırk kadar gencin içinde rastladım. Onların yüzlerindeki kötülüğü anladım. Onlara “Ey tulekânın oğulları! Vallahi eskiden beri bize düşmanlık etmeniz size çirkin gelmez. Allah'ın emrini değiştirmek ve hakkın nurunu söndürmek istiyorsunuz.” dedim. Onlar bana anlattılar, ben de onlara anlattım. Mekke'ye geldiğimde Mekkeliler Dahhâk b. Kays'ın Hîre ve çevresine saldırdığından, mallarından istediği gibi aldığından ve geri döndüğünden bahsediyordu. Dahhâk'ı bize karşı cesaretlendiren zamana of olsun! Dahhâk kimdir ki! O yerden bitme kötü bir mantardan başka bir şey değildir. Destekçilerinin seni yüz üstü bıraktığı haberi bana ulaştı. Ey annemin oğlu! Bana düşünceni yaz. Eğer ölümü istiyorsan, sana kardeşinin oğulları ve babanın çocuklarını getiririm. Senin yaşadığını biz de seninle yaşarız. Sen ölürsen biz de ölürüz. Allah'a yemin ederim ki senden sonra bir an bile yaşamayı sevmem. Aziz ve yüce Allah'a yemin ederim ki senden sonra dünyada yaşayacağım hayat rahat ve mutlu bir hayat olmayacaktır. Vesselam.”

Ali b. Ebî Tâlib de ona bir mektup göndererek şöyle dedi:

“Bismillahirrahmanirrahim. Allah, görmeden kendisinden korkan kimsenin koruması ile bizi ve seni korusun. O, hamîd ve mecîddir. Abdurrahman b. Ubeyd el-Ezdî senin mektubunu bana sundu. Mektupta İbn Ebî Serh ile tulekânın oğullarından kırk kişi ile birlikte Kadîd'den gelirken karşılaştığını, Ebû Serh oğullarının Allah, rasûlû ve kitabına olan düşmanlıklarının uzun zamandır devam ettiğini, yoldan saptıklarını ve Allah'ın dinini bozmak istediklerini yazmışsın. Ebû Serh oğullarını kendi hallerine bırak! Kureyş'i de dalalette koşmalarını ve ayrılık içinde yürümelerini de bırak! Zira Kureyş, daha önce Rasûlullah'a (s.a.v.) savaşta birlik oldukları gibi bugün kardeşinle savaşmakta da birlik oldular. Onun hakkını görmezden gelmeye ve faziletini inkar etmeye başladılar. Ona savaş açmaya yeltendiler ve ellerinden geleni yaptılar. Ona iki ordu gönderdiler. Allah'ım! Kureyş'i bana yaptıklarından dolayı cezalandır. Çünkü sıla-i rahmi kestiler ve bana karşı yardımlaştılar. Ancak her hâlükârda Allah'a hamd olsun. Dahhâk b. Kays'ın Hire'ye baskını zikretmene gelince, o Hîre'ye yaklaşmaya cüret

edemez. Ancak atlılarla gelip Zahr'da durdu ve Semâve'ye saldırdı. Vâkıs ve Şerrâf'tan geçerek o yöne doğru gitti. Ben de Müslümanlardan oluşan büyük bir orduyu peşinden gönderdim. Bu ona ulaşınca kaçtı. Onu takip ederek yolda ona yetiştiler. Gitmeyi çok istiyordu. O sırada güneş batmaya meyletmişti. Çok kısa bir süre savaştılar. Bunun üzerine sebat etmedi ve kaçtı. Arkadaşlarından on küsur kişi öldürüldü. Boynu vurulacakken çok sıkıntı içinde kaçtı. ... Sana yazmamı istediğin şeye gelince, benim fikrim Allah'a kavuşuncaya kadar isyancılarla savaştırmaktır. Etrafımdaki insanların sayısı izzetimi artırmaz ve yalnız kalmak onları benden uzaklaştırmaz. Çünkü ben haklıyım ve Allah hak ve ehli ile beraberdir. Ben hak üzere ölmekten nefret etmem. Ölümünden sonra bütün hayırlar ancak haklı olanlar içindir. Oğulların ve torunların ile bana gelmen şeklindeki teklifine ise ihtiyacım yoktur. Sen doğru yolda ol. Allah'a yemin olsun ki benimle helak olmanızı istemem. Zaman ve insanlar, kardeşini teslim alsa bile yalvarıp korkacağını düşünme. Ben Benî Süleym'in kardeşinin dediği gibi derim:

فإن تسأليني كيف أنت فإنني ... صبور على ريب الزمان صليب

Bana nasılsın diye sorarsan (şöyle derim:) Zamanın imtihanlarına sabredip dik duruyorum.”¹⁹³

el-Egānî ve *Şerhu Nehci'l-belâga*'daki rivayetlere bakıldığında bunlarla Ebû Mihnef'in rivayeti arasında bazı farklar olduğu görülecektir. Öncelikle Akîl'in kardeşi Ali'ye yazdığı mektupla ilgili olarak, *el-Egānî* ve İbn Ebi'l-Hadîd'in rivayetleri, Ebû Mihnef'in rivayeti ile bir kısmında örtüşürken, diğer yerlerde farklılık arz etmektedir. Farklı olan kısım şöyledir: “Ailesinin parasından istediğini aldı, sonra geri döndü. ... Bana ulaştığına ve zannıma göre destekçilerin sizi yüz üstü bıraktı. ... Allah'a yemin ederim ki senden sonra bir an bile yaşamayı sevmem. Aziz ve yüce Allah'a yemin ederim ki senden sonra dünyada yaşayacağım hayat rahat ve mutlu bir hayat olmayacaktır. Vesselam.” Bu kısım Ebû Mihnef'in *el-Ensâb*'taki rivayetinde yoktur.

İkinci olarak Ebû Mihnef'in rivayetinde Hz. Ali'nin kardeşi Akîl'e verdiği cevap şu şekildedir: "İbn Ebi Serh ve Kureys'ten diğerleri, daha önce amca oğlunla savaşmak için toplandıkları gibi bugün de kardeşinle savaşmak için bir araya geldiler." Rivayetin

¹⁹³ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *el-Egānî* I-XXIV, (2. Baskı), tahkik: Semîr Câbir, Dâru'l-Fikr, Beyrut, XVI, 288-290; Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâînî, *Şerhu Nehci'l-belâga*, tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, II, 118. Kadîd Mekke yakınlarında, Vâkısa Mekke yolunda, Şerrâf ise Mekke yolunda Vâkısa yakınlarında bulunan bir yerdir.

bu kısmı, *el-Eğānî* ve *Şerhu Nehci'l-belâga*'da birçok değişiklikle geçmektedir. Ebû'l-Ferec, belirttiğimiz gibi rivayetin aslında yer almayan hususları ilave etmiştir.

Üçüncü olarak Hz. Ali'nin kardeşi Akîl'e verdiği cevapta geçen "Dahhâk b. Kays'ın Hire'ye baskını zikretmene gelince, o Hîre'ye yaklaşmaya cüret edemez." cümlesine kadarki bölüm Ebû Mihnef'in rivayetiyle uyushmaktadır. Ancak bu ifadelerden sonraki bölümle çelişmektedir. Bu ifadenin sonu şu şekildedir: "Ancak atlılarla gelip Zahr'da durdu ve Semâve'ye saldırdı. Vâkıs ve Şerrâf'tan geçerek o yöne doğru gitti. ..." Cümleinin bu kısmı *el-Eğānî* ve *Şerhu Nehci'l-belâga*'da geçmekte, ancak *el-Ensâb*'taki Ebû Mihnef'in rivayetinde geçmemektedir.

Dördüncü olarak *el-Eğānî* ve *Şerhu Nehci'l-belâga*'da geçen ve Hz. Ali'nin kardeşi Akîl'e verdiği cevapla ilgili rivayetin kalan kısmı, *el-Ensâb*'taki Ebû Mihnef'in rivayetinde yer almamaktadır.

Üçüncü kaynak olan *el-İmâme ve's-siyâse* kitabı rivayeti senedsiz olarak nakletmiştir. Bu rivayet *el-Eğānî*'deki rivayet ile aynıdır ancak aralarında çok büyük farklılıklar vardır. Bu rivayet ile *el-Eğānî* rivayeti ve Ebû Mihnef'in rivayeti arasındaki farklılıkları şu şekildedir:¹⁹⁴ *el-İmâme ve's-siyâse*'de geçen rivayet, farklılıklar olmakla birlikte *el-Eğānî*'deki rivayet çok benzemektedir. Rivayet Ebû Mihnef'in rivayetinden daha uzundur.

el-Eğānî'deki iki rivayet ile Ebû Mihnef'in rivayeti arasındaki mezkûr farklılıklar, *el-İmâme ve's-siyâse*'de de mevcuttur. *el-İmâme ve's-siyâse*'deki rivayet, Hz. Ali'nin Medine'den ayrılarak ailesiyle savaşmak için Şam'a doğru yola çıktığını ve Akîl'in mektubu kendisine ulaştığında yolda olduğunu belirtmektedir. Ebû Mihnef'in rivayeti ile *el-Eğānî*'deki rivayet ise Hz. Ali'nin yola çıkmasından bahsetmemektedir.

Ebû Mihnef ve *el-Eğānî*'deki rivayetler Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'den bahsetmemektedir. *el-İmâme ve's-siyâse*'deki rivayet ise onlardan kötü bir şekilde bahsetmiştir. Rivayette şöyle geçmektedir: "Umre yapmak için yola çıktım. Aişe, Talha, Zübeyr ve aileleriyle karşılaştım. Onlar Basra'ya gidiyorlardı. Anlaşmazlık ortaya çıkardılar, biatı bozdular ve Osman'ın katlini sana yüklediler. Zorba ve ayaktakımından birçok kişi de bu konuda onlara uydular."

¹⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 50-51.

el-İmâme ve's-siyâse'deki rivayetin bu kısmı dört hususu içermektedir. Hz. Ali'nin Medine'den ayrılma sebebi, rivayetin bu cümlesinde geçen ifadeyle çelişmektedir. Rivayette geçen cümle şöyledir: "Ali'nin Muaviye'nin cevabını bekleyerek dört ay Medine'de kaldığını söylediler. (Valilik) sözü verdiği mektubundan sonra korkutup tehdit ettiği bir mektup daha yazmıştı. Bunun üzerine Muaviye üç ay cevap vermedi. Sonra (Ali'nin) hoşlanmadığı bir cevap verdi. Bu ona geldiğinde Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanındaki ileri gelen Ensâr ve Muhâcirlerden dokuz yüz kişi ile Medine'den ayrıldı. Çok sayıda insan da onlarla birlikteydi. Yolda iken kardeşi Akîl b. Ebî Tâlib'in mektubu ona ulaştı. ..." Bu satırları okuyan kimse, Hz. Ali'nin kendisine isyan etmeleri nedeniyle Şam halkıyla savaşmak için çıkmış olduğu zannına kapılabilir. Ancak ilginçtir ki rivayet sırasında Akîl'in Aîşe, Talha ve Zübeyr'i gördüğünü ve mezkûr şekilde onlardan bahsettiğini söylemektedir. Bu noktada şu soru akıllara gelmektedir: Hz. Ali, Şam halkıyla savaşmadan tam bir yıl önce Cemel Savaşı'nda Aîşe, Talha ve Zübeyr ile savaştı. Bu durumda Hz. Ali'nin Şam halkıyla savaşmak için yola çıktığı sırada neden bu sahabilerden bahsedilmiştir?

Ayrıca rivayette H. 39 yılında meydana gelen olaylardan biri olan Dahhâk b. Kays'ın baskınından bahsedilmektedir. Taberî, Dahhâk'ın Hz. Ali'nin idaresi altındaki bölgelere yaptığı baskını şöyle anlatmıştır: (H. 39'da) Muaviye Dahhâk b. Kays'ı göndererek Vâkisa'nın aşağı kısımlarından geçmesini ve Ali'ye itaat eden bütün bedevilere saldırmasını emretti. ..." Bütün bunlar *el-İmâme ve's-siyâse* müellifinin düştüğü çelişkilerdir.¹⁹⁵

Şaşırtıcı olan husus şu ki *el-İmâme ve's-siyâse*, Akîl'in kardeşi Hz. Ali'ye yazdığı mektupta Talha ve Zübeyr ile birlikte Hz. Aîşe'den bahsetmiş ancak Hz. Ali'nin kardeşi Akîl'in mektubuna verdiği cevapta onlardan tek kelime bile bahsetmemiş ve onları

¹⁹⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 149-150. Taberî'nin rivayetinin isnadında mechûl olan Ali vardır. Taberî'da başka bir yerde onun Ali b. Muhammed b. Ubeydullah b. Ömer b. Hattab olduğu belirtilmektedir. Ali el-Halebî'ye göre Ali b. Muhammed b. Ubaidullah b. Ömer b. Al-Hattab sekizinci tabaka ve üstündedir. el-Halebî onu tanımadığını belirterek bunun yanlış olduğunu söylemiştir. Ona göre doğrusu şu şekildedir: "Ali b. Muhammed Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattab'tan rivayet etmiştir. Bu kişi Mansûr b. Safiye'den rivayet eden el-Ömerî'dir. Ali b. Muhammed'i ise bulamadım ve tercümesine rastlamadım." Ali b. el-Halebî'nin bu sözleri önemlidir. Çünkü Taberî'nin tarihinde bu kişiden başka hatalı rivayetler kaydedilmiştir. Mezkûr rivayette "Ali b. Muhammed b. Avâne şöyle zikretmiştir." denilmiştir. Ancak bu yanlıştır. Doğrusu Ali b. Muhammed, Avâne'den naklen zikretmiştir." olmalıdır. Allah daha iyi bilir. Rivayette ayrıca Avâne b. Hakem yer almaktadır. Bu kişi zayıftır. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 281; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 247; Ekrem b. Muhammed el-Eserî, *el-Mu'cemü's-şagîr li-ruvâti'l-İmam İbn Cerîr et-Taberî*, I-II, Dâru'l-Eseriyye, Ürdün, Dâru İbn Affân, Kahire, I, 397.

tamamen görmezden gelmiştir. Halbuki Hz. Ali, mektubunda tulekânın çocukları, İbn Ebi's-Serh, Dahhâk b. Kays'ın baskını gibi Akîl'in bahsettiği her şeyi ayrıntılı olarak cevaplamıştır. Ancak mezkûr sahabilerden söz etmemiştir.

Burada bir noktanın altını çizmek istiyoruz. Bu rivayet, ortaya konulmasının üzerinden onlarca yıl geçen Şîî düşüncesi ve aşırıcılığının gelişimini ve daha sonra bu gelişmelerin rivayetlerin vaz edilmesi ve uydurulmasına etkisini bize göstermektedir. Çünkü *el-İmâme ve's-siyâse* kitabı, rivayeti sadece Ebü'l-Ferec'ten almıştır. Ebü'l-ferec de Ebû Mihnef'ten nakletmiştir. Bununla birlikte Ebü'l-Ferec Ebû Mihnef'in rivayetine çok şey ilave etmiştir. Ayrıca *el-İmâme ve's-siyâse* kitabı da daha çirkin şeyleri eklemiştir. Bu da Şîî düşüncesinin gelişimi ve rivayetlerinde uydurmaların artmasıyla ilgili doğal bir olgudur. Zira Ebü'l-Ferece el-İsfahânî ve Ebû Mihnef, koyu Şîîlikleri ve taassuplarına rağmen bu rivayetteki sahâbileri aşağılayacak kadar ileri gitmemişlerdir. Ancak *el-İmâme ve's-siyâse* kitabının yazarı, bunun çok ötesine gitmiştir. Bu husus, kitabın yazıldığı zamanla Ebû Mihnef ve Ebü'l-Ferec dönemleri arasındaki Şîî düşüncesinin gelişimindeki büyük farkı ortaya koymaktadır.

el-İmâme ve's-siyâse kitabının yanlışlıkla İbn Kuteybe nispet edilmesi ise sahabeye bu tür iftiralara atanların kendilerini böyle âlimlerin arkasında gizleme çabasından başka bir şey değildir.

el-İmâme ve's-siyâse'deki rivayette geçen “Benî Ümeyye'den tulekâların çocukları” ifadesiyle tulekânın çocukları Emevîlere bağlanmıştır. Bu ifade, Ebû Mihnef ve *el-Egânî* rivayetlerinde geçmemektedir.

el-İmâme ve's-siyâse'nin müellifi, *el-Egânî*'de geçen Kureyş'in Rasûlullah'a (s.a.v.) hakaret ettiğine dair rivayeti değiştirmiştir. Hz. Ali'nin dilinden aktarılan ifadeler şu şekildedir: “Böylece onun (yani Hz. Peygamber'in) hakkını bilemediler ve faziletini inkar ettiler. Ona savaş açtılar ve karşı her türlü çabayı gösterdiler. Ona karşı iki ordu gönderdiler. ...” Bu ifadeler *el-İmâme ve's-siyâse*'de sanki Hz. Ali için söylenmiş gibi şu şekilde değiştirilmiştir: “Onlar benim (emirlikteki) hakkımı göz ardı ettiler ve faziletimi inkar ettiler. Bana savaş açtılar ve Allah'ın nurunu söndürmeye çalıştılar. Allah'ım! Kureyş'i yaptığından dolayı cezalandır. Çünkü sıla-i rahmi kestiler, bana karşı çıktılar, amcamın oğlunun yetkisini benden aldılar ve kendilerinden daha

yakın ve daha hak sahibi olduğum ve kimsenin iddia etmediği şekilde İslam'a onlardan önce girdiğim kişilere teslim ettiler.”

el-İmâme ve's-siyâse rivayetinin geri kalanı, lafızlar biraz değişse de anlam olarak *el-Egâni* ve *Şerhu Nehci'l-belâga*'daki rivayetlerin aynısıdır.

Akıl b. Ebî Tâlib'le ilgili olarak Zehebî, İbn Asâkir, İbnü'l-Esîr, ve İbn Hallikân gibi bazı kaynaklar, onun kardeşinin, Ali ve Muâviye arasında anlaşmazlık çıktığında Ali'yi bırakıp Muâviye'nin yanına gittiğinden bahsetmektedir. Bu ise Ebû Mihnef ve ona benzer rivayetlerdeki anlatıma zıttır. Örneğin Zehebî şöyle nakletmektedir: "Akıl, Ali'ye gelerek fakir ve muhtaç olduğunu söyledi. Ali de ona "Sana atâ verinceye kadar sabret." dedi. O ise ısrar etti. Bunun üzerine Ali bir adama şöyle dedi: Elinden tut ve onu dükkanlara götür. Ona "Kilitleri kır ve dükkanlarda ne varsa al." de. Akıl ise "Beni hırsız mı yapmak istiyorsun?" deyince Ali "Sen de beni hırsız olarak alıp insanların parasını sana vermemi istiyorsun." diye cevap verdi. Akıl "Muâviye'ye geleceğim." deyince Ali "Serbestsin." dedi. Bunun üzerine Muâviye'ye gitti.¹⁹⁶

el-İmâme ve's-siyâse ve Akıl'ın Ali ile yazışmalarını nakleden *Şerhu Nehci'l-belâga* da Akıl'ın Hz. Ali'yi bırakıp Muâviye'nin yanına gittiğinden bahsetmektedir. Kanaatimizce Ebû Mihnef başta olmak üzere bunu zikretmeyen tarihçiler, Ebû Tâlib oğullarından kimsenin Hz. Ali'nin yanından ayrılmadığını veya Muâviye'ye katılmadığını vurgulamak istemişlerdir. Hatta Ebû Mihnef'in rivayeti, Akıl b. Ebî Talib'in kıssasını anlatırken, onun Hz. Ali'nin yanından ayrılmasını, umre yapmak gibi dinî bir kisveye büründürmüştür.¹⁹⁷

1.2.2. Hz. Ali'nin Şâm Valiliği Konusunda Arkadaşlarıyla İstişaresi

Ebû Mihnef'in rivayetleri

Birinci rivayet: Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Muğîre b. Şu'be, Ali'ye şöyle dedi: Muâviye'yi Şam'da bırakmanı ve valiliğini ona vermeni, Talha ve Zübeyr'i de Basra ve Kûfe'ye vali tayin etmen gerektiğini düşünüyorum. Böylece insanlar seninle birlikte hareket ederler. Abdullah b. Abbas ise şöyle dedi: Kûfe ve Basra hazinenin kaynağıdır. Eğer onların valiliğini o ikisine versen, onların sana baskı

¹⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 422; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLI, 21; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 61; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, VI, 156

¹⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 71; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, II, 172, IV, 92.

yapmalarından emin olmam. Muâviye'yi Şam'a vali tayin edersen, valiliği sana fayda etmez. Bunun üzerine Muğîre şöyle dedi: Muâviye'nin iktidarını elinden alman gerektiğini düşünmüyorum. Çünkü o şimdi seni amcaoğlunu öldürmekle suçluyor. Onu azledersen seninle savaşı. Onu (Şam'a) tayin ve sözümü dinle. Hz. Ali bunu reddetti ve İbn Abbas'ın dediğini kabul etti.¹⁹⁸

İkinci rivayet: Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Ali, Abdullah b. Abbas'a şöyle dedi: Şam'a git. Seni oraya görevlendirdim. İbn Abbas şöyle dedi: Bana göre bu (görüş) doğru değildir. Muâviye Osman'ın amcaoğlu ve atadığı kişidir. Şam halkı da onunla beraberdir ve ona itaat etmektedirler. Osman'dan dolayı beni öldürmesinden emin değilim. Eğer beni öldürmezse yargılayıp hapse atar. Fakat sen ona mektup yazarak valilik vaadi ver. İşlerin düzeldiği zaman istersen beni gönderirsin.¹⁹⁹

Rivayetin değerlendirilmesi:

Bu bölümde aynı konuyu ele alan Ebû Mihnef'in iki rivayetini ele alacağız. Ebû Mihnef'in rivayetlerine benzer iki rivayet daha vardır. Buna karşılık farklılık arz eden üç rivayet vardır. Öncelikle benzer olan rivayetleri, daha sonra da farklı olanları zikredeceğiz.

Birinci rivayet: Nasr b. Muzâhim'in rivayeti, Ebû Mihnef'in ilk rivayetiyle aynıdır. Bu rivayete göre Muğîre b. Şu'be, Hz. Ali'den Muâviye'yi Şam'da tutmasını istemistir. Hz. Ali bir süre sonra bunu hatırlamakta ve insanlara şöyle aktarmaktadır: “Muğîre b. Şu'be, Medine'de bulunduğum sırada Muaviye'yi Şam'a tayin etmemi tavsiye etmişti. Fakat ben bunu kabul etmedim. Allah yoldan çıkanlardan destek almayı bana nasip etmedi.”²⁰⁰

Esasen Muğîre b. Şu'be, işin başında Hz. Ali'nin valileri yerlerinde bırakması gerektiğini kendisine söylemişti. Ona göre Hz. Ali valileri ilk önce görevlerinden

¹⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 209.

¹⁹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 208. Belâzürî rivayeti senedsiz olarak Ebû Mihnef'ten nakletmiştir. Senedin başında “Ebû Mihnef ve başkaları dediler ki” demekle yetinmiştir. Ebû Mihnef'in metrûk olduğunu daha önce belirtmiştik. “Başkaları” ise temrîz ifadesidir ki râvileri mechûldür. Ayrıca senedde inkıta vardır. Dolayısıyla kabul edilmez.

²⁰⁰ Nasr b. Muzâhim, *Kitâbü vak'ati Şiffîn*, 52

almamalı. Şayet itaat edeceklerine dair haber gönderecek olurlarsa, bu aşamalardan sonra onlara ya azletmeli ya da görevlerinde bırakmalıydı.²⁰¹

İkinci rivayet: İbn Sa'd *eṭ-Ṭabaḳāt*'ta İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Osman beni çağırdı ve hacca gönderdi. Bunun üzerine Mekke'ye gittim. İnsanlara hac yaptırdım ve onlara Osman'ın mektubunu okudum. Daha sonra Medine'ye geldim. O sırada Ali'ye biat edilmişti. Bana “Şam'a git. Seni oraya görevlendirdim.” dedi. Ona şöyle dedim: “Bu doğru bir görüş değildir. Muâviye Osman'ın amcaoğlu ve Şam'a atadığı kişidir. Osman'dan dolayı boynumu vurmasından emin değilim. Ya da en azından beni yargılamak için hapse atar.” Ali ise “Neden?” diye sordu. Ben de şöyle dedim: “Seninle benim aramdaki yakınlıktan dolayı. Sana yüklenen şey bana da yüklenir. Ama Muaviye'ye yaz, ona bir söz ver.” Ancak Ali bunu reddetti ve şöyle dedi: Vallahi bu asla olmaz.²⁰² Rivayet zayıftır.²⁰³ Bu rivayet olayları bakımından Ebû Mihnef'in ikinci rivayetine çok yakındır.

Ebû Mihnef'in iki rivayetinin anlamına aykırı olan rivayetler ise şunlardır:

Birinci rivayet: İbn Sa'd *eṭ-Ṭabaḳāt*'ta uzun bir rivayeti nakletmiştir. İbn Asâkir de *Târîhu medîneti Dımaşk*'te Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Ömer b. Hattâb'ın tarafından Şam'a vali tayin edilmesinden ve daha sonra insanların Hz. Osman'ın kanı üzerine ona biat etmelerinden bahsetmektedir. Rivayet şu şekildedir: Medine'de Ali b. Ebî Tâlib'e biat edildi. Abdullah b. Abbas ve Hasan b. Ali ona şöyle dediler: Muâviye'ye bir mektup yazarak onun görevine devam edeceğini bildir ve onu yerinden alma. Çünkü tamah edecektir. Kendisi ve çevresi sana yeter. Eğer biat ederse istersen yerinde bırakır, istersen azledersin. Hz. Ali onlara şöyle dedi: Onu azletmeyeceğime dair Allah'ın ahdini ve sözünü vermedikçe o razı olmaz. Onlar ise ona bir söz veya ahit vermemesini söylediler. Bu durum Muâviye'ye ulaşınca şöyle dedi: “Allah'a yemin olsun ki ben onun

²⁰¹ İsmail Altun, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, 132.

²⁰² İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt (mütemmimü's-şahabe eṭ-ṭabaḳâtü'l-hâmise)* I-II, tahkik: Muhammed b. Sâmîl es-Sülemî, Tâif 1993, I, 173-174.

²⁰³ Rivayetin isnadında Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî ve İbn Ebî Sebra yer almaktadır. *eṭ-Ṭabaḳāt* muhakkiki Muhammed Abdulkadir Atâ senedinin çok zayıf olduğunu, Vâkıdî ve şeyhi Ebû Bekir b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî Sebra'nın metrûk olduğunu söylemiştir. İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt (mütemmimü's-şahabe eṭ-ṭabaḳâtü'l-hâmise)*, I, 173.

valisi olmayı asla kabul etmeyeceğim, ona biat etmeyeceğim ve ona gitmeyeceğim.”²⁰⁴
Rivayet zayıftır.²⁰⁵

Bu rivayet, hadiseler bakımından Ebû Mihnef'in birinci rivayetine yakın olmakla birlikte, iki yönden onunla çelişmektedir. İlk olarak bu rivayette Hz. Ali'den Muâviye'yi Şam'da bırakmasını isteyen kişi, oğlu Hasan ve İbn Abbas'tır. Ebû Mihnef'in ilk rivayetine göre ise bu hususta Hz. Ali'ye tavsiye veren kişi Muğîre b. Şu'be'dir. İkinci olarak Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Ali'nin Muğîre'nin Muâviye'yi Şam'a vali tayin etme tavsiyesini reddetmiş ve İbn Abbas'ın tavsiyesine uymuştur. İbn Abbas Muâviye'yi Şam'a vali olarak tayin etmesi durumunda ondan bir fayda gelmeyeceğini söylemiştir. Bu ise bu rivayete zıttır. Çünkü bu rivayete göre İbn Abbas ve Hasan “Muaviye'ye mektup yaz, işinde bırakacağını söyle ve onu yerinden etme.” demiştir.

İkinci rivayet: Ali b. Ebî Tâlib'in Muâviye b. Ebî Süfyân'a biat ile ilgili mektubu kısmında Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'ta geçen zayıf rivayetine göre Ali, Muâviye'ye şöyle yazdı: “Osman senin amcanın oğlu ise, ben de senin amcanın oğluyum. Eğer o senin amcanınsa, ben de senin amcanınım ve sana, ne isen öyle olmanı emrettim. O halde üzerinde hakkın neyse ona göre hareket et.” dedi.²⁰⁶ Belâzürî'nin bu rivayeti, bizzat Hz. Ali'nin Muâviye'ye Şam'da kalması noktasında umut ve vaat verdiğini belirtmektedir. Ancak Ebû Mihnef'in ilk rivayeti, Hz. Ali'nin Muâviye'yi Şam'da bırakmaktan imtina ettiğini ifade etmektedir.

Üçüncü rivayet: Zehebî Ebû Mihnef'in ikinci rivayetindeki olayları anlatan bir rivayet nakletmektedir. Ancak bu rivayet, Ebû Mihnef'in rivayetin tam tersidir. Rivayet şöyledir: İbn Abbas Ali'ye “Beni Muaviye'ye gönder. Vallahi ona sağlam bir hile hazırlayacağım.” dedi. Ali ise şöyle dedi: Ben senin ve onun hilesine muhtaç değilim. Ona kılıçtan başka bir şey de vermeyeceğim. Ta ki hak batıla galip gelsin. Bunun üzerine İbn Abbas bunun dışında bir yol olduğunu söyledi. Ali nasıl diye

²⁰⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakât (mütemmimü's-şahabe eş-tabakâtü'r-râbi'a)* I-II, tahkik: Abdülazîz Abdullah es-Selûmî, Tâif 1995, I, 133; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LIX, 117.

²⁰⁵ Hz. Ali ile Muâviye'nin yazışması kısmında bu rivayetin bir kısmını zikretmiş ve râvilerden İbn Ebî Sebre'nin mechûl olduğunu belirtmiştik. Ayrıca Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm irsâl yapmıştır. Bu râvi H. 65'de doğmuş ve H. 135'te vefat etmiştir. Dolayısıyla bu olaylara şahit olmamış ve görenlerden rivayet etmemiştir. İbn Sa'd ve İbn Asâkir bu uzun rivayette bazı hadiseleri nakletmiştir. Ancak râvilerden biri, bu olayları tek bir senedle rivayet etmiş görünmektedir. Zehebî de İbn Sa'd ve İbn Asâkir'in benzerini rivayet etmiştir. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 522.

²⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 212.

sorunca şöyle dedi: Çünkü ona itaat edilir, isyan edilmez. Sana ise az bir şeyden dolayı isyan edilir ve itaat edilmez. Ali, Irak halkı kendisi hakkında ihtilafa düştüğü zaman şöyle dedi: İbn Abbas'a maşallah. O gayba ince bir perdeden bakıyor.”²⁰⁷ Rivayet zayıftır.²⁰⁸ Ayrıca Ebû Mihnef'in ikinci rivayetine zıttır. Ebû Mihnef'in ikinci rivayetine göre Hz. Ali İbn Abbas'ı Muâviye'nin yerine geçmesi için görevlendirdiğinde İbn Abbas, Muaviye'nin Ali ile akrabalığı nedeniyle kendisini öldüreceği veya hapse atacağı korkusunu dile getirmiştir. Bu rivayete göre ise bizzat İbn Abbas, Muâviye'yi kandırmak ve onunla makul bir şekilde konuşmak için Hz. Ali'den kendisini Şam'a göndermesini istemiştir.

Abdullah b. Abbas da bu konuda Hz. Ali'ye bazı tekliflerde bulunmuştur. O, Hz. Ali'nin Muâviye'yi yerinde bırakması gerektiğini, bu takdirde Muâviye'nin kendisine beyat edeceğini ifade etmiş ve daha sonra bir yolunu bulup Muâviye'yi bu görevden bizzat kendisinin alacağına belirtmiştir. Ancak Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ın tavsiyelerini de dikkate almamıştır.²⁰⁹

²⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 522-524.

²⁰⁸ Zehebî Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selam'ın hadisi işittiği kimselerden rivayet ettiğini belirtmiştir. Ebû Ubeyd'din kendisinden naklettiği kişi kimdir? Ayrıca rivayetin senedinde Ebû Sinân el-İclî de yer almaktadır. Zehebî onun meçhûl olduğunu söylemiştir. Buna ek olarak Ebû Sinân rivayeti mürsel olarak nakletmiş ve kimden aldığını zikretmemiştir. Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, II, 789

²⁰⁹ İsmail Altun, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği*, 132.

İKİNCİ BÖLÜM

EBU MİHNEF'İN CEMEL SAVAŞINA DAİR RİVAYETLERİ

2.1. CEMEL SAVAŞINDAN ÖNCE MEYDANA GELEN OLAYLAR

2.1.1. Talha ve Zübeyr'in Umre İçin İzin İstemesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: “Talha ve Zübeyr, Ali'den umre için izin istediler. Ali şöyle dedi: Belki de Şam'a veya Irak'a gitmek istiyorsunuz. Onlar ise “Allah'tan af dileriz. Biz sadece umre yapma niyetindeyiz.” Bunun üzerine Ali onlara izin verdi. Hemen hızlı bir şekilde yola çıktılar ve giderken de “Hayır vallahi, bizim Ali'ye bir biat borcumuz yok. Ona kılıç zoruyla biat ettik!” dediler. Bu haber Ali'ye ulaştı. Ali, “Allah onları en uzak bir memlekete ve en sıcak bir ateşe atsın!” dedi. Ali, Osman b. Huneyf el-Ensârî'yi Basra'ya vali yaptı. Osman Basra'ya gelince karşısında Abdullah b. Âmir b. Küreyz b. Rebî'a b. Habîb b. Abdüşems'in vekili olan - Benî Abdüşems'in müttefiği- İbn Âmir el-Hadramî'yi buldu. Hemen onu tutukladı ve Basra'yı kontrol altına aldı.”²¹⁰

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayetin metnine göre Talha ve Zübeyr umreye gitmek için Ali'den izin istemiştir. O da onlara izin vermiştir. Bu izin diğer rivayetlerde de zikredilmiştir.

Birinci rivayet: Taberî'nin Seyf b. Ömer'den naklettiği rivayete göre Talha ve Zübeyr, Ali'den umre yapmak için izin istediler. O da kendilerine izin verdi. Onlar da Mekke'ye doğru gittiler.²¹¹

İkinci rivayet: Seyf b. Ömer'in diğer bir rivayetine göre Talha ve Zübeyr, Osman'ın öldürülmesinden dört ay sonra Mekke'ye gittiler.²¹²

²¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 222. Rivayetin isnadında mechûlü'l-hâl olan Abbas b. Hişâm yer almaktadır. Abbas metrûk olan babası Hişâm'dan rivayet etmiştir. Ayrıca daha önce durumunu belirttiğimiz Ebû Mihnef de râviler arasındadır.

²¹¹ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 4.

²¹² Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 8-9.

Talha ve Zübeyr'in umreye gitmek için izin istediklerine dair rivayetler Ebû Mihnef'in rivayetinden biraz farklıdır. Bu rivayetler ile Ebû Mihnef'in rivayeti arasında iki fark vardır.

Bu iki rivayette “Belki de Şam veya Irak'a gitmek istiyorsunuz.” Onlar ise ‘Allah'tan af dileriz. Biz sadece umre yapma niyetindeyiz.” kısmı yer almamaktadır.

Ayrıca Hz. Ali'nin “Allah onları en uzak bir memlekete ve en sıcak bir ateşe atsın!” sözü yoktur. Bu iki ifade Ebû Mihnef'in rivayetinde yer almaktadır.

Ebû Mihnef'in rivayetinin ikinci bölümünde Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye biatlarını inkar ettiklerinden ve sadece kılıç zoruyla biat ettiklerini söylemelerinden bahsedilmektedir. Rivayete göre Ali onlara izin verince hemen hızlı bir şekilde yola çıktılar ve şöyle demeye başladılar: “Hayır vallahi, bizim Ali'ye bir biat borcumuz yok. Ona kılıç zoruyla biat ettik!”

Çeşitli kaynaklarda bu rivayetle aynı anlamda olup onu destekleyen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin çoğunun zayıf olduğunu Sahabenin Hz. Ali'ye zorla biat ettiğine dair bölümde belirtmiştik. Bu nedenle onları yeniden tekrar etmeyeceğiz.

Ebû Mihnef'in rivayetinde Ali b. Ebî Tâlib'in İbn Hanîf'i Basra'ya vali olarak atadığı ve İbn Âmir'i görevden aldığı belirtilmektedir. Rivayet şöyledir: Ali, Osman b. Huneyf el-Ensârî'yi Basra'ya vali yaptı. Osman Basra'ya gelince karşısında Abdullah b. Âmir b. Küreyz b. Rebî'a b. Habîb b. Abdüşems'in vekili olan - Benî Abdüşems'in müttfeği- İbn Âmir el-Hadramî'yi buldu. Hemen onu tutukladı ve Basra'yı kontrol altına aldı.

İbn Sa'd, Zehebî ve İbn Manzûr gibi bazı kaynaklarda aynı rivayet biraz farklı olarak geçmektedir. Bu rivayetlerde İbn Âmir el-Hadramî'nin hapsedilmesi ve Basra'nın azledilmesinden söz edilmemektedir. Rivayet şöyledir: İbn Âmir bunu görünce beytülmaldeki her şeyi aldı ve Basra'da Abdullah b. Âmir el-Hadramî'yi yerine bıraktı. Daha sonra Mekke'ye Talha, Zübeyr ve Aişe'nin yanına gitti. İbn Âmir Basra'dan ayrıldığında, Ali oraya Osman b. Hanîf el-Ensârî'yi gönderdi. Osman Talha, Zübeyr ve Aişe oraya gelene kadar Basra'da kaldı.²¹³

²¹³ İbn Sa'd, *eş-Şabâkâtü'l-kübrâ*, V, 35-36; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 6; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk* I-XXIX, tahkik: Rûhiyye en-Nehhâs vd., Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1984, XII,

Bu rivayetin yapısında dikkat çekici bir husus vardır. Birinci kısmı Talha ve el-Zübeyr'in izin istemesiyle ilgili olup Medine'de gerçekleşmiştir. İkinci kısım ise Ali'nin Osman b. Hanîf'i Basra'ya vali tayin etmesinden bahsetmektedir. Bu ise Basra ile ilgilidir. Bu iki kısım arasında bir münasebet görülmemektedir. Bu kısmı râvinin mi yoksa Belâzürî'nin mi ilave ettiğini bilmiyoruz.

2.1.2. Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Mekke'de Buluşup Ardından Basra'ya Gitmeleri

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Talha ve Zübeyr , Hz. Aişe'ye gelip Hz. Ali'ye karşı çıkmasını istediler. Hz. Aişe “Savaşmamı mı istiyorsunuz?” diye sordu. Onlar ise “Hayır. Ancak insanlara Osman'ın mazlûm olarak öldürüldüğünü söyler ve hilafetin Müslümanlar arasında şûrâ ile olmasına davet edersin. Böylece Ömer b. Hattab'ın bıraktığı hale geri dönerler ve aralarını düzeltirsin.” dediler.

O sırada Saîd b. el-Âs b. Saîd b. Ümeyye, Mervân b. el-Hakem b. Eb'il-Âs b. Ümeyye, Abdurrahman b. Attâb b. Esîd b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye ve Muğîre b. Şu'be es-Sekafî Medine'den çıkmış ve Mekke'ye gelmişlerdi. Bunlar Hz. Ali'den ayrılıp Osman'ın katillerini cezalandırmak konusunda anlaşmışlardı. Muğîre, insanları teşvik ediyor ve Hz. Osman'ın kanını talep etmeye çağırıyordu. Daha sonra iki gruptan da ayrılarak Tâif'e gitti. Hz. Aişe de şöyle demeye başladı: Osman, mazlûm olarak öldürüldü. Ben de sizi onun katillerini cezalandırmaya ve hilafeti yeniden şûrâya döndürmeye çağırıyorum.

Ümmü Seleme b. Ebî Ümeyye de Mekke'de idi ve şöyle diyordu: Ey insanlar! Allah'tan korkmanızı tavsiye ediyorum. Eğer Ali'ye uyduysanız ona razı olun. Allah'a yemin ederim ki şu zamanda ondan hayırlısını bilmiyorum.

Talha, Zübeyr, Aişe ve yanlarında toplanan 3000 kişi ile birlikte yola çıktılar. Bunların içinde Mekke ve Medineli 900 kişi vardı.

287-288. Metinde geçen ibare matbu kaynaklarda şu şekildedir: “الأنصاري حنيف بن عثمان إليهما علي بعث” (Hz. Ali onlara Osman b. Hanîf el-Ensârî'yi gönderdi.) Bu cümlede geçen müsenna zamiri (هما) cümleye uymamaktadır. Bu yüzden müfred müennes zamir (ها) ile değiştirdik.

Aişe yolda iken köpek havlaması işitince “Bu hangi su?” diye sordu. Onlar da “Hav’eb suyu.” dediler. Hz. Aişe de şöyle dedi: “İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râciûn. Beni geri çevirin. Beni geri çevirin. Çünkü ben Ben Resûlullah’tan işittim. Diğer hanımları yanında olduğu halde ‘hanginize Hav’eb köpekleri uluyacak?’ demişti. Sonra geri dönmeye karar verdi. Bunun üzerinde Abdullah b. Zübeyr yanına gelerek şöyle dedi: “Bu suyun Hav’eb olduğunu söyleyenler, yalan söyledi.” Ayrıca Âmir oğullarından elli kişiyi getirdi. Onlar da Abdullah’ın doğru söylediğine şahitlik ettiler.

Mervân b. el-Hakem müezzinleri idi. “Namaz için kimi çağırayım?” diye sorunca Abdullah b. Zübeyr “Ebû Abdillâh’ı çağır.” dedi. Muhammed b. Talha ise “Ebû Muhammed’i çağır.” dedi. Aişe ise “Sana ne oluyor Mervân? İnsanların kışkırtıp birbirlerine düşürmek mi istiyorsun? Büyüklere kıldırısın.” dedi. Bunun üzerine namazı Zübeyr kıldırdı.

Aişe ve yanındakiler Basra’ya yaklaşıncâ Osman b. Huneyf onlara İmrân b. el-Husayn el-Huzâî ve Ebü’l-Esved ed-Düelî’yi gönderdi. İki elçi, Ebû Mûsâ kuyuları civarında grupta görüştü ve onlara şöyle dediler: “Niçin geldiniz?” Onlar, “Osman’ın katillerini cezalandırmak ve hilafeti şûrâya döndürmek istiyoruz. Çünkü biz, onun (halk üzerinde kullandığı) kamçısı ve değneğine kızmıştık. Kılıcına (onunla öldürülmesine) kızmayalım mı?”

Elçiler Aişe’ye şöyle dediler: “Allah sana evinde oturmanı emretti. Çünkü sen, Rasûlullah’ın mahremi ve eşisin.” Aişe, Ebü’l-Esved’e şöyle dedi: “Ey Ebü’l-Esved! Benim hakkımda söylediklerin bana ulaştı.”

Bunun üzerine İmrân ve Ebü’l-Esved Osman b. Huneyf’in yanında döndüler. Ebü’l-Esved şöyle dedi:

يا بن حنيف قد أتيت فانفر ... وطاعن القوم وضارب واصر ... وابرز لهم مستلثما وشم

Ey İbn Huneyf! Sana gelindi, Haydi çık. Vuruş, çarpış ve sabret. Kılıcını ve zırhını kuşanarak meydana çık ve hazırlan.

Osman b. Huneyf şöyle dedi: “Haremeyn’in Rabbine and olsun ki bunu yapacağım.”

Daha sonra insanları çağırdı. Onlar da silahlarını kuşandılar. Talha, Zübeyr ve Aişe, Benî Süleym yakınlarındaki deve ahılına girince Basralılar, Osman'ın yanında yaya ve atlı olarak geldiler. Talha bir konuşma yaparak şöyle dedi: Osman, ilk Müslümanlardan ve ilk muhacirlerden fazilet ehli biriydi. Bazı işler işledi. Biz de bu yüzden ona kızdık, onu bıraktık ve onu hoş görmedik. Sonra kendisine bir fırsat verilmesini istedi. Biz de verdik. Sonra rızası ve istişaresi olmadan bu ümmetin idaresini zorla alan bir kişi ona saldırdı ve onu öldürdü. Bu konuda salih ve muttakî olmayan kişiler ona yardım ettiler ve Osman'ı beri ve tevbe etmiş bir müslüman olarak öldürdüler. Bizler de sizi onun katillerini cezalandırmaya çağırıyoruz. Çünkü o, mazlum bir halifeydi.

Zübeyr de buna benzer şekilde konuştu. İnsanlar ihtilafa düştüler. Bir kısmı, onların doğru söylediğini, bir kısmı yalan söylediklerini ifade etti. İnsanların içinde Osman'a en sert şekilde karşı çıkanlardı. Sesler yükseldi. Sonra Aişe devesinin üzerinde hevdeci içinde getirildi. Aişe şöyle dedi: "Sus, sus." Daha sonra keskin ve açık bir dille konuşmaya başladı. İnsanlar da onu dinlemeye başladılar. Aişe şöyle dedi:

"Osman, sizin halifenizdi. Rabbine tevbe ettikten ve hatasından döndükten sonra mazlum olarak öldürüldü. Allah'a yemin olsun ki kanının dökülmesine sebep olacak dereceye gelmemişti. Hak için katillerinin cezalandırılması ve öldürülmeleri, hilafetin de şûrâ ile olması gerekir."

Bazıları Aişe'nin doğru söylediğini, Bazı râviler de yalan söylediğini belirtti. Öyle ki ayakkabılarıyla birbirlerine kavga ettiler, ayrılığa düşüp iki gruba ayrıldılar. Bir grup Aişe ve arkadaşlarının tarafına geçti. Diğer fırka ise İbn Huneyf'in tarafına geçti. İbn Huneyf'in atının üzerinde Hukeym b. Cebele vardı. Hukeym şöyle diyerek atıldı:

خيلى الى أنھا قریش ... ليردينها نعيمها والطيش

Ey atım! Haydi Kureyş'le savaşalım. Saadet ve kafa karışıklıkları onları öldürecek.

Daha sonra savaşa hazırlandılar. Böylece Zâbüka'ya vardılar. Sabah olunca Osman b. Huneyf üzerlerine yürüdü ve onlarla şiddetli bir şekilde savaştı. Çok sayıda kişi öldü ve yaralandı.

Bunun üzerine insanlar, sulha çağırdılar ve Hz. Ali'nin gelişine kadar birbirlerine saldırmayacaklarına dair anlaşma yaptılar. Anlaşmada çarşıda ve su kaynağında birbirlerine saldırmamaları; emirlik, beytûlmâl ve caminin Osman bin Huneyf'in elinde kalması; Talha, Zübeyr'in ve yanlarındakilerin istedikleri yerde kalmaları şart koşuldu. Böylece insanlar silahlarını bırakıp ayrıldılar.

Talha ile Zübeyr tartıştı. Talha dedi ki: Vallahi eğer (Ali) Basra'ya gelse boynumuzu vurur. Bunun üzerine geceleyin İbn Huneyf'i gafil avlayarak ona saldırmaya karar verdiler. Arkadaşları ile de bu hususta anlaştılar. Karanlık ve rüzgarlı bir gece olunca İbn Huneyf'e geldiler. İbn Huneyf insanlara yatsı namazını kıldırıyordu. Baskın yapıp onu ele geçirdiler ve sakalı ile bıyıklarını yoldular. İbn Huneyf onlara şöyle dedi: "Kardeşim Sehl Medine'de yaşıyor. Allah'a yemin ederim ki eğer bana bir diken batsa çocuklarınızı kılıçtan geçirir". Bu sözü Talha ve Zübeyr'e söylemişti. Onlar da durdular ve onu hapsettiler.

Daha sonra Abdullah bin Zübeyr'i bir grupla beytûlmâl'e gönderdiler. Orada bir rivayete göre kırk, başka bir rivayete göre ise 400 kişiden oluşan kiralık bir asker grubu vardı. Bunlar, Ali gelmeden beytûlmâl'i teslim etmeyi reddettiler. Bu yüzden onları ve salih bir kul olan reisleri Ebû Seleme ez-Züttî'yi²¹⁴ öldürdüler.

Osman b. Huneyf ve yanındakiler hapsedildi. Talha ve Zübeyr, namaz kıldırmak için öne geçmek istediler. İkisine de halife olarak değil, emir olarak biat edilmişti. Zübeyr daha yaşlıydı. Daha sonra gün aşırı namaz kıldırma hususunda anlaştılar.

Hukeym b. Cebele el-Abdî de yanında 300 kişi ile Zâbüka'ya vardı. Bunların içinde yetmiş kişi, kendi kavminden idi. Kardeşleri Eşref, Hakîm ve Za'l de yanındaydılar. Talha ve Zübeyr, bunların yanına giderek dediler ki: "Ey Hukeym! ne istiyorsun?" Şöyle dedim: "Osman b. Huneyf'i serbest bırakmanızı, emirlik evine götürmenizi, beytûlmâl'i ona teslim etmenizi ve Ali'nin gelişine kadar geri dönmenizi istiyorum." Onlar bunu kabul etmediler ve savaştılar. Bunun üzerine Hukeym şöyle dedi:

²¹⁴ Zütt Sindli bir topluluktur. Züttî elbiseleri onlara nispet edilir. Bir görüşe göre zütt Hindistan'dan gelen Araplar olup Hindistanlı bir topluluktur. Diğer bir görüşe göre Sudan ve kızilderililerden bir ırktır. Zencten zenci, Rum rumî gibi kelimenin müfredi züttîdir. Zütt'ün Basra'daki Sindli Sebâbice olduğu da söylenmiştir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 7/308.

أضربهم باليابس ... ضرب غلام عابس ... من الحياة آيس

Onlara sertçe vuracağım. Çatık kaşlı bir adamın vuruşu gibi. Hayattan ümit kesmiş bir adamın.

Daha sonra bacağına bir darbe aldı. O da bacağına keserek kendisini yaralayan adama fırlattı ve onu öldürdü. Sonra şöyle demeye başladı:

يا نفس لا تراعي ... إن قطعوا كراعي ... إن معي ذراعي

“Ey nefis! Boşver. Dizden aşağıyı kesseler, kollarım var benim.

Ayrıca şöyle diyordu:

ليس عليّ في الممات عار ... والعار في الحرب هو الفرار ... والمجد أن لا يفضح الذمار

Ölümde utanç yoktur. Savaşta utanç, kaçmaktır. Şeref, mukaddesatı ifşa etmemektir.

Savaşta Hukeym ve kavminden yetmiş kişi öldürüldü. Bunların arasında üç kardeşi de vardı.”²¹⁵

Rivayetin değerlendirilmesi

Belâzürî, iki rivayeti bir rivayette birleştirmiştir. Çünkü rivâyetin senedinde “Ben onların rivayetlerini naklettim ve bir kısmını diğerine ekledim.” demektedir. Bu da onun, iki rivayeti birleştirip tek metin haline getirdiği anlamına gelmektedir. Metnin girişinde de her iki rivayetin senedini zikretmektedir.²¹⁶

Rivayet, Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Cemel Savaşı'nın hemen öncesine kadar olan tarihi olayların seyrini özetlemektedir. Ancak her yerde Talha, Zübeyr, Aişe ve onlarla birlikte olanların imajını çarpıtmaktadır. Rivayetin içinde yer alan on iki hususu şu şekilde sıralayabiliriz: Hz. Osman'ın intikamını almak ve Hz. Ali'yi

²¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 223-229.

²¹⁶ Rivayetin iki senedi bulunmaktadır. Birinci rivayet, Ravh b. Abdülmü'min, ikinci rivâyet ise Abbas b. Hişâm kanalıyla gelmiştir. Her iki rivayet de zayıf olup kabul edilmemektedir. Birinci rivayetin senedinde İbn Ca'debe bulunmaktadır. Bu kişi kezzâbtır. İkinci rivayette ise Abbas b. Hişâm el-Kelbî vardır. Bu kişi, mechûldür. Babası ve dedesinin rivayet ettiği hadisler metrûktür. Ayrıca senedde Ebû Mihnef vardır. Bu kişi de bizce merdûttur. Her iki rivayette munkatı'' olup senedinde sahabe veya olaya şahit olan tabiîn zikredilmemektedir. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 281.

halifelikten azletmek için uzlaşılması, bir grup Sahabenin Mekke’de bir araya gelmesi, Hz. Ali’nin halifeliğine karşı Ümmü Seleme’nin tutumu, Basra’ya giden asker sayısı, Hav’eb kuyusuna varış, İbn Zübeyr’in insanlara namaz kıldırması, Hz. Aişe’nin İmrân b. el-Husayn el-Huzâ’î ve Ebü’l-Esved ed-Düelî ile görüşmesi, İmrân b. el-Husayn el-Huzâ’î ve Ebü’l-Esved ed-Düelî’nin, Osman b. Huneyfe geri dönmesi ve Benî Sâlim yurdu yakınlarındaki deve ahlında Hz. Talha, Zübeyr ve Aişe’nin konuşma yapmaları, Zâbûka’da savaşın başlaması ve ardından barış yapılması, Osman b. Huneyf’in Talha ve Zübeyr tarafından tutuklanması, Talha ve Zübeyr’in kiralık askerleri öldürmesi, ikinci Zâbûka savaşı ve Hukeym b. Cebile el-Abdî’nin öldürülmesi. Bütün bu konulara dair değerlendirmelerimiz şu şekildedir:

Ebû Mihnef rivâyetinin birinci bölümünden iki şey anlaşılmaktadır: Birincisi Talha ve Zübeyr’in Aişe’den Ali’ye karşı çıkmasını istemeleri, ikincisi ise Aişe’nin, Talha ve Zübeyr’in dediği gibi Osman’ın mazlûm olarak öldürüldüğünü söylemesidir. Rivayete göre Talha ve Zübeyr, Hz. Aişe’ye gelip Hz. Ali’ye karşı çıkmasını istediler. Hz. Aişe “Savaşmamı mı istiyorsunuz?” diye sordu. Onlar ise “Hayır. Ancak insanlara Osman’ın mazlûm olarak öldürüldüğünü söyler ve hilafetin Müslümanlar arasında şûrâ ile olmasına davet edersin. Böylece Ömer b. Hattab’ın bıraktığı hale geri dönerler ve aralarını düzeltirsin.” dediler.

Rivayetin birinci kısmı olan Ali’nin hilafetten azledilmesini hususunu incelediğimizde Talha ve Zübeyr’in Medine’de Hz. Aişe’ye gelip Ali’ye karşı çıkmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü ikamet yerleri Medine idi. Ancak onlar Medine’de değil, Mekke’de bir araya geldiler. Diğer bir husus da Hz. Aişe’den Hz. Ali’ye karşı çıkmayı isteyip istemedikleridir.

Taberî tarihinde Hz. Ali’nin, Ebû Mihnef rivâyetinin bu bölümünü destekleyen bir ifadesi yer almaktadır: “Talha, Zübeyr ve Müminlerin Annesi emirliğime karşı çıkma hususunda birleştiler ve insanları ıslaha çağırdılar. Sizin cemaatinizden korkmasaydım sabrederdim. Eğer onlar vazgeçerlerse ben de vazgeçer ve onlardan bana ulaşanlarla yetinirim.” Ancak rivayet zayıftır.²¹⁷

²¹⁷ Bu rivayet, munkatı’ olsa da senedinde âlimlerin yalan söylemekle itham ettiği Seyf b. Ömer et-Temîmî yer almaktadır. Bu kişi metrûk olduğu için rivayet de metrûk olmaktadır. Taberî, *Târîhu’l-ümme ve’l-mülûk*, III, 5; İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecrûhîn*, I, 345.

Bu rivayet, Ahnef b. Kays'ın rivayetiyle çelişmektedir. Ahnef b. Kays Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'e hilafet için ilk ve en uygun adayın kim olduğunu sorduğunda hepsi de Hz. Osman'ın şehadetinden hem önce hem de sonra Ali b. Ebî Talib'i işaret etmişlerdir.²¹⁸

İkinci kısımda Hz. Aişe sanki Talha ve Zübeyr'in emirlerini ve planlarını uyguluyormuş gibi görünmektedir. Rivayete göre Hz. Aişe de şöyle de şöyle demeye başlamıştır: “Osman mazlum olarak öldürüldü. Ben de sizi onun katillerini cezalandırmaya ve hilafeti yeniden şûrâya döndürmeye çağırıyorum.”

Taberî'de Ebû Mihnef'in rivayetinin bu kısmını destekleyen bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayete göre Alkame, el-Eşter'e "Osman'ı ((r.a.) öldürmekte isteksizsiniz. Sizi Basra'dan ne çıkardı?" diye sordu. el-Eşter de “Onlar, Osman’a biat ettiler. Ama sonra bunu bozdular. Aişe'yi karşı çıkmaya zorlayan İbn Zübeyr'di." Rivayet zayıftır.²¹⁹

²¹⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 265; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 34; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 34-35. Ahnef b. Kays rivayetinin son bölümü, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye karşı çıktığını göstermektedir. Bu ise söylediklerimiz ve Ahmed b. Hanbel'in naklettiği hadisin manası ile çelişmektedir. Ahnef'in rivayeti dikkatli bir şekilde okunmalıdır. Çünkü bu rivayet, iki ayrı zamanda gerçekleşen iki olaydan bahsetmektedir. Birinci olay, Mekke'de Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr başta olmak üzere sahabilerin Hz. Ali'ye biat etme ve ona karşı çıkmama hususunda ittifak etmeleridir. İkinci olay ise grubun Hz. Osman'ın katillerinden intikam alma ve insanların arasını bulma niyetiyle Mekke'den çıkmasıdır. İki grup Basra'da bir araya geldi ve birkaç gün veya saat içinde Cemel Vakasına sebep olan bazı olaylar meydana geldi. Rivayetin sonu şu şekildedir: “Ahnef b. Kays şöyle dedi: Medine'de Ali'ye uğradım ve ona biat ettim. Daha sonra işin düzeldiğini düşünerek Basra'ya döndüm. Ben bu durumda iken birisi bana geldi ve “Müminlerin annesi Aişe, Talha ve Zübeyr Harbiye tarafına geldiler.” dedi. Ona “Onları ne getirdi?” diye sorunca “Mazlum olarak öldürülen Osman'ın kanı için senden yardım istemek için gönderdiler.” dediler. Bu haberden daha fazla başka bir şey beni korkutmadı. Onlara “Müminlerin annesi ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) havarisi onların yanındayken yenilmeleri çok tehlikelidir. Rasûlullah'ın (s.a.v.) amcasının oğlu ile savaşmak da çok tehlikelidir.” dedim. Onların yanında gidince “Mazlum olarak öldürülen Osman'ın kanı için senden yardım istemeye geldik.” dediler. Ben de “Ey müminlerin annesi! Allah aşkına, sana ‘bana (biatla ilgili) ne emredersin?’” diye sormadım mı? Sen de “Ali'ye (biat et)” dedin. “Onu emrediyor ve kabul etmemi mi istiyorsun?” diye sorunca sen de “Evet.” dedin. Aişe “Ancak o değişti.” dedi. Ben “Ey Zübeyr! Ey Rasûlullah'ın havarisi! Ey Talha! Allah aşkına, size ‘Bana kime uymamı emredersiniz?’ diye sordum. Siz ‘Ali'ye’ dediniz. Ben ‘Onu emrediyor ve kabul etmemi mi istiyorsunuz?’” diye sorunca, siz ‘Evet’ dediniz. Onlar ‘Ancak o değişti.’ dediler. Bunun üzerine Ahnef “Müminlerin annesi ve Rasûlullah'ın havarisi yanınızda iken sizinle savaşmam. Kendisine biat etmemi emrettiğiniz, Rasûlullah'ın amcasının oğlu ile de savaşmam.” dedi ve Basra'daki Celhâ'ya çekildi. Onunla birlikte altı bin kişi de çekildi. Daha sonra iki taraf karşı karşıya geldi. İlk öldürülen kişiler Talha ile mushafı taşıyan Ka'b b. Sûr oldu. İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 265-266.

²¹⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 47. Rivayet munkatı' olup inkıta Ebû Bekir b. Ayyâş ile Alkame b. Vakkâs arasındadır. Ebû Bekir b. Ayyâş ile Alkame b. Vakkâs arasında ittisal olan başka bir rivayet daha vardır. Ancak ittisal, Muğîre b. Miksem ed-Dabbî'nin İbrahim'den rivayeti olup an'ane yapmıştır. Hadis âlimler Muğîre b. Miksem rivayetini, İbrahim'den sema ile naklettiğini açıkça söylemesi şartıyla kabul etmişlerdir. Ancak buradaki rivayette bunu belirtmemiştir. Bu nedenle rivayet

Bu rivayetin metnine göre el-Eşter'in doğru söyleyip söylemediğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü Hz. Aişe Eşter'le karşılaştığında İbn Zübeyr'e karşı mücadelesinden dolayı onu azarlamıştır. Bu da bize başka bir şey söylemektedir. Aynı şekilde Eşter, Cemel Savaşı'nda Hz. Aişe'nin kaybolan devesinin yerine başka bir deve gönderdiğinde ve Hz. Aişe'ye "Mâlik sana selam söylüyor. Bu devenin de senin devenin yerine gönderdiğini söylüyor." denildiğinde şöyle demiştir: "Ona selam olmasın. Arapların Yusufçuğunu (İbn Talha) öldürüp de yeğenime neler yaptı." Ayrıca rivayeti okuduğumuzda Hz. Aişe'nin çıkmaya zorlanmadığını, bilakis kendi özgür iradesiyle çıktığı görülmektedir. Hatta İbn Ömer, Hafsa'nın çıkmasını engellediğinde Hz. Aişe onun bu hareketinden dolayı azarlayarak "Allah Abdullah'ı affetsin." demiştir.²²⁰

İbn Teymiyye şöyle demektedir: "Talha ve Zübeyr onu evinden çıkarmamışlardır. Çünkü Osman (r.a.) öldürüldüğünde Aişe Medine'de değil, Mekke'de idi. Talha ve Zübeyr de Mekke'ye giderek onunla buluştu."²²¹

İbn Teymiyye'nin sözleri doğrudur. Çünkü rivayetlere göre Hz. Aişe hac yapmak için kendi iradesiyle Mekke'ye gitmiştir. Talha ve Zübeyr de birisini halife tayin etmek veya azletmek amacıyla bir araya gelmek için Mekke'ye gitmemişlerdiler. Bununla beraber onların Hz. Ali ile savaşmak veya onu halifelikten azletmek için toplandıklarını ima eden zayıf rivayetler de vardır. Bunların bir kısmını Hz. Aişe'nin Ali b. Ebî Talib'e biat etme konusundaki tavrı bölümünde zikrettik. Diğer bazı rivayetleri de ikinci noktada zikredeceğiz. Ancak doğru olan, Hz. Ali'nin halife seçilmesinden sonra Talha ve Zübeyr'in umreye gittikleridir. Hz. Aişe ve diğerleri ise onlardan ve hatta Hz. Osman'ın şehadetinden önce hac ibadeti için Mekke'ye gitmişti. Hatta bir araya gelenlerin içinde yer alan İbn Âmir el-Hadramî gibi bazı kişiler ondan önce Mekke'ye gelmişti. Daha sonra Hac mevsimi sırasında Hz. Osman şehit edildi ve Hz. Ali halife olarak göreve başladı. Bu kişiler de insanların arasını bulmak, Hz. Osman'ın katilleri ve

zayıf kabul edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 328; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl* I-XXXV, tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, XXVIII, 399; Ebû Dâvûd, *İcâbâtühû 'alâ su'âlâti Ebî 'Ubeyd Muhammed b. 'Alî b. 'Osmân el-Âcurrî*, 173; Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *Câmi'u't-tahşîl fî ahkâmî'l-merâsil*, (2. Baskı), tahkik: Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, Âlemü'l-Küttüb, Beyrut 1986, 284; İbn Hacer, *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevşûfine bi't-tedlîs*, tahkik: Âsım b. Abdullah el-Karyûtî, Mektebetü'l-Menâr, Amman 1983, 46.

²²⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülûk*, III, 59; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI, 360.

²²¹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn, *Minhâcû's-sünne*, IV, 347.

Sebeîlerle savaşmak için Mekke'de toplandılar. Bu ise Talha ve Zübeyr'in Mekke'ye gidip Hz. Aişe'yi Hz. Ali'ye karşı çıkmaya davet ettiklerini söyleyen Ebû Mihnef'in rivayetine zıttır.²²²

Hız. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Mekke'de buluşup sonra Basra'ya gitme niyetleri hakkında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde sahih bir isnadla nakledilen bir rivayet vardır. Bu rivayete göre Hz. Aişe Havêb'e ulaştığında köpekleri ona havladı. Bu yüzden geri dönmek istedi. Zübeyr ona şöyle dedi: "Geri mi dönüyorsun? Belki de Allah senin aracılığıyla ümmetin arasını bulur."²²³

Bu rivayet sahih olup hadis ve tarih kitaplarında birçok şâhidi ve farklı varyantları vardır. Bu rivayeti ayrıntılı olarak beşinci bölümde ele alacağız.

Dolayısıyla niyetleri Hz. Ali'yi devirmek, fitne ve savaş çıkarmak değil, halkı uzlaştırmaktı. İbn Hazm ez-Zâhirî'nin belirttiği gibi eğer niyetleri başka türlü olsaydı, Hz. Ali'den başkasını halife olarak tayin edecek ve ona biat edeceklerdi.

İbn Hazm şöyle demiştir: "Mü'minlerin annesi Aişe, Zübeyr, Talha ve onlarla beraber olanlar, Hz. Ali'nin imametini hiçbir zaman yok saymadılar ve ona karşı çıkmadılar, onu imametten indirecek bir söz söylemediler, başkasını imam kabul etmediler ve başkasına biat etmediler. Hiç kimse hiçbir şekilde bunu iddia edemez. Bilakis ilim sahibi herkes, bunların olmadığını kesin bir şekilde söylemektedir. Dolayısıyla bunlarda hiçbir şüphe yoktur. Buna göre onlar, Basra'ya Hz. Ali ile savaşmak, biatını bozmak için gitmediler. Bu hususta ihtilaf yoktur ve kimse bundan şüphe duymamaktadır. Onlar müminlerin emiri Hz. Osman'ın (r.a.) haksız yere öldürülmesinden dolayı Müslümanlar arasında meydana gelen ayrılığı ortadan kaldırmak için gitmişlerdir. Bunun delili de onların karşılaştıkları halde savaşmamalarıdır. Gece olunca Hz. Osman'ın katilleri, kendileri aleyhindeki hile ve planı öğrendiler ve Talha ile Zübeyr'in ordusunu ortaya çıkardılar ve onlara karşı kılıçlarını kuşandılar. Onlar da kendilerini savunmak amacıyla savaştılar ve Hz. Ali'nin

²²² Taberî, *Târîhu 'l-ümme ve 'l-mülük*, II, 673, 677, 684, III, 6-9.

²²³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Dâru'r-Risâle, XLI, 197.

ordusuna karıştılar. Her grup diğerrinin ona saldırdığını düşündü. Durum o kadar karıştı ki kimse kendini savunmaktan başka bir şey yapamadı.”²²⁴

Ebû Mihnef’in rivayetine o sırada Saîd b. el-Âs b. Saîd b. Ümeyye, Mervân b. el-Hakem b. Eb’îl-Âs b. Ümeyye, Abdurrahman b. Attâb b. Esîd b. Ebî’l-Âs b. Ümeyye ve Muğîre b. Şu’be es-Sekafî Medin’den çıkmış ve Mekke’ye gelmişlerdi. Bunlar Hz. Ali’den ayrılıp Osman’ın katillerini cezalandırmak konusunda anlaşmışlardı. Muğîre, insanları teşvik ediyor ve Hz. Osman’ın kanını talep etmeye çağırıyordu. Daha sonra iki gruptan da ayrılarak Tâif’e gitti.

Bu kısmı okuduğumuzda Ebû Mihnef’in birinci kısım ile ikinci kısım arasında mekânsal bir fark vaz ettiğini görüyoruz. Birinci kısım bakıldığında, sanki Talha, Zübeyr ve Aişe hala Medine’de oldukları anlaşılmaktadır. Bu bölümde ise Ümeyye oğullarının Mekke’de Muğîre ile görüştükleri ifade edilmektedir. Ebû Mihnef tek görüşmeyi iki görüşme olarak zikretmiştir. Onun rivayetine göre Talha, Zübeyr ve Aişe Medine’de, Muğîre ile Ümeyye oğulları Mekke’de toplanmıştır. Ancak doğrusu Talha, Zübeyr, Aişe, Ümeyye oğulları ve Muğîre Mekke’de buluşmuşlardır. Dolayısıyla fark, yer değil, zamandır. Daha önce sahabeden bir grubun hac için Mekke’ye gittiğini belirtmiştik. Diğer grup ise daha sonra umre ve diğer şeyler için oraya gitmişlerdir. Kısacası Ebû Mihnef’in zaman ve mekan açısından olayları karıştırmış, zamansal farkı mekansal farka dönüştürmüştür. Bu da bu olayı anlatan diğer rivayetlere aykırıdır.

Rivayetin bu bölümünde beş husus bulunmaktadır. Bu sahabilerin Medine’den Mekke’ye gitmişlerdir. Daha sonra Ali b. Ebî Talib’i halifelikten azletmeye karar vermişlerdir. Ayrıca Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılmasını istediler. Muğîre b. Şu’be de insanları Ali b. Ebî Talib’e karşı çıkmaya veya Hz. Osma’nın katillerini cezalandırma konusunda kışkırttı. Muğîre daha sonra her iki gruptan ayrılıp Tâif’e gitti.

Ebû Mihnef’in rivayetleri okuduğumuzda bu sahabilerin sanki Mekke’ye sadece Hz. Ali’ye isyan etmek ve karşı toplanmak için gittikleri anlaşılmaktadır. Halbuki buna dair elimizde kesin bir delil yoktur. Çünkü bu olaylar Hac mevsimi zamanında meydana gelmiştir. Onların Mekke’ye gitmeleri, Hz. Ali’ye karşı çıkma hususunda anlaştıkları ve bunun için plan yaptıkları anlamına gelmemektedir.

²²⁴ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Faşl fi’l-milel ve’l-ehvâ’ ve’n-nihâl* I-V, Mektebetü’l-Hancî, Kahire, IV, 123.

Halifelikten azletme konusuna da güvenmemek gerekir. Çünkü onlar Mekke'de bulundukları sırada veya döndüklerinde Hz. Ali'nin halife seçildiğini biliyorlardı.²²⁵

Niyetlerinin ıslah ve Hz. Osman'ın katilleri ve Sebeîler ile mücadele olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu konula ilgili çok sayıda rivayet vardır. Ancak amaçlarının Hz. Osman'ın katilleri ve Sebeîler ile mücadele olduğunu belirten rivayetlerin çoğu ise zayıftır.²²⁶

Kışkırtma ile ilgili rivayete göre Muğîre b. Şu'be insanları Ali b. Ebî Talib'e karşı çıkma veya Hz. Osman'ın katillerini cezalandırma konusunda kışkırtmış, daha sonra her iki gruptan ayrılarak Tâîfe gitmiştir. Eğer Hz. Ali'ye karşı insanları tahrik ettiğini kastetmişse, bunu destekleyecek bir delil bulamadık. Hz. Osman'ın katillerine karşı tahrikle ilgili zayıf rivayetlerin olduğunu belirtmiştir. Bahsi geçen grubun buluşması, konuşmaları ve Basra'ya gitmeleriyle ilgili birçok rivayet nakledilmiştir.

Birinci rivayet: İbn Sa'd'ın *eṭ-Ṭabaḳāt*'ta naklettiğine göre Talha, Zübeyr ve Aişe Mekke'den çıkıp Basra'ya doğru yola çıktığında Saîd bin el-Âs, Mervan b. el-Hakem, Abdurrahman b. Attâb ve Muğîre b. Şu'be onlarla beraber çıktılar. Zâtıırk denilen Merrûzahrân'a vardıklarında Saîd b. Âs ayağa kalktı ve Allah'a hamd ettikren sonra şöyle dedi: Osman bu dünyada iyi bir kişi olarak yaşadı. Oradan şehit olarak çıktı ve saîd olarak vefat etti. Siz de ey insanlar sadece Osman'ın kanını istemek için çıktığınızı iddia ettiniz. Eğer bunu istiyorsanız, Osman'ın katilleri, bu kızılın, atların ve hayvanların (Aişe, Talha, Zübeyr ve onlarla birlikte olanlar) önünde ve arkasındadırlar. Kılıçlarınızla onlara gidin. Yoksa evlerinize gidin ve insanların rızası için kendinizi öldürmeyin. Kıyamet günü insanlar size hiçbir fayda sağlamayacaklardır. Mervan b. Hakem ise şöyle dedi: Hayır, onları birbirlerine vurdururuz. Kim öldürürse zafere ulaşır. Geride kalanlara zayıfken saldırırız. Muğîre b. Şu'be ayağa kalktı. Allah'a şükredip hamd ettikten sonra şöyle dedi: Saîd bin el-Âs gibi düşünüyorum. Hevâzinli olup bana uymak isteyenler uysunlar. Bazıları onu takip ederek Tâîf'e gitti. Cemel ve Sıffîn vakalarının sona ermesine kadar orada kaldılar. Saîd b. el-Âs, kendisine uyanlarla birlikte Mekke'ye geldi. Cemel ve Sıffîn vakalarının sona ermesine kadar orada kaldılar. Talha, Zübeyr, Aişe, Abdurrahman b. Attâb b. Esîd, mervân b. el-Hakem ve

²²⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 265; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 12, 34; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 34-35.

²²⁶ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ*, V, 25-26.

Kureys'ten onlara tabi olanlar da Basra'ya gittiler ve Cemel savaşına katıldılar.”²²⁷
Ancak rivayet zayıftır.²²⁸

İbn Asâkir de aynı rivayeti temrîz sigasıyla rivayet etmiştir. Bu rivayet, İbn Sa'd'ın Tabakât'ında zikrettiği rivayetin metniyle aynıdır.²²⁹

İkinci rivayet: Taberî, Muğîre b. Şu'be ve diğerlerinin ayrılmasına ilişkin bir şöyle demektedir: Muğîre ve Saîd b. el-Âs onlarla birlikte Mekke'den çıkıp biraz gittiler. Saîd Muğîre'ye ne yapılması gerektiğini sordu. Saîd şöyle dedi: Vallahi ayrılmak. Çünkü onlar iflah olmazlar. Eğer Allah ona zafer verirse gelir ve “Bu hevamızdandı. Biz sana meyletmiştik.” deriz. Bu şekilde onlardan ayrıldılar ve beklediler. Saîd Mekke'ye geldi ve oraya yerleşti. Abdullah b. Hâlid b. Esîd de onlarla birlikte döndü. Bu şekilde onlardan ayrıldılar ve beklediler. Saîd Mekke'ye geldi ve oraya yerleşti. Abdullah b. Hâlid b. Esîd de onlarla birlikte döndü.²³⁰ Ancak rivayet zayıftır.²³¹

Üçüncü rivayetten yedinci rivayete kadar olan rivayetler: Taberî'de Seyf b. Ömer ve diğer râvilerin rivayet ettiği beş rivayet vardır. Buna göre Abdullah b. Âmir, Ümeyye oğulları, Talha, Zübeyr, Ya'lâ b. Ümeyye ve Hz. Aişe, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Mekke'de bir araya geldiler ve aralarında Sebeîler ve Hz. Osman'ın katillerini öldürmek ve Müslümanların arasını düzeltmek için en iyi yerin neresi olduğu konusunda bir tartışma çıkmıştır. Ayrıca iki rivayette Hz. Ali'nin öldürülmesinden bahsedilmiştir. Rivayetlere göre Kûfe, Basra, Medine ve Levant gibi yerlerden bahsedilmiştir. Hz. Aişe ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) diğer eşleri Medine'ye

²²⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 25-26.

²²⁸ Rivayet hadis âlimlerinin zayıf ve metrûk saydığı Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'den dolayı zayıftır. Ayrıca râviler arasında mechûlül-hâl olan Hakem b. Kasım vardır. Râvilerden Musab b. Muhammed de senedde "Bana Saîd b. Âs'ı gören birisi nakletti." demektedir. Saîd'i gören kimse bilinmemektedir. Bu, hadis ilminde mechûlül-hâl olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla rivayet, delil olabilecek bir şey ifade etmemektedir. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî, *el-Mu'cemü's-ş-şagîr li-ruvâti'l-İmam İbn Cerîr eş-Taberî*, I, 130.

²²⁹ Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh ed-Dımaşkî, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXI, 116.

²³⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 8.

²³¹ Rivayet, mechûl olan Şuayb b. İbrahim el-Kûfî'nin yanı sıra hadis uydurmakla itham edilen Seyf b. Ömer ve mechûlül-hâl olan Muhammed b. Nuveyra'dan dolayı reddedilmiştir. Buna göre Taberî'nin bu rivayeti, İbn Sa'd'ın rivayetinden daha kötüdür. İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, V, 6; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 247; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü (Ma'rifeti)l-mecrûhîn mine'l-muhaddişîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn* I-III, tahkik: Mahmud İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'y, Halep 1976, I, 345; el-Fâlûcî, *el-Mu'cemü's-ş-şagîr li-ruvâti'l-İmam İbn Cerîr eş-Taberî*, II, 534.

gitmek gerektiğini düşünüyordu. Talha, Zübeyr ve beraberindekiler ise Medine'de çok sayıda çete ve Bedevi olmasından dolayı Medine'ye gidilmemesi gerektiğini, onun yerine onları destekleyenlerin olduğu Basra'ya gitmelerinin iyi olacağını söylediler. Bunun üzerine Hz. Aişe onların dediğine meyletti. Hz. Peygamber'in diğer eşleri Hz. Aişe'nin görüşünü kabul ettiler. Bu husus, Ebû Mihnef'in rivayetine zıttır. Onun rivayeti Hz. Âişe'nin Talha ve Zübeyr'e uyduğunu ve planlarını uyguladığını düşündürmektedir. Aynı şekilde Ebû Mihnef'in rivayetinde Hz. Ömer'in zamanında olduğu gibi halifeyi şura ile belirlemeye dönme sözü yer almaktadır. Bu ifade diğer rivâyetlerde zikredilmemektedir. Çünkü bu husus, Hz. Ali'ye biatin bozulması anlamına gelmektedir. Ebû Mihnef'in rivayetine göre Talha ve Zübeyr, Hz. Aişe'ye gelip Hz. Ali'ye karşı çıkmasını istediler. Hz. Aişe “Savaşmamı mı istiyorsunuz?” diye sordu. Onlar ise “Hayır. Ancak insanlara Osman'ın mazlûm olarak öldürüldüğünü söyler ve hilafetin Müslümanlar arasında şûrâ ile olmasına davet edersin. Böylece Ömer b. Hattab'ın bıraktığı hale geri dönerler ve aralarını düzeltirsin.” dediler. Zikrettiğimiz bütün rivayetler zayıftır.²³²

Ebû Mihnef, Ümmü Seleme'nin Hz. Ali'ye ve o dönemdeki halifeliğine karşı tavrını şöyle anlatır: “Ümmü Seleme b. Ebî Ümeyye de Mekke'de idi ve şöyle diyordu: Ey insanlar! Allah'tan korkmanızı tavsiye ediyorum. Eğer Ali'ye uyduysanız ona razı olun. Allah'a yemin ederim ki şu zamanda ondan hayırlısını bilmiyorum.

Kaynaklarda buna rastlayamadık. Nehcü'l-Belâga'da ise şu şekilde geçmektedir: Aişe Mekke'de iken Talha ve Zübeyr ona bir mektup göndererek “İnsanları Ali'ye biattan vazgeçir ve Osman'ın katillerini cezalandırmayı talep et.” dediler. Mektubu yeğeni Abdullah b. Zübeyr ile birlikte gönderdiler. Aişe mektubu okuduğunda bunu ilan ederek Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını talep etti. Ümmü Seleme (r.a.) o yıl Mekke'deydi. Aişe'nin yaptığını görünce tersi bir şekilde hareket etti ve iki tarafın yapısı

²³² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 698. Bu rivayetlerden üç tanesi Taberî'de Seyf b. Ömer tarafından, dördüncü rivayet ise Zührî tarafından mürsel olarak rivayet edilmiştir. Beşinci rivayette mechûl olan Ebû Amr ve Utbe b. Muğîre el-Ahnes bulunmaktadır. Ekrem el-Fâlûcî iki râviyi de bilmediğini ve biyografilerine ulaşamadığını belirtmiştir. el-Fâlûcî, *el-Mu'cemü's-şagîr li-ruvâti'l-İmam İbn Cerîr et-Taberî*, I, 363, II, 740.

üzerine kurulu düşmanlık gereği Ali'ye olan bağlılığını ve desteğini gösterdi. Ancak rivayet senedsiz zikredilmiştir.²³³

Ebû Mihnef'in rivayetinin değindiği dördüncü konu Basra'ya giden asker sayısıdır. Talha, Zübeyr , Aişe ve yanlarında toplanan 3000 kişi ile birlikte yola çıktılar. Bunların içinde Mekke ve Medineli 900 kişi vardı. Taberî'nin rivayetinde de aynı rakam zikredilmiştir. “Bunun üzerine Basra ve Kûfe'ye gitme konusunda anlaşılar. Abdullah b. Âmir onlara büyük miktarda para ve deve verdi. Medineli ve Mekkeli yedi yüz adamla birlikte yola çıktılar. İnsanlar da onlara katıldılar. Böylece üç bin kişi oldular.”²³⁴

Rivayette ele alınan beşinci konu Hav'eb kuyusu meselesidir. Rivayete göre Aişe yolda iken köpek havlaması işitince “Bu hangi su?” diye sordu. Onlar da “Hav'eb” dediler. “İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râciûn. Beni geri çevirin. Beni geri çevirin. Çünkü ben Ben Resûlullah'tan işittim. Diğer hanımları yanında olduğu halde ‘hanginize Hav'eb köpekleri uluyacak’ demişti. Sonra geri dönmeye karar verdi. Bunun üzerinde Abdullah b. Zübeyr yanına gelerek şöyle dedi: Bu suyun Hav'eb olduğunu söyleyenler, yalan söyledi.” Ayrıca Âmir oğullarından elli kişiyi getirdi. Onlar da Abdullah'ın doğru söylediğine şahitlik ettiler.

Hadis kitaplarını incelediğimizde Abdullah b. Zübeyr'in yalancı şahitlik için adam getirdiğini söyleyen rivayete rastlamadık. Aksine Zübeyr'in ona “Gelirsin. Böylece müslümanlar seni görürler de araları düzelir.” dediği rivayet edilmiştir. Ayrıca tarih kitaplarında incelediğimiz rivayet dışında başka bir rivayete rastlamadık. *el-İmâme ve's-Siyâse*, *Murûcû'z-zeheb*, Ya'kûbî'nin *et-Târîh*'i ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Tezkiretü'l-havâşş*'ı Talha, Abdullah b. Zübeyr ve Zübeyr'in Hav'eb kuyusunda olmadıklarına dair yalan söylediğini ve yalancı şahit getirdiğini nakletmektedir. Bu kitaplar mezkûr rivayeti senedsiz olarak ve olayı özetleyerek rivayet etmişlerdir. Bu kitapların durumu ehline malum olduğundan rivayetleri de reddedilmiştir. Bu kitaplar, Rasûlullah'ın (s.a.v.) ashâbına dil uzatmakla meşhurdur. *el-İmâme ve's-Siyâse* kitabı da İbn Kuteybe'ye ait olmayıp meçhul kişiler tarafından yanlışlıkla ona nispet edilmiştir.

²³³ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, VI, 216. *Nehcü'l-belâğa*'da Cemel hadisesi hakkında çok sayıda rivayet yer almaktadır. Senedleri olmadığı veya inkıta' ve zayıflıkları sebebiyle bunları kullanmadık. Sadece diğer kaynaklarla yetindik. *Nehcü'l-belâğa* diğer kaynaklardaki rivayetleri mübalağalı ve yalanla dolu olarak nakletmektedir.

²³⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 9.

Mes'ûdî'nin *Murûcû'z-zeheb* adlı kitabı ise âlimlerin belirttiği gibi yalanlarla doludur. Mes'ûdî'nin tarihi ve *Tezkiretü havâşş* da böyledir.²³⁵

Nakil açısından durum böyledir. Bununla birlikte rivayetleri analiz ettiğimizde varacağımız sonuç aynı olacaktır. Örneğin Abdullah b. Zübeyr yalancı şahitlik için elli kişiyi ayarlama işinde vakit sarf etmiş olmalıdır. Bu süre zarfında ordu içinde onun yalan söylediğini söyleyen kimse çıkmamış mıdır? Böyle büyük bir ordunun böyle çirkin bir fiil karşısında susması makul değildir. Aynı şekilde ordunun Abdullah b. Zübeyr'in bu tertibini fark etmemesi de mantıklı değildir. Çünkü Ebû Mihnef'in rivayetine göre Abdullah b. Zübeyr şahitlik elli kişiyi getirmiştir. Abdullah b. Zübeyr'in şahitleri getirdiği bölge müslüman bir bölge olduğu göz önüne alındığında şahitlik talebini reddeden doğru sözlü insanların olduğunu söylemek mümkündür. Bu şekilde Abdullah b. Zübeyr'in şahitlik için konuştuğu kişi sayısı artacaktır. Ayrıca çok sayıda insan olaylara şahit olmuştur. Bu nedenle onların Abdullah b. Zübeyr'in yaptığını görmediğini ve bilmediğini veya bilerek Hz. Aişe'ye bunu aktarmadıklarını söylemek mümkün değildir.

²³⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 708; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XL, 299; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *el-Bahrü'z-zeḥḥâr* I-XVIII, tahkik: Mahfûzurrahman Zeynü'llah-Âdil b. Sa'd-Sabri Abdilhâlik, Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, Medine 2009, XI, 73; İbn Hibban, *el-Müsnedü's-sahîh*, XV, 126; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahihayn*, III, 129; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, VI, 410. Yalancı şahitler bahsi için bkz.: İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 57; Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî, *Murûcû'z-zeheb* I-IV, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005, I, 316; Ya'kûbî, *Târihü'l-Ya'kûbî*, 178; Ebû'l-Muzaffer Sibt İbnü'l-Cevzî Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Tezkiretü havâşşî'l-e'imme fi ḥaşâ'îşî'l-e'imme*, tahkik: Âmir Neccâr, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2008, 302. Servet Ukkâşe el-Me'ârif'in girişinde *el-İmâme ve's-siyâse*'nin İbn Kuteybe'ye nispet edildiğini ancak ona ait olmadığını belirtmektedir. Abdullah Abdurrahim Asılan da *Kitabü'l-İmâme ve's-siyâse fi mizânî't-tahkîk* adında bir tez hazırlamış ve bu kitabın İbn Kuteybe'ye ait olmadığını kanıtlamıştır. *el-İmâme ve's-Siyâse* kitabı hakkında âlimlerin buraya alamayacağımız kadar çok değerlendirmeleri olmuştur. *Murûcû'z-Zeheb* hakkında İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* adlı kitabında (IV, 84) şöyle demiştir: "Mes'ûdî'nin tarihinde sadece Yüce Allah'ın sayabileceği yalanlar vardır." Ya'kûbî'nin tarihi hakkında İbn Hacer *Lisânü'l-mizân*'da Kitaplarının, onun Şîî ve Mu'tezilî olduğunu gösterdiğini söylemiştir. (*Lisânü'l-mizân*, V, 532) Zehebî *Tezkiretü havâşş* müellifi Sibt İbnü'l-Cevzî hakkında şöyle demiştir: "Babası ve bir grup kişiden rivayet etmiştir. *Mirâtü'z-zamân* adında bir eser telif etmiş ve münker rivayetleri içine almıştır. Naklettiği rivayetlerde sika olduğunu düşünmüyorum. Bilakis haktan sapmış ve saçma şeyler söylemiştir. Ayrıca râfizi olmuş ve bununla ilgili bir kitap yazmıştır." (*Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 471) Zehebî'nin işaret ettiği kitap *Tezkiretü havâşş* olmalıdır. Çünkü bu kitap iftiralar ve yalanlarla doludur. Bu kitapların rivayetleri senedsiz aktarmaları başka bir delile ihtiyaç bırakmamaktadır. Bununla birlikte üzücü olan husus, bazı muteber tarihçilerin Ebû Mihnef'in rivayetlerini ve bu kitaplarda geçen senedsiz ve doğru olmayan rivayetleri tahkik etmeden kitaplarına almalarıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi Abdullah b. Zübeyr veya bir başkası Hz. Aişe'nin geldiği yerin Hav'eb kuyusu olduğunu inkar etmemiştir. Ancak büyük bir tarihçi olan İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-nihâye*'de Abdullah b. Zübeyr'in "Sana buranın Hav'eb suyu olduğunu söyleyen yalan söylemiştir." dediğini nakletmiştir. (*el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 258) Bu söz, sadece Ebû Mihnef'ten nakledilmiş olup mezkûr kitapların dışında başka kitaplarda yer almamaktadır.

Ebû Mihnef'in rivâyeti hem Talha'nın hem de Zübeyr'in namaz vakitlerinde içinde bulundukları durumu şöyle tasvir etmektedir: Mervân b. el-Hakem müezzinleri idi. “Namaz için kimi çağırayım?” diye sorunca Abdullah b. Zübeyr şöyle dedi: “Ebû Abdillâh'ı çağır.” Muhammed b. Talha ise “Ebû Muhammed'i çağır.” dedi. Aîşe ise “Sana ne oluyor Mervân? İnsanların kışkırtıp birbirlerine düşürmek mi istiyorsun? Büyükleri kıldırın.” dedi. Bunun üzerine namazı Zübeyr kıldırdı.

Taberî'deki bir rivayet, Ebû Mihnef'in rivayetine benzerlik arz etmektedir. Bu rivayet şöyledir: Cemel ashâbı, aralarında Abdurrahman b. Ebî Bekir ve Abdullah b. Safvân el-Cumahî'nin de yer aldığı altı yüz kişiyle yola çıktılar. Meymûn kuyusunu geçtiklerinde, kesimlik develerin kesildiğini ve kanlarının aktığını gördüler. Bunu uğursuzluğa yordular. Mervân Mekke'den çıkınca ikisine seslenmiş, daha sonra yanlarına gidip şöyle demişti: Hanginiz emirliğe daha uygundur? Ona göre namaza çağırayım? Abdullah b. Zübeyr babası Ebû Abdullah'ın, Muhammed b. Talha ise babası Ebû Muhammed'in uygun olduğunu söyledi. Bunun üzerine Aîşe (r.a.) Mervân'ı çağırarak şöyle dedi: “Sana ne oluyor? Bizi parçalamak mı istiyorsun? Kızkardeşimin oğlu kıldırın.” Basra'ya gelinceye kadar Abdullah b. Zübeyr onlara namaz kıldırdı. Bu şekilde Basra'ya gelinceye kadar Abdullah b. Zübeyr onlara namaz kıldırdı. Mu'âz b. Ubeydullah şöyle diyordu: “Vallahi eğer galip gelirsek fitneye düşeriz. Zübeyr bu işi Talha'ya, Talha da Zübeyr'e bırakmazdı.”²³⁶ Ancak rivayet zayıftır.²³⁷

Ebû Mihnef'in rivayetindeki yedinci konu, Hz. Aîşe ile Osman b. Huneyf'in elçileri arasında geçen diyalogtur. Rivayette şöyle denilmektedir: Aîşe ve yanındakiler Basra'ya yaklaşınca Osman b. Huneyf onlara İmrân b. el-Husayn el-Huzâî ve Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi gönderdi. İki elçi, Ebû Mûsâ kuyuları civarında grupla görüştü ve onlara şöyle dediler: “Niçin geldiniz?” Onlar, “Osman'ın katillerini cezalandırmak ve hilafeti şûrâya döndürmek istiyoruz. Çünkü biz, onun (halk üzerinde kullandığı) kamçısı ve değneğine kızmıştık. Kılıcına (onunla öldürülmesin) kızmayalım mı? Elçiler Aîşe'ye şöyle dediler: “Allah sana evinde oturmanı emretti. Çünkü sen, Rasûlullah'ın mahremi ve eşisin.” Aîşe, Ebü'l-Esved'e şöyle dedi: “Ey Ebü'l-Esved! Benim hakkımda söylediklerin bana ulaştı.”

²³⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 10.

²³⁷ Rivayet zayıf olan Ömer b. Râşid el-Beclî el-Halebî'den dolayı zayıf kabul edilmiştir. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXI, 340.

Ensâbü'l-Eşrâf'ta yer alan bir rivayete göre bu sözleri Hz. Ali, Cemel Savaşı'nda Hz. Aişe'ye söylemiştir: "Allah sana evinde oturmanı emretti. O halde Allah'tan kork ve dön."²³⁸ Fakat Belâzürî, bu rivâyetin senedsiz olarak ve temrîz sigâsıyla zikretmiştir.

Taberi, Hz. Aişe ile Osman b. Huneyf'in elçileri arasında geçen diyalogu farklı bir şekilde zikretmektedir: "Bunun üzerine Hafır'de iken onun ve insanların yanına gittiler. İçeri girmek için izin istediler. Onlara izin verildi. Selam verip "Emirimiz, yolunuzu sormamız için bizi size gönderdi. Bize bunu söyler misiniz?" dediler. Hz. Aişe de şöyle dedi: "Vallahi benim gibi biri gizli bir şeyi sürdürmez ve haberi oğullarından gizlemez. Ehl-i emsârdan ayaktakımı ve kabilelerin artıkları Rasûlullah'ın (s.a.v.) haremini bastılar, olaylar çıkardılar, suç işleyenleri korudular, özür ve hak olmadan müslümanların imamını öldürdükleri için Allah'ın ve Rasûlü'nün (s.a.v.) lanetini hak ettiler. Haram olan kanı helal saydılar ve o kanı döktüler. Haram olan malı yağma ettiler. Haram beldeyi ve haram ayı helal saydılar. Irzlara ve bedenlere saldırdılar. İstenmedikleri, zarar verdikleri, fayda vermedikleri ve korkmadıkları bir kavmin evinde kaldılar. Bunlar geri duramıyor ve güvenilmiyorlardı. Ben de müslümanlara o kavmin başına gelenleri ve arkamızdaki insanların içinde bulunduğu durumu bildirmek için çıktım. (Daha sonra şu âyeti okudu:) *"Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı, yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur."* Allah'ın ve Rasûlü'nün (s.a.v.) emrettiği kişiler arasında küçük büyük, kadın erkek ıslah için kalkıyoruz. İyilik için durumumuz budur. Sizlere onu emrediyor, ona teşvik ediyoruz. Kötülükten de sakındırıyor ve değiştirmek için sizi teşvik ediyoruz."²³⁹

O halde Taberî'nin rivayetinde Hz. Aişe'nin İmrân b. el-Husayn ve Ebü'l-Esved el-Dü'elî arasındaki konuşma olup Ebû Mihnef'in rivayetinde bulunan şu kısım yoktur. Elçiler Aişe'ye şöyle dediler: "Allah sana evinde oturmanı emretti. Çünkü sen, Rasûlullah'ın mahremi ve eşisin." Aişe, Ebü'l-Esved'e şöyle dedi: "Ey Ebü'l-Esved! Benim hakkımda söylediklerin bana ulaştı." Ancak rivayet zayıf ve metrûk olan Seyf b. Ömer vb. kişiler tarafından rivayet edilmiştir.

²³⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 239.

²³⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 14.

Ebû Mihnef'in rivayeti, İmrân ve Ebû'l-Esved'in, Osman b. Huneyf'e dönüşünden ve Talha, Zübeyr ve Aişe'nin Ebî Sâlim'in konaklama yerinde konuşma yaptıklarından bahseder. Bunun üzerine İmrân ve Ebû'l-Esved Osman b. Huneyf'in yanında döndüler. Ebû'l-Esved şöyle dedi:

يا بن حنيف قد أتيت فانفر ... وطاعن القوم وضارب واصبر ... وابرز لهم مستلثما وشتر

Ey İbn Huneyf! Sana gelindi. Haydi çık.Vuruş, çarpış ve sabret. Kuşanarak çık karşılarına ve hazırlan.

Osman b. Huneyf şöyle dedi: “Haremeyn'in Rabbine and olsun ki bunu yapacağım.” Rivayet bu şekilde devam etmekte ve Talha, Zübeyr ve Aişe'nin konuşmalarını zikretmektedir. Talha, Zübeyr ve Aişe'nin mezkûr konuşmaları ve insanların her birine söylediği şeyler, Taberî'nin rivayetlerinde de bulunmaktadır. Ancak bu rivayetlerin hepsi birden fazla illetten dolayı metrûk ve zayıftır. Bu rivayetlerde Seyf b. Ömer ve başka zayıf râviler bulunmaktadır.

Ebû Mihnef, bu üç hutbeden sonra insanların birbirleriyle savaştığını ve Zâbüka'da savaşın başladığını belirtmektedir Rivayette şöyle denilmektedir: Bazıları Aişe'nin doğru söylediğini, bazıları da yalan söylediğini belirtti. Öyle ki ayakkabılarıyla birbirlerine kavga ettiler, ayrılığa düşüp iki gruba ayrıldılar. Bir grup Aişe ve arkadaşlarının tarafına geçti. Diğer fırka ise İbn Huneyf'in tarafına geçti. İbn Huneyf'in atının üzerinde Hukeym b. Cebele vardı. Hukeym şöyle diyerek atıldı:

خيلى إلى أها قريش ... ليردينها نعيمها والطيش

Ey atım! Haydi Kureş'le savaşalım

Saadet ve kafa karışıklıkları onları öldürecek.

Bunun üzerine insanlar, savaşa hazırlandılar ve Zâbüka'ya vardılar. Sabah olunca Osman b. Huneyf üzerlerine yürüdü ve onlarla şiddetli bir şekilde savaştı. Çok sayıda kişi öldü ve yaralandı. Daha sonra insanlar sulha çağırdılar ve Hz. Ali'nin gelişine kadar birbirlerine saldırmayacaklarına dair anlaşma yaptılar. Anlaşmada çarşıda ve mecliste birbirlerine saldırmamaları; emirlik, beytûlmâl ve caminin Osman b. Huneyf'in elinde kalması; Talha, Zübeyr'in ve yanlarındakilerin istedikleri yerde kalmaları şart koşuldu. Böylece insanlar silahlarını bırakıp ayrıldılar.

Bu olay, Taberî'nin tarihinde Ebû Mihnef'in rivayetinden daha ayrıntılı olarak geçmektedir. Seyf b. Ömer rivayetinde şöyle denilmektedir: Bunun üzerine Ebû'l-Esved ile İmrân dışarı çıktılar. O sırada at üzerindeyken Hukeym b. Cebele çıkageldi. Daha sonra savaş çıktı. Aişe'nin (r.a.) ashabı onu durdurmak için mızraklarını fırlatmaya başladılar ve durdular. O ise geri çekilmedi ve durmadı. Bu şekilde onlarla çarpıştı. Aişe'nin (r.a.) ashabı ise sadece kendilerini savundular. Hukeym atını mahmuzlayıp söyle diyordu:

إِنَّمَا قَرِيشٌ لِّبَرْدِينِهَا جَبْنُهَا وَالطَّيْشُ

Bu Kureyş'tir. Korkaklıkları ve kafa karışıklıkları onları öldürecek.

Yolun ağzında savaştılar. İki gruptan birine meyli olan çevredeki insanlar da diğerlerine taş attılar. Aişe, ashabına sağa gitmelerini emretti. Böylece Benî Mâzin mezarlığına vardılar. Burada bir süre durdular. İnsanlar ise onlara karşı çıktı. Daha sonra gece onların arasında girdi. Osman saraya, insanlar da kabilelerine döndüler."²⁴⁰

Rivayet uzundur ancak biz bu kadarla yetindik. Bununla birlikte Taberî her seferinde "Hadis, Seyf'in Muhammed ve Talha'dan rivayet ettiğine dayanır." demektedir. Bu da onun yanında rivayetlerin bu zayıf senedlerle meşhur olduğu anlamına gelmektedir.²⁴¹

Ancak Taberî'de böyle bir şey bulamadık. "Öyle ki ayakkabılarıyla çatıştılar." ifadesi Ebû Mihnef ile *Nehcü'l-Belâğa*'nın şerhinde yer almaktadır.²⁴²

Birinci Zâbüka savaşında iki grup arasında uzlaşma sağlandıktan sonra başka olaylar yaşandı. Ebû Mihnef rivayetine göre Talha ile Zübeyr tartıştı. Talha dedi ki: "Vallahi eğer (Ali) Basra'ya gelse boynumuzu vurur." Bu yüzden İbn Huneyf'i farkında olmadan yakalamaya karar verdiler. Arkadaşları ile de bu hususta anlaştılar. Karanlık ve rüzgarlı bir gece olunca İbn Huneyf'e geldiler. İbn Huneyf insanlara yatsı namazını kıldırıyordu. Baskın yapıp onu ele geçirdiler ve sakalı ile bıyıklarını yoldular. İbn Huneyf onlara şöyle dedi: "Kardeşim Sehl Medine'de yaşıyor. Allah'a yemin ederim ki

²⁴⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 16.

²⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 15-16, 38.

²⁴² İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, IX, 311.

eğer bana bir diken batsa çocuklarınızı kılıçtan geçirir.” Bunu Talha ve Zübeyr'e söylemişti. Onlar da durdular ve onu hapsettiler.

Bu hususta bazı rivayetler bulunmaktadır.

Birinci rivayet: İbn Abdülber bu kıssayı Osman b. Huneyf'in hayatını zikrederken aktarmakta ve şöyle demektedir: “el-Medâinî, hocalarından, onlar da Ebû Nadre el-Abd, İbn Şihâb ez-Zührî, Ebû Bekir el-Hüzelî, Âmir b. Hafs'tan rivayet etmişri. Bazıları ilavede bulunmuşlardır.” Bu rivayet de zayıftır.²⁴³

İkinci rivayet: Taberî rivayeti şu şekilde aktarmaktadır: Osman b. Huneyf'i aldıklarında, Ebân b. Osman'ı istişare etmesi için Aişe'ye gönderdiler. Aişe onu öldürmelerini söyledi. Bir kadın “Ey müminlerin annesi! Allah ve Rasûlullah'la (s.a.v.) olan sohbeti için ona dokunmayın.” dedi. Bunun üzerinde Aişe Ebân'ı geri getirmelerini istedi. Onlar da getirdiler. Aişe onu öldürmemelerini, onun yerine hapsetmelerini söyledi. Ebân, “Eğer beni bunun için geri çağırdığımı bilseydim geri dönmezdim.” dedi. Mücaşi' b. Mesud onlara dedi ki: "Ona vurun ve sakalının kıllarını yolun.” Onlar da ona kırk kırbaç vurdular ve sakalını, saçını, kaşlarını ve gözkapaklarını yoldular ve onu hapse attılar. Bu rivayette de Ebû Mihnef yer almaktadır.²⁴⁴

Üçüncü ve dördüncü rivayetler: Taberî zayıf olan iki rivayeti nakletmiştir.²⁴⁵

Beşinci rivayet: Taberî'nin naklettiği bir başka rivayet şöyledir: “Talha ve Zübeyr, bunların arasında önem verilen şeyleri önemsiyorlardı. Bunların arasında namazı kıldırma meselesi der var. Muhammed b. Talha namaz kıldırıyordu. O, Osman b. Huneyf'e yakın bir yerde durdu. Catlar ve paralı askerler, onun başka bir şey için gelmiş olabileceğinden korktular. Bu yüzden onu uzaklaştırdılar. Bunun üzerine Talha ve Zübeyr Osman'a bunu gönderdiler. Medine'de olan Hz. Ali, bunu haber alınca,

²⁴³ İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, I, 368. Bu rivayette yer alan Ebû Bekir Selma b. Abdullah el-Hüzelî metrûktür. Âmir b. Hafs ise mechûlül-hâldir. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 359; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-du'afâ*, I, 295.

²⁴⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 18.

²⁴⁵ Üçüncü rivayette Abdullah b. Umeyr vardır. Bazı muhaddisler onu sika saymışlarsa da İbn Hibbân onun mechûl olduğunu söylemiştir. Süyûtî, onun tedlis yapmakla bilindiğini belirtmiştir. Süyûtî'nin bu sözleri doğrudur. Çünkü İbn Umeyr Muhammed el-Hanefiyye ile görüşmemiş ve ondan 'an edâ lafzıyla rivayet etmiştir. Dördüncü rivayette de metrûk olan Ebû Bekir el-Hüzelî vardır. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 21,24. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 124; el-Aynî, *Megâni'l-aşyâr fî ricâli Me'âni'l-âşâr*, II, 115; Süyûtî, *Esmâ'ü'l-müdellesîn*, tahkik: Mahmud Muhammed Nassâr, Dâru'l-Cil, Beyrut, 69; Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ* ve *l-metrûkîn* tahkik: Mahmud İbrahim Zâid, Dâru'l-Va'y, Halep 1976, 46.

Osman'a bir mektup yazarak şöyle dedi: "Vallahi ayrılıktan dolayı zorlandılar. Onlar cemaat ve fazilet üzere zorlandılar. Eğer azletmeyi istiyorlarsa mazeretleri olamaz. Eğer bundan başka bir şey istiyorlarsa biz de düşünürüz, onlar da." Mektubu Osman b. Huneyf'e sundular. Ka'b öne çıktı ve terk etmesi için Osman'a adam gönderdiler. Osman mektubu delil göstererek şöyle dedi: "Bu içinde bulunduğumuz durumdan başka bir şey." Bunun üzerinde Talha ve Zübeyr rüzgarlı, rutubetli, karanlık ve soğuk bir gecede adamları topladılar. Sonra yatsı namazı için mescide gittiler. Onlar yatsıyı geç kılıyorlardı. Osman b. Huneyf yavaş davrandı. Abdurrahman b. Attâb'ı öne çıkardılar. Zütt ve Sebâyceli adamlar silahlarını çıkardılar ve ona doğrulttular. Bunun üzerine diğerleri de onlara yöneldi. Mescidde savaştılar. Kırk kişi olan ve onlara direnen Sebâyceliyi bayıttılar. Daha sonra Osman'ı getirmeleri için adamları gönderdiler. Osman Talha ve Zübeyr'in yanına geldiğinde onu yere serdiler. Yüzünde kıl kalmamıştı. Talha ve Zübeyr bunu büyük bir şey gördüklerinden Aîşe'ye haber gönderip görüşünü sordular. Aîşe de Osman'ı serbest bırakmalarını, istediği yere gitmesine izin vermelerini ve onu hapsedmemelerini söyledi. Bunun üzerine sarayda Osman'ın yanında olan nöbetçileri dışarı çıkarıp Osman'ı oraya koydular. Osman'ın nöbetçilerini gece gündüz gözetim altında tutuyorlardı. Abdurrahman b. Attâb yatsı ve sabah namazını kıldırdı. Aîşe, Talha ve Zübeyr arasındaki elçi, Aîşe'ye haberi getirdi. Aîşe'nin mesajını onlara getirdi. Bu topluluğun elçisi idi."²⁴⁶ Bu rivayet Seyf b. Ömer ve Muhammed b. Nüveyra kanalıyla gelmiştir.

Altıncı rivayet: Ebû Mihnef'in ve zengin rivayetini teyit eden diğer bir rivayetin senedinde meçhûl'l-hâl olan İbn Ca'debe yer almaktadır.²⁴⁷ Ancak bu rivayetler ile Ebû Mihnef'in rivayeti arasında bazı farklar vardır.

el-Ensâb dışındaki diğer bu rivayetler, Osman'ın tutuklanması hususunda Talha ve Zübeyr'in isimlerini zikretmemektedir. Bilakis Osman'ın ikisinin ordusu tarafından tutuklandığını söylemektedir. Ebû Mihnef'in rivayeti ise net bir şekilde fâilin Talha ve Zübeyr olduğunu söylemektedir.

²⁴⁶ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 17.

²⁴⁷ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, IX, 282.

Bu rivayetler, Osman b. Huneyf'in serbest bırakıldığını belirtmektedir. Ancak Ebû Mihnef'in rivayeti, Talha ve Zübeyr'in Osman b. Huneyf'i hapsettiklerini belirtmektedir.

Bu rivayetlere göre Osman b. Huneyf'in ordusuna yönelik bir plan ve baskın yapılmamıştır. Ebû Mihnef'in rivayetine göre ise Talha ile Zübeyr tartıştı. Talha dedi ki: "Vallahi eğer (Ali) Basra'ya gelse boynumuzu vurur." Bu yüzden İbn Huneyf'i farkında olmadan yakalamaya karar verdiler. Diğer rivayetlerde ise bu ifadeler yoktur.

Ebû Mihnef'in rivayeti, Talha ve Zübeyr'in ordusunun kiralık asker ordusunu öldürdüklerini belirtmektedir. Rivayet şu şekildedir: Daha sonra (Talha ve Zübeyr) Abdullah b. Zübeyr'i bir grupla beytülmal'e gönderdiler. Orada bir rivayete göre kırk, başka bir rivayete göre ise 400 kişiden oluşan kiralık bir asker grubu vardı. Bunlar, Ali gelmeden beytülmalı teslim etmeyi reddettiler. Bu yüzden onları ve salih bir kul olan reisleri Ebû Seleme ez-Zütfî'yi öldürdüler.

Mezkûr rivayetlere göre bu kıssa, Osman b. Huneyf'in tutuklanması sırasında meydana gelmiştir. Bu, Osman b. Huneyf'in tutuklanması kıssası ile aynıdır. Ebû Mihnef ise bunun, Osman b. Huneyf'in tutuklanmasından sonra meydana geldiğini söylemektedir. Aynı şekilde rivayette beytülmalın istila edildiği şeklinde bir ziyade vardır. Ebû Mihnef'in rivayetleri ile Taberî'nin onuncu noktanın sonunda zikrettiğimiz Osman b. Huneyf'in tutuklanması rivayetini karşılaştırdığımızda aralarında bazı farkların olduğunu görmekteyiz.

Ebû Mihnef'in rivayetinden, Osman b. Huneyf'in paralı askerlerin öldürülmesinden önce tutuklandığı anlaşılmaktadır. Taberî'nin rivayeti ise paralı askerlerin Osman b. Huneyf'in tutuklanmasından önce gerçekleştiğini ve bunların tek bir olay olduğunu göstermektedir.

Ebû Mihnef'in rivayetinde şöyle denilmektedir: "Daha sonra Abdullah b. Zübeyr'i bir grupla beytülmal'e gönderdiler. Orada bir rivayete göre kırk, başka bir rivayete göre ise 400 kişiden oluşan kiralık bir asker grubu vardı. Onlar Ali gelmeden onu teslim etmeye yanaşmadılar. Bunun üzerine onları öldürdüler." Taberî'nin rivayetinde ise bu kısım yoktur. Taberî'nin rivayetinde beytülmal ve soyulması yer almamaktadır. Hatta beytülmal hiç zikredilmemektedir. Bununla birlikte Taberî'de Seyf b. Ömer'den gelen rivayette şu ifadeler yer almaktadır: "Böylece beytülma, muhafızla ve adamlar Talha ve

Zübeyr'in eline geçti.” Ancak bu ifadelerden onların beytûlmâlî işgal ettikleri anlaşılmamaktadır.

Ebû Mihnef'in rivayetinde şöyle denilmektedir: “Talha ve Zübeyr, namaz kıldırmak için öne geçmek istediler. İkisine de halife olarak değil, emir olarak biat edilmişti. Zübeyr daha yaşlıydı. Daha sonra gün aşırı namaz kıldırma hususunda anlaştılar.” Taberî'de bu çekişme yer almamaktadır ve namaz kıldıran kişinin Abdurrahman b. Attâb olduğu belirtilmektedir.

Diğer rivayetlere göre Osman b. Huneyf'in serbest bırakılmasını isteyen Hz. Aişe'dir. Ancak Ebû Mihnef'in rivayeti ile Taberî'de yer alan diğer bir rivayet bunun tersini söylemektedir.

Bu rivayette yer alan son konu ise ikinci Zâbüka savaşının başlamasıdır. Ebû Mihnef'in rivayetinde şöyle denilmektedir: “Hukeym b. Cebele el-Abdî de yanında 300 kişi ile Zâbüka'ya vardı. Bunların içinde yetmiş kişi, kendi kavminden idi. Kardeşleri Eşref, Hakîm ve Za'l de yanındaydılar. Talha ve Zübeyr, bunların yanına giderek dediler ki: “Ey Hukeym! ne istiyorsun?” Şöyle dedim: “Osman b. Huneyf'i serbest bırakmanızı, emirlik evine götürmenizi, beytûlmâlî ona teslim etmenizi ve Ali'nin gelişine kadar geri dönmenizi istiyorum.” Onlar bunu kabul etmediler ve savaştılar. Bunun üzerine Hakîm şöyle dedi:

أضربهم باليابس ... ضرب غلام عابس ... من الحياة آيس

Onlara sertçe vuracağım. Çatık kaşlı bir adamın vuruşu gibi. Hayattan ümit kesmiş bir adamın.

Daha sonra bacağına bir darbe aldı. O da bacağını keserek kendisini yaralayan adama fırlattı ve onu öldürdü. Sonra şöyle demeye başladı:

يا نفس لا تراعي ... إن قطعوا كراعي ... إن معي ذراعي

Ey nefis! Boşver. Dizden aşağıyı kesseler. Kollarım var benim.

Ayrıca şöyle diyordu:

ليس عليّ في الممات عار ... والعار في الحرب هو الفرار ... والمجد أن لا يفضح الذمار

Ölümde utanç yoktur. Savaşta utanç, kaçmaktır. Şeref, mukaddesatı ifşa etmemektir.

Hukeym, kavminden yetmiş kişi ile birlikte öldürüldü. Öldürülenler arasında üç kardeşi de vardı.

Seyf b. Ömer'in rivayetinde savaşın başlama sebebinin Osman b. Huneyf'in bırakılmaması olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Hukeym b. Cebele beytûlmalden erzak istemiş ancak İbn Zübeyr bunu reddetmişti. Bu bölümler şu şekildedir: (Hukeym b. Cebele) Abdülkays ve Bekir b. Vâil oğullarından oluşan bir grupla beraber İbn Zübeyr'e geldi. Grubun çoğunluğunu Abdülkays oğulları oluşturuyordu. Abdullah b. Zübeyr Razk şehrine geldi ve "Ey Hukeym! Ne istiyorsun?" diye sordu. Hukeym de şöyle dedi: "Bu yiyecekten faydalanmak, Osman'ın serbest bırakmanızı ve Ali gelinceye kadar emirlik sarayında kalmasını istiyoruz. Vallahi eğer size vurmak için kullanacağım yardımcıları bulabilseydim bunu sizden kabul etmez, sizi ve beraber savaştığınız kişileri öldürürdüm. Öldürdüğünüz kardeşlerimizden dolayı sizin kanınız artık bize helaldir. Kan dökmeyi helal sayarken Allah'tan korkmuyor musunuz?" Abdullah "Osman'ın kanını mı?" diye sorunca Hukeym şöyle dedi: "Sizin öldürdüğünüz kişiler mi Osman'ı öldürdü? Allah'ın gazabından korkmuyor musunuz?" Abdullah b. Zübeyr ona şöyle dedi: "Size bu yiyeceği vermeyeceğiz. Ali'ye biattan vazgeçmedikçe Osman b. Huneyf'i de serbest bırakmayacağız." Bunun üzerine Hukeym şöyle dedi: "Allahım! Sen âdil bir şâhitsin. Şâhit ol." Sonra arkadaşlarına dönerek şöyle dedi: "Ben, bunlarla savaşmakta tereddüt etmiyorum. Şüphesi olan varsa ayrılsın." Sonra onlarla şiddetli bir şekilde savaştı. Bir adam Hukeym'in bacağına kılıçla bir darbe vurdu. Hukeym de bacağına eline alarak onu fırlattı ve adamın boynuna darbe vurdu ve onu yaralı olarak yere serdi. Daha sonra sürünerek yanına gitti ve onu öldürdü.²⁴⁸

Seyf b. Ömer'in başka bir rivayeti olayı daha detaylı nakletmektedir. Bu olay Ebû Mihnef'in rivayetinden farklılık arz etmektedir. Bu rivayete göre Osman b. Huneyf, Hz. Aişe'nin emriyle Talha ve Zübeyr tarafından serbest bırakılmıştır ve ikinci Zâbüka savaşının sebebi ise Hukeym b. Cebele'nin Hz. Aişe'ye küfretmesidir. Rivayet şu şekildedir:

²⁴⁸ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 21.

Talha ve Zübeyr beytülmal ve nöbetçiler ellerinde ve insanlar yanlarında olduğu halde sabaha ulaştılar. Yanlarında meçhul ve gizli kimse yoktu. Onlar sabaladıklarında Hukeym'in topluluğun içinde olduğunu Aişe'ye haber verdiler. Aişe de Osman'ın hapsedilmemesi istedi. Talha ve Zübeyr de Osman'ı çağırarak onu serbest bıraktı. Osman çıktı ve yoluna gitti. Hukeym b. Cebele de tek ayağıyla Abdülkays oğullarından kendisine tabi olan bir adam ve Rebî'a bahçelerinden gelen kişilerle birlikte sabahladı. Daha sonra "Ona yardım etmezsem kardeşi değilim." diyerek Rızk'a gittiler. Bu sırada Aişe'ye (r.a.) sövmeye başladı. Kavminden bir kadın bunu işitti ve "Ey habis kadının oğlu! Sen buna daha layıksın." dedi. Hukeym de kılıçla onu öldürdü. Bazı kimseler hariç Abdikays kabilesi buna öfkeleni ve "Dün yaptığını yaptın. Bugün ise kalkıp böyle bir şey yaptın. Vallahi, Allah seni zincire vuruncaya dek seni bırakıp gideceğiz." dediler ve onu terk ettiler. Hukeym b. Cebele ve Osman b. Affân'a saldırıp onu kuşatan kabile artıkları ile birlikte yoluna devam etti. Basra'da kalamayacaklarını biliyorlardı. Bu yüzden Hukeym'in yanında toplandılar. O da onları Zâbüka'ya götürdü. Aişe "Sadece sizinle savaşımlarla savaşın." dedi ve "Osman'ın kâtillerinden olmayanlar, bizden uzak dursunlar. Çünkü biz sadece Osman'ın kâtillerini istiyoruz. Kimseye önce saldırmayacağız." diye nida edilmesini istedi. Hukeym ise münadiyi dinlemeyip savaşı başlattı. Talha ve Zübeyr "İntikamımızı Basralılar ile alan Allah'a hamd olsun. Allah'ım! Onlardan kimseyi bırakma. Onlardan intikam al ve onları mahvet." dediler. Daha sonra şiddetli bir şekilde saldırdılar. Aralarında şiddetli bir çatışma çıktı. Hukeym'in yanında dört komutan vardı. Talha'nın karşısında Hukeym, Zübeyr'in karşısında Züreyc, Abdurrahman b. Attâb'ın karşısında İbnü'l-Mihraş ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'ın karşısında Harkûs b. Zühayr vardı. Talha Hukeym'e doğru gitti. Hukeym üç yüz kişinin arasında kılıcını savuruyor ve şöyle diyordu:

أضربهم باليابس ... ضرب غلام عباس ... من الحياة آيس ... في الغرفات نافس

Onlara sertçe vuracağım. Çatık kaşlı bir adamın vuruşu gibi. Hayattan ümit kesmiş, odalarda rekabet eden bir adam.

Bir adam Hukeym'in bacağına bir darbe vurarak onu kopardı. Hukeym de kopan bacağını alarak o adamın boynuna vurdu ve onu yere düşürdü. Sonra ona doğru emekleyerek onu öldürdü. Daha sonra şöyle dedi:

يا فخذ لن تراعي ... إن معي ذراعي ... أحمي بها كراعي

Ey bacak! Boşver...Kollarım var...Diğer uzuvlarımı onunla korurum.

Daha sonra şu şiiri okudu:

ليس علي أن أموت عار ... والعار في الناس هو الفرار ... والمجد لا يفضحه الدمار

Ölmemde utanç yoktur...İnsanlar arasında utanç, kaçmaktır... Yıkım, şerefi ortaya çıkarmaz.²⁴⁹

Seyf'in ikinci rivayetine göre ikinci Zâbüka savaşının sebebi, Hukeym b. Cebele'dir. Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hukeym şöyle demektedir: "Osman b. Huneyf'i serbest bırakmanızı, emirlik evine götürmenizi, beytül mâli ona teslim etmenizi ve Ali'nin gelişine kadar geri dönmenizi istiyorum." Onlar ise bunu kabul etmedi.

Son olarak kanaatimizce bu rivayetlerin hepsi, metruk ve zayıf olup delil olarak kullanılamaz. Bu rivayetlerdeki bazı olayların yaşandığını kabul etsek bile bu rivayetler yoluyla nakledilen bütün detayların, özellikle de Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in insanlar tarafından yalanlanması, Hukeym b. Cebele el-Abdî'nin Hz. Aişe'ye küfretmesi, Osman b. Hubeyf'in bıyık ve sakalının yolunması gibi hassas olayların yaşandığına inanmak mümkün değildir. Çünkü sahih delillerin olmamasının yanı sıra bunlarda çelişkiler açıktır. Yahya İbrahim'e göre Ebû Mihnef'in, Osman b. Hubeyf'in bıyık ve sakalının yolunması ile ilgili naklettiği rivayetler, delil olarak kullanılabilecek sahih bir yolla gelmemiştir. Sahabe bu tür hareketlerden ve müste yapmaktan münezzehtir. Ona göre Seyf'in rivayetinden, bu tür işleri ayak takımının yaptığı anlaşılmaktadır. Talha ve Zübeyr de bu hareketi çok çirkin bularak Hz. Aişe'ye durumu haber vermişlerdir. Hz. Aişe de Osman'ın serbest bırakılmasını emretmiştir. Rivayet, Ebû Mihnef'in naklettiği detaylarla çelişmektedir. Örneğin rivayette Osman'ın öldürülmesi, hapsedilmesi ve sakalının yolunmasından bahsedilmemektedir. Nüveyrî ve İbn Kesîr bu rivayeti tercih etmiştir. Zehebî de Mücâşi' b. Mes'ûd'un, Osman b. Huneyf'in evine girmeden önce

²⁴⁹ Taberî, *Târihu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 18-19, 21.

öldürüldüğünü belirtmiştir. Mücâşi‘ b. Mes‘ûd’un öldürülmediği farzedilse bile onun komutan olmamasından dolayı böyle bir emir vermesi mümkün değildir.²⁵⁰

İbnü’l-Esîr gibi bazı tarihçiler de bu kıssayı senedi olmaksızın Seyf’in ikinci rivayetine benzer şekilde nakletmişlerdir.²⁵¹ İbn Abdilberr de bu kıssayı zayıf bir senedle Osman b. Huneyf’in hayatını anlatırken tutuklanmasından bahsederken nakletmektedir. Bu rivayet, Ebû Mihnef’in rivayetine yakındır.²⁵²

2.1.3. Talha'nın Zâbûka'daki Hutbesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef’in şöyle dediğini nakletmektedir: Talha b. Ubeydullah Zâbûka’da insanlara hitap ederek şöyle dedi: “Ey Basra halkı! Günahtan tövbe etmek gerekir. Biz sadece kınanmayacak ve kendisinden hoşnut olunacak şekilde muamele etmesini Osman’dan istiyorduk, onu öldürmek istemiyorduk. Ne var ki ahmaklar akıllı insanlara baskın çıktılar ve onu öldürdüler.” Bunun üzerine insanlar Talha’ya şöyle dedi: “Ey Ebû Muhammed! Bize gelen mektupların başka türlüydü, Osman’ı kötülüyor ve onu öldürmeye azmettiriyordu!” dediler.²⁵³

Rivayetin değerlendirilmesi

Bu rivayet iki hususu zikretmektedir. Birincisi Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr’in Zâbûka’ya varışı ve Talha ve Zübeyr’in konuşması yapmasıdır. Bu konuyu önceki bölümde ele aldık.

İkincisi ise Talha’nın Osman’ın öldürülmesine teşvikte bulunmasıdır. Bu teşvik, birçok kaynak ve rivayette yer almaktadır. Osman’ın şehit edilmesinden bahsedip Talha’nın zikredilmediği kaynaklar arasında İbn Sa’d’ın *eṭ-Ṭabaḳât*’ı, Ebû Dâvûd’un *Sünen*’i, Hâkim’in *el-Müstedrek*’i, Tayâlisî’nin *Müsneḍ*’i, Tirmizî’nin *Sünen*’i, Nesâî’nin *Sünen*’i, İbn Mâce’nin *Sünen*’i, Bezzâr’ın *Müsneḍ*’i, Tahâvî’nin *Müşkilü’l-*

²⁵⁰ Yahya b. İbrahim, *Merviyâtü Ebî Mihnef fi tarihî t-Ṭaberî*, Dâru’l-Âsime, Riyad, 258-259; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, II, 270; Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fi funûni’l-edeb* I-XXXIII, Dâru’l-Kütüb ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, Kahire 2002, VII, 258-263.

²⁵¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi t-târîh*, III, 99.

²⁵² İbn Abdilberr, *el-İstî‘âb fi ma’rifeti’l-aşhâb*, I, 366-368

²⁵³ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 229. Belâzürî, rivayeti Ebû Mihnef’ten senedsiz olarak nakletmiştir. Çünkü senedin başı ve sonu muttasıl değildir. *Ensâbü’l-eşrâf*’taki Ebû Mihnef rivayetlerinin çoğu bu şekildedir.

âsâr'ı, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı, İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-uşûl*'u yer almaktadır. Bu kaynakların çoğu sahih olup herhangi bir şüphe barındırmamaktadır.²⁵⁴

Talha'dan bahsetmeyen rivayetleri değinmeyeceğiz. Bunun yerine tarih ve hadis kaynaklarında Talha'yı Osman'ı öldürmeye teşvik etmekle suçlayan rivayetleri ele alıp tahlil edeceğiz.

Hepsi de Taberî'de geçen dört rivayet Talha b. Ubeydullah'ı bir şekilde suçlamaktadır. Bu rivayetlerin hepsi de zayıftır.

Taberî'de Zührî kanalıyla gelen birinci rivayet Ebû Mihnef'in rivayetine yakın olmakla birlikte açıkça öldürmeye teşvik ifadelerini barındırmamaktadır. Rivayet şöyledir: İnsanlar Talha'ya “Ey Ebû Muhammed! Bize gelen mektupların başka türlüydü.” dediler.²⁵⁵

Taberî'nin naklettiği ikinci rivayete göre Saîd b. Âs Mervân b. Hakem ve arkadaşları ile Zâtürk'ta karşılaştı. Onlara “Nereye gidiyorsunuz? Sizin intikamınız, develerin sırtındadır. Onları öldürün, sonra evlerinize dönün. Kendinizi öldürmeyin.” dedi. Onlar da “Biz de Osman'ın bütün kâtillerini öldürmek için gidiyoruz.” dediler. Onlar bu sözleriyle Hz. Osman'ın kâtillerinin Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in yanında olduğunu ima ediyorlardı.²⁵⁶ Rivayet zayıftır.²⁵⁷

²⁵⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 49-51; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* I-IV, tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, IV, 171; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhâyn*, IV, 390; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned* I-IV, tahkik: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr li't-tibâ'a, Kâhire 1999, I, 71; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce, el-Kazvînî, *es-Sünen* I-II, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbakî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, II, 847; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen* I-V, (2. Baskı), tahkik: Ahmed Muhammad Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbakî-İbrâhim Utve Avd, Şeriketü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhu, Mısır 1975, IV, 461; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, II, 60; Elbânî, *Şahîhu ve Za'ifu Süneni'n-Nesâ'i*, IX, 91; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimâşk*, XXXIX, 340; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *Şerhu müşkili'l-âsâr* I-XVI, Tahkik: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, III, 81; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 34, 337; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-uşûl*, X, 214.

²⁵⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 18.

²⁵⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 9.

²⁵⁷ Rivayette meçhûlül-hâl olan Utbe b. Muğîre vardır. Fâlûcî onun beşinci tabakadan Yakup b. Utbe b. Muğîre es-Sekafî'nin babası Utbe b. Muğîre b. Ahnes olduğunu belirterek onu bilmediğini ve biyografilerine ulaşamadığını söylemiştir. Fâlûcî, *el-Mu'cemü's-şagîr li-ruvâti'l-İmam İbn Cerîr eş-Taberî*, I, 363.

Vâkıdî’de geçen üçüncü rivayette Abdurrahman b. Ebzî insanların Osman’ın yanına girip onu öldürdüğünü belirterek şöyle demektedir: “Sevdân b. Hamrân’ın çıkarak ‘Talha b. Ubeydullah nerede? İbn Affân’ı öldürdük.’ dediğini işittim.”²⁵⁸

Vâkıdî’de geçen başka dördüncü rivayete göre ise Talha ve Abdurrahman b. Udeys’in Hz. Osman’a karşı kışkırtmış ve ölümüne sebep olmuştur. Bu tahrik üzerine Hz. Osman şöyle demiştir: “Allah’ım! Talha b. Ubeydullah’ı benden uzak tut. Çünkü o, o insanları bana yönlendirdi ve kışkırttı. Vallahi karşılığını bulmasını ve kanının dökülmesini umuyorum. O, kendisine helal olmayan bir şeyi çiğnedi. Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu işittim: “Bir insanın kanı ancak üç sebepten biri ile helal olur: Bir adam evlendikten sonra zina ederse recmedilmesi gerekir veya birini kasten öldürürse öldürülmesi gerekir veya İslâm’a girdikten sonra dinden dönerse öldürülmesi gerekir.” Ben hangi sebepten dolayı öldürüyorum? Daha sonra Osman döndü. İbn Ayyâş şöyle dedi: “Ben de çıkmak istedim ama bana engel oldular. Muhammed b. Ebî Bekir yanımda geçerken “Onu bırakın.” deyince beni bıraktılar.”²⁵⁹

Ensâbü’l-eşrâf ve başka kaynaklarda geçen yirmi sekiz rivayet Talha bir şekilde Hz. Osman’a eziyet etmek ve ona karşı kışkırtmakla suçlamaktadır. Sırasıyla bu rivayetleri inceleyeceğiz.

Birinci rivayet: Zührî’den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “Talha ve Zübeyr Basra’ya gelince Abdullah b. Hukeym et-Temîmî onlara Talha’nın Osman’ın öldürülmesine teşvik ettiği mektuplarını getirdi ve “Ey Talha! Bu mektupları tanıyor musun?” diye sordu. Talha evet deyince Abdullah şöyle dedi: “Dün kendisine karşı kışkırttığın kişinin intikamını neden istiyorsun?” Bunun üzerine Talha “Osman’ın işi hakkında tevbe ve intikamını istemekten başka bir çare bulamadım.” dedi.²⁶⁰

Rivayet zayıftır.²⁶¹

²⁵⁸ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, II, 669.

²⁵⁹ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, II, 668-669.

²⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 229-230.

²⁶¹ Rivayetin senedinde bulunan Nu’mân b. Râşid ihtilaflıdır. Nesâî ve İbn Hibbân onu sika sayarken Buhârî zayıf kabul etmiş ve hadislerinde çok vehim olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel muztarip olduğunu ve münker hadisler rivayet ettiğini belirtmiştir. Zührî de rivayeti mürsel olarak rivayet etmiş ve olayları gören râvinin adını vermemiştir. Buna ilave olarak Belâzürî âlimlerce mechûl kabul edilmiştir. Onun bütün rivayetleri bu şekildedir. Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Zühayr b. Harb en-Nesâî, *et-Târîhu’l-kebîr* I-IV tahkik: Salâh b. Fethî Hilâl el-Fârûku’l-hadîse li’t-tibâ’a, Kâhire 2006, I, 130; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *Kitâbü’l-du‘afâ’i’s-şagîr*,

İkinci rivayet: Belâzürî'nin naklettiği rivayete göre Talha Osman'a "Sen, insanların aşına olmadığı şeyler yaptın." dedi. Osman da "Ben bir şey yapmadım. Ancak siz insanları bozup tahrik eden zan edicilersiniz." dedi. Rivayet senedsiz olarak nakledilmiştir.²⁶²

Üçüncü rivayetten on dördüncü rivayete kadar olanlar: Bu rivayetler Mervân'ın Cemel savaşında Osman'ın Talha'ya ok atıp onu öldürdüğünü, daha sonra Ebân b. Osman'a dönüp "Babanın katillerinden birini senin için hallettim." dediğini anlatmaktadır. Bazı rivayetlerde ise Mervân'ın Hz. Aişe'nin yanında olduğu ve ok atıp Talha'yı ayağından vurduktan sonra "Vallahi senden sonra Osman'ın katilini aramayacağım." dediği belirtilmektedir. İki rivayet hariç bütün rivayetler zayıftır. Bu iki rivayetten birini İbn Ebû Şeybe, diğerini de Hallâl nakletmiştir.²⁶³

On beş, on altı ve on yedinci rivayetler: Bu rivayetler Hz. Osman'a muhalif olanların başında Talha'nın geldiğini belirtmektedir. Bu rivayetlerin hepsi de zayıftır.²⁶⁴

tahkik: Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim, Mektebetü İbn Abbas, 2005, 132; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 448; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, VIII, 246.

²⁶² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, V, 533.

²⁶³ *el-Ensâb*'taki üç rivayetten bir tanesi senedsizdir. İkincisi Ebû Mihnef sebebiyle zayıftır. Üçüncüsü ise mechûlü'l-hâl olan Belâzürî nedeniyle zayıftır. Ayrıca başka illetler de vardır. *et-Tabakât*'taki rivayet munkatı'dır. *el-İstî'âb*'taki üç rivayetten bir tanesi mürsel, ikincisi münkerü'l-hadis olan Abdüsselam b. Sâlih el-Hirevî nedeniyle zayıf, üçüncüsü ise munkatı'dır. İnkita' İbn Abdülber ile Muâz b. Hişâm arasındadır. İki rivayet ise *el-Müstedrek*'te geçmektedir. Bir rivayette Yahya b. Sâlim el-Kaddâh vardır ki âlimlerce münker sayılmıştır. bu kişi amcasından rivayet ettiğini belirtmiştir. Ancak amcasının kim olduğu, güvenilir olup olmadığı bilinmemektedir. Birçok kaynağa baktığımız halde amcasından bahseden kimseye rastlamadık. İkinci rivayette ise Şerîk b. Hattâb el-Abdî adlı bir râvi yer almaktadır. İbn Hibbân onu sikalar arasında saymaktadır. İbn Ebû Hâtim hakkında bir şey söylememiştir. Mukbil Vâdî'î'ye göre Hâkim her ne kadar onu Ahvâzlı sika bir râvi olarak saymasıssa da mütesâhil bir âlim olmasından dolayı bu hususta İbn Ebû Hâtim'in sözüne itibar edilmesi gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla bu râvi, mestûru'l-hâldir. Ayrıca Mervân'ın bu suçlamasında doğru sözlü olup olmadığını teyit etmek gerekmektedir. Bunlara ek olarak Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*'de iki rivayet nakletmiştir. Bunlardan bir tanesinde mechûl râvi vardır. Kitabın muhakkiki, isnadında biyografisini bulamadığı Muhammed b. Ali b. Mahmûd adlı bir râvi olduğunu kaydetmiştir. İkinci rivayetin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir. Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*, II, 426, III, 518; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 246, X, 126-127; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 167, VI, 333, 365; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 256; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, II, 766, 768-769; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, III, 417-418; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 367; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Şikât* I-IX, tahkik: Muhammed Abdulmu'îd Hân, *Dâru'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye*, Haydarabad 1973, VIII, 311; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-du'afâ*, II, 735; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 378; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr* I-IV, *Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye*, Beyrut 1998, IV, 404; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IX, 396, VIII, 443; Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î, *Ricâlu'l-Hâkim fî'l-Müstedrek*, (2. Baskı), Mektebetu San'â el-Eseriyye, San'â 2004, I, 417.

²⁶⁴ *el-Ensâb*'ta geçen birinci rivayetin isnadında metrûk olan Hişâm el-Kelbî ve Avâne b. Hakem yer almaktadır. *el-Ensâb*'taki ikinci rivayetin isnasında metrûk olan Ebû Cizzî Nasr b. Tarîf el-Bâhilî ile mechûl olan Ebû Avn veya Muhammed b. Avn vardır. İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-*

On sekizinci rivayet: Bu rivayete göre Talha Medine'nin idaresini ele aldığı anda Hz. Osman, Hz. Ali'ye haber göndererek

إِنْ كُنْتُ مَأْكُولًا فَكُنْ أَنْتَ أَكْلِي ... وَإِلَّا فَأَدْرِكُنِي وَمَا أَمْرُكَ

“Ben yenilecek isem sen beni ye. Yoksa ben parçalanmadan yetiş bana.” demiştir. Rivayet zayıftır.²⁶⁵

On dokuzuncu rivayetten yirmi üçüncü rivayete kadar olanlar: Bu rivayetlere göre Talha Hz. Osman'a eziyet etmiş ve ona su verilmesine engel olmuştur. Hz. Osman Hz. Ali'den yardım istemiştir. Hz. Ali de bundan dolayı öfkelenmiş ve su vermek için yanına girmiştir. Bu rivayetlerin hepsi zayıftır.²⁶⁶

münevvere'sindeki rivayetin isnadında mechûl olan Muhammed b. Mansûr bulunmaktadır. Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, V, 572; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1169; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 105; Müslim, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ*, I, 189; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, III, 52.

²⁶⁵ Rivayetin isnadında sadûk olan İshâk el-Firevî amâ olmuştur. Belki de bu hadisi telkin ile rivayet etmiştir. Nesâî onu zayıf saymışsa da kitapları sahihtir. Rivayette ayrıca Yahya b. Saîd b. Sâlim el-Kaddâh vardır ki bu râvinin münker rivayetleri vardır. Ayrıca bu rivayeti mürsel olarak nakletmiştir. Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, V, 568; Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçîbî el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-şahîh* I-III, tahkik: Ebû Lübâbe Hüseyin, Dâru'l-Livâ, Riyad 1986, I, 377; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, II, 735; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 378; Ukaylî, *ed-du'afâ*, IV, 404; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VIII, 443.

²⁶⁶ Bu rivayetlerden iki tanesi *el-Ensâp*'ta Ebû Mihnef tarikiyle geçmektedir. Diğer rivayetler ise İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*'sinde geçmektedir. Bunlardan üç tanesi münkatı'dır. İnkita' Hukeym b. Câbir'den kaynaklanmaktadır. Dördüncü rivayette el-Kelbî vardır. Bu kişi büyük ihtimalle Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'dir. O ve babası daha önce belirttiğimiz gibi metrûktur. Rivayetin isnadında ayrı Câmi b. Sabîh adlı bir râvi yer almaktadır. Abdülganî el-Ezdî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi esmâ'i'r-ricâl* adlı eserinde onu zayıf saymıştır. Beşinci rivayette ise Ali b. Muhammed “Leys oğullarından bir şeyh bana tahdis etti.” diyerek rivayet etmiştir. Bu şeyhin kim olduğu belli olmadığı için mechûldür. İsnatta ayrıca âlimlerin mechûl dediği Abdülmelik b. Huzeyfe vardır. Sadece İbn Hibbân onu sikalar arasında saymıştır. Burada dikkate alınması gereken husus, İbn Hibbân'ın *eş-Şikât*'ta zikrettiği bütün kişilerin sika olmadığıdır. İbn Hibbân, bazen *eş-Şikât*'ta zikrettiği râvileri aynı zamanda *ed-du'afâ*'da zikretmektedir. İbn Hibbân bu şekilde böyle bir râvinin sika olmamakla birlikte adl sıfatına hâiz olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ta'dîl, rivayeti kabul şartlarından sadece birisidir. Buna göre İbn Hibbân'ın mechûl olan kişileri sika kabul etmede uyguladığı özel bir kuralı vardır. İbn Hibbân'ın tek başına sika saydığı bir râvinin olması durumunda rivayet güvenilir kabul edilmiştir. Abdurrahman el-Muallimî İbn Hibbân'ın *eş-Şikât*'ını incelemiş ve uyguladığı kuralı ortaya çıkarmıştır. el-Muallimî bu kuralı şu şekilde ifade etmektedir: “Doğrusu onu sika sayması birkaç derecedir. Birinci derecede İbn Hibbân bir râviyi “mutkin” veya “müstakîm” olarak nitelendirmektedir. *eş-Şikât*'ta zikrettiği ikinci derecede sikalar, İbn Hibbân'ın meclisine oturduğu ve onlardan rivayet ettiği hocalarıdır. Üçüncü derecede İbn Hibbân'ın çok sayıda hadisini bildiği meşhûr râviler yer almaktadır. Dördüncü derecede ise İbn Hibbân'ın sözünün bağlamından onun çok iyi tanıdığı anlaşılan râviler gelmektedir. Beşinci derecede ise onun bir şekilde bildiği diğer râviler gelmektedir. Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, V, 561, 568-569; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1169; Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd el-Ezdî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi esmâ'i naқаletî'l-hadîs* I-II, tahkik: Müsennâ Muhammad Hamîd eş-Şemrî-Kays Abd İsmail et-Temîmî, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2007, II, 482; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 348; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, V, 119; Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Yemânî el-Muallimî, *et-Tenkîl limâ verede fi*

Yirmi dördüncü rivayet: Bu rivayete göre Talha ve Zübeyr duruma el koyup Hz. Osman'a su vermemişler ve Hz. Aişe ile birlikte insanları Hz. Osman'a karşı kışkırtmışlardır. Ancak Zührî bu rivayeti mürsel olarak nakletmiştir.²⁶⁷

Yirmi beşinci rivayetten yirmi sekizinci rivayete kadar olanlar: Bu rivayetlere göre Talha şöyle demiştir: Osman hususunda (insanları) aldattık. Bugün kanlarımızı onun için akıtmaktan daha iyi şey göremiyoruz. Allah'ım! Osman razı oluncaya kadar onun hakkını benden al." İbn Şebbe'nin naklettiği rivayet hariç diğerleri zayıftır.²⁶⁸

Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'inde konuyla ilgili üç rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlere göre Hz. Osman'ın evi bazı insanlar tarafından kuşatılmıştı. Bunların arasında Talha b. Ubeydullah da vardı.

Birinci rivayet: Ahmed b. Hanbel'in Sümâme b. Hazn el-Kuşeyrî'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Osman'ın yaralandığı gün evi gördüm. Onlara iyice baktı ve "Sizi bana karşı kışkırtan iki arkadaşınızı benim için çağırın." dedi. Çağrıldıklarında onlara "Allah aşkına, Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde mescidin insanlarla dolduğunu ve "Kim bu araziyi kendi parasıyla satın alır?" buyurduğunu biliyor musunu?" dedi.²⁶⁹ Rivayet sahihtir.²⁷⁰

te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtil I-II, (2. Baskı), tahkik: Nâsirüddin el-Elbânî-Züheyr Şâviş-Abdürrezzak Hamza, el-Mektebü'l-İslâmî, 1986, II, 669.

²⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, V, 583.

²⁶⁸ Bu rivayetlerden ikisi *Ensâbü'l-eşraf*'ta, birisi *eş-Tabakât*'ta, sonuncusu ise *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*'de geçmektedir. *Ensâbü'l-eşraf*'taki ilk rivayet senedsizdir. İkinci rivayet de mechûlül-hâl olan Belâzürî ve diğer nedenlerden dolayı zayıftır. *eş-Tabakât*'taki rivayeti nakleden İbn Sa'd şöyle demiştir: "Talha'da rivayet eden İsmail b. Ebî Hâlid'den işiten birisi bana haber verdi." İbn Sa'd'ın nakilde bulunduğu kişi belli olmadığı için mechûldür. Râvilerinden Ali hariç diğerleri sahihtir. Bu kişi, Ali b. Hasen eş-Şeybânî el-Kûfî olabilir. O da mechûlül-hâldir. Ayrıca bu rivayet ile diğer rivayetler Hukeym b. Câbir el-Ahmesî tarikiyle nakledilmiştir. Hakîm sahâbi Câbir b. Târik b. Avf'ın oğludur. Hakîm rivayet ederken olayı gördüğünü veya ona şahit olanlardan işittiğini belirtmemiştir. Bütün rivayetler de bu şekildedir. Eğer görmüş veya işitmiş olsaydı, Hz. Osman'ın ölümüyle ilgili sahih rivayette olduğu gibi bunu açıkça belirtirdi. Bu nedenle bu rivayetin mürsel olduğu kanaatindeyiz. Mizzî onun Hz. Peygamber'den (s.a.v.) mürsel olarak rivayette bulunduğunu kaydetmiştir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) başkasından mürsel olarak rivayeti daha evladır. Ancak İbn Şebbe'nin rivayetlerine karşı mütesâhil davranmış ve tarihî rivayetler dahil bütün rivayetlerini çok tetkik etmeden almışlardır. Allah daha iyi bilir. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, X, 126; İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 167, VI, 370; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1169; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 276; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 683; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, III, 69, VII, 162, XVI, 486; Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Târîhu İsbahân* I-II, tahkik: Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 354; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 193; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 201.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 558-559.

²⁷⁰ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkik eden Şuayb el-Arnaût isnadının hasen olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 559.

İkinci rivayet: Hz. Osman'ın evini muhasara edenler arasında Talha b. Ubeydullah'ın olduğunu belirten bir rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, diğer ise İbn Sa'd'ın *eṭ-Ṭabaḳāt*'ında geçmektedir. Bu rivayetlere göre Hz. Osman evini kuşatanlara iyice bakmış, hitap etmiş ve aralarında bulunan Talha'yı çağırarak onunla konuşmuştur. Bu rivayet zayıftır.²⁷¹

Üçüncü rivayet: Ahmed b. Hanbel ikinci rivayete yakın bir muhteva ile bir rivayet daha nakletmiştir. Ancak bu da zayıftır.²⁷²

Rivayet muhakkikler tarafından zayıf kabul edilmesine rağmen onun hasen li-gayrihi olduğunu ve bu isnadın zayıf olduğunu söylemiştir. Evet, rivayet *Müsned*'deki diğer isnadlarla hasen li-gayrihi olmaktadır. Ancak tek başına hasen li-gayrihi değildir. Dikkat çekici olan husus ise bu isnadı takviye eden diğer rivayetler, olayı bütünüyle zikrettiği halde Talha'nın ismini zikretmemektedir.²⁷³

Dolayısıyla Talha'nın adını zikreden rivayetler, adını zikretmeyen diğer rivayetler ile desteklense de adının zikredildiği kısım sahih değildir.

²⁷¹ *eṭ-Ṭabaḳāt*'taki rivayeti Vâkıdî nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivayetin isnadında zayıf olan Kâsım b. Hakem ve Ebû Ubâde ez-Zarkî yer almaktadır. Şuayb el-Arnaût bu rivayetin isnadının zayıf olduğunu ve Buhârî'nin Kâsım b. Hakem'in Ebû Ubâde'den işittiğini ancak onun hadisinin sahih olmadığını kaydettiğini nakletmiştir. Ebû Hâtim de onun mechûl olduğunu belirtmiştir. Hâfız İbn Hacer ise zayıf saymıştır. Ebû Ubâde ez-Zarkî Buhârî, Nesâî, İbn Hibbân, Ukaylî ve başkaları tarafından zayıf kabul edilmiştir. Ebû Hâtim hadislerinin münker ve zayıf olduğunu belirterek neredeyse metrûk olduğunu söylemiştir. Hadisin sahih olmayan başka isnadları da vardır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkik edenlere göre İbnü'l-Cevzî *el-İlelû'l-mütenâhiye*'de Abdullah b. Ahmed tarikiyle bu isnadla nakletmiş ve sahih olmadığını söylemiştir. Bezzâr ve İbn Ebû Âsım Muhammed b. Müsennâ tarikiyle, Hâkim de Amr b. Meysere tarikiyle Kâsım b. Hakem'den nakletmiştir. İbn Ebû Âsım'ın *Kitâbü's-Sünne*'sinin matbu nüshasında Kâsım b. Kâsım olarak yazılmıştır. Hâkim isnadının sahih olduğunu belirtmiştir. Zehebî râviyi Kâsım b. Hakem olarak kaydetmiştir. Buhârî hadislerinin sahih olmadığını ve Ebû Hâtim'in onu mechûl kabul ettiğini söylemiş ve hadisin en büyük illeti olmasına rağmen Ebû Ubâde hakkında bir şey söylememiştir. Ebû Ubâde Kâsım b. Hakem'den daha zayıftır. İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, III, 50; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 556-557.

²⁷² Bu rivayette de iki zayıf râvi olan Hâris b. Ubeyde el-Hımsî el-Kilâî ile Muhammed b. Abdurrahman b. Mücebber bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i tahkik edenlere göre Hâris b. Ubeyde el-Hımsî el-Kilâî'den dolayı bu isnad zayıftır. Ebû Hâtim güçlü olmadığını söylemiştir. Dârekutnî zayıf olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân bu râviyi hem sika hem de zayıflar arasında saymıştır. İbn Hacer'in naklettiğine göre İbn Maîn Muhammed b. Abdurrahman b. Mücebber'in hiçbir değerinin olmadığını söylemiştir. Ebû Zûr'a çok zayıf olduğunu belirtmiştir. İbn Adiyy ise zayıflığına rağmen hadisnin yazılabileceğini söylemiştir. Nesâî ve bir grup muhaddis metrûk olduğunu ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 491-492, III, 20.

²⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 491-492, III, 20-21.

İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*'sinde Talha'yı Hz. Osman'a karşı kışkırtmakla suçlayan yedi rivayet bulunmaktadır. Beş tanesini diğer kaynaklardan nakletmiş ve incelemiştik. Kalan iki rivayet şu şekildedir:

Birinci rivayet: Bu rivayet ev muhasara edildiği gün Talha'yı Hz. Osman ve arkadaşlarıyla mücadele etmekle suçlamaktadır. Rivayet zayıftır.²⁷⁴

İkinci rivayet: Zührî, Talha'yı Hz. Osman'a eziyet etmekle suçlamaktadır. Ancak Zührî rivayeti mürsel olarak nakletmiştir.²⁷⁵

İbn Ebû Şeybe Talha'nın Hz. Osman'a karşı kışkırtmakla veya öldürülmesine katkı sunmakla suçlandığı iki rivayet nakletmiştir. Bir tanesini diğer rivayetlerde zikrettik. Diğer rivayete göre Hz. Ali, Hz. Osman'ın Talha tarafından öldürülmesinden korkmuş ve "Hadramiye'nin oğlunun, amcamın oğlunu (Osman'ı) öldürme ve benim mülkümü elimden alma zannı ne kötüdür. Gördüğüm şey ne kötüdür." demiştir. Rivayet mürseldir.²⁷⁶

Hâkim de Talha'yı Hz. Osman'ın öldürülmesine iştirak etmekle suçlayan dört rivayet nakletmiştir. İki rivayeti diğer kaynaklarda zikretmiştik. Diğer iki rivayet şu şekildedir:

Birinci rivayet: Bu rivayete göre Hasan-ı Basrî Talha ve Zübeyr'i Hz. Osman'ı öldürmekle suçlamış ve şöyle demiştir: "Talha ve Zübeyr Basra'ya geldiler. İnsanlar onlara niye geldiklerini sordu. Onlar da Osman'ın kanını talep etmek için geldiklerini söylediler. Hasan-ı Basrî "Sübhanallah! İnsanların akılları yok muydu ki onlara 'Osman'ı sizden başkası öldürmedi.' desinler?"²⁷⁷

İkinci rivayet: *el-Müstedrek*'teki diğer rivayet de şöyledir: Talha sürekli olarak üzüntülü bir şekilde oturuyordu. Alkame üzüntüsünün sebebini sorunca Talha şöyle dedi: "Ey Alkame b. Vakkâs! Beni kınama. Biz, bizden başkasına karşı tek eldik. Bugün ise iki ayrı dağ oldular. Bir kısmımız arkadaşını çekiştiriyor. Ancak Osman hakkında bir

²⁷⁴ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1169-1170. Rivayetin isnadında zayıf kabul edilen Yezid b. Ebî Ziyâd el-Hâşimi vardır.

²⁷⁵ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1199.

²⁷⁶ Katâde rivayeti mürsel olarak nakletmiştir. Katâde büyüklüğüne rağmen tedlis yapmıştır. Ayrıca naklettiği olayı gördüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü H. 61'de dünyaya gelmiştir. Cemel vakası ise 35 yılında meydana gelmiştir. İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 694; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 185; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, V, 322.

²⁷⁷ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîhayn*, III, 128.

şey yaptım ki ancak onun intikamını alma yolunda kanımın dökülmesi keffareti olur.” Rivayetin sıhhati konusunda ihtilaf edilmiştir. Zehebî ceyyid olduğunu söylemiştir.²⁷⁸

İbn Asâkir Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ilgili birçok rivayet nakletmiştir. Bazıları Talha'yı Hz. Osman'ın kuşatmasına karışmak ve ona karşı kışkırtmakla suçlamaktadır. Bu rivayetlere diğer kaynaklar içinde işaret ettik.²⁷⁹

Bu rivayetleri incelediğimizde göz ardı edemeyeceğimiz bir husus vardır ki o da bahsettiğimiz gibi Talha'nın ismen suçlandığı rivayetin tariklerinin çok olduğudur. Bütün bu tarikler ve şâhitler toplandığında hadis ilminin kaidelerine göre birbirlerini takviye etmekte ve zayıf olsalar bile sahih hale gelmektedir. Bu şekilde eğer hepsini çürütecek bir illet yoksa konu hakkında delil olarak kullanılabilir.

Bu noktada rivayetleri tahlil ve mukayese etmemiz gerekmektedir. Ancak bundan önce bu rivayetlerin bu kadar çok sayıda gelmesinin ve Talha'yı Hz. Osman'a karşı kışkırtmakla suçlayan birçok âlimin bulunmasının sebebini ele almak istiyoruz.

Mervân'ın Talha'yı Hz. Osman'ı okla vurarak öldürenlerden biri olmakla itham etmesi, anlattıklarına delil olamaz. Zira bu rivayetlerin bir kısmına göre Talha'nın bizzat kendisi ok atmış ve dizinden vurmuştur. Diğer bir kısmına göre ise Mervân, Ebân b. Osman'ın yanında durmuş ve ok atarak Talha'yı onunla öldürmüştür. Daha sonra “Babanın katillerinden birini senin için öldürdüm.” demiştir. Bir kısım rivayetler ise zikrettiğimiz gibi başka şeyler söylemektedir. Şaşırtıcı olan husus ise bütün bu rivayetlerde Mervân'ın yanında bulunduğu ve babasının kanını talep etme hakkına sahip olan Ebân'ın bir şey söylememesidir. Diğer bir husus da Mervân'ın bu konuda doğru söyleyip söylemediğidir. Zira biyografisini okuyan bir kimse, özellikle de bunun gibi siyasi bir meselede ona inanmayacaktır.²⁸⁰

²⁷⁸ Rivayetin isnadında Abdullah b. Musab vardır. İbn Ebû Hâtim onu zikretmiş ancak hakkında bir şey dememiştir. Bağdâdî Yahya b. Maîn'in onu zayıf saydığını nakletmiştir. Zehebî de zayıflar arasında zikretmiştir. Bununla birlikte bu rivayete ceyyid demiş ve delil olarak kullanmıştır. İbn Hibbân, onu *eş-Şikât*'ta zikretmiştir. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi sika saymasının şartları vardır. Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhîhayn*, III, 419; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VII, 56; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 178; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, X, 171; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, I, 358.

²⁷⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LIX, 312-443; İbn Adî, *el-Kâmil fi'du'afâ'i'r-ricâl*, I, 283.

²⁸⁰ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhîhayn*, III, 418; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 76; Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târîh*, (2. Baskı), tahkik: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk-Beyrut 1977, 181, 185; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXV, 112; Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzûbân el-Begavî, *Mu'cemü's-şahâbe* I-V, tahkik: Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Ceknî, Mektebetü Dâru'l-Beyân, Kuveyt

Talha'nın Hz. Osman konusunda mürâi davrandığını, öldürülmesinden her zaman pişmanlık duyduğunu ve Osman'a karşı işlediği günahlar için intikamı yolunda kanını akıtmaktan başka kefareti olmadığını söylediğinden bahseden rivayetler, kışkırtmaya hamledilmesi mümkün olmayan genel ifadeler içermektedir. Bu tür rivayetler, Talha'nın Cemel günü "Allah'ım! Bugün razı oluncaya kadar benden Osman'a ver." demesine benzemektedir. Diğer taraftan Abdülmelik b. Mervân'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mercirahıt savaşında babam, Talha'yı öldürdüğünü bana söylememiş olsaydı, yeryüzünde Benî Temim'den kimseyi öldürmeden bırakmazdım." Bu rivayetlerin isnadları sahih olsa da Talha veya bir başkasının suçlanması için yeterli değildir. Çünkü mürailik, pişmanlık vb. kullanılan kelimeler, sadece öldürme veya azmettirme anlamında kullanılmamakta, aksine birçok teville yorumlanabilmektedir.²⁸¹

İbn Teymiyye, bu cümleleri Hz. Osman hakkında tefrit olarak yorumlamış ve şöyle demiştir: "Aynı şekilde Talha da Osman'a yardım etmede vb. konularda ihmalkar davrandığını düşündüğü için pişman olmuştur."²⁸²

Zehebî ise Talha'nın pişmanlığından bahseden bu rivayetleri farklı şekilde yorumlamış ve şöyle demiştir: "Onun Osman hakkında yaptığı şey öldürülmesi sırasında gâfil davranmasıdır. Tahriki ise ictihadla yapmıştır. Daha sonra Osman'ın ölümüne şahit olunca bu ictihadını değiştirmiştir. Bu yüzden yardım etmediği için pişman olmuştur."²⁸³

Buna göre rivayette geçen pişmanlığı genel manada yorumlamak daha doğru olacaktır. Bu ifadeleri sadece tahrik veya öldürmeye hamletmek mümkün değildir. Binaenaleyh Talha'nın Hz. Osman'ın öldürülmesinden pişman olması, onun kendisini Hz. Osman'ı yeterince savunmamaktan dolayı kusurlu görmesi veya Hz. Osman'a yönelik suçlama ve eleştirilerden kendisini sorumlu tutması demektir. Zira bu eleştirilerden sonra Hz. Osman şehit olmuştur. Eğer Talha onun öldürülmesine karışmış olsaydı, "Kefareti, onun intikamını alma yolunda kanımın dökülmesinde görüyorum."

2000, III, 411; İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, III, 432; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 84; Ebü'l-Abbâs Muhibbuddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî, *er-Riyâzü'n-naðire fî menâkıbi'l-aşere* I-IV, (2. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, IV, 264; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 36; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVI, 272.

²⁸¹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1169 1170.

²⁸² İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VI, 208-209.

²⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 35.

demezdi. Eğer onun kâtili olsaydı, nasıl intikamını almayı isterdi? Bu intikamı kimden alacaktı?

Hasan-ı Basrî'nin sahih bir rivayette söyledikleri de bu kanaatimizi desteklemektedir. Hasan-ı Basrî'ye insanların Hz. Osman'ı engelleme gücünün olup olmadığını sordular. O da "Evet, elbiseleriyle ona mâni olmak isteselerdi, onu engellerlerdi." dedi.²⁸⁴

Dolayısıyla Talha'nın üzüntüsü ve bazı rivayetlerde onun ve diğer sahabilerin itham edilmesi, Hz. Osman'ı savunmamaları, onu başı bozukların elinden kurtarmamaları veya onu güçlü bir şekilde eleştirmelerinden dolayıdır. Yoksa bazı insanların iddia ettiği gibi zorunlu olarak onu öldürmeye ya da ona karşı kışkırtmaya katıldıkları anlamına gelmemektedir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen ve iki kişiyi Hz. Osman'a karşı kışkırtmakla itham eden rivayetin bağlamı ve ifadeleri, Talha ve Zübeyr'in isimlerine delalet etse de isimlerini açıkça zikretmemektedir. Başka kaynaklarda farklı isnadlarla nakledilen rivayetlerde de isimleri belirtilmemiştir. Ayrıca Nesâî'nin *Sünen*'i ve İbn Huzeyme'nin *Şahîh*'inde geçen rivayetlerde "Sizi bana karşı kışkırtan iki arkadaşınızı benim için çağırın." ifadesi yoktur.²⁸⁵

Hz. Ali'nin Talha'yı İbnü'l-Hadramiyye olarak andığı rivayet, İbnü'l-Hadramiyye kelimesinin Talha'yı gösterdiği şeklindeki açıklamaya rağmen, onun herhangi bir şeyle

²⁸⁴ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1271. Bu noktada sormamız gereken soru şudur: Sahabiler neden Hz. Osman'ı savunmayıp onu ölüme terk ettiler? Bunun cevabı ayrı bir araştırmanın konusudur. Bununla birlikte önemli bazı hususları burada ortaya koyabiliriz. Bizzat Hz. Osman, fitnenin bütün Müslümanlara yayılmaması için kendisi adına insanların ölmesini istememişti. Örneğin Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten* naklettiğine göre Osman b. Affân şöyle demiştir: "Bana itaat etmesi gerektiğini düşünen herkesin elini ve silâhını bırakmasını istiyorum. Sizin katımdaki en hayırlınız elini ve silâhını bırakandır." Daha sonra "Kalk ey İbn Ömer! İnsanların arasını bul." dedi. Bunun üzerine İbn Ömer ayağa kalktı. Onunla birlikte kavmi olan Adî oğulları ile Süraka ve Mutî oğullarından kişiler de ayağa kalktılar, kapıyı açtılar. Daha sonra insanlar içeri girdiler ve Osman'ı öldürdüler. Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, I, 69. İbn Ebû Şeybe, Nuaym b. Hammâd ve İbn Şebbe'nin naklettiği başka bir rivayete göre Zeyd b. Sâbit Hz. Osman'a gelerek şöyle dedi: "Kapıdakiler Ensâr'dır. 'Eğer istersen iki defa Ensâr oluruz.' diyorlar. Hz. Osman "Savaş için hayır." dedi. İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 584.; Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, I, 173; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1209

²⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LIX, 336; Tirmizî, *es-Sünen*, V, 628; Nesâî, *es-Sünen*, VI, 234; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *Kitâbü's-Sünne* I-II, tahkik: Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1980, II, 594; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *eş-Şahîh* I-IV, tahkik: Muhammed Mustafa el-Azamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1975, IV, 121. Tirmizî, Elbânî ve diğer bazı muhaddisler hadisi hasen kabul etmiştir.

itham edildiğine delil olamaz. Çünkü rivayet doğru olsa bile ismi ve lakabının belirsiz olup ismi açıkça belirtilmemiştir.

Zührî tarafından nakledilen ve Talha ile diğer bazı kişilerin Hz. Osman'ı öldürmek veya ona komplo kurmakla suçlandığı mürsel rivayetler ile Zührî'nin Hz. Osman'ın kâtillerinin Talha ve Zübeyr olduğuna yemin ettiğinde dair sözünü değerlendirirken Zührî'nin Hz. Osman'ın taraftarları arasında olduğunu unutmamak gerekir. Bu nedenle Hz. Osman'ın şehadetinden bahseden rivayetlerde suçlanan herkese karşı şiddetle hüküm vermiştir. Bu nedenden olsa gerek onun bu konudaki rivayetlerinin mürsel olduğunu görüyoruz. Bu husus, Zührî'nin değerini düşürmez. Çünkü o hadis imamlarından birisidir. Ancak bu konuda iki hususu gözden kaçırmamak gerektiği kanaatindeyiz. Öncelikle Hz. Osman'ın şehadeti meselesinde Talha, Zübeyr, Hz. Aişe ve diğer sahabiler hakkında pek çok rivayet ve söz nakledilmiştir. Bu tür rivayetlerin insanları etkilemesi normaldir. Ayrıca Hz. Osman'ın şehadeti meselesi siyasi bir mesele haline gelmiştir. Bu meseleye dair siyasi bir görüş ortaya koyanların ve âlimler tarafından Osmanî, Şîî, Tâlibî, Mervânî vb. siyasi bir gruba dahil edilenlerin, siyasi meselesinde diğer âlimlerden farklı fikirlere sahip olması doğaldır. Bunlar fikhî usûl ve esaslar bakımından âlimlerin takip ettiklerine uymayabilir. En doğrusunu Allah bilir.²⁸⁶

Hasan-ı Basrî'nin Talha ve Zübeyr'i Hz. Osman'ı öldürmekle itham etmesi, bunu gerçekten yaptıklarından değil, onların Hz. Osman'ın şehadeti sırasında onu desteklemedikleri veya onları sert bir şekilde eleştirmek istediği şeklinde yorumlanabilir. Allah daha iyi bilir.

Hasan-ı Basrî, kendisine “Osman'ı öldürenler arasında Muhacir ve Ensar var mıydı?” diye sorulduğunda “Hayır, onlar Mısırlı kaba saba kişilerdi.” diyerek bunu açıkça ifade etmiştir.²⁸⁷

²⁸⁶ İbn Şebbe, *Târîhu 'l-Medîneti 'l-münevvere*, IV, 1199.

²⁸⁷ Halîfe b. Hayyât'ın *et-Tarih*'nin matbu nüshasında rivayetin senedinde bir karışıklık vardır. "Abdula'lâ b. Heysem bize anlattı ve dedi ki babam şöyle dedi." Doğrusu Abdula'lâ b. Abdula'lâ es-Sâmî'dir. Heysem ise Osman b. Hsyem b. Cehm'in babasıdır. Dolayısıyla ya Halîfe b. Hayyât al-Asfari Abdula'lâ'dan, o da Osman b. Heysem'den, o da babası Heysem b. Cehm'den rivayet etmiştir. Veya Halîfe b. Hayyât, doğrudan Osman b. Heysem'den rivayet etmiştir. Bu durumda yanlışlıkla Osman yerine Abdula'lâ demiştir. Zira Abdula'lâ değil, Osman, babası Heysem b. Cehm'den rivayet etmiştir. Her halükarda hepsi sika râvilerdir. Halîfe b. Hayyât, *et-Tarih*, 176; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, VIII, 314-315, XVI, 359-363, XIX, 502-503; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 216; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 83; Halîfe b. Hayyât, *et-Tarih*, 176.

Talha'nın Medine'yi ele geçirmek ve Hz. Osman'a su vermemek gibi korkunç şeyleri yaptığını söyleyen rivayetler, sahabilerin Ali b. Ebî Tâlib'e zorla biat ettirilmesi bölümünde belirttiğimiz gibi tarih kitaplarında Hz. Osman'ın şehadeti vakasında gördüğümüz en garip şeylerdendir. Bu rivayetler çelişkiler barındırmaktadır. Bazı rivayetler, Talha'nın Hz. Osman'a isyan eden güruhun içinde olduğundan, hatta isyanı yönetenler arasında yer aldığından ve Hz. Osman'ı öldürmeye teşvik ettiğinden bahsetmektedir. Bir kısım rivayetlere göre ise başı bozuk takımı, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Talha'ya gelip onun halife olmasını istemiştir. Buna karşılık bir kısım rivayetlere göre Talha, Hz. Ali'ye biat etmeye zorlanmıştır. Bu rivayetlere göre Talha, Hz. Osman'ı kuşatıldığı günlerde üç farklı ve çelişkili rol oynamıştır. Bu rivayetlerin doğru olduğuna inanmak güçtür.

Kanaatimizce Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr gibi bazı sahabiler Hz. Osman'ın hilafeti döneminde yaptığı işlerden dolayı onu sert bir şekilde tenkit etmişlerdir. Bu eleştiriler bazı bozuk kişilerin Medine'ye girdiği günlere kadar da devam etmiştir. Ancak bu sahabiler insanları ona karşı kışkırtmamış; bilakis bu rivayetleri nakleden râviler de dahil olmak üzere insanlar durumu anlamışlardır. Bu husus, rivayetlerde ortaya çıkan çelişkilerde açık bir şekilde görülmektedir. Öte yandan Talha'nın Hz. Aişe ve Zübeyr b. Avvâm ile beraber Osman'ın intikamını onu öldürenlerden istemek için hareket ettiğini biliyoruz. Eğer Talha, Hz. Osman'ın katillerinden veya onu öldürmeye teşvik edenlerden biri olsaydı, suç ortağı olacaktır. Suça iştirak eden bir kimse, başkasından intikam talep edemez ve mağdurun ailesinden biri olur. Ayrıca cennetle müjdelenenlerden ve savaşlarda Hz. Peygamber'i (s.a.v.) koruyan kahramanlardan olan bu büyük sahabiler hakkında rivayet edilenler, bu suçlamanın doğru olmadığını gösterir niteliktedir. Bu durum sadece Talha için değil, Rasûlullah'ın (s.a.v.) havarisi olan Zübeyr, müminlerin annesi ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) sevgili eşi Aişe, Rıdvan ashabından olan İbn Udeys, mü'minlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib ve diğer sahâbiler için de geçerlidir. Çünkü bu sahabilerin hepsi, rivayetlerde itham edilmektedir. Bu yüzden bir kez daha vurgulamak gerekir ki bu suçlamaları barındıran rivayetlerin râvilerinin durumu ne olursa olsun, sahabilerin Hz. Osman'a karşı kışkırttığını söylemek çelişkilidir. Doğrusu bu sahabiler Hz. Osman'ı ağır bir şekilde eleştirmiş ve tenkit etmişlerdir.

Bu düşünce, çeşitli tariklerle sahih veya hasen derecesine çıkan rivayetler hakkında söylediklerimizle çelişmez. Ancak Talha'nın yanı sıra Zübeyr b. Avâm, Aişe,

Ali, Udeys ve diğer sahabileri suçlayan rivayetleri bir araya getirdiğimizde, bu rivayetlerin birbirleriyle açık bir şekilde çeliştiklerini görüyoruz. Bu nedenle bu rivayetlere tamamen güvenilemez. Büyük hadis alimleri, isnadı sahih olan rivayetlerin, metindeki bir illetten dolayı reddedilebileceğini belirtmişlerdir.

Sehâvî, hadis âlimlerinin, isnadın sıhhati ile metnin sıhhati arasında zorunlu bir ilişkinin olmadığı şeklindeki görüşünü şöyle aktarmıştır: “İsnad ile metin arasında lüzum ilişkisi yoktur. İsnad ittisâl, adalet ve zabt gibi şartları taşıdığı için sahih veya hasen olabilir. Metin ise şâz veya illetli olabilir. “Bu sahih bir hadistir.” demeleri, lüzum ilişkisinin olmamasına zarar vermez. Bu söz ile senedinin kesin olarak değil, görünüşte diğer vasıflarla muttasıl olduğunu kast etmektedirler. Zira bu, hadisın isnadındaki her bir ferd için hükmün zorunlu olmasını gerektirmez. Her halükârda meseleyi isnad ile sınırlamak, metnin sıhhati veya zayıflığını açıkça göstermez. Bilakis fiilini devam ettirmeyen kişiden veya metnin sıhhatinin görünmediği şeyde devam ettirenden ortaya çıkma ihtimaline göredir. Bu nedenle hadis hakkında hüküm vermekten daha düşük rütbededir.”²⁸⁸

Diğer taraftan bu rivayetleri kabul ettiğimizde sadece Talha'yı değil, rivayetlerde Hz. Osman'ın öldürülmesine azmettirdiği iddia edilen bütün şahsiyetlerle ilgili zikredilen bütün rivayetleri kabul etmemiz gerekecektir. Rivayette geçen bir kişiyi kabul edip diğerlerini kabul etmemek doğru olmayacaktır. Dikkat çeken diğer bir husus da Talha'nın dışındaki kişileri suçlayan rivayetlerin, Talha'yı suçlayan rivayetlerden daha açık olmasıdır.²⁸⁹

²⁸⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fetħu'l-muğîs bi-şerħi Elfıyyeti'l-hadîs* I-III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1982, I, 90. İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye ve Hatîb el-Bağdâdî gibi bazı âlimlerin, isnadı sahih olan hadisın illetle reddedilmesine dair görüşleri için bkz.: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *el-Fürûsiyye*, tahkik: Meşhur b. Hasan b. Mahmud, Dâru'l-Endülüs, Hail 1993, 245; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefaḥḫih* I-II, (2. Baskı), tahkik: Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Garâzî, Dâru İbnü'l-Cevzî, Demmâm 2000, I, 354.

²⁸⁹ Bazı sahabileri Hz. Osman'ı öldürmeye azmettirmekle itham eden birkaç rivayet vardır. Biz bunlardan üç tanesini aktaracağız. Birinci rivayet: İbn Ebû Şeybe'nin *Muşannef*'inde Ali b. Ebî Tâlib, kendisine biat edildikten sonra insanlar tarafından Osman'ı öldürmekle suçlanmıştır. İbn Sirîn'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Ali'nin Osman'ı öldürmekle itham edildiğini bilmiyordum. Biat edildiğinde insanlar onu suçladı.” Bu rivayetin isnadı sahihtir. İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 525; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1174.

İkinci rivayet: İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*'de naklettiğine göre Ebû Müslim el-Havlanî Hz. Osman konusunda Hz. Aişe'ye kötü söz söyleyen Şamlılara şöyle demiştir: “Ey Şam halkı! Sizin ve bu annenizin misali, sahibine acı veren baştaki göze benzer. Ona ancak ondan daha hayırlı bir şeyle karşılık verebilirsiniz.” İsnaddaki râviler güvenilir. İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV,

Biz burada Rasûlullah'ın (s.a.v.) ileri gelen arkadaşlarından Hz. Aişe ve Hz. Ali veya diğer sahabileri suçlama makamında değiliz. Aksine görünüşte sahih olan bu rivayetlerin birbiriyle çeliştiğini ve birbirine zıt bilgiler içerdiğini ifade etmek istiyoruz. Bu rivayetler sahih delillere zıttır. Sahih delillerle çelişme ile ilgili usûl kaidesi, tevil yapmayı, delilleri toplamayı ve mümkünse aralarını bulmayı gerektirmektedir. Eğer toplama ve aralarını bulmak mümkün değilse ve nesih ihtimali yoksa bu meselede tevakkuf etmek ve hüküm vermemek gerekir. Allah daha iyi bilir.²⁹⁰

Bu rivayetlerde başka bir illet daha vardır. Sahabe arasında meydana gelen bu fitnelerden bahseden rivayetler, hadis kitaplarında değil, tarih kitaplarında geçmektedir. Bu da insaflı araştırmacılar için yeterli bir delildir. Muhaddislerin ve muhakkik âlimlerin çoğu, sahih olsalar bile bu tür rivayetlere önem vermemişlerdir. Hatta bunun ötesine geçip avam havas bütün insanları bu tür meselelere girmemeye teşvik etmişlerdir. Kanaatimizce bu, ince ilmî bir metottur. Zira bütün rivayetlerde ortak bir illet vardır. Bu isnadlardaki illetleri bulmak ve güvenilir râvilerin nasıl olup da bu rivayetleri naklettiğini açıklamak hususunda ortaya koyulan çaba bize bu tür rivayetlerin ortaya konulduğu ve rivayet edildiği siyasi ortam ve durum ile bağlantılı olduğunu

1173. Bu rivayete göre Ebû Müslim el-Havlanî, Hz. Aişe'nin Hz. Osman'ın öldürülmesinden beri olduğunu söylememiş, aksine mü'minlerin annesi olduğu için onu savunmuştur. Üçüncü rivayet: Taberî ve İbn Şebbe'nin naklettiği bir rivayette Abdullah b. Üzeyne Muhammed b. Talha'ya Hz. Osman'ı öldürmekten kimin sorumlu olduğunu sormuş, Muhammed de ona şu cevabı vermiştir: "Osman'ın kanı üç parçadır. Üçte biri, (Aişe'yi kast ederek) çadırın sahibinin üzerindedir." (Aişe) bunu duyunca ona hakaret etti ve kötü söz söyledi. O da şöyle dedi: "Ey anneciğim Allah sizi affetsin." (Muhammed sözlerine devam ederek) "Üçte biri Ali b. Ebi Tâlib'in, üçte biri de topluluğun sağındaki kırmızı devenin sahibinin (babası Talha) üzerindedir." dedi. Taberî, *Târîhu'l-ümme ve'l-mülûk*, III, 16; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, IV, 1173/1174. Rivayette Abdullah b. Üzeyne el-Abdî olarak geçen râvî, kaynaklarda Abdurrahman olarak kaydedilmiştir. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, XVI, 510. Taberî'nin rivayeti zayıftır. İbn Şebbe'nin rivayetinin isnadı ise güvenilir râvilerden oluşmaktadır. Ancak Katâde tedlîs ile meşhurdur. Cerîr v. Hazm'ın naklettiğine göre Katâde'nin şöyle dediğini işitmiştir: "Abdullah b. Üzeyne el-Abdî'ye Talha ve Zübeyr'in geldiği haberi ulaşınca ..." Katâde'nin İbn Üzeyne el-Abdî'den naklettiği rivayette tedlîs ihtimali vardır. İkisi arasında tedlîs ve kesinti olsa bile rivayet, mutâbî' ve şahitlerle güçlü hale gelecektir. Yoksa rivayet sahihtir. Bunun dışında bu sahabileri ve diğerlerini itham eden başka rivayetlerde de vardır. Bu rivayetlerden bazılarına göre Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr başta olmak üzere sahabiler, Hz. Osman'ı öldürmekten beri olduklarını söylemiş, onu öldürenleri lanetlemiş ve yaptıklarını uzak olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir kısım rivayetlere göre Hz. Ali, Talha ve diğerlerini Hz. Osman'ın su içmesi ve ablukadan çıkması için aracı olmuştur. Diğer bazı rivayetlere göre ise Hz. Ali Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr ile birlikte Hz. Osman'a haksızlık yapmış ve onu öldürmüştür.

²⁹⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ fi 'ilmi'l-uşûl*, tahkik: Muhammed Abdüsselâm Abdüşşafi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, 374; Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîli el-Makdisî, *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fi uşûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed* I-II, (2. Baskı), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2002, II, 366.

göstermektedir. Bu çelişkiler Hz. Ali, Aişe, Osman, Talha ve Zübeyr gibi büyük sahabilerin taraftar ve muhaliflerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Onların taraftarları onlar için rivayet uydurmakta, muhalifleri de onlara karşı rivayet uydurmaktaydı. Bu durum, Hz. Osman'ın şehit edilmesi fitnesiyle birlikte başlamıştı. Zira bu asır, çeşitli akımlar arasında değişimlere ve çekişmelere sahne olmuştu. Her akım, insanları kendi görüşüne ikna etmek için çaba göstermişti. Bu durum, toplumu olumsuz etkilemiş ve bölünmeye katkı sunmuştu.

Binaenaleyh Hz. Osman'ın şehadetinden sonra insanlar siyasi, ekonomik ve ideolojik menfaat ve meyilleri açısından fırka ve gruplara ayrıldılar. Bu fırka ve gruplar ellerindeki bütün imkanlar ile kendi mezheplerini savunmaya giriştiler. Bu uğurda savaşa girme, şiir söyleme, iddiaları yayma, konuşmalar yapma, mektup ve elçi gönderme, küçük büyük toplantılar yapma, para verme, insanları muhaliflerine karşı kıskırtma, yandaşlarına yardım etmeye teşvik etme ve rivayet uydurma gibi yollara başvurdular. Bu şekilde bu rivayetler siyasi amaçlar ve diğer menfaatler için tamamen siyasi konuşmalara dönüştü. Günümüzde politikacıların konuşmaları da böyledir. Örneğin günümüzde bir devlette ve bir partide bir politikacı siyasi bir açıklama yaptığında, ertesi gün veya daha yakın bir zamanda aynı bir partiden bir politikacı, ilk siyasinin açıklamasına tamamen zıt bir açıklama yapabilmektedir. Bu açıklama ile muhaliflerinin ağzından doğru ya da yanlış her şeyi almaktadır. Aynı durum bu tarihi bir dönemi kapsayan tarih kitapları için de geçerlidir. Öyle ki dinî veya tarihî rivayetler kalmamış ve insanların üzerinde olduğu gerçekler dikkate alınmamıştır. Çeşitli ve farklı olan bu rivayetler, bu dönemi ele geçirerek hadis âlimlerinin temyiz edemeyeceği bir dereceye ulaşmıştı.

Nevevî Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ilgili olarak şöyle demektedir: “Sahabeden hiç kimse onun öldürülmesine iştirak etmedi. Onu vahşiler, kabilelerin çeteleri, düşük ve aşağılık adamları öldürdü. Bunlar Mısır'da toplanıp ona geldiler. Oradaki sahabiler ise onu savunamadılar. Bu adamlar onu kuşattı ve öldürdü.”²⁹¹

²⁹¹ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* I-XVIII, (2. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1972, XV, 148.

H. Osman'ın öldürölmesi olayında Sahabenin büyükleri adına hadis uydurulduğu, insanların tenkitleri yanlış anladığı ve bunların râviler arasında yayıldığı kanaatindeyiz. Bu kanaati destekleyen delilleri ortaya koymak istiyoruz.

Birinci delil: H. Ali, Talha, Zübeyr, Aişe ve diğer sahabiler, H. Osman'ı öldürenlere lanet etmişlerdir. Bilindiğı üzere kendisine lanet edenin laneti, ona döner. Bu sahabiler eğer H. Osman'ın öldürölmesine iştirak etmiş olsalardı, kendilerine lanet etmezlerdi. Öte yandan H. Osman'ın katillerine lanet ederken hiçbirisi, diğer sahabilerin H. Osman'ı öldürölüğünü veya buna tahrik ettiğini belirtip isim vererek lanet etmemiştir. Halbuki sahabe, insanların içinde en açık sözlü kimseler idi ve bu tür bir suçı gizlemezlerdi. Bu olay, onlardan uzak bir yerde değil, Medine'de onların evine yakın bir yerde gerçekleşti. Eğer herhangi bir şekilde bir sahabinin H. Osman'ın öldürölmesine karıştığını bilselerdi, "Allah'ım! Osman'ın katillerini helak et." gibi genel bir lanet yerine korkmadan ve çekinmeden ona açıkça lanet eder ve adını söylerlerdi.

İkinci delil: Rivayetlerin çoğu, insanların Talha'ya ve diğer sahabilere karşı suçlamada bulunduğunu göstermektedir. Örneğin bir kısım insanlar Talha'ya "İnsanlara onu öldürmeleri ve ona karşı harekete geçmeleri için mektup yazdın." demişlerdir. Buna karşılık sadece iki rivayette sahabeden biri, Talha'yı H. Osman'ı öldürmekle veya buna tahrik etmekle doğrudan suçlamıştır. Bu da bize bir şey anlatmaktadır. Çünkü rivayetlerin çoğu, yalancı kimseler tarafından uydurulmuştur. Bu da insanların sahabeye karşı bakış açılarını etkilemiştir. Yoksa elimizde diğer sahabilerin Talha'yı ve diğer mezkûr sahabileri açıkça suçladığı rivayetler olurdu. İnsanlardan önce sahabe bunu yapardı.

Üçüncü delil: Hasan-ı Basrî, Rasûlullah'ın (s.a.v.) ashabından hiçbirinin H. Osman'ın öldürölmesiyle bir ilgisi olmadığını belirtmiştir. Onun sözü değerlidir. Çünkü Medine'de doğmuştur ve o sırada on dört yaşındaydı. Zehebî onun H. 21'de H. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'de doğduğunu kaydetmiştir. Hasan-ı Basrî H. Osman'ı minberde konuşurken dinlemiş ve şehit edildiğı güne şahit olmuştur. Ayrıca H. Ali ve Talha'yı görmüştür.²⁹² Hasan-ı Basrî'nin bu konuda bütün ashabı bazen suçsuz görmesi bazen de Talha ve Zübeyr'i suçlaması çelişki değildir. Zira insan bir

²⁹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 26.

kişiyeye karşı kusur işleyen ve tenkit edip sonunda onun zarar görmesine veya ölmesine sebep olanları öldürmekle suçlayabilir. Ancak olayın detayına inildiğine aynı kişilerin başta yaptıkları suçlamalardan farklı teşhisler ortaya koydukları görülecektir.

Dördüncü delil: Hz. Aîşe'nin Ali b. Ebî Tâlib'e biat etme konusundaki tavrı ile ilgili olarak tâbiî fakîh Mesrûk b. el-Ecda' onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Osman öldürüldüğü zaman onu temiz bir toprak parçası gibi bıraktınız. Sonra yaklaştırıp onu koç boğazlar gibi boğazladınız. Fakat bu, bundan önceydi." Mesruk ona "Sen insanlara mektup yazıp ona karşı çıkmalarını emrettin." deyince Hz. Aîşe şöyle cevap verdi: "Hayır, mü'minlerin inanıp, kâfirlerin inkâr ettiği (Kur'an'a) yemin olsun ki bu divanıma oturuncaya kadar onlara hiçbir şey yazmadım." Bu yüzden âlimler, onun, mektubu Hz. Aîşe'nin dilinden yazdığı kanaatindedirler.²⁹³

Yalancı kimseler, müminlerin annesi Hz. Aîşe'yi Hz. Osman'ı öldürmeye teşvik etmekle suçlayabiliyorsa aynı sözleri Hz. Ali, Talha ve Zübeyr gibi güçlü kişiler ve büyük sahabiler için de uydurabilirler. Hatta onların adına uydurmak onların daha çok işine gelecektir. Bu rivayet, güvenilir râvilerin bu siyasî olaylar hakkında naklettiği rivayetlerin illetlerini tam olarak ortaya çıkaramayacağımızı göstermektedir. Dolayısıyla Mesrûk b. el-Ecda' gibi sika râviler insanların sözlerinden etkilenererek insanların sahabiler hakkında anlattıklarını aktarmaya başlamışlardır. Hz. Aîşe, kendisine yönelik tahrik iddialarını yalanlamış olmasaydı, Hz. Aîşe'nin suçlanmasına dair Mesrûk'tan nakledilen rivayetler elimizde olabilirdi.

İbn Kesîr bu hususta şöyle demiştir: "Bu ve benzeri ifadelerden de anlaşılacağı gibi asiler ve Hariciler -Allah onları kahretsin- sahâbiler adına beldele ve şehirle mektuplar yazarak insanları Hz. Osman'la savaşmaya teşvik etmiş, kışkırtmışlardır. Nitekim bununla ilgili açıklamayı önceki sayfalarda vermiştik. Hamd ve minnet Allah'adır."²⁹⁴

Yine İbn Kesîr şöyle demiştir: "İbn Cerir'in yaptığı rivayette anlatıldığına göre bu olay üzerine sahâbiler, diğer şehirlerdeki halka mektuplar yazarak Medine'ye gelip Hz. Osman'la savaşmasını istemişler. Ancak bu rivayet sahâbilerle karşı uydurulan bir yalandan başka birşey değildi. Bu, sahâbiler adına uydurulmuş bir mektuptur. Nitekim

²⁹³ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 491.

²⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 218.

asiler Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr adına da yalan mektuplar uydurarak Hâricîlere göndermişlerdi. Fakat onlar böyle bir mektup yazmadıklarını ifade etmişlerdi. Hz. Osman'ın yazmış olduğu iddia edilen mektup da asılsız ve yalandır. O böyle bir emir vermemişti. Bundan haberi de yoktu.”²⁹⁵

Daha önce belirttiğimiz gibi bu sahabiler Hz. Osman'ı gerek sözlü olarak gerekse de Mısır, Basra ve Kûfe gibi şehirlerdeki insanlara gönderdikleri mektuplarla şiddetle tenkit ettikleri ve eleştirdikleri için râviler dahil olmak üzere insanların onların kışkırttıklarını düşünmüşlerdir. Bu eleştirilere ve rivayetler, onların adına uydurulan uydurma rivayetler ve mektuplar ile karışmıştır. Bu durum, onlar tarafından da dile getirilmiştir.

Örneğin İbn Ebû Şeybe ve İbn Şebbe'nin sahih bir senedle rivayet ettiği rivayetlere göre Hz. Osman şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Bu rivayetlerden bir tanesine göre Sa'd ve Ammâr Hz. Osman'a gelip bu eleştirilerden bazılarını ona aktarmıştır. Hz. Osman onlara “Neyimi eleştiriyorsunuz?” diye sorunca onlar “Ammâr'ı dövmeni eleştiriyoruz.” dediler. Osman şöyle dedi: “Sa'd ve Ammâr geldi. Onları gönderdim. Sa'd gitti ama Ammâr gitmeyi reddetti. Bir görevli emrim olmadan ona vurdu. Vallahi bunu emretmedim ve buna razı olmadım. İşte elim, Ammâr kisas yapsın.” Rivayete göre Sa'd ve Ammâr eleştirilerine devam ederek “Harfleri tek harf yapmanı eleştiriyoruz.” dediler. Osman her eleştiride onlara cevap veriyordu. Daha sonra “Akrabalarını himaye etmeni eleştiriyoruz.” dediler. Osman yeniden cevap verdi. Sa'd ve Ammâr eleştirilerine devam ederek “Akrabalarının içinde sefih olanlara görev vermeni eleştiriyoruz.” dediler. Râvi onların yaptığı her eleştiriye Hz. Osman'ın cevap verdiğini ve ikna olmuş bir şekilde çıktıklarını belirtmiştir.²⁹⁶

²⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 196.

²⁹⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 689; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, III, 1101. Rivayetin sonu şöyledir: “(İnsanlar) dönüş yolunda iken bir süvari onlara rastladı. Onlar da onu suçlayıp aradılar ve üzerinde (Osman'ın) valilerine gönderdiği ve ‘Falan ve falanı al ve boyunlarını vur.’ emrinin olduğu bir mektup buldular. Bunun üzerine Ali'ye geldiler. Ali de onları Osman'a getirerek ‘Bu senin mektubun ve senin mührün.’ dedi. Osman ise ‘Vallahi, ne bunu yazdım ne biliyorum ne de bunu emrettim.’ dedi. ‘Ne düşünüyorsun?’ deyince Ebû Mihsan ‘Kimi suçluyorsun?’ diye sordu. Osman ‘Kâtibimin sahtekarlık yaptığını ve senin bunu yaptırdığını düşünüyorum ey Ali!’ dedi. (Râvi şöyle dedi) Ali ona ‘Benim hakkımda niçin böyle düşünüyorsun?’ diye sordu. Osman da ‘Çünkü topluluk, sana itaat ediyor. Sen onları benden uzaklaştırmadın.’ dedi. Topluluk bunu reddederek ısrar etti ve onu kuşattı. Osman karşılına çıkıp ‘Hangi şeyle kanımı helal sayıyorsunuz? Vallahi, bir Müslümanın kanı sadece üç şeyden birisiyle helal olur.’ dedi. Daha sonra bu uğurda bir damla kanın akması için yalvardı. İbnü'z-Zübeyr'i bir birlikle onların karşısına çıkıp onları

Bu ekonomik, siyasî, ideolojik ve yönetimle ilgili tenkitler, bu hususta konulan rivayetlerle birlikte halk arasında yayıldı ve bu hususlar Hz. Osman aleyhinde büyütüldü. Öyle ki halk pek çok iftirayı konuşur hale geldi. Mısır, Kûfe ve Basra'dan gelen ayak takımı ve alt tabaka, çöl bedevileri ve Medine'nin cahilleri bu meseleleri konuşmaya başladılar. Bu da durumun ağırlaşmasına ve Osman b. Affân'ın şehid olmasına neden oldu.²⁹⁷

2.1.4. Hz. Ali'nin Basra'ya Gitmek İçin Halkı Seferber Etmesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Talha, Zübeyr ve Âişe'nin Basra'ya doğru gittikleri yönündeki haber Medine'de bulunan Ali'ye ulaşınca o, Medinelilerden savaşa hazır olmalarını istedi ve onları kendisine yardım etmeye çağırdı. Ensar hemen onun yanında yer aldı. Haccâc b. Gazîyye de şöyle diyordu:

سيروا أبابيل وحثوا السيرا ... كي تلحقوا التيمي والزيرا

Yürüyün ey ebâbîl kuşları ve teşvik edin yürümeyi. Ta ki yetişsin Teymî (Talha) ile Zübeyr'e!

Ali, Medine'den yedi yüz kişilik Ensar ile yola çıktı ve Rebeze'ye geldi. Orada iken yanına Müsennâ b. Mahrebe el-Abdî geldi. Ona Talha ve Zübeyr'in yaptıklarını, Hukeym b. Cebele el-Abdî'nin, Rebî'a'nın Abdülkays ve diğer kollarından öldürülenlerle birlikte öldürüldüğünü haber verdi. Bunun üzerine Ali şöyle dedi:

يا لهف أماء على الربيعة ... ربيعة السامعة المطيعة ... قد سبقتني بهم الوقية

دعا حكيم دعوة سميرة ... نال بها المنزلة الرفيعة

hezimete uğrattığını gördüm. Eğer onları öldürmek isteselerdi, öldürürlerdi.” Bu rivayette Hz. Osman'ın Hz. Ali'yi sahte mektup yazmakla suçlaması ve Hz. Osman'ın raiyyetini öldürme emrini vermesi hususu, sahih rivayetlerle karıştırılan hatalar arasındadır. Daha önce zikrettiğimiz sahih rivayetlere göre sahabe bundan beridir. Yoksa rivayet insanların Hz. Osman'a yönelttiği problemlerinin aslı olan tenkitlere işaret etmektedir. Bkz.: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *et-Târîhu'l-evsâf* I-IV, tahkik: Teyşîr b. Sa'd, Dâru'r-Rüşd, Riyad 2005, I, 572; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *et-Târîhu'l-kebîr* I-VIII, Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, tahkik: Muhammed Abdulmu'îd Hân, Haydarabad, II, 251, III, 10; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, VI, 519, 546; XX, 160.

²⁹⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 7, 398; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 240.

Ah! Şu Rebî‘a’ya yazık oldu. Dinleyen ve itaat eden Rebî‘a’ya. Rebî‘a benden önce ölüme vardı.

Hukeym yüce bir davette bulundu . Ve o davetle makam ve şehadete nail oldu!²⁹⁸

Rivayetin değerlendirilmesi:

Ebû Mihnef’in rivayetine göre Hz. Ali Basra’ya gitmek için Medinelileri yardıma çağırdığında onlar hızlı bir şekilde onun yanında yer almışlar ve ayak sürümeden davetine icabet etmişlerdir. Rivayet şöyledir:

“Hz. Ali’ye haber ulaşınca ... Medinelilerden savaşa hazır olmalarını istedi ve onları kendisine yardım etmeye çağırdı. Ensar hemen onun yanında yer aldı.” Taberî’de geçen Seyf b. Ömer’in rivayetine göre ise insanlar ağır hareket etmişlerdir. Rivayet şöyledir: “(Ali’ye) (Talha, Zübeyr ve Aişe’nin) insanları görmek ve ıslah etmek için Basra’ya gitmek istedikleri haberi ulaşınca çıkmak için hazırlandı ve “Eğer bunu yaparlarsa müslümanların düzeni bozulur ve bizim yanımızda onlara yardım artık olmaz. Zorlama yok.” dedi. Bu durum Medinelilere ağır geldiği için onlar da ağırdan aldılar.²⁹⁹

Görüldüğü gibi Ebû Minhef’in rivayeti ile Seyf b. Ömer’in rivayeti birbirine tamamen zıttır. Bu durum, sadece bu olayla sınırlı değildir. Bilakis birçok olayda bu zıtlık tekrar etmektedir.

Örneğin Ebû Mihnef rivayetine göre çıktıklarında Haccâc b. Gaziyye şöyle demiştir: Yürüyün ey ebâbîl kuşları ve teşvik edin yürümeyi Ta ki yetişin Teymî (Talha) ile Zübeyr’e!” Taberî ise Seyf b. Ömer’in rivayetini naklederken Haccâc’ın daha uzun bir şiiri söylediğini belirtmiştir. Rivayet şöyledir:

“Ali, Rebeze’den Basra’ya gitmek istediğinde ... Haccâc b. Gaziyye ayağa kalkarak şöyle demiştir: Beni sözle razı ettiğin gibi ben de seni sözle razı edeceğim:

دراكها دراكها قبل الفوت... وانفر بنا واسم بنا نحو الصوت ...

لا وألت نفسي إن هبت الموت ...، والله لأنصرن الله (عز و جل) كما سمانا أنصارا

Elimizden kaçmadan önce devam et.

²⁹⁸ Belâzürî rivayeti senedsiz olarak nakletmiş ve “Ebû Mihnef şöyle dedi” demekle yetinmiştir. Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, /233.

²⁹⁹ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 5.

Götür bizi ve yetiştir o sese doğru.

Kurtulmasın nefsim, ölümden korkarsam.

Allah bize Ensar adını verdiği vallahi Allah'a yardım edeceğim.

Bunun üzerine Hz. Ali şu şiiri okudu:

سيروا أباييل وحثوا السير ... إذ عزم السير وقولوا خيرا

حتى يلاقوا وتلاقوا خيرا ... نغزو بما طلحة والزبير

Yürüyün ey ebâbîl kuşları ve teşvik edin yürümeyi

Yürüme kararlaştırıldı çünkü. Ve hayır söyleyin.

Ta ki onlar bulsunlar bulacaklarını, siz de bulasınız hayrı.

Onunla Talha ve Zübeyr'e hücum edelim.³⁰⁰

Seyf b. Ömer'in rivayeti ile Ebû Mihnef'in rivayeti arasında bazı farklar vardır. Öncelikle iki rivayet arasında mekan farkı vardır. Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Ali Medine'den çıkıp Rebeze'ye gelmiştir. Seyf'in rivayetine göre ise Rebeze'den Basra'ya gitmek istemektedir. Buna karşılık iki rivayette geçen kişiler, rakamlar ve şiirler aynıdır. Bu olaylar Ali b. Ebî Tâlib Medine'den Rebeze'ye vardığında veya oradan Basra'ya gittiğinde meydana gelmiş ve bu şiirler orada söylenmiş olabilir. Önemli olan bunların Rebeze sınırları içinde gerçekleşmiş olmasıdır.

İkinci olarak Seyf b. Ömer'in rivayetine göre Talha ve Zübeyr hakkında söylenen şiirler Haccâc b. Gaziyye'ye ait değildir. Haccâc b. Gaziyye başka bir şiir söylemiştir. Bu rivayetdeki şiir Ali b. Ebî Tâlib'e aittir. Ebû Mihnef'in rivayetinde ise şiir Haccâc b. Gaziyye'ye aittir.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte Medine'den Rebeze'ye gelen askerlerin sayısı yedi yüzdür. Bu hususta Seyf b. Ömer'in iki rivayeti vardır.

Birinci rivayete göre Basralı ve Kûfeli yedi yüz yaya onunla yola çıkmıştır. İkinci rivayete göre Hz. Ali'nin yanında Ebû Leylâ b. Ömer b. Cerrâh komutasında yedi yüz altmış kişi vardır. Yine bu rivayete göre ordunun sancağı Muhammed b. Hanefiyye'dedir. Ordunun sağında Abdullah b. Abbas, solunda Ömer b. Ebî Seleme veya Amr b. Süfyân b. Abdulesed yer almaktadır.

³⁰⁰ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 24.

İki rivayette geçen rakamlar birbirine yakın olup Hz. Ali ile birlikte Medine'den çıkanlara aittir. Yolda ona katılanlarla birlikte sayı değişmiştir. Öyle ki bazı rivayetler Basra'ya ulaştıklarında sayının on iki bine ulaştığını belirtmektedir. Örneğin Taberî Hz. Ali'nin on iki bin kişilik bir ordu ile Basra'ya vardığını söylemektedir.³⁰¹

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Ali Hukeym b. Cebele el-Abdî'nin Abdikays ve Rabîa oğullarından bazı kimselerle birlikte öldürüldüğü haberini alınca "Ah! Şu Rebî'a'ya yazık oldu." Diye başlayan şiiri okumuştur.

Hz. Ali'nin Hukeym b. Cebele'nin ölümü için üzülmesi ve taziyede bulunmasına dair Seyf b. Ömer'in iki rivayeti vardır.

Birinci rivayette Seyf şöyle demiştir: İsâd'a gelince Hukeym b. Cebele ve Osman b. Affân'ın kâtillerinin başına gelenlerin haberi ona ulaştı. Bunun üzerine Ali "Talha ve Zübeyr intikamlarını alırken beni onlardan veya onları (benden) kurtaran Allah en büyüktür." dedi ve "*Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış olmasın.*" (Hadîd 22) âyetini okudu. Daha sonra şu şiiri okudu:

دعا حكيم دعوة الرّماح ... حل بها منزلة النّزاع

Hukeym hızlı bir davette bulundu O davetle çatışma yerine indi."³⁰²

İkinci rivayette hayıflanma ve taziye Hukeym b. Cebele için değil, Rebî'a kabilesi ve Abdikays kolu içindir. Rivayet şu şekildedir: "Ali Zûkâr'da Muhammed (b. Talha) ve Muhammed'i (b. Hanefiyye) bekledi. Bu sırada Rebî'a kabilesi ve Abdikays kolunun başına gelen ölüm ve helak haberi ona ulaştı. Bunun üzerine Ali "Abdikays, Rebî'a'nın en hayırlı koludur. Rebî'a'nın her kolu hayırlıdır." dedi ve mezkûr şiiri okudu.

(Hz. Ali'ye) Bekir b. Vâil kabilesinin başına gelenler haber verildiğinde Tay ve Esed için yaptığı gibi onlar için üzüntüsünü belirtti.³⁰³

³⁰¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 10, 25, 40; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 230.

³⁰² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 24-25.

³⁰³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 24-25, 40.

2.1.5. Hz. Ali'nin Ebû Musa'dan Cemel Savaşı İçin Kûfelileri Seferber Etmesini İstemesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: “Ali, Rebeze'den Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkâs Zührî'yi bir mektupla, Kûfe'deki valisi Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî'ye gönderdi. Mektubunda Ebû Mûsâ'ya, insanlara çağrıda bulunmasını ve savaşa katılmak üzere onları kendisine sevk etmesini emrediyordu. Fakat Ebû Mûsâ halkı geride tutmaya, Ali'nin yanına gitmeyip oldukları yerde kalmalarını emretmeye ve de fitne hususunda onları uyarmaya başladı. Ali için bir tek kişiyi bile ayaklandırmadı ve Hâşim b. Utbe'yi de hapse atmamakla tehdit etti. Hâşim, Ali'nin yanına dönünce Ali, Abdullah b. Abbâs ile Ammâr b. Yâsir'i çağırdı, onları Ebû Mûsâ'nın yanına gönderdi ve onu görevden almalarını emretti. Ali ayrıca onlarla birlikte Ebû Mûsâ'ya bir mektup gönderdi. -Mektupta Ebû Mûsâ ve babasını dokumacılığa nispet ederek ayıplıyordu.- İbn Abbâs ve Ammâr Ebû Mûsâ'yı azlettiler ve yerine Karaza b. Ka'b el-Ensârî'yi tayin ettiler. Daha sonra Ali b. Ebî Tâlib yürümeye devam etti, nihayet Feyd denilen yerde konakladı. Tay kabilesinden bir grup onun yanına geldiler. Ayrıca oğlu Hasan b. Ali ve Ammâr b. Yâsir'i, ahaliyi silah altına almaları için Kûfe'ye gönderdi. Onlar gelince İbn Abbâs ve Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk geri döndüler. Hep birlikte dönünceye dek İbn Abbâs ve Muhammed'in orada onlarla birlikte kaldığı da söylenmiştir.”³⁰⁴

Rivayetin değerlendirilmesi

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Ali, Kûfe'ye vali olarak tayin ettiği Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Cemel savaşı insanları toplamasını istemiş ancak Ebû Mûsâ bunu reddetmiş, hatta insanların savaşa girmesine engel olmuş ve bunu Müslümanlar arasındaki bir fitne olarak nitelemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali kızmış ve çirkin vasıflarla nitelemiş ve onu Kûfe valiliğinden azletmiştir. Elimizdeki iki tür rivayetten biri, olayları Ebû Mihnef'in aktardığı gibi nakletmektedir. Hatta bazı rivayetler daha şiddetli bir şekilde olayları aktarmaktadır. Bu rivayetler, meydana gelen olayların belirli bir zaviyesini anlatmaktadır. İkinci tür rivayetlere göre Ebû Mûsâ'nın Cemel savaşına

³⁰⁴ Belâzürî rivayeti Ebû Mihnef'ten senedsiz olarak rivayet etmiş ve “Ebû Mihnef şöyle dedi” demekle yetinmiştir. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 234/235.

katılmak istememiş, bununla birlike onunla Hz. Ali taraftarları arasında saygısızlık olmamıştır.

Ensâbü'l-eşrâf'taki birinci rivayet Ebû Mihnef'in rivayetinden başka bir hususu açıklamaktadır. Bu rivayete göre Ebû Mûsâ şöyle demiştir: “Ey insanlar! Sizler bugüne kadar fitneden uzaktınız, şimdi de ondan uzak durun! İnsanlar bir tek cemaat oluncaya kadar durun, sonra onlara dâhil olursunuz.” Ali, Ebû Mûsâ'ya, “Ey dokumacının oğlu!” hitabıyla başlayan bir mektup gönderdi. Ebû Mûsâ'yı azletmek ve insanları Hz. Ali'nin etrafında toplamak üzere Hasan b. Ali'yi Kûfe'ye gönderdi. Hasan onu azletti ve Karaza b. Ka'b el-Ensârî'yi Kûfe'ye vali tayin etti. Hasan'ın etrafında on bin veya ona yakın bir topluluk bir araya geldi. O da onları alıp babasının yanına gitti.”³⁰⁵ rivayet zayıftır.

İkinci ve üçüncü rivayet: Taberî'nin naklettiğine göre Ali b. Ebî Tâlip Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Avn'ı Kûfe'ye gönderdi. İnsanlar Ebû Mûsâ ile çıkma hususunda istişare ettiler. O da onlara “Ahiret yolu, kalmanızdır. Dünya yolu ise çıkmanızdır. Siz daha iyi bilirsiniz.” dedi. İki Muhammed'e Ebû Mûsâ'nın sözü ulaşınca ona karşı ağır konuştular ve onu uzak tuttular. O da “Vallahi, Osman'ın biatı benim ve sizi gönderen arkadaşınızın boynundadır. Eğer savaşmayı isteseydik, Osman'ın kâtillerinden kimseyi sağ bırakmayıncaya kadar savaşırdık.” dedi.³⁰⁶ İki rivayet de zayıftır.³⁰⁷

Dördüncü rivayet: Taberî'de geçen rivayete göre Hz. Ali Ebû Mûsâ'yı azarlamış, Hâşim de ona dolandırıcı ve düzenbaz demiştir. Buna göre Hz. Ali Ebû Mûsâ'ya bir mektup yazarak “Hâşim b. Utbe'yi, senin yanındaki Müslümanları bana getirmesi için yönlendirdim. İnsanları gönder. Çünkü ben seni bulduğun görevi ancak benim yardımcılardan biri olman için sana verdim.” demiştir. Ebû bunun üzerine Mûsâ Sâib b. Mâlik el-Eş'arî'yi çağırarak görüşünü sormuştur. O da “Sana yazdığına uyman görüşümdedir.” demiştir. Ebû Mûsâ bu görüşte olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine

³⁰⁵ Rivayet senedsiz olarak nakledilmiştir. Belâzürî muttasıl bir sened olmadan sadece Sâlih'ten rivayet etmiştir. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, -230-231.

³⁰⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 23, 24-25.

³⁰⁷ Birinci rivayette Hibbân b. Mûsâ yer almaktadır. Bu isimde üç râvi vardır. Bu rivayetteki kişi Hibbân b. Mûsâ et-Temîmî olmalıdır. Bu râvi mechûlül-hâldir. Diğer iki kişi ise Hibbân b. Mûsâ el-Kilâbî ve Hibbân b. Mûsâ b. Süvâr es-Selâmî'dir. Bu kişilerin hocaları arasında bu rivayetin senedinde yer alan râvilere rastlamadık. İkinci rivayeti ise Seyf b. Ömer nakletmiştir. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, V, 344, 346, XVII, 372; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XII, 14; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 645; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* I-XII, Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1908, II, 174-175.

Hâşim Ali'ye mektup yazarak “Ben çok öfkeli, meşakkatli ve kin besleyen bir adama geldim.” demiş ve Mahl b. Halîfe et-Tâî'yi göndermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, Hasan b. Ali ve Ammâr b. Yâsir'i insanları seferber etmeleri için göndermiştir. Ayrıca Karaza b. Ka'b el-Ensârî'yi Kûfe'ye emir olarak göndermiş ve onunla birlikte Ebû Mûsâ'ya bir mektup yazdı. Mektupta şöyle diyordu: “Allah Teâlâ'nın sana nasip etmediği bu işten uzak durmanın, emrimi reddetmene engel olacağını düşünüyordum. Hasan b. Ali ve Ammâr b. Yâsir'i insanları seferber etmeleri için gönderdim. Ayrıca Karaza b. Ka'b el-Ensârî'yi Kûfe'ye emir olarak gönderdim. O halde Yerilmiş ve kovulmuş olarak işimizden çekil. Eğer bunu yapmazsan, ona seninle savaşmasını emrettim. Eğer savaşırsan seni paramparça etmesini emrettim.” Mektup Ebû Mûsâ'ya verince görevi bıraktı. Daha sonra Hasan ve Ammâr camiye girdiler. Rivayet zayıftır.³⁰⁸ İbn Hacer bu rivayeti *Fethu'l-bârî*'de nakletmiştir.³⁰⁹

Beşinci rivayet: Taberî'de Nasr b. Muzâhim tarikiyle gelen rivayet Ebû Mûsâ ile Hz. Ali'nin iki elçisi arasındaki tartışmayı zikretmektedir. Bu rivayete göre Ebû Meryem es-Sekafî şöyle demiştir: “Vallahi Ammâr'ın Ebû Musa'ya hitaben o sözleri söylediği gün ben mescitteydim. Ebû Mûsâ'nın iki hizmetçisi yanımıza gelip "Ey Ebû Mûsâ! Eşter saraya girdi. Bizi dövdü ve kovdu.” dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ saraya girdi. Eşter “Sarayımızdan çık ey annesiz kalasica! Allah canının çıkarsın, vallahi sen geçmişteki münafıklardansın.” dedi. Mûsâ “Bu akşama kadar bana mühlet ver.” dedi. Eşter “Tamam. Bu gece sarayda kalma.” dedi. Bunun üzerine halk, Mûsâ'nın eşyalarını yağmalayarak içeri girdiler. Ancak Eşter onları engelledi, saraydan dışarı çıkardı ve onu kovduğunu söyledi. Bunun üzerine halk durdu.”³¹⁰

Altıncı rivayet: Bu rivayet beşinci rivayete benzemekle birlikte onunla biraz çelişmektedir. Bu rivayete göre Hasan Ebû Mûsâ'yı kınamış ve ona sövmüştür. Ayrıca Eşter Ali'den kendisini Ebû Mûsâ'ya göndermesini istemiş, o da onu göndermiştir. Eşter, Kûfe'ye girince insanlar büyük camide toplandılar. Eşter bir cami ya da mecliste yanına uğradığı her kabilenin topluluğunu davet ederek kendisiyle saraya gelmelerini

³⁰⁸ Rivayette Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ yer almaktadır. Nesâî onun hadiste kavî olmadığını belirtmiştir. Şu'be onun kendisine hadis rivayet ettiğini ancak hadislerinin mahlûp olduğunu ve hafızasının çok kötü olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel de hafızasının kötü ve hadislerinin muhtarip olduğunu ifade etmiştir. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 35-36; Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 92; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 151, VII, 322.

³⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 58.

³¹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 468; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 28.

istedi. Bu şekilde bir grup insanla saraya vardı ve orayı bastı. Bu sırada Ebû Mûsâ mescitte halka hitap ediyor ve onları caydırmak için şöyle diyordu: ... “Muhammed'in ashâbı bizler, fitneyi en iyi biliriz. Eğer fitne gelirse (hak batıl) karışık olur. Eğer yüz çevirip giderse apaçık olur.” Ammar onunla konuşuyordu. Hasan ise “Bizim işimizden ayrıl annesiz kalasıca. Minberimizden in.” diyordu³¹¹ Rivayet zayıftır.³¹²

Yedinci rivayet: Bu rivayet, önceki rivayetlerden daha az şiddetlidir. Çünkü sahabe arasında edepsizliğin meydana gelmediğini, sadece tartışma ve söz dalaşmasının meydana geldiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Seyf b. Ömer'in rivayet ettiği uzun bir rivayette belirtildiği gibi, bazı kişiler sahabilere karşı kötü davranışlarda bulunmuştur. Rivayete göre İbn Abbâs, haberle Ali'ye dönünce o, Hasan b. Ali'yi çağırdı ve onu Ammar b. Yasir'le birlikte gönderdi. Ona, "Git, bozulan şeyi düzelt." dedi. Onlar da oraya varıp mescide girdiler. Bunun üzerine Ebû Mûsâ dışarı çıktı. Hasan'la karşılaşınca onu kucakladı. Daha sonra Ammar'a döndü ve “Ey Ebû'l-yakzân! Sen müminlerin emiri (Hz. Osman'a) düşmanlık edenlerin yanında mıydın? (Eğer öyleyse) günahkarların arasında yer aldın.” dedi. Ammâr öyle bir şey yapmadığını söyleyerek neden kendisine kötü söz söylediğini sordu. Bu sırada Hasan onların sözünü keserek Ebû Mûsâ'ya dönerek şöyle dedi: “Ey Ebû Mûsâ! Neden insanları bize yardım etmekten men ediyorsun? Vallahi biz sadece ıslahı istedik. Müminlerin Emiri gibi bundan korkan kimse yoktur.” dedi. Ebû Mûsâ “Anam babam sana feda olsun, doğru söyledin. Ancak kendisine danışılan, emanet sahibidir. Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini işittim: “Fitne zamanında oturan kişi, ayakta durandan daha hayırlıdır. Ayakta duran da yürüyenden daha hayırlıdır.” Allah bizi kardeş kıldı. Malımızı ve kanımızı bize haram kıldı ve “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.” buyurdu. Yine “Kim bir mümini kasten öldürürse, onun cezası cehennemdir.” dedi. Buna karşılık Ammâr öfkeleni, bu söze alındı ve “Ey insanlar! Rasûlullah (s.a.v.) bu sözü sadece ona söyledi. Yani senin oturman ayakta olmandan hayırlıdır.” dedi. Bunun üzerine Temîmlî bir adam ayağa kalkıp şöyle dedi: “Sus ey köle! Dün başı bozukların içindeydin. Bugün

³¹¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 27.

³¹² Rivayette Nasr b. Muzâhim'in yanı sıra Esed b. Abdullah yer almaktadır. İbn Hibban, onun sika olduğunu belirtmekle beraber mürsel rivayetler naklettiğini söylemiştir. Taberî Esed'in yetiştiği ilim ehlinde bu rivayeti aldığını belirtmiş ancak bu râvinin adını söylememiştir. Buna göre rivayet mürseldir. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 468; İbn Hibbân, *es-Şikât*, IV, 57.

ise emirimize hakaret ediyorsun.” Zeyd b. Sûhan ve yanındakiler ayaklandı. İnsanlar da galeyan geldi. Ebû Mûsâ halkı sakinleştirdi. Sonra minbere kadar geldi. Bu şekilde insanlar sakinleşti.³¹³

Bu zayıf ve metruk rivayetler, Yakubî, İbn Ebi'l-Hadîd, İbn Kesîr, İbnü'l-Esîr ve diğer tarihçilerin kitaplarında eklemeler ve abartılarla yer almıştır.³¹⁴

İkinci tür rivayetler şunlardır:

Birinci rivayet: Ebû Mihnef'in rivayetlerinden tamamen farklı sahih deliller vardır. Bunlar Ebû Mûsâ ile Hz. Ali'nin elçileri arasında karşılıklı saygı olduğunu göstermektedir. Hatta o sırada Ebû Mûsâ'nın yanında olan Ebû Mesûd el-Bedrî, hem Ammar'a hem de Ebû Mûsâ'ya hediyeler vermiştir. Buhârî'nin *eş-Şaḥîḥ*'inde iki rivayet vardır ve bunlar şöyledir: Ebû Mûsâ ve Ebû Mesûd, Ammar'ın huzuruna girdiler. Zira Hz. Ali onu Kufelileri seferber etmek için göndermişti. Ebû Mûsâ ve Ebû Mesûd “Biz senin İslam'a girdiğinden beri bu işe süratle girmenden daha sevimsiz bir iş yaptığını görmüş değiliz.” dediler. Ammar da onlara "Ben de sizin İslam'a girmenizden bu yana benim katımda bu işten geri durmanızdan daha sevimsiz bir iş yaptığınızı görmedim.” dedi ve Ebû Mûsâ ile Ebû Mesûd'a birer takım elbise giydirdi ve sonra beraberce mescide gittiler.³¹⁵ Burada elbiseyi giydiren Ammâr'dır. Ancak İbn Hacer, bu hadisi şerh ederken elbiseyi giydirenin Ebû Mesûd olduğunu belirten bir rivayeti zikretmiştir.

316

İkinci rivayet: Hâkim, *el-Müstedrek*'te sahih bir isnadla, Buhârî'de geçen kıssanın aynısını nakletmiştir.³¹⁷

Üçüncü rivayet: Hâkim'in Şa'bî'den naklettiğine göre Osman öldürüldüğünde ve Ali'ye biat edildiğinde, Kûfe'de olan Ebû Mûsâ insanları hitap ederek onları savaşmaktan ve fitneye karışmaktan menetti. Bu yüzden Ali Zûkâr'da iken onu

³¹³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 25-26.

³¹⁴ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, I, 316; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, XIV, 10; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 121.

³¹⁵ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*, VI, 2601.

³¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 59.

³¹⁷ *el-Müstedrek*'in muhakkikinin naklettiğine göre Zehebî *et-Telḥîş*'te rivayet hakkında sessiz kalmıştır. Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, III, 127.

Kûfe'den azletti ve Ammar b. Yasir ile Hasan'ı b. Ali'yi ona gönderdi. Onlar da onu azlettiler. Karaza b. Ka'b görevi devraldı. Rivayet zayıftır.³¹⁸

Dördüncü rivayet: Seyf b. Ömer'in naklettiğine göre Ali çıkmadan önce Kûfeli bir adam Feyd'e geldi. Ali adamın kim olduğunu sordu. Adam "Âmir b. Matar" dedi. Ali Leys kabilesinden olup olmadığını sordu. Adam Şeybânî olduğunu söyledi. Ali arkasında bıraktığı şeyleri anlatmasını istedi. Adam cevap verdi. Ali sonra Ebû Mûsâ'yı sordu. Adam "Eğer sulh istiyorsan Ebû Mûsâ bunu istiyor. Eğer savaş istiyorsan Ebû Mûsâ bunu istemiyor." dedi. Ali "Vallahi, bize cevap verinceye kadar sadece sulh istiyoruz." dedi. Adam "Ben sana olanları anlattım." dedi ve sustu. Bunun üzerinde Ali de sustu.³¹⁹

İsmail Altun bu rivayeti değerlendirirken şöyle demektedir: "Öyle anlaşılıyor ki bu gibi hadis-i şerifleri göz önünde bulunduran Ebû Mûsâ kardeş kanı akıtmanın, kendisine biat ettiği halifeye itaat etmemekten daha ağır bir bebal olduğu kanaatini taşımış ve tarafsız kalmayı tercih etmiştir."³²⁰

Ebû Mihnef'in rivayeti ile diğer rivayetler arasında dikkat edilmesi gereken birçok fark vardır. Öncelikle Buhârî'nin *eş-Şaḥîḥ* ile Hâkim'in *el-Müstedrek*'indeki sahih rivayetlere göre Ebû Mûsâ insanları Cemel savaşına katılmaktan men etmemiştir. Ayrıca Ebû Mûsâ Kûfe valiliğinden alınmamıştır. Bu rivayetlerde Ebû Mihnef'in rivayeti ile diğer rivayetlerde geçen edepsizlik, sahâbiler arasındaki tartışmalar ve Ebû Mûsâ'yı mesleğinden veya babasının mesleğinden dolayı kınamak gibi hadiseler vuku bulmamıştır.

İkinci olarak hem Hâkim'in hem de Taberî'nin zayıf isnadla naklettikleri üçüncü ve dördüncü rivayet, Ebû Mûsâ'nın savaşa katılmadığını ve insanları katılmaktan men etmediğini söylemektedir. Ancak Ebû Mihnef ve benzeri rivayetlerde geçen Ebû Mûsâ'nın azarlanması veya ona küçük düşürücü sözlerin söylenmesi bu rivayetlerde yoktur.

Üçüncü olarak Hz. Ali ve elçilerinin Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi azarladıkları ve onu kendi mesleği veya babasının mesleğinden dolayı ayıpladıklarını veya kötü sözler

³¹⁸ Rivayet zayıf olup râvileri arasında Heysem b. Adî vardır. Zehebî onun metrûk olduğunu söylemiştir. Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, III, 126.

³¹⁹ Taberî, *Târîḫü'l-ümmem ve'l-mülûk*, III, 24.

³²⁰ İsmail Altun, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği*, 141.

söylediklerini belirten rivayetlerin yalan olduğu ve sahâbiler arasında karşılıklı saygının olduğunu gösteren rivayetlerin sahih olduğu ortadadır. Zira eğer Ebû Mûsâ'nın kendisi veya babası rezil bir mesleğe sahip olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) onu Zebid ve Aden'e vali yapmazdı. Ayrıca Ömer b. Hattâb onu Basra'ya, Osman b. Affân Basra ve Kûfe'ye, Ali b. Ebî Tâlib de Kûfe'ye sahabe ve tâbiüne vali olarak atamazdı. Hatta Hz. Ali onu Sıffin Savaşı'nda yanına almazdı. Ayrıca hakem olayında hakemliğini kabul etmezdi. Öte yandan Ebû Mihnef'in rivayetinde ve diğer rivayetlerde zikredilen, babanın veya annesinin nesebinin ayıplanması, Bilal ile Ebû Zer el-Gifârî arasındaki tartışmada belirtildiği üzere İslâm değil, câhiliye adettir. Ayrıca dokumacılık vb. iş ve zanaatlar Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı tarafından çirkin ve düşük olarak anılmamıştır. Bu tür konular çok açık olduğu için Müslümanların avamı tarafından bile bilinmektedir. İlk müslümanlardan hiç kimse herhangi bir işi ayıplamamıştır. Bilakis Hz. Peygamber (s.a.v.) zanaat ve iş ehlinin elini öper, iş ve işçi meselesini büyük görür, onları düşük gören cahiliye düşüncesini ortadan kaldırmıştır.³²¹

Dördüncü olarak Ebû Mûsâ ile Ali arasındaki durumu anlatan rivayetleri mukayese ettiğimizde Ehl-i Sünnet âlimlerinin yazdığı kaynakların veya bu rivayetleri bize nakleden Ehl-i Sünnet râvilerin, sahabilerden hürmetle bahsettiklerini ve üsluplarına dikkat ettiklerini görürüz. Ancak Şîî kaynaklar ve Şîî râvilerin naklettiği rivayetlere baktığımızda, sahabe arasındaki edepsizliğin arttığını müşahade ederiz. Örneğin Nasr b. Muzâhim'in Sıffin kitabı, Şeyh Müfid'in Cemel kitabı, İbn Ebû'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-belâğa'sı* ve Mes'ûdî'nin *Kitâbü't-Târîh'i* vb. kaynaklar gibi bu ifadelerle doludur. Biz Şîîlerin bütün rivayetleri yerine bu kaynaklardaki örnekleri vermekle yetindik.³²²

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Ebû Mûsâ Hâşim'i ordu ile tehdit etmiştir. Ancak zayıf olan rivayetler dahil olmak üzere bu konuyu ele alan rivayetlerde Ebû Mûsâ'nın Hâşim'e herhangi bir tehdidinden bahsedilmemektedir.

Yine Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Ali Rebeze'den ayrılıp Feyd denilen yere ulaştığında Tay kabilesi ona gelmiştir.

³²¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 81; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğābe*, III, 364; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXXII, 14; Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, I, 20, V, 2248.

³²² Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, I, 316.

Taberî'de geçen Seyf b. Ömer rivayeti de Hz. Ali'nin Feyd'e vardığında Esed ve Tay kabilesinden kişilerin yanına geldiğinden bahsetmektedir. Bu kişilerden kararlarını vermeleri istendi. Hz. Ali buradan ayrılmadan önce Kûfeli bir adam oraya geldi. Hz. Ali adamın kim olduğunu sordu. Adam "Âmir b. Matar" dedi.³²³

Ebû Mihnef'in rivayeti ile Hz. Ali'nin Ebû Mûsâ'yı azletmek için gönderdiği elçilerle ilgili diğer rivayetler arasında çelişki vardır. Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Ali İbn Abbas'ı ve Muhammed b. Ebî Bekir'i göndermiştir. Ardından halkı savaşa çağırmak için oğlu Hasan ile Ammâr'ı göndermiştir. Diğer rivayetlere göre İbn Abbas ve Ammâr'ı göndermiştir. Bir kısım rivayetlere göre ise Muhammed b. Ebî Bekir ve Muhammed b. Avn'ı göndermiştir. Başka bir rivayet ise Eşter'in Kûfe'ye geldiğini, Ebû Mûsâ'ya bağırıldığını, hakaret ettiğini, sonra onu saraydan çıkardığını belirtmektedir. Ebû Mihnef'in rivayetinde Eşter'den söz edilmemektedir. Buhârî ve Hâkim'in rivayetlerinde ise sadece Ammâr'ın adı geçmektedir.³²⁴

2.2. CEMEL VAK'ASINDAN ÖNCE YAŞANANLAR

2.2.1. Cemel Vak'asına Katılan Kabileler

Ebû Mihnef'in Naklettiği Rivâyetler

Birinci rivâyet: Hz. Hasan, Kûfelilerle birlikte babasına katılmak üzere harekete geçti ve Kûfe'de Kurza b. Ka'b, onu Zîkar'da karşıladı. Bunun üzerine Ali, Zîkarlılarla birlikte sefere çıktı. O, Basra'da konakladı ve Basralıları topluluğa katılmaya çağırdı. Hz. Ali, onların topluluktan ayrı düşmelerini yasakladı. Basra halkından Rebiâlîlar üç bin kişi ile ona katıldı. Bekr b. Vail kabilesinin başında Şakik b. Sevr es-Sedûsî vardı. Abdulkays kabilesinin başında ise Amr b. Merhum el-Abdî vardı. Kays b. Sa'lebe b. Ukayye oğullarından biri olan Mâlik b. Mismâ, Ali'den ayrıldı.

Süleym kabilesinden Kays'ın torunları Bâhile ve Ganî, Cemel ashâbına biat ettiler. Ayrıca Hanzala, Benî Amr, İbn Temim, Dabbe ve er-Rebâbe kabileleri de onlara biat etti. Onların lideri Hilal b. Vekîa b. Bişr b. Ömer b. Ads b. Zeyd b. Abdullah b. Dârim'di. O, Cemel Vak'asında öldürüldü.

³²³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 24.

³²⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 230--231; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 23, 28.

Yine Ezd kabilesi ve onların lideri Sabre b. Şeymân el-Hadânî de onlara biat etti. Ka'b b. Sevr b. Bekr, Sabre'ye şöyle dedi: "Bana uy ve kavmin ile birlikte bu topluluktan ayrıl. Birbiriyle savaşılan Mudar ve Rebia topluluklarını bırak." O ise bunu reddederek şöyle cevap verdi: "Müminlerin annesinden ayrılmamı ve Osmân'ın kanını istemeyi bırakmamı mı söylüyorsun! Bunu yapmayacağım."

Ahnef b. Kays ise Ali'ye şöyle bir mektup gönderdi: "İstersen senin yanına gelip seninle birlikte olurum. İstersen Sa'd oğullarıyla birlikte onlardan ayrılıp 6 bin ya da 4 bin kılıcı senden uzak tutarım." Bunun üzerine Hz. Ali onun ayrılmasını tercih etti. O da Sibâ vadisi tarafında ayrıldı.

Ayrıca Hz. Ali'nin şöyle söylediği de nakledilmiştir: "Arapların atlısı Zübeyr, Arapların en kolayı Ya'lâ b. Ümeyye et-Temîmî, Arapların en feyiz sahibi Talha ve insanların en itaatkarı Aişe ile imtihan edildim."³²⁵

İkinci rivâyet: Ebû Mihnef şöyle söylemektedir: Hasan ve Ammâr, Kûfe ehlini Ali'ye yardım etmeye ve onu desteklemeye çağırdıklarında onlar bunu yapmaya gayret ettiler. Hasan ile beraber onların sancağı altında 10 bin kişi toplandı. Bu sayının 12 bin kişi olduğu da söylenmektedir. Onlar, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafeti zamanında 7 grup olarak adlandırılıyorlardı. Ziyâd b. Ebi Süfyân valiliği sırasında onları 4 kısma ayırdı. Hemedan ve Himyer de yedi gruptu. Onların başında da Said b. Kays el-Hemedânî vardı. Diğer görüşler ise Said, Kûfe'ye yerleşmiştir ve o yedi grubun başında da başkası vardır. Ancak Said'in Kûfe'ye yerleştiği kesindir."

- Mezhiç ve Eşariler yedi gruptu ve onların başında da Ziyad b. en-Nadr el-Hârisî vardı. Ancak Adî b. Hâtîm, Mezhiç ve Eşari yedilisinin liderleri dışında Tay kabilesinin başında tek başına bir liderdi.

- Kays Aylân ve Abdulkays 7 gruptu başlarında da el-Muhtâr b. Ebî Ubeyde es-Sekâfi'nin amcası Sa'd b. Mes'ud vardı.

- Kinde, Hazramevt, Kudâa ve Mehre kabileleri 7 gruptu. Başlarında da Hucr b. Adî el-Kindî vardı.

- el-Ezd, Buceyl, Has'am ve el-Ensâr 7 gruptu. Başlarında da Mihnef b. Süleym el-Ezdî vardı.

³²⁵ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 237.

- Bekr b. Va'il, Tağlib ve Abdulkays'ın dışındaki Rebia kabilesi 7 gruptu. Va'le b. Mahduh ez-Zühelî onların lideridir.

- Kureys, Kinane, Esed, Temim, Zabbe, er-Rebâb ve Müzeyne kabileleri 7 gruptu. Onların başında da Ma'kil b. Kays er-Riyâhî vardı. Bunlar Cemel, Sıffin ve Nehrevân savaşlarında böylece bulunmuşlardır.³²⁶

Rivâyetlerin değerlendirilmesi: Cemel Vak'asına katılan kabilelerin isimleri Ebû Mihnef'ten aktarılan bu iki rivâyette de geçmektedir. Çünkü bu iki rivâyet savaşa katılan kabilelerden söz etmektedir.

İki rivâyetin metnine baktığımızda burada on iki meselenin söz konusu olduğu görülmektedir. Bunların birincisi; metinde Hz. Ali'nin tebaaya, topluluğa bağlı kalmalarını, birlik içinde olmalarını ve dağılmamalarını tavsiye ettiği anlatılmaktadır. İkincisi; savaş ve barış durumlarında kabile oluşumlarındaki farklılıklar söz konusudur. Üçüncüsü; Bir birliğin oluşumundaki grupların ve boyların sayılarında zaman zaman meydana gelen değişikliklerden bahsetmektedir. Dördüncüsü; Cemel Vak'asına katılan kabilelerin isimlerinden bahsedilmektedir. Beşincisi; rivâyette bir kısım kabile ve boyların isimleri tekrar edilmektedir. Altıncısı; Hz. Ali'ye yardım etmek için Kûfe ve Basra'dan harekâta çıkan ordunun sayısı da söz konusu edilmektedir. Yedincisi; Ebû Mihnef'in iki rivâyetinde Kûfe ve Basra'dan Hz. Aîşe'ye destek için katılan ordunun sayısından bahsedilmemektedir. Sekizinci; Kûfe'den savaşa katılanların sayısı konusunda rivâyetlerdeki ve görüşlerdeki farklılıklar söz konusudur. Dokuzuncusu; Ka'b b. Sevr'in Sabra b. Şeyman'a savaşa katılmamasını tavsiye ettiği anlatılmaktadır. Onuncusu; Savaşa katılmayıp iki gruptan ayrılan kabilelerden bahsedilmektedir. On birincisi; Hz. Ali'nin Talha, Zübeyr, Ya'la b. Ümeyye ve Aîşe hakkındaki sözünden bahsedilmektedir.

Ebû Mihnef'in birinci rivâyetinde, Hz. Ali'nin topluluğa bağlılık ve ondan ayrılmama konusundaki konuşması incelendiğinde bu rivâyette Hz. Ali, insanları topluluktan ayrılmamaları konusunda uyarmaktadır. Rivâyette şöyle söylenmektedir: "Ali insanlarla beraber Zîkâr'dan ayrıldı ve Basra'da konakladı. Ali, onları topluluğa

³²⁶ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 235. Belâzürî bu rivayetleri Ebû Mihnef'ten senetsiz olarak ve Ebû Mihnef ile beraber kimin rivayet ettiğini söylemeksizin "Ebû Mihnef ve başkası şöyle demiştir" diyerek nakletmiştir.

katılmaya çağırıp firkalaşmalarını yasakladı.” İki rivâyette bu manayı ifade etmektedir. Onlar da şu şekildedir:

Birinci rivâyet: Taberî’de Seyf’den gelip o görüşü destekleyen bu rivâyette şöyle söylenmektedir; “Zîkâr’da konakladıklarında Ka’ka b. Amr’ı çağırttı ve onu Basra halkına gönderdi ve ona şöyle dedi: "Ey İbnü'l Hanzaliyye şu iki adama git. dedi ve Ka'ka, Peygamber'in ashâbındandı. Onları dostluğa ve birlikteliğe çağırdı ve onlara ayrılığın çok büyük bir yanlışı olduğunu ifade etti .”³²⁷

İkinci rivâyet: Taberî’de bulunan ve Seyf’ten aktarılan başka bir rivâyette ise şöyle denilmektedir: "Basralı heyetler Kûfelilere geldiklerinde ve Ka'ka, müminlerin annesinin, Talha’ın, Zübeyr’in yanından onların görüşüyle aynı fikirde döndüğünde, Hz. Ali, halkı topladı. Sonra fitnelere karşı koydu, böylece Allah'a şükretti, onu övdü ve Peygamber için dua etti. O, sonra cahiliyye ve onun günahlarından, İslam'dan ve onun saadetinden bahsederek, Rasûlullah'tan sonra halifeliğin ve birlikteliğin Allah'ın bu ümmet üzerindeki nimeti olduğunu ifade etti.”³²⁸

Birinci rivâyet, insanları yakınlaşmaya ve birliğe çağırmanın el-Ka'ka olduğunu söyler. Ancak rivâyetlere göre Ka'ka, Ali'nin elçisi olup insanları birleşmeye ve dağılmamaya çağırın kişi olarak bilinmektedir. O, Hz. Ali adına konuşuyordu.

Arap bölgesindeki aşiret yapısı ise, savaşlara katılma şekillerine göre normal durumdaki aşiret yapısından farklılık gösteriyordu. İkinci rivâyette, bir grup kabilenin savaşlara tek bir birlik olarak katıldığı ve bunların bir birliğe sahip oldukları anlatılmaktadır. Başlarında da bir lider olduğu ve tüm birliğe yedi adı verildiği ifade ediliyordu. Çünkü bu birlik yedi kabile boyunu içermektedir. Bunların her birinin kendi bayrağı olup bu yüzden onların durumu şu şekilde izah edilir: “Hz. Hasan ile olan grup, sancakları ardında on bin kişiden oluşmaktadır.”

Bir birlikteki grup veya topluluk sayısına gelince, bu durum zaman zaman değişiklik arz etmektedir. Yani her bir birlik, Osman ve Ali zamanındaki savaşlara katıldıkları sırada yedi gruptu. Fakat Ziyad b. Ebih’in yönetimi gelince, bu kol sayısı her yapı için, dört kol veya grup oldu. Bu, Ebû Mihnefin ikinci rivâyetine göredir. Sonrasında bu grupların isimleri de değiştirilmiş, (أسباع) yedili yerine (أرباع) dörtlü

³²⁷ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 29.

³²⁸ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 32.

olarak adlandırılmışlardır. Bu durum rivâyette şöyle ifade edilmektedir: “Ziyad b. Ebî Süfyân onları dörtlü yapana kadar, Osman ve Ali'nin halifeliğinde yedili olarak adlandırılıyorlardı.”

Birinci rivâyette iki tarafı desteklemek için Basra'dan ayrılan kabilelerin isimleri zikredilirken, ikinci rivâyette sadece Ali'yi desteklemek için Kûfe'den ayrılan kabilelerin isimleri zikredilmiştir.

Birinci rivâyet, iki birlik ve iki lider ile Ali'yi desteklemek için Cemel vak'asına katılan iki kabile veya iki fırkanın isimlerini zikreder. Bununla beraber bunların birisinin bir lider altında ve bir topluluk olarak savaştan çekilmesini anlatırken, Hz. Aişe'yi iki lider ve iki birlik olarak desteklemeye katılan sekiz kabile ve kolun isimlerini zikreder. Bu kabileler Basra'dan ayrılmıştır.

İkinci rivâyete gelince, Ali'yi desteklemek için yirmi beş kabile ve topluluğun hepsi Kûfe'den olmak üzere sekiz birlik ve sekiz lider ile Cemel savaşına katıldığı zikredilmektedir. Ancak ikinci rivâyet, Aişe'yi desteklemek için Kûfe'den ayrılan kabile, boy ve birliklerin sayısından bahsetmez.

İki rivâyette zikredilen Ali veya Aişe'yi desteklemek için Kûfe ve Basra'dan yola çıkan kabile ve boyların isimlerine gelince, bu konuda onlarla uyuşan bir takım rivâyetlerle birlikte çelişen bazı rivâyetlerde bulunmaktadır.

Ebû Mihnef'in Rivâyeti ile Uyumlu Nakiller

Ebû Mihnef'in rivâyeti ile uyumlu olan nakillerin sayısı beştir.

Birinci rivâyet: Taberî'de Ali'yi desteklemek için Kûfe'den çıkan kabile ve boyların isimlerini zikreden şu rivâyet geçmektedir: "Ali'ye on iki bin adam katıldı ve onlar yedi gruptu. Kureyş, Kinane, Esed, Temim, el-Rebâb ve Müzeyne kabilelerinin başında Makil b. Yesar el-Riyahi, Kays kabilesinin yedi grubunun başında da Sa'd b. Mes'ud es-Sekafî vardı. Bekr b. Vâil kabilesinin başında Va'le b. Mahduc ez-Zuhelî, Mezhiç ve Eş'arîlerin yedilisinin başında, Hucr b. Adî vardı. Buceyl, Enmar, Has'am ve Ezd kabilelerinin yedilisinin başında da Mihnef b. Süleym el-Ezdî vardı."³²⁹

³²⁹ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 36.

İkinci rivâyet: Taberî'deki rivâyette Muhammed b. el-Hanefîyye şöyle demektedir; “Medine tarafından geldik.” Sonra geçtikleri şehirleri zikredip onlardan da askerlerin katıldığını söyler. Son olarak o kabilelerin çoğunluğunun Bekr b. Vâil kabilesinden olduğunu ifade eder.³³⁰

Üçüncü rivâyet: Taberî'nin Seyf'ten naklettiği rivayette bu kabile ve boylardan bahsedilip şöyle söylenmektedir: "O, hâlâ Zîkar'da Muhammed b. Talha'yı ve Muhammed b. Hanefîye'yi bekliyordu. Ona, Rebia kabilesinin karşılaştığı durumun haberi ve Abdulkays'ın yola çıkıp yolda konakladıkları haberi geldi. Bunun üzerine Ali, Abdulkays'ın Rebia'nın en hayırlısı olduğunu ve Rebia'nın hepsinde hayır olduğunu söyledi. Ayrıca ravi şunu da söylemektedir: Ona Bekr b. Vâil'den de bahsedildi. O, Tay ve Esed kabilesi için söylediklerinin aynısını onlar için de söyledi.³³¹

Dördüncü rivâyet: Taberî, Seyf'den aktarılan bir rivâyette ise şöyle söylemektedir: "Talha ve Zübeyr yola çıktılar ve Zebukalılarla birlikte el-Erzâk köyü mevkiinde konakladılar. Bunun üzerine Mudar kabilesinin hepsi barış konusunda şüphe duymaksızın orada konakladı. Rebia kabilesi de barış konusunda şüphe duymaksızın onların üst tarafında konakladı. Yemen'in hepsi de barış konusunda şüphe duymaksızın onların alt tarafında konakladı. Hz. Aîşe, el-Hıdân'daydı. İnsanlar ise başlarındaki liderleriyle beraber ez-Zabuka'daydı. Onlar otuz bin kişidir. Hakim ve Malik'i, Hz. Ali'ye, Ka'ka ile karar kıldıkları noktada olduklarını söylemek için gönderdiler. Onların karşısına gelinceye kadar ilerlediler ve orada konakladılar. Böylece kabileler kendi kabileleriyle konakladılar: Mudar kabilesi, Mudar ile, Rebia kabilesi de Rebia ile ve Yemenden gelen kabileler, Yemen kabileleri ile barıştan şüphe duymaksızın konakladı. Böylece birbirleriyle karşılıklı konakladılar. Bunların barıştan başka bir şeye niyetleri yoktu.³³²

Beşinci rivâyet: Taberî, bir rivâyette Ka'ka'nın Hz. Âişe ile konuştuktan sonra Ali'ye dönüp şöyle dediğini nakleder: “O, Ali'ye döndü ve ona söylediklerini bildirdi. Bu durum Ali'nin hoşuna gitti. Topluluk barışa yakındı. Bu durumun kötü olduğunu düşünenler ise bundan rahatsız oldular. Bu durumun iyi olduğunu düşünenler bundan hoşnut oldular. Hz. Ali, Zîkâr'da konakladığında Basra heyetleri ona doğru geldiler.

³³⁰ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 38-39.

³³¹ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 25.

³³² Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 39.

Temim ve Bekr kabilesinin heyetleri de Ka'ka'nın dönüşünden önce, Kûfeli kardeşlerinin düşündükleri şeyleri öğrenmek için ve kendi görüşlerinin barış olduğunu, savaşmayı akıllarından geçirmekdiklerini her halükarda ise onlara ayak uyduracaklarını bildirmek için geldiler. Basralı ve Kûfeli kabileler birbirleriyle karşılaştıklarında kendi görüşlerinin aynısını birbirlerine söylediler ve onları Ali'ye getirip haberlerini ona anlattılar. Hz. Ali, Cerir b. Şeras'e, Talha ve Zübeyr'i sordu. Ona onların işlerinin inceliklerini ve büyüklüklerini anlatarak, şu şekilde bir şiirle misal getirdi:

ألا أبلغ بني بكر رسولا ... فليس إلى بني كعب سبيل ...

سيرجع ظلمكم منكم عليكم ... طويل الساعدين له فضول

“Benî Bekr’in elçisine şu sözümü ulaştırın.

Burada Benî Ka'b'a üstün gelmeleri mümkün değildir.

Sizin zulmünüzün karşılığı size geri dönecektir.

Sizin onları cezalandırmak istediğiniz şeyle ve daha fazlasıyla sizi cezalandıracaktır.”

Hız. Ali'de ona şu şiirle cevap verdi:

ألم تعلم أبا سمعان³³³ أنا ... نرد الشيخ مثلك ذا الصداع

ويذهل عقله بالحرب حتى ... يقوم فيستجيب لغير داع...

فدافع عن خزاعة جمع بكر ... وما بك يا سراقاة من دفاع

Ey Ebû Sem'ân sen beni bilmez misin... biz senin gibi baş ağrısı çeken ihtiyarlara cevabını veririz.

O savaş ile aklını bozmuştur da... kimse ona seslenmeden insanlarla konuşur.

Daha önceden Benî Bekr kabilesi Huza'a kabilesine karşı koymuştur... Ancak ey Suraka seni koruyacak biri senin yanında yoktur.”³³⁴

³³³ Şiirde geçen Ebû Sem'ân, Süraka ve Huza'a gibi isimlerin Cemel savaşına katılanlarla bir ilgisi yoktur. Bu cümlelerin akışında geçmektedir. Bu şiirler Hz. Ali ve Şeras'a ait değildir. Bu şiirlerin Cahiliyye devrindeki savaşlarda söylendiği ifade edilir. Bu şiirlerin burada söylenme sebebi Benî Bekr ve Benî Ka'b kabilelerinin konumlarını ifade etmek içindir.

³³⁴ Taberî, *Târîhu 'l-ümme ve 'l-mülük*, III, 29-30.

Birinci rivâyette gelen bilgiler, Ebû Mihnef'in ikinci rivâyette zikrettiği Ali b. Ebî Tâlib'e yardım etmek için Kûfe'den yola çıkan kabile ve boyların isimleriyle uyumluluk arz etmektedir. Sadece Hucr b. Adî el-Kindî hakkında farklılık bulunmaktadır. Zira Taberî'nin rivâyetinde onun Mezhiç ve Eş'arîlere önderlik ettiği söylenmektedir. Ancak Ebû Mihnef'in rivâyetinde, Hicr'in Kinda, Hadramut, Kuda'a ve Mahre kabilelerine önderlik ettiği söylenmektedir. Bu kabile ve boylar Taberî'nin ilk rivâyetinde zikredilmemektedir.

İkinci rivâyete gelince, bu konunun başında Benî Bekr b. Vail'den bahsederken getirdiğimiz Ebû Mihnef'in iki rivâyetinde belirtilenlerle mutabık olmasına rağmen, içerdiği bilgiler kısıtlıdır ve uyumluluk için yeterli değildir.

Üçüncü rivâyete gelince, Ali ile birlikte Cemel Savaşı'na katılan beş kabile ve boyların isimlerini içeren bu rivâyette Seyf b. Ömer'in naklettiği şeyler, Ebû Mihnef'in iki rivâyetinde belirtilenle tutarlıdır; ancak bunların hepsini zikretmediği gibi, bu kabilelerin reislerini de zikretmemiştir.

Dördüncü rivâyete gelince, genel olarak Cemel vak'asına katılan bazı kabile ve boylar ile bunların birliklerinin isimleri, Ebû Mihnef'in iki rivâyetiyle uyumludur. Fakat bu rivâyette bütün kabilelerin isimleri ve liderleri zikredilmemiştir.

Beşinci rivâyette ise, Ebû Mihnef'in ikirivâyetinde olduğu gibi Cemel Vak'asına her iki taraftan katılan Temim, Benî Bekr, Benî Ka'b, Huza'a kabileleri ile Basra ve Kûfe'den katılan bütün kabilelerden bahsedilmektedir. Ancak bu rivâyette de kabilelerin ve birliklerin liderlerinden bahsedilmemektedir.

Ebû Mihnef'in Rivâyeti İle Uyumlu Olmayan Nakiller

Taberî'de bu birliklerin özelliklerinden ve liderlerinden bahseden altı rivâyet daha bulunmaktadır. Ancak bu rivâyetler Ebû Mihnef'in iki rivâyetinde zikredilenlerden farklılık arz etmektedir.

Birinci rivâyet: Taberî, Seyf b. Ömer'dan Kûfelilerin kabile ile boyları ve liderleri hakkında bir rivâyeti naklederek şöyle der: "Müminlerin emiri, beraberindeki yirmi bin kişiyle birlikte sefere çıktı. Zîkar'a gelen Kûfelilerin başlarında liderleri de vardı. Abdulkays kabilesinde üç lider vardı. İbnü'l-Cârud, Cuzeyme ve Bekr kabilesinin liderliğinde bulunuyordu. el-Amur kabilesinin başında Abdullah b. Sevdâ ve Hecer

halkının başında ise İbn Eş'ac vardı. Basra ehlinden olan Bekir b. Vail kabilesinin başında ise İbnü'l-Hâris b. Nahâr, Dennur b. Ali kabilesinin başında ez-Zütt ve Sebâbice vardır.”³³⁵

İkinci rivâyet: Taberî, Seyf'ten Cemel Vak'asına katılan Kûfeli kabilelerden bahseden bir rivâyet nakleder ve şöyle der: "Grubun liderleri Ka'ka b. Amr, Si'r b. Malik, Hind b. Amr, el-Heysem b. Şihab'dır. Birliklerin liderleri ise Zeyd b. Sevân, el-Eşter Mâlik b. Hâris, Adî b. Hâtim, Müseyyeb b. Necbe ve Yezid b. Kays'dır. Onlara tabi olanlardan kendilerinden güç ve şöhret bakımından aşağı olmayan tâbileri ve onlara benzer kişiler de vardır. Ancak liderlik yapmamışlardır. Hucr b. Adî, İbn Mahduc el-Bekri gibi kişiler bunlardır. Kûfe halkından onlardan başka bu düşünceye göre kimse yoktu.”³³⁶

Üçüncü rivâyet: Taberî'de Seyf'ten başka bir rivâyet daha geçmektedir. Bu rivâyette ise şöyle ifade edilmektedir: "Havazin, Benî Süleym ve A'cez kabilelerinin liderliğinde Mücaşi' b. Mes'ud es-Sülemî, Amir kabilesinin liderliğinde Züfer b. el-Hâris vardı. Gatafan birliğinde Asar b. el-Nu'man el-Bâhilî ve Bekr b. Vâil kabilesinin başında ise Mâlik b. Mesma' vardı. Abdulkays kabilesi ayrılıp bir adam hariç hepsi Ali'nin ordusuna katıldı. Bekr b. Vâil kabilesinden de kalanlar vardı. Ancak kalanlar gibi Hz. Aişe'nin ordusundan ayrılanlar da vardı. Onların başında da Sinan vardı. el-Ezd kabilesinin liderliğinde ise 3 kişi vardı. Bunlar; Sabra b. Şeymân, Mes'ud ve Ziyad b. Amr'dır. Eş-Şevâzib kabilesinin başında ise iki adam vardı. Mudar kabilesinin başında el-Harit b. Reşîd ve Kuda'a kabilesinin başında lakabı el-Tevabi er-Rabî el-Cürmî olan kişi vardır. Yemen'den gelen diğer kabilelerin başında ise Zü'l Acre el-Himyerî vardı.”³³⁷

Dördüncü rivayet: Yine Seyf'ten gelen diğer bir rivayet de ise şöyle denilmektedir: "Ebû'l-Cerba, Benî Amr b. Temim kabilesinin lideriydi. el-Mincâb b. Râşid, Benî Dabbe'ye liderlik yapmaktaydı.”³³⁸

Beşinci rivayet: Taberî, Ebû Mihneften bir rivayet nakletmiştir. Bu rivayet hem Kûfelilerden hem de Basralılardan iki taraf içerisinde Cemel Savaşı'na katılan kabile ve

³³⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 39.

³³⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 29.

³³⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 38.

³³⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 38.

boylardan bahsetmektedir. Bu rivayette şöyle denilir: " Kûfe halkından Ezd'in sancağı Mihnef b. Süleym'dedir. Savaş günü o öldürüldü; bu yüzden sancağı ailesinden Sak'ab ve kardeşi Abdullah b. Süleym aldılar. Onlar da öldürüldü. Bunun üzerine sancağı Alâ b. Urve aldı ve sancak zafere kadar onun elinde kaldı. Abdulkays'ın sancağı, Kûfe ahalisinden Kasım b. Müslim'in elindeydi. O ve onunla beraber Zeyd b. Sevhân ve Seyhan b. Sevhân öldürüldü. Sonra Abdullah b. Rakabe ve Raşid ile beraber birkaç kişi daha bayrağı aldı onlar da öldürüldüler. Ardından Münkiz b. Nu'man bayrağı aldı ve oğlu Murre b. Münkiz'e verdi ve bayrak onun elindeyken savaş o sırada bitti. Bekr b. Vâil'in sancağı, Kûfe halkından Zuhâl oğullarından el-Haris b. Hassan b. Havd ez-Zuhâlî'nin elindeydi. Benî Mahduç'dan bazı adam öldürüldü ve onlarda liderlik Kûfe halkındaydı... Abdulkays kabilesinde liderlik Basra halkındaydı onlarda liderlik Amr b. Merhum'daydı ve Ali'yle birlikteydiler. Bekr b. Vâil kabilesinin liderliği; Şakik b. Sevr'deydi. Sancak da onun kölesi Raşraşe'nin elinde sallanıyordu. Ezd kabilesinin liderliği Basra halkından Abdurrahman b. Caşm b. Ebî Hanin el-Hammami'deydi ve onlar Hz. Aişe ile birlikteydiler. Bununla beraber Ezd kabilesinin liderliğinde Sabre b. Şeyman el-Hadâni'nin de olduğu söylenmektedir. Sancak ise Amr b. el-Eşref el-Atakî'dedir.³³⁹

Altıncı rivayet: Belâzürî, Ebû Mihneften bir rivayet nakletmektedir bu rivayette şöyle söylenmektedir: Cemel günü Benî Naciyye'den dört yüz, Ezd'den dört bin, Benî Adî er-Rebab'dan yetmiş kişi öldürüldü. Onların hepsi Kur'an okuyabiliyorlardı. Benî Akil'den de yetmiş kişi öldürüldü."

Çelişkili rivâyetleri aktardıktan sonra, bu rivâyetleri analiz edersek; birinci rivâyette, Ebû Mihnef'in iki rivayetinde adı geçmeyen, Bekr b. Vâil kabilesi dışında pek çok kabile ve boy zikredilmektedir. Bu rivâyet, kabilelerin liderlerini isimlendirme konusunda Ebû Mihnef'in iki rivayetinden farklılık arz etmektedir. Zira bu rivayet, kabilelerin liderinin İbnü'l-Haris b. Nahar olduğunu söylerken Ebû Mihnef'in ilk rivâyetinde ise Basra'dan ayrılan Benî Bekr b. Vâil'in reisinin Şakik b. Sevr es-Sedusi' olduğu söylenmektedir. İkinci rivayette ise Abdulkays kabilesi dışında Bekr b. Vâil, Taglib ve Rebia kabilesinin birliklerinin oluşumundan bahsedilmektedir. Ayrıca onların

³³⁹ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 48.

liderinin Abdulkays kabilesinin dışında Va'le b. Maḥdûç ez-Zuhelî olduğu söylenmektedir.

İkinci rivayette geçen isimler Adî b. Hâtîm, Hucr b. Adî ve İbn Maḥduç el-Bekrî isimleri hariç Ebû Mihnef'in iki rivayetinde bulunmaz. Rivayette Hucr b. Adî, İbn Maḥduç el-Bekrî ve benzerlerinden bahsedip onların, güçlerine ve şöhretlerine rağmen lider olmadıklarından söz edilmektedir. Bu rivayet bu isimlerin kabilelerinin reisleri olduklarını söyleyen Ebû Mihnef'in iki rivayetine zıttır.

Seyf'in naklettiği üçüncü rivayette ise Ebû Mihnef'in iki rivayetinde bulunmayan isimler geçmektedir. Bu rivayet, aralarında Benî Süleym'in de bulunduğu birçok boy ve kabileden bahsetmektedir. Onların liderinin Mücaşî b. Mesud olduğundan bahsetmektedir. Benî Süleym kabilesi, adı geçen kabileler içerisinde sadece bu rivayette ve Ebû Mihnef'in rivayetlerinden birinde bulunmaktadır. Ebû Mihnef'in rivayetinde ise liderinin adı farklıdır. Zira Ebû Mihnef'in ilk rivayeti, aralarında Benî Süleym'in de bulunduğu bir grup kabile ve boydan bahsederken onlara Hilal b. Vekî b. Bişr'in başkanlık ettiğini söylemektedir. Mücaşî b. Mes'ud ismi Ebû Mihnef'in iki rivayetinin hiçbirinde geçmemektedir.

Seyf'in rivayeti bu kabileden Bekr b. Vâil kabilesi olarak bahsetmiştir, ancak Ebû Mihnef'in rivayetinde belirtilenden farklı bir liderle anmaktadır. Ebû Mihnef'in ilk rivayetinde Basra'dan çıkanın Benî Bekr b. Vâil kabilesi olduğunu ve liderinin Şakik b. Sevr es-Sedûsi olduğunu söylemektedir. Ebû Mihnef'in Kûfe'den yola çıkan kabile ve boylardan bahseden ikinci rivayetin de ise bu kabilelerin Va'le b. Maḥdûç liderliğindeki bir kabile grubu olduğu zikredilmektedir. Ancak Seyf'in rivayetinde liderinin Mâlik b. Mesma' olarak aktarılmaktadır. Ebû Mihnef ise ilk rivayette Mâlik b. Mesma'nın Cemel vak'asına katılmadığından bahsetmektedir.

"Abdulkays kabilesi ayrılıp, Ali'ye katıldı" sözüne gelince, bu ifade Ebû Mihnef'in iki rivayetiyle uyumludur. Ancak Ebû Mihnef, Benî Bekr b. Vâil'den bazı kişilerin müminlerin annesinin ordusunda kaldığından söz etmemiştir. Ayrıca Ebû Mihnef'in iki rivayetinde Sinan'ın Benî Bekr b. Vâil'den ayrılanların liderliğini yaptığından da bahsedilmemiştir. Bununla beraber Seyf b. Ömer'in üçüncü rivayetinde Cemel vak'asına katılanlardan bahsedilirken zikredilen Ezd kabilesinin üç liderinin

isimlerinden Sabre b. Şeymân dışındakilerin adları Ebû Mihnef'in iki rivayetinde geçmemektedir.

Seyf'in rivayetinde Kudaa kabilesinin liderinin adı Ebû Mihnef'in bahsettiğinden farklı bir isimle anılmaktadır. Ebû Mihnef'in ikinci rivayetinde ise şöyle söylenmektedir: "Kinde, Hadramevt, Kuda'a ve Mahra onlar yedi gruptu liderleri de Hucr b. Adî el-Kindi'ydi." Seyf'in rivayetinde Kuda'a kabilesinin liderinin ve takipçilerinin şunlar olduğu aktarılmaktadır: el-Ra'bi el-Curmî; Seyf'in er-Rabi el-Cürmî bahsettiği diğer isimlerden bu analizde bahsetmedik. Çünkü onlar Ebû Mihnef'in iki rivayetinde de geçmemektedir.

Ebû Mihnef'in iki rivayetinde yer almayan Seyf'in rivayetinde geçenlerin bir kısmını yorumlamak mümkündür. Çünkü Ebû Mihnef, daha önce dediğimiz gibi, Müminlerin annesi ile birlikte Cemel vak'asına katılan kabile ve boyların isimleri üzerinde fazla durmamıştır. Seyf, Müminlerin annesi ile Cemel vak'asına katılanların isimlerini burada zikretmiştir. Ancak bazı kabilelerin ve liderlerinin isimlerinde izah edilemeyen açık tezatlık nedeniyle bütün ihtilafları yorumlamak mümkün değildir.

Dördüncü rivayette ise hem Benî Amr b. Temim'den Ebû'l-Cerba'nın hem de Benî Dabba'dan el-Münceb b. Reşid'in isimleri zikredilmiştir. Bu isimler Ebû Mihnef'in iki rivayetinde de geçmemektedir. Hem Benî Amr b. Temim'in hem de Benî Dabbeh'in, Seyf'in bahsettiğinden başka birinin liderliğinde bir oluşum içinde olduklarından bahsetmiştik. Ancak bu bilgilerle Ebû Mihnef'in iki rivayetinde geçen bilgileri bir arada düşündüğümüzde burada çelişkinin olmadığını ifade etmek mümkündür. Çünkü Seyf burada onlardan bir oluşum içerisinde değil de bir aşiret ve boy gibi bahsetmiştir. Oysaki her kabilenin veya boyun lideri birliğin liderinden farklı kişi olabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde Seyf'in rivayeti, Ebû Mihnef'in iki rivayetiyle çelişmez.

Beşinci rivayet de diğerleri gibi Taberî'de Ebû Mihnef'ten nakledilmiştir. Bu rivayet ise kabilelerden ve onların reislerinden Ebû Mihnef'in diğer iki rivayetinde aktarılanlardan çok farklı bahsedilmektedir. Zira orada şöyle denilmektedir: "Ezd sancağı, Kûfelilerden Mihnef b. Süleym'de dir." Bu Ebû Mihnef'in rivayetine kısmen uygundur. Çünkü Ezd iki kısımdı; Ebû Mihnef'in birinci rivayetine göre ilk grup, Sabre b. Şeyman'ın liderliğinde Müminlerin annesi ile birliktedir. İkinci grup ise bu rivayete ve Ebû Mihnef'in ikinci rivayetine göre Mihnef b. Süleym'in liderliğindeydi. Bu

rivayette ayrıca şöyle denilmektedir: "Bekr b. Vâil'in sancağı Kûfe halkından Benî Zuhâl'dedir. Rivayet liderleri hariç Benî Bekr b. Vail'in savaşa katılması bakımından Ebû Mihnef'in iki rivayetine de uygundur. Liderleri Haris b. Hassan b. Havt ez-Zuhali değildi. Zira Ebû Mihnef'in ilk rivayetine göre liderlik Şakik b. Sevr es-Sedûsî'deydi. İkinci rivayetine göre ise Va'le b. Mahduç ez-Zuhali'deydi. Ancak bu rivayet iki cumleden sonra şöyle söylemektedir: " Benî Mahduc'tan bazı kişi öldürüldü ve onlarda liderlik Kûfe halkındaydı." Ancak bu rivayet hangi boya, kabileye ve birliğe kimin başkanlık yaptığını belirtmediği gibi Benî Mahduc'tan kimin lider olduğunu da belirtmemektedir. Ancak liderlerin hepsinin Kûfelilerde olduğu söylenmektedir. Bu rivayette geçen diğer isimler ise Ebû Mihnef'in iki rivayetinde geçmemektedir.

Basra birliklerine gelince, rivayette bunun hakkında şöyle söylenmektedir: "Abdulkays'ın liderliği Basra halkındaydı ve onlar Amr b. Merhum ile birlikte Ali'nin yanındaydılar. Bekr b. Vail'in liderliği Şakik b. Sevr'deydi." Burası Ebû Mihnef'in iki rivayeti ile uyumludur. Ancak rivayetin devamına gelince, burası Ebû Mihnef'in iki rivayetinde zikredilmemiştir!

Ebû Mihnef'in bizzat kendisine ait olan altıncı rivayete gelince, orada Müminlerin annesi ile birlikte Cemel vak'asına katılan dört boy ile kabileden ve onlardan öldürülen kişilerden bahsedilmektedir. Ayrıca konunun başında belirttiğimiz Ebû Mihnef'in iki rivayetinden birinde Ezd kabilesinden söz edilmektedir. Ancak bu rivayet Ebû Mihnef'in iki rivayetinde de bahsi geçmeyen Benî Naciye ve Benî Akil'den bahsetmektedir. Ayrıca o Adî er-Rebab'ın boyundan da bahsetmektedir. Fakat Ebû Mihnef'in rivayetinde o sadece Rebab olarak anılmaktadır. Bu rivayeti (Cemel vak'asında Hz. Aişe'nin ordusundan ölenlerin sayısı) bölümünde detaylı olarak inceleyeceğiz.

Ebû Mihnef, bölge insanı olduğu için Arap bölgesinin kabile yapısını biliyordu. Ayrıca o bu olayların yaşandığı zamana yakın bir dönemde yaşamıştı. Bu boylar ve kabileler onun zamanına kadar çok fazla değişmeden kalmış ve onun hayatı boyunca da büyük bir değişiklik olmamıştı. Ancak o, rivayetlerinde bazı kabileleri ve boyları zikrederken bazılarını da zikretmemiştir. Bu durum, onun bu boy ve kabileleri önemsememesi, bazılarını öncelik vermesi, kabile asabiyetinden dolayı bazılarını zikretmemesi veya haklarında yeterli bilgi sahibi olmamasından kaynaklanıyor olabilir.

Ebû Mihnef'in bu rivayetleri, Cemel Savaşına katılan kabile ve boylarıyla birlikte reislerinin isimlerini de zikretmektedir. Bu ise konunun başında naklettiğimiz iki rivayette geçen isimlerden farklıdır. Bazı rivayetlerde geçen kabile, boy ve birlik liderlerinin isimleri diğerlerinde geçmemektedir.

Burada zikredilen bu altı rivayetin dördü Seyf b. Ömer tarafından nakledilmiştir. Diğer ikisi ise Ebû Mihnef tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetleri, bahsedilen kabileler hakkındaki tarihi bilgileri düzeltmek, rivayetleri düzeltmek veya zayıf hale düşürmek için sunmadık. Burada konunun başında zikredilen Ebû Mihnef'in iki rivayeti ile iki tür rivayetin karşılaştırmasını yaptık. Seyf b. Ömer ve Ebû Mihnef'in rivayetlerinin farklı olması, mezhepleri ve kabilelerinin farklı olmasından kaynaklanmış olabilir. Ebû Mihnef Ezd kabilesine, Seyf b. Ömer ise Temim kabilesine mensuptur. Bu iki kabile de Cemel Savaşı'na katılmıştır. Dolayısıyla onların içinde bulundukları durum, mezhep ve kabileleri, rivayetlerini etkilemiş olabilir.

Gerçeğe ulaşabilmek için rivayet tariklerinde anlam ve kelimelerin birbiriyle uyumluluk arz etmesi gerekir. Ebû Mihnef ile Seyf b. Ömer arasında rivayetlerin bu derece farklılaşması, onların arasındaki kabile ve mezhep farklılıklarını ve bunların rivayetleri üzerindeki etkisini göstermektedir. Öte yandan Ebû Mihnef'in kendi rivayetleri arasında çelişkiler vardır.

el-Ahbarü't-tivâl, *el-İmame ve's-Siyase* ve *el-Kâmil* kitaplarının müellifleri, bu konuda Taberî'de geçen bazı rivayetleri nakletmişlerdir.³⁴⁰

Basra ve Kûfe şehirlerinde kabilelerin isimleri (Ezd, Dabba, er-Rebab, Benî Temim ve Bekr b. Vâil) iki farklı liderle zikredilir. Ebû Mihnef'in iki rivayetinde ilgili anlatımda bunu bir çelişki olarak görmüyoruz. Çünkü her şehir veya bölgenin bir birlikteliği vardır ve kabileler aynı olsa da lideri farklıdır. Birinci anlatımdaki kabileler Basra'dan, ikincideki kabileler ise Kûfe şehrinde. Bu kabilelerin tercihleri Hz. Ali ve Hz. Âişe'nin taraflarına katılım konusunda birbirinden farklıdır. Mesela ilk rivayette aynı kabile isimlerinin müminlerin annesi Âişe'nin yanında durduğu, ikinci rivayette ise kabileler aynı olmakla birlikte onların Müminlerin Emiri Ali'nin yanında olduğu söylenmektedir.

³⁴⁰ ed-Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud, *Ahbârü't-Tivâl*, tahkik: Abdulmun'im Arif), Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî-İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1960, 165; İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmame ve's-Siyase*, I, 117-118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, tahkik: el-Kâdî), III, 138.

Hız. Ali'yi desteklemek için Basra'dan ayrılan asker sayısı, Ebû Mihnef'in birinci rivayetinde belirtildiği gibi "üç bin"dir. Ancak Taberî ve diğerlerinden gelen başka rivayetlerde Basra'dan Cemel Savaşı'na gidenlerin sayısından bahseden bir rivayet görülmemektedir.

İkinci rivayette ise Ali'yi desteklemek için Kûfe'den Cemel Savaşı'na katılanların on bin veya on iki bin olduğu belirtilmektedir. Tarihî kaynaklar, daha sonra ele alacağımız üzere bu sayıdan farklı bahseden rivayetler aktarmaktadırlar.

Ebû Mihnef, iki rivayetinde Hız. Ali'yi desteklemek için gelen birliklerden açıkça bahsedip bazı kabile ve boyları zikretmesine rağmen, Müminlerin annesi Hız. Aişe'yi desteklemek için Basra, Kûfe ve bunların dışındaki şehirlerden ona katılan askerlerinin sayısını zikretmemektedir.

Taberî'de Seyf'ten nakledilen bir rivayette şöyle aktarılmaktadır: "Aişe, el-Haddan'dadır ve insanlar ise başındaki liderleriyle birlikte otuz bin kişi olarak ez-Zebuka'dadır." Zebuka, Basra'ya yakın olmasına rağmen rivayette Basra'dan söz edilmemektedir.³⁴¹

Kûfe'den ayrılanların sayısı, Ebû Mihnef'in ikinci rivayetine göre "on bin" veya "on iki bin"dir. Bu konuda çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler savaşa katılan asker sayısı konusunda altı görüş olarak birbirinden ayrılmaktadır. Bu görüşler şu şekildedir:

Birinci görüş: On bin olduğunu söylüyor ve bu konuda iki rivayet var. Bunlardan ilki, bu konunun başında bizim zikrettiğimiz Ebû Mihnef'in rivayetidir. Diğerisi ise, *Ensâb* kitabında geçmektedir. Buna göre Ali: "Hasan b. Ali'yi vekil olarak gönderdi. Ebû Musa'nın azledilmesini ona emretti, o da Ebû Musa'yı azletti. Kûfe'nin valisi Kurza b. Ka'b el-Ensari'ydi. Hasan onu görevlendirdi ve onunla birlikte on bin kadar kişiyi babasına götürdü."³⁴²

İkinci görüş: Dokuz bin olduğunu söylüyor. Bu görüş Seyf b. Ömer'den nakledilen rivayetlerde geçmektedir.³⁴³

³⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-ümme ve'l-mülûk*, III, 39.

³⁴² Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 294-297

³⁴³ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 28-29, 39.

İbn Kesîr, Kûfelilerin Ali'yi desteklemek için yola çıkan askerlerinin sayısı hakkında üç görüş nakletti, bunlardan ilki onların dokuz bin olduğunu söylemektedir.³⁴⁴

Üçüncü görüş: Yirmi bin olduğunu söylüyor. Bu konuda Seyf b. Ömer'in rivayetleri daha fazla öne çıkmaktadır.³⁴⁵

İbn Kesîr'in "Ali ile yirmi bin, Aişe ve beraberindekilerin etrafında toplanan askerlerin sayısının ise otuz bin kadar" olduğu hakkında aktardığı ikinci görüşe gelince, İbn Kesîr bu sayıyı Kûfeliler, Basralılar ve diğerleri arasında sayısal olarak ayırım yapmadan zikretmiştir.³⁴⁶

Dördüncü görüş: Altı bin kişi olduğunu söylemektedir. Zehebî bu görüşü Seleme b. Küheyl'in şöyle diyerek söylediğini aktardı: "Altı bin kişi Kûfe'den ayrıldı ve onlar Zikar'da Ali'nin yanına geldiler, o da on bin kadar kişiyle Basra'ya gelene kadar yürüdü."³⁴⁷

Muhammed b. el-Hanefiyye'den rivayet edilen sahih bir rivayette şöyle denilmektedir: "Onların altı bin kişi olduğu söylenir."³⁴⁸

Mes'ûdî, Kûfe'den ayrılanlar hakkında iki görüş aktarmaktadır. Bu rivayetlerden birinde sayılarının: "Altı bin beş yüz altmış kişi" olduğu söylenmektedir.³⁴⁹

Beşinci görüş: Bu görüşe göre ise sayının yedi bin civarında olduğu düşünülmektedir. Bununla alakalı olarak Taberî'de Seyf b. Ömer'den nakledilen bir rivayet ve Muhammed b. Hanefiyye'den sahih bir isnatla gelen başka bir rivayet bulunmaktadır. Daha önce onun bir kısmını zikretmiştik o rivayette şöyle denilmektedir: "Biz Medine'den yedi yüz kişiyle geldik ve yedi bin kişi Kûfe'den yanımıza geldi ve bizimle birleştiler. Çevremizde çoğu Bekr b. Vâil kabilesinden olmak üzere iki bin kişi vardır. Onların altı bin kişi olduğu da söylenmektedir."³⁵⁰

³⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, VII, 264.

³⁴⁵ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 29, 39.

³⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, VII, 267.

³⁴⁷ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, Dâru'l-Hadis, II, 518.

³⁴⁸ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 39; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Züyûluhu*, XII, 54; el-Mizzî, *Tehzîbü 'l-kemâl fî esmâi 'r-ricâl*, IV, 130-132; XXIII, 312.

³⁴⁹ Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *Murûcü 'z-zeheb*, I, 316.

³⁵⁰ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 32, 38-39.

Mesudî'nin aktardığı ikinci görüşte ise şöyle denilmektedir: "Oğlu Hasan ve Ammar b. Yasir'i, halkı seferber etmek için Kûfe'ye gönderdi, Onlar Kûfe'den ayrıldıklarında yanlarında Kûfe halkından yaklaşık yedi bin kişi vardı."³⁵¹

Altıncı görüş: Bu görüş onların sayısının on iki bin olduğunu söylemektedir. O, bu konuda Ebû Mihnef'ten nakledilen iki rivayetin birinde geçmektedir. Ayrıca Ebû Mihnef'in Taberî'deki bir başka rivayetinde de geçmektedir. O rivayette şöyle söylenmektedir: "Ali dedi ki: Size Kûfe'den on iki bin erkek gelecek, ben de (ravi) Zikar'ın bayırına oturdum ve onları saydım, ne bir adam fazla ne de bir adam eksik çıkmadı."³⁵²

Ayrıca İbn Kesîr'in Kûfe'den Hz. Ali'yi desteklemek için yola çıkan askerler hakkında bahsettiği üçüncü görüş şöyledir: "Onunla birlikte on iki bin adamın ve bir kişinin yürüdüğü söylenir."³⁵³

Görüldüğü gibi rivayetlere göre Kûfe'den Cemel savaşına katılan askerlerin sayılarında çok farklılık vardır. Kaynaklardan gelen rivayetler arasındaki bu farklılıkların sebebi onların yolda sayılmalarından kaynaklanmaktadır. Asker sayısı yolda kabilelere göre, bir yerde artıp diğer yerde azaldığı için ve Ali b. Ebî Tâlib'in ordusuna katılan diğer kabile ve şehirlerin askerleri de sayıya katıldığı için tıpkı çok sayıda kabile ve gruptan oluşan bir ordudaki askerin doğru bir şekilde sayılmasının ve bilinmesinin engellediği gösterilebilir.

Şunu da belirtmek gerekir ki: Ebû Mihnef'in rivayeti ve diğer tüm rivayetler, Ali b. Ebî Tâlib'in askerlerinin çoğunun Kûfe ve çevresinden olduğunu teyit etmektedir.

Birinci rivayette Ebû Mihnef, Ka'b b. Sur'un Sabre b. Şeymân'a Vak'aya katılmamasını tavsiye ettiğini bahsetmiş, ancak Sabre bunu reddetmiş ve iştirak etmiştir. Bu konuda iki rivayet aktarılmaktadır. Bu rivayetler şöyledir:

Birinci rivayet: Taberî'de Ebû Mihnef'in rivayetinde zikredilen diyalog, Seyf b. Ömer'in rivayetinde de şu şekilde geçmektedir: "Basralılar da gruplara ayrılmaktadır. Onlardan Talha ve Zübeyr ile olanlar bir gruptur. Ali ile olanlar ise ayrı bir gruptur. İki taraftan hiçbirisiyle savaşmayı düşünmeyenler de üçüncü bir gruptur. Hz. Aişe içinde

³⁵¹ Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb*, I, 316.

³⁵² Taberî, *Târîhu'l-ümme ve'l-mülûk*, III, 38.

³⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 264.

bulunduğu evinden çıkıp Ezd kabilesinin içinde bulunan Haddan mescidine geldi. Savaş onların alanındaydı ve o sırada Ezd kabilesinin lideri Sabre b. Şeyman'dı. Bunun üzerine Ka'b b. Sur ona şöyle dedi: Kalabalık ortaya çıkarsa, senin buna gücün yetmez. Bilakis onlar akan denizler gibidir, öyleyse bana itaat edin, onlarla beraber olma ve kavminden ayrıl, çünkü ben barışın olmayacağından korkarım. Bu akımın arkasında olun. Bu Mudar ve Rebia'dan olan iki akımı bırakın. Onlar kardeşirler. Eğer barışırlarsa bizim istediğimiz barıştır. Eğer savaşırlarsa yarın biz onların üzerinde hakem oluruz. Ka'b cahiliyye döneminde Hristiyan'dı. Bu yüzden "Sabre, korkarım ki senin içinde Hristiyanlıktan bir şey var" dedi. İnsanların arasını düzeltmekten uzaklaşmamı ve müminlerin annesini, Talha'yı ve Zübeyr'i terk etmemi mi emrediyorsun. Barış karşılığında Osman'ın kanını talep etmeyi bırakalım mı? Hayır, vallahi, bunu asla yapmayacağım, bu yüzden Yemen halkı orada bulunacak."³⁵⁴

İkinci rivayet: Bu rivayete göre, Ezd kabilesinden Cemel Savaşı'na katılanlar üç boydu. Taberî'nin rivayetine göre, Cemel'e katılan bu boylardan birinin lideri Sabre b. Şeymân idi. Diğer iki boya gelince, Cemel Savaşı'na katıldıkları sırada liderleri vardı. Zira şöyle denilir: "Ezd'in üç reisi vardı. Onlar; Sabre b. Şeymân, Mes'ud ve Ziyad b. Amr'dır."³⁵⁵

Bu rivayet, Ebû Mihnef'in ikinci rivayeti ile bir tür çelişki içermektedir. Çünkü bu rivayet, sanki Ezd kabilesinin bütün boylarının Müminlerin Annesinin ordusundaymış gibi göstermektedir, ancak Ebû Mihnef'in ikinci rivayeti, Ezd'in diğer birkaç boyunun Ali'nin ordusunda olduğunu ve birliğe liderlik eden kişinin, Ebû Mihnef'in dedesi Mihnef b. Süleym el-Ezdî olduğunu söylemektedir.

İşin garip tarafı Ka'b b. Sur, Sabre'ye Cemel vak'asına katılmamasını tavsiye etmesine rağmen, bu ve diğer rivayetlere göre olaya bizzat katılmıştır. Cemel Savaşı'nda mushafı kaldıranlar arasında olduğu ve orada öldürülenlerden olduğu belirtilmektedir. Bu rivayet şu konu başlığında gelecek; (Hz. Ali'nin ashâbına savaşta ahlâka uyulmasını emretmesi ve savaşın başlaması).

Ebû Mihnef, iki taraftan ayrı durup savaşa katılmayan kabilelerden bahsetmektedir. Birinci satırda, Mâlik b. Mesma' kabilesinin savaşa katılmamasından

³⁵⁴ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 38.

³⁵⁵ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 38, 39.

bahsetmiş ve şöyle demiştir: “Benî Kays b. Sa’lebe b. Akaye’den biri olan Mâlik b. Mesma’, Ali’den ayrıldı” İkinci satırda da Ahnef b. Kays’ın ayrılışından şu şekilde bahsetmektedir: Ahnef b. Kays, Ali’ye şöyle demiştir: “Dilersen yanına gelirim yanında olurum. Dilersen Benî Sa’d ile beraber savaştan çekilirim ve böylece altı bin kılıcı –ya da dört bin kılıcı demiştir- sende uzak tutarım. Hz. Ali’de ordudan ayrılmasını tercih etmiştir. O da ayrılıp Siba vadisi tarafına çekilmiştir.”

Benî Mâlik b. Mesma’nın savaştan ayrılması ve onun Cemel Savaşı’nı terk etmesi konusuna gelince, bu konuda başka bir rivayet bulamadım. Ancak Ahnef b. Kays’ın Cemel’e katılmadığını teyit eden iki rivayet vardır ve bunlar şöyledir:

Birinci rivayet: Taberî, Seyf’den Ahnef’in savaştan ayrıldığına dair bir rivayet nakletti: “Ahnef b. Kays, Ali’nin yanından döndüğünde Hilal b. Veki’ b. Mâlik b. Amr ile karşılaştı ve ona şöyle dedi: “Ne dersin?” O da ona şöyle cevap verdi: “Görüşüm ayrılmaktır. Senin görüşün nedir?” Hilal de şöyle dedi: “Müminlerin annesinin korumasında olacağım. Demek bizim efendimiz olduğun halde bizi bırakacaksın!” Ahnef dedi ki: "Sen öldürülürsen ve ben kalırsam yarın senin efendin olurum!" Hilal dedi ki: "Bu sen misin, ve sen bizim şeyhimizsin?! O dedi ki: “Ben asi şeyhim ve sen de itaat edilen gençsin.” Bunun üzerine Benî Sa’d, Ahnef’e tabi oldular ve ordudan ayrılıp Siba vadisine çekildiler. Benu Hanzala, Hilal’e ve Benî Amr ise Ebû'l-Cerbâ’ya tabi oldu ve savaştılar.”³⁵⁶

İkinci rivayet: Taberî’de Seyf’den nakledilen başka bir rivayette de, Ahnef b. Kays’ın şöyle dediği aktarılır: “Ahnef onlarla karşılaştığında insanlara bu işi terk edin, bu iki grubu akılları ve çaresizlikleriyle bırakın diye seslendi.”³⁵⁷

Bu rivayetlere göre okuyucunun dikkatini çeken şeylerden biri, Ahnef b. Kays’ın da aralarında bulunduğu bir grubun savaştan geri çekilmesidir. Ahnef; Aişe, Talha ve Zübeyr’in tavsiyesi üzerine Ali’ye biat etmiştir. O, kabilesinden bir ordu ve kuvvete sahipti. Ancak Cemel Savaşı sırasında geri çekildi. Ebû Musa’nın geri çekilmesinde

³⁵⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 38.

³⁵⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 38.

olduğu gibi o da bunun bir fitne olduğunu gördü ve savaşa katılmadı. Bu durum, sapkın tarafgir ravilerin ve iftiracıların dikkat etmeleri gereken bir nokta değil midir!³⁵⁸

Buradaki son konu ise birinci rivayetin son kısmı; Talha, Zübeyr, Ya'la b. Ümeyye ve Hz. Aişe hakkında Hz. Ali'nin sözüdür. O, şöyle söylemektedir: “Arapların süvarisi –yani Zübeyr-, Arapların en kolayı -Ya'la Ümeyye et-Temîmî-, Arapların üstünü -Talha- ve insanların en itaatkarı -Aişe- ile imtihan edildim, karşı karşıya geldim.” İki kaynakta daha buna benzer sözler bulunmaktadır:

Birinci kaynak: O, *el-İstîâb* kitabında munkatı bir senet ile gelmiştir, rivayete göre Ali'nin sözleri, öncekine yakındır. İbn Abdülber “İbn Ebi Leyla ve diğerlerinden aktarmaktadır ki Hz. Ali Cemel vak'ası için harekete geçtiği zaman hutbesinde şöyle demişti: “Allah cihadı farz kıldı. Onu kendisine yardım etmek ve onu desteklemek için farz kıldı. Onsuz ne dünya ne de din doğru bir şekilde kalır.” Ben şu dört kişi ile imtihan oldum onlar: “İnsanların en kurnaz ve cömerdi Talha, insanların en cesuru Zübeyr, insanların en itaatkarı Aişe ve insanların en hızlısı Ya'la İbn Münebbih'tir.”³⁵⁹

İkinci kaynak: O, *el-İstîâb* eserine benzer bir şekilde *el-İkdu'l-Ferîd* eserinde geçmektedir. Bu rivayet senetsiz olarak nakledilmektedir. Rivayet şöyledir: Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: “İnsanların en zengini, insanların en güzel sözlüsü ve insanların en itaatlisi ile imtihan edildim.” İnsanların en zengini derken, Ya'la b. Ümeyye'yi

³⁵⁸ Cemel Savaşı'ndan ayrılanlar arasında başka kişilerin de isimleri zikredilmiştir. Seyfîn Taberî'deki bir rivayetinde Abdulkays kabilesinden bazı kişilerin Cemel Savaşı'ndan önceki ikinci Zabuka savaşında Hukeym b. Cebele el-Abdi ile birlikte olduklarından bahsedilmektedir. Fakat o müminlerin annesine hakaret edince onu terk ettiler ve Cemel'e katılmadılar. Bu rivayet gelecektir. Taberî dedi ki: "Hukeym b. Cebele atının üzerindeyken, Abdulkays'tan ona tabi olanlardan bir adama doğru geldi. Bir grup insan onlara doğru yöneldi. Onları ikram yerine yönlendirdiler... Hakim, Hz. Aişe'ye hakaret etti ve kavminden bir kadın onu işitti ve dedi ki: Ey şeytanın oğlu, sen buna daha layıksın, o da kadını yaraladı ve öldürdü. Bunun üzerine onların suçlarına karışmış olanlar hariç Abdulkays kabilesi ona çok öfkelenildi. Ve şöyle dediler: Sen dün böyle yaptın. Bugün de aynısını yaptın. Vallahi Allah seni zapt edinceye kadar seni bırakacağız. Bunun üzerine döndüler ve onu terk ettiler." Ebû Mihnef'in rivayeti ile diğer rivayetler arasında, Cemel savaşından çekilmesi veya Cemel savaşına katılmasıyla anlatan Ka'b b. Sur hariç, diğer rivayetlerde geçen başka adamların isimlerinin geçtiği ve Cemel savaşından ayrılanlardan (İmrân b. el-Husayn'ın Cemel Savaşı'nda iki gruptan ayrılması) ve (Cemel Savaşı'nda Aişe'nin ordusundan ölenlerin sayısı) bölümlerinde ayrıntılı olarak bu farklılıklardan bahsedeceğiz. (Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 38; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 64-68; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'şân*, II, 499-506; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 779).

³⁵⁹ İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-Aşhâb*, II, 498.

kastetmişti. İnsanların en güzel sözlüsü derken Talha b. Ubeydullah'ı kastetmektedir. İnsanların en itaatkârı derken ise müminlerin annesi Hz. Âişe'yi kastetmiştir.³⁶⁰

2.2.2. İmrân b. Husayn'ın Cemel Vak'asında İki Gruba da Katılmaması

Belâzürî, Ebû Mihneften naklettiği bir rivayette şöyle demektedir: "İmrân b. Husayn, Benî Adî kabilesine iki gruptan uzak durmalarını emretti. O da şöyle dedi: "Benim için Hazen dağında beyaz koyunları otlatmak iki grup içinde ok atmaktan daha sevimlidir" dedi. Benî Adî ise ona şöyle cevap verdiler: "Bize Rasûlullah'ın ve eşinin yükünden sakınmamızı mı emrediyorsun! Bunu yapmayacağız." Haris b. Havt el-Leysi, Ali'ye dedi ki: Talha, Zübeyr ve Aişe'nin batıl üzerinde bir araya geldiklerini mi düşünüyorsun? Ali ise ona şöyle cevap verdi: "Ey Haris sen yanlış düşüncelere dalmışsın hak ile batıl, insanların ölçüleriyle ve zanlarıyla bilinmez. Hakkı bilersen onun ehlini tanıyabilirsin, batılı da bilersen onun ehlini de tanıyabilirsin."³⁶¹

Rivayetin Değerlendirilmesi

Rivayetin değerlendirilmesi iki kısımdan oluşmaktadır. Rivayetin birinci bölümü İmrân b. Husayn ile Benî Adî arasında geçen bir diyalogu, ikinci bölümü ise Haris b. Havt el-Leysi ile Ali b. Ebî Tâlib arasında geçen bir diyalogu içermektedir.

Rivayetin birinci kısmında İmrân b. Hüseyin'in Benî Adî kabilesine Cemel Savaşı'ndan sakınmalarını ve savaşa katılmamalarını onlara emrettiği belirtilmektedir. Taberî'de de Ebû Mihnef'in bu rivayetini teyit eden şu iki rivayet geçmektedir;

Birinci rivayet: Taberî'de geçen bu sahih rivayette Huceyr b. Rebi şöyle söylemektedir: "İmrân b. Husayn bana dedi ki: "Halkına git, olanları topla, aralarında bulunarak şöyle söyle: "Rasûlullah'ın ashâbından İmrân b. Husayn, sizlere selam etmek için beni gönderdi. O, Allah'a yemin ederek der ki; uzuvları kesilmiş sakat bir Habeşli köle olup bir dağın tepesinde ölüm gelinceye kadar keçi otlatmam benim için iki grup içinde tek bir ok atmaktan daha sevimlidir, dedi. Bunun üzerine grubun ileri gelenleri

³⁶⁰ İbn Abdürabbih Ebû Ömer Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Hudeyr b. Salim, *el-İkdü'l-ferîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, V, 74.

³⁶¹ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, II, 238. Bu rivayeti Belâzürî, Ebû Mihnef ve diğerleri şöyle söylemektedir diyerek Ebû Mihnef'ten senetsiz olarak nakletmektedir. Rivayette geçen Hazen, Necid'de bir dağdır.

başlarını ona doğru kaldırdılar. "Biz, Rasûlullah'ın eşini hiçbir şey için asla terk etmeyeceğiz" dediler.³⁶²

İkinci rivayet: Taberî, bu rivayeti Seyf b. Ömer et-Temimî'den nakletmektedir. O şöyle demektedir: "İmrân b. Husayn halka bir elçi gönderdi ve Ahnefin yaptığı gibi her iki gruptan da uzak durmalarını söylemek için Benî Adî kabilesine de birini gönderdi. Bunun üzerine elçisi onlara gidip, mescitlerinin kapısında şöyle seslendi: "Şüphesiz Ebû Necd İmrân b. Husayn size selam gönderip şöyle diyor: "Vallahi, keçilerle dolu Hazen dağında olmak ve Koyunların yünlerini kesip sütlerini içmek, bana bu iki grup içinde yer alıp ok atmaktan daha sevimlidir." Buna karşılık Benî Adî hep bir ağızdan müminlerin annesini kastederek şöyle söylediler: "Vallahi biz Allah Resûlü'nün yükünü terk edecek bir şey yapmayız."³⁶³

Ebû Mihnef'in rivayetinin ikinci kısmı, Ali b. Ebî Tâlib'in Cemel halkının üzerinde ittifak ettikleri şey hakkındaki görüşünü zikrederken şöyle diyor: "Haris b. Havt, Hz. Ali'ye Talha, Zübeyr ve Aişe batıda mı birleştiler ne düşünüyorsun? diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "Hak ve batıl, insanların takdiriyle ve zanlarıyla bilinmez. Hakkı bil ki, ehlini tanıyasın, batılı bil ki onun da ehlini tanıyasın."

Haris b. Havt el-Leysi'nin sözlerine gelince, ondan bahseden bir rivayete rastlamadım, Ali'nin söylediklerine gelince, meşhur olmasına rağmen Ali'ye nispet edildiğini tarih ve hadis kitaplarında Yakubî'nin tarih kitabı dışında görmedim. Yakubî'nin kitabının durumunu daha önce açıklamıştık. Ya'kûbî bu rivayeti bir nakil zinciri olmadan ve *Ensâbu'l-Eşrâf* takine çok yakın bir üslupla nakletmiştir.³⁶⁴

Bununla birlikte, Tarihu'l-Bağdat, Tarihu Dimeşk, el-Vafl bi'l-Vefeyât ve diğerleri gibi birkaç güvenilir kaynaktan, bu sözün alimler tarafından tartışmalarda kullanıldığını gördüm. Ancak alimler bu sözü Ebû Mihnef'in rivayetinden mi aldı yoksa başka bir kaynaktan mı aldı bu sorunun cevabına ulaşamadık.³⁶⁵

³⁶² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 37-38; İbn Hibban, *eş-Şikât*, VII, 226, VIII, 487; İbn Kesir, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil ve marifeti's-sikât ve'd-duafâ ve'l-mecâhil*, II, 329; el-İclî, *Târîhu's-sikât*, 110.

³⁶³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 37.

³⁶⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 192.

³⁶⁵ Hz. Ali'ye atfedilen bu söz Ebû'l-Berekât el-Emin el-Zeydî'ye aittir. O, Ebû Tâlib b. Harrâs el-Dimaşki ile kader konusunda tartışırken bu sözü kullanmıştır ve bu sözün hikâyesi şöyledir: Ebû Tâlib b. Harrâs, Ebû'l-Berekât ile ilmi bir tartışma yapıyordu. O kader meselesini ve halku'l-Kur'an

2.2.3. Hz. Ali'nin, Ashâbına Savaş Kurallarına Uymalarını Emretmesi ve Savaşın Başlaması

Ebû Mihnef'in rivâyeti

Belâzürî, Ebû Mihnef'ten alıntı yaparak şöyle demektedir: "Ali, ashâbına, savaşı kendilerinin başlatmamalarını, yaralıları öldürmemelerini, sakat bırakmamalarını ve bir eve izin almadan girmemelerini, kimseye sövmemelerini, kadınları kışkırtmamalarını ve orduda bulunanın dışında bir şey almamalarını emretti. Sonra insanlar yavaş yavaş birbirlerine yaklaştılar. Ali, Abdülkays kabilesinden bir adama Kur'an-ı Kerim'i kaldırmasını emretti, o da onu kaldırdı ve iki grup arasında durdu ve şöyle dedi: Sizi içindekilere davet ediyorum, sizi gruplara ayrılmayı bırakmaya davet ediyorum ve kardeşlik ile birlikteliğin Allah'ın üzerinizdeki nimeti olduğunu sizlere hatırlatıyorum, dedi ve ölünceye kadar oklarla vuruldu. Şöyle de anlatılır: Eli kesildi. O da mushafı dişleriyle tuttu ve öldürülünceye kadar okla vuruldu. Bunun üzerine Ali dedi ki: (هَذَا وَقْتُ (الضراب) Şimdi vuruşma zamanıdır.

Bazıları rivayeti şu şekilde aktarmaktadır: Eli kesilmişti, o da Kur'an'ı dişleriyle tuttu ve diğer eliyle ölünceye kadar savaştı. Bunun üzerine Ali dedi ki: (الآن طاب الضراب) Şimdi vuruşmak iyidir. Bu adam öldürüldükten sonra Benî Temim'den Müslim adında bir adam Mushaf'ı aldı, onları Kur'an'ın içindekilere uymaya çağırdı ve o da öldürüldü. Bu olay üzerine onun annesi şöyle dedi:

يَا رَبِّ إِنْ مُسْلِمًا دَعَاهُمْ ... يَتْلُو كِتَابَ اللَّهِ لَا يَخْشَاهُمْ... فَرَمَلُوهُ رَمَلَتْ لِحَاهُمْ

“Ya Rabbi, Müslim onlara, Allah'ın kitabını okuyarak korkmadan hakka çağırdı ve onlar tarafından öldürüldü.”³⁶⁶

Rivayetin Değerlendirilmesi

konusunu açıklıyordu. Bu durum Ebû Tâlib b. Harrâs'a doğru gelmedi ve İmamlar bu görüş üzere değildir dedi. Bunun üzerine Ebû'l-Berekat şöyle dedi: Hak ehli, hakk ile bilinir. Hakk, hakk ehliyle bilinmez. (İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXXIII, 544; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve zîyûluhu*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, XX, 10; Ebû's-Safâ Salâhaddin Halîl b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XXII, 255)

³⁶⁶ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, II, 240-241. Bu rivayeti Belâzürî, “Ebû Mihnef ve diğerleri şöyle söylemektedir” diyerek Ebû Mihnef'ten senetsiz olarak nakletmektedir.

Ebû Mihnef'in rivayetinde, Ali b. Ebî Tâlib'in, Cemel Savaşı'nda ashâbına savaş ahlakına uymalarını emrettiği bildirilmekte ve Ali'nin bu savaşta emrettiği güzel ahlak ile ilgili konuları tasdik eden rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler şöyledir:

Birinci rivayet: Hâkim'in Müstedrek'inde şöyle dediği nakledilmektedir: “Cemel savaşı olduğu zaman Hz. Ali halka seslendi: Kimseye ok atmayın, kimseye mızrak saplamayın, kılıçla vurmeyin ve insanlarla karşılaşmak istemeyin. Eğer kim bu söylediklerimi yerine getirme konusunda muvaffak olursa kıyamet günü de muvaffak olur.” Zehebî bu rivayet hakkında bir şey söylememiş olsa da rivayet zayıftır.³⁶⁷

İkinci rivayet: İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inde Hz. Ali'nin Cemel gününde şöyle dediği belirtilmektedir: "Savaştan geri duranları takip etme, yaralıları öldürme ve kim silahını bırakırsa o emniyettedir."³⁶⁸

İbn Ebî Şeybe'nin rivayetinin zayıflığına rağmen, eserinde birbirini kuvvetlendiren bazı rivayetler daha nakletmiştir.³⁶⁹

Üçüncü rivayet: Taberî, Hz. Ali'nin Cemel günü şöyle seslendiğini bildiren bir rivayet nakletmektedir: “Savaştan geri döneni takip etmeyin, yaralıyı öldürmeyin, evlere girmeyin.” O ordunun insanlardan uzak durmasını emretti. Sonra onlara bey'at etmeleri için elçi gönderdi. Böylece Hz. Ali onlardan sancaklar üzerine biat aldı." Bu rivayet zayıftır.³⁷⁰

Rivayetin ikinci bölümünde, Ali b. Ebî Tâlib'in, iyi niyetin bir tezahürü olarak, insanlar yürüyüp birbirine yaklaştıktan sonra ashâbına Kur'an-ı Kerim'i kaldırmalarını emrettiği ve Cemel'e katılanlara barış çağrısında bulunduğu belirtilmektedir. Rivayette şöyle denilmektedir: “Ali, Abdülkays'tan bir adama Kur'an'ı kaldırmasını emretti, o da onu kaldırdı ve iki grup arasında durdu. Sizi bu mushafın içinde yazanlara uymaya çağırıyorum, sizi ayrılığı bırakmaya ve Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlamaya davet ediyorum" dedi. Bu anlamda birçok rivayet aktarılmıştır ve bu rivayetler şöyledir:

³⁶⁷ Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, III, 418; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-Hadis, II, 520. Bu rivayetin hükmü “Talha'nın ez-Zabuka'ya yaptığı konuşma” adlı konuda açıklandı.

³⁶⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 710.

³⁶⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 710, 711, 718, 719, 720.

³⁷⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 31. Bu rivayetin zayıf olmasının delili “Sahâbenin Hz. Ali'ye biat etmeye zorlanması” konusunda zikredilmektedir.

Birinci rivayet: Taberî'de Seyf'den nakledilen ve Allah'ın kitabı ile aralarında hüküm vermeye yönelik yapılan çağrışı tasdik eden bir rivayet vardır ve bu rivayette şöyle denilmektedir: "Savaş şiddetlendi ve Ali bunu görünce ordunun sağ tarafına ve Rebia'ya, ona uyanları toplamak için elçi gönderdi. Sonra Abdülkays'tan bir adam ayağa kalktı ve "Sizi Allah'ın Kitabına davet ediyoruz" dedi. Onlarda şöyle dedi: "Peki Allah'ın koyduğu sınırlara uymayanlar bizi nasıl yüce Allah'ın kitabına çağırıyor."³⁷¹ Bu rivayetler, Hz. Ali'nin insanları Allah'ına kitabını hakem yapmaya davet ettiğini ve savaşa engel olmaya çalıştığını göstermektedir. Bu rivayete göre Abdülkays'tan bir adam, savaşı durdurmak için Hz. Ali adına Allah'ın kitabına çağırıştır. Bununla birlikte sorumluluğunu yerine getirmeyip Hz. Ali'yi Allah'ın emirlerini yerine getirmemekle suçlayıp iki taraf arasında çatışmaya sebep olanlar da olmuştur. İkinci ve üçüncü rivayet de Hz. Ali'nin savaşı durdurma ve barışı getirme konusundaki ısrarını göstermektedir. Dördüncü rivayet de onların, savaşa değil, barış için geldiklerini ortaya koymaktadır.

İkinci ve üçüncü rivayet: Taberî, Hz. Ali ile Kur'an-ı Kerim taşıyan genç arasındaki bu sahne hakkında iki rivayet nakletti ve bu rivayetlerde şöyle denilmektedir: "Ali, Cemel günü bir Kur'an aldı ve onunla arkadaşları arasında gezinerek onlara 'Bu Kur'an'ı kim alır ve öldürüleceği halde onun içindekilere uymaya kim davet eder?' dedi. Kûfe ahalisinden üzerinde beyaz bir elbise bulunan bir genç ona doğru geldi ve "Ben" diye cevap verdi. Hz. Ali ondan uzaklaştı ve sonra tekrar "Öldürüleceği halde kim bu Kur'an'ı alıp insanları içindekilere uymaya davet eder?" dedi. Genç yine "Ben" dedi. Hz. Ali yine ondan uzaklaştı ve "Öldürüleceği halde kim bu Kur'an'ı alıp insanları içindekilere uymaya davet eder?" dedi. Genç bir kere daha "Ben" deyince mushafı ona verdi ve o da insanları mushafın içindekilere uymaya çağırdı. Bu iki rivayetten ilk rivayettin senet zincirindeki kişiler sika ravidir. Gerçi Zuhri bu rivayeti mürsel kabul etmektedir. İkinci rivayete gelince, Haccac b. Artaa, rivayette hatalı ve tedlis sahibi olarak anılmaktadır. Ancak genel olarak bu rivayetlere bakıldığında rivayetler kabul edilebilir bir düzeye yükseliyor.³⁷²

Dördüncü rivayet: Taberî'de, içinde Kur'an-ı Kerim anılmadan, Hz. Ali'nin Cemel günü ıslah çağrısında bulunduğunu söyleyen bir rivayet daha vardır. Bu rivayette

³⁷¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 43.

³⁷² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 41, 42; Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâ'i's-şagîr*, 46.

şöyle denilmektedir: “Ali, Basra tarafına gelinceye kadar yürüdü. Talha ve Zübeyr korunaklı bir yerde idiler. Bunun üzerine Basralı arkadaşlarımız bize dediler ki: Kûfeli kardeşlerimizin ne istediklerini ve ne söylediklerini duymadınız mı? Onlar sadece barış için geldiklerini ve savaşmak istemediklerini söylüyorlar.”³⁷³

Üçüncü bölümde rivayet, savaşın başlamasından ve Kur'an-ı Kerim taşıyan Kaysi'nin Ali'nin ordusu tarafından öldürülmesinden bahsetmektedir. Ardından Belâzürî, Ebû Mihnef ve diğer ravilerden farklı olarak Kaysi'nin elinde Kur'an ile meydana girince hemen mi öldürüldüğü yoksa eli kesilip sonra mı öldürüldüğü konusuna değinmektedir. O şöyle demektedir: "Ölene kadar oklarla vuruldu." Şöyle de denilmektedir: “Hayır, eli kesildi. O da dişleriyle tuttu. Sonra da ölünceye kadar okla vuruldu.” O zaman Ali dedi ki: "İşte bu, savaş zamanıdır." Bazıları da şöyle dediler: “Eli kesildi. O da mushafı dişleriyle tutup diğer eliyle savaşıyordu. Oklarla ölünceye kadar vuruldu. Bunun üzerine Hz. Ali şimdi savaşma zamanıdır” dedi.

Bu noktada Kur'an'ı taşıyan kişinin öldürülmesi ve ardından savaşın başlaması üzerinde durulmaktadır. Bu konuda iki rivayet geçmektedir.

Birinci rivayet: Taberî'de geçen Ali'nin barış çağrısında bulunduğu dair bir rivayetten bahsetmiştik ancak sonrasında savaş çıktı. O rivayette şöyle denilir: "Sonra Basra taraflarına inene kadar yürüdü ve Talha ile Zübeyr siperdeydiler. Basralı arkadaşlarımız bize dediler ki: Kûfeli kardeşlerimizin ne istediklerini ve ne söylediklerini duymadınız mı? Bunun üzerine biz de “onlar barış için yola çıktık savaşmak istemiyoruz diyorlar” dedik. Durum böyle iken aralarında öyle bir kavga çıktı ki, askerlerin çocukları dışarı çıktı ve birbirlerine hakaret etteler; sonra iki askerin köleleri birbirini takip etti. Sonra üçüncü olarak ok atanlar geldi ve savaş çıktı.”

İkinci rivayet: Daha önce sunduğumuz bir rivayete göre, Ali b. Ebî Tâlib'in, Müminlerin Annesi Aişe'nin ordusuna karşı hakemlik yapmak üzere Kur'an'ı

³⁷³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 31. Bu rivayetin zayıflığının sebebini (Sahâbeyi Ali b. Ebî Tâlib'e biat etmeye zorlamak) konusunda söyledik. Bu konuda Taberî'de Buhârî'nin *Târîhu'l-Evsat* ve *Târîhu's-Sagîr*'inde ve Târîhu İbn Asâkir'de geçen ve şöyle söyleyen rivayetler de bulunmaktadır: Öte yandan Hz. Aişe de savaş başlamadan önce savaşmak için gelmediklerini göstermek için Kur'an'ın havaya kaldırılmasını emretti. Onlar ıslah için geldiler. Ayrıca bu rivayetlerde Aişe'nin Ka'b b. Sur'dan Kur'an'ı kaldırmasını ve insanları ona davet etmesini istediği, bunun üzerine Ka'b'ın Kur'an'ı kaldırdığı ve onunla öldürüldüğü de zikredilmektedir. Bu rivayetleri Ebu Mihnef, Ka'b b. Sur'dan bahsetmediği için gitirmedik. (Bkz. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 43; Buhârî, *Târîhu'l-Evsat*, I, 530; Buhârî, *Târîhu's-Sagîr*, I, 100; İbn Asâkir, *Târîhu's-Şâm*, XXV, 111).

göstermesini istediği genç adama okların atıldığını teyit eden rivayete geldik. Taberî şöyle diyor: “Ali, arkadaşlarına şöyle dedi: 'Kim onlara bu Kur'an'ı ve içindeki hükümlere gösterecek?'... Bunun üzerine elinde Kur'an olduğu halde genç adama saldırıldı. Onun elleri kesildi. O da öldürülünceye kadar mushafı dişleriyle tuttu." Bu rivayetin ricali, daha önce söylendiği gibi, sahihtir. Ancak Zühri Bu rivayetin “mürsel” olduğunu belirtmektedir.³⁷⁴

Birinci rivayet, Kur'an'ı taşıyan gencin öldürülmesinden bahsetmemiştir. Ancak savaşın nasıl başladığını anlatmıştır. Bu rivayete göre, savaşı başlatan ve ateşleyenler cahiller, delikanlılar ve kölelerdir. Aksi takdirde, her iki tarafın da amacı savaş değil - önceki konularda belirtildiği gibi- barış ve Hz. Osman'ın katillerini bulmaktır.³⁷⁵

İkinci rivayete gelince, ona göre; Kur'an'ı taşıyan genç hemen öldürülmemiş, ilk başta eli kesilmiş, ancak eli kesildikten sonra Kur'an'ı bırakmamış; aksine dişleriyle Kur'an'ı tutarak taşımaya devam etmiş ve nihayetinde öldürülmüştür. Fakat birinci ve ikinci rivayette elleri kesildikten sonra savaşa devam ettiğine dair bir şey yoktur.

Hz. Ali'ye nispet edilen (هذا وقت الضراب) “Bu vuruşma zamanıdır” ifadesi, sadece Ebû Mihnef'in rivayetinde yer almaktadır. (الآن طاب الضراب) “Şimdi vuruşmak iyidir” ifadesi ise daha önce aktardığımız Zühri'nin mürsel nakillerinde bulunmaktadır. Rivayetlerde şöyle gelmektedir: “Genç adam Kur'an'ı taşıdı ve öldürüldü. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: (الآن طاب الضراب) ‘Şimdi vuruşmak iyidir’ ve savaştılar. O gün 70 kişi öldürüldü, hepsi de (Hz. Aişe'nin) devesinin dizginini tutmuştu”.

Diğer bir rivayete göre, Nasr b. Müzâhim tarafından aktarılan bir rivayette “الآن طاب الضراب” ifadesi Sıffin Savaşı sırasında yer alır. Ancak bu söz Hz. Ali'nin tarafından değil, Ebû Müslim el-Havlani'nin tarafından, Muaviye'nin Ali'ye Osman'ın katillerini teslim etmesi talebinde bulunduğu mektubu teslim etmeye geldiğinde söylenir. Ali'nin reddetmesi üzerine Ali'den ayrılırken (الآن طاب الضراب) ifadesini kullandığı nakledilir.³⁷⁶

Bu kısımda, Ebû Mihnef'in rivayeti Benî Temim kabilesinden Müslim adında, iyi niyetle hareket eden savaşın ateşlenmemesi amacıyla mushafı taşıyan bir adamı anlatır.

³⁷⁴ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 41.

³⁷⁵ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 31.

³⁷⁶ Minkarî, *Vak 'atu Şıffin*, 86; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, VIII, 468.

Ancak, Abdulkays kabilesinden bir adamın öldürülmesinin ardından, Müslim de öldürülür. Onun ölümünden sonra annesi şöyle şiirleri dedi:

يا رب إن مسلما دعاهم ... يتلو كتاب الله لا يخشاهم.... فرملوه رملت لحاهم

Müslim'in ve Kays kabilesinden bir adamın öldürülmesi ve bu aktarımda Müslim için söylenen şiirler hakkında birkaç rivayet daha vardır. Bu rivayetler ise şöyledir:

Birinci Rivayet: Taberî'de Seyf'den nakledilen bir rivayetde Cemel savaşında öldürülen Ali'nin ordusunda yer alan Müslim adındaki kişiden ve Aişe'nin ordusunda yer alan Ka'b adındaki kişiden bahsedilir. Cemel Savaşı'na katılanlardan biri şöyle der: “Babamızın oğullarını hakka davet etmesi için Müslim b. Abdullah'ı gönderdik. Bunun üzerine ordunun ortasındaki grubun Ka'b'ı okladığı gibi onu oklayıp öldürdüler. Müminlerin emiri ve Hz. Aişe tarafından ilk öldürülenler bunlardır. Müslim'in ölümü üzerine annesi onun yasını tutarak şöyle dedi:

لا هم إن مسلما أتاهاهم ... مستسلما للموت إذ دعاهم ... إلى كتاب الله لا يخشاهم

فرملوه من دم إذ جاهم ... وأمهم قائمة تراهم ... يأتمرون الغي لا تنهاهم

“Kahrolmak yok Müslim onlardan korkmadan onları Allah'ın kitabına davet ettiğinde ölümü kucaklayarak onlara gitti. Onlara vardığında onu kana boyadılar. Anneleri onları görüyor ve onlara azgınlığı emrediyor, bundan uzaklaştırmıyorlardı.”³⁷⁷

İkinci rivayet: Seyften nakledilen bir rivayet daha var ki, bu rivayet, barış amacıyla Kur'an'ı taşıyan iki kişinin, oklara hedef olduğunu teyit ediyor. Buna göre, Aişe'nin ordusundan Kâ'b b. Sûr ve Ali'nin ordusundan Müslim b. Abdullah el-İclî, her ikisi de mushafı taşıırken öldürüldüler. Taberî şöyle diyor: "Savaş daha da şiddetlendi. Bunun üzerine Ali, ordunun sağ kanadına ve Rebi'a'ya, birlikte hareket etmeleri gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine Abdulkays kabilesinden bir adam ayağa kalktı ve ‘sizi Allah'ın Kitabı'na çağırıyoruz’ dedi. ‘Allah'ın hududunu uygulamayanlar ve Allah'ın davetçisi olan Kâ'b b. Sûr'u öldürenler nasıl bizi Allah'ın Kitabı'na çağırabilirler ki?’ diye cevap verdiler. Rebia kabilesi adama bir ok attı ve onu öldürdüler. Ayrıca Müslim b. Abdullah el-İclî de aynı şekilde öldürüldü. Onu da bir

³⁷⁷ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 52.

okla öldürmüşlerdi. Kûfe ordusu Basra ordusunu çağırdı ve onları ok yağmuruna tuttular."³⁷⁸

Üçüncü rivayet: İkinci konuda geçen Taberî'nin naklettiği sahih bir rivayette savaşın başında ölen, mushafı taşıyan kişilerden bahseder. Bu rivayette şöyle denilir: "Sonra gruplar birbirleriyle karşılaştı ve ilk öldürülenler Hz. Talha ve mushafı taşıyan Kâ'b b. Sûr'du."³⁷⁹

Seyf b. Ömer'in birinci ve ikinci rivayetleri, Abdulkays kabilesinden bir adamın ve Ali'nin ordusundan Müslim b. Abdullah'ın ve Aişe'nin ordusundan Kâ'b b. Sûr'un, Mushaf'ı taşıyarak ve insanları Allah'a çağırırken Cemel Savaşı'nın başında öldürüldüğünü nakleder.

Üçüncü sahih rivayet ise, ne Müslim'den ne Ebû Mihnef'de ve ne de diğer rivayetlerde yer alan Kays kabilesine mensub adamdan söz eder. Ancak bu rivayet Talha'dan ve Hz. Aişe'nin ordusundan hakem olmak üzere insanları Kur'an'a çağıran Kâ'b b. Sûr'u zikretmektedir. Ayrıca onların Cemel Savaşı'nın başında öldürüldüklerinden bahseder.

Ancak tüm rivayetler, her iki taraftan da kişilerin Kur'an'ı savaşı durdurmak veya savaşın çıkmasını önlemek için taşıdıkları konusunda hemfikirlerdir. Bu olay, *el-Kâmil-i fi't-Târîh* ve *el-Menâkib el-Mezidiyye fi Ahbâri'l-Mülûki'l-Usudiyye* gibi başka kaynaklar tarafından da nakledilmiştir.³⁸⁰

2.2.4. Mervân, İbnü'z-Zübeyr ve Utbe b. Ebi Süfyân'ın Cemel Savaşı'ndaki Yenilgilerinden Sonra Sığınmaları

Ebû Mihnef'in Rivayeti

Belâzürî, Ebû Mihneften şöyle nakleder: "Ebû Mihnef isnadında şöyle dedi: Mervân Cemel günü yaralı olarak ayrıldı ve Anze kabilesinden bazı insanlara sığındı. Sonra Mâlik b. Mismâ'a haber gönderip ondan koruma talep etti. Kardeşi Mukâtil ona Mervân'ı korumasını söyledi. O da onu koruma altına aldı. Ayrıca Ali'den onun için

³⁷⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 42, 43.

³⁷⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 35.

³⁸⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 146; el-Hillî, Ebû'l-Bikâî Muhammed b. Nema, *el-Menâkibu'l-Mezidiyye fi Ahbâri'l-Mülûki'l-Esediyye*, tahkik: Muhammed Abdulkadir Harisât ve Salih Musa Daradekî, Mektebetü'r-Risale'l-Hadise, Amman 1984, 207.

güvence istedi, Ali de ona güvence verdi. Halk Basra'da kendisine biat ettiği sırada Ali, Mervân'a kendisine biat etmesini teklif etti. Ancak Mervân kabul etmedi ve "Bana güvence vermedin mi?" dedi. Ali, "Evet, verdim." dedi. Mervân, "O zaman beni zorlamadan sana biat etmeyeceğim." dedi. Bunun üzerine Ali, "Ben seni zorlamam. Vallahi sen bana dübürünle biat edersen, şüphesiz sonra ihanet edersin!" dedi. Sonra Mervân Muâviye'nin yanına gitti.

İbnü'z-Zübeyr, Ezd kabilesinden bir adamın evine sığındı. Sonra, yerini bildirmek için evinde bulunduğu adamla Âişe'ye haber yolladı. Âişe de Muhammed b. Ebî Bekir'i ona gönderdi. Muhammed b. Ebî Bekir onu Âişe'ye götürdü. Ancak yolda birbirlerini sert sözlerle eleştirdiler. Yine Utbe b. Ebû Süfyân da İsme b. Ebir'in korumasına girdikten sonra Âişe'nin yanına gitmişti. Onların Âişe'nin yanında olduklarıyla ilgili haber Ali'ye ulaştı. Ali sustu ve onlara karşı harekete geçmedi."³⁸¹

Rivayetin Değerlendirilmesi

Rivayet, Mü'minlerin annesi Hz. Âişe'nin ordusundan üç kişinin Cemel muharebesi'ndeki mağlubiyetlerinin ardından Hz. Ali'nin ordusundan bazı kişilere sığınarak güvence talep ettiklerini ve güvende kalmak için eman istemelerini belirtir. Bu üç kişi şunlardır: Mervân b. Hakem, Abdullah b. Zübeyr ve Utbe b. Ebî Süfyân. Seyf b. Ömer'den gelen ayrı bir rivayet, bu rivayeti ayrıntılı bir şekilde anlatır ve şu şekildedir:³⁸²

Taberî, Seyf'ten naklen şöyle rivayet eder: "Utbe b. Ebî Süfyân, Abdurrahman ve Yahya İbnü'l-Hakem yenilgi günü şehirden ayrıldılar. Şehirde dolaşırlarken İsme b. Ebir Teymi'ye rastladılar. "Yakınlarınızda benimle beraber olmak isteyen var mı?" dedi. Onlar, "Sen kimsin?" diye sordular. İsme, "Ben İsme b. Ebir'im" dedi. Onlar, "Evet" cevabını verdiler. İsme, "Öyleyse bir yıl boyunca benim yanımda kalın" dedi ve onları korumaya aldı. Onların yaraları iyileşene kadar onlara destek sağladı...

³⁸¹ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, II, 263, 264. Rivayetin kaynağında Ebû Mihnef'ten başka bir kişi geçmemektedir. Ancak Belâzürî, "Ebû Mihnef isnadında şöyle der" demektedir. *Ensâbu'l-eşrâf* adlı kitapta Ebû Mihnef'in daha fazla senedi vardır, ancak hepsi reddedilmiştir, bu da güvenilirmez oldukları anlamına gelir.

³⁸² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 56; et-Temimî, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, 175-178; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, XI, 271, 282; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, III, 145; Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, tahkik: Halil Şehhâde), Dâru'l-Fikr, Beyrut, (2. Baskı), 1988, II, 621.

Mervân b. Hakem ise, mağlubiyet gününde Anze kabilesine ait bir eve sığındı. Evin sahiplerine, "Mâlik b. Mismâ'ya burada olduğumu bildirin" dedi. Onlar da Mâlik b. Mismâ'ya Mervân'ın burada olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Mâlik, kardeşi Mukatil'e sordu: 'Bu adamı nasıl idare edelim? Bize yerini bildirdi ve bizden güvence istedi.' Mukatil, 'Benim yeğenimi ona gönder ve ona karşılığını ver. Ali'den onun için güvence talep et, eğer Ali ona güvence verirse, bu bizim istediğimiz şeydir. Eğer Ali ona güvence vermezse, kılıçlarımızla ona saldırırız. Eğer Ali ona saldırmayı düşünürse, kılıçlarımızı Mervân için ona karşı kullanırız. Ya sağ salım beraber yaşarız ya da izzetimizi korumak için ölürüz.' dedi. Mâlik, Mukatil ile bu konuda istişare etmeden önce ailesinden diğer bazı kişilerle de istişare etti ve onlar onu Mervân'ı himayesine almaması konusunda uyardılar. Malik, kardeşinin tavsiyesini kabul etti ve ailesinin tavsiyesini göz ardı etti. Sonra Mervân'ı çağırttı ve onu evine yerleştirdi...

Abdullah b. Zübeyr ise, Ezd kabilesinden 'Vezira' adını taşıyan bir kişinin evine sığındı. Abdullah: "Ümmü'l-Mü'minîn'e git ve benim yerimi bildir" dedi... Abdullah ve Muhammed ayrılırken söz dalaşına girdiler..."³⁸³

Seyf ve Ebû Mihnef'in rivayetleri arasındaki farkları şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci Fark: Seyf'in rivayetinde Mervân'ın yaralanmasından bahsedilmezken, Ebû Mihnef rivayetinde Mervân'ın yaralanmasından bahsedilmektedir.

İkinci Fark: Seyf'in rivayetinde, Ebû Mihnef'in rivayetinde geçen üç erkeğin yanı sıra Hakemin oğulları Abdurrahman ve Yahya adında iki kişiden daha bahsedilir.

Üçüncü Fark: Seyf'in rivayetinde, Utbe b. Ebi Süfyân, Hakem'in oğulları Abdurrahman ve Yahya'nın yaralandığı ve İsme b. Ebir tarafından iyileştirildiği belirtilirken, Ebû Mihnef rivayetinde bu üç kişinin yaralanmalarına dair herhangi bir söz geçmemektedir.

Dördüncü Fark: Ebû Mihnef'in rivayetinde, Mervân'ın Hz. Ali'nin yanından ayrılıp Muaviye'ye gittiği belirtilirken, Seyf'in rivayetinde bu bilgi yer almamaktadır.

Beşinci Fark: Seyf'in rivayetinde, Mervân'ın Ali tarafından biat talebi veya Ali'nin Mervân'a hakaret içeren sözleri gibi detaylar yer almaz. Bu ayrıntılar Ebû Mihnef rivayetinde mevcuttur. Bu iki nokta daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

³⁸³ Taberî, *Târihu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 56.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre, Mervân'ın Hz. Ali'ye biat etmediği ifade edilmiştir. ve aynı şekilde *Nehcü'l-belâğa*'da da bu rivayet geçmektedir. Ancak Sa'id b. Mansûr'un *Sünen*'inde ve *Ensâbu'l-Eşrâf*'ta geçen sahih bir rivayete göre, Cemel Günü Mervân'ın Hz. Ali'ye biat ettiği belirtilmektedir. Bu rivayet şu şekildedir:

Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib şöyle anlatmıştır: " Mervân b. Hakem, Medine valisi iken bana şöyle dedi: 'Ben baban Ali b. Ebî Tâlib'den daha hayırlısını görmedim. Sana Cemel günü onun zaferinden haber vereyim mi?' dedi. Ben, "Emir en iyisini bilir" dedim. Mervân, 'Cemel Muharebesi'nde karşılaştığımızda birbirimize eşit geldik ve birbirimize saldırdık. Sonra bir kısmımız diğer kısmımızın üstüne atıldı. Basra halkı hezimete uğrar uğramaz Ali'nin bir tellalı şöyle dedi: "Kaçan öldürülmeyecek. Yaralılar öldürülmeyecek. Kapısını kapatan güvendedir. Silahını atan güvendedir." dedi ki: Bir eve girdim. Sonra Hasan, Hüseyin, Ca'fer'in oğlu ve Abbâs'ın oğluna haber gönderdim. Onlar Ali ile konuştular. Ali, "O serbesttir, istediği yere gidebilir!" dedi. Ben, "Ona biat etmeden rahatlamayacağım!" dedim. Sonra ona biat ettim. Ali bana, "İstediğin yere git, serbestsin." dedi.³⁸⁴ Bu sahih rivayet, Mervân'ın Müminlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib'e biat etmediğini iddia eden Ebû Mihnef'in rivayetini geçersiz kılmaktadır.

Ali b. Ebî Tâlib'in Mervân b. Hakem'i, Cemel Muharebesi'ndeki yenilgilerinin ardından, Basra halkı Ali'yi biat etmeleri için Mervân'a baskı yaptığında ve Mervân bunu reddedip biat etmediğinde kullandığı ifadelerdeki hakaret ve iğneleyici sözler sadece *Nehcü'l-belâğa* 'nın bazı rivayetlerinde yer almaktadır ve bu rivayetlerin bazıları senetlerle desteklenmemektedir. Bu rivayet şu şekildedir:

"Mervân b. Hakem, Cemel Muharebesi'nden sonra esir alındı. Hasan ve Hüseyin, Emiru'l-Mü'minin (Ali) huzuruna giderek onunla konuştular ve Mervân'ın serbest bırakılmasını rica ettiler. Ali b. Ebî Tâlib, Mervân'ı yanına çağırdı ve onu serbest bıraktı. Hasan ve Hüseyin, Mervân'a dönerek, 'Ey Müminlerin Emiri! Niye biat almadın?' dediler. Hz. Ali, 'Osman'ın öldürülmesinden sonra zaten bana biat etmedi mi? Onun biati Yahudi eli gibidir. Eğer bana eliyle biat ederse, dübüğü ile ihanet eder.'³⁸⁵

³⁸⁴ Ali Ebû Bekr el-İsfahânî İbn Mencûye İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, I, 249; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, V, 492; ed-Dûrî, Abbas b. Muhammed, *Tarihu İbn Maîn- Rivayetu'd-Darimî*, 84; el-İclî, *Târîḫü's-Sîḳât*, 410; İbn Hibbân, *eṣ-Şîḳât*, V, 159; Said b. Mansûr el-Horasânî, *Süneni Saîd b. Mansûr*, II, 337; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, II, 262, 263.

³⁸⁵ İbn Ebû'l-Hadid, *Şerḫü Nehci'l-belâğa*, VI, 146.

Şerhu Nehci'l-belâğa'nın yazarı İbn Ebû'l-Hadîd'in "Bu haber birçok yoldan rivayet edilmiştir." demesine rağmen, ben sadece Ebû Mihnef'in rivayetini ve *Nehcü'l-belâğa*'nın rivayetini gördüm. Üçüncü noktada Mervân b. Hakem'in kendisinin Ali'ye biat ettiği sahih bir rivayeti sunduk ve bu rivayette ne hakaret ne de hainlik suçlaması geçmemektedir.

Son noktaya gelince, Hz. Aişe'nin kardeşi Muhammed b. Ebû bekir'i İbn Zübeyr'e onu getirmesi için gönderdiği belirtmektedir. Rivayete göre her birinin yolda arkadaşıyla sert konuşup birbirlerine hakaret ettiği görülmektedir. Bu sadece Seyf b. Ömer et-Temîmî'nin rivayetinde geçmektedir. Bu rivayeti birinci noktada sunmuştuk onun devamı şu şekildedir: "Abdullah b. Zübeyr, 'Vezira' adında Ezdi bir kişinin evine sığındı ve orada kaldı. 'Ümmü'l-Müminin'e git ve yerimi ona bildir, ama sakın Muhammed b. Ebû bekir'in bunu öğrenmesine izin verme' dedi ve o Aişe'ye haber verdi. Aişe: 'Muhammed b. Ebû bekir'i bana getir' dedi, 'Zübeyr bu durumu, Muhammed'e bildirmemi yasakladı,' dedi. Aişe, ona, 'Kız kardeşimin oğlunu bana getirinceye kadar bu adamla git' dedi. Ezd kabilesindeki İbn Zübeyr'in yanına geldiler. Dedi ki 'Vallahi senin hoş karşılamadığın bir şekilde senin yanına geldim. Ümmü'l-Müminin (Aişe) bu şekilde olmasını istedi". Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr ve Muhammed b. Ebû bekir, birbirleriyle atışarak yola çıktılar."³⁸⁶

2.2.5. Hz.Aişe'nin Ordusundan Öldürülenlerin İsimleri

Ebû Mihnef'in Rivayeti

Belâzürî'nin, Ebû Mihnef'ten naklettiğine göre şöyle söylenmektedir: "Âişe'nin yanında yer alan Abdurrahmân b. itâb b. Esîd, Ali b. Adî b. Rebî'a b. Abdüşems, Benî Nevfel b. Abdümenâf 'tan Müslim b. Karaza, Abdullah b. Hakîm b. Hizâm ve Ma'bed b. Mikdâd b. Esved gibi isimler öldürülmüşlerdi, Ma'bed'in annesi Dibâ'a bt. Zübeyr b. Abdülmuttalib'dir. Ali b. Ebî Tâlib, Ma'bed'in yanından geçerken, 'Allah senin gibi kız kardeş oğluna hayır vermesin!' demişti."³⁸⁷

Rivayetin Değerlendirilmesi

³⁸⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 56.

³⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 264, 265. Bu rivayet, Belâzürî tarafından sadece Ebû Mihnef'ten aktarılmıştır, Ancak Ebû Mihnef'in isminden sonra "Ebû Mihnef ve diğerleri dedi" diyerek zayıf bir ifade kullanmıştır. Bu ifade, rivayetin zayıf bir türüdür. Bu durumdan daha önce de bahsetmiştik.

Metne gelince, rivayette Cemel günü öldürülen Aişe'nin adamlarından beşinin isimleri geçmektedir ve bu adamların isimleri tarih kitaplarında da zikredilmiştir. Ancak Ebû Mihnef'in rivayeti ile diğerleri arasında iki fark vardır, bu fark şöyledir:³⁸⁸

Ma'bed b. Mikdâd b. Esved'in isminde bir farklılık vardır. Ebû Mihnef bu rivayette Ma'bed'in ismini Cemel ölüleri arasında tespit etmiş ve onun hakkında "Annesi Dibâ'a bt. Zübeyr b. Abdülmuttalib'dir" demiştir. Ancak Dibâ'a'nın biyografisine baktığımızda, oğulları arasında Ma'bed adını değil, onun yerine Abdullah adının geldiğini görüyoruz, bu yüzden belki de Abdullah doğrudur ve İbn Sad, İbn Abdülber, Zehebî, el-Mizzî ve İbn Hacer, Abdullah b. Mikdâd b. el-Esved'i Cemel'in ölüleri arasında saymışlardır. Mabel'in adına gelince, sadece Halife b. Hayyat ve Ebû'l-Arab et-Temîmî el-İfriki tarafından zikredilmiştir.³⁸⁹

Ebû Mihnef'in rivayetinde Ali b. Ebî Tâlib'in Abdullah (Ma'bed) b. Mikdad b. Esved'e "Allah senin gibi kız kardeş oğluna hayır vermesin!" sözüne gelince o, İbn Sa'd ve Taberî'de yer almaktadır. İbn Hacer de onlardan nakletmiştir. Ancak onlar buna dair herhangi bir senetten bahsetmemektedir. Çünkü onlardaki cümle, Ebû Mihnef'in rivayetinde zikredilen cümleden biraz farklıdır. Bu farklılıklar şunlardır:

Birinci Rivayet: Taberî'nin rivayeti şöyledir: "Rasûlullah'tan hadisler rivayet eden kız kardeşin oğlu ne de kötüdür!"

³⁸⁸ et-Temîmî, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, 161-164, 182, 183; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, IX, 401; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 38; Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 187,188; Taberî, Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 44, 46, 48; Ebû bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Dureyd, *el-İştikâk*, tahkik: Abdusselam Muhammed Hârûn), Daru'l-Cil, Beyrut, 1991, 89; Ebû'l-Arab, *el-Mihen*, 122, 126; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Aşhâb*, III, 892, 1134; IV, 1874; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, XI, 306; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 90, 95; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III, 216,467; IV, 1874; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, III, 136, 138, 146; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 274; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 618; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, XXXV, 221; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 298; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 513; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, I, 265; el-Alâi, Ebû Said Salâhaddin Halîl b. Keykeldî b. Abdullah, *Camiu't-Tahsil*, 241; İbnü'l-İrâkî, Ahmed b. Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî er-Râziyânî, *Tuhfetü't-Tahsil fî Zikri Ruvati'l-Merâsîl*, tahkik: Abdullah Nevvâre), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 235; Askallânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, IV, 55; V, 22, 53; VI, 205; Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb*, I, 322.

³⁸⁹ Aynı zamanda Taberî, *Vesletu Tarihi't-Taberî'de* Abdullah ismiyle ondan bahsetmektedir. Taberî'nin *Tarih*'inin birden fazla baskını getirerek onu zikretmedik. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 38; Askallânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, V, 22; Ebû'l-Arab, *el-Mihen*, 122; Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 188.

İkinci Rivayet: İbn Sa'd'ın rivayeti şöyledir: "Sen ne kötü bir kız kardeş oğlusun..."³⁹⁰

Bu bağlamda belirtilmesi gereken önemli bir nokta da Müslüman olarak ölmüş birine karşı bu sözleri sarfetmenin, Hz. Ali'ye yakışmayacağıdır. İslam'da temel ilke, ölüye saygı göstermek, onun güzel yönlerini anmak ve ona rahmet etmektir. Bu saygı, takdir ve merhamet, başkalarından çok Hz. Ali'ye daha yakışır. Aynı zamanda bu sözler, Cemel vak'asıyla ilgili olarak ondan rivayet edilenlerle de çelişmektedir. Zira Cemel vak'asında Hz. Ali'nin, Talha'nın ölmesinden dolayı yaşadığı üzüntüyü ifade ettiği ve "Keşke bu olaydan yirmi yıl önce ölseydim" dediği rivayet edilmiştir. Şa'bi ise, Talha'nın öldüğünü görünce Ali'nin yüzündeki tozu silip şunları dediğini aktarmıştır: 'Ey Muhammed'in babası! Seni yıldızlar altında (ölü olarak) gördüğümde üzüntüm şiddetlendi.'³⁹¹

2.2.6. Hz. Aişe'nin Ordusundan Ölenlerin Sayısı

Ebû Mihnef'in Rivayeti:

Ebû Mihnef dedi ki: "Cemel günü Benî Nâciye'den dört yüz kişi, Ezd'den dört bin kişi, Benî Adî er-Ribâb'dan hepsi de kurra olan yetmiş kişi ve Benî Ukayl'den de benzer şekilde olan yetmiş kişi öldürülmüştü. Basra ehlinden öldürülen insanların toplam sayısı yirmi bin kişiydi."³⁹²

³⁹⁰ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 38; Askallânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, V, 22.

³⁹¹ Rivayet, "Keşke bu günden 20 yıl önce ölseydim" şeklindedir. Bu ifade Hakim'in *el-Müstedrek ala's-Sahihayn* adlı kitabında yer almaktadır. (Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, III, 111; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 113; el-Heysemî, Hâfız Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Buğyetü'l-Hâris*, tahkik: Mis'ad Abdulhamid Muhammed es-Sa'denî), Daru'd-Dalâi, Kahire, 240; *İbn Ebû Şeybe, el-Muşannef*, VIII, 720; Busirî, bu rivayet hakkında şöyle dedi: "Müsedded tarafından mevkuf bir şekilde rivayet edilmiştir ve ravileri sikadır". (Ahmed b. Ebi Bekr b. İsmâil el-Bûsîrî, *İthâfû'l-heyareti'l-mehera bi zevâidi'l-mesânîdi'l-âşere*, Daru'l-Vatan, 1999, VIII, 6); Hz. Ali'nin Talha'ya olan üzüntüsü, Şabi ve diğerleri tarafından nakledilmiştir. (İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 276; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 84; Moğultay b. Kılıç el-Bekcerî Ebu Abdullah Alauddîn, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, tahkik: Ebu Abdurrahman Adil b. Muhammed ve Ebu Muhammed Usâme b. İbrahim), el-Fârûk el-Hadîse li't-Tabâ ve'n-Neşr, 2001, VII, 76.)

³⁹² Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 265; (كلهم له ضربان) cümlesinin anlamı, metinde açıkça belirtilmediği için tam olarak anlaşılamamaktadır. Ebî Mihnef'in ne demek istediği net bir şekilde ifade edilmemiştir: Acaba her biri iki kılıç, ok ve mızrakla mı vuruş aldı, yoksa Benî Ukayl kabilesinde Kur'an okuyanlar ve okumayanlar olmak üzere iki farklı türden ölümler mi vardı ya da Ebû Mihnef'in kastettiği şey bahsettiğimizden farklı mı, bilemiyoruz. Bu rivayet Belâzürî tarafından Ebû Mihneften münkatı bir şekilde nakledilmiştir ve rivayetin senedinde sadece Ebû Mihnef bulunmaktadır. Belâzürî sadece "Ebû Mihnef dedi ki" şeklinde ifade etmiştir. Rivayet münkatı ve zayıftır. Bu arada, Ebû Mihnef'in rivayetin senedinde yer alması da zayıflık sebebidir. Daha önce belirttiğimiz gibi Ebû Mihnef'in hadis rivayetleri metruktur.

Rivayetin Değerlendirilmesi

Öncelikle, Ebû Mihnef'in "Basra Ehli" ifadesiyle kastettiği şey, Mü'minlerin annesi Hz. Aişe'nin ordusudur. Çünkü Basra halkının çoğunluğu Talha ve Zübeyr taraftarıdır. Bu nedenle Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe diğer bölgeler ve yerler yerine Basra'ya gitmişlerdir. Ardından, tarih kitaplarındaki "Fiten" bölümlerinde, özellikle Cemel vak'ası'nda Basralılar ifadesi geçtiğinde, Hz. Aişe'nin ordusu kastedilmektedir. Çünkü onun ordusunun merkezi ve ağırlığı Basra'daydı. EbûMihnef'in bahsettiği bu kabilelerin ve grupların, Hz. Aişe'nin ordusunda olduğu bilinirlerdi. Aynı şekilde " Kûfe ordusu" veya " Kûfeliler", Ali b. Ebî Tâlib'in ordusunu ifade etmektedir.³⁹³

Rivayet metnine gelince, orada Cemel vak'ası'nda ölenlerin sayısı belirtilmektedir. Buna göre, Benî Nâciye'den ölenlerin sayısı dört yüz kişi olarak geçmektedir. Aynı şekilde Ezd Kabilesi'nden dört bin kişi, Benî Adîy'den yetmiş kişi ve Benî Ukayl'den de yetmiş kişi öldüğünü ifade etmektedir. Cemel vak'ası'nda Basra'dan toplam olarak ölenlerin sayısı yirmi bin kişi olarak anlatılmaktadır. Bu da Ebû Mihnef'in rivayetine göredir.

Bu noktada her kabileden ölenler ayrı ayrı ele alınacaktır. Ebû Mihnef'in rivayeti şu şekildedir: "Cemel vak'ası'nda Benî Nâciye'den dört yüz kişi öldürülmüştü". Bu kabileden ölenler hakkında başka bir rivayet de şu şekildedir: İbn A'sam'a göre, Hişam b. Muhammed el-Kelbi'ye Cemel günü Ali'nin ve Aişe'nin arkadaşlarından kimlerin öldüğü soruldu. Hişam, " Benî Nâciye'den dört yüz kişi" dedi.³⁹⁴ Taberî, İbn Kesîr ve İbn Haldun gibi tarihçiler Benî Nâciye'nin Cemel Savaşı'na katıldıklarından bahsetmişler. Ancak ölümlerinin sayısından bahsetmemişlerdir.³⁹⁵

Ezd kabilesine gelince, rivayette dört bin kişinin öldürüldüğünü söylenmektedir. Diğer rivayetler ise birbirinden farklı sayı verdiği için birbiriyle çelişmektedir. Bu rivayetler ise şunlardır:

³⁹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, VII, 264; Belâzürî, *Ensâbu 'l-eşraf*, II, 245.

³⁹⁴ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sam el-Kufî, *Kitâbü 'l-Fütûh*, tah. Ali Şîr, Daru'l-Ezvâi, Beyrut, 1991, II, 487.

³⁹⁵ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, III, 45; et-Temimî, *el-Fitne ve vak'atü 'l-Cemel*, 162; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, VII, 270; İbn Haldun, *Kitâbü 'l-İber*, II, 617.

Birinci Rivayet: İbn A'sam, Ebû Mihnef'in rivayetini destekleyerek Hişam el-Kelbi'den alınan bir rivayeti nakletmiştir: "Özellikle Ezd kabilesinden dört bin kişi öldürüldü".³⁹⁶

İkinci Rivayet: Belâzürî'nin Hişam el-Kelbi'nin naklettiği başka bir rivayet de Belâzürî tarafından aktarılmıştır. Bu rivayete göre, 'Ezd kabilesinden iki bin beş yüz elli iki kişi öldürüldü'.³⁹⁷

Üçüncü Rivayet: Mes'ûdî de senetsiz bir rivayette Hişam el-Kelbi'nin son rivayetine oldukça yakın bir sayı verir. Bu rivayete göre: "Sonra savaş başladı... ve Ezd kabilesi onu kuşattı, bu kuşatma sırasında iki bin yedi yüz kişi öldürüldü".³⁹⁸

Dördüncü Rivayet: Seyf b. Ömer'in rivayeti, Cemel gününde Hz. Aişe'nin arkadaşlarından Ezd kabilesinden iki bin kişinin öldüğünü belirtir. İbn Ebi'l-Ferec Cevzi bu sayıyı senetsiz bir rivayette nakleder.³⁹⁹

Beşinci Rivayet: Belâzürî, Muhammed b. Ebû Yakub Dabbi'den nakledilen bir rivayeti aktardı. Bu rivayete göre: "Cemel gününde... Ezd kabilesinden bin üç yüz elli kişi öldürüldü".⁴⁰⁰

Bu rivayetin kaynakları güvenilir kişiler tarafından aktarılmıştır. Ancak Belâzürî'nin durumu meçhuldür.

Altıncı Rivayet: Halife b. Hayyat, Muhammed b. Ebû Yakub Dabbi'den aktarılan bir rivayeti nakleder. Bu rivayette Ezd kabilesinden beş yüz kişinin öldürüldüğü belirtilir. Bu rivayet sahihtir.⁴⁰¹

Yedinci Rivayet: Taberî, Muhammed b. Ebû Yakub Dabbi'den başka bir sayıyı nakletmektedir. Bu rivayette Ali b. Ebî Tâlib'in Cemel günü'nde Ezd kabilesinden bin üç yüz elli beş kişinin öldürüldüğü ifade edilmiştir. Bu rivayet sahihtir.⁴⁰² Görüleceği

³⁹⁶ İbn A'sam, , *Kitâbü'l-Fütûh*, II, 487.

³⁹⁷ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 248.

³⁹⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l- Ya'kûbî*, 179.

³⁹⁹ et-Temimî, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, 179; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 61; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 93.

⁴⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 264.

⁴⁰¹ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 186; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 205, 218; el-clî, *Târîhu's-Sikât*, 406.

⁴⁰² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 61; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 205; IX, 379; el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, 47, 406; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâi'r-Ricâl*, IX, 301, XI, 453; XVI, 5; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 182.

üzere sahih ve zayıf rivayetler, Ezd kabilesinin ölü sayısı konusunda kesin bir rakamı paylaşmada uyumsuzluk içindedir.

Ebû Mihnef'in rivayeti, Benî Adîy'den yetmiş kişinin öldürüldüğünü ve hepsinin de Kur'an okuyan kişiler olduğunu nakleder. Diğer rivayetler ise şu şekildedir:

Birinci Rivayet: Seyf b. Ömer dedi ki: “O gün Benî Adî'den yetmiş yaşlı adam öldürüldü, gençler ve Kur'an okumayanlar hariç hepsi Kur'an'ı okumuş kimselerdi.”⁴⁰³

Ebû'l-Ferec, İbn el-Cevzi, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr tarafından bu sayı doğrulanmıştır.⁴⁰⁴

İkinci Rivayet: İbn A'sam'ın Hişam el-Kelbi'den naklettiği rivayette, Cemel Günü Aişe'nin taraftarlarından Benî Adî'den ve onların mevalilerinden öldürülenlerin doksan kişi olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁵

Üçüncü Rivayet: İbn Ebi Şeybe'nin rivayeti, Ebû Mihnef'in rivayeti ile çelişmektedir ve İshak b. Süveyd el-Adevi'nin şöyle dediğini nakledilir: “Cemel günü, devenin etrafında bizden elli kişi öldürüldü, bu kişiler Kur'an okuyan kimselerdi.”⁴⁰⁶ Bu rivayet “muhtelefun fih”tir.⁴⁰⁷

Rivayetlerde geçen sayılar arasında farklılık olsa da birbirine yakın rakamlardır. İkinci rivayetin senedine bakılmaksızın incelendiğinde; Hişam el-Kelbi'nin naklinde yer alan sayı, Benî Adî'nin mevalileri olabilir ve bu sebeple artmış olabilir.

Benî Ukayl'den yetmiş kişi öldürüldüğü geçmektedir. Bizim bilgimize göre; diğer rivayetler ise bu kabilede hiç bahsetmemektedir.⁴⁰⁸ Hz. Aişe'nin ordusundan Cemel vak'ası'nda ölen toplam erkek sayısı konusunda Ebû Mihnef şu ifadeyi kullanmıştır:

⁴⁰³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 58; et-Temimî, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, 179.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 93; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, III, 136; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 270.

⁴⁰⁵ İbn A'sam, *Kitâbü'l-Fütûh*, II, 487.

⁴⁰⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 721.

⁴⁰⁷ Cerh ve Ta'dil alimleri, ravi Muhammed b. Hasan b. Zübeyr Ebû Ca'fer el-Esedî el-Kûfî hakkında farklı görüşlere sahiptirler. İbn Numeyr gibi bazıları onu sika olarak kabul ederken, Yahya b. Ma'in gibi bazıları onun zayıf olduğunu söylemektedir. Belki de ona “saduk” denilebilir. Bu nedenle rivayetleri incelendikten sonra kabule değerlidir, en olası olan budur. ; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh li-men ħarrece lehü'l-Buĥârî fî'l-Câmi'î's-şâĥih*, 381; II, 627, III, 137.

⁴⁰⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 45; et-Temimî, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, 162; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, II, 617; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 270.

“Basra ehlinden öldürülenlerin sayısı yirmi bin kişiydi.” Bu Ebû Mihnef’in rivayetidir. Diğer rivayetler ise farklı görüşler dile getirmiştir ve şu şekildedir:

Birinci Görüş: Cemel günü Basra ehlinden öldürülenlerin sayısının iki bin veya iki bin beş yüz olduğunu ileri sürenlerdir. Bu konuda üç rivayet bulunmaktadır ve bunlar şöyledir:

Birinci, İkinci ve Üçüncü Rivayetler: Belâzürî, Taberî ve Halife b. Hayyat, 'Cemel günü Basra ehlinden iki bin beş yüz kişi öldürüldü' diye nakletmişlerdir. Taberî ve Halife b. Hayyat aynı zamanda şunu da aktarmışlardır: “Ebû Lebid'e, Ali'yi seviyor musun?” dendiğinde Ebû Lebid, 'Bir adamı nasıl sevebilirim ki, güneş şuradan şuraya gelinceye kadar kavmimden iki bin beş yüz kişiyi öldürdü.' Ensâb'taki rivayete gelince; onu nakleden kişiler sika ravilerdir. Ancak Belâzürî'nin durumu belirsizdir. Bununla beraber Taberî ve *Tabakât* rivayetleri ise sahihtir.⁴⁰⁹

Dördüncü Rivayet: Halife b. Hayyat, Muhammed b. Ebû Yakub Dabbi'den naklettiği bir rivayeti şu şekilde aktarmıştır: “Basra ehlinden iki bin kişi öldürüldü.” Bu rivayet sahihtir.⁴¹⁰

Bir rivayette geçen, (من قوما) yani 'kabilemizden' kelimesini Basra halkı olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü diğer sahih rivayetler, Basra halkından aynı sayıda veya yakın sayıda kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir.

İkinci Görüş: Mes'ûdî, Basra ehlinden ölen kişilerin sayısının on üç bin olduğunu ifade eder. Mes'ûdî, bu rakamı senetsiz bir rivayette şöyle nakleder: “Cemel Günü, Cemel Savaşı'na katılan ve Basra ehlinden olanlar da dahil olmak üzere toplamda on üç bin kişi öldürüldü.”⁴¹¹

Mes'ûdî yine başka bir yerde şunları söylemiştir: “Ali'nin taraftarlarından o gün ölenlerin sayısı beş bin kişiydi. Cemel günü savaşa katılanlar arasında, Basra ehlinden

⁴⁰⁹ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, II, 264; Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 186; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 61. Bu konunun altıncı ve yedinci rivayetlerinde ikinci noktada Halife el-Hayyat'nin ve Taberî'nin rivayetlerindeki ricalin kaynaklarından bahsettik.

⁴¹⁰ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 186. Bu konunun altıncı rivayetinde ikinci noktada râvilerin kaynaklarını belirttik.

⁴¹¹ Mes'ûdî, *Murûcü'z-zeheb*, I, 313.

ve diğer yerlerden toplamda on üç bin kişi öldürüldü.” Bu rivayet de senetsiz olarak aktarılmıştır.⁴¹²

Üçüncü Görüş: Basra ehlinden ölenler on iki bin beş yüz ile on iki bin altı yüz arasında değişmektedir.

Halife b. Hayyat, Cemel Savaşı hakkındaki bir rivayette şöyle nakletmiştir: “Ali'nin tarafından dört yüz ila beş yüz arasında olmak üzere on üç bin kişi öldü.”⁴¹³

Bu rivayete göre; eğer Ali'nin ordusundan ölenlerinin sayısını (400 ila 500) çıkarırsak, toplam ölü sayısı (13,000) geriye kalan ölü sayısı (12,500 ila 12,600) olur. O zaman Aişe'nin ashâbının ölümleri on iki bin beş yüz ila on iki bin altı yüz arasında olacaktır. Bu rivayet zayıftır.⁴¹⁴

Dördüncü Görüş: Basra ehlinden ölenlerin beş bin olduğunu ileri sürmektedirler.

Seyf b. Ömer dedi ki: "Cemel günü, devenin etrafındaki vefat edenler on bin kişiydi, bunların yarısı Ali'nin, yarısı da Aişe'nin ashâbındandı.”⁴¹⁵

Aynı sayı, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, İbn Miskeveyh, İbn Kesîr Ebû'l-Fida el-Melik el-Müeyyed, İbn Haldun ve el-Yafî gibi tarihçiler tarafından da aktarılmıştır.⁴¹⁶

Beşinci Görüş: Basra ehli ölümlerinin on bin olduğu görüşündedirler. Bu, bir rivayette şu şekilde zikredilmektedir:

Seyf b. Ömer et-Temîmî şöyle dedi: “Denilir ki, ilk savaşta (Zabukada) Basra ehlinden beş bin kişi öldürüldü ve ikinci savaşta (büyük Cemelde) Basra halkından beş

⁴¹² Mes'ûdî, *Murûcû 'z-zzeheb*, I, 322.

⁴¹³ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 186.

⁴¹⁴ Bu rivayet münkâtî bir senede sahiptir. Rivayette Hâtem b. Müslim bulunuyor. Hatem b. Ebi's-Sağîra, Abdurrahman b. Halid b. el-As ile karşılaşmamıştır. Abdurrahman bir tabiidir ve hadisleri peygambere mürsel bir senetle rivayet eder. (*Buhârî, et-Târihu'l-Kebîr*, III, 77; İbn Mencûye, *Ricalü Sahîhi Müslim*, I, 175); Muhammed b. Abdilgânî el-Hanbelî el-Bağdâdî İbn Nukta, *İkmâlü'l-İkmâl li İbn Nukta*, III, 581; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 130; İbn Kesîr, *el-Cerh ve't-Ta'dîl li İbn Ebi Hâtîm*, V, 229; Askallânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, V, 174.

⁴¹⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 58; et-Temîmî, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, 179.

⁴¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 93; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, I, 507; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 273; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed İbn Ömer b. Şâhînsâh b. Eyyûb el-Melikü'l-Müeyyed Sahibu'l-Hama, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beser*, Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ty., I, 174; el-Yâfî'î, *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân*, III, 58; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, II, 620.

bin kişi öldürüldü, böylece toplamda on bin Basra halkı öldürüldü.”⁴¹⁷ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzi bu sayıyı senetsiz olarak nakletmiştir.⁴¹⁸

Altıncı Görüş: İbnu'l-A'sem, Hişam el-Kelbi'den Hz. Âişe'nin ashâbından Cemel günü öldürülenlerle ilgili bir rivayeti naklederek, Basra halkının yaklaşık on altı bin kişinin öldürüldüğü görüşündedir. Rivayette şöyle geçmektedir: “Âişe'nin ordusuna gelince, Onların sayısı otuz bin veya daha fazlasıydı. Özellikle Ezd kabilesinden dört bin, Benî Dabbe'den bin, Benî Naciyye'dan dört yüz, Benî Adî ve mevalilerinden doksan kişi öldürüldü. Benî Bekir b. Vail'den sekiz yüz, Benî Hanzala'dan yedi yüz kişi ve diğer gruplardan dokuz bin kişi öldürüldü.”⁴¹⁹ Bu sayıları toplandığında yaklaşık on altı bine ulaşmaktadır.

Yedinci Görüş: İbn Abdürabbih'e göre, Basra halkının ölü sayısı yirmi bindir. O, bu konuda “munkatı” bir rivayeti aktarmıştır. Bu rivayete göre Katade'den şu şekilde nakleder: “Cemel Günü, Aişe ile birlikte olan yirmi bin kişi öldü”.⁴²⁰ İbn Abdürabbih, bu konunun başında naklettiğimiz Ebû Mihnef'in rivayetini aktarmış olabilir.

Sekizinci Görüş: Şeyh Müfid, ölü sayısının yirmi beş bin olduğunu söyleyerek, bunu *Cemel* adlı kitabında şu şekilde belirtmiştir: “Basra'daki ölü sayısı hakkında rivayetler farklıdır, bazı rivayetlerde yirmi beş bin olarak gelmiştir.”⁴²¹ Bu rivayet için ise Müfid bir senet zikretmemektedir. Bu, iki grup için ayrı ayrı belirli bir rakam veren görüşler ve rivayetler açıkça hatalı ve geçersizdir ve bu konuya daha sonra değinilecektir.

Ayrıca, çoğu tarihçinin, bu konuda sahih rivayetleri göz ardı ederek, Cemel Olayı'nda yüksek bir ölü sayısı veren zayıf rivayetleri aktardığı görülmektedir.

Haşim Yahya el-Mellah şöyle demiştir: “Gerçek şu ki, yukarıda bahsedilen ölü sayısı tahminleri, Cemel savaşı'na katılan erkek sayısını aşabilir. Bir kişinin bu

⁴¹⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 58; *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, 179.

⁴¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 93.

⁴¹⁹ İbn A'sam, , *Kitâbü'l-Fütûh*, II, 487.

⁴²⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, V, 74.

⁴²¹ eş-Şeyhu'l-Müfid, *el-Cemel*, Mektebetü't-Deûrî, İran, ts., 72.

tahminlerle Halife b. Hayyât'ın sunmuş olduğu Cemel'de öldürülenlerin listesindeki bilgiler arasındaki dengeyi nasıl sağlayacağını merak ediyoruz.”⁴²²

Gerçek şu ki, bu savaşta ölü sayısını abartmak ve taraftarlar arasından bir tarafı diğerine tercih etmek bilimsel gerçeklere dayanmaz. Üzücü olan şudur ki, bazı tarihçiler, örneğin Zehebî, İbn Kesîr, İbnü'l-Esîr gibi isimler, bu yanlış ve büyük sayıları zayıf ve münkatı rivayetlere dayanarak kabul etmişlerdir. Aksi halde, yukarıda bahsettiğimiz rivayetlere göre, Basra halkının ölü sayısı sadece iki bin beş yüz kişi olmaktadır. Diğer rivayetler ya zayıftır ya münkatıdır ya da hiçbir senet sunmamaktadır. Tarihçilerin bu büyük sayıyı kabul etmeleri, belki de bu olayın onların kalplerinde büyük bir etki bırakmasından kaynaklanmış olabilir.⁴²³

Mes'ûdî şöyle demektedir: “İnsanlar iki grubun ölüleri arasında anlaşmazlığa düşmüştür. İki gruba karşı olan meyillerine ve arzularına göre bu sayıyı artıran ve ya azaltan ne kadar da insan vardır! Bu bir gün içinde gerçekleşen tek vak'adır.”⁴²⁴

Eğer bazı tarihi kaynaklara bakarsak, örneğin Halife b. Hayyât'ın tarihine -orada Cemel Savaşı'nda ölenlerin isimlerini belirten kaynaklara- doksan kişiden daha az kişinin isminin yer aldığını göreceğiz. Bu sayı, abartılan rivayetlerde belirtilen sayıya ulaşmaz. Bu tür tarihçiler, bu kişilerin tamamını veya yarısını bile isimleriyle belirtmekte zorlanırlar. Çünkü bu kadar fazla savaşçının gerçekte olaya katıldığına dair yeterli kanıt yoktur.⁴²⁵

Cemel Vak'ası ile o dönemde Müslümanların müşriklerle yaptığı diğer savaşlar arasında dört fark bulunmaktadır. Bu farklar, "Cemel Savaşı"nda ölenlerin sayısını, bu olaydaki rivayetlerde abartılan sayıya kıyasla çok daha düşük hale getirir. Bu farklar şunlardır:

⁴²² Dr. Haşım Yahya el-Mellâh, *el-Vesîd fi's-Siyerî'n-Nebeviyye ve'l-Hilafeti'r-Râşide*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, (2006), 406.

⁴²³ Abdullah b. Selam'a atfedilen bazı rivayetlerde onun şöyle söylediği nakledilmiştir: “Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, Osman'ın kanıyla, sulblerdeki(rahimlerdeki) adamların kanları dökülecektir. Allah, onunla otuz beş bin kişiyi öldürecek. Allah'ın indirdiği kitapta şöyle yazılıdır: “Hangi topluluk halifesini öldürürse, Allah onunla o kavimden 35.000 kişiyi öldürür ve hangi toplulukta peygamberini öldürürse, Allah onunla 70.000 kişiyi öldürür.” (İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, Daru'l-Fikr, IV, 1177) Bu tür rivayetler, özellikle raviler ve Cemel ile Sıffin Savaşı'nın tarihini yazan tarihçiler üzerinde bir etki bırakmış olabilir. Gerçek tarihî olayları yazmak yerine, İbn Selam'ın aktardıklarına ve Hz. Osman'ın öldürülmesine dair İsrailiyat kitaplarında da yer alan bigilere dayanarak yazmış olmalarından kaynaklanmış olabilir.

⁴²⁴ Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, I, 313.

⁴²⁵ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 187.

Birinci Fark: Sayısal farklılıktır. Bu, Cemel savaşı'na katılanların altı gruba ayrılmasıyla ortaya çıkmaktadır:

Birinci Grup: O dönemde Müslüman olan Acemler (Arap olmayanlar), Cemel Savaşı'nda yer almadılar. Oysa diğer savaşlara Müslümanlar, kabilelerinin bütün kolları, insan ve silah gücünün bütün ağırlığı ile katılıyorlardı. Ancak Cemel savaşı, diğer savaşlardan farklıydı. Örneğin, Müslümanlar ile Bizans arasındaki savaşlarda bazı Mısırlılar ve Süryaniler de yer aldı. Aynı şekilde, Müslümanlar arasında yer alan bazı Afrika kabileleri ve Kürtler de iştirak etti.

Ekrem b. Ziya el-Ömeri dedi ki: "Mısır kuvvetlerine gelince onların sayıları, Cemel'de daha önce zikredilen Hz. Ali ve Hz. Aişe'nin kuvvetlerinin sayılarının dışındaydı. Onlar, Cemel ve Sıffin'e katılmadılar." Bunun yanında Müslümanların Endülüs orduları ile yaptıkları savaşlara Müslüman olan Berberiler de katılmış ve Magrib'de Endülüs ülkesine komşu olanlarda katılmıştır. Ancak bildiğimiz kadarıyla Arap kabileleri dışındakiler Cemel Savaşı'na katılmadılar. Ayrıca Cemel Savaşı'na katılanların ezici çoğunluğu Kûfe ve Basra halkından oluşmaktaydı.⁴²⁶

İkinci Grup: Sahâbe-i Kiram, yüzden daha az erkekten oluşan bir grup dışında Cemel Savaşı'na katılmadı. Tarihçilerin belirttiğine göre ise, onlar Cemel Savaşı gerçekleştiğinde birkaç bin kişiydiler. Halbuki sahâbiler o dönemde ağırlıklı olarak müşriklerle olan savaşlara katılıyorlardı.⁴²⁷

⁴²⁶ Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Âsru'l-Hilâfeti'r-Râside*, 65.

⁴²⁷ Peygamber'in sahâbilerinin Cemel Vak'ası'na katılmasından bahseden rivayetlerde farklılıklar bulunmaktadır. Bu rivayetlerden biri, Taberî Seyf b. Ömer'in Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserinde aktardığı şu rivayettir: "Bu fitne zamanında sadece altı Bedir gazisi vardı. Yedincileri yoktu veya yedi kişiydiler, sekizincileri yoktu." (Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 6) Yine Zehebî, *Târîhu'l-İslam* adlı eserinde Şa'bi'nin şöyle söylediğini nakledilmektedir: "Cemel Vak'ası'na sahâbe olarak yalnızca Ali, Ammar, Talha ve Zübeyr katıldı". Ayrıca, Sa'id b. Cübeyr'in "Cemel Vak'ası'nda Ali ile beraber Ensardan sekiz yüz ve Rıdvan Bey'ati'ne katılan dört yüz kişi vardı" ifadesine de yer verilmektedir. Es-Suddî'nin "Cemel Vak'ası'nda Ali ile birlikte yüz otuz Bedir Gazisi vardı ve ona Peygamber'in sahâbelerinden yedi yüz kişi katıldı" şeklinde söylediği aktarılmıştır. Fakat Şeyh Müfid'in *el-Cemel* adlı eserinde ise: "Ali b. Abi Tâlib'in yanında, Basra Savaşı'nda, ilk muhacirlerden ve İslam'a önceden katılanlardan, Bedir savaşçılarından, Akabe biatında olan Ensar'dan ve Rıdvan biatında olan önde gelenlerinden bin beş yüz erkek vardı. Bunların yedi yüzü muhacir ve sekiz yüzü Ensar'dı. Ayrıca oğulları, müttelikleri, köleleri ve diğer Arap kabilelerinin insanları ve tabiinde vardı. Bu haberler güvenilir haberlerden gelmektedir." Ancak bu rivayetler "Munkatı" senetlidir ve abartılıdır. Bazıları az gösteriyor, bazıları çok gösteriyor. Az gösterenlerin sözleri geçersizdir. Çok gösterenlerin sözlerini geçersiz kılan soru ise şudur: "Ali'nin yanında savaşan bu büyük sayıdaki sahâbeden kaç kişi şehit oldu? Örneğin, kırk kişinin öldürüldüğünü söyleyebilir miyiz? Ya da örneğin, savaşa katılan seksen kişinin isimlerini verebilir miyiz?" Doğru olan, çoğu sahâbenin Basra Savaşı'na katılmadığıdır. Bu, Ekrem b. Ziyad el-Ömerî'nin *Âsru'l-Hilâfeti'r-Râside* kitabının dipnotunda

Üçüncü Grup: Cemel Vak'ası'na, tarihçilerin zikrettiği sahâbiler dışında, Ahnef b. Kays, İmrân b. Husayn ve diğerleri gibi kabile ve boy liderlerini içeren bir grup tarafından da katılım olmadı.⁴²⁸

Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Gruplar: Cemel vak'asında Kûfe ve Basra kabileleri katılmakla birlikte Medine, Mısır gibi şehirlerden ve kırsal kesimden bazılarının Ali ve Aişe'nin ordularıyla birleşerek Cemel Savaşı'na katıldıkları belirtilmektedir. Bu durum, Müslüman ordusunun çoğunluğunun Cemel Savaşı'na katılmadığını gösterir ve bunu Ekrem b. Ziya el-Ömeri doğrulamıştır.⁴²⁹

İkinci Fark: Zaman farklılığıdır. Zira Savaş, yarım gün sürmediği için savaşın süresi kısaydı. Bu durum, bazı rivayetlerde bahsedilen bu korkutucu ölüm sayılarına ulaşmak için uygun değildir. Aşağıdaki iki sahih rivayet bunu destelemektedir:

Birinci Rivayet: Bu rivayet -daha önce sunduğumuz üzere- Taberî ve Halife b. Hayyat tarafından aktarılmıştır. Zübeyr b. Harit şöyle nakleder: Ebû Lebid'e, 'Ali'yi

belirtmiştir. (bkz. Ekrem b. Ziyad el-Ömerî, *Âsru'l-Hilâfeti'r-Râşide*, 65). O, Cemel Savaşı'nda Hz. Aişe ve Hz. Ali'nin ordularının sayısı hakkında şöyle demektedir: “Bu, çoğunluğun savaşa katılmaktan kaçındığına dair bir işarettir, Çünkü o dönemde İslam güçleri iki yüz bin savaşıdan fazla olarak tahmin edilmekteydi.” Tarih kitaplarına baktığımızda, Cemel Savaşı'na katılan sahâbelerin isimlerini çok az görüyoruz. Bu görüş, tarihçilerin her sahâbenin hayatında ayrı ayrı yazdıkları bilgilere dayanmaktadır. Eğer Cemel Savaşı'na katılan sahâbe sayısı çok fazla olsaydı, her sahâbenin biyografisinde bu savaşa katıldığı belirtilirdi. Örneğin, Talha, Zübeyr, Ammar, İbn Abbas, Hasan ve diğer sahâbelerin biyografilerinde bu savaşa katıldıkları belirtilmiştir. Bu durumda, Cemel Savaşı'na katılan yüzlerce sahâbe ismine sahip olurduk. Çünkü sahâbelerin isimleri tabiin ve diğerleri gibi değildir. Genellikle diğerlerinden daha öne çıkmaktadır.

Bu konuda beş önemli tarihi kaynak olan *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, *Tarihu'l-Halife*, *Tarihu't-Taberî*, Ebû'l-Arab İfrikî'nin *el-Mihen* ve İbn Abdülber'in *el-İstîâb fî-Marifeti'l-Ashâb* eserleridir. Bu eserlerde bahsedilenlerden anlaşılan, sahâbeden Cemel Savaşı'na katılanlar arasında yer alanlar, hem öldürülenler hem de sağ olanlar yaklaşık 60 sahâbeden ve sahâbe olup olmadığında ihtilaf olan 11 kişiden oluşmaktadır. Savaşa katılan bu sahâbe sayıları yaklaşık olarak söylenmektedir. Çünkü ulema arasında savaşa katılan sahâbenin kesin ve net bir sayımını söyleyeni bulamadım. Bu kaynaklardaki sayı, gelen rivayetin senedinin sika veya zayıf olmasından veya bazen hiçbir senet olmadığından azalabilir veya aynı şekilde, isimlerin karıştırılması ve bazılarının bulunmasının zorluğu nedeniyle sayıya birkaç ismin eklenmesi de mümkündür. Bazen isimleri açıkça belirtmeden belirsiz bir şekilde verirler. Bazı sahâbelerin isimleri tarihçiler arasında tekrarlanır. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki bu meselede sayıların çok yüksek olduğunu söyleyenlerin sözlerinin kesinlikle doğru değildir. (Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 219; Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 187-191; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 5, 6; Ebû'l-Arab, *el-Mihen*, 122-128; İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, I, 141, 155, 251, 299; II, 448, 458, 497, 510, 764, 806, 824, 834, 839, III, 865, 891, 905, 939, 1057, 1159, 1173, 1192, 1289, 1371, IV, 1881, 1453, 1457, 1459, 1461, 1467, 1477, 1508, 1509, 1544, 1546, 1585, 1606.)

⁴²⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 18, 38, 39; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, II, 237; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 617.

⁴²⁹ el-Ömerî, *Âsru'l-Hilâfeti'r-Râşide*, 65.

seviyor musun?' denildiğinde şöyle cevap verdi: 'Güneş buradan buraya kadar gelip geçene kadar, kavmimden iki bin beş yüz kişi öldüren bir adamı nasıl seveyim!'⁴³⁰

İkinci Rivayet: Zeyd b. Vehb dedi ki: “Ben Ali ile savaşa katılanlardan biriyim. Ali, Talha, Zübeyr ve arkadaşlarıyla savaşmayı bıraktı. Öğle namazından sonra onlarla çatışmaya başlayınca kadar onları barışa davet etti. Güneş batmadan devenin etrafında onu savunanları bir göz çevreledi.”⁴³¹

Burada akıllara şu soru takılmaktadır: Bazı ravilerin bahsettiği bu kadar büyük bir sayıdaki kişiyi yaklaşık beş saat içinde kılıç, ok ve mızrakla öldürmek mümkün müdür?

Üçüncü Fark: Bazı araştırmacılar, savaşın doğasının savunma amaçlı olduğunu ve her grubun yalnızca kendini savunduğunu belirtmektedir. Her iki ordunun da önceden bu savaşa hazırlıklı gelmediği göz önüne alındığında bu durum doğrudur. Her iki taraf da savaşmak amacıyla değil, önceki konularda bahsettiğimiz gibi, savaş dışı amaçlarla buluşmuştur.

Bu durumu destekleyen sağlam senede dayanan bir rivayete göre, Ammar, Cemel Savaşı günü Ali'ye, "Yenilen düşmanın esirlerine ne yapmayı düşünüyorsun?" diye sormuş, Ali ise, "Bizimle savaşanlarla savaştık, başka bir niyetimiz yok" şeklinde cevaplamıştır. Ammar ise, "Eğer böyle demeseydin, sana karşı gelecektik" demiştir.⁴³²

Dördüncü Fark: Her iki grup da içinde fitne, haram olan kan dökme ve onuru zedeleme bulunmasından dolayı, inançlarının gereği çatışmadan utanç duymaktadır.

Aynı şekilde Ali b. Ebî Tâlib'in yaralıları, esirlere hakaret etmediği, onları öldürmediği ve onların mallarını yağmalamadığı sabittir.

İbn Ebi Şeybe, Ali'den şu şekilde rivayet etti: “Dikkat edin, kaçanları kovalamayın, yaralıları öldürmeyin, esirleri öldürmeyin. Kim kapısını kapatırsa güvendedir ve kim silahını bırakırsa güvendedir. Mallarından herhangi bir şey

⁴³⁰ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 186; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 61.

⁴³¹ *İbn Ebû Şeybe, el-Muşannef*, VIII, 720; el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemal fî Esmâi'r-Ricâl*, I, 375; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 160, 355; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 129.

⁴³² *İbn Ebû Şeybe, el-Muşannef*, VIII, 713; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 315.

almayacağız.” Başka bir yerde de şöyle demektedir: “Hiçbir kapı açılmaz, iffet veya malı ihlal etmeyin.”⁴³³

Yukarıda bahsettiğimiz farklar göz önüne alındığında, Cemel Savaşı'nın diğer savaşımlardan farklı olduğu ve ölü sayısı açısından daha az olduğu ortaya çıkar. Bazı rivayetler ve tarih kaynaklarında yer alan yüksek rakamların kesinlikle doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında başlangıçta sunduğumuz Ebû Mihnef'in rivayeti de bulunmaktadır. Bu rivayete göre Cemel Savaşı'nda Basra'nın ölü sayısı 20 bin olarak geçmektedir. Bizim görüşümüze göre, Halife b. Hayyat ve Taberî'nin aktardığı Basra'nın ölü sayısının 2 bin 500 olduğunu belirten rivayetler daha doğru rivayetlerdir.

2.2.7. Hz. Ali'nin Cemel Sonrası Basra'dan Kûfe'ye Gelişi

Ebû Mihnef'in Rivayeti

Belâzürî'den rivayetle Ebû Mihnef şöyle dedi: Ali hicretin 36. yılı Receb ayında Basra'dan Kûfe'ye geldi. Ebû Mihnef dışındakiler ise onun hicretin 36. yılı Ramazan ayında geldiğini söylediler. Hz. Ali, Kûfe'ye gelince insanlara hitap etti ve “Şüphesiz bazı insanlar geride kaldı [ve benimle birlikte sefere çıkmadı]. İşte şimdi bu kişilere serzenişte bulunun ve hoşlarına gitmeyecek şeyleri [doğruları] onlara anlatın” dedi. Saîd b. Kays el-Hemdânî, Ali'yi selamladı. Ali, “Her ne kadar geride kalanlardan (المتربصين) isen de senin üzerine de [selam olsun!]” dedi. Bunun üzerine Kays, “Ey müminlerin emîri, ben onlardan değilim!” dedi. Bazıları “Saîd Basra'daydı” demişlerdir. Fakat bu doğru değildir.⁴³⁴

Rivayetin Değerlendirilmesi

Ebû Mihnef'in rivâyetinin ilk kısmı Hz. Ali'nin Basra'dan Kûfe'ye geliş zamanından bahsetmektedir. Onun Kûfe'ye gelişinin zamanıyla ilgili üç görüş vardır. Belâzürî bunlardan ikisini şöyle aktarır:

⁴³³ *İbn Ebû Şeybe, el-Muşannef*, VII, 675, VIII, 710, 718, 719. Bir rivayet, çeşitli yollardan aktarıldığında güçlenir. Bu, bir rivayetin güvenilirliğini artırabilir. “Ali'nin savaş sırasında askerlerine ahlaki davranmalarını emretmesi ve savaşın başlaması” konusu buna örnektir.

⁴³⁴ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, II, 273. Rivayetin senedi münkatıdır. Çünkü senette sadece Ebû Mihnef'in adı vardır. Başka kimse yoktur. Belâzürî sadece “Ebû Mihnef dedi” demektedir. Bu, rivayetin güvenilirliğini azaltır. Çünkü rivayetin senedinde kopukluklar varsa, rivayetin sıhhatinin garantisi yoktur.

Birinci Görüş: Ebû Mihnef'e göre 36 yılının Recep ayında idi. Ebû Mihnef'in Nasr b. Müzâhim tarafından nakledilen iki rivayeti vardır. İkisi de aynı manadadırlar. Bu rivayetlere göre Ali b. Ebî Tâlib Basra'dan Kûfe'ye geldiğinde, 36 yılının Receb ayının on iki gecesi Pazartesi günü idi."⁴³⁵

İkinci Görüş: Bu görüş Belâzürî tarafından aktarılan Ebû Mihnef'in rivayetine dayanarak, Ali'nin otuz altı yılında Ramazan ayında Kûfe'ye geldiğini ileri sürer. Ebû Hilal el-Askerî, Zührî'ye attettiği bir rivayeti nakletmiştir: "Ali, Cemel'den sonra otuz altı yılı Ramazan ayında, Kûfe'ye geldi."⁴³⁶

Üçüncü Görüş: Ali'nin Kûfe'ye gelişinin, İbni Hibban'ın güvenilir kaynaklarda bildirdiği gibi Cemâziyel-Ahîre'de olduğuna dayandırmaktadırlar. Rivayet şöyledir: "O, (Hz. Ali) Basra'dan iki fersah uzaklıktaki Celha'da Talha, Zübeyr ve Aişe ile karşılaştı. Bu, Cemâziye'l-Ahire'den beş gün önceydi... Halk Ali'nin, Aişe'yi Irak ehlinden kadınlarla Medine'ye göndermesine razı oldu. Basra'da on beş gün kaldıktan sonra Kûfe'ye gitti."⁴³⁷

Hiz. Ali'nin Kûfe'ye geliş sırasında Said b. Kays Hemdânî'nin nerede olduğunu belirten herhangi bir şey rivayet bulamadık. Ancak Belâzürî, Ebû Mihnef'in rivayetine de içinde bulunduğu bazı râvîlerin nakillerine dayanarak şunları aktararak Sa'id'in Basra'da olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca Belâzürî tarafından nakledilen başka bir rivayete de daha önce geçen konularda içinde Sa'id b. Kays'ın bulunduğu yer hakkında, Ebû Mihnef'in rivayetinde farklı bir görüş aktarılmıştır. Şöyle denilmektedir: "Hemdân ve Himyer, yedi gruptur ve başlarında Sa'id b. Kays el-Hemdani vardır - ya da doğrusu, Sa'id Kûfe'de ikamet ediyordu ve bu yedi grubun başında da başka biri vardı. Kûfe'de bulunuyor olması daha doğru bilgidir." Bu durumda, Ali, Kûfe'ye geldiğinde Sa'id'in bulunduğu yer konusunda rivayetler arasında bir farklılık olduğu görülmektedir.

Ali b. Ebî Tâlib, Cemel savaşıdan sonra Kûfe'ye geldiğinde, oradaki insanlara hitap etti ve onunla birlikte Cemel'e katılmayan adamları azarladı ve bu, Ebû Mihnef'in

⁴³⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 3, 80; İbn Ebû'l-Hadid, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, III, 102.

⁴³⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, (2. Baskı), tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim vd.) Dâru'l-Fikr, 1988, II, 158.

⁴³⁷ İbn Hibbân, *eş-Sikât*, II, 283, 284.

rivayetine göredir. Bu konuda birkaç başka rivayet daha gelmiştir. Bu rivayetler ise şöyledir:

Birinci, İkinci ve Üçüncü Rivayetler: Nasr b. Müzâhim iki farklı rivayet getirmektedir ve üçüncüsü Ebû Mihnef'in rivayetini destekleyen Zühri tarafından getirilmektedir. Ebû Mihnef'in dediği gibi Ali'nin Cemel'de kendisiyle birlikte olmayanları azarladığından bahsetmektedir. Muhammed b. Mihnef şunları söylemiştir: "Babam Ali ile Basra'dan döndüğünde, ben de yanında idim, ergenliğe girdiğim yıl idi. Yanlarında bir grup adam vardı, onları azarlıyordu ve şöyle diyordu: 'Kavminizin en büyük kişileri olduğunuz halde, sizi ne geride bıraktı. Allah'a yemin olsun, niyetiniz zayıf ve basiretsiz bir kişi iseniz, gaflete düşmüşsünüzdür. Allah'a yemin olsun, benim faziletimden ve liderliğimden şüpheniz varsa, o zaman siz düşmanımsınız.' cevap olarak şöyle dediler: 'Allah korusun ey Müminlerin Emiri, biz senin ile barışız ve düşmanınla savaşıyoruz.' Sonra insanlar özür diledi. Bazıları ona katılmamalarına neden olarak hastalıklarını veya mazeretlerini sundular." Ancak, tüm bu rivayetler zayıf kabul edilir.⁴³⁸

Dördüncü Rivayet: Nasr b. Müzâhim, Ali b. Ebî Tâlib'in cuma günü Kûfe'de verdiği hutbeden bahsettiği başka bir rivayet nakleder. Ancak orada Ali'nin Cemel'e katılmayan kabilelere ve erkeklere te'diblerinden bahsetmemektedir.⁴³⁹

Bu konuda doğru görüş şudur: Bu rivayetler, nakledilen senetlerin sıhhsizliğinden dolayı mana ve hakikat açısından da geçersizdir. Zaten önceki konularda belirttiğimiz gibi, aslında insanların çoğu Cemel Savaşı'na katılmamıştır. Ali, Cemel Savaşı'na katılmayan Ahnef b. Kays ve İmrân b. Husayn'ı azarlamadı. Hatta onlar izin istediklerinde izin verdi. O halde Cemel Savaşı'ndan sonra diğer insanları neden azarlasın?

Ayrıca, 'Aişe'nin ordusundan Cemel Savaşı'nda ölenlerin sayısı' konusunda açıkladığımız gibi çoğu sahâbe savaşa katılmamıştır ve Arap ile Acem müslümanlardan çoğu da katılmamıştır. O halde Hz. Ali'nin, Kûfe halkının savaşa katılmadığı için onları azarlaması nasıl olabilir?

⁴³⁸ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 4,7, 8; el-Askerî, *Cemheretü'l-Emsâl*, II, 158. Bu rivayetin, senedindeki kişilere bakılmaz. Çünkü o mürsel bir rivayettir. Zühri tarafından irsâl yapılmıştır.

⁴³⁹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 10.

Hız. Ali'nin Kays b. Sa'id el-Hemdani'yi geri kalmakla ilgili suçlamasıyla ilgili olarak şu ifadeler kullanılmıştır: "Sa'id b. Kays el-Hemdânî, Ali'yi selamladı. Ali, 'her ne kadar geride kalanlardan isen de senin üzerine de [selam olsun!]' dedi. Kays b. Sa'id el-Hemdânî: 'Ey Müminlerin Emiri, ben onlardan değilim' dedi. Bazıları, 'Said Basra'da bulunuyordu' demişlerdir. Ancak bu doğru değildir."

Bu konuyu tartışmaya başlamadan önce, bir hatayı düzeltmek gerekir. Ebû Mihnef'in bu rivayetinde karışıklık vardır. Aslında, onun "Said b. Kays el-Hemdani" demesi gerekiyordu. Ancak yanlışlıkla " Kays b. Sa'id el-Hemdani" şeklinde ifade etmiştir. Bu hatayı diğer rivayetlerde de fark ettik. Zira "Kays b. Sa'id el-Hemdani" ifadesinin aslında "Said b. Kays el-Hemdani" olduğuna *Ensâb* kitabının muhakkiki de dikkat çekmektedir. Ebû Mihnef, rivayetin sonunda adını doğru şekilde telaffuz etmektedir. 'Bazıları dedi ki: Said Basra'da bulunuyordu' ancak başlangıçta yanlış adı kullandı. Bu hata muhtemelen "Said b. Kays" ile "Kays b. Sa'd b. Ubeda" isimleri arasındaki benzerlikten kaynaklanıyor. Her iki kişi de Ali b. Ebî Tâlib'e yakın kişilerdi.

Said b. Kays'ın Cemel Savaşı'na katılmaması konusunda, Ebû Mihnef'in rivayetine uygun ve onunla çelişen rivayetler bulunmaktadır. Ona uygun olan rivayette, Ebû Mihnef'in kendi rivayetinde yer aldığını görmekteyiz. Nasr b. Müzâhim'den aktardığı rivayette şunları söylemektedir: "Said b. Kays, Ali b. Ebî Tâlib'in yanına girdi ve ona selam verdi, bunun üzerine Ali ona şöyle dedi: 'Her ne kadar geride kalanlardan isen de senin üzerine de', o da: 'Allah korusun ey Mü'minlerin Emiri, ben onlardan değilim...' dedi."⁴⁴⁰

Ebû Mihnef'in rivayetiyle çelişen rivayetler şöyledir:

Birinci rivâyet: "Cemel Savaşı'na katılan tüm kabilelerin isimleri" başlığı altında bir rivayet getirmiştik. Burada Ebû Mihnef'in kendisi şöyle diyor: "Hemdan ve Himyer yedi gruptur ve Sa'id b. Kays el-Hemdânî onların başıdır."

İkinci rivayet: Ebû Mihnef'in kendisi, Taberî'nin "Sıffin Savaşı'nda Sa'id'in Ali'ye İtaati ve İnkıyadı" başlıklı rivayetinde, Ali'nin Sıffin Savaşı sırasında Kûfe'deki kabilelere şöyle dediğini nakletti: "Hep birlikte toplanın, sizden her bir kabile liderinden savaşa katılanlar ve savaşa katılanların çocukları ile kabile üyeleri hakkında bilgi

⁴⁴⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 7.

verilmesini istiyorum. Bu bilgileri toplayıp bana getirin. Bunun üzerine Sa'id b. Kays el-Hemdani ayağa kalktı ve 'Ey Müminlerin Emiri, baş üstüne! ben talep ettiğin ve aradığın şeyi ilk getiren kişiyim' dedi."⁴⁴¹

İlk rivayet için Belâzürî, Said b. Kays'ın bulunduğu yer ile ilgili bir farklılığı aktarırken, Ebû Mihnef ve diğerleri arasında bir ihtilaf olduğunu nakleder. Ebû Mihnef'in sözünün ardından şöyle der: "Diğer raviler der ki: Aslında Said Kûfe'de kaldı ve o yedi grubun başında başkası vardı. Kûfe'de kalmış olduğu daha sağlam görüştür." Ancak çelişki, Ebû Mihnef'in kendi rivayetleri arasında da devam eder. Çünkü o, Said b. Kays'ın, Cemel Savaşı'nda Hemedan ve Mihyer kabilesinin liderlerinden biri olduğunu belirten görüşün sahibidir ve bu, şu anda incelediğimiz rivayetle çelişir. Çünkü bu rivayet onun Cemel Savaşı'nda yer almamasından dolayı Hz. Ali tarafından azarlandığını nakletmektedir. Eğer Said b. Kays, Ali'nin ordusunun bir birimini yönetiyorsa, onu nasıl azarlar ve onu geride kalanlar arasında sayar? Bu, Ebû Mihnef'in içine düştüğü çelişkilerden biridir.

İkinci rivâyete göre, eğer bir kişi Sıffin Savaşı'na bu şekilde katıldıysa, nasıl olur da o kişi geride kalanlardan biri olarak (المتربصين) kabul edilir? Çünkü geride kalanlar (المتربصين) ve korkanlar, canlarını dinleri uğruna feda edip gerçek mücahitlerden değildir.

Diğer kaynakları incelediğimizde Ebû Mihnef'in rivayetindeki Hz. Ali'nin Said hakkında ifade ettiği sözleri bulamadık. Bilindiği üzere, Said b. Kays Hemdani'nin Cemel, Sıffin Savaşı ve diğer olaylarda Hz. Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca o, Sıffin Savaşı'ndan önce Muaviye'ye giden Hz. Ali'nin elçilerinden biriydi. Bu nedenle Hz. Ali'nin ona böyle bir suçlama yönlendirmesi mümkün değildir. Aslında, bu iddiaya karşı çıkmak daha doğru olur. Çünkü kaynaklar, Said'in Şam halkı ve Haricilerle savaşmak için Ali'ye katılanlar arasında olduğu konusunda hemfikirdir. Aynı zamanda, Ali'nin bu savaşlar için insanları teşvik eden ve onları toplayan kişilerden biri olarak Said'i övdüğü birçok kaynakta geçmektedir.⁴⁴²

⁴⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 117, 118.

⁴⁴² ed-Dineverî, *el-Aḥbârü't-tıvâl*, 146; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 77; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 285; İbnü'l-Esîr, III/168; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 639.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBU MİHNEF'İN SİFFİN SAVAŞINA DAİR RİVAYETLERİ

3.1. SİFFİN SAVAŞI

3.1.1. Muâviye'nin Ali'ye Mektubu

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî'nin naklettiğine göre Muâviye, Hz. Ali'ye şunları yazdı:

“Bismillahirrahmanirrahim. Muâviye b. Ebû Süfyân'dan Ali b. Ebî Tâlib'e. Bil ki Allah ilmiyle Muhammed'i peygamber olarak seçti. Onu vahyinin emini kıldı, mahlûkatına elçi olarak gönderdi. Sonra müslümanlardan ona yardımcılar seçti ve onlarla peygamberi destekledi. Onların peygamber yanındaki makamları, İslâm'daki faziletlerine göredir. İçlerinde Allah ve rasulüne karşı en muhlis olan, Rasulullah'ın halifesi Ebû Bekir'dir. Ondan sonra peygamberin halifesinin halifesi Ömer gelir. Sonra ise zulmen öldürülen üçüncü halife Osman gelir. Sen onların her birini kıskandın ve her birine de karşı çıktın. Biz bunu, öfke dolu bakışlarından, saçma sözlerinden, zorlukla alıp verdiğin nefesinden ve halifelere olan gecikmeli biatından anladık. Bütün bunlarla birlikte, burnu halkalı deve gibi hep güdüldün. Ayrıca onlardan hiçbirine karşı duymadığın şiddetli hasedi halanın oğluna karşı duydun. Oysa akrabalığından ve faziletinden dolayı bunu ona yapmamalıydın. Sen onunla sıla-i rahmi kestini ve onun güzelliğini çirkinlik saydın. Ona karşı açıkça düşmanlık yaptın ve içinde aldatmayı gizledin. Sonra insanları ona saldırttın. Öyle ki develerle her bir cihetten ona doğru yolculuklar yapıldı. Her bir taraftan atlar koşturuldu. Sonra Resûlullah'ın (sav) haremünde ona silah çekildi ve sen etraftan gelen korkunç sesleri işitip duymaktayken senin yakınlarında bir yerde o katledildi. Ne bir söz ne de bir fiil ile ondan bir şey savmadın. Ömrüme yemin ediyorum ey İbn Ebû Tâlib, eğer sen onun hakkında, insanları ondan uzaklaştıracak ve yapılan haksızlığın çirkinliğini ortaya koyacak bir tavır takınsaydın bizden öncekilerden kimse sana denk olamazdı. İnsanların, senin Osman'dan uzak durduğuna ve ona haksızlık yaptığına dair kanaatleri de silinip giderdi. Fakat (şu an) sen bu halinle Osman'ın dostları yanında şüpheli durumdasın. Senin misafirlerin onu öldürdüler. Onlar senin pazın, elin ve yardımcılarındı. Bana gelen habere göre sen Osman'ın kanından sıyrılmak ve uzaklaşmak istiyormuşsun. Eğer

sözünde doğru isen, onun katillerini bize ver, Osman’a karşılık onları öldürelim. Ondan sonra biz sana itaat etmekte insanların en hızlısı oluruz. Eğer böyle yapmazsan bizimle senin aranda kılıçtan başka bir şey olmayacaktır. Kendisinden başka ilâh olmayana yemin ederim ki bizler dağlarda, kumlarda, karada ve denizde, onları öldürene ya da ruhlarımızı Allah’a teslim edene dek Osman’ın katillerini aramaya devam edeceğiz. Vesselâm.”⁴⁴³

Rivayetin değerlendirilmesi

Bu mektup, Belâzürî’nin temrîz sigasıyla naklettiği uzun bir rivayetin parçasıdır. Belâzürî mektubu naklederken “Kelbî’nin Ebû Mihnef’ten naklettiğine göre Muâviye, ona mektup yazdı.” demiştir. Buna göre bu mektup, rivayetin tamamı değildir. Sadece Ebû Mihnef bu mektubu rivayet etmiştir.

Ali b. Ebî Tâlib’in Muâviye b. Ebû Süfyân’a mektubu bölümünde belirttiğimiz gibi rivayetler, Hz. Ali ile Muâviye’nin Hz. Osman’ın şehadetinden sonra ve Sıffin Savaşı’ndan önce Hz. Ali’ye biat konusundan mektuplaştıklarını göstermektedir. Bu rivayetlere göre birbirlerine gönderdikleri elçiler her defasında farklıdır. Bu rivayette ise Muâviye’ye gönderilen elçi Ebû Müslim el-Havlânî’dir. Biz burada diğer mektupları götüren elçilerle ilgili bütün rivayetleri zikretmek yerine Ebû Müslim el-Havlânî’nin elçi olduğu ve bize bu mektubu naklettiği rivayetleri ele alacağız. Ebû Müslim’den başka birinin elçi olduğu diğer rivayetleri ise zikrettiğimiz rivayetle ilgisi olmadığı için zikretmeyeceğiz. Bu rivayetle ilgili beş rivayet daha vardır.

Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü rivayetler: Yukarıda da belirttiğimiz gibi mektup, Belâzürî’nin temrîz sigasıyla naklettiği uzun bir rivayetin parçasıdır. Aynı şekilde Nasr b. Müzâhim ile isnadı olmayan bir rivayeti nakleden İbn Abdürabbih ve Nasr b. Müzâhim’in isnadını nakleden İbn Ebi’l-Hadîd eserlerine bu rivayeti almışlardır. Bu rivayetler aynı anlamda olup Hz. Ali’nin mektubunu Muâviye’ye Cerîr b. Abdullah’ın getirdiğini ve onun da mektubunu Hz. Ali’ye Ebû Müslim el-Havlânî’nin getirdiğini belirtmektedir. Bu rivayete göre Cerîr Hz. Ali’nin mektubunu Muâviye’ye getirdikten sonra bir çözüme ulaşamadıkları için Hz. Ali’ye dönerek durumu ona

⁴⁴³ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, II, 277-278. Rivayetin senedinde Hişâm b. Sâib el-Kelbî yer almaktadır. Hişâm ve babası metrûk kişilerdir. Aynı şekilde Ebû Mihnef de zayıf ve metrûktur. Dolayısıyla rivayet metrûktur.

anlatmıştır. Ebû Müslim el-Havlânî de Muâviye'nin yanına gelmiş ve aralarında şu diyalog cereyan etmiştir:

Ebû Müslim el-Havlânî Muâviye'nin yanına gitti ve ona “Sende onun gibi bir geçmiş, onun akrabalığı gibi bir akrabalık ve onun hicreti gibi bir hicret olmadığı halde neyine güvenerek Ali ile savaşıyorsun?” dedi. Muâviye ise şöyle cevap verdi: “Ben onunla savaşmıyorum, üstelik senin onun hakkında söylediklerini ben de kendi müslümanlığım hakkında öne sürebilirim! O Osman'ın katillerini bize teslim etsin, Osman'a karşılık onları öldürelim. Eğer bunu yaparsa bizimle onun arasında herhangi savaş olmaz. Biliyorsunuz ki Osman, canı mukaddes ve dinen katli haram olan bir müslüman iken öldürüldü.” Ebû Müslim ona, “Ali'ye bir mektup yaz ve ondan Osman'ın katillerini teslim etmesini iste!” dedi. Kelbî'nin Ebû Mihnef'ten, onun da Ebû Ravk el-Hemdânî'den naklettiğine göre Muâviye de Ali'ye şöyle bir mektup yazdı: “Bismillahirrahmanirrahim. Muâviye b. Ebû Süfyân'dan Ali b. Ebî Tâlib'e. ...”

Bölümün başında alıntıladığımız mektup bu şekilde başlamaktadır. Rivayete göre mektup bittikten sonra Muâviye onu Ebû Müslim el-Havlânî'ye teslim etmiş, o da onu Kûfe'ye getirmiş ve Ali'ye vermiştir. Bu sırada insanlar mescitte toplanmıştı. Hz. Ali mektubu onlara okumuştur. Bunun üzerine halk “Hepimiz Osman'ın katilleriyiz.” dedi. Hz. Ali ise Muâviye'nin isteklerine cevap vermedi. Bu yüzden Ebû Müslim (الآن طاب (الضراب) “Şimdi savaşmak güzel oldu!” demeye başladı. Rivayet daha sonra ise Hz. Ali'nin Muâviye'nin suçlamalarına cevap verdiği bir mektubu ile devam etmektedir.⁴⁴⁴ Mektup şöyledir:

“Bismillahirrahmanirrahim. Emîrû'l-mü'minîn Ali'den Muâviye b. Ebû Süfyân'a.

Bil ki Havlânî senden bana bir mektup getirdi. Mektupta, Muhammed'den (s.a.v.) ve Allah'ın ona ihsan ettiği hidayet ve vahiyden söz ediyorsun. Ona olan vaadini yerine getiren, ona ülkelerde yer hazırlayan, onu bütün dinlere galip kılan ve onunla adâvet ve kin taraftarı olanlarını kahreden Allah'a hamd olsun. Kavmi ki onu yalanlayıp hor gördü, onu ve onun arkadaşlarını yurtlarından çıkarmaya çalıştı ve ona karşı çeşitli işler çevirdi. Sonunda istemedikleri halde hak ortaya çıktı. Allah'ın koruduğu bir azınlık

⁴⁴⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 275; Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şifftin*, 86-87; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-İkdü'l-ferîd* I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983, V, 82; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, XV, 73-74.

dışında insanlardan ona en çok düşmanlık yapanlar, kavminden ona en yakın olanlar ve derece derece diğer yakınlarıydı. Mektubunda, Allah'ın -ki O'nun şânı yüce ve isimleri mübârektir- Hz. Peygamber'e destek olmaları için müminlerden yardımcıları seçtiğini, onların Hz. Peygamber yanındaki makamlarının İslâm'daki faziletlerine göre olduğunu ve onların en efdalinin Peygamber'in halifesi Ebû Bekir, sonra da halifesinin halifesi Ömer olduğunu zikretmişsin. Ömrüme yemin ederim ki o iki halifenin İslâm'daki yerleri büyüktür ve onların başına büyük musibetler gelmiştir. Ayrıca Osman b. Affân'ın fazilette üçüncü sırada geldiğini yazmışsın. Eğer Osman muhsin bir kul idiyse, elbette ki bol mükâfat veren bir Rabbe kavuşacaktır. Allah onun iyiliklerini katlar ve onu mükâfatlandırır. Eğer hata ve kötülük yapmış bir kul ise gafûr ve rahîm olan bir Rabbe kavuşacaktır ki O'nun affetmeyeceği kadar büyük bir günah yoktur. Kuşkusuz Allah mü'minlerin amellerine göre ihsanda bulunacağı zaman, bizim payımızın müslüman aileler içinde en bol pay olacağını umuyorum.

Şüphesiz ki Allah Muhammed'i (sav) peygamber olarak gönderdi. O da insanları Allah'a iman etmeye ve onu birlemeye davet etti. Bizler Ehl-i beyt olarak ilk iman eden ve (şirkten) ilk dönenleriz. Biz sebat ettik. O zaman Araplar içinde bizden başka Allah'a ibadet eden kimse yoktu. Kavmimiz bize zulmetti. Bizi kederlere düşürdüler, hizmetçileri ve gariban insanları peşimize taktılar. Bizi dar bir mahallede ikamete mecbur ettiler ve bizi orada tarassut altında tuttular. Yiyecek ve tatlı sudan mahrum ettiler. Bize yemek yedirmemek, su içirmemek, bizimle alışveriş yapmamak, kız alıp vermemek ve konuşmamak hususunda aralarında yazılı bir antlaşma yaptılar ki biz peygamberimizi onlara teslim edelim, onlar da onu öldürsün ve ona müsle yapsınlar! Allah onu teslim etmemek ve onu müdafaa etmek konusunda bize sabır ihsan etti. Müslüman olmuş diğer Kureyşliler ise kavmimizin bizim için istediği (tecridi) isteyen bir müttetik veya aşiretten uzaktılar. Onlar telef olmak hususunda emniyet ve güven içindeydiler. Biz bu şekilde Allah'ın istediği kadar bekledik. Sonra Allah, elçisine hicret için izin verdi ve ona müşriklerle savaşmasını emretti. Sıkıntı kapıya dayanıp savaş baş gösterdiğinde Ehl-i beyt'ini öne sürer, onlarla ashabını korurdu. Ubeyde Bedir günü öldürüldü. Hamza Uhud günü öldürüldü. Ca'fer de Mûte günü öldürüldü. Eğer istersen, onların şehâdeti talep etmeleri gibi şehâdeti talep eden başka birinin daha ismini zikredebilirim. Şu var ki onların ecelleri geldi, diğer kişinin ölümü ise ileriye bırakıldı.

Benim halifelere geç biat etmemden ve onlara duyduğum hasetten söz etmişsin. Hasede gelince onu gizli ya da açık bir şekilde ortaya koyduğum konusunda Allah’a sığınırım. Geç biate gelince o konuda insanlara mazeret bildirmem. Rasûlullah (s.a.v.) vefat edip de insanlar Ebû Bekir’e biat ettikleri zaman senin baban yanıma geldi ve bana ‘Sen bu konuda herkesten daha çok hak sahibisin, ver elini sana biat edeyim’ dedi. Bunu, senin babanın sözlerinden öğrendim. Ayrılık olmasın diye bu teklifi reddeden bendim. Çünkü insanlar küfürden ve câhilliyeden daha yeni kurtulmuşlardı. Eğer babanın yaptığı gibi benim hakkımı tanırırsan rüşd ile hareket etmiş olursun. Eğer yapmazsan Allah sana ihtiyaç bırakmayacaktır.

Ayrıca Osman’dan ve benim insanları ona karşı tahrik ettiğimden söz etmişsin. Kuşkusuz Osman bildiğin şeyleri yaptı. Bildiğin şekilde insanlar ondan rahatsız oldular. Benim bununla hiçbir ilgim yoktur. Ama sen illâ ki suç isnat etmek istiyorsan o zaman sana malum olan suçları isnat et! Mektubunda ayrıca -kendi iddiasına göre- Osman’ın katillerini zikretmiş ve onları sana teslim etmemi istemişsin. Ben onu doğrudan katleden kişinin kim olduğunu bilmiyorum. Şüphesiz sen bu mesele üzerinde epey kafa yormuşsun. Fakat ben, senin (cinayetle) suçladığın veya hakkında zan beslediğin kişilerin tarafıma sana teslim edilmesinin imkân dâhilinde olmadığını düşünüyorum. Eğer günahını ve isyanını terk etmezsen yakında, Osman’ı öldürdüklerini söylediğin kişilerin, seni istediklerini öğreneceksin ve onların talepleri ne dağda ne ovada seni rahat bırakacaktır. Vesselâm.” Ali mektubu Ebû Müslim el-Havlânî ile Muâviye’ye gönderdi.⁴⁴⁵

Beşinci rivayet: İbn Sa’d’ın zikrettiği, Zehebî ve İbn Kesîr’in naklettiği rivayet şöyledir: “Ali, Basra’dan ayrılınca Cerîr b. Abdullah el-Becelî’yi Muâviye’ye gönderdi. O da onunla konuştu ve Ali’nin durumunu, İslam’a önce girmiş olmasını, Rasûlullah’ın (s.a.v.) yanındaki yerini ve insanların onun etrafında toplanmış olmasını büyük göstererek ona itaat edip biat etmesini istedi. Ancak (Muâviye) reddetti. Onunla Cerîr arasında uzun konuşmalar gerçekleşti. Bunun üzerine Cerîr, o sırada Sıffîn’e gitmeye karar vermiş olan Ali b. Ebî Tâlib’in yanına döndü. Muâviye, Ebû Müslim el-Havlânî’yi ona göndererek ondan Osman’ın katillerini, öldürmek için teslim etmesini istedi. Eğer bunu yapmazsa Bilâdüşşâm halkı için, Ali’nin savaşmak istediği veya onunla

⁴⁴⁵ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, II, 279-282.

savaşmanın meşru olduğunun ortaya çıkacağını belirtti. Ali ise bunu reddetti. Bunun üzerine Ebû Müslim Muâviye'nin yanına döndü ve Ali ile arkadaşlarında gördüğü şeyleri haber verdi. Ali ile Muâviye arasında çok sayıda mektup gidip geldi.”⁴⁴⁶

Rivayet zayıftır.⁴⁴⁷ Rivayet uzundur. İbn Sa'd veya başka bir râvi bir takım olayları toplamış ve tek bir isnadla nakletmiş görünmektedir.

Altıncı rivayet: İbn Asâkir, İbn Kesîr ve Zehebî sahih bir senedle Ya'lâ b. Ubeyd'den; İbn Hacer ise hasen bir senedle Yahya b. Süleyman el-Ca'fî'den naklettiğine göre Ebû Müslim el-Havlânî ve bir grup insan Muâviye'ye şöyle dedi: Sen Ali ile mi tartışyorsun? Sen onun gibi misin? Muâviye şöyle dedi: Hayır, vallahi, Ali'nin bu işe benden daha hak sahibi olduğunu biliyorum. Ama bilmiyorum musunuz ki Osman haksız yere öldürüldü ve ben onun amcasının oğluyum. Ben sadece onun kanını istiyorum. Ali'ye gidip ona Osman'ın katilleri bana teslim etmesini söyleyin. Ben de ona biat edeyim. Onlar da Ali'ye gelip bunu onunla konuştular. Fakat o onları teslim etmedi.⁴⁴⁸

İlk dört rivayet Belâzürî'de geçen Ebû Mihnef'in naklettiği mektubun yanı sıra Muâviye'nin Ali'ye yönelik suçlaması, saldırması ve öfkelenmesinden bahsetmektedir. Beşinci rivayet ilk dört rivayete bazı hususlarda benziyor olsa da mezkûr mektup yer almamaktadır. Altıncı rivayet Ebû Müslim'in Muâviye ile olan diyalogunu bize aktaran rivayetler arasında tek doğru rivayettir. Bu rivayette yer alan ve Ebû Müslim'in Hz. Ali'ye teslim ettiği mektupta Muâviye'den Hz. Ali'ye yönelik saldırı, hakaret ve suçlamalar yer almamaktadır. Aynı şekilde mektupta Muâviye'nin Hz. Ali'den valilik veya başka bir talebi yoktur. Mektupta sadece Hz. Osman'ın katillerinin teslim edilmesi istenmektedir.

Bu mektup batıl olup sened açısından sahih değildir. Ayrıca Belâzürî ve Nasr b. Müzâhim tarafından nakledilen rivayetin başlangıcına bakıldığında sahih olan altıncı

⁴⁴⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât (mütemmimü's-şahabe eş-tabakâtü'r-râbi'a)*, tahkik: Abdulazîz Abdullah es-Selûmî, Mektebetü's-Siddîk, Tâif 1995, 135; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 522; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VIII, 136-139.

⁴⁴⁷ Rivayetin senedinde Nasr b. Müzâhim'in yanı sıra mechûlül-hâl olan İbn Ebî Sebra yer almaktadır. Ayrıca Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm rivayeti mürsel olarak nakletmiştir. Abdullah H. 65 yılında doğmuş, 135'te vefat etmiştir. Dolayısıyla bu olaylara şahit olmadığı gibi kendisinden rivayet ettiği kişiyi de zikretmemiştir.

⁴⁴⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LIX, 132; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VIII, 138; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 303; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 86.

rivayetin başında yer alan Ebû Müslim'in Muâviye'ye konuşmasına benzemektedir. Bu rivayette ise Muâviye'den Hz. Ali'ye yönelik herhangi bir saldırı, aşağılama ve edepsizlik yer almamaktadır. Sahih rivayet şu şekildedir: “Ebû Müslim el-Havlânî Muâviye'nin yanına gitti ve ona “Sende onun gibi bir geçmiş, onun akrabalığı gibi bir akrabalık ve onun hicreti gibi bir hicret olmadığı halde neyine güvenerek Ali ile savaşıyorsun?” dedi. Muâviye şöyle dedi: “Ben onunla savaşmıyorum, üstelik senin onun hakkında söylediklerini ben de kendi Müslümanlığım hakkında öne sürebilirim! O Osman'ın katillerini bize teslim etsin, Osman'a karşılık onları öldürelim. Eğer bunu yaparsa bizimle onun arasında herhangi savaş olmaz. Osman'ın canı mukaddes ve dinen katli haram olan bir müslüman iken öldürüldüğünü onlar da biliyorlar. ...” Bunun üzerine Ebû Müslim Muâviye'den, Hz. Ali'den istediği şeyler için bir mektup yazmasını istedi. Ancak Muâviye'nin yazdığı mektupta Hz. Ali'ye yönelik edepsizlik ve saldırı yer almaktadır. Bu iki mektuptaki çelişkiler makul değildir. Buna binaen Hz. Ali'nin Muâviye'ye gönderdiği cevabî mektubun da asılsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu mektup, Muâviye'nin mektubunda değindiği bütün hususları ve Hz. Ali'nin onlara verdiği cevapları arka arkaya zikretmektedir.

Bu mektubun ve Ebû Mihnef, Nasr b Müzâhim, Seyf b. Ömer gibi yalancılıkla itham edilen râvilerin üslubuna bakıldığında tekellüflü bir dil kullandıkları görülecektir. Hz. Ali, Muâviye ve diğer sahabilerin ağzından aktardıkları nakiller normal konuşmalarından farklıdır. Bu da kanaatimizce bu rivayetlerin yalan olduğunu gösteren yeterli bir delildir. Zira Hz. Ali ve diğer sahabiler zamanlarındaki insanların da kullandığı Arap dilinin üsluplarıyla konuşmuş ve yazmışlar, o zamandaki dil ve üslubun dışına çıkmamışlardır. Ancak mezkûr râviler bu sahabilerin sözlerini farklı bir üslupla nakletmişlerdir. Örneğin *Nehcül-belâğa*'da Hz. Ali'ye nispet edilen söz ve hutbelerin çoğu yüksek bir dille ve farklı bir üslupla yazılmıştır. Bu hutbeler bazen çok uzun olup içinde eşanlamlı kelimeler çokça kullanılmıştır. Aynı şekilde hutbelerin içeriği, Hz. Ali'nin Muâviye ve hatta Sahabe ve genel olarak Müslümanların vefasızlığına ve ihanetine uğradığını hissettirmektedir. Ayrıca Muâviye veya Hz. Ali ile çekişme halinde olanların ona karşı edepsizce hareket ettiği görülmektedir. Bu râvilerin naklettiği rivayetler ile sika râvilerin aynı konularda naklettiği rivayetler karşılaştırıldığında üslup açısından aralarında çok büyük farkların olduğu görülecektir. Buna ek olarak olayların hakikati konusunda birbirlerinden çok farklıdırlar. Bu bölümün başında naklettiğimiz

rivayetler de bu kabilden olup üslup, cümlelerin kuruluşu ve olayların iç yüzü açısından sahih rivayetten ayrılmaktadır. Buna göre Ebû Mihnef aslında olmayan şeyleri uydurmuş ve ilavelerde bulunmuştur. Normal bir üslup taşıyan sahih olan rivayet senediyle birlikte üç satırdan oluşuyorken yalancılıkla itham edilen râvilerin rivayetleri sayfalar tutmaktadır. Örneğin Ebû Mihnef'in naklettiği mektup belirttiğimiz üslupla yarım sayfayı geçmektedir. Bu üslubun Ebû Mihnef, Nasr b. Müzâhim ve Seyf b. Ömer gibi râvilerin naklettiği rivayetleri tanımak için yeterli olduğu kanaatindeyiz.⁴⁴⁹

Mektubun içeriği, Ali b. Ebî Tâlib'in içinde bulunduğu durumla örtüşmemektedir. Örneğin Muâviye'nin mektubunda Hz. Ali için “Üç halifeyi, Ebû Bekir'i, Ömer'i ve Osman'ı haset ettin ve onlara karşı çıktın.” denilmiştir. Hz. Ali onlara nerede haset etmiş ve onlara karşı çıkmıştır? Bunlara ek olarak Hz. Ali, Hz. Osman'a karşı insanları kışkırtmakla ve düşmanlıkları için birçok yere girmekle suçlanmıştır. Hz. Ali ne zaman bunun için bir yerlere gitmiş veya herhangi bir halifeye karşı çıkmaya çalışmıştır? Muâviye'nin bunları bildiği halde siyasi hedefleri uğruna Ali'yi keyfi ve haksız yere suçladığını söyleyemeyiz. Çünkü en kötü ihtimalde bile Muaviye akıllıydı ve Ali'yi yapmadığı bir şeyle suçlayamazdı. Bu yüzden onu akıllı insanların yanında kabul edilebilir bir şeyle suçlaması gerekiyordu.

3.1.2. Sıffın Savaşına Hazırlık

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî, Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Ali insanlara hitap etti ve insanların Şam'a yürümelerini istedi. Bunun üzerine Yezîd b. Kays el- Erhabî Ali'ye “Hiç şüphesiz insanlar bir hazırlık ve telaş içindedirler. Onların çoğu da kuvvet sahibidirler ve bir sorunları da yoktur. Tellalını çağır da insanlar arasında çağrıda bulunsun, insanlar Nuhayle'deki karargâhlarına gitsinler.” dedi.

Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâ'î “Kuşkusuz ki savaşçı ne bıkkın ne uyuşuk ne eline fırsatlar geçince mühlet verip istişareye başlayan ne de bugünün işini yarına bırakandır.” dedi. Bir kavle göre bu sözü söyleyen Yezîd b. Kays el- Erhabî'dir.

⁴⁴⁹ Yukarıda belirttiğimiz durumu ortaya çıkarmak için başta Ebû Mihnef'in rivayeti olmak üzere mezkûr rivayetleri Arapça olan aslî kaynaklarında incelemek gerekmektedir.

Ziyâd b. Nadr el-Hârisî konuştu ve bu sözü tasdik etti. Daha sonra insanlar konuşmaya başladılar. Bunun üzerine Ali, Hâris el-A'ver'i -Hâris b. Abdullah el-Hemdânî- çağırdı ve ona insanlar arasında çağrıda bulunmasını, insanların Nuhayle'deki karargâha gitmelerini emretti. Orası Kûfe'ye iki mil mesafedeydi. Hâris hemen emri yerine getirdi. Böylece Ali ve insanlar karargâhta toplandılar.

Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb, babası öldürülünce Hürmüzân'ı ve Hîre'den hıristiyan bir adamı, babasının kâtiline yardım etmekle suçladı. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hîreli adamı çocuklarına ve diğer insanlara yazı ve matematik öğretmesi için Medine'ye getirmişti. Bu adama "Cüfeyne" deniliyordu. Ebû Lü'lüe'nin mevlâsıydı. Ubeydullah b. Ömer hem Ebû Lü'lüe'yi hem Cüfeyne'yi hem de Ebû Lü'lüe'nin kızını öldürdü. Bu yüzden Ubeydullah b. Ömer ile Osman arasında bir konuşma meydana gelmiş, hatta öfkelenmişlerdi. Sonra Ali'ye biat edildi. Ali, "Hiç kuşkusuz haksız yere öldürdüğü kişinin hakkını Ubeydullah'tan alacağım!" dedi. Bunun üzerine Ubeydullah Kûfe'ye kaçtı. Ali Kûfe'ye geldiğinde "İbn Ömer'in küçük Kûfe'si" diye anılan yerde konakladı. -Bu yer (Ubeydullah) İbn Ömer'e nispet edilmekteydi.- Bunun üzerine Ubeydullah, kendisi adına emân istemesi için Ali'ye gizlice adamlar gönderdi. Ancak Ali ona güvence vermedi ve "Eğer onu ele geçirirsem mutlaka ona kısas uygulamam ve öldürdüğü kimselere karşılık onu öldürmem gerekir." dedi. Ali'den bu sözü duyan Eşter -ki İbn Ömer için Ali'den güvence isteyenlerden biriydi- İbn Ömer'e geldi ve Ali'nin söylediklerini ona bildirdi. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ömer, Muâviye'nin yanına kaçtı.

Abdullah b. Abbâs Basra'dan geldiğinde kendisiyle birlikte Bekr b. Vâil kabilesi ve reisleri Hâlid b. Mu'ammer ez-Zühî es-Sedûsî de vardı. Yine Abdülkays kabilesi ve reisleri Amr b. Mercûm el-Abdî el-Asarî, Ezd kabilesi ve reisleri Sabre b. Şeymân el-Ezdî de bulunmaktaydı. Deniliyor ki: Ezd'den, Abdurrahmân b. Ubeyd ve yanındaki on kişiden az bir grup dışında kimse Basra'ya gelmedi. Âliye ahalisinin başında da Şerîk b. A'ver el-Hârisî vardı. Benî Temîm, Dabbe ve Ribâb kabilelerinin başında da Ahnef b. Kays vardı.

Ahnef b. Kays ve Şerîk, Ali ile beraber Kûfe'ye geldiler. Ali, Kûfe'ye gelmesi beklenen diğer kişileri silah altına almaları için o ikisini Basra'ya geri gönderdi.

Deniliyor ki: Bu ikisi Ali'yi yolcu etmek istediler ancak Ali insanları silah altına almaları için Kûfe'ye varmadan evvel onları geri gönderdi. Onlar da geri dönüp kendilerinden isteneni yaptılar. Sonra da İbn Abbâs beraberinde o ikisini getirdi. Ali, ikisi de Hârisî olan Ziyâd b. Nadr ve Şüreyh b. Hânî'yi önden gönderdi. Sonra kendisi onların arkasında yürüdü. Kûfe'ye Ebû Mes'ûd Ukbe el-Ensârî'yi vekil olarak bıraktı. Medâin'e, Adî b. Hâtim et-Tâî'nin anneden kardeşi olan Lâm b. Ziyâd b. Gutayf b. Sa'd b. Haşrec et-Tâî'yi atadı.

Ali ayrıca insanları teskin etmek ve onlara güvence vermek için Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî'nin komutanlığında üç bin kişilik bir ordu hazırlattı ve Ma'kıl'a Musul, Nusaybin ve Re'sül'ayn yolundan Rakka'ya kadar gitmeleri emrini verdi. Daha sonra Ali hareket etti ve Sarâ'yı geçti. Sonra Medâin'i ve Enbâr'ı geçti. Öncü kuvvetlerin başında Muhtâr b. Ebû Ubeyd'in amcası Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî vardı. Bu şekilde Ali, Fırat'ın Cezîre tarafındaki kıyısından Rakka'ya doğru ilerlemeye başladı.

Eş'as b. Kays Azerbeycan'daydı. Ali Kûfe'ye gelince onu azletti ve soruşturulmasını emretti. Bunun üzere Eş'as b. Kays kızdı ve Muâviye ile anlaştı. Ali ise Kûfe'den çıkmadan henüz yolda iken Hucr b. Adî el-Kindî'yi Muâviye'nin yanına gönderdi ve Sıffin'de kendisini karşılamasını emretti. Muâviye oraya geldi. Ali de Sıffin'e vardı ya da Muâviye'den daha önce geldi.

Bazı insanlar şöyle diyorlardı: Osman, Eş'as'ı Azerbeycan'a vali yaptı. Ali de Eş'as'ı kısa bir süre aynı vazifede tuttu. Sonra onu Hulvân ve civarına vali olarak atadı. Ali yanına gelmesi için Eş'as'a mektup gönderdi. Eş'as Hulvân'dan Kûfe'ye geldi. Ali hem Hulvân hem Azerbeycan malları için Eş'as hakkında soruşturma başlattı. Eş'as bu durumdan dolayı kızdı ve Muâviye ile anlaştı. En iyi bilen Allah'tır.⁴⁵⁰

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayetin metni incelendiğinde ilk kısmında Ali b. Ebî Tâlib'in savaşa hazırlanmak ve Nuhayle denilen bölgeye gitmek için emir verdiği görülecektir. Buna göre Hz. Ali insanlara hitap ederek Şam'a yürümelerini istemiştir. Bunun üzerine Yezîd

⁴⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 294. Belâzürî rivayeti senedsiz olarak Ebû Mihnef'ten "Ebû Mihnef ve diğerleri şöyle dediler." diyerek nakletmiştir. Buna göre rivayet münkatı'dır. Çünkü senedi kopuk olup Belâzürî sadece senedin sonunu zikretmiştir. Ayrıca temrîz sigasıyla nakledilmiştir. Bu nedenle rivayet metrûktur. Ebû Mihnef'in *Ensâbü'l-eşraf*'taki çoğu rivayeti böyledir.

b. Kays el- Erhabî ona insanların hazırlık ve telaş içinde olduklarını, çoğunun güçlü ve sağlam olduğunu söylemiştir. Bu yüzden insanlara çağrıda bulunmasını ve Nuhayle'deki karargâhlara gitmelerini emretmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, Hâris b. Abdullah el-Hemdânî el-A'ver'i çağırması ve insanlara çağrıda bulunarak Nuhayle'deki karargâha gitmelerini emretmiştir. Hâris de emri yerine getirmiştir. Bu şekilde Hz. Ali ve insanlar karargâhta toplanmışlardır.

Bu hususta çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Bunlardan iki rivayet şu şekildedir:

Birinci rivayet: Nasr b. Müzâhim'in naklettiği rivayete göre Hz. Ali Hâris el-A'ver'e insanlara çağrıda bulunmasını emretti. Hâris de "Ey insanlar! Nuhayle'deki ordugâhınıza gidin." diyerek çağrıda bulundu. Ali de sâhibü's-şurtası olan Mâlik b. Habîb el-Yerbû'î'ye haber göndererek halkı karargâhta toplamasını emretti. Ayrıca Ukbe b. Amr el-Ensârî'yi çağırdı ve onu Kûfe'de yerine bıraktı. Ukbe, yetmiş kişiden oluşan grubun en genci idi. Daha sonra Hz. Ali halkla birlikte çıktı.⁴⁵¹

İkinci rivayet: Nasr b. Müzâhim'in naklettiği ikinci rivayete göre Yezîd b. Kays el- Erhabî Ali b. Ebî Tâlib'in yanına girerek "Ey Müminlerin Emiri! Bizler hazırlık içindeyiz. İnsanların çoğu da kuvvet sahibidirler ve bir hastalıkları da yoktur. Tellalını çağır da insanlara Nuhayle'deki karargâhlarına gitmelerini söylesin." dedi.⁴⁵²

Birçok kaynak bu olaydan bahsetmiştir. Bunların arasında Taberî, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, Sibt İbnü'l-Cevzî, İbn Ebî'l-Hadîd, İbnü'l-Adîm, el-İmâme ve's-siyâse, İbn Miskeveyh, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr ve İbn Haldûn yer almaktadır. Taberî hariç mezkûr kaynaklar rivayeti isnadsız olarak nakletmiştir.⁴⁵³

⁴⁵¹ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şifîn*, 121

⁴⁵² Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şifîn*, 101, 121.

⁴⁵³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 117; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, III, 179, 190-191; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd Dîneverî, *el-Ahbarü't-tivâl*, tahkik: Abdülmunim Âmir, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1960, 165; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Tezkiretü havâşş*, 329; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, V, 2222-2223; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntaẓam fi Târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, I-XIX, tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ-Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, V, 100-101; Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem* I-VII, tahkik: Ebü'l-Kâsım İmâmî, Tahran 2000, I, 512; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, III, 163; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 116, 118, 122; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 282; Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtade' ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âsarâhüm min-zevî's-sulţâni'l-ekber*, (2. Baskı), tahkik: Halil Şehhâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, II, 626.

Rivayetin bir kısmına göre Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâ'î veya Yezîd b. Kays el- Erhabî Hz. Ali'nin adamlarını savaşa hazırlanmak için teşvik etmiş ve “Kuşkusuz ki savaşçı ne bıkkın ne uyuşuk ne eline fırsatlar geçince mühlet verip istişareye başlayan ne de bugünün işini yarına bırakandır.” demiştir. Ziyâd b. Nadr el-Hârisî de konuşmuş ve bu sözü tasdik etmiştir. Bundan sonra insanlar konuşmaya başlamışlardır.

Nasr b. Müzâhim'in naklettiği ikinci rivayete göre Yezîd b. Kays el- Erhabî Ali b. Ebî Tâlib'in yanına girerek “Ey müminlerin emiri! Tellalını çağır da insanlar arasında çağrıda bulunsun, insanlar Nuhayle'deki karargâhlarına gitsinler. Çünkü savaşın adamı ne ümitsizdir ne de uykudadır ne de eline fırsatlar geçince onları erteleyip istişare edendir ne de bugünkü savaşı yarına ve ertesi güne bırakandır.” dedi.⁴⁵⁴ Nasr b. Müzâhim'in rivayetine göre bunu söyleyen Yezîd b. Kays el- Erhabî'dir.

Ziyad b. Nadr el-Hârisî ve diğer insanların sözünü Nasr b. Müzâhim'in isnadında şöyle diyerek getirmiştir: “... Ziyad b. Nadr dedi ki: “Ey Müminlerin Emiri! Yezîd b. Kays sana tavsiyede bulundu ve bildiğini söyledi. Öyleyse Allah'a tevekkül et, ona güven ve bizi doğru ve yardım adılmış olarak bu düşmana götür. Allah onlar için hayır dilese, geçmişte senin gibi olmayan birine davet etmezler.”⁴⁵⁵

Rivayete göre Ubeydullah b. Ömer babasının intikamını almak için el-Hürmüzân'ı, insanlara yazı ve matematik öğreten Hristiyan âlim Cüfeyne'yi ve Ebû Lü'lüe el-Mecûsî'nin kızını öldürdü. Bu yüzden Hz. Osman ile arasında bir konuşma geçti ve ikisi öfkeleni. Daha sonra Ubeydullah bu insanları öldürdükten Kûfe yakınlarında bulunan ve İbn Ömer Küveyfe'si denilen yere kaçtı. 'ya kaçtı ve daha sonra Kufiya olarak ünlendi. Ali bin Ebî Talib halife olunca bu insanların öldürülmesine karşılık olarak onu öldüreceğine söz verdi. Ubeydullah ondan eman istese de eman verilmedi. O da Muâviye'ye katıldı.

İbn Sa'd'ın Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Siddîk'tan sahih bir senedle naklettiği rivayet ise olayı daha ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bu rivayete göre Abdurrahman aralarında gizlice konuşan Ebû Lü'lüe, Cüfeyne ve Hürmüzân'ın yanına ansızın girince onlar ayağa kalkmışlar, bu sırada sapı ortada iki uçlu olan bir hançer yere düşmüştü.

⁴⁵⁴ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffîn*, 101

⁴⁵⁵ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffîn*, 101

Hançere bakıldığında Hz. Ömer'i öldüren hançer olduğu görüldü. Ubeydullah b. Ömer Abdurrahman b. Ebû Bekir'den bunu duyunca elinde kılıçla giderek Hürmüzân'ı dışarı çağırdı ve atına bakması için gelmesini istedi. Ubeydullah Hürmüzân'ı biraz geriden takip edip kılıcını kaldırdı. Hürmüzân kılıcı görünce şehadet getirdi. Ancak Ubeydullah onu öldürdü. Ubeydullah daha sonra Cüfeyne'yi de öldürdü. Cüfeyne Hîre hristiyanlarından olup Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından arkadaş oldukları için Medine'ye getirilmişti. Cüfeyne burada insanlara okuma yazma öğretiyordu. Cüfeyne de kılıcı görünce istavroz çıkarmıştı. Ubeydullah daha sonra Ebû Lü'lüe'nin, Müslüman gibi davranan kızını öldürdü. Ubeydullah bununla yetinmeyerek Medine'deki bütün köleleri öldürmek istedi. Ancak ilk muhâcirler onu tehdit ederek buna engel oldular. Ubeydullah yemin ederek onları ve diğerlerini öldüreceğini söyledi. Amr b. Âs ona kılıç verinceye kadar bazı muhacirler hakkında nahoş şeyler söyledi. Bu sırada Sa'd b. Ebî Vakkâs geldi. O ve Ubeydullah, boğuşmaya başladı. Oradakiler aralarına girdiler. Hz. Osman da kendisine biat edilmeden önce Ubeydullah'ın yanına gelince birbirlerine girdiler. O gün Ubeydullah Cüfeyne, Hürmüzân ve Ebû Lü'lüe'nin kızını öldürmüştü. İnsanlar Ubeydullah ve Hz. Osman'ı ayırdılar. Hz. Osman gidince muhâcir ve ensârı çağırdı ve Ubeydullah hakkında ne yapılması gerektiğini sordu. Muhâcirler öldürülmesi konusunda görüş birliği içindeydi. Çok sayıda insan Ubeydullah'ın tarafını tuttu ve Hz. Ömer'den sonra oğlunun öldürülmesine karşı çıktı. Karışıklık ve anlaşmazlık artınca Amr b. Âs Hz. Osman'a bu olayın kendisi halife olmadan önce gerçekleştiği için peşini bırakmasını tavsiye etti. Amr'ın bu konuşmasından sonra insanlar dağıldılar. Hz. Osman da bu görüşe uyarak öldürülen üç kişinin diyetini verdi.⁴⁵⁶

Taberî olayla ilgili bazı rivayetleri nakletmiştir. Aynı şekilde İbn Asâkir, Zehebî, Safedî ve Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî gibi çok sayıda kaynak birtakım rivayetleri nakletmişlerdir.⁴⁵⁷

İbn Abdülberr Hürmüzân, Cüfeyne ve Ebû Lü'lüe'nin kızının öldürülmesi rivayetlerinde ıztırâb olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 271-272, V, 10-12.

⁴⁵⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 586-590; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXXVIII, 60; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I, 165; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 446-447; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XIX, 261; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 201.

⁴⁵⁸ İbn Abdülberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, I, 1011-1012

Ancak sahih rivayetlerden gördüğümüz kadarıyla Hürmüzân, Cüfeyne ve Ebû Lü'lüe'nin kızının Ubeydullah b. Ömer tarafından öldürülmesi sabittir. İbn Abdülber'in bahsettiği ıztırâb Hz. Osman'ın affını zikreden rivayetlerde olabilir.

İbn Hacer, İbn Sa'd'ın naklettiği rivayetlerin aynısını nakletmiştir. O olayın aslı hakkında herhangi bir şüphe duymamaktadır. İbn Hacer Hz. Osman'ın affı ile Hz. Ali'nin tehdidi arasındaki çelişkiden şüphelenmektedir. İbn Sa'd'ın sahih olan rivayetine göre Amr b. Âs Hz. Osman'a olayın, kendisi halife olmadan önce meydana geldiğini belirtmiş, bunun üzerine Hz. Osman bu fikri benimsemiş ve ölen üç kişinin diyetini vermiştir. Buna karşılık Hürmüzân'ın ailesinin Ubeydullah'ı affettiğini belirten iki zayıf rivayet mevcuttur.

Birinci rivayet: Taberî'nin Seyf b. Ömer'den naklettiği bu rivayete göre Hz. Osman Kamâzbân b. Hürmüzân'ın Ubeydallah b. Ömer'den babasının kisasını almak için tutuklamıştır. Ancak Kamâzbân onu affetmiştir. Rivayetin detaylarına göre Hz. Osman'ın halife olduktan sonra Kamâzbân'ı çağırıp babasını öldüren Ubeydullah'ı öldürmesi için vermiştir. O sırada herkes Kamâzbân'dan onu affetmesini istemiştir. Kamâzbân da onu Allah ve oradakiler için affetmiştir. Bunun üzerine evine insanların elleri ve başları üstünde ulaşmıştır.⁴⁵⁹

İkinci rivayet: Zayıf olan başka bir rivayete göre Hz. Osman, Hürmüzân'ın ailesine Hürmüzân'ın velisinin kim olduğunu sormuş, onlar da Hz. Osman'ı veli tayin etmişlerdir. Hz. Osman da Ubeydullah b. Ömer'i affettiğini söylemiştir.

Buna göre eğer Osman b. Affân veya Hürmüzân'ın ailesi Ubeydullah'ı affetmişse, Hz. Ali neden onu öldürmeye çalışmıştır? İbn Hacer de Hz. Ali'nin Hürmüzân sebebiyle Ubeydullah'ı öldürmek istemesinden dolayı bu rivayetin sıhhatinin tartışmalı olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 590.

⁴⁶⁰ *el-İşâbe*'deki rivayet isnadsızdır. İbn Asâkir'in rivayetinde ise zayıf kabul edilen Ali b. Âsım b. Suheyb el-Vâsıtî yer almaktadır. Aynı şekilde rivayet Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr tarafından nakledilmektedir. Bu râvi sika olmakla birlikte H. 113 yılında vefat etmiştir. Olay ise Hz. Ömer'in şehadetinden kısa bir süre sonra, yani H. 23 senesinde meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu olaya görmüş olması imkansızdır. Buna göre rivayet yüksek ihtimalle mürseldir. İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, V, 42-43; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XV, 63; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, XV, 259, XX, 504.

Buna binaen Ubeydullah b. Ömer'in affedilmesi meselesinde ıztırab olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü konuyla ilgili rivayetlerin bir kısmı onun Hz. Osman tarafından affedildiğini belirtirken bazı rivayetlere göre onu Hürmüzân'ın velisi affetmiştir. Aynı şekilde bazı rivayetlere göre Hz. Ali kısas yapılacağı sözünü vermiştir. İbn Abdülber ve İbn Hacer'in sözlerini bu şekilde anlamak mümkündür.

Buna ek olarak bu olay ile rivayette geçen olay arasında bir ilişki görünmemektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi rivayet, Sıffin savaşına hazırlık ve oraya gitmekten bahsetmektedir. Ebû Mihnef kıssayı alıp bu rivayette bahsedilen olayların akışına dahil etmiştir.

Rivayet, Muâviye'ye katılan iki meşhur kişiden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi olan Ubeydullah b. Ömer'in kıssasını ayrıntılı olarak naklettik. İkinci kişi ise Eş'as b. Kays'tır. Ebû Mihnef'n rivayetinden Eş'as'ın kimin tarafından Azerbaycan'a vali tayin edildiği konusunda ihtilaf olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayete göre Eş'as b. Kays Azerbaycan'daydı. Ali Kûfe'ye gelince onu azletti ve soruşturulmasını emretti. Bunun üzere Eş'as b. Kays kızdı ve Muâviye ile anlaştı. Ali ise Kûfe'den çıkmadan henüz yolda iken Hucr b. Adî el-Kindî'yi Muâviye'nin yanına gönderdi ve Sıffin'de kendisini karşılamasını emretti. Muâviye de oraya geldi. Hz. Ali ise ondan daha önce buraya gelmişti. Bazı kişilere göre ise Hz. Osman, Eş'as'ı Azerbaycan'a vali olarak atamıştı. Hz. Ali de Eş'as'ı kısa bir süre aynı görevde tuttu. Sonra onu Hulvân ve civarına vali olarak atadı. Daha sonra yanına gelmesi için Eş'as'a mektup gönderdi. Eş'as Hulvân'dan Kûfe'ye geldi. Hz. Ali Hulvân ve Azerbaycan malları hususunda Eş'as hakkında soruşturma başlattı. Eş'as buna kızdı ve Muâviye ile anlaştı. Ancak Halîfe b. Hayyât üç yerde olayı Ebû Mihnef'ten farklı zikretmiştir.

Bir rivayete göre Eş'as b. Kays, Hz. Ali'nin sancağı altında savaşıyordu. Buna göre Hz. Ali ve arkadaşlarının suya ulaşmaları engellenince o Eş'as b. Kays'ı iki bin kişiyle, Muâviye de Ebû'l-A'ver es-Sülemî'yi beş bin kişiyle suya gönderdi. Aralarında büyük bir savaş yaşandı. Eş'as suyu ele geçirmeyi başardı.⁴⁶¹

Halîfe b. Hayyât'ın naklettiği ikinci rivayete göre Hz. Ali'nin suya ulaşması engellenince Eş'as b. Kays'a haber gönderdi. O da bu kişileri suyun başından attı. Bunun üzerine iki taraf H. 37'de 7 Safer çarşamba günü karşı karşıya geldi. Hz. Ali'nin

⁴⁶¹ Halîfe b. Hayyât, *et-Tarîh*, 193

sancağını Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs taşıyordu. Ordunun sol tarafı Rebîa kabilesinden oluşuyordu. Kumandanları da İbn Abbas idi. Sağı ise Eş'as b. Kays komutasındaki Yemenlilerden oluşuyordu. Ordunun merkezinde de Basra ve Kûfe'deki Mudar kabilesi yer alıyordu.⁴⁶²

Halîfe b. Hayyât'ın naklettiği başka bir rivayete göre ise Ordunun sancağı Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ta idi. Süvarilerin başında Hz. Ali ve Ammâr b. Yâsir, piyadelerin başında Abdullah b. Bedîl, sağda Eş'as b. Kays bulunuyordu.⁴⁶³ Muhammed b. Habîb ve İbn Esîr de Eş'as b. Kays'ın hikayesini nakletmişlerdir.⁴⁶⁴

Eş'as, İbn Ziyâd'ın emirlerinden Muhammed b. Eş'as'ın babasıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra irtidâd etmiş ancak daha sonra tekrar müslüman olmuş ve Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi ile evlenmiştir. Ebû Mihnef'in rivayeti ile diğer kaynaklardaki rivayetlerin birbiriyle çelişmesi dikkat çekicidir. Şîi kaynaklarına göre Eş'as Hâricîlerden olup Ali b. Ebî Tâlib'in öldürülmesine karışmıştır. Ebû Mihnef'in rivayetinin ondan bu şekilde gelmesinin sebebi bu olabilir.⁴⁶⁵

Rivayet, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin komutası altında savaşan beş lider ve yedi kabileden bahsetmektedir. Rivayete göre Abdullah b. Abbâs Basra'dan geldiğinde yanında Bekr b. Vâil kabilesi ve reisleri Hâlid b. Mu'ammer ez-Zühî es-Sedûsî, Abdülkays kabilesi ve reisleri Amr b. Mercûm el-Abdî el-Asarî, Ezd kabilesi ve reisleri Sabre b. Şeymân el-Ezdî vardı. Bunların dışında Basralı Ezdlilerden Abdurrahmân b. Ubeyd ve on kişiden az bir grup, Âliyelilerin başında Şerîk b. A'ver el-Hârisî, Benî Temîm, Dabbe ve Ribâb kabilelerinin başında da Ahnef b. Kays vardı.

Ebû Mihnef'in Taberî'de geçen rivayetine göre ise Hz. Ali Nuhayle'de iken Basra'dan üç bin iki yüz kişilik bu iki ordu geldi. O da Kûfelilerin ve kabilelerin reisleri ile ileri gelenlerini topladı.⁴⁶⁶ Bu kabileri "Cemel vakasına katılan kabileler" başlığı altında zikretmiştik.

⁴⁶² Halîfe b. Hayyât, *et-Tarih*, 193

⁴⁶³ Halîfe b. Hayyât, *et-Tarih*, 194

⁴⁶⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, tahkik: Ilse Lichtenstädter, *Dâru'l-Âfâki'l-Cedide*, Beyrut, 291-292; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, III, 161.

⁴⁶⁵ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *Meâtilü't-Tâlibiyyîn*, tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, *Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut, 47-48.

⁴⁶⁶ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 117-118.

Rivayet ayrıca Hz. Ali'nin adamlarından Ahnef b. Kays ve Şerîk b. A'ver'in Kûfe'ye geldiklerini ancak onun Basra'ya dönmelerini ve oradaki halkı Sıffîn savaşı için seferber etmelerini emrettiğini belirtmektedir. Onlar da Hz. Ali'nin emrettiğini yapmışlardır. Daha sonra İbn Abbas onları Sıffîn'e getirmiştir.

Araştırmalarımızda Şerîk b. A'ver hakkında bir şey bulamadık. *el-İmâme ve's-Siyâse* kitabına göre Ahnef b. Kays Basra'ya gitmiş ve Cemel Savaşı için insanları seferber etmiştir. Ancak bu, Cemel savaşına katılan kabileler başlığı altında zikrettiğimiz Ebû Mihnef'in rivayetiyle çelişmektedir. Ebû Mihnef'in rivayetine göre Ahnef b. Kays Cemel savaşına katılmamıştır. Bu şekilde Ebû Mihnef kendisiyle çelişmiştir.

Rivayet Ziyâd b. Nadr el-Hârisî ve Şurayh b. Hânî el-Hârisî kişilerin Hz. Ali'nin ordusunun ön saflarında olduklarını belirtmektedir. Bu iki adamdan ve ordudaki görevlerinden bahseden iki rivayet bulduk.

Birinci rivayet: Nasr b. Müzâhim'in naklettiği bu rivayete göre Hz. Ali'nin ordusunun ön saflarında Şurayh b. Hânî ve Ziyâd b. Nadr iki grup askerin komutasını üstlenmiştir.⁴⁶⁷

İkinci rivayet: Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin naklettiği rivayete göre Hz. Ali Ziyâd ve Şurayh'a komutanlık verdikten sonra onlara nasihat etmiştir. Bu rivayete göre Hz. Ali, askerleri toplanınca Nuhayle'den hareket etmeden önce Ziyâd b. Nadr ve Şurayh b. Hânî'yi altışar bin süvarinin komutasını vermiş ve ayrı ayrı gitmelerini emretmiştir. Savaş alanında buluşmaları halinde emir Ziyâd olacaktır.⁴⁶⁸ Bu rivayetler başka kaynaklarda da isnadsız olarak geçmektedir.⁴⁶⁹ Bu rivayetler, Ebû Mihnef'in Ziyad ve Şurayh'ın görevleri hakkındaki rivayetinde anlatılanlarla örtüşmektedir.

Rivayet ayrıca Hz. Ali'nin Sıffîn'e gittiği sırada yerine vali olarak bıraktığı kişilere de değinmektedir. Buna göre Ebû Mesud Ukbe el-Ensârî'yi Kûfe'ye, Adî b. Hâtım et-Tâî'nin anne bir kardeşi Lâm b. Ziyâd b. Atîf b. Saîd b. Haşrah et-Tâî'yi de Medâin'e vali olarak atamıştır. Nasr b. Müzâhim de Ebû Mihnef'in rivayetinde olduğu gibi Ebû

⁴⁶⁷ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Sıffîn*, 122

⁴⁶⁸ Dîneverî, *el-Ahbabü't-tıvâl*, 166-167.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 101-102; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 329 512; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, III, 163; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 283; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 626.

Mesud Ukbe el-Ensârî'nin Kûfe'ye vali olarak atanmasından bahsetmiştir.⁴⁷⁰ Ebû Hanîfe ed-Dîneverî ve İbn Kesîr de bu şekilde nakilde bulunmuşlardır.⁴⁷¹

Adî b. Hâtîm et-Tâî'nin anne bir kardeşi Lâm b. Ziyâd'ın Medâin'e vali olarak atandığına dair bir bilgiye rastlamadık. Kaynaklara göre o dönemde Medâin valisi Muhtâr'ın amcası Sa'd'dır.

Rivayette Hz. Ali'nin adamlarına iki görev verdiği belirtilmektedir. Askerî görev bazı bölge ve şehirleri ele geçirmeleridir. İkinci görev sivil bir görev olup insanlara hayatları hakkında güvence vermek ve güvenliklerini korumaktır. Hz. Ali bunun için Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî'nin komutanlığında üç bin kişilik bir ordu verip Musul, Nusaybin ve Re'sül'ayn yolundan Rakka'ya kadar gitmeleri emrini vermiştir. Diğer kaynaklara göre askeri görev Hz. Ali'nin Ma'kıl b. Kays'a üç bin kişilik bir ordu verip Musul'un kontrolünü ele geçirmesini emretmesidir.⁴⁷² İbn Esîr ve İbn Haldûn da bu şekilde nakletmişlerdir.⁴⁷³

Ancak bu kaynaklarda, Hz. Ali'nin söz konusu bölgelere gönderdiği bu ordunun halkı teskin etmesi ve güvenliklerini korumasından bahsedilmemektedir. Bunun yerine olayı genel olarak zikretmişlerdir. Bu da askeri görevi ima etmektedir.

Rivayet Hz. Ali'nin Irak'ta bazı bölgelerine gittikten sonra Suriye'deki Cezîre bölgesine girdiğinden bashetmektedir. Buna göre önce Sarâ'ye, daha sonra Medâin ve Enbâr'a gitmiştir. Öncü kuvvetlere Muhtâr b. Ebû Ubeyd'in amcası Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî komuta etmektedir. Bu şekilde Hz. Ali, Fırat'ın Cezîre tarafındaki kıyısından Rakka'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu parçada Hz. Ali'nin adı geçen bölgelere yürüyüşü ve Muhtâr'ın amcası Sa'd'ın görevi olmak üzere iki husus anlatılmaktadır.

Taberî'nin rivayeti bu iki hususu birleştirmiştir. Bu rivayete göre Hz. Ali, beraberindekilerle birlikte Nuhayle'den çıkmış ve Medâin'e gelmiştir. Burada Muhtâr b. Ebû Ubeyd'in amcası Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî'yi vali olarak atamış ve Ma'kıl b. Kays'ı üç bin kişiyle Musul'u alması için göndermiştir.⁴⁷⁴ Bu rivayete göre Hz. Ali'nin

⁴⁷⁰ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şifîn*, 121

⁴⁷¹ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 165; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 282.

⁴⁷² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 72. Rivayet zayıf olup râvileri arasında Avâne b. Hakem vardır. Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, VI, 602; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 247.

⁴⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, III, 164; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 626.

⁴⁷⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 72. Rivayet zayıf olup râvileri arasında Avâne b. Hakem vardır.

seferindeki ilk husus doğrudur. Bu olayı Belâzürî, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî ve Yakubî gibi başka kaynaklar da zikretmiştir.⁴⁷⁵

Muhtâr b. Ebû Ubeyd'in amcası Sa'd b. Mes'ûd'un Hz. Ali'nin ordusunun öncü birliklerini komuta etmesi hususu ise doğru değildir. Çünkü diğer tarih kitaplarına göre Hz. Ali Sıffîn'e gittiğinde onu Medâin'e vali olarak atamıştır. Ebû Bekir el-Heysemî, İbnü'l-Esîr ve İbn Haldun olayı bu şekilde nakletmişlerdir.⁴⁷⁶

Kaynaklar, Sa'd b. Mes'ûd'un Hz. Ali'nin emriyle Medâin'e vali olarak atandığını ve Hasan b. Ali'nin gelişine kadar bu görevde kaldığını belirtmektedir. Ancak ne zaman atandığını zikredilmemiştir.⁴⁷⁷ Bununla birlikte İbn Hacer'in Ebû Mihnef'ten naklettiğine göre Hz. Ali'nin Sa'd b. Mes'ûd'a bazı işleri vermiş ve ardından onu beraberinde Sıffîn'e götürmüştür. Bu husus dikkat çekicidir.⁴⁷⁸

İbn Hacer'in bahsettiği Ebû Mihnef'in bu rivayetini bulamadık. Ancak rivayete göre o, Medâin'de Hz. Ali'nin bazı işlerini yapmıştır. Bu teville rağmen doğrusu Hz. Ali'nin onu Medâin'e vali tayin ettiği ve Hasan b. Ali'nin halife olmasından sonrasına kadar bu görevde kalmış olmasıdır.

3.1.3 Hz. Ali'nin Sıffîn'deki Ordugâhlarında Muâviye İle Diyalog İçin Heyet Göndermesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Ali ve Muâviye karargâhlarında iki gün beklediler. Hiçbiri diğerine bir haber göndermiyordu. Sonunda Ali, Saîd b. Kays el-Hemdânî, Neccâr oğullarından Beşîr b. Amr b. Mihsan Ebû Amre el-Ensârî, Temîm oğullarından Şebes b. Rib'î er-Riyâhî, Adî b. Hâtim et-Tâî, Yezîd b. Kays ve Ziyâd b. Hasafe'yi yanına çağırdı ve onlara “Şu adama gidin ve onu Allah'a, O'nun kitabına, cemaate ve itaate davet edin!” dedi. Onlar da denileni yaptılar. Muâviye

⁴⁷⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 379; Ebû Hanîfe Dîneverî, *el-Ahbarü't-tıvâl*, 166; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 181.

⁴⁷⁶ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id* I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, IX, 49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, III, 164; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 626.

⁴⁷⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 165; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 166; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Tezkiretü havâşş*, 466; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, IX, 49.

⁴⁷⁸ İbn Hacer, *el-İşâbe fi temyîzi's-şahâbe*, III, 70.

“Ben de arkadaşınızı, yanında tuttuğu katilleri öldürmem için tarafıma teslim etmeye, sonrasında da şûrâ yoluyla halife belirlenene dek hilâfetten çekilmeye davet ediyorum.” diye karşılık verdi.⁴⁷⁹

Rivayetin değerlendirilmesi

Tarihî kaynaklarda bu olayla ilgili bazı rivayetler şu şekildedir:

Birinci rivayet: Nasr b. Müzâhim uzun bir rivayet içinde Amr b. Âs'ın Muâviye ile olan konuşmasını, Ubeydullah b. Ömer'in Hz. Ali ile olan kıssasını, daha sonra Ebû Mihnef'in naklettiklerini daha detaylı olarak zikretmektedir. Bu rivayete göre Hz. Ali ve Muâviye iki gün boyunca birbirlerine haber göndermeden beklemişlerdir. Daha sonra Hz. Ali Beşîr b. Amr b. Mihsan el-Ensârî, Saîd b. Kays ve Şebes b. Rib'î'yi çağırarak onlara “Şu adama gidin ve onu Allah'a, O'nun kitabına, cemaate ve Allah'ın emrine itaate davet edin!” dedi. Şebes “Sana biat ederse ona vereceğin bir yetki ve yanında eseri olacak bir makam vermeyelim mi?” dedi. Hz. Ali “Şimdi ona gidin ve onunla bir araya gelin. Ona delilini sorun ve görüşünü öğrenin.” dedi. Onlar da rebûlâhir ayında yanına gittiler. Ebû Amra Muâviye'ye Allah'ı ve cemaate bağlı kalmayı hatırlattı. Muâviye onun sözünü keserek “Arkadaşıma da nasihat etseydin ya!” dedi. Ebû Amra da “SübhaneAllah! Benim arkadaşım senin gibi değildir.” dedi ve Ali b. Ebî Tâlib'i övdü. Daha sonra Muâviye'yi bir kez daha takvaya ve Hz. Ali'ye icabet etmeye çağırdı. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: “Osman'ın kanı mı dökülsün? Hayır, Rahman'a yemin ederim ki bunu asla yapmayacağım.” Bunun üzerine Saîd konuşmak istedi. Ancak Şebes onu susturdu ve şöyle dedi: “Senin Osman'ın kanını kendi isteğin için kullandığını ve insanların en aşağı olanlarının bu hususta sana tabi olduğunu biliyoruz. Ayrıca zamanında ona yardım etmediğini biliyoruz. Şimdi mi onun intikamını almak istiyorsun? Vallahi istediğine kavuşamayacaksın.” Şebes daha sonra “Vallahi, umduğunu elde edemezsen, Arapların en şerlisi olursun. Eğer dilediğin şeye kavuşursan, ateşi hak etmedikçe onu elde edemezsin. Bu yüzden ey Muâviye! Allah'tan kork ve üzerinde bulunduğun şeyi bırak. İşin ehli olanla çekişme.” dedi. Muâviye Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: “Senin sefahetinin ve yumuşak huyluluğunun azlığını gördüğüm ilk husus, kavminin efendisi olan bu şerefli ve asil

⁴⁷⁹ Belâzürî, Ensâbü'l-eşrâf, II, 301. Rivayetin isnadından sadece Ebû Mihnef ve Avâne b. Hakem yer almaktadır. Bu da senedin münkatı' olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak râvileri de zayıftır.

kişinin sözünü kesmen oldu. Sonra onu bilmediğin konularda ayıpladın. Ey kaba ve kuru Bedevi! Anlattığın ve söylediğin her şeyde yalan söyledin ve çarpıttın. Yanımdan gidin. Artık sizinle benim aramda kılıçtan başka bir şey yoktur.” Topluluk sinirlendi ve dışarı çıktı. Şebes “Bizi kılıçla korkutuyorsun? Allah'a yemin olsun ki biz onu sana çabuk getiririz.” diyordu. Bu şekilde Hz. Ali'nin yanına gelerek Muâviye'nin söylediklerini ona aktardılar.⁴⁸⁰

İkinci ve üçüncü rivayet: Taberî'de geçen Ebû Mihnef rivayeti ile İbn Ebi'l-Hadîd'in Nasr b. Müzâhim'e nispet ettiği ve Ebû Mihnef'in rivayetine yakın olan rivayeti şu şekildedir: “Ali ile Muâviye, Sıffin günü ayrılınca sulh ümidiyle elçiler aralarına girdiler. Ali, Muâviye'ye Adî b. Hâtim, Yezîd b. Kays el-Erhabî, Şebes b. Rib'î er-Riyâhî ve Ziyâd b. Hasafe'yi Muâviye'ye gönderdi. Yanına varınca Adî, Allah'a hamdettikten sonra şöyle dedi: “Allah'ın sözümüzü ve ümmetimi birleştireceği, kan dökülmesinin önüne geçeceği, yolları emniyete alacağı ve aralarını uzlaştıracığı bir iş için yanına geldik. Amcanın oğlu müslümanların efendisi, en faziletlisi ve İslam'da en güzel eser bırakan kişidir. İnsanlar onun etrafında toplandılar. Allah onları gördükleri şeyle hidayete erdirdi. Senden ve seninle beraber olanlardan başkası kalmadı. Ey Muâviye! O yüzden bırak ki Allah sana ve arkadaşlarına Cemel günü gibi bir gün vermesin.” Muâviye ise “Sen ıslah etmek için değil, tehdit etmek için gelmiş gibisin. Heyhât ey Adî! Vallahi ben Harb'ın (savaşın) oğluyum, savaştan korkmam ve geri durmam.” dedi. Bu şekilde heyet ile Muâviye arasındaki konuşma ve şiddetli tartışmalar uzayıp gitmektedir.⁴⁸¹

Bu rivayet Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Ferec el-Cevzî ve İbn Haldûn gibi kaynaklar tarafından senedsiz olarak nakledilmiştir.⁴⁸²

Ebû Mihnef'in rivayetine benzer rivayetlere bakıldığında, bunlar ile diğer rivayetler arasında bazı farklılıkların olduğu görülecektir.

Birinci fark: Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Ali'nin Muâviye'ye gönderdiği heyetten ona gidin ve onu Allah'a, O'nun kitabına, cemaate ve itaate davet etmelerini

⁴⁸⁰ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffin*, 188-186.

⁴⁸¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 79-80; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, IV, 20.

⁴⁸² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 79-80; Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffin*, 186; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, IV, 20-24; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd Dîneverî, *el-Ahâbârü't-tıvâl*, 169-171; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 168-169; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 103-104; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 627.

istemiştir. Bunun üzerine Muâviye “Ben de arkadaşınızı, yanında tuttuğu katilleri öldürmem için tarafıma teslim etmeye, sonrasında da şûrâ yoluyla halife belirlenene dek hilâfetten çekilmeye davet ediyorum.” diye karşılık vermiştir.

Ebû Mihnef’in rivayetine benzer rivayetlerde Hz. Ali’nin heyeti ile Muâviye arasındaki bu diyalog yer alsa da benzer rivayetlerdeki diyalog daha uzun olup tartışma ve birbirlerine yönelik saldırılar içermektedir. Bu durum Ebû Mihnef’in rivayetinde yoktur. Ebû Mihnef’in *Ensâbü’l-eşrâf*’taki rivayeti, bu bölümde zikredilen diğer rivayetlerden daha nezihdir.

İkinci fark: Kaynaklar, bu diyalogun iki ordunun Sıffîn’de bulunduğu sırada gerçekleştiği ve Sıffîn savaşı olarak anılacak olan büyük savaşın başlamasından önce olduğu konusunda hemfikirdir. Aynı şekilde Muâviye ile heyet bu diyalog ile bir çözüme ulaşamamıştır.⁴⁸³

Üçüncü fark: Ebû Mihnef’in rivayetine göre Hz. Ali ile Muaviye arasındaki yazışmaların kesilmesi, Hz. Ali’nin Muâviye’ye bir heyet göndermesinden iki gün öncedir. Nasr b. Müzâhim, İbn Haldûn ve Ebü’l-Ferec el-Cevzî de aynı görüştedir.⁴⁸⁴

Dördüncü fark: Zikrettiğimi kaynaklar ve rivayetler Ebû Mihnef’in rivayetinde zikredilen Hz. Ali’nin Muâviye’ye gönderdiği kişilerin tamamını zikretmemektedir. Bu rivayetler sadece bazı isimleri ortak olarak nakletmiştir.⁴⁸⁵

Beşinci fark: Ebû Mihnef’in rivayetine göre Hz. Ali’nin Muâviye’ye gönderdiği heyetin içinde yer alan Şebes’in tam adı Ganîm oğullarından Şebes b. Rib’î er-Rebâhî’dir. *Ensâbü’l-eşrâf*’ın muhakkiklerine göre isimde bir yanlışlık vardır. Doğrusu onun -Nasr b. Müzâhim’in de belirttiği gibi- Temîm oğullarından olmasıdır. İbn Sa’d da onun tercümesinde onun Temîm oğullarından olduğunu belirtmiştir. İbnü’l-Esîr ve İbn Haldûn da aynı görüştedir.⁴⁸⁶

Dikkat edilmesi gereken bir husus da çeşitli kaynaklarda Ebû Mihnef’in rivayetine benzer şekilde Hz. Ali’nin Muâviye’den kendisine biat etmesini istediği, buna karşılık

⁴⁸³ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak’ati Şıffîn*, 190

⁴⁸⁴ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak’ati Şıffîn*, 186; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi’l-mülûk ve’l-ümem*, V, 103 -104; İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, II, 627.

⁴⁸⁵ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 79-80; Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak’ati Şıffîn*, 186; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târîh*, III, 168 -169; İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, II, 627; Dîneverî, *el-Aḥbârü’l-ṭ-ṭivâl*, 169-171.

⁴⁸⁶ İbn Sa’d, *eṭ-Tabakâtü’l-kübrâ*, V, 26.

Muâviye'nin de Hz. Osman'ın katillerini teslim etmesini istediği geçmektedir. Ancak bu rivayetler, heyette yer alan kişilerin isimleri ve heyeti kimin gönderdiği gibi hususlarda Ebû Mihnef'in rivayetinden farklıdır. Örneğin Ebû Mihnef'in Taberî'de geçen rivayetine göre Muâviye, Hz. Ali'ye bir heyet göndererek Hz. Osman'ın katillerini öldürülmeleri için teslim etmesini ve halifenin şura ile seçilmesini istemiştir. Bu husus, Ebû Mihnef'in *Ensâbü'l-Eşrâf*'taki rivayetinde Muâviye'nin verdiği cevapla aynıdır. Bununla birlikte aralarında bir fark vardır. Bu rivayet, heyeti gönderenin Muâviye olduğunu ve Hz. Ali'den bazı şeyler talep ettiğini söylemektedir. Ebû Mihnef'in *Ensâbü'l-Eşrâf*'taki rivayetine göre ise Muâviye'ye heyeti gönderen, Hz. Ali'dir. Kanaatimizce bu diyalog ve oturumlar, Ebû Mihnef ve onunla aynı fikirde olan diğer râvilerin anlattıklarından farklıdır. Bununla birlikte, tüm bu talepler hem Hz. Ali hem de Muâviye'den gelmiştir. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî de buna yakın bir rivayet nakletmiştir.

487

Ebû Mihnef gibi râvilerin zabt ve adalet hususunda zayıflığı, bazı rivayetlere göre Hz. Ali ile Muâviye arasında uzayan ve üç ayı bulan yazışmalar, bu dönemde birçok mektup ve heyetin gelmesi göz önüne alındığında bir kısım rivayetlerin bazı eklemeler içerdiği görülecektir. Bu da rivayetler arasında diyalogun tonu ve şiddeti gibi bazı farklılıklara yol açmaktadır. Kanaatimizce tarihi kaynaklardaki bu diyaloglar ve mektuplar birbirleriyle karışmıştır. Bu nedenle rivayetler arasında bu tür farklılıklar meydana gelmiştir. Ancak çoğu rivayette hem Hz. Ali'nin hem de Muâviye'nin itaat ve biat etmeye çağrı ile Hz. Osman'ın katillerinin teslim edilmesi ve halifenin şura ile seçilmesi gibi bazı taleplerde bulunduğu görülmektedir. İrfan Aycan'a göre "Sıffin'de ... her iki tarafın elçileri karşılıklı olarak birbirlerine gidip geliyorlardı. Hz. Ali, Muaviye'yi elçileri vasıtasıyla biate davet ediyordu. Muaviye ise, Suriyeliler arasında bir parola haline getirdiği, "Hz. Osman'ın katillerinin kendilerine teslim edilmedikçe kendilerinin de biat etmeyeceğini" söylüyordu.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 80; Dîneverî, *el-Aḥbârü't-tıvâl*, 170

⁴⁸⁸ İrfan Aycan, Saltanan Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan, 115.

3.1.4. Ubeydullah b. Ömer'in Cenazesinin Ailesine Teslim Edilmesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: “Ubeydullah b. Ömer, Sıffîn'de öldürülünce, eşleri Muâviye'ye gelerek naaşı için konuştular. Muâviye'nin emriyle, cenazesinin alınması karşılığında Rebî'a kabilesine on bin dirhem verildi. Rebî'alılar Ali'den bu mal üzerinde tasarrufta bulunmasını istediler. Ali, “Hayır, o parayı Hânî b. Kabîsa'nın kızına verin!” dedi. Onlar da öyle yaptılar.⁴⁸⁹

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayetin metnine göre Ubeydullah b. Ömer'in naaşı Sıffîn Savaşı'nda şehit edilmesinin ardından eşleri tarafından teslim alınmıştır. Diğer tarihî kaynaklar da buna değinmektedir. İbn Sa'd'ın Vâkıdî'den naklettiğine göre Muâviye, Ubeydullah'ın karısına “Kavmine gidip onlarla Ubeydullah'ın cesedi hakkında konuşsan.” dedi. O da yanında kendisine koruyacak kişilerle birlikte kavmine gitti. Yanlarına varınca kendini onlara nispet etti. “Seni tanıdık. Hoşgeldin. Neye ihtiyacın var?” dediler. Kadın “İzin verin, bu öldürdüğünüz cesedi götüreyim.” dedi. Bunun üzerine Bekir b. Vâil kabilesinden gençler hemen onu bir katıra bindirip bağladılar. Kadın Muâviye'nin karargahına geldi.⁴⁹⁰

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Muâviye, naaşın kendilerine teslim edilmesi için Rebâa kabilesine on bin dirhem vermiştir. Hz. Ali ise bunu kabul etmemiş ve naaşı Ubeydullah'ın eşi Bahriyye bint Hânî'ye bedelsiz olarak vermiştir. Ancak bu rivayete Mes'ûdî dışındaki kaynaklarda rastlayamadık. Mes'ûdî de bunu daha çirkin tabirlerle zikretmiştir.

Mes'ûdî'nin naklettiği rivayete göre Ubeydullah'ın eşleri, naaşı hakkında Muâviye ile konuştular. Muâviye Rebîa kabilesine gelmelerini ve naaşı için on bin dirhem vermelerini emretti. Onlar da bunu yaptılar. Rebîa kabilesi durumu Hz. Ali'ye danıştı. Rivayetin iddiasına göre Hz. Ali “Onun cesedi, köpek leşi gibidir. Satılması da

⁴⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 326. Rivayet, Ebû Mihnef'ten münkatı' olarak nakledilmiştir. Senesinde sadece Ebû Mihnef yer almaktadır.

⁴⁹⁰ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 13; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 325-326; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXXVIII, 71, LXIX, 71; İbn Abdülberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, III, 1011; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâba*, III, 522; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, V, 236; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 295.

caiz değildir. Ama ben onlara vereceğimi söyledim. Cenazesini eşi Hânî bint Kabîse eş-Şeybânî'nin kızına verin.” dedi. Onlar da Ubeydullah'ın eşlerine şöyle dediler: “İsterseniz onu bir katırın kuyruğuna bağlayıp Muaviye'nin karargahına girene kadar dövelim.” Eşleri bağırıp “Bu, bize daha zordur.” dediler. Durumu Muâviye'ye anlattıklarında, onlara şöyle dedi: “eş-Şeybâniyye'yi gidin ve cesedi hakkında onlarla konuşmasını isteyin.” onlar da konuştular. O da kavminin yanına geldi ve onlara şöyle dedi: “Ben Hânî bint Kabîse eş-Şeybânî'nin kızıyım. Bu da benim zalim kocam. Başına gelenlerden dolayı onu uyardım. Onun cesedini bana verin.” Kavmi cesedi getirip ona verdi. O da onlara ipek bir kumaş parçası içinde parayı verdi. Bunun üzerine onlar parayı kumaşın içine ona geri verdiler. O da cesedi götürdü. Ubeydullah'ın bacağı, bir çadırın ipine bağlanmıştı.⁴⁹¹

⁴⁹¹ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I, 328.

3.2. HÂRİCÎLER

3.2.1. Hakem Olayının Tarihi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: “Antlaşma Safer ayının cuma gününde yapıldı. İki hakemin bir araya gelmeleri için sekiz ay sonra Ramazan ayına kadar süre verildi. Sonra insanlar ölümlerini defnettiler. Ali ve Muâviye ellerindeki esirleri serbest bıraktılar. Antlaşmadan iki gün sonra da yola çıktılar. Ali, geri dönüş için geldikleri yoldan gitmeye başladı. Nihayet Hît ve Sandevdâ'ya geldi. Hicretin 37. yılı Rebûlevvel ayında Kûfe'ye ulaştı.”⁴⁹²

Rivayetin değerlendirilmesi

Sandûd (صندودا) adı Ebû Mihnef'in rivayetinde geçmektedir. Ancak Taberî ve Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî bu ismi Sandevdâ (صندوداء) olarak kaydetmiştir.⁴⁹³

Hakem olayı iki aşamada gerçekleşti. Ali b. Ebî Tâlib ile Muâviye b. Ebû Süfyân Sıffîn Savaşı'nı durdurduktan sonra bir araya gelip bazı maddelerden oluşan bir antlaşma imzaladılar. Ancak Müslümanlar için halife seçimi gibi ihtilaflı bazı meseleleri başka bir tarihe ertelediler. Bu ise antlaşmanın ikinci aşamasını oluşturmaktadır.

Birinci aşamada iki taraf arasında Sıffîn'de yapılan antlaşmanın yazıldığı zamanla ilgili farklı görüşler ve rivayetler bulunmaktadır.

Birinci görüşe göre Ali b. Ebî Tâlib ve Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki antlaşma H. 37'nin Safer ayında bir cuma günü yapıldı. Bu görüş Ebû Mihnef'in rivayetine dayanmaktadır. Taberî de Ebû Mihnef'in aynı rivayetini naklederek antlaşmanın Safer ayında yapıldığını belirtmektedir.⁴⁹⁴

Ancak gün ve yıldan bahsetmemektedir. Bununla birlikte ikinci rivayet, Ebû Mihnef'in *Ensâbü'l-eşrâf* takî rivayetiyle aynı şeyi kastediyor görünmektedir. Ancak bu iki rivayet de bize antlaşmanın ne kadar ertelendiğini açıklamamaktadır.

⁴⁹² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 337. Rivayet Belâzürî tarafından Ebû Mihnef tarikiyle senedsiz olarak nakledilmiştir. Bu nedenle rivayette inkıta' vardır. Belâzürî, senedin sadece son râvisini zikretmektedir. Ebû Mihnef rivayetlerinin çoğu bu şekildedir.

⁴⁹³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 107-701; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 123.

⁴⁹⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 106-107.

İkinci görüş, birinci görüşe benzemekle birlikte anlaşmanın ertelendiği ayı ve günü belirtmektedir. Ebû Amr b. Alâ'nın naklettiğine göre Ali ile Muâviye arasındaki antlaşma, hicretin 37. yılı Safer ayının bitmesine 11 gece kala cuma günü yazıldı.⁴⁹⁵

Üçüncü görüş Halife b. Hayyât'ın görüşü olup anlaşmanın Safer ayının onuncu gecesi olan cumartesi gecesi yapıldığını belirtmektedir.

Bu rivayete göre bu tarihte Ali adına Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Muâviye adına Amr b. el-Âs bir araya gelmiştir.⁴⁹⁶ Ancak rivayet yılı belirtmemektedir.

Dördüncü bir görüşe antlaşma H. 37 yılının Safer ayının on altı veya on yedinci gecesi cumartesi günü yapıldı. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî bu görüştedir.⁴⁹⁷ Nasr b. Müzâhim, Taberî, İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-fidâ ve İbn Kesîr çok sayıda tarihçi de bu görüşü nakletmiştir.⁴⁹⁸

Beşinci görüş diğer bütün görüşlerden farklı olarak anlaşmanın Muharrem ayında olduğunu belirtmektedir. Ayrıca anlaşmanın günü de farklıdır. Taberî'nin naklettiği bu görüşe göre Hz. Ali ile Muâviye arasındaki antlaşma H. 37 yılında Muharrem ayında meydana gelmiştir.⁴⁹⁹

İkinci aşama: Ali b. Ebî Tâlib ve Muâviye b. Ebû Süfyan'ın elçileri arasındaki anlaşmanın ikinci aşaması antlaşma maddelerinin onaylanması üzerineydi. Bu maddeler ilk aşamada yazılmış ancak başka bir zamana ertelenmişti. Rivayetler bu hususta ihtilaf halindedir.

Birinci görüşe göre ikinci toplantı Sıffin'deki ilk toplantıdan sekiz ay sonrasına yani H. 37 yılının ramazan ayına ertelenmiştir. Bu Ebû Mihnef'in rivayetidir. *Ensâbü'l-eşraf*, Taberî ve İbn Asâkir'de geçen bazı rivayetler de bunu desteklemektedir. Ayrıca

⁴⁹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 337-338.

⁴⁹⁶ Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, 191-192.

⁴⁹⁷ Dîneverî, *el-Ahbarü't-tıvâl*, 195-196.

⁴⁹⁸ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffin*, 504-511; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 335; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 103; Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî, *el-Muhtaşar fî târihi'l-beşer* I-IV, el-Matba'atü'l-Hüseyniyyetü'l-Mısıriyye, I, 178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, III, 195; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 307.

⁴⁹⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 79.

İbn Tâhir el-Makdisî, İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Fidâ', Zehebî, Ebü'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Verdî, Yâfiî ve İbn Kesîr gibi çok sayıda tarihçi bunu nakletmektedir.⁵⁰⁰

Belâzürî bu konuda bir rivayet nakletmiştir. İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dimaşk*'ta Halîfe b. Hayyât'tan naklettiğine göre H. 37 yılının ramazan ayında Hz. Ali'nin hakemi Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Muâviye'nin hakemi Amr b. Âs Dûmetülcendel'de bir araya geldi. Bir rivayete göre Dûmetülcendel'in yakınlarındaki Ezruh'ta toplanmışlardır. Hz. Ali toplantıya gitmemiş, yerine İbn Abbas'ı göndermiştir. Muâviye ise toplantıya katılmıştır. İki hakem herhangi bir konuda uzlaşmadan ayrılmışlardır.⁵⁰¹ **İkinci görüşe göre** ise toplantı H. 38 yılının şaban ayına ertelenmiştir. Taberî Vâkıdî'nin bu görüşte olduğunu nakletmiştir.⁵⁰²

Üçüncü bir görüşe göre toplantı H. 38 yılının ramazan ayına ertelenmiştir. Mes'ûdî Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Amr b. Âs'ın H. 38'ın ramazan ayında Dûmetülcendel'de bir araya geldiğini belirtmiştir.⁵⁰³

Dördüncü bir görüşe hakemlerin toplantısı ramazan ayı sonrasına ertelenmiştir. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin *el-Ahbârü't-tıvâl*'de belirttiği üzere Sıffîn savaşı ile ilgili olarak Nasr b. Müzâhim'in naklettiği bir rivayet bunu belirtmektedir.

Nasr b. Müzâhim bunu Câbir'den rivayet etmiştir. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî de Zeyd b. Hasan'dan işittiğini belirterek Müslümanların olayı ramazan sonrasına ertelediğini, hakemlerin toplantıyı öne çekmek veya ramazan sonrasına ertelemek hususunda uygun gördükleri kararı alacaklarını söylemiştir.⁵⁰⁴

Bu görüşleri bir arada değerlendirdiğimizde toplantının H. 37 yılının ramazan ayında başlayıp bir sonraki yıla kadar uzadığını ve H. 38 yılının şaban ayında sona

⁵⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 335; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, 195-196; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 103, 105; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 221; Ebü'l-Kâsım Kemâluddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî, *Zübdetü'l-haleb min târihi Haleb*, nşr. Halil Mansûr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996, 21; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fî târihi'l-beşer*, I, 178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 195; Zehebî, *el-İber fî haberî men gâber*, I, 31; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 309; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 123; Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, nşr. Halil el-Mansûr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 86; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtaşar fî ahbâri'l-beşer*, I, 152; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 307.

⁵⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 335; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXIII, 67.

⁵⁰² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 113.

⁵⁰³ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, nşr. Abdullah İsmail es-Sâvî, Dâru's-Sâvî, Kahire, I, 256.

⁵⁰⁴ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Sıffîn*, 506; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, 195

erdiğini söylemek mümkündür. *Ensâbü'l-eşrâf*'ta zikredilen bir rivayet bu değerlendirmeyi teyit etmektedir.

Sâlih b. Keysân şöyle demiştir: “Taraflar antlaşma yapıp memleketlerine döndüler ve -Sıffîn’de savaştıkları- senenin geri kalanını oralarda geçirdiler. Nihayet hicretin 36 ya da 37. yılı Ramazan ayı gelince Abdullah b. Abbâs ve Amr b. Âs yola çıktılar, yanlarında askerleri arasından sevdikleri de bulunuyordu. İbn Abbâs, Ali’nin kadısıydı. -Ya da “Ali’nin vekiliydi.” demişti.- Sonunda Tedmür’e varıp bir ay boyunca orada kaldılar. Sürekli arkadaşlarına mektup yazıyor, arkadaşları da onlara mektup yazıyorlardı. Bu şekilde bir sonraki yıla girdiler. Akabinde Tedmür’den Dûmetülcendel’e geçtiler. Orada da bir ay kaldıktan sonra Dûmetülcendel’den Ezruh’a gittiler. Buradan arkadaşları ile arzu ettikleri diğer bazı kişilere yazdılar. ... Muâviye de döndü ve kendisine biat edilmedi. Hakemlerin ve insanların Ezruh’tan dağılmaları Şâban ayında vuku buldu.”⁵⁰⁵

Ebû Mihnef’in rivayetine göre insanlar daha sonra ölümlerini defnettiler. İbn Hibbân da mushafların kaldırılmasını zikrettikten sonra insanların birbirlerinin yanına gidip sulh yaptığını ve ölümlerini defnetmek için ayrıldıklarını belirtmiştir.⁵⁰⁶

Ukbe b. Alkame el-Yeşkerî şöyle demiştir: “Ali ile birlikte Sıffîn’e katıldım. Muâviye’nin ashabından on beş kişi getirildi. Bunlardan ölenleri yıkadı, kefenledi ve namazlarını kıldı.”⁵⁰⁷ Cümlenin bağlamından esir alınan kişiler arasında yaralı olduğu ve bunların yaralarından vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Bunlara ek olarak Taberî, Ebû'l-Arab et-Temîmî, İbn Asâkir, Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr orduların savaş bittikten sonra ölümlerini defnettiklerini zikretmektedir.⁵⁰⁸

Esirlerin serbest bırakılmasıyla ilgili olarak Ebû Mihnef Hz. Ali ve Muâviye’nin ellerindeki esirleri serbest bıraktığını zikretmektedir. Ebû Mihnef’in bu rivayetini teyit eden başka rivayetler de bulunmaktadır.

⁵⁰⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 343-345.

⁵⁰⁶ İbn Hibban, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-ḫulefâ*, II, 543.

⁵⁰⁷ İbn Asâkir, *Târîḫü medîneti Dimaşk*, I, 345.

⁵⁰⁸ Taberî, *Târîḫü'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 106-107; Ebû'l-Arab et-Temîmî, *Kitâbü'l-Miḥan*, 119; İbn Asâkir, *Târîḫü medîneti Dimaşk*, I, 345; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîḫi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 307.

Örneğin Saîd b. Mansûr, Begavî ve Hâzin'in naklettiğine göre Hz. Ali'ye bir esir getirildi. Ona "Esirken seni öldürmem. Ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım." dedi.⁵⁰⁹ Taberî, Beyhakî ve İbn Asakir'de geçen ve İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr'in naklettiği rivayetlere göre de Hz. Ali ve Muâviye Sıffîn'de esir aldıkları çok sayıda esiri serbest bırakmıştır.⁵¹⁰

Ebû Mihnef'e göre Hz. Ali Sıffîn'den ayrıldıktan sonra geldiği yoldan gitti. Nihayet Hît ve Sandevdâ'ya ulaştı. Ancak yine Ebû Mihnef'in Taberî'de geçen bir rivayetine göre Hz. Ali geldiği yoldan başka bir yol takip ederek Hît ve Sandevdâ'ya geldi.

Abdurrahman b. Cündüb'ün babasından naklettiğine göre o şöyle demiştir: "Sıffîn'den ayrıldıktan sonra geldiğimiz yoldan başka bir yola, Fırat nehrinin kenarındaki kara yoluna girdik. Daha sonra Hît ve Sandevdâ'ya ulaştık. Sa'd b. Harâm'ın oğullarından destekçiler Ali'yi karşılayıp misafirleri olmalarını teklif ettiler. O da onlara misafir oldu. Ertesi gün yola çıktık. Nihayet Nahîle'yi geçince Kûfe'nin evlerinin gördük."⁵¹¹

Ebû Mihnef ilk rivayetle Hz. Ali'nin Kûfe'den çıkışını, ikinci rivayetle Sıffîn'den çıkışını kastetmiş olabilir. Tarihçiler Ebû Mihnef'in Hz. Ali'nin Hît ve Sandevdâ yoluyla Kûfe'ye dönüşüne dair rivayetini nakletmişlerdir.⁵¹²

Ali b. Ebî Tâlib'in Sıffîn'den intikalinin zamanı ile ilgili olarak Ebû Mihnef onun olaydan iki gün sonra yola çıktığını söylemiştir. Bu da Hz. Ali ve Muâviye ile ordularının, tahkim olayından iki gün sonra -bizim tasnifimize göre- ikinci aşamada Sıffîn'den ayrıldıkları anlamına gelmektedir.

⁵⁰⁹ Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen* I-II, tahkik: Habîburrahmân el-A'zâmî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, II, 339.

⁵¹⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 104; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, II, 339; Ferrâ' Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed, *Me'âlimü't-tenzîl* I-V, tahkik: Abdurrezzak el-Mehdî, Dâru İhyâi- t-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999, IV, 260; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr* I-VII, tahkik: Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, VI, 283-284; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, I, 345; Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, tahkik: Muhammed Ali Şâhin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, IV, 180; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 307-308; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 189.

⁵¹¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 107, 114.

⁵¹² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 107-124; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 308; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Muntazam*, V, 123.

H. Ali'nin Sıffın'den hangi gün ayrıldığını belirten rivayetlere rastlamadık. Ancak rivayetler onun hakem olayından iki gün sonra ve hâricîlerin ona karşı çıkmasından önce Sıffın'den ayrıldığını göstermektedir. Hâkim ve İbn Ebû Şeybe'nin naklettiği rivayetler ise Hâricîlerin, H. Ali'nin Sıffın'den Kûfe'ye gitmesinden sonra ondan ayrıldıklarını belirtmektedir.⁵¹³

Ebû Mihnef H. Ali'nin Sıffın'den çıktıktan sonra H. 37 yılının rebûlevvel ayında Kûfe'ye vardığını belirtmektedir. Bu da Sıffın savaşı, ilk hakem olayı ve H. Ali'nin Hît ve Sandevdâ'dan geçerek Kûfe'ye varmasının H. 37 yılında gerçekleştiği anlamına gelmektedir.

Belâzürî Ebû Mihnef'in verdiği bilgiyi teyit eden bir rivayet daha nakletmektedir. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin naklettiğine göre H. Ali, rebûlevvel ayının bitmesine on gece kala, yani on dokuz veya yirmisinde Sıffın'den Kûfe'ye gelmiştir.⁵¹⁴

Bu rivayetler incelendiğinde dört farklı vaktin zikredildiği görülecektir. Zikredilen ilk vakit bizim tasnifimize göre birinci aşamada iki taraf arasındaki hakem olayı olup safer ayında gerçekleşmiştir. İkinci vakit ramazan ayı olup ikinci toplantının zamanıdır. Bu toplantı Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Amr b. Âs ve ordu fertlerinin gerçekleştirdiği toplantıdır. Üçüncü vakit Ali b. Ebî Tâlib'in hakem olayından iki gün sonra Sıffın'den ayrıldığı zamandır. Dördüncü vakit ise H. Ali'nin Kûfe'ye rebûlevvel ayında varmasıdır. Ebû Mihnef'in rivayetine göre bu olayların hepsi H. 37 yılında gerçekleşmiştir.

3.2.2. Hâricîlerin Ali b. Ebî Tâlib'in Ordusundan Ayrılmaları

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: İnsanlar (Ali'nin taraftarları), dost ve ahabap oldukları halde Sıffın Savaşı'na katıldılar. Fakat birbirlerine kamçı vuracak derecede düşmanlaşmış ve kızgın bir halde geri döndüler. Hâricîler şöyle diyorlardı: “Allah'ın emrine muhalefet ettiniz, O'nun kitabı hakkında hakem tayin ettiniz ve cemaatten ayrıldınız.” Diğerleri ise “İmamımızdan ve cemaatimizden

⁵¹³ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥihayn*, III, 157; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 733.

⁵¹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 345-346.

ayrıldınız!” diyorlardı. İnsanların birbirlerine kızmaları ve ihtilafları Ali’yi kederlendirdi. Bunun üzerine şu şiiri okudu:

لقد عثرت عثرة لا أعتذر... سوف أكيس بعدها واستمر... وأجمع الأمر الشتيت المنتشر

Öyle bir kaydı ki ayağım, özür dahi beyan edemiyorum

Bundan sonra daha akıllı davranıp devam edeceğim

Ve dağılıp gitmiş şu işi toparlayacağım diye.

Ali, Rebûlevvel ayında Kûfe’ye geldi. Hâricîler onunla birlikte gelmediler ve Harûrâ denilen yere gidip oraya yerleştiler. On iki bin kişiydiler. Tellalları şöyle nidâ etti: “Savaşın emîri Şebes b. Rib’î’dir. Namazın imamı Abdullah b. Kevvâ el-Yeşkürî’dir. Hilâfet şûrâdan sonra belli olacaktır. Biat ise emr-i bi’l-marûf ve nehy-i ani’l-münker konusunda Allah’adır.” Bu fırkaya - Harûrâ’ya yerleştikleri için- “Harûriyye” denilmiştir. Ali’ye itaat eden askerler ise Nuhayle’de bulunuyorlardı. Şebes, Harûriyye fırkasına meyletmişti. Sonra oradan döndü ve Ali’nin yanına geldi.⁵¹⁵

Rivayetin değerlendirilmesi

Ebû Mihnef’in rivayeti Sıffîn’e giderken Hz. Ali’nin ordusu içinde bir uyum ve sevgi, dönerken de nefret ve huzursuzluk olduğunu belirtmektedir.

Bu bilgi sadece Taberî’de geçmektedir. Taberî de bunu Ebû Mihnef’ten nakletmektedir. Bu rivayete göre Hz. Ali’nin taraftarları, dost ve ahabap olarak Sıffîn’e gittiler. Sıffîn’deki karargâhlarında iken hakem olayı patlak verdi. Birbirlerine kamçı vuracak derecede kızgın ve birbirlerine küfreden bir halde geri döndüler.⁵¹⁶ Ayrıca Ya’kûbî ve İbn Miskeveyh de senedsiz olarak bu rivayeti nakletmiştir.⁵¹⁷

Ebû Mihnef’in rivayeti Hâricîlerin hakem olayını protesto edip “Allah’ın emrine muhalefet ettiniz, O’nun kitabı hakkında hakem tayin ettiniz ve cemaatten ayrıldınız.” dediklerini nakletmektedir. Hz. Ali’nin yanında kalan diğerleri ise “İmamımızdan ve cemaatimizden ayrıldınız!” diyorlardı. Bu de bilgi sadece Taberî’de geçmektedir. Taberî

⁵¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 342. Belâzürî, rivayetin senedinde sadece Ebû Mihnef’i zikretmiştir. Bununla birlikte “Ebû Mihnef isnadında dedi ki” demiştir. Belâzürî’nin zikrettiği Ebû Mihnef’in sekiz isnadı vardır. Hangisini kast ettiği belli değildir. Ayrıca Ebû Mihnef’in bütün rivayetleri metrûktur.

⁵¹⁶ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 108.

⁵¹⁷ Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 183; İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem ve te’âkıbü’l-himem*, I, 554.

de bunu Ebû Mihnef'ten nakletmektedir. Bu rivayete göre Hâricîler “Ey Allah’ın düşmanları! Allah’ın emrine muhalefet ettiniz ve hakem tayin ettiniz.” derken, diğerleri “İmamımızdan ve cemaatimizden ayrıldınız!” diyorlardı.⁵¹⁸ İbn Miskeveyh rivayeti senedsiz olarak nakletmiştir.⁵¹⁹

Ebû Mihnef’in Hz. Ali’nin ordusunda meydana gelen ayrılık fitnesine karşı sabretmekle birlikte çok üzüldüğünü belirterek mezkûr şiiri okuduğunu nakletmiştir.

Kaynaklar bu şiirin aslı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Her bir kaynak farklı bir görüş zikretmektedir. Birinci görüşe göre Hz. Ali bu şiiri Sıffîn’den dönerken ordusu içinde ayrılıkların meydana gelmesinden sonra okumuştur. Bu, Ebû Mihnef’in rivayetidir.

İkinci görüş olarak Seyf b. Ömer bu şiirle ilgili iki rivayet nakletmiştir. İbnü’l-Esîr ve İbn Kesîr de bu rivayeti zikretmiştir. Bu iki rivayete göre Hz. Ali’ye biat edildiğinde kalkıp bir hutbe okumuştur. Hutbeyi bitirdiğinde henüz minberdeyken veya evine dönerken Mısırlılar ona Sebeiiye ona şöyle demiştir:

خذها إليك واحذرا أبا حسن ... إنا نمر الأمر إمرار الرسن

Ey Ebü’l-Hasan! Onu al ve dikkatli ol.

Biz işi dizgin tutar gibi tutarız.

Hz. Ali onlara şu cevabı vermiştir:

إني عجزت عجزاً ما أعتذر ... سوف أكيس بعدها واستمر

Öyle bir aciz kaldım ki özür dahi beyan edemiyorum

Bundan sonra daha akıllı davranıp devam edeceğim.”⁵²⁰

Üçüncü görüşe göre Hz. Ali bu şiiri Sıffîn’de hakem olayını görüp buna razı olmayınca söylemiştir. İbn Asâkir’in Süfyân b. Uyeyne’den şöyle nakletmiştir:

⁵¹⁸ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 108.

⁵¹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem ve te’âkıbü’l-himem*, I, 554.

⁵²⁰ Seyf b. Ömer el-Esedî et-Temîmî, *el-Fitne ve vaq’atü’l-Cemel*, (7. baskı), tahkik: Ahmed Râtib Armûş, Dâru’n-Nefâis, 1993, 96 -97; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 701-702; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VII, 254; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, III, 85.

“Ashabımızdan birden fazla kişiden Ali b. Ebî Tâlib’in iki hakemin hakemliğini görünce “عجزة عجزت إليّ” şiirini okuduğunu işittim.”⁵²¹

Dördüncü görüşe göre Hz. Ali bu şiiri vefatı sırasında söylemiştir. Câhız’a göre Hz. Ali vefatı sırasında

إني عثرت عشرة

Öyle bir kaydı ki ayağım ...” demiştir.⁵²²

Beşinci görüş olarak İbn Abdürabbih *el-İkdü'l-ferîd* adlı eserinde bu şiirle ilgili iki yerde iki farklı kıssa nakletmiştir. Ancak ikincisini zikrederken birincisini unutmuş gibidir.

Birinci kıssa şöyledir: İbn Abbas şöyle nakletti: Ali b. Ebî Tâlib Cemel vakası bitince iki tuğla istedi ve onların üstüne çıktı. Allah’a hamd ve sena ettikten sonra “İbn Abbas nerede?” diye sordu. Ben çağrılınca bana “Bu kadına emret, oturması emredilen evine dönsün.” dedi. Ali b. Ebî Tâlib iki hakemden sonra şu şiiri okudu:

زللت فيكم زلة فأعتذر

Size karşı hata ettim, özür beyan ediyorum.”⁵²³

Hz. Ali’nin İbn Abbas ile olan bu kıssasını bu şekliyle hiçbir kaynaktan bulamadık.

İbn Abdürabbih’in bu şiirle ilgili ikinci kıssası ise şu şekildedir: “Ali b. Ebî Tâlib iki hakeme dönerek şöyle dedi: Biz sizi Allah’ın kitabı ile hakem yaptık. Bu yüzden Kur’an’ın ihya ettiğini ihya edin, öldürdüğünü öldürün.” Amr b. Âs Ebû Mûsâ’ya karşı hile yapınca insanlar Ali’ye karşı huzursuzlandılar ve ihtilafa düştüler. Hâricîler çıkıp “Lâ hukme illâ lillâh” (Allah’tan başkasına hüküm yoktur.” demeye başladılar. Bunun üzerine Ali bu beyitleri okudu.⁵²⁴ İbn Abdürabbih’in bu rivayeti Ebû Mihnef’in rivayeti ile uyumludur.

⁵²¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLII, 474-475.

⁵²² Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *er-Resâ’ilü'l-siyâsiyye*, Dâru Hilal, Beyrut, 340.

⁵²³ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, IV, 170.

⁵²⁴ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, V, 97.

Altıncı görüş olarak İbn Ebi'l-Hadîd'in naklettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib insanlara namaz kıldırıldı. Ayrıldığında bu şiiri okudu. Ona “Ey müminlerin emiri! Neyin var?” diye soruldu. O da şöyle dedi: “Ben Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a görevlendirdim. Bana bir mektup yazarak benim sünneti bilmediğini söyledi. Ben de ona içinde edep ve sünnetin olduğu bir mektup yazdım. O öldürüldü ve mektubu alındı.”⁵²⁵

Yedinci görüş olarak İbn Kuteybe Hz. Ali'nin bazı konu ve fetvalar ile ilgili olarak İbn Abbas ve Zeyd b. Sâbit gibi âlim sahabiler ile arasındaki ihtilafı zikrettikten sonra onun hakem olayında “عثره عثر إني” Öyle bir kaydı ki ayağım ...” dediğini nakletmiştir. Ona göre bu cümlelerin bağlamına bakmak gerekmektedir. Çünkü bu cümle, Sıffîn'deki hakem olayından çok, karı koca arasındaki hakem işine benzemektedir.⁵²⁶

Sekizinci görüş Ebû'l-Ferec Muâfâ en-Nehrevânî'nin görüşü olup ona göre Rasûlullah'ın (s.a.v.) sıkıntı ve dara düşenlerle ilgili bir hadisini şerh ederken bu şiiri şahit olarak kullanmış ve “Bazı rabbânî âlimler ve Allah'ın dünyada ve dinde rüşde erdirdiği kişiler ‘عثره عثر إني’ Öyle bir kaydı ki ayağım ...’ demişlerdir.” ifadelerini kullanmıştır. Buna göre o bu şiiri Hz. Ali'ye isnat etmemiş, bilakis insanlar arasında meşhur olan kibar-ı kelâm nevinden saymıştır.⁵²⁷

Bu şiire bakıldığında bazı kelimelerinin kaynaktan kaynağa farklı olmasına rağmen aynı anlamda olduğu görülecektir. Çoğu kaynağa göre bu şiiri Hz. Ali söylemiştir. Ancak hangi olay bağlamında söylediği hususunda ihtilaf vardır.

Ebû Mihnef daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Ali'nin rebûlevvel ayında Kûfe'ye döndüğünü nakletmiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan grubun onunla Kûfe'ye dönmediğini, onun yerine Harûrâ denilen bir mevkiye gittiklerini ve bu nedenle Hâricîlerin Harûrîler olarak adlandırıldığını belirtmiştir.

Ahmed b. Hanbel ise Ebû'l-vadî Abbâd'ın kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: “Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte Kûfe'ye gitmeye niyetlenmiştik. İki -veya üç gecelik-mesafeye varınca çok sayıda insan bizden ayrıldı. Bunu Ali'ye aktarınca “Onların

⁵²⁵ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, VI, 73.

⁵²⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, (2. Baskı), el-Mektebü'l-İslamî, 1999, 235-236.

⁵²⁷ Ebû'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyâ b. Yahyâ el-Cerîrî en-Nehrevânî, *el-Celîsü's-şâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâşihu's-şâfi*, tahkik: Abdülkerim Sami el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, 244-245.

durumu sizi korkutmasın. Çünkü onlar geri döneceklerdir.” dedi. Ahmed b. Hanbel daha sonra bütün hadisi nakletmiştir.⁵²⁸

Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i, Hâkim’in *el-Müstedrek*’i ve Taberî’nin tarihi gibi tarihî kaynaklar Hz. Ali’nin ordusundan ayrılan Hâricîlerin ordudan ayrıldıktan sonra Harûrâ denilen bir mevkiye gittiklerini belirtmektedir. Aynı şekilde Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, İbn Hibbân, İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Fidâ’, İbnü’l-Verdî, İbn Kesîr, İbn Hacer ve Bedreddin el-Aynî bunu nakletmişlerdir.⁵²⁹

Hâricîlere kurrâ adının verilmesi, Hz. Ali’ye hakem olayında karşı çıktıkları zaman konuşan bir grubun içlerinde bulunmasından dolayıdır. Ancak bu, bütün Hâricîlerin kurrâ olduğu anlamına gelmemektedir. Onların içinde kurrâların dışında başkaları da vardı. Binlerce kişiden oluşan bir orduda yer alan herkesin veya çoğunun özellikle de o zamanda kurrâ olması beklenemez. Kurrâlar, Hâricîlerin sözcüleri, bayrak taşıyıcıları ve reisleri olmalıdır.

Ebû Mihnef Hz. Ali’nin Hâricîlerin ayrılmasından sonra ve Kûfe’ye varmadan önce ordusundan geri kalanlarla Nahîle denilen bir yerde konakladığını belirtmektedir. Bu husus, sadece Ebû Mihnef’in rivayetinde yer almaktadır. Taberî Ebû Mihnef’in başka bir rivayetini aktarmıştır. Bu rivayet Nahîle’de konaklamalarıyla ilgili kısmı daha detaylı anlatmaktadır.⁵³⁰

Ebû Mihnef şöyle demiştir: Ali Nahîle’ye gelince ve Hâricîlerden ümidini kesince ayağa kalktı ve Allah’a hamdu senalar etti. ... Sa’d b. Bekr oğullarından Ahnes b. Kays ile birlikte Abdullah b. Abbas’a bir mektup yazarak şöyle dedi: “Bizler Nahîle’deki ordugahımıza geldik ve Şam ehlinden düşmanlarımıza doğru yürümek için toplandık. Elçim sana gelinceye kadar insanların başında dur ve emrin ulaşınca kadar orada dur. Vesselâm.” Cârîye (b. Kudâme es-Sa’dî) geldi ve ordugahta konakladı. Ebü’l-Esved de çıktı ve insanları topladı. Cârîye’nin yanında bin yedi yüz kişi toplandı. Daha sonra

⁵²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 375.

⁵²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 375; Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şahîhayn*, II, 165; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 108, 114-115; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed’ ve’t-târîh*, V, 136; İbn Hibban, *es-Sîretü’n-nebeviyye ve aḥbârü’l-hulefâ*, II, 545; İbnü’l-Cevzî, *Keşfü müşkili ḥadîsi’s-Şahîhayn*, I-IV, tahkik: Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru’l-Vatan, Riyad, I, 207; Ebü’l-Fidâ’, *el-Muḥtaşar fî târîhi’l-beşer*, I, 178; İbnü’l-Verdî, *Tetimmetü’l-Muḥtaşar fî aḥbâri’l-beşer*, I, 153; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VII, 309; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, II, 333; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XII, 284; Aynî, *‘Umdetü’l-kârî fî şerhi Şahîhi’l-Buḥârî*, III, 301.

⁵³⁰ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 107.

Nahîle’de Ali ona yetişinceye kadar gitti. O Nahîle’de iken bu iki ordu ona yetişti.⁵³¹ Ancak Ebû Mihnef dikkat çekici bir şekilde bu husustan birkaç sayfa önce Nahîle’de kalınmadığını zikretmiştir. Bu rivayette Nahîle’de konaklamaktan bahsetmeyip sadece oradan geçildiğini söylemiştir. Hatta onun sözünden Hz. Ali’nin bu bölgede kalmayıp buradan geçtiği kolay bir şekilde anlaşılmaktadır.

Ebû Mihnef Abdurrahman b. Cündüb’ten, o da babasından şöyle nakletmiştir: “Sıffîn’den ayrıldıktan sonra geldiğimiz yoldan başka bir yola, Fırat nehrinin kenarındaki kara yoluna girdik. Daha sonra Hît ve Sandevdâ’ya ulaştık. Sa’d b. Harâm’ın oğullarından destekçiler Ali’yi karşılayıp misafirleri olmalarını teklif ettiler. O da onlara misafir oldu. Ertesi gün yola çıktık. Nihayet Nahîle’yi geçince Kûfe’nin evlerinin gördük. Bir evin gölgesinde oturan ve yüzünde hastalık izi olan yaşlı bir adam gördük. Ali bizimle beraber ona doğru gitti ve ona selam verdi. Biz de onunla selam verdik.”⁵³²

Ebû Mihnef Hâricîlerin hüküm vermek için koydukları dört kuraldan bahsetmektedir. Bu kurallar namaz için imam ve savaş için emir tayin etmek, şûrâ ile hüküm vermek ve emir bi’l-ma’rûf nehy ani’l-münkerdi. Bu rivayete göre münâdileri şöyle nida etmiştir: “Savaşın emîri Şebes b. Rib’î’dir. Namazın imamı Abdullah b. Kevvâ el-Yeşkürî’dir. Hilâfet şûrâdan sonra belli olacaktır. Biat ise emr-i bi’l-marûf ve nehy-i ani’l-münker konusunda Allah’adır.” Bu bilgi sadece Ebû Mihnef’te yer almaktadır. Taberî bu hususta Ebû Mihnef’in başka bir rivayetini aktarmaktadır. İbn Miskeveyh, İbn Kesîr ve Aynî de bu rivayeti nakletmiştir.⁵³³

Ebû Mihnef Şebes b. Rib’î ve Hz. Ali’nin ordusundan ayrıldıktan sonra geri dönmesinden bahsetmektedir. Şebes b. Rib’î’nin tevbesi ile ilgili bazı zayıf rivayetler, onun tevbe edip Hz. Ali’nin ordusuna katıldığını, hatta Nehravân savaşından sol kanadının komutanı olduğunu belirtmektedir. Bu rivayetler ya senedsiz olarak ya da Ebû Mihnef yoluyla nakledilmiştir.⁵³⁴

⁵³¹ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 117.

⁵³² Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 107.

⁵³³ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 108; İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem ve te’âkıbü’l-himem*, I, 555; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VII, 308; Aynî, *‘Umdetü’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, III, 300-301.

⁵³⁴ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 371.

Ancak sahih rivayetlere göre tevbe eden İbnü'l-Kevvâ'dır. Hatta rivayete göre tevbe edenleri Hz. Ali'ye getiren odur. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, Hâkim'in *el-Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında geçen rivayet şu şekildedir: “Üç gün boyunca Allah'ın kitabı üzerinde onunla tartıştılar. Onlardan dört bin kişi tevbe ederek geri döndü. İbnü'l-Kevvâ da aralarındaydı. Hatta onları Ali'nin yanına o getirdi. Ali de geri kalanlarına ordu gönderdi.”⁵³⁵

3.2.3. Hakem Olayı

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Ali Kûfe'ye geldi. Muhakkime fırkası -onlar Hâricîlerdir- Ali'den ayrılmıştı. Hemen şâsı Ali'nin yanına koştu ve ona “Senin biatın bizim boynumuzdadır. Biz senin dost olduğuna dost ve düşman olduğuna da düşmanız!” dediler. Bunun üzerine Hâricîler, “Bunlar (Iraklılar) ve Şamlılar, küfre doğru yarışmada atbaşı beraber giden iki yarış atı gibidirler. Şamlılar hem sevdikleri hem de sevmedikleri şeyler üzerine Muâviye'ye biat ettiler, bunlar da Ali'nin dost olduklarına dost, düşman olduklarına düşman olmak üzere Ali'ye biat ettiler!” dediler. Ali, Abdullah b. Abbâs'ı Hâricîlere gönderdi. Onlar Harûrâ denilen yere çekilmişlerdi. Bu yüzden onlara “Harûriyye” denilmiştir. İbn Abbâs onlara şöyle dedi: “Söyleyin bakalım, siz neden iki hakemi yadırgadınız? Üstelik Allah, (karı koca arasındaki) anlaşmazlık hakkında ‘... *erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin.*’ (Nisâ 4/35) diyor. Ayrıca ihramlı bir kimsenin avlanması halinde avın kefareti konusunda, ‘... *içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan...*’ (Mâide 5/95) buyuruyor!” Hâricîler şöyle dediler: “Allah'ın, hükmünü insanlara bıraktığı ve görüş beyan etmelerini emrettiği kısımlar insanların tasarrufundadır. Ancak şeriatlar, sünnetler ve kesinleşmiş kanunlarda kulların görüş beyan etme hakları yoktur. Allah'ın; zina eden, hırsızlık yapan, irtidat eden ve devlete isyan edenlerle ilgili hükümlerinde kulların görüş beyan edemeyeceğini ve bunları araştırma konusu yapamayacağını görmüyor musun?” Ayrıca şunları söylediler: “[Evet] Allah, ‘*İçinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği...*’ (Mâide 5/95) buyuruyor. [Peki], Amr b. Âs âdil midir? Allah'ın Muâviye ve taraftarları hakkındaki hükmü, isyanları

⁵³⁵ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, II, 86; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhîhayn*, II, 165; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 311; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 360, 362, 375.

sebebiyle, onlar Allah'ın emrine dönene dek kendileriyle savaşmaktır!" Onlardan hiçbiri İbn Abbâs'a olumlu cevap vermedi. Diğer bir rivayete göreyse iki bin kişi onun çağrısına icâbet etti. Bu grubun dört bin kişi olduğu da söylenmiştir. Sonra Ali, Yezîd b. Kays el- Erhabî'yi sordu. Kendisine "Hâricîler onun etrafında dönüp dolaşıyorlar ve onu yüceltiyorlar." denildi. Bunun üzerine Ali yola çıktı ve Yezîd'in karargâhına gitti. Orada iki rekât namaz kıldı ve sonrasında insanlara hitap ederek şöyle dedi: "Allah aşkına söyleyin! Şamlılar ile aramızda tahkîm yapılması ve savaşın sona ermesi hususunda içinizde en isteksiz olan ben idim, bunu bilmez misiniz? Üstelik onların ancak bizi kandırmak ve hile yapmak için mushaf yapraklarını havaya kaldırdıklarını size bildirdim. Ama benim görüş ve emrime itibar edilmedi. Diğer taraftan sözleşmede hakemler için, Kur'ân'ın ihya ettiğini ihya etmelerini ve öldürdüğünü öldürmelerini şart koştum. Eğer Kur'ân'ın hükmü ile hükmederlerse bizim ona muhalefet etmemiz mümkün değildir. Ancak böyle yapmaz da haktan saparlarsa biz onların hükmünden berîyiz! Aslında biz Kur'ân'ı hakem yaptık, insanları değil. Çünkü o insanlar ancak iki kapak arasında yazanı söyleyebilirler." Hâricîler ise şöyle dediler: "Neden sadece ismini yazdın da kendini 'müminlerin emîri' olarak zikretmedin? Kendi durumun hakkında kuşku mu duyuyordun?" Ali şöyle dedi: "Rasûlullah (s.a.v.) kendisi ile Kureyş arasındaki antlaşmayı yazdırırken bana "Bu, Allah'ın resulü Muhammed ile Süheyl b. Amr'ın üzerinde anlaştıkları metindir.' şeklinde yaz!' buyurdu. Fakat Mekke ehli, 'Eğer biz senin Allah'ın resulü olduğunu kabul etseydik zaten seninle savaşmazdık!' dediler. Bunun üzerine 'Muhammed b. Abdullah' diye yazıldı." Hâricîler buna cevaben şöyle dediler: "Sen bize söyleyeceğini söyledin! Bizim aramızdan tahkîm olayına meyilli olanlar Allah'a tövbe ettiler, onlardan ayrı durmaya ve onlarla savaşmaya karar verdiler. Eğer sen de tövbe edersen ne âlâ, eğer tevbe etmezsen seni terk ederiz." Ali, "Ben Allah'a tevbe ediyorum ve yaptığım bütün günahlardan ötürü ondan mağfîret diliyorum." diye cevap verdi. Sonra da onlara "Şehrinize girin, Allah size merhamet etsin!" dedi. Bunun üzerine son fertlerine kadar şehre girdiler. Yeniden savaşmak üzere Ali'ye biat ettiler ve "Haracı toplar, atlarımızı besler ve onlara doğru sefere çıkarız!" dediler. Bu arada, Muâviye tarafından gönderilen Ma'n b. Yezîd b. Ahnes es-Sülemî, Ali'nin yanına geldi. Ondan yönetme hususunda ağır davranmasını, beklemesini ve sabırlı olmasını istedi. Ali'ye, "Muâviye sözünde durdu, sen de dur. Temîm ve Bekr'in bedevileri seni fikrinden caydırmassın!" dedi. Bunun üzerine Ali, başlarında Şüreyh b.

Hânî bulunan dört yüz adamını gönderdi. Onlara namaz kıldırmak, işlerini yönetmek ve aralarında kadılık yapmak üzere İbn Abbâs'ı da gönderdi. Ebû Mûsâ el- Eş'arî'yi de onlarla birlikte gönderdi. Muâviye de Amr'ın başkanlığında Şamlılardan dört yüz kişilik bir grup gönderdi. İki grup Dûmetülcendel'de buluştular. İki hakem de bir araya geldi. Amr, "Ey Ebû Mûsâ! Osman'ın zulmen öldürüldüğünü bilmiyor musun?" dedi. Ebû Mûsâ, "Evet, buna şâhidim." dedi. Amr bu sefer "Peki Muâviye'nin Osman'ın velisi olduğunu bilmez misin?" diye sordu. Ebû Mûsâ, "Evet, biliyorum!" diye cevap verdi. Bunun üzerine Amr "Allah, *'Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir.'* (İsrâ 17/33) buyurmaktadır. Muâviye'nin bütün bu konum ve şerefine rağmen seni onu seçmekten alıkoyan nedir? Üstelik iş tutuşundaki isabetlilik ve siyasetindeki yumuşaklık başkalarınınkinden çok daha üstündür. Eğer Muâviye halifelîğe atanırsa onun yanında ileri gelenlerden olur ve yönetimi altındaki yerlerden dilediğini alırsın!" dedi. Ebû Mûsâ cevap olarak şöyle dedi: "Bu hilâfet işi şerefle veya anlattığın diğer şeylerle kâim değildir! Bu vazife ancak din ve fazilet ehli olup Allah'ın emrine sıkı sıkıya bağlı olanlara verilir. Kaldı ki eğer bu işi Kureys'in en şereflişine verecek olsaydım onu yine Ali'ye verirdim. (Muâviye'nin vereceği) valiliğe gelince eğer ben bana verilen yetki ile Muâviye'yi halife tayin etsem, Muâviye de sahip olduğu tüm nüfuz ve gücü bana devretse yine de Allah'ın dininde ve O'nun hakkı hususunda alçaklığa razı olmam. Fakat dilersen Ömer'in hatırasını ihya edebiliriz!" Bunun üzerine Amr, "Eğer İbn Ömer'e biat edilmesini istiyorsan, benim oğlum Abdullah b. Amr'ı seçmekten seni alıkoyan nedir? Üstelik sen onun faziletini ve sâlih biri olduğunu biliyorsun!" dedi. Ebû Mûsâ, "Doğrusu senin oğlun dürüst bir adamdır. Ancak sen onu da fitneye bulaştırdın. Eğer istersen güzel adamın güzel oğlu Abdullah b. Ömer'i tayin edebiliriz!" dedi. Amr ise cevaben "Bu iş ancak dişli olup o dişle yemek yiyen ve yediren adamın işidir!" dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, "Yazık sana ey Amr! Araplar kılıç ve mızraklarıyla vuruşup çarpıştıktan sonra işlerini sana emanet ettiler, sakın onları tekrar öyle bir duruma sevk etme!" dedi. Amr b. Âs, Ebû Mûsâ'yı namazda öne geçirmeye ve söz hakkını hep ona vermeye başladı. Onu hep tazim edip yüceltiyor ve ona, "Sen benden önce Resûlullah'ın (sav) arkadaşıydın. Yaşın ve faziletin büyüktür!" diyordu. Konuşacağı zaman hep Ebû Mûsâ'dan sonra söz alıyordu. Nihayet onu bu duruma alıştırdı. Ebû Mûsâ, Amr'a "Peki, sen ne düşünüyorsun?" diye sordu. Amr, "Bana göre bu iki adamı da görevden indirelim ve işi şûrâya bırakalım. Müslümanlar

kendilerine halife seçsinler, savaş da sona ersin!” dedi. Ebû Mûsâ, “Çok güzel düşünmüşsün!” dedi. Amr, “O zaman buyur sen konuş, Allah sana merhamet etsin. Sen Allah Resûlü’nün (s.a.v.) arkadaşısın!” dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, “Ey insanlar! Biz bir görüş üzerinde ittifak ettik. Umarım ki Allah bununla şu ümmetin işini düzeltir!” dedi. Amr, “Doğru ve isabetli konuştu! İsteddiğini konuş ey Ebû Mûsâ!” dedi. İbn Abbâs Ebû Mûsâ’ya seslendi ve kendisine, “Yazık sana, onun seni kandırdığını düşünüyorum! Eğer bir iş üzerinde ittifak ettiyseniz onu öne geçir, önce o konuşsun. Sen sonra konuş. Çünkü o, ahde vefasız bir adamdır!” dedi. Ebû Mûsâ, aptal bir kişiydi. “Biz ittifak ettik, aramızda ihtilaf yoktur!” dedi ve Allah’a hamdûsenâ ettikten sonra konuşmaya başladı: “Biz vaziyeti dikkatle inceledik. Bu iki adamı görevden almaktan daha doğru bir şey bulamadık. Bu şekilde ümmet yeniden kendi işini üstlenmiş olur. İşlerini şûrâ ile yürütür, istediklerini de tayin ederler. Ben Ali ve Muâviye’yi görevden aldım. İşlerinizi kendiniz üstlenin ve istediğiniz kişiyi iş başına getirin!” Sonra Ebû Mûsâ kenara çekildi. Bu kez Amr geldi ve şöyle dedi: “Bu adam, sizin de işittiğiniz gibi söylediğini söyledi ve kendi arkadaşını (Ali’yi) görevden aldı. Ben de aynı şekilde onu görevden alıyorum, onun yerine arkadaşım Muâviye’yi göreve getiriyorum. Çünkü o, Osman’ın velisi ve onun kanını talep edendir. Üstelik Muâviye’nin siyaseti çok daha düzgün ve görüşleri daha sağlamdır.” Rivayete göre Amr “Kuşkusuz Ebû Mûsâ arkadaşı Ali’yi görevden aldı. Ben de aynı şekilde şu ayakkabımı çıkardığım gibi onu görevden alıyorum, arkadaşım Muâviye’yi ise görevinde bırakıyorum.” demiştir. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, Amr’a, “Ne oluyor sana? Allah seni muvaffak etmesin! Sen ahdi bozdun ve günahkâr oldun. Senin durumun şu köpeğin durumuna benzer ki o üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur!” dedi. Amr, “Senin durumun da sırtına kitap yüklenmiş merkebe benzer!” diye karşılık verdi. O sırada Şüreyh b. Hânî, Amr’ın üzerine saldırıp ona kamçıyla vurdu. Muhammed b. Amr b. Âs yahut Amr’ın diğer çocuklarından biri de Şüreyh’e saldırıp kamçısıyla onu vurdu. İnsanlar kalkıp onların arasına girdi. Kûfeliler Ebû Mûsâ’yı (ellerine geçirmek) istediler. O ise hemen devesine binip Mekke’ye gitti. İbn Abbâs dedi ki: “Allah, Ebû Mûsâ’nın reyine gün yüzü göstermesin! Ben onu uyarmış ve görüşümü onunla paylaşmıştım. O bunu ne anladı ne de kabul etti.” Ebû Mûsâ şöyle derdi: “Şüphesiz İbn Abbâs, beni o fâsığın aldâtıcılığı hususunda uyardı. Ne var ki ben ona güvenmiştim.” Şamlılar Muâviye’nin yanına döndüler, halife olarak ona selam verip ona biat ettiler. İbn Abbâs ve Şüreyh b. Hânî de

dönüp Ali'ye haberi getirdiler. Ali sabah namazlarını kılarken kunut yapar ve şöyle dua ederdi: “Allah’ım Muâviye’ye, Amr’a, Ebü'l-A‘ver’e, Habîb b. Mesleme’ye, Abdurrahmân b. Hâlid b. Velîd’e, Dahhâk b. Kays’a ve Velîd b. Ukbe’ye lânet eyle!” Bu durum Muâviye’ye haber verilince o da Ali, Eşter, Kays b. Sa‘d, Hasan, Hüseyin, İbn Abbâs ve Abdullah b. Ca‘fer’e lanet okumaya başladı.⁵³⁶

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayetin metni yirmi bir hususu içermektedir. Rivayetin birinci bölümü Ali b. Ebî Tâlib’in ordusunun hakem olayına verdiği tepkiye işaret etmektedir. Buna göre ordusu ikiye ayrılmıştır. Ordunun bir kısmı Hz. Ali’nin yanında kalırken Hâricîler ondan ayrılmıştır. Hz. Ali de Kûfe’ye gelmiştir. Onun yanında kalan grup, ona dost olanlara dost, düşman olanlara düşman olduklarını belirterek biat etmişlerdir. Taberî, *Ensâbü'l-eşrâf*’ta geçen Ebû Mihnef rivayetiyle uyumlu başka rivayetler nakletmiştir.⁵³⁷

İkinci grup ise Hâricîler olup Hz. Ali’nin yanında kalanlar için “Bunlar ve Şamlılar, küfre doğru yarışmada atbaşı beraber giden iki yarış atı gibidirler. Şamlılar hem sevdikleri hem de sevmedikleri şeyler üzerine Muâviye’ye biat ettiler, bunlar da Ali’nin dost olduklarına dost, düşman olduklarına düşman olmak üzere Ali’ye biat ettiler!” dediler.

Ebû Mihnef’in Taberî’de geçen bir rivayeti, *Ensâbü'l-eşrâf*’taki rivayetle aynı anlamdadır. İbn Miskeveyh ve İbnü'l-Esîr sonraki dönem tarihçileri senedsiz olarak bunu nakletmişlerdir.⁵³⁸ Elimizde Ebû Mihnef’in rivayeti dışında bu kısım ile uyumlu başka bir rivayet bulunmamaktadır.

Bu rivayet Hâricîlerin Hz. Ali’nin ordusundan ayrılmasından sonra Harûrâ denilen bir yere çekildiklerini ve bu sebepten dolayı onlara Harûrîler denildiğini belirtmektedir. Daha önce zikrettiğimiz gibi bu bilgiyi doğrulayan başka rivayetler vardır.

⁵³⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 348-352. Rivayet iki senedle nakledilmiştir. Birinci rivayeti Abbas b. Hişâm babasından, o da babasından, o da Ebû Mihnef’ten nakletmiştir. İkinci rivayet de yine Abbas b. Hişâm babasından, o da babasından, o da Avâne b. Hakem’den nakledilmiştir. Her iki rivayet de râvilerinin zayıf ve metrûk olmasından dolayı zayıf ve metrûktur. Ayrıca ilk rivayette Ebû Mihnef ile önceki râvi, ikinci rivayette ise Avâne b. Hakem önceki râvi arasında inkıta vardır.

⁵³⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 109, 116, 118.

⁵³⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 109; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te‘âkıbü'l-himem*, I, 555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 202.

Rivayette beş diyalog yer almaktadır. Bunlar İbn Abbas ile Hâricîler, Hz. Ali ile Hâricîler, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Amr b. Âs, İbn Abbas ile Ebû Mûsâ, Maan b. Yezîd b. Ahnes b. Habîb es-Sülemî ile Hz. Ali arasında geçmektedir. Hz. Ali ve İbn Abbas'ın Hâricîler ile olan diyalogu incelendiğinde bazı problemlerin olduğu görülecektir. Rivayete göre Hz. Ali Abdullah b. Abbas'ı onlarla konuşması ve Müslümanların cemaatine geri dönmeleri için göndermiştir. Ancak rivayetteki cümleler farklı ve garip bir tarzda kurulmuş ve çok büyük hatalar yapılmıştır.

Bu hataları zikretmeden önce belirtmemiz gerekir ki Ebû Mihnef'in naklettiği diyalogu nakleden dört rivayet daha vardır. Bu rivayetleri zikrettikten sonra Ebû Mihnef rivayeti ile karşılaştıracakız.

Birinci rivayet İbn Abbas'ın rivayeti olup şu şekildedir: Onlara “Rasûlullah'ın (s.a.v.) amcasının oğlu ve damadı, ashâbından ona ilk iman eden Ali'ye, Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanında varken yönelttiğiniz tenkitler nedir? Onlarda bulduğunuz ve hoşlanmadığınız kusur nedir?” dedim. Onlar “Üç husustur.” dediler. Ben “Hangileridir?” dedim. Dediler ki: Bunların birincisi şudur: O Allah'ın emri hususunda insanların hakemliğini kabul etti. Halbuki yüce Allah “Hüküm ancak Allah'a aittir.” (Yunus 40) buyurmaktadır. Ben de şöyle dedim: “Allah'ın muhkem kitabından ve Peygamberinizin (s.a.v.) sünnetinden inkar etmediğiniz (hadisleri) getirsem, geri döner misiniz?” onlar evet İbn Abbas şöyle dedi: Allah'ın emri hususunda insanları hakem yaptı sözünüzü ele alayım. Yüce Allah “Ey iman edenler! Siz ihramlı iken avı öldürmeyin. Sizden adaletli iki kimsenin vereceği hüküm ile ...” (Maide, 95) buyurdu. Yine yüce Allah kadın ve kocası hakkında şöyle buyurmaktadır: “Eğer aralarının açılmasından endişe ederseniz o vakit erkeğin akrabasından bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin.” (Nisa 35) Şimdi Allah adıyla size and veriyorum. Çeyrek dirhem değerindeki tavşan hakkında insanların hüküm vermeleri mi daha üstündür yoksa döktükleri kanlar hakkında ve aralarını ıslah etmek için hüküm vermeleri mi daha üstündür? Onlar “Vallahi döktükleri kanlar hakkında ve aralarını ıslah etmek” dediler. (İbn Abbas) “Bundan çıktım mı?” diye sorunca “Allah'ım evet” dediler. “Savaştı fakat ne esir aldı ne ganimet aldı.” sözünüze gelince, sizler anneniz Aişe'yi esir alacak sonra da başkasına yapılması helal olan şeyleri ona da yapmayı helal mi göreceksiniz? Öyle ise kafir olursunuz. Eğer o bizim annemiz değildir diyecek olursanız kafir olursunuz ve İslam'dan çıkarsınız. Çünkü Allah “Peygamber müminler

için kendi öz canlarından önce gelir. Onun zevceleri de anneleridir.” (Ahzâb 6) buyurmaktadır. Sizler bu şekilde iki sapıklık arasında dönüp duruyorsunuz. Hangisini isterseniz seçiniz. Buna cevap verdim mi? Onlar “Vallahi evet” dediler. Sizin “O müminlerin emiri olan adını silmiştir.” şeklindeki sözünüze gelince, Rasûlullah (s.a.v.) Hudeybiye günü anlaşma yapmak için Kureyş’i çağırdı ve “Yaz. Bu Allah’ın Rasûlü Muhammed’in yaptığı anlaşmadır.” Onlar “Hayır, Allah’a yemin ederiz ki biz senin Allah’ın Rasûlü olduğunu bilseydik seni beytten geri çevirmez ve seninle savaşmazdık. Onun yerine Muhammed b. Abdullah yaz.” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Vallahi beni yalanlasanız da ben Allah’ın Rasûlüyüm. Ey Ali! Muhammed b. Abdullah yaz.” Allah’a yemin ederim ki Allah’ın Rasûlü Ali’den hayırlıdır. Buna cevap vermiş oldum mu? Onlar “Vallahi evet” dediler.⁵³⁹

İkinci rivayet İbn Şeddâd’ın rivayeti olup şu şekildedir: “Ali, Muaviye ile anlaşma yapıp hilafet konusunda hakemlerin hükmüne razı olunca kurrâlardan sekiz bin kişi onun saflarından ayrılıp Küfe’nin yanındaki Harûrâ denilen bölgeye yerleşti. Onlar Ali’ye itiraz etmiş ve “Allah’ın sana giydirdiği bir gömleği çıkardın! Allah’ın sana koyduğu bir ismi bıraktın! Sonra gidip Allah’ın dininde birilerini hakem olarak kabul ettin. Oysa hüküm verecek olan sadece Allah’tır” demişlerdi. Ali onların bu itirazlarından ve ayrılmalarından haberdar olunca birine “Müminlerin emirinin yanına sadece Kur’ân’ı bilenler toplansın.” diye çağrı yapmasını söyledi. Evi kurrâ olan insanlarla dolunca imamlardan birinden büyükçe bir mushaf getirtti ve önüne koydu. Sonra eliyle mushafa dokunarak “Ey mushaf! İnsanlarla konuş!” demeye başladı. Oradakiler “Ey müminlerin emiri! Önündeki kağıt ve mürekkepten başka bir şey değildir. Biz ise ondan aldıklarımızla konuşuruz. Sen ne istiyorsun?” diye sorunca, Ali şöyle dedi: “Benden ayrılan o arkadaşlarınızla aramızda Allah’ın Kitab’ı hakem olsun. Allah kadın ile kocası konusunda “Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin.” (Nisa 35) buyurmuştur. Muhammed (s.a.v.) ümmetinin hurmeti, erkek ile kadının hurmetinden daha büyüktür. Beni kınadıkları diğer bir konu da Muaviye ile anlaşma

⁵³⁹ Rivayet birkaç senedle gelmiştir: Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Muşannef*, X, 157; Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şaḥîḥayn*, II, 164; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 311; Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîḥ*, I, 522; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 165; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, X, 314; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, I, 318; İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-muvakkı’in ‘an rabbi’l-‘âlemîn*, I, 163; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VII, 312.

yaparken adımın sadece Ali b. Ebî Tâlib olarak yazılmasıdır. Zamanında Rasûlullah'la (s.a.v.) birlikte Hudeybiye iken müşriklerden Süheyl b. Amr yanımıza geldi. O zaman Kureyşlilerle anlaşma yapmıştı. Anlaşma metni yazılırken Rasûlullah (s.a.v.) “Bismillahirrahmanirrahim” cümlesi ile başladı. Süheyl “Bismillahirrahmanirrahim yazma.” dedi. Rasûlullah (s.a.v.) “Ne yazalım?” diye sorunca, Süheyl “Bismike Allahumme, yaz.” dedi. Dediği gibi de yazıldı. Rasûlullah (s.a.v.) devamında “Yaz! Bu metin, Allah'ın Rasûlü Muhammed ile ...” diye yazdırmak isteyince, Süheyl “Şayet Allah Rasûlü olduğunu kabul etseydik sana karşı gelmezdik.” diyerek itiraz etti ve onun yerine “Bu metin, Muhammed b. Abdullah ile Kureyş arasında yapılan anlaşma metnidir.” ifadesi yazıldı. Allah “Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.” (Ahzâp 21) buyurmuştur. Daha sonra Ali, Hâricîlerin yanına Abdullah b. Abbas'ı gönderdi. Ben de onunla birlikte gittim. Onların karargahlarına geldiğimiz zaman İbnü'l-Kevvâ bir konuşma yapmak üzere kalktı ve “Ey Kur'ân hâfızları! Abdullah b. Abbas geldi. Şayet onu tanımayan varsa Allah'ın Kitab'ından ben onu sizlere tanıtayım. Bu kişi Allah'ın, haklarında “Doğrusu onlar tartışmacı bir topluluktur.” (Zuhruf 58) buyruğunu indirdiği topluluktan biridir. Onu arkadaşına geri gönderin ve Allah'ın Kitab'ı üzerinden onunla tartışmaya girmeyin.” dedi. Ancak diğer hatipleri kalkıp “Vallahi Allah'ın kitabı üzerinden onunla tartışırız. Şayet doğru şeyleri söylerse bunları öğrenip ona tabi oluruz. Şayet batıl şeyler söylerse de bu batıl sözleriyle onu sustururuz.” dediler. Ardından üç gün boyunca İbn Abbas'la Allah'ın kitabı üzerinden tartıştılar. Bu tartışmalar sonucunda Hâricîlerden dört bin kişi tövbe edip onlardan ayrıldı. İbnü'l-Kevvâ da bunların arasındaydı. İbn Abbas bunları alıp Ali'nin yanına Kûfe'ye götürdü. Ali geride kalanlara “Diğer müslümanlarla aramızda olanları siz de biliyorsunuz. Muhammed (s.a.v.) ümmeti yeniden bir araya gelene kadar istediğiniz yerde durun. Ancak haksız yere birilerinin kanını dökmeyin, yol kesmeyin ve zımmilerin haklarını çiğnemeyin. Şayet bunları yaparsanız sizinle de savaşıyoruz. Allah ihanet edenleri sevmez.” şeklinde haber gönderdi.⁵⁴⁰ İbn Abbas ve İbn Şeddâd'ın

⁵⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 84; Ebû Ya'î Ahmed b. Ali el-Mevsili, *el-Müsned*, I, 367; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 311; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, II, 165; İbnü'l-Cevzî, *Keşfü müşkili hadîsi's-Şahîhayn*, I, 207; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, VI, 252; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 310.

rivayetleri Hâkim, Heysemî, İbn Teymiyye, Ahmed Şâkir vb. âlimler tarafından sahih kabul edilmiştir.⁵⁴¹

Üçüncü ve dördüncü rivayetler Ebû Mihnef'in Taberî'de geçen bir rivayeti ile *Ensâbü'l-eşrâf*'ta geçen Zührî'nin mürsel rivayeti de anlam olarak benzer olup şu şekildedir: "Ali İbn Abbas'ı onlara gönderdi ve 'Sana gelinceye kadar onlara ve düşmanlıklarına cevap vermede acele etme.' dedi. İbn Abbas onların yanına varınca onu karşıladılar ve onunla konuşmaya başladılar. O da sabredemeyip onlara cevap verdi. Onlara 'Hakemlerle ilgili tenkit ettikleriniz ...' dedi.⁵⁴²

Bu iki rivayet, aralarında geçen konuşmanın geneli açısından Ebû Mihnef'in rivayetine benzemektedir. Fakat Hâricîlerin ve tevbe edenlerin sayısı, Hz. Ali'nin Hâricîlere gönderdiği kişilerin isimleri gibi bazı hususlarda farklılık arz etmektedir. Benzediklerinden dolayı rivayetleri nakletmedik.

Ebû Mihnef'in Taberî'de nakledilen başka rivayetlerinin yanı sıra başka râvilerin Taberî ve *Ensâb*'ta geçen rivayetleri bulunmaktadır. Bu rivayetlerin bir kısmında Hz. Ali, diğer bir kısmında ise onun tâbileri Hâricîler ile konuşmaktadır. Ayrıca bazı rivayetlere göre bu konuşmalar Nehravân veya evi gibi Harûrâ dışındaki yerlerde gerçekleşmiştir. Bu rivayetler muhteva açısından *Ensâb*'ta geçen Ebû Mihnef rivayetindeki diyaloga benzemekle birlikte bazı kısımlarında farklıdır.⁵⁴³

Diğer kaynakların çoğu olayı Ebû Mihnef tarikiyle ancak farklı şekillerde nakletmiştir. Nasr b. Müzâhim Sıffin savaşına dair bir kitap yazmışsa da Ebû Mihnef'in detaylı anlattığı diyaloga odaklanmamış, sadece Hâricîlerin sözlerinin bir kısmını nakletmiştir. Bu rivayete göre Hâricîler Hz. Ali'nin hakem tayin etmesini kötü bulmuş ve Muâviye hakkında Allah'ın hükmünün, onun ve yanındakilerin öldürülmesi olduğunu söylemişlerdir. Hz. Ali de anlaşmalara vefa gösterilmesine dair âyetleri zikretmiştir. Bunun üzerine Hâricîler ondan tevba etmesini istemiş, o ise bunu reddetmiştir. Nasr b. Müzâhim bundan sonra bu diyalogun devamında Hz. Ali'nin grubu ile Hâricîler arasında geçen konuşmaları uzunca nakletmiştir. Bu rivayette Ebû

⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 84; el-Mevsîlî, *el-Müsned*, I, 367; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 311; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, II, 165; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, VI, 252; İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VIII, 530.

⁵⁴² Taberî, *Târîḫü'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 109-110; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 352-352.

⁵⁴³ Taberî, *Târîḫü'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 109, 110, 113-117, 120-122; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 352-361. Bu rivayetler Ebû Mihnef veya zayıf ve meḥûl râviler ile seneddeki inkıta nedeniyle zayıftır.

Mihnef'in rivayetinde geçmeyen hususlar vardır.⁵⁴⁴ İbn Hibbân, İbnü'l-Esîr ve İbn Miskevey ise olayı Ebû Mihnef'in rivayetine benzer şekilde, ancak farklı detaylarla nakletmiştir.⁵⁴⁵ Dîneverî ve *el-İmâme ve's-siyâse* kitabı diyalogu senedsiz olarak ve Ebû Mihnef'in rivayetinde olmayan detaylarla nakletmiştir.⁵⁴⁶ Zehebî ve İbn Kesîr olayı İbn Abbas ve İbn Şeddâd'ın sahih rivayetlerine benzer şekilde nakletmiştir.⁵⁴⁷ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî bir yerde olayı İbn Abbas'ın zikrettiği şekilde özet olarak, başka bir yerde ise Ebû Mihnef'in rivayet ettiği şekilde senedsiz olarak nakletmiştir.⁵⁴⁸

Ebû'l-Ferec ve İbnü'l-Cevzî İbn Abbas ve Hâricîler arasındaki diyalogu İbn Abbas rivayetine benzer şekilde nakletmiştir. Ancak Hz. Ali ile Hâricîler arasında geçen diyalogu senedsiz olarak Ebû Mihnef'in aktardığı şekilde nakletmiştir.⁵⁴⁹

Birinci ve ikinci rivayet sahih olduğu için Ebû Mihnef'in rivayeti ile bu rivayetleri karşılaştıracamız. Bu sahih rivayetlere göre hem Hz. Ali hem de İbn Abbas iki farklı diyalog içinde Hâricîler ile konuşmuştur. Bu iki rivayet bazı noktalarda birbirinden farklıdır. İbn Abbas'ın rivayetine göre Hâricîler ile konuşan ilk konuşan kişi İbn Abbas'tır. İbn Abbas onlarla üç meseleyi konuşmuştur. İkinci rivayet ise İbn Şeddâd'ın rivayeti olup buna göre Hâricîler ile ilk konuşan kişi Hz. Ali b. Ebî Tâlib'tir. Bu rivayette ise iki mesele vardır.

Ebû Mihnef bu iki rivayeti karıştırarak nakletmiştir. Bu da bizim açımızdan konuyu çetrefilli hale getirmektedir. Bu nedenle Ebû Mihnef'in hangi rivayetten neleri aldığını tespit etmek için onun rivayetini İbn Abbas ve İbn Şeddâd rivayetleriyle karşılaştırmamız gerekir.

Zikrettiğimiz bu rivayetler incelendiğinde Ebû Mihnef'in yaptığı hata ve değişikliklerin rivayete ekleme, rivayetten çıkarma ve anlamı değiştirme şeklinde üç başlık altında olduğu görülecektir. Buna göre birkaç farklılık ortaya çıkmaktadır.

⁵⁴⁴ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffîn*, 513-514, 517-518.

⁵⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 557-560; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 202-204; İbn Hibban, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*, II, 546.

⁵⁴⁶ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, 208, İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 109.

⁵⁴⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 332-333; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 310-313.

⁵⁴⁸ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 135-137, 221-225.

⁵⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fi't-târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 123-125, 129-130.

Birinci fark: Ebû Mihnef rivayetindeki bazı cümlelere ekleme yapmıştır. Örneğin İbn Abbas'ın Hâricîler ile konuşmasına ve Hz. Ali'nin onlarla olan diyaloguna ekleme yapmıştır.

Aslında Ebû Mihnef'in rivayetindeki bu sözlerin az bir kısmı İbn Şeddâd'ın rivayetine göre Hz. Ali'ye, İbn Abbas rivayetine göre İbn Abbas'a aittir. Bu sözlerin çoğu ne Hz. Ali'ye ne İbn Abbas'a ne de Hâricîler aittir. Ebû Mihnef fazla cümleleri onların sözleriyle karıştırmıştır. Onun rivayetine göre Hâricîler şöyle dediler: “Allah'ın, hükmünü insanlara bıraktığı ve görüş beyan etmelerini emrettiği kısımlar insanların tasarrufundadır. Ancak şeriatlar, sünnetler ve kesinleşmiş kanunlarda kulların görüş beyan etme hakları yoktur. Allah'ın; zina eden, hırsızlık yapan, irtidat eden ve devlete isyan edenlerle ilgili hükümlerinde kulların görüş beyan edemeyeceğini ve bunları araştırma konusu yapamayacağını görmüyor musun?” Ayrıca şunları söylediler: “Evet Allah, ‘İçinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği...’ (Mâide 5/95) buyuruyor. Peki, Amr b. Âs âdil midir? Allah'ın Muâviye ve taraftarları hakkındaki hükmü, isyanları sebebiyle, onlar Allah'ın emrine dönene dek kendileriyle savaşmaktır!”

Bu satırlar incelendiğinde bu ifadelerin iki rivayette geçen hakem olayı ile ilgili olduğu görülecektir. Ancak Ebû Mihnef aralarında geçen diyalogun hepsini zikretmemiş, bilakis diyalogun genel manasını kendi cümleleriyle karıştırmıştır.

Bu eklemeleri Ebû Mihnef'ten başka nakleden yoktur. Sadece Nasr b. Müzâhim bu ifadelerin bir kısmını mana olarak nakletmiştir. Bu nakil de daha önce zikrettiğimiz değişikliklerle beraber Ebû Mihnef'in rivayetinden alınmıştır.⁵⁵⁰

Ebû Mihnef'in yaptığı ikinci ekleme Hz. Ali'nin Hâricîler ile yaptığı konuşmada yer almakta olup şu şekildedir: “Allah aşkına söyleyin! Şamlılar ile aramızda tahkîm yapılması ve savaşın sona ermesi hususunda içinizde en isteksiz olan ben idim, bunu bilmez misiniz? Üstelik onların ancak bizi kandırmak ve hile yapmak için mushaf yapraklarını havaya kaldırdıklarını size bildirdim. Ama benim görüş ve emrime itibar edilmedi. Diğer taraftan sözleşmede hakemler için, Kur'ân'ın ihya ettiğini ihya etmelerini ve öldürdüğünü öldürmelerini şart koştum. Eğer Kur'ân'ın hükmü ile hükmederlerse bizim ona muhalefet etmemiz mümkün değildir. Ancak böyle yapmaz da haktan saparlarsa biz onların hükmünden berîyiz! Aslında biz Kur'ân'ı hakem yaptık,

⁵⁵⁰ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffîn*, 513-514.

insanları değil. Çünkü o insanlar ancak iki kapak arasında yazanı söyleyebilirler.” Hâricîler buna cevaben şöyle dediler: “Sen bize söyleyeceğini söyledin! Bizim aramızdan tahkîm olayına meyilli olanlar Allah’a tövbe ettiler, onlardan ayrı durmaya ve onlarla savaşmaya karar verdiler. Eğer sen de tövbe edersen ne âlâ, eğer tevbe etmezsen seni terk ederiz.” Ali, “ Ben Allah’a tevbe ediyorum ve yaptığım bütün günahlardan ötürü ondan mağfîret diliyorum.” diye cevap verdi. Sonra da onlara “Şehrinize girin, Allah size merhamet etsin!” dedi.

Bu satırlar sadece Ebû Mihnef ile üçüncü ve dördüncü rivayetler olarak aktardığımız ona benzer zayıf rivayetlerde geçmektedir. Bu satırlarda sahih olan ve mezkûr iki sahih rivayete göre nakli doğru olan husus, Hz. Ali’nin mushafın konuşmadığı, bilakis insanların onun içindekilere göre konuştuğunu belirtmesidir.

İkinci fark: Ebû Mihnef’in rivayetinde üç kısım eksiktir. Eksik olan birinci kısım şu şekildedir:

Sahi rivayetlere bakılarak Ebû Mihnef’in rivayeti incelendiğinde Hâricîlerin yönelttiği tenkit ve İbn Abbas’ın onlara verdiği cevabın eksik olduğu görülecektir. Ebû Mihnef’in rivayetinde İbn Abbas’ın bütün sözünü değil, sadece delil getirdiği âyetleri zikredilmiştir. Ebû Mihnef zikredeceğimiz çeşitli nedenlerden dolayı bazı ifadeleri eksik nakletmekte, bunları sonraki cümleler arasında zikretmektedir. Genel olarak rivayetleri nakilde takip ettiği üslup bu şekildedir.

İbn Şeddâd’ın rivayetinde yer aldığı halde Ebû Mihnef’in rivayetinde olmayan ikinci kısım şu şekildedir: “Diğer müslümanlarla aramızda olanları siz de biliyorsunuz. Muhammed (s.a.v.) ümmeti yeniden bir araya gelene kadar istediğiniz yerde durun. Ancak haksız yere birilerinin kanını dökmeyin, yol kesmeyin ve zımmilerin haklarını çiğnemeyin. Şayet bunları yaparsanız sizinle de savaşırız. Allah hıyanet denleri sevmez.”

İbn Şeddâd’ın rivayetinde yer aldığı halde Ebû Mihnef’in rivayetinde olmayan üçüncü kısım şu şekildedir: Ali onların bu itirazlarından ve ayrılımlarından haberdar olunca birine “Müminlerin emirinin yanına sadece Kur’ân’ı bilenler toplansın.” diye çağrı yapmasını söyledi. Evi kurrâ olan insanlarla dolunca imamlardan birinden büyükçe bir mushaf getirtti ve önüne koydu. Sonra eliyle mushafa dokunarak “Ey mushaf! İnsanlarla konuş!” demeye başladı. Oradakiler "Ey müminlerin emiri!

Önündeki kağıt ve mürekkepten başka bir şey değildir. Biz ise ondan aldıklarımızla konuşuruz. Sen ne istiyorsun?”

Ebû Mihnef bu ifadeleri şu şekilde değiştirmiştir: “Biz Kur’ân’ı hakem yaptık, insanları hakem yapmadık. Çünkü insanlar iki levha arasındakiler ile konuşurlar.” Bu ekleme ve eksiltmeler rivayetin anlamında bazı değişimlere sebep olmuştur. Bu değişiklikleri beş başlık altında incelemek mümkündür.

Bağlamla ilgili değişiklikler Ebû Mihnef Hz. Ali veya İbn Abbas’ın âyetleri delil getirmelerini değiştirerek bunların Hâricîler tarafından ortaya konulduğunu söylemiştir. Bu şekilde rivayete göre Hâricîler Hz. Ali’nin hükmettiği şeylerin insanları ilgilendiren konular değil, şeriat ve ibadetle ilgili olduğunu düşünmüşlerdir. İnsanlar da zina eden, hırsızlık yapan veya mürted olanın cezası gibi konularda görüş bildiremezler.

Amr b. Âs ile ilgili değişiklikler Rivayete göre Hâricîler Amr b. Âs’ın hakem olmaya layık âdil bir adam olmadığı görüşündedirler.

Savaşın durması ile ilgili değişiklikler Ebû Mihnef’in rivayetine göre Hâricîler Muâviye ve ona tâbi olanlar ile olan savaşın durmasından razı olmamışlar ve bundan dolayı Hz. Ali’yi tenkit etmişlerdir. “Allah’ın Muâviye ve taraftarları hakkındaki hükmü, isyanları sebebiyle, onlar Allah’ın emrine dönene dek kendileriyle savaşmaktır!” cümlesi bunu açıkça göstermektedir. Ebû Mihnef bu üç değişiklik ile Hâricîlerin söylemediği delilleri zikrederek Hz. Ali’ye karşı çıkmalarını haklı göstermektedir. Ayrıca bu bilgi doğru değildir. Çünkü Hâricîler Hz. Ali’ye Sıffin savaşını durdurduğu için değil, bilakis hakem tayin ettiği için itiraz etmişlerdir. İlginç bir şekilde Ebû Mihnef’in rivayetinde bir cümle sonra Hz. Ali’nin savaşın durmasına razı olmadığı ve Hâricîlerin onu sulh masasına oturması için zorladıkları belirtilmektedir. “Allah aşkına söyleyin! Onlar ile aramızda tahkîm yapılması ve savaşın sona ermesi hususunda içinizde en isteksiz olan ben idim, bunu bilmez misiniz? Üstelik onların ancak bizi kandırmak ve hile yapmak için mushaf yapraklarını havaya kaldırdıklarını size bildirdim.” cümlesi bunu açıkça göstermektedir.

Ebû Mihnef’in Hz. Ali’nin sözüne eklediği dört husus vardır. Bunlar Hz. Ali’nin hakem tayinine ve savaşın durmasına razı olmaması, mushaf yapraklarının kaldırılmasının Şamlılar tarafından hile ve kandırma amacını taşıdığı ve Hz. Ali’nin tahkîmin Allah’ın kitabıyla olması şartını öne sürmesidir. İlk üç husus Hz. Ali’nin

Şamlıları yok etmek istediğini ve savaşı durdurmak istemediğini göstermektedir. Dördüncü husus ise kanaatimizce ilk üç hususu haklı çıkarmaktadır. Çünkü Hz. Ali'nin savaşın durmasını istemediği halde savaşı durdurma sebebi, onun Hâricîler tarafından buna zorlanmasıdır. Ancak Kur'ân ile hüküm verilme şartını öne sürmüştür.

Kişilerin rolü ile ilgili değişiklikler Ebû Mihnef'in rivayet ettiğine göre İbn Abbas Hâricîlere "Hakemlerle ilgili neyi tenkit ediyorsunuz? Bana söyleyin." demiştir. Diğer sahih rivayetlere göre ise İbn Abbas onlara "Rasûlullah'ın (s.a.v.) amcasının oğlu ve damadı Ali'ye, muhâcir ve ensâra yönelttiğiniz tenkitler nedir?" demiştir. Ebû Mihnef Hz. Ali'nin rolünü, Hâricîlerin kızdığı hakemlere vermiştir.

Hitapla ilgili değişiklikler Ebû Mihnef'in rivayetine göre İbn Abbas'ın Hâricîler ile olan konuşması tahkîm üzerinedir. İkinci bölümde ise rivayetin hitabı Hz. Ali'nin Hâricîler ile konuşmasına dönüşmüştür. Tartışma konusu da Hz. Ali'nin müminlerin emiri sıfatını terk etmesidir. Metnin bu şekilde değişmiş halie sahih rivayetlerde yoktur. İbn Abbas'ın rivayetine göre konuşma İbn Abbas ile Hâricîler arasında iken İbn Şeddâd'ın rivayetine göre Hz. Ali ile Hâricîler arasındadır.

Bu tasarruflar cümlelerin dizilimi açısından uyumlu ve güzel değildir. Rivayette üslup, kişilerin değiştirilmesi, bazı hususların çıkarılması veya eklenmesi, takdim ve tehir gibi hatalar yapmıştır.⁵⁵¹

Kanaatimizce Ebû Mihnef, yaptığı bu ilmî ve dil hatalarıyla Amr b. Âs'ın âdil bir adam olmadığını, Muâviye ve ordusunun öldürülmeyi hak ettiğini söylemek istemektedir. Bu husus her ne kadar tezimizin konusu olmasa da amacımız rivayetin anlaşılmasını ve incelenmesini zorlaştıran tahrifatın amacını ortaya koymaktadır.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre İbn Abbas Hâricîler ile konuşurken ona kimse cevap vermemiştir. Taberî ve İbn Ebû Şeybe'nin naklettiği bir rivayet bu hususu teyit etmektedir. Ebû Razîn tarikiyle gelen bu iki rivayete göre Sıffîn'de hakem olayı olup Hâricîler Hz. Ali'den ayrılınca, onlar bir orduda Hz. Ali bir orduda olduğu halde ona geri döndüler. Daha sonra Hz. Ali ordusu ve insanlarla Kûfe'ye girdi. Onlar da askerleriyle beraber Harûrâ'ya gittiler. Hz. Ali onlara İbn Abbas'ı gönderdi. O da

⁵⁵¹ Ebû Mihnef'in rivayetinde geçen hususların detayı için rivayetin orijinaline bakılabilir.

onlarla konuştu. Ancak bir şey elde edemedi.⁵⁵² Ancak bu rivayetlerin aksine daha önce naklettiğimiz İbn Abbas rivayetine göre onun konuşmasıyla Hâricîlerden yirmi kişi dönmüş, sadece dört bin kişi kalmıştı. İbn Şeddâd rivayeti de İbn Abbas'ın konuşmasıyla dört bin kişinin Hâricîlerden ayrıldığını belirtmektedir.

Hiz. Ali'nin rivayetteki sözü şu şekildedir: “ Eğer Kur'ân'ın hükmü ile hükmederlerse bizim ona muhalefet etmemiz mümkün değildir. Ancak böyle yapmaz da haktan saparlarsa biz onların hükmünden berîyiz!”⁵⁵³ Bu ifadelerde tenakuz vardır. Çünkü Hiz. Ali ve İbn Abbas bu rivayetin öncesinde Hâricîlerin hakemlerle ilgili suçlamalarına cevap vermiş ve bunu savunmuşlardır. Burada ise hakemlerin hükmünü şartlı olarak kabul edeceğini belirtmektedir. Hâricîlerin Hiz. Ali'ye yönelik tenkitleri ve tekfiri anlaşmanın maddeleri yüzünden değildir. Bu nedenle hakemlerin Allah'ın kitabıyla hüküm verip vermedikleri önemli değildir. Bilakis onlar bizzat hakem olayını problem olarak görmüşlerdir. Çünkü Hâricîlere göre Hiz. Ali Kur'ân'ın hükmüne zıt ve haram olan, Allah'ın dini hususunda tahkîmi kabul etmiştir.

Ebû Mihnef Hâricîlerin Hiz. Ali'den tevbe etmesini ve bu işten vazgeçmesini talep ettiklerini belirttikten sonra Hâricîlerin Kûfe'ye dönüp haracı topladıktan ve hayvanlarını doyurduktan sonra savaşa hazırlandıklarından bahsetmiştir. Rivayete göre Hâricîler şöyle demiştir: “Sen bize söyleyeceğini söyledin! Bizim aramızdan tahkîm olayına meyilli olanlar Allah'a tövbe ettiler, onlardan ayrı durmaya ve onlarla savaşmaya karar verdiler. Eğer sen de tövbe edersen ne âlâ, eğer tevbe etmezsen seni terk ederiz.” Ali “Ben Allah'a tevbe ediyorum ve yaptığım bütün günahlardan ötürü ondan mağfiret diliyorum.” diye cevap verdi. Sonra da onlara “Şehrinize girin, Allah size merhamet etsin!” dedi. Bunun üzerine son fertlerine kadar şehre girdiler. Yeniden savaşmak üzere Ali'ye biat ettiler ve “Haracı toplar, atlarımızı besler ve onlara doğru sefere çıkarız!” dediler.

Ebû Mihnef'in rivayeti Hiz. Ali'nin tahkîmden tevbe ettiğini açıkça belirtmemekle birlikte cümlenin bağlamı bunu ima etmektedir. Belâzürî'nin naklettiği münkatı' bir

⁵⁵² İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 733; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 114-115.

⁵⁵³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 356.

rivayete göre Hâricîler yanlışlıkla Hz. Ali'nin tahkîm yönelik tavrından vazgeçip tevbe ettiğini zannetmişlerdir.⁵⁵⁴

Naklettiğimiz bu olaylar birbirine zıttır. Ebû Mihnef'in rivayetine göre Hz. Ali Hâricîlere “Şehrinize girin, Allah size merhamet etsin!” demiştir. Bunun üzerine son fertlerine kadar şehre girmişler, yeniden savaşmak üzere Ali'ye biat etmiş ve “Haracı toplar, atlarımızı besler ve onlara doğru sefere çıkarız!” demişlerdir. Rivayetin devamında Hz. Ali'nin, Sıffîn'de Muâviye ile başlattıkları konuşmayı tamamlamak için arkadaşlarından dört yüz kişiyi gönderdiği belirtilmektedir. Ebû Mihnef bu cümlede gerçeklere aykırı üç husus aktarmıştır.

Ebû Mihnef Hâricîlerin tevbe edip Kûfe'ye girdiklerini ve haracı toplayıp atlarını besledikten sonra Hz. Ali'nin sancağı altında savaşa hazırlandıklarını belirtmiştir. Bundan önce Hz. Ali'nin zorlanmış da olsa tahkîmi kabul ettiğini ifade etmektedir. Eğer hakem tayin edilmesini kabul ettiyse, görüşme sona ermeden savaşa nasıl geri dönmektedir?

Ebû Mihnef Hz. Ali'nin daha sonra Ebû Mûsâ'yı Muâviye'nin tahkîm elçisiyle görüşmesi gönderdiğini belirtmektedir. Eğer Hz. Ali Şamlılara karşı Hâricîlerle savaşa hazırlandıysa elçisini nasıl göndermiştir?

Ebû Mihnef'in rivayeti Hâricîlerin geri dönüp Hz. Ali'ye savaşa geri dönme hususunda biat etmesini zikrederken aralarındaki diyalog ve sulh çabalarının başarısız olduğundan ve Hâricîlerin son durumundan bahsetmemektedir. Onun yerine doğrudan Hz. Ali'nin Ebû Mûsâ'yı göndermesi ve onun Amr b. Âs ile Dûmetülcendel'de bir araya gelmesine atlamaktadır. Bu rivayete benzer diğer rivayetler Taberî ve Nasr b. Müzâhim tarafından nakledilmiştir. Ayrıca Belâzürî münkatı' bir rivayet daha nakletmiştir.⁵⁵⁵ Dîneverî ve Mutahhar b. Tâhir de Hâricîlerin Hz. Ali'den tevbe etmesini istemesini Ebû Mihnef'in zikrettiği şekilde nakletmiştir.⁵⁵⁶

Ebû Mihnef'in rivayetinde Hâricîlerin, aralarında öne çıkan güçlü kişilerden olan Yezîd b. Kays el-Erhabî'nin etrafında toplandığı ve yücelttikleri belirtilmiştir. Yezîd b. Kays'ın adı Taberî'deki Ebû Mihnef rivayetlerinde geçmektedir. Bu rivayete göre Hz.

⁵⁵⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 355-356.

⁵⁵⁵ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffîn*, 513-514, 517-518; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 355-356; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 110, 113-114.

⁵⁵⁶ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, 208, Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 223.

Ali, onun çadırına girerek abdest almış, namaz kılmış ve İsfahan'a vali tayin etmiştir. Ebû Mihnef'in başka bir rivayetine göre Yezîd Hz. Ali'nin Sıffin'de Muâviye'ye gönderdiği elçisidir. Bunlar Ebû Mihnef'in çelişkileri arasındadır.⁵⁵⁷ İbnü'l-Esîr de Ebû Mihnef'in rivayet ettiği olayı aynı şekilde nakletmiştir.⁵⁵⁸

İbn Abbas'ın eliyle tevbe eden Hâricîlerin iki bin veya dört bin kişi olduğu söylenmiştir. Belâzürî Ebû Mihnef'in rivayetiyle birlikte râvilerin farklı görüşlerini nakletmiştir. Ancak Ebû Mihnef'in bu rivayetindeki bu bölümde ve diğer rivayetlerde Hz. Ali'nin Hâricîler ile konuşmasından sonra hepsinin Kûfe'ye döndüğü belirtilmektedir.⁵⁵⁹

Diğer rivayetler ise üç görüş barındırmaktadır. İbn Şeddâd rivayetinin isnâdlarına göre tevbe edenlerin sayısı dört bin kişidir. İbn Kesîr de bu rakamı nakletmiştir. Buna göre onları Hz. Ali'ye getiren kişi İbnü'l-Kevvâ'dır. Heysemî, Taberânî, Ebû Nuaym ve Abdurrezzak'ın çeşitli tariklerle İbn Abbas'tan naklettiği rivayete göre tevbe edenlerin sayısı yirmi bin idi. Nesâî, Hâkim, Beyhakî ve Yakub el-Fesevî'nin çeşitli tariklerle İbn Abbas'tan naklettiği rivayete göre tevbe edenlerin sayısı iki bin idi. Bu rakam Belâzürî'deki zayıf rivayetler ile İbn Kesîr ve Yâfiî'nin naklettiği rivayetlerde de geçmektedir. İbn Abbas rivayetinin isnâdlarına göre onları Hz. Ali'ye getiren İbn Abbas'tır.⁵⁶⁰

Rivayetin bu kısmı Muâviye'nin Hz. Ali'ye hakem olayını düzenlemek için gönderdiği elçisi olan Maan b. Yezîd'den bahsetmektedir. Bu kısım şu şekildedir: “Muâviye tarafından Maan b. Yezîd b. Ahnes b. Habîb es-Sülemî Ali'ye geldi ve hakem olayında acele etmemesini belirterek şöyle dedi: Muâviye sözünü tuttu. Sen de tut. Temîm ve Bekr bedevileri seni görüşünden çevirmesin.”

Kanaatimizce rivayetin bağlamında bir hata vardır. Rivayete göre Maan Hz. Ali'den hakem olayında acele etmemesini istemiştir. Bu durum, rivatin bağlamına ve

⁵⁵⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 79, 110, 121-122.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, III, 203.

⁵⁵⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 110.

⁵⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 361; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 84; Ebû Ya'la Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *el-Müsned*, I, 367; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, X, 157; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 165; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, II, 164-165; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 318; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 311; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 522; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 314; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, VI, 252; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 312; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân*, I, 95.

meydana gelen olaylara uymamaktadır. Zira Sıffîn'de savaşı kaybetmek üzere olup girişimleriyle savaşın durmasına sebep olan taraf Şamlılar idi. Bu durumda elçileri hakem olayında acele edilmemesini nasıl istemiş olabilir? Halbuki bunun tersi doğrudur. Taberî'de geçen Ebû Mihnef'in rivayetine göre Maan b. Yezîd hakem olayının uygulanmasının neden geciktiğini öğrenmek için gelmiştir. Buna göre Maan Hz. Ali'yi acele ettirmeye ve tahkimi neden geciktirdiklerini söylemeye gelmiştir.⁵⁶¹ Maan b. Yezîd'in adı ve hakem olayının niçin geciktirildiğini söylemesi, sadece Eb'u Mihnef'in bir rivayeti ve *Ensâbü'l-eşraf*'ta geçen İbnü'l-Kelbî rivayetine dayanmaktadır.⁵⁶²

Ebû Mihnef'in rivayetinde Hz. Ali ve Muâviye'nin tahkîm için Dûmetülcendel'e gönderdikleri bazı elçilerin isimleri geçmektedir. Bu rivayete göre her iki elçinin yanında dört yüz süvari gönderilmiştir. Rivayetin bu kısmı şu şekildedir: “Bunun üzerine Ali, başlarında Şüreyh b. Hânî bulunan dört yüz adamını gönderdi. Onlara namaz kıldırmak, işlerini yönetmek ve aralarında kadılık yapmak üzere İbn Abbâs'ı da gönderdi. Ebû Mûsâ el- Eş'arî'yi de onlarla birlikte gönderdi. Muâviye de Amr'ı dört yüz Şamlı ile gönderdi.”

Dûmetülcendel'deki görüşmeyi nakleden bütün kaynaklar Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Amr b. Âs'ın adını zikretmektedir. Bazı kaynaklar hakemlerin yanı sıra Şüreyh b. Hânî, Abdullah b. Amr ve Abdullah b. Zübeyr gibi meşhur kişileri zikretmektedir.

“İbn Abbas'ı namaz kıldırması, aralarında hüküm vermesi ve işlerini idare etmesi için gönderdi.” sözü bazı kaynaklar tarafından teyit edilmiştir.⁵⁶³

Kaynaklar ikinci toplantıda görüşmenin gerçekleştiği yerin Dûmetülcendel olduğunu belirtmektedirler. Rivayetlerin çoğu bunu söylemekle birlikte bazı rivayetlere

⁵⁶¹ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 110.

⁵⁶² Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, -110; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 345-346.

⁵⁶³ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffîn*, 511; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 345-346; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 103, 105, 111; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târih*, V, 136, 224; İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, XXIII, 67; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, I, 554-563; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 120-137; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, III, 205-206; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 307, 310-321; İbn Haldûn, *et-Târih*, II, 637-641; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 182-184; Mes'ûdî, *Murûcü'z-zeheb*, I, 335-338; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, II, 240-280; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer*, I, 152-153; Zehebî, *el-İber fî haberi men gâber*, I, 30; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-ḥaleb min târihi Ḥaleb*, 21; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtaşar fî târihi'l-beşer*, I, 178; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, II, 309; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer*, I, 152; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân*, I, 86.

göre öncelikle Tedmür'e gelmiş, daha sonra Dûmetülcendel'e geçmişlerdir. Sonrasında ise buraya yakın bir yer olan Ezruh'a gitmişlerdir.⁵⁶⁴

Bu noktada Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Amr b. Âs arasında geçen diyalogu inceleyeğiz. Rivayete göre Ebû Mûsâ şöyle diyordu: “Şüphesiz İbn Abbâs, beni o fâsığın aldaticılığı hususunda uyardı. Ne var ki ben ona güvenmiştim.”

Ebû Mihnef'in rivayeti birçok konudan bahsetmektedir. Ancak farklı zamanlarda meydana gelmiş bu olayları birbirine karıştırmıştır. Örneğin Hâricilerin Hz. Ali'nin ordusundan ayrılması, sonrasında iki taraf arasındaki çekişme ve konuşmalar, İbn Abbas ve Hz. Ali'nin Hâriciler ile konuşması gibi olayları karıştırmıştır. Bu noktada Amr b. Âs ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî arasında Dûmetülcendel'deki Ezruh'ta gerçekleşen diyalogu incelemek istiyoruz.

İki hakem arasında geçen diyalogu, olayları senedsiz olarak nakleden kaynaklar aktarmıştır. Bu kaynaklar rivayetleri genellikle kendilerinden önceki kaynaklardan almışlardır. Bu kaynaklar çoğunlukla Ebû Mihnef'in naklettiği rivayetleri ona nispet etmeden aktarmışlardır. Bunların arasında Dîneverî, Ya'kûbî, Zehebî, Yâfiî, Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, İbn Kesîr, İbnü'l-Esîr yer almaktadır. Sadece İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-nihâye*'de naklettiği bir rivayette Ebû Mihnef'in adını zikretmiştir. Bu tarihçilerin naklettikleri metin, Ebû Mihnef'in naklettiği metin ile neredeyse aynı olup râvi veya kaynağın adı belirtilmemiştir.⁵⁶⁵

Hadis ve tarih kitapları gibi rivayetleri senedleri ile nakleden kaynaklar ise Ebû Mihnef'in naklettiği bu konuşmayı nakletmemişlerdir. Sadece Taberî yine Ebû

⁵⁶⁴ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffîn*, 511; Belâzürî, *Ensâbü'l-eş'râf*, II, 343-345; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 110-111; Halîfe b. Hayyât, *et-Tarih*, 191-192; İbn Hibban, *es-Siretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-hulefâ*, II, 547; Dîneverî, *el-Aḥbârü't-tıvâl*, 197-198; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-iş'râf*, I, 256; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târiḥ*, V, 221, 227; İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, LXVII, 23, LXXIII, 155; Ebû'l-Fidâ, *el-Muḥtaşar fî târihi'l-beşer*, I, 178; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-ḥaleb min târihi Haleb*, 21; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 309; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muḥtaşar fî aḥbâri'l-beşer*, I, 153; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân*, I, 86-87; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I, 314; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 307, 312-313.

⁵⁶⁵ Dîneverî, *el-Aḥbârü't-tıvâl*, 199-200; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, Zehebî, *el-İber fî haberi men gaber*, I, 31, Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, II, 309, 311; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muḥtaşar fî aḥbâri'l-beşer*, I, 153; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân*, I, 86-87; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târiḥ*, III, 206, 208; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 314.

Mihnef'in bu rivayetlerini nakletmiştir.⁵⁶⁶ Taberî'de geçen Ebû Mihnef rivayetleri Belâzürî'de geçen rivayetlere benzese de aralarında bazı ilginç farklar vardır.

Birinci fark: Ebû Mihnef'in Taberî'deki rivayetinde şöyle denilmektedir: “Eğer bu iş şerefe göre olsaydı Ebrehe b. Sabâh oğullarına düşerdi. Bilakis bu iş din ve fazilet ehli içindir. Eğer Kureys'in en faziletlisine verecek olsaydım onu Ali b. Ebî Tâlib'e verirdim.”⁵⁶⁷

Ancak bunun yerine *Ensâb*'ta şu şekilde geçmektedir “Bu hilâfet işi şerefle veya anlattığın diğer şeylerle kâim değildir! Bu vazife ancak din ve fazilet ehli olup Allah'ın emrine sıkı sıkıya bağlı olanlara verilir. Kaldı ki eğer bu işi Kureys'in en şereflişine verecek olsaydım onu yine Ali'ye verirdim.

İkinci fark: Ebû Mihnef'in Taberî'deki rivayetine göre konuşma Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Amr b. Âs arasında değil, Abdullah b. Ömer ile Amr b. Âs arasındadır. İbn Ömer'i uyaran kişi de İbn Abbas değil, Abdullah b. Zübeyr'dir. Taberî'de geçen Ebû Mihnef rivayetine göre Amr b. Âs şöyle demiştir: “Bu iş ancak dişli olup o dişle yemek yiyen ve yediren adamın işidir!” İbn Ömer'de gaflet vardı. Abdullah b. Zübeyr ona şöyle dedi: “Akıllı ol, dikkat et.” Bunun üzerine Abdullah b. Ömer “Hayır, vallahi ben ona asla rüşvet vermeyeceğim. Ey İbnü'l-Âs! Araplar kılıçlarla ve mızraklarla savaştıktan sonra işlerini sana emanet ettiler. Sakın onları fitneye geri döndürme.”⁵⁶⁸

Bu farklılık Taberî ve Belâzürî'de geçen Ebû Mihnef'in rivayetlerinden ya da rivayetin senedinde yer alan diğer râvilerden mi kaynaklanmaktadır? Veya Belâzürî başta olmak üzere müelliflerden dolayı bu farklılık ortaya çıkmış olabilir.⁵⁶⁹

Ebû Mihnef'in rivayetine göre hakemler başlangıçta insanlara Hz. Ali ve Muâviye'yi halifelikten azlettiklerini ve halifenin şûrâ ile seçilmesini açıklama hususunda anlaşmışlardı. Ancak Nasr b. Müzâhim Ebû Mihnef'in rivayetini, özellikle de azille ilgili kısmını Ebû Mihnef'in adını zikretmeden nakletmiştir.⁵⁷⁰ Âlimlerin de işaret ettiği gibi Ebû Mihnef, Nasr b. Müzâhim'in meşhur hocaları arasındadır. Ebû'l-

⁵⁶⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 111-113; İbn Hibban, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-ḥulefâ*, I, 543-545.

⁵⁶⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 111-113.

⁵⁶⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 112.

⁵⁶⁹ Burada sadece Belâzürî'yi zikretmemizin sebebi, meşhur olmakla birlikte âlimler tarafından mechûl olarak nitelendirilmesidir. Taberî ise âlimler tarafından övülmüştür.

⁵⁷⁰ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şifîn*, 544-546.

Ferec, İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr gibi müteahhir tarihçiler de bunu nakletmişlerdir.⁵⁷¹ Ya'kübî de Ebû Mihnef'in rivayetini biraz değişiklikle nakletmiştir.⁵⁷² Ebû Mihnef'in rivayetindeki bu diyalogu nakleden Nasr b. Müzâhim ve Mes'ûdî bazı tarihçiler Ebû Mihnef'ten daha fazla mübalağa yapmışlardır.⁵⁷³

Abdurrezzâk'ın Zührî'den naklettiği mürsel bir rivayette bu olaylar birkaç sayfada anlatılmaktadır. Tek rivayet halinde aktarılan olaylar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zamanından başlamakta, Ebû Mûsâ el-el-Eş'arî ile Amr b. Âs arasındaki konuşmaya kadar devam etmektedir. Bu rivayete göre ikisi herhangi bir anlaşmaya varmamış, meclislerinden ayrılmadan önce ihtilafa düşmüş ve birbirlerine sövmüşlerdir. Daha sonra insanların yanına gitmiş ve her biri Ebû Mihnef'in rivayetinde geçen âyetleri diğerine karşı kullanmıştır.⁵⁷⁴

Ezruh'ta geçen ikinci görüşmede Amr b. Âs ve Ebû Mûsâ'nın bahsettiği tahkîm maddelerinden bahseden sahih rivayetlere rastlamadık.⁵⁷⁵ Elimizdeki rivayetlere göre Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Amr b. Âs Ezruh'ta bir araya gelmiştir. Hz. Ali yerine İbn

⁵⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 208.

⁵⁷² Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, 183.

⁵⁷³ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vaḳ'ati Şıffîn*, 544-546; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I, 334.

⁵⁷⁴ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, V, 452.

⁵⁷⁵ İbn Hibbân'ın Sıffîn'deki ilk görüşmede her iki tarafın üzerinde anlaştığı maddelerini içeren bir rivayet etmiştir. İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-hulefâ*, II, 543-545. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'de Abdullah b. Mudârib b. Husayn b. Münzir tarikiyle naklettiği rivayet anlaşma maddeleri için kullanılmaya uygun değildir. Zira Buhârî bu rivayet bütünüyle nakletmemiştir. Naklettiği kadarı da istişhad için yeterli değildir. İbn Asâkir'in uzunca naklettiği rivayetin senedinde de Abdullah b. Mudârib yer almaktadır. Zehebî ve İbn Hacer onun bilinmediğini ve mechûl olduğunu belirtmiştir. Sahih olmayan bu rivayette bazı problemler vardır. Rivayet şu şekildedir: Husayn b. Münzir'den nakledildiğine göre Muâviye Amr b. Âs'ı Mısır valiliğinden azledince o, Muâviye'nin ordugahına yakın bir yere kendi ordugahını kurdu. Ne yapacağını bilemez bir halde gidip gelmeye başladı. Daha sonra Muâviye Abdullah b. Mudârib'i çağırdı ve ona "Amr b. Âs'tan sevmediğim bazı şeyler bana ulaştı. Onu çağır ve Ebû Mûsâ ile bir araya geldiği zaman ne yaptıklarını sor." dedi. Ben de yanına gittim ve "Ebû Mûsâ ile bir araya geldiğin zaman ne yaptınız?" diye sordum. O da şöyle cevap verdi: İnsanlar bu konuda çok şey söylediler. Ben Ebû Mûsâ ile bir araya geldiğimde ona "Bu iş hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordum. O da "Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ederken razı olduğu kişilere buna layıktır." dedi. Ben ona "Muâviye ve beni bu konuda nereye koyuyorsun?" diye sorduğumda şöyle cevap verdi: Eğer sizden yardım istenirse yardım edersiniz. Eğer size ihtiyaç duyulmazsa Allah'ın işinin (hilafet) size ihtiyacı yoktur." Bu rivayet incelendiğinde doğru olmayan iki husus görülecektir. Rivayete göre Amr ve Muâviye halifelikle ilgili bir şey beklemektedir. Bu ise daha önce zikrettiğimiz gibi onların valilik ve iktidar için savaşmadıklarına dair rivayetler ile çelişmektedir. İkinci olarak Amr b. Âs Ebû Mûsâ'ya teslim olmuş ve emri altında imiş gibi soru sormaktadır. Kendisine bir şey verilmediği takdirde karşı çıkmayacağı hissedilmektedir. Bu ise mantıklı değildir. Çünkü uzlaşma ve anlaşma bu dereceye kadar varmışsa iki halife yerine tek halife olurdu. Bilakis onların konuştuğu hususlar sahih rivayetler ile elimize ulaşmamıştır. Sahih rivayetlere göre onlar aralarındaki meseleler hakkında bir çözüme ulaşmamışlardır. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLVI, 175; Zehebî, *el-Muḡnî fî'd-du'afâ*, I, 510; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 270; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 159.

Abbas'ı göndermiş, Muâviye ise bizzat bu toplantıya katılmıştır. Hakemler herhangi bir anlaşmaya varmadan ayrılmışlardır. Bu hususlar da sahih rivayetlerde geçmemekle birlikte o zamanda cereyan eden olayların tarihî akışına uygundur.⁵⁷⁶

Rivayetin bu kısmı Amr b. Âs'ın Ebû Mûsâ'yı kandırmasından bahsetmektedir. Bu kısım önceki kısımdan farklı olup Amr'ın Ebû Mûsâ'yı kandırması, aralarında tartışma çıkması, hatta birbirlerine ağır sözler söylemelerinden bahsetmektedir. Ebû Mihnef'in rivayetinin bu bölümünde bazı çelişkiler vardır. Örneğin rivayete göre Amr b. Âs Ebû Mûsâ ile konuşmasını bitirmeden önce oğlu Abdullah b. Amr'ı halife olarak kabul etmesini istemiş, Ebû Mûsâ da bunu kabul etmemiştir. Amr da Ebû Mûsâ'nın Hz. Ali'yi halifelikten azlettiğini görünce bir fırsat bulup Hz. Ali'yi azlettiğini ve Muâviye'yi yerinde bıraktığını söylemiştir. Burada akla neden oğlu Abdullah'ı halife tayin etmediği sorusu gelmektedir. Ya da neden kendisini halife ilan etmemiştir? Zamanı mı gelmemişti? Başından beri istediği şey bu değil miydi? Amr b. Âs'ın veya oğlu Abdullah'ın halife olması Hz. Ali ve Muâviye tarafından kabul edilmeyeceğinden dolayı bunu istemediği farz edilse bile rivayetin başındaki talep zamanında da aynı durumun geçerliydi. Bu durumda neden bu talepte bulundu?

Diğer taraftan iddia edilen kandırmanın millet üzerindeki sonuçlarına bakmamız gerekmektedir. Çünkü Hz. Ali'nin ve Muâviye'nin bölgesinde yaşayan insanlar emirlerine itaat etmekte ve onun emrinden çıkmamaktadırlar. Eğer tatmin edici bir sonuca varmazlarsa insanlar onlara itaat etmezler. Bu durumda kandırmanın hedefi ne olabilir?

Aynı şekilde bunun her iki bölgenin başkanları üzerindeki sonuçlarına da bakılmalıdır. Zira onlar hile ile ve anlaşma olmadan gerçekleşen bir işi kabul etmeyeceklerdir. Aldatılan taraf konuyu kandırılmayı kabul edip diğerini halife olarak etmeyecek ve onu tanımayacaktır. Dolayısıyla bu kandırma bir şeye yaramayacaktır. Şerî açıdan da hile ile yapılan böyle bir davranış ve anlaşmanın kabul edilmeyeceği açıktır.

Amr b. Âs'ın Ebû Mûsâ'yı aldatması meselesi, Taberî'de geçen Ebû Mihnef rivayetlerinde geçmektedir. Ayrıca Nasr b. Müzâhim ve İbn Ebi'l-Hadîd bu rivayetleri kitaplarına almışlardır. Yine Belâzürî ve İbn Asâkir iki rivayet nakletmiştir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁶ Halife b. Hayyât, *et-Tarîh*, 192; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXIII, 67.

Aynı şekilde bu rivayeti Dîneverî, Zehebî, Yâfiû, Ya'kûbî, İbnü'l-Verdî, Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, İbn Kesîr ve İbnü'l-Esîr senedsiz olarak ve Ebû Mihnef'in adını zikretmeden nakletmişlerdir. Sadece İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-nihâye*'de bir defa adını zikretmiştir. Bu tarihçilerin naklettikleri metin Ebû Mihnef'in rivayetiyle hemen hemen aynıdır.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre mushaf yapraklarının kaldırılmasıyla ilgili Hz. Ali Hâricîlere şöyle demiştir: “Onların ancak bizi kandırmak ve hile yapmak için mushaf yapraklarını havaya kaldırdıklarını size bildirdim.” Çeşitli tarih kitaplarında Amr b. Âs'ın Hz. Ali'nin ordusunun ilerleyip güçlü olduğu ortaya çıkınca Muâviye'ye askerlerinin kandırmak için mushaf yapraklarını kaldırtmasını istediğine işaret edilmiştir. Bunun üzerine Şamlılar mushaf yapraklarını kaldırmışlardır. Ancak bu bilgi doğru değildir. Çünkü sahih hadis ve tarih kitapları Şamlıların kandırmak veya başka bir niyetle mushaf yapraklarını kaldırmadıklarını belirtmektedir. Bilakis bu kaynaklara göre Şamlıların safında ölü sayısı artınca Amr b. Âs Muâviye'ye tek bir mushaf taşıyan bir kişiyi Kur'ân'la hüküm vermesi için Hz. Ali'ye göndermesini istemiştir. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde sahih bir senedle nakledilen rivayet şu şekildedir: Ebû Vâil şöyle demiştir: “Sıffin'de idik. Şamlıların ölüleri artınca bir tepeye sığındılar. Amr b. Âs Muâviye'ye “Ali'ye bir mushaf gönder ve onu Allah'ın kitabına çağır. O bunu reddetmeyecektir.” Bir adam mushafı getirdi. ...”⁵⁷⁸

Rivayet Şamlıların mushaf yapraklarını kaldırdıklarını veya kandırmak için bunu yaptıklarını zikretmemiştir. Hz. Ali'nin ordusundan kimse de bunun kandırma olduğunu söylememiştir. Bu ifadeler uydurmacıların sözleridir. Ölümden korktukları veya çözümün ideal yolunun savaşmak olmadığına kanaat ettikleri için kaldırmış olabilir. Şamlıların mushaf yapraklarını kandırmak için kaldırdıklarını söyleyen rivayetler zayıf olup Ebû Mihnef'in rivayetleri veya ona benzer olanlardır. Rivayetleri senedsiz olarak nakleden müteahhir tarihçiler bunları Ebû Mihnef gibilerinden nakletmişlerdir. Çoğusu

⁵⁷⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 111-113; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 343 352; Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffin*, İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, II, 216; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LIX, 117-119; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 522. *Ensâb*'ta geçen Ebû Mihnef rivayeti İbn Ca'debe nedeniyle zayıf olup birden fazla illetle mualleldir. İbn Asâkir'in naklettiği rivayet ise hadis uydurmakla itham edilen İbn Sebre nedeniyle zayıf olup birden fazla illet içermektedir. Bu kişiler daha önce belirttiğimiz gibi zayıf kişilerdir.

⁵⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXV, 348; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 105, 25/ 40; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 337.

da onların kandırmak için kaldırdıklarını söylememiştir. Bazılarına göre ise sadece kaldırmışlardır. Bir rivayete göre ise kandırmak için kaldırmışlardır. Bir kısım tarihçiler mübalağa ederek “Mushaf yapraklarını mızrakların veya uçlarının başına taktılar.” demiştir. Bu rivayetlerin hepsi merdûtdur. Önceki bölümlerde bu tarihî rivayet ve bilgileri incelemiştik.⁵⁷⁹

Unutulmaması gereken bir husus da Hz. Ali, Aişe ve diğer sahabîler Cemel savaşında ordularından mushaf yapraklarını kaldırmalarını istemiş olmasıdır. Buna göre karşı taraftaki orduya karşı mushaf yapraklarını kaldırmak veya onlara mushaf göndermek bidat veya kandırmak anlamına gelmemektedir. Bilakis Sıffin savaşından önce denenmiştir. Ancak ikisi arasında fark vardır. Örneğin Cemel vakasında rivayetler taraflardan birinin zayıf kalmasından bahsetmemektedir. Buna karşılık bu konudan bahseden sahih rivayetler Sıffin savaşında Şamlıların, saflarında çok sayıda kişinin öldürülmesiyle Hz. Ali’ye mushaf gönderdiklerini ve onu Allah’ın kitabına çağırdıklarını belirtmektedir.

Rivayete göre Abdullah b. Abbas Ebû Mûsâ’yı Amr b. Âs’ın hilesine karşı uyararak şöyle demiştir: “Sana yazıklar olsun! Onun seni kandırdığını düşünüyorum. Eğer bir konu üzerinde ittifak ettiyseniz ona öncelik ver. O konuşsun, sonra sen konuş. Çünkü o vefasız birisidir.” Ebû Mûsâ saf birisiydi. Bu yüzden “Biz anlaştık. Aramızda anlaşmazlık yoktur.” dedi.

Bu bilgi de diğer bilgiler gibi uydurma olup sadece Ebû Mihnef ve Nasr b. Müzâhim ile onlardan nakilde bulunanlar tarafından rivayet edilmiştir.⁵⁸⁰

Bu rivayette yer alan çirkin hususlardan birisi de “Ebû Mûsâ saf birisiydi.” cümlesidir. Bu cümle en çirkin ifadelerden birisi olup Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkadaşlarından Ebû Mûsâ ve Hz. Ali’ye dil uzatmak demektir. Ebû Mihnef’e göre Hz. Ali müslümanların arasında sulh için saf ve gafil bir insanı seçmiştir. Ayrıca daha önce

⁵⁷⁹ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak‘ati Şıffin*, 498-499; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 105, 110; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Tezkiretü havâşş*, 334; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LIX, 118; Zehebi, *el-İber fi haberî men gaber*, I, 30-31; Zehebi, *Târîhu’l-İslâm*, III, 311; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XII, 284-285; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-târîh*, III, 203; Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 194; İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem ve te‘âkıbü’l-himem*, I, 559; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntażam fi târîhi’l-mülûk ve’l-ümem*, V, 121, 126.

⁵⁸⁰ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak‘ati Şıffin*, 546; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 113; Dîneverî, *el-Ahbarü’t-tivâl*, 200; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntażam fi târîhi’l-mülûk ve’l-ümem*, V, 126; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-târîh*, III, 208.

onu Kûfe'ye vali tayin etmiştir. Ayrıca Ebû Mûsâ'yı Kûfe'ye ve Basra'ya vali tayin eden Osman b. Affân ve Ömer b. Hattâb'a dil uzatmak demektir. Bunların ötesinde Zübeyd ve Aden'e gönderen Rasûlullah'a (s.a.v.) dil uzatmaktır. Rasûlullah (s.a.v.) ile üç halifesi böyle saf birisine görev vermiş olabilirler mi? Aynı şekilde bu cümle tarihi gerçekliğe aykırıdır. Zira Ebû Mûsâ idarî hayatı boyunca çok başarılar elde etmiş ve ne Rasûlullah (s.a.v.) ne de halifeleri tarafından herhangi bir şeyle itham edilmemiştir. Böyle bir durum varken Ebû Mihnef gibi yalancılıkla itham edilmiş bir kişinin sözleri ve rivayetleri nasıl kabul edilebilir?⁵⁸¹

Kādî Ebû Bekir İbnü'l-Arabî bu hususta şöyle demektedir: “Zayıf tarihselci grup; Ebû Mûsâ'nın aptal, zayıf fikirli, aldatılmış olduğunu, Amr b. Âs'ın ise kurnaz ve usta olduğunu iddia ettiler. Öyle ki onların bozmak istediklerini teyit etmek için onun kurnazlığını örnek olarak verdiler. Bazı câhillere de buna uyarak onun hakkında hikayeler uydurdular. Halbuki diğer sahâbiler ondan daha akıllı ve kurnaz idiler. Tarihselcilerin varsayımına göre tahkîm olayında Ebû Mûsâ'yı aldatması üzerine onun kurnaz ve zeki olduğundan bahsetmişlerdir.”⁵⁸²

Ebû Mihnef'in düştüğü çelişkilerden bir tanesi de bir rivayetinde İbn Ömer'in aptal olduğunu söylemesidir.⁵⁸³ Ebû Mihnef Ebû Mûsâ'ya yönelttiği bu iddiayı unutarak başka bir rivayette aynı konuda aynı suçlamayı yapmıştır. Bu konu sadece Ebû Mihnef ve ondan nakilde bulunanlar tarafından nakledilmiştir.

Ebû Mihnef'e göre hakemlerin görüşleri birbirine zıt olunca orada bulunan insanlardan bazıları birbirlerine vurmaya başladılar. Örneğin Şüreyh b. Hânî, Amr'ın üzerine saldırıp ona kamçıyla vurdu. Muhammed b. Amr b. Âs yahut Amr'ın diğer çocuklarından biri de Şüreyh'e saldırıp kamçısıyla onu vurdu. İnsanlar kalkıp onların arasına girdi.

Taberî Ebû Mihnef'in bu rivayete benzeyen diğer bazı rivayetlerini nakletmiştir. Aynı şekilde Nasr b. Müzâhim, Mes'ûdî, Zehebî, Dîneverî, İbn Miskeveyh ve İbn Kesîr

⁵⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 81; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 364; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXXII, 14; Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, I, 20, V, 2248.

⁵⁸² Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-'Avâşım mine'l-kavâşım*, 176

⁵⁸³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 112.

gibi müellifler de bunları senedsiz olarak nakletmiştir. Sadece Nasr b. Müzâhim rivayeti senediyle aktarmıştır.⁵⁸⁴

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Ebû Mûsâ Amr b. Âs tarafından kandırıldıktan sonra Mekke'ye gitmiş ve bu konuşmadan dolayı kendisini suçlamıştır. Rivayet şu şekildedir: "Kûfeliler Ebû Mûsâ'yı ellerine geçirmek istediler. O ise hemen devesine binip Mekke'ye gitti. İbn Abbas şöyle dedi: "Allah, Ebû Mûsâ'nın reyine gün yüzü göstermesin! Ben onu uyarmış ve görüşümü onunla paylaşmışım. O bunu ne anladı ne de kabul etti." Ebû Mûsâ şöyle derdi: "Şüphesiz İbn Abbâs, beni o fâsığın aldaticılığı hususunda uyardı. Ne var ki ben ona güvenmişim." Bu ifadeleri iki müellif hariç kimse nakletmemiştir. Diğer tarihçiler de bu ikisinden almışlardır.

Rivayet heyetlerin geldikleri yere döndüklerinden bahsetmekte ve şöyle demektedir: "Şamlılar Muâviye'nin yanına döndüler, halife olarak ona selam verip ona biat ettiler. İbn Abbâs ve Şüreyh b. Hânî de dönüp Ali'ye haberi getirdiler." İnsanların Muâviye'ye halife olarak biat ettikleri hususu ise açıkça yalandır. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi tahkîm olayı hicretin 38. Yılında, Muâviye'nin hilafeti ise Hasan'ın babası Ali b. Ebî Tâlib'in H. 40'ta vefat etmesinden sonra hilafetten vazgeçmesiyle olmuştur. Muâviye H. 41'de halife olmuş ve bu yıla 'cemaat yılı' adı verilmiştir. Bu bilgi tarihçiler arasında çok yaygın olup Emevîlerin H. 41-132 yılları arasında hükmettiğini belirtmektedirler. Bu hususta nakledilen rivayetler ya Halife b. Hayyât'ın ve İbn Asâkir'in naklettiği rivayetler gibi münkatı' ya da Ebû Mihnef ve Vâkıdî tarafından rivayet edilmişlerdir.⁵⁸⁵

Rivayete göre Hz. Ali ve Muâviye hassas bir konu olan karşılıklı lanetleşmeyi yapmışlardır. Buna göre Ali sabah namazlarını kılarken kunut yapmış ve şöyle demiştir: "Allah'ım Muâviye'ye, Amr'a, Ebû'l-A'ver'e, Habîb b. Mesleme'ye, Abdurrahmân b. Hâlid b. Velîd'e, Dahhâk b. Kays'a ve Velîd b. Ukbe'ye lânet eyle!" Bu durum Muâviye'ye haber verilince o da Ali, Eşter, Kays b. Sa'd, Hasan, Hüseyin, İbn Abbâs ve

⁵⁸⁴ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffîn*, 546; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 113; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, I, 334; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, 200-201; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, II, 309, 311; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 126-128; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 314.

⁵⁸⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 113; Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, 191-192; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXIII, 67; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 311; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân*, I, 86-87; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 128; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 314.

Abdullah b. Ca'fer'e lanet okumaya başladı. Bu lanet okumalar sadece Ebû Mihnef ve ondan nakilde bulunanlar tarafından rivayet edilmiştir.⁵⁸⁶

3.2.4. Hz. Ali'nin Hâricîlerin “Hüküm Sadece Allah'ındır.” Sözüne Cevabı

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Bir gün Ali minbere çıkıp hutbe okudu. O hutbede iken bir de baktılar ki Muhakkime (Hâricîler) mescidin etrafında “lâ hükme illâ lillah” deyip duruyorlar. Ali şöyle dedi: “Bu hak bir sözdür ancak onunla bâtil murat ediliyor. Evet, hüküm ancak Allah'ındır. Fakat onlar ‘emirlik de yoktur’ diyorlar. Oysa bir emir elbette gereklidir. Ta ki müminler onun idaresi altında çalışsın, fâcirler de ondan istifade etsin. Eğer susarlarsa onları kendi hallerine bırakırız. -Ali ‘bırakırız’ yerine ‘affederiz’ demiş de olabilir.- Eğer böyle konuşurlarsa onları delillerle ikna ederiz. Yok, eğer bize karşı hurûc ederlerse onlarla savaşırız.” Bunun üzerine Yezîd b. Âsım el-Muhâribî ayağa kalktı ve şöyle dedi: “Allah'ım! Dinimiz hususunda alçaklığa razı olmaktan sana sığınırız. Kuşkusuz bu, Allah'ın gazabına götürecek olan bir nifak ve zillet halidir.” Yezîd ve kardeşi hurûc ettiler ve Nehrevân'da öldürüldüler.⁵⁸⁷

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayetin metni incelendiğinde Ebû Mihnef'in rivayeti Hâricîler ‘lâ hukme illâ lillâh’ cümlesini tekrar ettikleri yerin Kûfe mescidinin bir tarafı olduğunu belirtmektedir. Ancak bu rivayetler hakkında iki farklı görüş vardır.⁵⁸⁸

Birinci görüşe göre bu cümle Sıffîn'de tahkîm olayında Hâricîler tarafından söylenmiştir. Belâzürî'nin naklettiği bir rivayet şöyledir: “Antlaşma metni yazılınca Eş'as onu alıp insanlara okumak için dışarı çıktı. Benî Temîm'den bir grubun yanından geçti. İçlerinde Urve b. Üdeyye de vardı. Urve “Allah'ın işinde insanları mı hakem yapıyorsunuz? Allah'ın kitabından daha sağlam bir kitap ve bir şart var mıdır? Siz savaşırken de kuşku içinde miydiniz? Lâ hükme illâ lillah.” dedi. Tahkîm olayından

⁵⁸⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 243; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 113, 218; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 314-315.

⁵⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 352. Rivayetin bütün râvileri zayıf ve metrûktur.

⁵⁸⁸ Bu rivayette Kûfe'nin adı geçmemektedir. Ancak bilindiği üzere Kûfe Hz. Ali'nin başkentiydi. Ayrıca Hâricîlerden bahseden diğer rivayetler onların Kûfe'ye döndüklerini belirtir.

sonra bu sözü söyleyen ilk kişi olan Urve Eş'as'a kılıçla saldırdı. Eş'as katırının üzerindeydi ve darbe onu iskaladı. Bunun üzerine Urve kılıcıyla katırın gerisine vurdu.”⁵⁸⁹ Nasr b. Müzâhim, Dîneverî, Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, İbn Asâkir ve Mes'ûdî bazı farklılıklarla beraber bu görüşü teyit eden rivayetler nakletmişlerdir.⁵⁹⁰

İkinci görüşe göre ‘Lâ hükme illâ lillah’ cümlesi Hz. Ali minberde iken veya minberden inerken mescidin bir köşesinde söylenmiştir. Bu da bu bölümde naklettiğimiz Ebû Mihnef rivayetini teyit etmektedir.

İbn Ebû Şeybe'nin naklettiği rivayet ise şöyledir: “Ali Hâricîlerin yanına giderek onlarla konuştu. Hem Ali hem de Hâricîler razı oldular. Bunun üzerine birbirlerinden razı olarak Kûfe'ye döndüler ve iki gün kadar orada kaldılar. Ali'nin yanına girebilen Eş'as b. Kays gelerek “İnsanlar senin istemeyerek onlara döndüğünü söylüyorlar.” dedi. Ali ertesi gün cuma olunca minbere çıktı, Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra hutbe okudu. Onlara insanlara olan muhalefetlerini ve onları ayıran işlerini hatırlattı ve hem onları hem de işlerini ayıpladı. Minberden inince mescidin köşelerinde ‘lâ hukme illâ lillâh’ dediler. Bunun üzerine Ali, “Allah'ın sizin hakkınızdaki hükmünü bekliyorum!” dedi ve minberdeyken eliyle susmalarını işaret etti. Bir parmağını bineğinin üzerine koymuş bir adam geldi ve “Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.” (Zümer 65) âyetini okudu.⁵⁹¹ Müslim, Belâzürî, İbn Hibbân ve İbn Hacer de bu görüşü teyit eden rivayetler ve bilgiler nakletmişlerdir.⁵⁹²

Taberî ise bu görüşü teyit eden bazı rivayetler nakletmiştir. Ebû Mihnef'e ait bu rivayetlerin bir kısmı olayı daha uzun bir şekilde aktarmaktadır. Bunlar Hâricîlerin ‘Lâ hükme illâ lillah’ cümlesini söylerken meydana gelen olayların bir kısmını aktarıyor

⁵⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 336.

⁵⁹⁰ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Şıffin*, 512; Dîneverî, *el-Ahbarü't-tuvâl*, 196-197; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 221; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LIX, 118-119; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, I, 409.

⁵⁹¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 733-734.

⁵⁹² Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-şâhih*, II, 749; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 354-356; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 114-115; İbn Hibban, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*, II, 545; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, II, 294-295; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 284.

gibidir.⁵⁹³ Taberî'deki Ebû Mihnef rivayeti ile birlikte rivayetin bu kısmını İbn Kesîr, Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, İbn Miskeveyh ve İbnü'l-Esîr nakletmiştir.⁵⁹⁴

Bu rivayetler genel olarak Hâricîlerin ne Sıffîn'de ne de sonrasında Kûfe'ye döndüklerinde sloganları olan 'Lâ hükme illâ lillah' cümlesini bıraktıklarını belirtmektedir. Ayrıca Kûfe'ye dönmelerinden sonra da Hz. Ali'nin onlara konuşmaya devam ettiği rivayetten anlaşılmaktadır. Bu iki görüşü cem etmemiz mümkündür. Buna göre Hâricîler Sıffîn'de Eş'as onlara ateşkes anlaşmasının metnini okurken ilk defa 'Lâ hükme illâ lillah' demişlerdir. Daha sonra Kûfe'ye döndüklerinde aynı cümleyi daha hırslı bir şekilde tekrar etmişlerdir. Hâricîler her gün namaz vakitlerinde ve hutbelerde mescidin köşelerinde defalarca bu cümleyi tekrar ediyorlardı.

Belâzürî'nin Zührî'den naklettiği bir rivayet şöyledir: "... Daha sonra tahkîmi dillendirip ayrıldılar ve Kûfe'ye girdiler. Ali namaz kıldığında ve hutbe okuduğunda 'Lâ hükme illâ lillah' diyorlardı." Ebû Mihnef, Nasr b. Müzâhim ve başka kişilerin diğer rivayetleri bu husus teyit etmektedir. Bu rivayetlerde "Hâricîler her tarafta 'Lâ hükme illâ lillah. İnsanların Allah'ın dininde hüküm vermesine razı olmayız.' diyorlardı."⁵⁹⁵ Hâricîlerin fert fert veya grup olarak tekrar ettiği bu cümle sloganları haline geldi. Ebû Mihnef'in rivayetinde bu husus şu şekilde belirtilmiştir: "Ali tahkîm için Ebû Mûsâ'yı göndermek istediğinde Hâricîlerden Zür'a b. Burc et-Tâî ve Hurkûs b. Züheyr et-Temîmî adlı kişiler yanına geldiler. Yanına girince 'Lâ hukme illâ lillâh' dediler. Böyle diye diye yanından çıktılar."⁵⁹⁶

Hâricîler bu cümleyi Hz. Ali'yle oturup konuştukları zaman tekrar ediyorlardı. İbn Abbas ve İbn Şeddâd'ın sahih rivayetleri ile İbn Kesîr, Zehebî vb. müelliflerin nakilleri de bunun Hz. Ali'nin diyalogları bağlamında gerçekleştiğini göstermektedir.⁵⁹⁷ Hâricîler Sıffîn savaşından, hatta Kûfe'ye dönmelerinden sonra tahkîm cümlesini her yer ve zamanda insanlar ve çeşitli yerlerde söyleyerek yaydılar.

⁵⁹³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 113-115.

⁵⁹⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 113-114; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 312-315; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 129-130; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, I, 555-557; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, III, 212.

⁵⁹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 355; Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü vak'ati Sıffîn*, 512-513, 517-518.

⁵⁹⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 113-114; İbn Haldûn, *et-Târîh*, 2/637.

⁵⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 84; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, III, 165; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 311; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 333; Zehebî, *el-İber fî ḥaberi men gâber*, I, 31; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 308, 312.

Rivayet bize Hz. Ali'nin Hâricîler tarafından tekrar edilen bu cümleinin genel anlamı itirabıyla tasvip ettiğini ancak maksat açısından yanlış bulunduğunu göstermektedir. Rivayete göre Hz. Ali “Bu hak bir sözdür ancak onunla bâtil murat ediliyor.” diyerek maksatlarının ne olduğunu açıklamıştır. Hz. Ali'nin Hâricîlerin bu sözlerine verdiği cevapları zikreden bazı rivayetler bulunmakla birlikte bunlar cevap verme şekli açısından birbirinden farklıdır. Örneğin

Hz. Ali onların ‘Lâ hukme illâ lillâh’ sözlerine karşılık “Bu hak bir sözdür ancak onunla bâtil murat ediliyor.” cevabını vermiştir.

Rasûlullah'ın (s.a.v.) mevlâsı Müslim b. Ubeydullah b. Ebû Râfi'nin naklettiğine göre Harûriyye çıktığında ‘Lâ hukme illâ lillâh’ dediler. Hz. Ali de “Bu hak bir sözdür ancak onunla bâtil murat ediliyor. Rasûlullah (s.a.v.) bazı insanları tarif etti. Ben onların sıfatlarını bunlarda görüyorum. Bu sözleri söylüyorlar ama -boğazına işaret ederek- buralarını geçmiyor.” dedi.⁵⁹⁸ Abdurrezzak, Belâzürî, Taberî, İbn Hibbân, İbn Ebî'l-Hadîd İbn Kesîr, İbnü'l-Esîr ve İbn Miskeveyh de aynı rivayeti nakletmişlerdir.⁵⁹⁹

Hz. Ali onların mezkûr sözlerine “Sabret, şüphesiz Allah'ın vadi gerçektir. Kesin imana sahip olmayanlar sakın seni gevşekliğe ve tedirginliğe sevk etmesinler.” (Rûm 60) âyetiyle karşılık verdi.

Belâzürî'nin Salt b. Behrâm'dan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Ali Sıffîn'den Kûfe'ye geldiğinde insanlara hitap ediyordu. O minberde iken Hâricîler “Hakemlerin hükmünü kabul ederek alçaklığa razı oldun ve belâya sabredemedin! Allah'ın hükmünden başka hüküm yoktur!” demeye başladılar. Bunun üzerine Ali “Allah'ın sizin hakkınızdaki hükmünü bekliyorum!” dedi. Bu sefer “Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar!” (Zümer 65) âyetini okudular. Ali buna “Sabret, şüphesiz Allah'ın vadi gerçektir. Kesin imana sahip olmayanlar sakın seni gevşekliğe ve tedirginliğe sevk etmesinler.” (Rûm 60) âyetiyle karşılık verdi.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi 'u's-şâhih*, II, 749.

⁵⁹⁹ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, X, 150; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 355, 360-361; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 114; İbn Hibban, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-hulefâ*, II, 545; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, II, 294-295; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, II, 307; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 212; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 555-557.

⁶⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 354-356.

Rivayetin bu bölümü İbn Ebû Şeybe'nin musannefinde ve Taberî'de Ebû Mihnef'in diğer rivayetlerinde geçmektedir. İbn Ebi'l-Hadîd, İbn Kesîr, Ebû'l-Ferec ve İbnü'l-Cevzî de bunu nakletmişlerdir.⁶⁰¹

Bu iki görüşü şu şekilde cem edebiliriz: Hz. Ali Hâricîlere cevap verirken bazen “Bu hak bir sözdür ancak onunla bâtil murat ediliyor.” şeklinde, bazen de “Allah’ın sizin hakkınızdaki hükmünü bekliyorum!” dedi. ‘Sabret, şüphesiz Allah’ın vadi gerçektir. ...” (Rûm 60) âyetiyle karşılık vermiştir. Bu iki karşılık da sahih delillerle gelmiştir.

Rivayette geçen “Evet, hüküm ancak Allah’ındır. Fakat onlar ‘emirlik de yoktur’ diyorlar. Oysa bir emîr elbette gereklidir. Ta ki müminler onun idaresi altında çalışsın, fâcirler de ondan istifade etsin.” kısmı ise Hâricîlerin içine düştüğü tezattan kaynaklanmaktadır. Zira onlar emiri kabul etmemekle birlikte Abdullah b. Vehb er-Râsibî’yi emir olarak seçmişlerdir.

Ya da onların emirliği küllî olarak değil, sadece Hz. Ali’nin emirliğini reddettiklerini söyleyebiliriz. Ancak zâhirî deliller bu tevili desteklememektedir.

Bu rivayete benzer şekilde başka rivayetler de nakledilmiştir. Belâzürî onlardan bir tanesini Şa‘bî tarikiyle şu şekilde nakletmiştir: “Sonra çıkıp Nehrevân’da bir araya geldiler, lâ hükme illâ lillah diyerek ilerliyorlardı. Bunun üzerine Ali “Bunlar ‘Emirlik yoktur!’ diyorlar. Oysa bir emîr gereklidir. Mümin kişi, emîrin idaresi altında amelinin eda eder, fâcir kişi istifade eder ve böylece yazgı, kendisi için takdir olunan vadeye ulaşır.”⁶⁰² Yine Belâzürî başka bir rivayeti daha rivayet etmiştir. İbn Ebi'l-Hadîd de bunu daha uzun bir şekilde nakletmiştir.⁶⁰³

Rivayet bize Ali b. Ebî Tâlib’in Hâricîlerin davranışlarına cevap verme planını göstermektedir. Buna göre o “Eğer susarlarsa onları kendi hallerine bırakırız/affederiz. Eğer böyle konuşurlarsa onları delillerle ikna ederiz. Yok, eğer bize karşı hurûc ederlerse onlarla savaşıyoruz.” demiştir. Belâzürî ve Taberî’de Ebû Mihnef’in ve

⁶⁰¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 733-734; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 113-115; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, II, 307; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 315; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 129-130.

⁶⁰² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 360-361.

⁶⁰³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 377; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, II, 307.

başkalarının bu rivayete benzer şekilde rivayetleri geçmektedir. İbn Miskeveyh ve İbnü'l-Esîr de bunları rivayet etmiştir.⁶⁰⁴

Taberî'de Ebû Mihnef'e ait bazı rivayetler Hz. Ali'ye Hâricîler ile konuşurken başka bir cümle nispet etmektedir: “Biz size karşı üç şekilde davranırız: Bu mescidde namaz kılmanıza ve bizimle beraber olduğunuz müddetçe bu ganimetten pay almanıza engel olmayacağız ve bizimle savaşmadığınız sürece sizinle savaşmayacağız.”⁶⁰⁵ Bu son ilaveyi İbn Kesîr, İbn Miskeveyh ve İbn Hacer de nakletmişlerdir.⁶⁰⁶

Ebû Mihnef'in rivayeti Hâricîlerin meşhurlarından Yezîd b. Âsım el-Muhâribî'ye ışık tutmaktadır. Bu rivayete göre Hz. Ali Hâricîlere cevap verirken o ayağa kalkarak “Allah'ım! Dinimiz hususunda alçaklığa razı olmaktan sana sığınırız. Kuşkusuz bu, Allah'ın gazabına götürecek olan bir nifak ve zillet halidir.” demiştir.

Belâzürî ve Taberî rivayetin bu kısmında geçen ifadelerin olduğu Ebû Mihnef'e ait rivayetleri nakletmiştir. Ancak bunlar uzundur ve birbirlerinden biraz farklıdır. Zührî kanalıyla gelen rivayete göre “... Ali'nin Zür'a b. Burc'a söylediği söz Yezîd b. Âsım el-Muhâribî'ye ulaştı. Hemen Ali'ye gelip şöyle dedi: “Ey Ali! Sen bizi öldürmekle mi korkutuyorsun? Asıl biz bu zırhsız ve az sayımızla size karşı savaşmak istiyoruz! Böylece orayı (cehennemi) boylamaya hangimizin daha layık olduğunu görürsün. Allah'ım! Dinin hususunda alçaklığa rıza gösterilmesinden sana sığınıyoruz. Kuşkusuz bu bir nifak ve zilletir!”⁶⁰⁷ Bu bilgileri Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, İbn Miskeveyh ve İbnü'l-Esîr de nakletmişlerdir.⁶⁰⁸

Ebû Mihnef'in rivayeti Yezîd b. Âsım el-Muhâribî'nin akıbetiyle ilgili olarak onun ve kardeşinin hurûc ettikten sonra Nehrevân'da öldürüldüklerini belirtmektedir. Bu, Belâzürî'de geçmektedir. Taberî'de geçen ve İbnü'l-Esîr'in naklettiği Ebû Mihnef'in başka bir rivayetinde daha geçmektedir. Ancak *Ensâb*'taki rivayet ile Taberî'deki rivayet arasında fark vardır. *Ensâb*'taki rivayet Yezîd'in tek bir kardeşinden bahsederken Taberî'deki rivayet çoğul olarak kardeşlerinden bahsetmektedir. Rivayet şu

⁶⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 360-361; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 114; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 557; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 212-213.

⁶⁰⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 114-115.

⁶⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 312; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 557; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 284.

⁶⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 354-356; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 114.

⁶⁰⁸ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 222; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 557; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 213.

şekildedir:⁶⁰⁹ Ebû Mihnef şöyle demiştir: “Bir gün Ali çıkıp hutbe vermeye başladı. ... Yezîd b. Âsım el-Muhâribî ayağa kalktı. ... O ve üç kardeşi Hâricîler ile birlikte Nehravân’da yaralandılar. Onlardan biri de Nahîle’de yaralandı.”⁶¹⁰

3.2.5. Ali b. Ebî Tâlib’in Harûriyye’nin Kendisine Karşı Çıktığı Gün Okuduğu Şiir

Ebû Mihnef’in rivayeti

Belâzürî’nin Ebû Mihnef’ten naklettiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir:

يا شاهد الله علي فاشهد ... آمنت بالله ولي أحمد ... من شك في الله فياني مُهْتَد

Ey Allah’ın şahidi! Bana şahitlik et.

Ahmed’in velisine (rabbine) iman ettim

Allah hakkında kuşkuyla kapılan kimmiş?

Asıl doğru yolda giden benim!”⁶¹¹

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayet Hz. Ali’nin bir şiirinden bahsetmektedir. Bazı tarihî ve edebî kaynaklar da bu şiir geçmektedir. Ancak Hz. Ali’nin bu şiiri okuma sebebi hakkında ihtilaf edilmiştir.

Bir görüşe göre Hâricîler Hz. Ali’den kendisine isnad ettikleri sözde küfürden dolayı tevbe etmesini isteyince bu beyitlerle onlara karşılık vermiştir.⁶¹² Belâzürî’nin naklettiğine göre Ali Medâin’e geldi. Kays b. Sa’d b. Ubâde de oraya gelmişti. Ali onu önceden göndermişti. Sonra Ali Nehrevân’a geldi ve “Onları öldürmem için bana İbn Habbâb, benim elçim ve kadınların katillerini teslim edin. Sonrasında batıdakilerle olan meseleyi halledinceye kadar sizi kendi halinize bırakacağım. Umarım Allah kalplerinizi

⁶⁰⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 375; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, III, 213.

⁶¹⁰ Taberî, *Târihu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 114.

⁶¹¹ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 356. Rivayetin iki senedi vardır ve bütün râvileri zayıf ve metrûktur. Ayrıca senedde inkıta vardır.

⁶¹² Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 369; Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil fi’l-luğa ve’l-edeb* I-IV, (3. baskı) tahkik: Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Beyrût 1997, III, 140; İbn Ebü’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-belâğa*, II, 278, XIV, 78; Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmâlû Tehzîbü’l-kemâl* I-XII, tahkik: Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, el-Fârûku’l-hadîse li’t-tibâ’a, Kâhire 2006, IX, 345.

doğrultur ve sizi, sizler için en hayırlı ve en liyakatli olana yönlendirir.” diye Hâricîlere haber gönderdi. Hâricîler ise “Küfürde olduğunu kabul edip bizim tövbe ettiğimiz gibi tövbe etmediğin sürece seninle aramızda kılıçtan başka bir şey yoktur!” dediler. Bunun üzerine Ali, “İman edip Resûlullah (sav) ile birlikte cihat ettikten sonra kalkıp küfre düştüğümü mü ikrar edeceğim? Şüphesiz o takdirde ben yoldan sapmış olurum ve hidayete erenlerden olmam!” (Enâm 56) dedi. Sonra da şu beyitleri söyledi: Sonra şu beyitleri okudu:

يا شاهد الله علي فاشهد ... آمنت بالله ولي أحمد ... من شك في الله فإني مُهتَد

Ey Allah’ın şahidi, bana şahitlik yap!

Ahmed’in velisine (rabbine) iman ettim

Allah hakkında kuşkuyla kapılan kimmiş?

Asıl doğru yolda giden benim!”

İkinci bir görüşe göre Hz. Ali bu beyitleri Hendek’te söylemiştir. İbn Moğultay şöyle demiştir: Medâinî Hz. Ali’nin Hendek gazvesinde söylediği şiirin şu beyitleri olduğunu iddia etmiştir:

يا شاهد الله علي فاشهد ... آمنت بالخالق رب أحمد

يا رب من صلى فإني مهتدي ... فاجعل في الجنان مقعدي

Ey Allah’ın şahidi, bana şahitlik yap!

Ahmed’in rabbi olan hâlîka iman ettim

Ey namaz kılanın Rabbi! Ben hidayete erdim.

Rabbim! Mekânımı cennet eyle.⁶¹³

Kanaatimizce doğru olan birinci görüştür. Zira anlam ve tevbe talebi gibi olayların akışına daha yakındır. Bu konuda sahih rivayet olmamasına rağmen kaynaklar bu görüşü daha çok nakletmişlerdir.

⁶¹³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, IX, 345.

3.2.6. Hâricîlerin İlk Buluşması

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Hâricîlerin ileri gelenleri, Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin yanında toplandılar. Abdullah onlara hitapta bulundu, onları iyiliği emredip kötülüğü yasaklamaya (emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker), acı ve zarar verse bile hakkı söylemeye davet etti. Şöyle dedi: "Ey kardeşlerimiz! Bizi, halkı zalim olan bu beldeden çıkarın ve şu çirkin bidatları reddederek Sevâd ve Kûru'l-cebel taraflarına götürün!" Sonra Hurkûs b. Züheyr es-Sa'dî ayağa kalktı ve konuşmaya başladı. Sonra hepsi dünya hayatını zemmedip onu terk etmeye, hakkı arama konusunda gayretli olmaya ve zulüm ile bidatları reddetmeye davet eden konuşmalar yaptılar. Başkanlığı içlerinden birkaç kişiye teklif ettiler. Fakat hiçbiri kabul etmedi. Nihayet Abdullah b. Vehb er-Râsibî başkanlığı kabul etti. Ona biat ettiler. Bu olay hicretin 37. yılında, Şevvâl ayının bitmesine on gece kala, Cuma gecesi Zeyd b. Hısn'ın evinde gerçekleşti."⁶¹⁴

Rivayetin değerlendirilmesi

Bu rivayet ile bir sonraki rivayet Hâricîlerin toplantısından bahsetmektedir. İlk rivayete göre toplantı Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin veya Zeyd b. Husayn'ın evinde olmuştur. İkinci rivayete göre ise toplantı Şüreyh b. Evfâ el-Absî'nin evinde olmuştur. Bu da iki farklı toplantının olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bunları birinci ve ikinci toplantı olmak üzere ikiye ayırdık. Belâzürî birinci rivayetin metninde anlatılan olayları Âmir eş-Şa'bî rivayetinde zikretmektedir. Rivayet şöyledir: "Bunun üzerine o kişiler Abdullah b. Vehb'in evine -ya da Zeyd b. Hısn'ın evine- gittiler. Orada Ali'nin ashabından Ammâr b. Yâsir, Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkâs, Huzeyme b. Sâbit, Ebû'l-Heysem b. Teyyihân ve benzerleri gibi Sıffin'de şehit olanları andılar. Ayrıca hakemlerin durumunu konuştular, tahkîme razı olanları tekfir ettiler ve Ali'den ayrılmaya karar verdiler. Daha sonra Harûriyye'den olanlar birbirlerinin yanına gidip gelmeye başladılar. Abdullah b. Şecere onlara "Ey kavmim! Medâin'e gidin ve oraya yerleşin. Ta ki size katılmasını arzu ettiğiniz kimseler de sizin yanınızda toplanmaya başlasın. Ahalisi zalim olan bu şehirden ayrılın!" dedi. Zeyd b. Husayn "Sa'd b. Mes'ûd

⁶¹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 362-363. Abdulmelik b. Ebî Hurre el-hanefî hariç rivayetin bütün râvileri zayıftır.

Medâin valisidir. O, sizin oraya girmenizi engeller. Size karşı Medâin'i koruma altına alır!” dedi.”⁶¹⁵

Belâzürî ve Taberî bu rivayeti ufak değişiklikler Ebû Mihnef ve başkalarından nakletmişlerdir. Aynı şekilde İbn Hibbân, Dîneverî, İbn Haldûn, Zehebî, Ebü'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, İbn Kesîr ve İbnü'l-Esîr bunu nakletmişlerdir.⁶¹⁶

Bu rivayette Zeyd'in babasının adı Husayn olarak geçmekle birlikte bazı kaynaklarda Hısn olarak geçmektedir.⁶¹⁷ Ayrıca rivayette Abdullah b. Vehb'e biat edilen yer ile ilgili bir çelişki vardır. Ebû Mihnef rivayetin başında Hâricîlerin Abdullah b. Vehb'in yanında toplandığını, rivayetin sonunda ise biatın Zeyd b. Husayn'ın evinde olduğunu söylemektedir. Burada Ebû Mihnef'in açıkça söylemediği bir farklılığın olduğunu söylemek mümkündür. Ebû Mihnef buna işaret etmek yerine rivayetin bir yerinde biatın Abdullah b. Vehb'in, başka bir yerde de Zeyd b. Husayn'ın evinde olduğunu ifade etmiştir. Belâzürî birinci noktada naklettiğimiz rivayette buna açıkça işaret ederek “Hemen sonra Abdullah b. Vehb'in veya Zeyd b. Husayn'ın evine gittiler.” demiştir.⁶¹⁸

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Abdullah b. Vehb'e hicretin 37. yılında, Şevvâl ayının bitmesine on gece kala Cuma gecesi biat edildi. Belâzürî ve Taberî buna benzer rivayetler nakletmişlerdir. İbn Haldûn, Ebü'l-Ferece, İbnü'l-Cevzî, İbn Kesîr ve İbnü'l-Esîr de bunu nakletmiştir. Ancak bu, olayların zamanlamasına uymamaktadır. Tercih edilen görüşe göre Sıffîn savaşı hicretin 37. yılında gerçekleşmiştir. Tahkîm olayı da bundan bir yıl sonra H. 38'de olmuştur. Hâricîlerin Hz. Ali'ye karşı çıkıp ondan ayrılmaları da bu yılda meydana gelmiştir. Bu nedenle Taberî “Ebû Mihnef'in

⁶¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 359-360.

⁶¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 359-361; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 115; İbn Hibbân, *es-Şikâat*, II, 294-295; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-ḥulefâ*, II, 545-546; Dîneverî, *el-Aḥbârü't-tivâl*, 202-203; İbn Haldûn, *et-târiḥ*, II, 637-638; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 285; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târiḥi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 130-131; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 316; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târiḥ*, III, 213.

⁶¹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 285; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 316, 317, 319; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Muntaẓam*, V, 132.

⁶¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 359-360.

dışındakiler Ali ile nehir ehli arasındaki savaşın 38'de meydana geldiğini söylemişlerdir. Siyer ehlinin çoğu bu görüştedir.” demiştir.⁶¹⁹

3.2.7. Hâricîlerin İkinci Buluşması

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: “Harûriyye Abdullah b. Vehb'i kendilerine başkan yaptıktan ve Ebû Mûsâ'nın tahkîm için yola çıkmasından sonra, Şüreyh b. Evfâ el-Absî'nin evinde toplandılar. İbn Vehb şöyle dedi: “Bu insanlar verdikleri hükmü, o bâtlı hükmü yürütmek için yola çıktılar. Allah size merhamet etsin. Siz de bizi, buradan uzak bir yere götürün. Sizler, rabbinizin nimeti sayesinde hak ehli oldunuz.” Bunun üzerine Şüreyh “Ne bekliyorsunuz? Bizi Medâin'e götürün. Orada konaklayalım ve Basra'daki kardeşlerimize haber gönderelim, yanımıza gelsinler!” dedi. Fakat Zeyd b. Husayn, Medâin'e girme konusuna güvenmemeleri gerektiğine işaret etti. Ayrıca birilerinin onları görüp takip etmemesi için teker teker ve gizlenerek yolculuk yapmalarını ve Medâin köprüsü civarında konaklamalarını söyledi. Topluluk bu görüşe göre hareket etti. Basra'daki kardeşlerine mektup yazarak onları da harekete geçirdiler. Mektubu, Benî Abs'tan bir adamla gönderdiler. Zeyd b. Hısn ve Şüreyh b. Evfâ bineklerine binip evlerinden çıktılar. Diğerleri de yola çıktı. Savaş gereçleri için birbirlerine yardımcı oldular. Abdullah b. Mes'ûd'un arkadaşı İtrîs b. Urkûb eş-Şeybânî de Hâricîlerle birlikte yola çıktı. Bunun üzerine Sayfî b. Füşeyl eş-Şeybânî kavminden bazı adamlarla birlikte İtrîs'i geri çevirmek üzere onun arkasından gitti. Onu aradılar fakat bulamadılar.”⁶²⁰

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayetin metni incelendiğinde meydana gelen olayların Taberî tarafından Ebû Mihnef rivayetinde nakledildiği görülecektir. Bu rivayet de Ensâb'taki rivayete benzemektedir. Rivayet şöyledir: “Şüreyh b. Evfâ el-Absî'nin evinde toplandılar. İbn Vehb ‘bizi, Allah'ın hükmünü kurtaracağımız bir yere götürün.’ dedi.”⁶²¹ Belâzürî ve

⁶¹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 361; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 115, 124; İbn Haldûn, *et-Târîh*, II, 637-638; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 213.

⁶²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 363. Rivayetin senedinde zayıf olan Ebû Mihnef ve Nadr b. Sâlih'ten başka kimse yoktur.

⁶²¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 115.

Taberî'nin Ebû Mihnef ve başkalarından küçük farklarla naklettiği bu rivayeti Dîneverî, Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr de nakletmiştir.⁶²²

Bu rivayet ile Ebû Mihnef'in Belâzürî'deki diğer rivayeti arasında farklar vardır. Bu rivayete göre Medâin'e gitmek isteyen Şüreyh b. Evfâ el-Absî iken Belâzürî'deki diğer rivayete göre Abdullah b. Secere'dir. Âmir eş- Şa'bî'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "... Daha sonra Harûriyye'den olanlar birbirlerinin yanına gidip gelmeye başladılar. Abdullah b. Şecere onlara Ey kavmim! Medâin'e gidin ve oraya yerleşin. Ta ki size katılmasını arzu ettiğiniz kimseler de sizin yanınızda toplanmaya başlasın. Ahalisi zalim olan bu şehirden ayrılın!" dedi. Bu iki rivayeti cem etmek mümkündür. Âmir b. Şa'bî'nin rivayeti Hâricîlerin ilk toplantısından, Ebû Mihnef'in rivayeti ise ikinci toplantılarından bahsediyor olabilir.⁶²³

Bu rivayette zikredilen iki isimde bazı ihtilaflar vardır. İlk isim olan Sayfi b. Füşeyl bazı kaynaklarda Füseyl olarak kaydedilmiştir. İkinci isim olan Arîş b. Urkûb'tur. *Kitâbü'l-Muntaẓam*'ın muhakkiklerine göre bu kişinin asıl adı Arîş b. Urkûb'tur. Taberî'de ise İtrîs b. Urkûb olarak geçmektedir.⁶²⁴

Bu rivayette Hâricîlerden biri olarak adı geçen İtrîs b. Urkûb cerh ve tadil âlimleri tarafında bu şekilde zikredilmemiştir. İbn Hacer Buhârî'nin onu zikrettiğini ve cerhetmediğini belirtmiştir. İtrîs İbn Mes'ûd'dan rivayette bulunmuştur. Ayrıca fıkıh ve şeriat bilen ve Hâricîlerin fikirlerinden uzak biri olarak görünmektedir. Çünkü Hâricîler bilindiği üzere fıkıh ve anlayış sahibi değillerdi.⁶²⁵

⁶²² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 359-360, 363-364; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 693,698; Dîneverî, *el-Aḥbârü't-tıvâl*, 203 -205; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 214; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 316.

⁶²³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 359-360.

⁶²⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 118, 253; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 131.

⁶²⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, V, 197, 563, VII, 91, 737; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *Kitâbü'l-Âşâr*, tahkik: Ebû'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 187; Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, I, 161; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âşâr* I-XVI, Tahkik: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, IV, 63; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 135; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, VIII, 24; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX, 112; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 230; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 88; Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh el-Berdicî, *Tabakâtü'l-esmâ'i'l-müfrede*, tahkik: Abdo Ali Köşk, Dâru'l-Me'mûn, Dimaşk 1989, 55; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 40; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, V, 285; Ebû'l-Feth Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Ezdî, *Zikru ism külli şahâbiyyîn mimmen lâ eḥa lehû yüvâfiku ismühû*, tahkik: Ziyâü'l-Hasen Muhammed es-Selefi, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1985, 182; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, IV, 2263; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 566; İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, V, 93; İbn Hacer, *el-İşâr bi-ma'rifeti ruvâti'l-Âşâr*,

3.2.8. Hâricîlerin Nehravân'a Gitmesinden Sonra Ali b. Ebî Tâlib'in Kûfe'deki Hutbesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Ebû Mûsâ Mekke'ye kaçıp İbn Abbâs vali olarak Basra'ya döndüğünde ve Hâricîler de Nehrevân'a geldiklerinde Ali, Kûfe'de insanlara hitap etti ve şöyle dedi: “Zaman, ağır durumlar ve büyük musibetler getirse bile Allah'a hamd olsun. Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet ederim. Biliniz ki iyiliksever, şefkatli ve önceden denenmiş bir idareciye isyan etmek sonunda böyle esef verir ve pişmanlık getirir. Bu iki adam (hakemler) hakkında ben size emîr verdim ve tahkîm işi benim emrimle oldu. Ben size iyice hesap edip en isabetli görüşü sundum, eğer Kasîr'in sözü dinlenseydi kolay olurdu. Fakat siz kendi istediğinizden başka bir şey kabul etmediniz. Benim ve sizin durumumuz, Hevâzinli'nin dediği gibidir:

أمرتهم أمري بمنعرج اللوا ... فلم يستبينوا الرشدا إلا ضحى الغد

Onlara emrimi verdim, eğimli, eğri büğrü kumluklarda

Ancak ertesi gün kuşluk vaktinde buldular, doğru yolu.

Ancak sizin hakem olarak seçmiş olduğunuz iki adam, Kur'ân'ın hükmünü arkalarına atmış ve kendi nefislerine göre görüş beyan etmişlerdir. Onlar, Kur'ân'ın ihya ettiğini öldürmüş, öldürdüğünü ise ihya etmiştir. Sonra da kendi hükümlerinde birbirleri ile ihtilafa düşmüşlerdir. Her ikisi de doğru yolu bulamamış ve isabetli karar verememiştir. Allah, Allah'ın resulü ve sâlih müminler o ikisinden berîdir! Cihad için hazırlanın, yürüyüş için hazırlık yapın ve pazartesi günü inşallah toplanma yerinde olun.”⁶²⁶

Rivayetin değerlendirilmesi

tahkik: Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992, 131; Berdicî, *Tabakâtü'l-esmâ'i'l-müfrefe*, 80; Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboga b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî, *eş-Şikât mimmen lem yeka' fi'l-kütübi's-sitte* I-IX, tahkik: Şâdî b. Muhammad b. Sâlim Âl-Nu'mân, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Sana'a 2011, VII, 72.

⁶²⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 365-366. Rivayetin iki senedi vardır. İlk sened Ebû Ravk, ikincisi ise Mua'llâ b. Küleyb tarikiyledir. Her iki sened Ebû Mihnef dışında zayıf ve metrûk râvilerden dolayı zayıftır.

Taberî bu rivayeti, *Ensâb*'ta geçen Ebû Mihnef rivayetinden daha uzun bir şekilde rivayet etmiştir. Bu rivayette Hâricîlerin birinci ve ikinci toplantıları, Basra'dan çıkmaları ve bazı insanların onlara uyması, daha sonra başkalarının onları takip etmesi, Hz. Ali taraftarlarının ona gelerek biatlarına bağlı kalacaklarını vurgulamaları ile bu hutbenin veriliş sebebinin detaylı olarak zikredilmesi gibi konular yer almaktadır. Belâzürî'nin naklettiğine rivayete göre Basra Hâricîleri beş yüz kişi olarak toplandı ve Mis'ar b. Fedekî'yi başlarına geçirdiler. İbn Abbas bunu öğrendi ve Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi peşlerinden gönderdi. Ebü'l-Esved büyük köprüde onlara yetişti. Aralarında bir anlaşma oldu. Gece vakti olunca Mis'ar arkadaşlarıyla birlikte yola çıktı. Eşres b. Avf eş-Şeybânî başta olmak üzere insanların yolunu kesmeye başladılar. O yürüyüp nehirde Abdullah b. Vehb'e yetişti. Hâricîler çıkıp Ebû Mûsâ Mekke'ye kaçtığında Ali İbn Abbas'ı Basra'ya gönderdi ve Kûfe'de çıkıp insanlara hutbe verdi. Hutbeye 'Zaman, ağır durumlar ve büyük musibetler getirse bile Allah'a hamd olsun.' diyerek başladı.⁶²⁷

Hz. Ali'nin Kûfe'de okuduğu ve "Zaman, ağır durumlar ve büyük musibetler getirse bile Allah'a hamd olsun." başlayan ve naklettiğimiz şiire kadar olan hutbe, Ebû Mihnef'in diğer rivayetlerinde olduğu gibi sadece onun tarafından rivayet edilmiştir. Mütেকaddim tarihçilerden Belâzürî ve Taberî ile onlardan nakleden İbn Ebil'l-Hadîd, İbn Kesîr, İbnü'l-Esîr gibi müellifler bu rivayeti aktarmışlardır. *el-İmâme ve's-siyâse* kitabında da bazı eklemeler ile rivayet edilmiştir. Mes'ûdî bu hutbenin bu kısmını nakletmiştir. *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* ve *Nesru'd-dür fi'l-muhâdarât* gibi edebî eserler de bu hutbeyi nakletmiştir.⁶²⁸

Rivayet Ebû Mûsâ'nın Mekke'ye kaçması, İbn Abbas'ın da Basra'ya vali olarak atanması ve Hâricîlerin Nehravân'a dönmesinden bahsetmektedir. Bu rivayet bu konuda Taberî'deki Ebû Mihnef rivayetiyle çelişmektedir. Bu rivayet göre Ebû Mûsâ kaçmış, İbn Abbas Basra'ya gelmiş, daha sonra Hâricîler Nehravan'a gitmişlerdir. Burada olayların takdim ve tehirinde açık bir çelişki vardır. Aynı şekilde Ebû Mûsâ kaçış sebebi

⁶²⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 116.

⁶²⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 116-117; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, II, 204, 259; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 215; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 316-320; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 115-116; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I, 335-336; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, XX, 169; Ebû Sa'd Mansûr b. Hüseyin el-Âbî, *Nesru'd-dür fi'l-muhâdarât* I-VII, tahkik: Halid Abdülgani Mahfûz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 216

de farklıdır. İlk rivayetten onun Hâricîlerden dolayı kaçmadığı, ikinci rivayetten ise Hâricîlerden korktuğu için kaçtığı anlaşılmaktadır.⁶²⁹

Burada sorulması gereken soru Ebû Mûsâ'nın neden ve kimden korkması gerektiğidir. Eğer Hâricîlerden korkmuş ise Hâricîler Kûfe'den çıkmış ve Nehravân'a gitmişlerdi. Ayrıca Ebû Mûsâ'nın bulunduğu yer olan Sıffin veya Kûfe, savaşın olduğu yerden uzaktı. Hâricîler dışında başka bir kesimden korkması da makul görünmemektedir. Acaba Ebû Mûsâ Sıffin'de bazı insanlar arasında meydana gelen kavga ve gürültüden dolayı Kûfe'ye geri dönmekten korkmuş olabilir mi? Ebû Mûsâ çözemediği bir husustan dolayı bulunduğu yerde itham olmaktan çekinmiş ya da kaosun hüküm sürdüğü mekandan uzaklaşma ihtiyacı hissetmiş olabilir. Veya halktan korku yahut endişe ettiğinden dolayı Mescid-i harama sığınma düşüncesiyle gitmiş olabilir. İrfan Aycan'a göre "Amr'ın, Muaviye adına işi bitirmesinden sonra iki hakem arasındaki ağır sözlerle yapılan münakaşalar ve Ebû Mûsâ'nın Hz. Ali'ye karşı mahcup olacağı düşüncesiyle bile olsa, Kûfe yeline Mekke'ye sığınması..." muhtemeldir.⁶³⁰

Rivayetteki korkup kaçma ifadeleri sadece Ebû Mihnef tarafından rivayet edilmiş; Nasr b. Müzâhim, Taberî, Dîneverî, İbn Ebî'l-Hadîd, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr tarafından nakledilmiştir.⁶³¹

Garipsediğimiz bir başka nokta ise İbn Kesîr'in söylediği şeylerdir. İbn Kesîr'in naklettiğine göre Taberî şöyle demiştir: Ebû Mûsâ ise Ali'den utandı ve Mekke'ye gitti. İbn Abbas ve Şüreyh b. Hânî Ali'ye gelip Ebû Mûsâ ve Amr'ın yaptıklarını haber verdiler. Ebû Mûsâ'nın görüşünün zayıf olduğunu ve Amr b. Âs'a denk gelmediğini söylediler." Bu rivayet Taberî'de geçmekte olup *Ensâp*'taki Ebû Mihnef'in rivayeti ile aynıdır. Ancak *Ensâp*'taki rivayette Ebû Mûsâ'nın utanması veya Hz. Ali'nin arkadaşlarının Ebû Mûsâ'nın görüşünü zayıf bulması geçmemektedir. İbn Kesîr Ebû Mihnef'in rivayetini naklederken Ebû Mûsâ'nın Mekke'ye gidişini utanan bir kimsenin gidişi, Ebû Mihnef'in rivayetinde Ebû Mûsâ'ya saf denilmesini görüşünün zayıf bulunması olarak tevil etmiştir.⁶³²

⁶²⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 116.

⁶³⁰ İrfan Aycan, Saltanan Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan, 127.

⁶³¹ Nasr b. Müzâhim, *Kitâbü Vak'ati Şıffin*, Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 116; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, 499. 200-201; İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, II, 256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 215; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 317.

⁶³² İbn Kesîr, *l-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 314.

Rivayete bakıldığında Ebû Mûsâ ve Amr b. Âs'ın konuşmaları ve Kur'ân dışındaki hakemliğinde çelişkiler ve hatalar vardır. Tahkîm olayı başlığı altındaki üçüncü ve beşinci noktalarda bu hususa değinmiştik. Ayrıca Hâricîlerle birlikte Muâviye'ye karşı savaş hazırlıkla ilgili olarak rivayette yer alan “Cihad için hazırlanın, yürüyüş için hazırlık yapın ve pazartesi günü inşallah toplanma yerinde olun!” ifadelerinde de çok sayıda çelişki vardır. Bu çelişkilere altıncı işaretle değinmiştik.

3.2.9. Hz. Ali'nin Nehravân'dan Sonra Şam Savaşına Katılmamalarından Dolayı İnsanları Azarlaması

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Ali, Nehrevân'dan sonra orduyu Şam için sefere çıkmaya çağırdı fakat onlar bunu yapmadılar. Bunun üzerine Ali onlara şöyle hitap etti: “Ey bedenleri bir arada, kalp ve arzuları ise farklı farklı yerlerde olan insanlar! Sizi davet edenin çağrısı izzet güçlü olmaz. Sizi zorlayan da yine rahat yüzü görmez. Sözleriniz en çetin kayaları bile zayıflatır. Davranışlarınız ise düşmanınızın isteğini kamçılıyor! Sizi cihada davet ettiğim zaman şöyle şöyle söylediniz ve geçersiz mazeretler öne sürdünüz. Benden (savaşı) ertelememi istediniz ve borcunu ödemeyi sürekli erteleyen kişinin yaptığı gibi kem küm edip durdunuz. (Savaşa) ‘Uzak dur benden’ (diyen birinin bu sözleri) zulmü başından defedemez. Hakka ulaşmak ancak ciddiyet, azim ve de sabra sarılmak ile mümkündür. Sizler yurdunuzu değilse ya nereyi savunacaksınız? Benim yanımda değilse ya hangi imamın yanında savaşacaksınız? Vallahi aldanan kimse, sizin tehlikeye atıp bıraktığınız kimsedir. Sizi kazanan kişi, en talihsiz payı kazanmıştır. Bugün artık sizin yardımınızı ümit etmiyor ve sizin sözünüze güvenmiyorum. Allah bizi birbirimizden ayırsın ve sizleri benim için daha hayırlı olacak kişilerle değiştirsin. Bilin ki benden sonra yaygın bir zillet, keskin bir kılıç ve zalimlerin size karşı âdet haline getirdikleri bencilliklerini göreceksiniz. Birliğiniz bozulacak, gözleriniz yaş dökcek, evlerinize fakirlik girecek. Çok geçmeden beni görüp de desteklemiş olmayı temenni edecek ve söylediklerimin

hakikat olduğunu anlayacaksınız. Allah ancak zulmedip günah işleyenleri uzaklaştırır.”⁶³³

Rivayetin değerlendirilmesi

İbn Asâkir bu rivayeti Habbâb b. Abdullah’tan nakledilen rivayet içinde zikretmiştir. Bu rivayete göre Muâviye atlılar gönderdi. Bunlar Hît ve Enbâr’a saldırdılar. Hz. Ali insanları çağırdı ancak onlar yavaş davrandılar. Bunun üzerine onlara ‘Ey bedenleri bir arada, arzuları ise farklı farklı yerlerde olan insanlar!’ diyerek hitap etti.⁶³⁴

Bu rivayetleri nakleden kaynakların çoğu edebî kaynaklardır. Câhız, Ebû Sa’d el-Âbî, Ebû’l-Me’âlî el-Bağdâdî, İbn Ebi’l-Hadîd ve Ebû’l-Hasan el-Mağribî bu rivayeti senedsiz olarak nakletmiştir. Sadece İbn Asâkir senedle rivayet etmiştir. Ancak o da Ebû Mihnef’e nispet etmemiştir. İbn Asâkir’in H. 571’de vefat ettiği göz önüne alınırsa onun nakledip mütekaddim kaynaklarda olmayan bir senedin olması düşünülemez. Öte yandan bu sened de zayıftır.⁶³⁵

Hz. Ali’nin Sıffin ve Nehravân’dan sonra meydana gelen olaylarla ilgili çeşitli hutbeleri vardır. Bunlar Şîî kaynaklar tarafından nakledilmiştir. Örneğin Belâzürî’nin naklettiğine göre Hz. Ali Nehravân’dan sonra taraftarlarına çok sayıda konuşma yapmıştır. Bu kaynaklara göre her hutbe ve konuşma bir sebebe dayanmaktadır. Bazı hutbeler Muâviye b. Ebî Süfyân’a bağlı emirlerin Hz. Ali’yi halife kabul edenlere yönelik saldırılarıyla ilgilidir. Bu hutbeler, konuşma ve Hz. Ali’nin Iraklıları ayıplaması gibi konularda birbirine benzemektedir. Örneğin Kûfe’deki hutbesinde insanları Nehravân’dan sonra Şam savaşı için harekete geçmemelerinden dolayı azarlamıştır.⁶³⁶

⁶³³ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 380. Rivayetin senedinde mechûl olan Abbas b. Hişâm ile babası Hişâm b. Kelbî ve Ebû Mihnef gibi zayıf ve metrûk râviler vardır. Ayrıca senedde inkıta vardır.

⁶³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, I, 320-321.

⁶³⁵ Câhız, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, II, 37; *er-Resâ’ilü’l-siyâsiyye*, 361; Ebû Sa’d Mansûr b. Hüseyin, *Nesru’d-dür fi’l-muhâdarât*, I, 185; Ebû’l-Meâlî Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Ali el-Bağdâdî, *et-Tezkiretü’l-Hamdüniyye* I-X, Dârü Sâdır, Beyrût 1996, V, 210; İbn Ebû’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-belâga*, II, 111-112; Ebû’l-Hasen Ali b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Saîd el-Mağribî, *el-Muktefa min ezâhiri’t-turâf*, Şeriketü Emel, Kahire 2004, I, 71; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, I, 320. Rivayette Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî, Ebû’l-Hasan Hüseyin b. Eyyûb ve Ali b. Şâzaân gibi mechûl ve zayıf râviler yer almaktadır. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XIV, 404.

⁶³⁶ Hz. Ali’nin Nehravân’dan sonra verdiği hutbeler için bkz. Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 380-383; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 117-124; Dineverî, *el-Ahbarü’t-tıvâl*, 211

Kaynaklar bu hutbenin sebebi ile ilgili olarak üç görüş ileri sürmüşlerdir. Belâzürî'ye göre bu hutbe Hz. Ali'nin Nehravân'dan sonra insanlara sefere çıkma emri vermesi üzerine Eş'as b. Kays'ın "Ey müminlerin emîri! Oklarımız bitti, kılıçlarımız körleşti ve mızraklarımız köhnedi. Şehre gelsek, istirahat etsek, hazırlık yapsak da sonra düşmanımızın üzerine gitsek." demesi üzerine verilmiştir. Rivayete göre Hz. Ali yola çıkmış ve Medâin'e kadar gitmiş, sonra yoluna devam edip Nuhayle'de konaklamıştır. Bunun üzerine adamları Kûfe'ye gitmeye başladılar. Yanında üç yüz kişiden daha az kişi kaldı. Hz. Ali bunu görünce Kûfe'ye gitti. Bu şekilde onun Nehravân üzerinden Şam'a yürüme planı iptal oldu. Hz. Ali daha sonra bir hutbe daha vermiştir. Ancak buradaki hutbe, daha önce zikrettiğimiz hutbeden farklıdır. Bununla birlikte Belâzürî bu rivayeti Ebû Mihnef'in rivayetinden hemen önce nakletmiş ve hepsini "Ali b. Ebî Tâlib'in Nehravân'dan sonraki emri" başlığı altında zikretmiştir.⁶³⁷ İbn Ebî'l-Hadîd ise bu hutbenin Dahhâk b. Kays'ın Ali b. Ebî Tâlib'in taraftarlarına yaptığı bir baskından sonra onun insanları çağırması fakat onların ayak sürümesinden kaynaklandığını belirtmiştir.⁶³⁸ İbn Asâkir'in naklettiğine göre Muâviye atlı gönderdi. Bunlar Hît ve Enbâr'a saldırdılar. Hz. Ali insanları çağırdı ancak onlar yavaş davrandılar. Bunun üzerine onlara 'Ey bedenleri bir arada, arzuları ise farklı farklı yerlerde olan insanlar!' diyerek hitap etti.⁶³⁹

Bu hutbe râvilerin amacına veya içeriğine göre bazı mesajlar içermektedir. Öncelikle Ali b. Ebî Tâlib, Muâviye ile olan savaşı durdurmamıştır. Muâviye çeşitli yerlerde Hz. Ali taraftarlarına baskın düzenleyen seriyyeler gönderip saldırı düzenleyerek Hz. Ali ile imzaladığı anlaşmayı bozmuştur. Kûfeliler Hz. Ali ile birlikte savaşıma hazır olmadıkları için sürekli olarak korkak ve zayıf olarak tasvir edilmişlerdir. Bu şekilde Sıffin savaşından sonra Muâviye'ye karşı açık savaş başlatmamasını haklı çıkarmış olacaktı. Bu rivayetler Hz. Ali'nin Muâviye ile anlaşma ve sulh yapmadığını ve savaşın asla durmadığını açıkça belirtmektedir. Ebû Mihnef ve başkalarından gelen zayıf rivayetler bu üç husus teyit etmektedir. Bunları 'Ali b. Ebî Tâlib'in raiyetinin savaşmamasından memnun kalmaması' başlığı altında ele alacağız.

⁶³⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 379.

⁶³⁸ İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, VI, 113-117.

⁶³⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 379, 383.

Belâzürî Hz. Ali'nin bundan sonra onlara çokça hitap ettiğini, gizli ve açık hep çağrıda bulunduğunu, onların ise onun davetine icâbet etmediklerini ve sözlerine aldırış etmediklerini belirtmiştir. Bu rivayete göre Hz. Ali onlara çok defa “Kendi yurtlarının ortasında saldırıya uğrayan hiçbir kavim yoktur ki perişan olmasın.” demiştir. Belâzürî daha sonra Hz. Ali'nin kendisiyle beraber Muâviye'ye karşı savaşmayan Kûfelilerden şikayetini aktarmaktadır.⁶⁴⁰

3.2.10. Muâviye'nin Hâricîler'in Ali'nin Ordusundan Ayrıldığı Haberini Öğrenmesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Umâre b. Ukbe b. Ebû Mu'ayt Kûfe'den bir mektup yazarak Ali'nin ashabından kurrâ ve âbid olanların kendisine karşı ayaklandığını, bu yüzden Ali'nin onların üzerine gidip onları öldürdüğünü, ordunun ve şehir ahalisinin içinde karışıklık başladığını, insanların aralarında düşmanlık baş gösterip gruplara ayrıldıklarını Muâviye'ye bildirdi. Muâviye gülerek Velîd b. Ukbe'ye “Kardeşinin bizim için casus olmasını istemez misin?” dedi. Velîd de güldü ve “Şüphesiz bu durumda senin için bir nasip ve menfaat bulunmaktadır.” dedi. Daha sonra Velîd, kardeşi Umâre'ye şöyle dedi:

إن يك ظني بآبن أمي صادقاً ... عِمارة لا يطلب بذحل ولا وتر

مقيم وإقبال ابن عفان حوله ... يمشى بها بين الخورنق والجسر

وتمشي رخيّ البال منتشر القوى ... كأنك لم تشعر بقتل أبي عمرو

ألا إن خير الناس بعد ثلاثة ... قتيل الثَّجِيبِي الذي جاء من مصر

Ey annemin oğlu! Eğer hakkındaki zannım doğru ise

Ey Umâre, kin ve intikam davası hiç gütme!

O öyle bir yerde mukim ki İbn Affân'ın katili onun etrafındadır.

Orada Cisir ile Havarnak arasında yürür.

⁶⁴⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 382-384.

Gönül rahatlığıyla ve güçlerin dağınık bir vaziyette yürürsün

Ebû Amr'ın (Hz. Osman) öldürülüşünden habersizmişsin gibi.

Bil ki üç kişiden (Resûlullah ve üç halifeler) sonra insanların en hayırlısı

Mısır'dan gelen Tucîbî'nin öldürdüğü o zâttır (Hz. Osman)."⁶⁴¹

Rivayetin değerlendirilmesi

İbn Ebi'l-Hadîd bu rivayeti münkatı' bir senedle Abdullah b. Mes'ade el-Fezârî'den nakletmiştir. Rivayet şöyledir: "Kûfe'de ikamet eden Umâre b. Ukbe b. Ebû Mu'ayt 'ın mektubu Muâviye ile ordugahta bize ulaştı. Ali'nin Hâricîlerin işini bitirip üzerimize gelmesinden korkuyor ve "Üzerimize geldiğinde onu karşılayacağımız en iyi yer geçen yıl onunla karşılaştığımız yerdir." diyorduk. Umâre b. Ukbe'nin mektubunda "Kurrâlar Ali'ye karşı çıktı." yazılıydı.⁶⁴² Bu rivayet Ebû Mihnef'in rivayetiyle aynı olduğu için hepsini nakletmedik.

Umâre b. Ukbe'nin Hz. Ali'ye karşı casusluğu ve Muâviye'ye ordusunun durumunu haber vermesi, sadece *Ensâb*'ta geçen Ebû Mihnef'in rivayetinde yer almaktadır. İbn Ebi'l-Hadîd de ondan nakletmiştir. Rivayetteki şiir ise Taberî, İbn Asâkir, Muhammed b. Yahya ve İbn Hacer ile edebiyat kitapları tarafından nakledilmiştir. Ancak rivayette casusluk hikayesi yer almamaktadır.⁶⁴³

Velîd'in, kardeşi Umâre için söylediği şiirler ilgili olarak kaynaklar iki görüş ortaya koymuştur. Taberî Velîd'in Umâre'yi intikam almaya teşvik ettiğini belirtmiştir. İbn Ebi'l-Hadîd bunu Taberî'den almıştır. Her iki kaynak da beyitlerin tertibinde farklılıklarla birlikte şiiri senedsiz olarak nakletmişlerdir.⁶⁴⁴

İbn Asâkir'in naklettiğine göre ise Velîd bu şiirde Kûfe'de Hz. Osman'ın kâtilleri arasında ikamet ettiği halde onun intikamını almayan Umâre'yi azarlamaktadır. Rivayet

⁶⁴¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 384. Rivayetin bütün râvileri zayıf ve metrûktur.

⁶⁴² İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, II, 114-115.

⁶⁴³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 695-696; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LXIII, 248; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, II, 114; İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyizi's-şahâbe*, V, 486-487; Muhammed b. Yahyâ el-Mâlikî el-Endelûsî, *et-Temhîd ve'l-beyân fî maqtali's-şehîd Osmân*, 209; Mus'ab b. Abdillâh ez-Zübeyrî, *Kitâbü nesebi Kureyş*, (3. Baskı), tahkik: Evariste Lévi-Provençal, Dâru'l el-Ma'ârif, Kahire, 105, 140.

⁶⁴⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, II, 695-696; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, II, 114-115. Rivayete göre Velîd'e Fadl b. Abbas şiirle cevap vermiştir.

şöyledir: “Kardeşi Umâre b. Ukbe’de Kûfe’ye geldi. Velîd b. Ukbe kardeşi Umâre’yi şu şekilde azarlamıştır:

إن يك ظني بآبن أمي صادق... عمارة لا تدرك بذحل ولا وتر

تلاعب أقتال ابن عفان لاهيا... كأنك لم تسمع بموت أبي عمرو

Ey annemin oğlu! Eğer hakkındaki zannım doğru ise

Ey Umâre! Kan davası ve intikam almıyorsun.

İbn Affân’ın kâtilleriyle oynuyor ve eğleniyorsun.

Sanki Ebû Amr’ın ölümünü duymamışsın.

İbn Asâkir Velîd’in şiirini, Hz. Osman’ı öldürmekle suçlanan kişilerle birlikte Umâre’nin Kûfe’ye gelişine bağlamaktadır.⁶⁴⁵

Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî de şiiri şu şekilde nakletmektedir:

تضاحك أقتال ابن عفان لاهيا... كأنك لم تسمع موت أبي عمرو

İbn Affân’ın kâtilleriyle gülüyor ve eğleniyorsun.

Sanki Ebû Amr’ın ölümünü duymamışsın.⁶⁴⁶

Yine Belâzürî’nin naklettiği zayıf bir rivayet şöyledir: “Muâviye, Ali’nin insanları kendisine karşı savaşa çağırdığı ve ikisi arasında yeniden bir savaş başlayacağı haberini alınca bu durum onu ürküttü. Hemen askerî karargâhına intikal etmek üzere Şam’dan çıktı ve Şam’ın her tarafına ulaklar gönderdi. Ulaklar “Bilin ki Ali üzerinize doğru geliyor.” diye nidâ ettiler. Muâviye’nin çağrısı üzerine Şam halkı her bir yandan gelip toplandılar ve ikinci kez Sıffîn’e gitmek istediler. Bu esnada Ali’nin adamlarının ihtilafa düştükleri yolundaki haber onlara ulaştı. Bu haberi Umâre b. Ukbe mektup yazarak Muâviye’ye bildirmişti. Muâviye, orduyu karargâhta toplamış ne olacağını beklerken Ali’nin öldürüldüğü haberi kendisine ulaştı.”⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXIII, 248.

⁶⁴⁶ Mus‘ab b. Abdillâh ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 105, 140.

⁶⁴⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, II, 384-385.

3.3. SİFFÎN SAVAŞINDAN SONRAKİ OLAYLAR

3.3.1. Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin Mısır Valiliği

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'ten şöyle nakletmiştir: Ali kendisine biat edildiği sırada Kays b. Sa'd'ı çağırdı ve onu Mağrib'e atadı. Kays ailesi ile birlikte Mısır'a gitti. Mısır'a vardığında Mısır halkına Ali'nin yazdığı mektubu okudu. Ali mektubunda Muhammed'den (s.a.v.), Allah'ın ona peygamberlik ihsan edişinden, kitabını ona indirişinden ve müminlere, ona tâbi olma pâyesi ile ikramda bulunuşundan bahsetmekteydi. Daha sonra Ebû Bekir ve Ömer'i zikredip onların fazilet, adalet, güzel sîret ve amellerinden söz ediyor ve onlara rahmet okuyordu. Ali mektubunun devamında ise şöyle diyordu: “Ebû Bekir ve Ömer'den sonra gelen yönetici ise bazı icraatlarda bulundu ve insanlar bu icraatlar sebebiyle onun aleyhinde konuşmaya başladılar. Onu cezalandırıp görevden aldıktan sonra beni başa getirdiler ve bana biat ettiler. Allah'tan hidayet diliyor ve takvâ ile hareket için ondan yardım diliyorum.” Ali hayırlı bir insan olduğunu düşündüğü, hakkı önceleyeceğini, adalet ve ihsan üzere ilerleyeceğini, şaibeli kişilere göz açtırmayacağını ve hem avama hem de havasa karşı yumuşak davranacağını umut ettiği Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi Mısır'a vali tayin ettiğini insanlara bildirdi. Onlara Kays'a arka çıkıp yardım etmelerini, hak ve hak ile amel hususunda ona destek olmalarını emretti.

İnsanlar ayağa kalkıp Ali'ye biat ettiler. Yezîd b. Hâris denen bir adam hariç Mısır halkı Kays'a sahip çıktı. Yezîd toplumdan ayrılmış olarak orada bir köyde yaşıyordu. Kays'a bir mektup göndererek, “Biz sana biat etmiyoruz fakat yetkilerin konusunda da sana karışmayacağız. Zekât âmilini gönder, toprak senin toprağıdır. Biz insanların işi nereye varacak görene dek durup bekleyeceğiz.” dedi. Ensardan Mesleme b. Muhalled es-Sâ'idî öne atılarak Osman'ın vefatını dile getirdi ve onun kanının talep edilmesi için çağrıda bulundu. Bunun üzerine Kays ona, “Yazıklar olsun sana, bana karşı mı harekete geçiverdin? Vallahi Şam ve Mısır'ın mülkü benim olsa dahi seni öldürmek istemem.” diye ona haber gönderdi. Bunun üzerine Mesleme bu tutumundan vazgeçti. Kays da onu kendi haline bıraktı. Bu şekilde Kays Mısır'ın haracını topladı. Hiç kimse onunla çekişmedi.

Kays Mısır'da iken Ali Cemel'e gitti ve yine o orada iken Basra'dan Kûfe'ye geçti. Kays, Muâviye'nin insanlar içinde en hazzetmediği kişilerden biriydi. Bu yüzden Sıffin'e çıkmadan Kays'a "Sizler Osman'ın bazı menfaatleri kendisine tahsis ettiğini düşündüğünüz için ona kızdınız ve bunun dışındaki şeyleri ise görmezden geldiniz. Biliyorsunuz ki onun kanı size helal değildi. Siz büyük bir günah işlediniz ve ortaya çok çirkin bir şey attınız. Senin arkadaşına gelince bizler, insanları Osman'ın aleyhinde toplayanın, ona karşı kışkırtanın ve onu öldürmeye sevk edenin o olduğuna inanıyoruz. Kendisi bazen bunu inkâr ediyor, bazen de ikrar ediyor." şeklinde bir mektup yazdı ve Kays'ı Osman'ın kanını talep etmeye davet etti. Kays, Muâviye'ye şöyle cevap verdi: "Yazdıklarını anladım. Osman'ın öldürülmesine gelince ben ona hiç yaklaşmadım ve o işin peşine düşmedim. Arkadaşıma gelince senin anlattıklarını onda görmedim. Beni davet ettiğin şeye gelince o konuda düşünüp taşınmam lazım. Ben senden elimi çekiyorum, benden sana senin hoşuna gitmeyecek bir şey erişmeyecek!"

Muâviye daha sonra ona başka bir mektup yazdı. Kays, onun mektubuna cevap verdi ancak Ali'ye karşı onun yanında yer alma düşüncesine ve Osman'ın kanını arama isteğine yanaşmadı. Bunun üzerine Muâviye ona "Yahudi oğlu yahudi!" diye seslenerek bir mektup yazdı. Kays ise ona, "Ey putperest oğlu putperest! İslâm'a istemeyerek girdiniz ama ondan isteyerek çıktınız!" diye cevap verdi.

Muâviye Kays'tan ümidini kesince onun yazdıklarını gizledi ve çevresindekilere Kays'ın kendisine biat etmeyi, isteklerine tâbi olmayı ve kendisiyle ortak hareket etmeyi kabul ettiğini söyledi. Bir de Kays'ın dilinden şöyle bir mektup yazdı:

"Kays b. Sa'd'dan emîr Muâviye'ye. Osman'ın öldürülmesi İslâm'da büyük bir olaydır. Dönüp nefsim ve dinime baktım, gördüm ki hayır hasenat sahibi, müttaki ve dinen katli haram bir müslüman olan imamlarını öldüren bir kavme arka çıkmak içime sinmiyor. Günahlarımız için Allah'tan istiğfarda bulunuyor ve dinimizi korumasını ondan diliyoruz. Sana barış elimi uzatıyor ve o mazlum hidayet imamını öldürenlerle savaşıma konusunda sana icâbet ediyorum."

Kays'ın Muâviye ile anlaştığı ve barıştığı haberi insanlar arasında yayılmaya başladı. Kervanlar bu haberi Irak'a götürdüler. Haber Ali'ye de ulaştı. Bunun üzerine Ali, Kays'ın durumu hakkında Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib ile istişarede bulundu. Abdullah, Ali'ye Kays'ı azletmesini söyledi. Ali iyice düşünüp tartıyor, gelen haberin

bazen doğru bazen ise yalan olduğunu düşünüyordu. Nihayet Ali'ye Kays'tan bir mektub geldi. Kays mektubunda Kinânî ve onun mensup olduğu köy halkının haberleri ile İbn Muhalled aşiretinin haberlerini aktarıyor, İbn Muhalled ile mütareke yaptığını ve onlardan el çektiğini söylüyordu. Bunun üzerine İbn Ca'fer Ali'ye, "Ey müminlerin emîri, Kays'a İbn Muhalled ile savaşmasını emret! Böylece onların sana biatı terk etmeleri karşısında Kays'ın tutumunu görür ve sana gelen haberin doğru ya da başka türlü olup olmadığını anlarsın." dedi. Ali, onun dediğini yaptı ve bu konuda Kays'a bir mektup yazdı. Kays, Ali'ye şöyle cevap verdi: "Senin, -kendileriyle savaşmamı emrettiğin mezkûr düşmanlarına karşı- savaş açmam konusundaki aceleciliğine hayret ettim. Ben bunu yaparsam, sana düşman olanların birbirlerine daha çok yardım edip kenetlenmeyeceklerinden ve her bir taraftan kalkıp bir araya gelmeyeceklerinden emin olamam. O takdirde durum daha kötüye gider ve düşmanın kuvveti artar."

Bunun üzerine İbn Ca'fer, Ali'ye şöyle dedi: "Sence gelen haberlerin doğru olduğu ortaya çıkmadı mı? Hemen Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a tayin et, orası için Muhammed sana yeter. Kays'ı da azlet zira Kays'ın 'Ancak Mesleme b. Muhalled'in öldürülmesiyle ayakta kalabilen bir iktidar şüphesiz ki kötü bir iktidardır!' dediği bana aktarıldı." -İbn Ca'fer, annesi Esmâ bt. Umeys tarafından Muhammed b. Ebû Bekir ile kardeşti. Esmâ, Ca'fer ile evliydi. O şehit olduktan sonra onunla Ebû Bekir evlendi.- Bu konuşma üzerine Ali, Kays'ı azletti ve Muhammed'i onun yerine tayin etti. Muhammed Mısır'a varınca Kays öfkeleni ve "Vallahi göz açıp kapamak kadar bir sürede bile seninle birlikte çalışmam!" dedi ve Medine'ye döndü. Yolda Benî Kayn'dan bir adamın yanından geçti. Adam onu misafir etti ve ona ikramda bulundu. Kays da ona dört bin dirhem verilmesini emretti. Ancak adam kabul etmedi ve "Misafire yapmış olduğum ikram karşılığında para almam." dedi. Kays, lütüfkâr ve cömert bir insandı.

Kays, Medine'ye vardığında Hassân b. Sâbit -Osman taraftarıydı- Kays'ın başına gelenlere sevinmiş bir vaziyette onun yanına geldi ve kendisine "Osman'ı öldürdüğün halde Ali seni görevden aldı. Hem günah senin boynunda kaldı hem de sana güzelce şükranda bulunmadı!" dedi. Bunun üzerine Kays, "Ey kalbi ve gözü kör adam! Eğer benim kavmim ile senin kavmin arasına husumet koyacak olmasaydım boynunu vururdum. Çık yanımdan!" dedi. Hassân, Hazrec'in Benî Neccâr kolundandı.

Sonra Kays b. Sa'd, Sehl b. Huneyf ile birlikte çıkıp Kûfe'de bulunan Ali'nin yanına geldiler. Ona haberi verdi, Ali de onu tasdik etti. Kays, Ali ile beraber Sıffîn'de bulundu. Sehl de Sıffîn'e katılmıştı.

Muhammed b. Ebû Bekir Mısır'a gelince ahitnameyi Mısır halkına okudu. Belgede şunlar yazıyordu:

“Bu; Allah'ın kulu, müminlerin emîri Ali'nin, Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a vali olarak tayin ettiğine dair yazdığı ahitnamedir. Ali, Muhammed'e, özel genel, gizli âşîkar tüm işlerinde Allah'tan sakınıp O'na itaat etmeyi, hem insanların içinde hem de onlardan ayrı bulunduğunda Allah'tan korkup O'nun murakabesi altında olduğunu unutmamayı, Allah'a isyan edenlere karşı sert, müslümanlara karşı yumuşak davranmayı, zalime karşı haşin olup mazluma arka çıkmayı ve insanlara karşı affedici olup mümkün mertebe onlara iyilikte bulunmayı emretmiştir. Çünkü Allah iyilikte bulunanları mükâfatlandırır ve ıslah edenlere bol sevap verir.

Ayrıca ona, toprak haracını daha önce olduğu gibi toplayıp eksik almamasını ve başka bir şey ihdas etmemesini emretti. Yine insanların kendisine ulaşması noktasında kolaylık göstermesini, kapısını onlara açık tutmasını, oturup kalkmasıyla, bakış ve yüz ifadesiyle insanlara eşit muamelede bulunmasını, adaletle hükmedip hakkaniyetli davranmasını, hevâsına uymamasını ve Allah'ın dini söz konusu olduğunda hiçbir kınayıcının kınamasına aldırmasın Muhammed'e emretti.⁶⁴⁸

Rivayetin değerlendirilmesi

Ali b. Ebî Tâlib'in Kays b. Sa'd'ı Mısır valiliğine atamasıyla ilgili altı rivayet bulunmaktadır.

Birinci rivayet: İbn Ebû Şeybe ve Belâzürî'nin Muhammed b. Sîrîn'den naklettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib, Kays b. Sa'd'ı Mısır valisi olarak gönderdi. Bu rivayet görünüşte sahih olsa da araştırmalarımızın sonucunda zayıf olduğunu gördük.⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ Kays b. Sa'd'ın Mısır valiliği Sıffîn ve Cemel vakalarından önce başlamış ve savaştan sonra da devam etmiştir. Biz de *Ensâbü'l-eşrâf* takî tertibi bozmamak adına Sıffîn savaşından sonraki olaylar arasında zikrettik. Rivayet, isnadında mechûl olan Abbâs el-Kelbî ile metrûk olan Hişâm el-Kelbî ve Ebû Mihnef olduğu için metrûktur. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, -389-393.

⁶⁴⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 278-279; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 405. Daha önceki bölümlerde işaret ettiğimiz gibi muhaddisler Muhammed b. Sîrîn'in mürsel hadislerini sahih kabul etmişlerdir. Ancak bu rivayette açık bazı illetler vardır. Sonraki bölümde bu konuya değineceğiz.

İkinci rivayet: Abdürrezzak, Taberî ve Ebû Ömer el-Kindî'nin Zührî'den mürsel olarak olarak naklettiğine göre Hz. Ali zamanında Kays b. Sa'd Mısır'ın valiliğine yapıyordu.⁶⁵⁰

Aslında bu rivayet, karışık rivayetlerin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Rivayet Hz. Ebûbekir ve Ömer'in biyografisi ile başlamakta, daha sonra Hz. Ali'nin dönemine ve Kays'ın Mısır valiliğine kadar devam etmektedir. Bunlara ek olarak başka olaylardan bahsetmektedir.

Üçüncü ve dördüncü rivayetler: Taberî, Ebû Mihneften iki rivayet daha nakletmiştir. Bunlar incelediğimiz rivayetin aynısıdır.⁶⁵¹

Beşinci rivayet: Taberî'de geçen Seyf b. Ömer rivayetine göre Hz. Ali, valilerini şehirlere gönderdi. Mısır'a da Kays b. Sa'd'ı gönderdi.⁶⁵²

Altıncı rivayet: İbn Asâkir, Vâkıdî'den naklen Ali b. Ebî Tâlib'in Kays b. Sa'd'ı Mısır valisi olarak atadığını nakletmiştir.⁶⁵³

Bu olayı ele alan bütün tarihçiler, Hz. Ali'nin Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi Mısır'a vali olarak tayin ettiğini belirtmişlerdir.⁶⁵⁴

Ebû Mihnef, Ali b. Ebî Tâlib'in Kays b. Sa'd ile birlikte Mısır halkına gönderdiği mektuptan bahsetmiştir. Mektupta Hz. Ali'nin Kays'ın Mısır valisi olarak ataması, Allah'a ve Rasûlüne övgü, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in faziletleri, Kays b. Ubâde'nin

⁶⁵⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, V, 452; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 65; Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Hafs el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kuḍât*, tahkik: Muhammed Hasan Muhammed Hasan-Ahmed Ferid el-Mezidî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003, 19.

⁶⁵¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 61-68, 126-127, 133.

⁶⁵² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 3.

⁶⁵³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, II/425-426.

⁶⁵⁴ Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 99-100; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, V, 452; Dîneverî, *el-Aḥbârü't-tıvâl*, 141; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 216, 225-226; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Meḳâtîlü't-Ṭâlibiyyîn*, 74-75; Abdurrahmân b. Kâsım b. Abdülhakem el-Misrî, *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1994, 123, 303; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 225; Kudâme b. Ca'fer el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Ḥarâc ve şınâ'atü'l-kitâbe*, Dâru'r-Reşid, Bağdad 1981, 343-345; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, II/425-426; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, VI, 57; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, I, 464, 507-511, 573; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 91-93, 151-156, 226; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 75-76, 97-99, 149; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fi târîhi'l-beşer*, I, 172, 175; İbnü'l-Verdî, *Tetimmatü'l-Muhtaşar fi aḥbârü'l-beşer*, I, 147-150; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 256, 279-281, 346; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 604-605, 623-625; Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I, 96-101; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâḍara*, I-II, tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1967, I, 582-583.

methedilmesi gibi dönemin mektuplarında görülen hususlar yer almaktadır. Buna ek olarak Hz. Osman ile ilgili olarak bazı icraatlarda bulunması, insanların bu icraatlar sebebiyle onun aleyhinde konuşmaya başlaması ve onu cezalandırıp görevden almasından bahsetmiştir. Bu metni içeren mektup sadece Ebû Mihnef'in rivayetlerinde yer almaktadır. Taberî, İbn Tağrîberdî, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr ve İbn Ebî'l-Hadîd gibi tarihçiler ya senedsiz olarak ya da zayıf senedle bu mektubu Ebû Mihnef kanalıyla nakletmişlerdir. İbn Haldûn da mektubun metninden bahsetmeden ona ve içindekilere atıfta bulunmuştur.⁶⁵⁵

Aynı şekilde Hz. Osman aleyhindeki bu ifadeler, daha önceki bölümlerde ele aldığımız birçok delille çelişmektedir.⁶⁵⁶

Ebû Mihnef'in rivayetine göre insanlar Hz. Ali'ye biat ettiklerinde, bazıları ona biat etmekten kaçındı. Rivayette el-Kinânî olarak geçen Yezid b. Hâris Mısır'da Hiribta adlı köye çekildi. Ayrıca Mesleme b. Muhalled Kays'ın idaresine çıkmıştır. Rivayet ikisi aralarında geçenleri zikretmektedir.

Mısır halkının bir kısmının bu isteksizliğini ve muhalefeti belirten rivayetler şunlardır:

Birinci rivayet: Taberî'de geçen Ebû Mihnef'in bir rivayeti, incelediğimiz rivayetin aynısıdır.⁶⁵⁷

İkinci rivayet: Taberî'de geçen Seyf b. Ömer rivayetine göre Hz. Ali, valilerini şehirlere gönderdi. Mısır'a da Kays b. Sa'd'ı gönderdi. Kays b. Sa'd Eyle'ye vardığında onu bazı atlılar karşıladı ve kim olduğunu sordular. O da Kays b. Sa'd olduğunu söyleyince “devam et” dediler. O da Mısır'a girene kadar devam etti. Mısırlılar birkaç gruba ayrıldı. Bir grup cemaate katıldı, yani Hz. Ali'ye biat etti. Bir grup ise karşı durdu

⁶⁵⁵ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, rivayeti Şuayb b. İbrahim el-Kûfî gibi zayıf râvilerin yer aldığı bir isnadla nakletmiştir. Şuayb da mechûl olan Muhammed b. Nüveyre'den rivayet etmiştir. İbn Ebû'l-Hadîd de rivayeti münkatı' olarak nakletmiştir. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 63; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, III, 153; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 97; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 279-280; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Ķâhire*, I, 97-98; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 623; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, V, 57.

⁶⁵⁶ Ali Muhammed es-Sallâbî bu mektubun metnine ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir. Ali Muhammed es-Sallâbî, *Esma'l-meṭâlib fi sîreti emîri'l-mü'minin 'Ali b. Ebî Tâlib*, I, 437.

⁶⁵⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 63.

ve Hiribta'ya çekildi. Diğer bir grup da “Kardeşlerimizi yönetmediği sürece biz Ali'nin yanındayız. Onlar da cemaatle birliktedirler...” dedi.⁶⁵⁸

Üçüncü rivayet: Abdürrezzak, Taberî ve Ebû Ömer el-Kindî'nin Zührî'den mürsel olarak naklettiği rivayete göre Hiribta halkı isteksizdi.⁶⁵⁹

Dördüncü ve beşinci rivayet: İbn Asâkir'in Vâkıdî'den naklettiği rivayet ile Ebû Ömer el-Kindî'nin Hasan el-Medînî'den naklettiği mürsel rivayet Hiribta halkının ve Yezîd bin el-Hâris'in itirazını veya Mesleme b. Muhalled'in muhalefetini açıkça ifade etmemiş olsa da zımnen buna işaret etmektedir. Bu iki rivayete göre Kays Hiribta halkına veda ederken onlara iyi davranmıştır. Rivayet Ali b. Ebî Tâlib'in Kays b. Sa'd'ı Mısır valisi olarak atadığını, Kays'ın görüş sahibi olduğunu, Mısır'ı düzelttiğini ve iyi bir yönetim sergilediğini, Hiribtalılara veda ettiğinde geçimleri için yiyecek verdiğini, onlara zarar vermediğini ve iyi davrandığını belirtmektedir.⁶⁶⁰

İbn Miskeveyh, İbn Tağrıberdî, İbn Kesîr, İbnü'l-Esîr, İbn Haldûn, İbnü'l-Verdî, İbn Ebî'l-Hadîd, el-Melikü'l-Müeyyed el-Eyyûbî ve Süyûtî kıssayı senedsiz olarak nakletmiştir. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî Seyf'in rivayetini senedi ile rivayet etmiştir. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de zayıf bir senedle nakletmiştir.⁶⁶¹

Muâviye b. Ebû Süfyân ile Kays b. Sa'd arasındaki mektuplarda Muâviye Kays'ı Hz. Osman'ı öldürmekle suçlamaktadır. İlk mektuplar sakın diyalog içinde iken ikinci mektuplarda iş küfürleşmeye ve birbirlerini Yahudi ve putperest olmakla suçlamaya kadar varmıştır. Bu mektupları nakleden yedi rivayet bulunmaktadır.

Birinci rivayet: İbn Ebû Şeybe ve Belâzürî'nin Muhammed b. Sîrîn'den naklettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib, Kays b. Sa'd'ı Mısır valisi olarak gönderdi. Muâviye

⁶⁵⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, -80; Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 99-100.

⁶⁵⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, V, 452; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 65; Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Hafs el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 19

⁶⁶⁰ Rivayetin senedi temiz olsa da mürseldir. Abdülkerîm b. Hâris b. Yezîd, Ebû'l-Hâris el-Hadramî el-Mısırî'den mürsel olarak nakletmiştir. İbn Yûnus'un belirttiği gibi Abdülkerîm b. Hâris H. 136'da yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla bu olaylara şahit olmamıştır. el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 20; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, I, 308; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, XVIII, 246; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLIX, 425-426; el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 20

⁶⁶¹ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, 141; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 75-76; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, I, 464, 507-508; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 91-93, 153-154; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fî târihi'l-beşer*, I, 172, 175; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 256, 280; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 604-605, 623; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I, 96-98; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 582-583. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî rivayeti zayıf bir isnadla nakletmiştir.

ve Amr b. Âs ona ağır, küfür ve tehdit dolu birer mektup yazdılar. O da onları kıskandığını ve imrendiğini belirttiği bir mektup yazdı. Mektup Muâviye ile Amr'a ulaştığında onun faziletinden ve ona imrendiklerinden bahsettikleri bir mektup gönderdi. Kays da bu mektuba cevap olarak her türlü ağır sözü söylediği bir mektup daha gönderdi. Bunun üzerine Muâviye ve Amr Kays b. Sa'd ile başa çıkamayacaklarını söylediler. Ancak Hz. Ali'nin yanında onun aleyhinde bir hile kurmaya karar verdiler ve Hz. Ali'ye ilk mektubunu gönderdiler. Kûfeliler Kays hakkında "Kays b. Sa'd Allah'ın düşmanıdır. Onu uzaklaştır." dediler. Hz. Ali ise "Yazıklar olsun size. Allah biliyor ki bu onun davranışlarından biridir." dedi. Ancak Kûfeliler ısrar edince onu uzaklaştırdı ve Muhammed b. Ebû Bekir'i gönderdi. Rivayetin zayıf olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu husustaki rivayetleri zikrettikten sonra zayıflığın sebeplerinden bahsedeceğiz.⁶⁶²

İkinci ve üçüncü rivayet: Taberî, Muâviye ile Kays arasındaki yazışmaların olduğu Ebû Mihnef'in iki rivayetini nakletmiştir. Bunlar, Belâzürî'deki Ebû Mihnef rivayetine benzer şekildedir.⁶⁶³

Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Ebu Mihnef'in rivayetinde gelen mektupları, zayıf bir isnadla nakletmiştir. Aynı şekilde Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, İbn Miskeveyh, İbn Ebi'l-Hadîd, İbnü'l-Esîr, İbn Haldûn, İbn Tağrîberdî ve Ya'kübî yazışmaları senedsiz olarak nakletmiştir. İbnül-Verdî ve el-Melikü'l-Müeyyed el-Eyyûbî de bu yazışmalara senedsiz olarak kısaca değinmiştir.⁶⁶⁴

Dördüncü rivayet: Belâzürî'nin Medâin'den münkatı' olarak naklettiğine göre Muâviye, on bin kişinin içinde iken Kays'a bir mektup yazarak kendisine katılmaya davet etti. Kays kabul etmedi. Bunun üzerine Muâviye ikinci bir mektup yazarak şöyle dedi: "Sen Yahudi oğlu Yahudisin. Eğer iki gruptan en sevdiğin galip gelirse seni azledecek ve yerine başkasını geçirecek. Eğer en sevmediğin taraf galip gelirse, sana eziyet edecek ve seni öldürecek." Rivayete göre Muaviye daha sonra Kays'a sövmeye ve babasına iftira atmaya başladı. Kays da cevabi bir mektup yazarak şöyle dedi: "Ey

⁶⁶² İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 278-279; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 405.

⁶⁶³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 62-66.

⁶⁶⁴ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 225-226; İbnü'l-Verdî, *Tetimetü'l-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer*, I, 147; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, VI, 60; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, 181; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 508; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 623; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 153; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 98; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I, 98-99.

Muâviye! Sen Mekke putlarından bir putun oğlu putsun. İstemeyerek İslam'a girdin ve isteyerek ayrıldın. İmanın gelmedi, nifakın da gitmedi...”⁶⁶⁵

Bu rivayette Kays ile Muâviye arasındaki yazışmalardan bahsedilmiş, ancak Ebû Mihnef'in rivayetlerinde hiç bahsedilmeyen bazı hususlara değinilmiştir. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî ve Mes'ûdî rivayeti senedsiz olarak, İbn Ebi'l-Hadîd zayıf bir senedle nakletmiştir.⁶⁶⁶

Beşinci ve altıncı rivayet: Abdürrezzak, Taberî ve Ebû Ömer el-Kindî'nin Zührî'den naklettiği mürsel rivayet ile İbn Asâkir'in Vakıdî'den naklettiği bir başka rivayet Kays ile Muâviye arasındaki yazışmalara değinmekle birlikte yazışmaların metnini nakletmemektedir. Sadece Muâviye'nin Kays'a hile yapıp Hz. Ali'nin onu görevden almasını sağladığını belirtmektedir. Bu rivayetlere göre Muâviye Kureyş'ten görüşü sağlam bir adamla konuşmuş ve ona “Kays bana katılmayı reddettiğinde ona karşı Irak'ta olan Ali'nin yanında kurduğum hileden daha tatlı bir hile asla tasarlamadım. Ben Şamlılara ‘Kays'a hakaret etmeyin ve beni ona saldırmaya davet etmeyin. Çünkü Kays bizim taraftarımızdır. Onun mektupları ve tavsiyeleri bize gelir. Yanında olan Hiribtalı kardeşlerinize ne yaptığını görmüyor musunuz? Onlara atıyyelerini ve rızıklarını veriyor, kervanlarını emniyete alıyor ve kendisinden bir şey isteyenlere ikramda bulunuyor. Bu yüzden onun nasihatine karşı çıkmayız.’ dedim. Bunu Iraklı taraftarlarıma da yazmaya başladım. Ali'nin Iraklı casusları da bunu duydu...”⁶⁶⁷

Yedinci rivayet: Ebû Ömer el-Kindî'nin Hasan el-Medâinî'den naklettiği bu rivayetin başı, önceki iki rivayete benzemekle birlikte sonu farklıdır. Bu rivayete göre Kays hakkında yayılan dedikodulardan dolayı insanlar Hz. Ali'nin Kays'ı Mısır valiliğinden azletmesi yönünde baskı yapmışlardır. Nihayetinde Hz. Ali bir mektup yazarak “Yanımda olmana ihtiyacım var. O yüzden yerini birini bırak gel.” dedi. Kays mektubu okuduğunda bunun, Muâviye'nin bir hilesi olduğunu söyledi...”⁶⁶⁸

⁶⁶⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 39-40.

⁶⁶⁶ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Meâtilü't-Tâlibiyyîn*, 74; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, XVI, 42; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zehab*, I, 355.

⁶⁶⁷ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, V, 452; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 65; el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 19; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLIX, 425-426.

⁶⁶⁸ el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 20

İbn Ebû Şeybe'nin görünüşte sahih bir rivayeti olmasına rağmen, bu tarihçilerin hepsinin Kays'ın Mısır valiliği ile ilgili olayı Ebû Mihnef, Vâkidî ve Zührî'nin mürsel olan rivayetinden aktarmaları dikkat çekicidir. Bu tarihçiler, Ebû Mihnef ve onun gibi kişilerin yalan söylediğinden emin olmalarına rağmen tarih söz konusu olduğunda genellikle rivayetleri hadis alimlerinden değil tarihçilerden nakletmişlerdir.

Rivayetler arasındaki farklara değinmeden önce bu rivayetlerdeki illetlere değinmek istiyoruz. İbn Ebû Şeybe'nin rivayeti, mürsel olmakla birlikte râvilerinden olan İbn Sîrîn'in mürsel rivayetleri alimlerce kabul edilmektedir. Ancak daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi sika râvîler tarafından rivayet edilen bu rivayetler, insanlar arasında mütevatir olmalarından dolayı kabul edilmiştir. Ancak siyaset bölümünde zikredilen rivayetler ile diğer bölümlerde zikredilen rivayetler arasında büyük bir fark vardır. Çok fazla savaş ve kanın olduğu siyasi olaylar, çok fazla yalan da içermektedir. Bu savaşlara katılanlardan bazıları, savaşlarda meydana gelen olaylar hakkında yalan söylemişlerdir. Neticede çok sayıda insan bu yalanları tekrarlamaya başlamışlardır. Bu şekilde nakleden kişilerin sayısı giderek artmış ve tevatür seviyesine çıkmıştır. Âlimler ve sika râvîler de bu rivayet ve hadisleri bu tevatüre göre kabul etmişlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Ebû Şeybe'nin rivayeti sahih olsa da rivayetin metni dikkatle incelenmelidir. Çünkü rivayette üç illet vardır.

Birinci illet: Rivayete göre Muâviye ve Amr'ın Kays'ın kendilerini tehdit ettiği mektubunu Hz. Ali'ye göndermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali onu Mısır valiliğinden azletmiştir. Vali ve halifelerin gönderdiği elçilerin tanınan ve güvenilir kişiler olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Hz. Ali güvenmediği veya tanımadığı bir adamdan ya da Muâviye'nin adamlarından olduğu bilinen bir kişiden gelen bir mektubu kabul etmeyecektir. Bu elçilerin getirdikleri posta ve mektuplar, birbirleriyle iletişim kurabilmelerinin tek yoluydu. Dolayısıyla bu yolun güvensiz olması düşünülemez. Bu ifadeler, o dönemlerde mektuplarda sahtecilik ve yalanın çok fazla olduğu şeklindeki kanaatimizle de çelişmemektedir. Çünkü sahte ve yalan mektuplar yazıldığında, halkı ve sıradan insanları yanıltmak için onlara okunuyordu. Yani burada bu mektuplardan değil, valiler, emirler ve halifeler arasındaki mektuplardan bahsediyoruz.

İkinci illet: Rivayete göre Hz. Ali Muâviye'nin Amr'la birlikte gönderdiği mektubu okuduğunda insanlar Kays hakkında “Kays b. Sa’d Allah’ın düşmanıdır. Onu uzaklaştır.” demişlerdir. Hz. Ali ise “Yazıklar olsun size. Allah biliyor ki bu onun davranışlarından biridir.” dedi. Ancak Kûfeliler ısrar edince onu uzaklaştırdı. Malum olduğu üzere “Allah’ın düşmanı” ifade sadece kafire söylenebilir. Bu ifadenin bir Müslümana söylenmesi mümkün değildir. Örneğin Hz. Ali, kendisine karşı haddi aşanların durumu sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Kardeşlerimiz bize karşı haddi aştılar.” Eğer Hz. Ali haddi aşanlara karşı bu düşüncede ise Bedir ehlinde olan, Rasûlullah’ın (s.a.v.) sancağını taşıyan ve Mısır’a vali olarak atadığı Kays b. Sa’d gibi birisi hakkında düşüncesi nasıl olacaktır? Öte yandan Kays b. Sa’d Rasûlullah’ın (s.a.v.) şurtası ve önde gelen Sahabilerdendi. Ayrıca Arapların en akıllılarından ve en cesur sahâbilerdendi. Bu nedenle Hz. Ali’nin bu sözleri duyup bunlara sessiz kalması ve sonra halkın isteğini kabul etmesi mümkün değildir.⁶⁶⁹

Üçüncü illet: Rivayete göre Hz. Ali’nin Kays’ı görevden alması halkın baskısı ile gerçekleşmişti. Halbuki Hz. Ali, fâilin Kays değil, Muâviye olduğunu biliyordu. Bu da rivayeti nakzeden unsurlardandır.

Dördüncü illet: Muâviye’nin, Kays’ın mektubunu Hz. Ali’ye göndermiş olması aklen kabul edilebilir değildir. Zira mektupta geçen isimler değiştirilebilirse de mektupta geçen küfür ve saldırı ifade eden sıfatların bir kişiden başka bir kişiye uydurulması çok zordur. Eğer râviler “Muâviye, Kays’a iftira atarak onun adına Ali’ye küfür ve saldırı içeren bir mektup yazdı.” gibi, diğer cümleden farklı bir cümle koymuş olsalardı, iş daha kolay ve anlaşılır olurdu. Ancak bu tekellüf ve abartı, Muâviye’nin şahsına hile ve aldatma isnad etme çabasından başka bir şey değildir.

Ebû Mihnef, Zührî, Vâkıdî ve Medîni’nin rivayetlerindeki illet ise şöyledir: Muâviye, Kays’ın kendi adamlarından biri haline geldiğini, Hz. Ali’ye ve onun idaresine itaatten ayrıldığını halk arasında yaymış ve bunun sonucunda Ali tepki olarak Kays’ı görevden almıştır. Bu husus İbn Ebû Şeybe’nin rivayetinde farklı bir biçimde yer almaktadır. Bu rivayete göre Muâviye ve Amr, Hz. Ali’ye Kays’ın kendilerini tehdit eden mektubunu göndermişlerdir. Halk bu nedenle Kays’ın hıyanet edip Muâviye’ye bağlanmakla suçlamıştır. Hz. Ali de onu Mısır valiliğinden azletmiştir. Burada

⁶⁶⁹ Buhârî, *el-Câmi‘u’s-şâhih*, VI, 2616.

sorulması gereken soru şudur: Neden Kays bu sorunu çözmek ve bu konudaki kafa karışıklığını gidermek için bizzat Kûfe'ye gitmedi? Ayrıca neden Hz. Ali bu mektubun sıhhatini araştırıp tespit etmek için Kays'a bir heyet göndermedi? Zira onlar her şeyi kontrol ediyorlardı. Hz. Ali bilinmeyen veya güvenilmez bir elçinin mektubuna ve insanların sözlerine nasıl güvendi? Râvi bize Ali b. Ebî Tâlib ve Kays b. Sa'd gibi devlerin idare ettiği devlet işlerini mi yoksa çocuk oyunlarını mı aktarmaktadır? Zira çocuklar kendi aralarında oynarken bazen kavga edip birbirlerine küser ve başka bir yere giderler. Bu rivayetlerin durumu da buna benzemektedir. Bu rivayetlere göre Muâviye, Kays aleyhine hile kurmakta, Hz. Ali de olayın doğruluğunu tespit etmeden onu görevden almaktadır. Kays da Mısır'dan ayrılarak doğrudan Medine'ye dönmektedir. Râviler, Hz. Ali'ye nispet ettikleri bu eylemlerin, Kûfe halkının veya Hâricîlerin ve ayaktakımının ona baskı yapmaları sonucu olduğunu iddia etmişlerdir. Bununla Hz. Ali'yi eleştirilerden korumaya çalışmışlardır. Ancak kendi oluşturdukları bu denklemde Hz. Ali'yi aldatılmış ve zayıf bir karakter imajı vermişlerdir. Ebû Mihnef ve diğer râvilerin düştüğü hatalardan biri de komplo ve hileye maruz kalanın Kays olduğunu söylemeleridir. Halbuki rivayetlerin muhtevasına göre aldatılan kişi Kays değil Ali b. Ebî Tâlib'tir. Vâkıdî'nin rivayeti de "Kays, onların entrika ve hilesinden uzak durdu. Bu yüzden Ali'ye hile yaptılar." diyerek bunu açıkça ifade etmektedir. Bu râviler, Hz. Ali'ye meseleleri doğrulamayan, dar görüşlü, Kays'ı azletmesi için onu zorlayan halkına söz geçiremeyen zayıf bir kişi imajını vermişlerdir. Buna karşılık Muâviye güçlü, kurnaz, halkına gücüyle söz geçiren, tecrübeli bir politikacı, siyasette ve hilede dengi olmayan bir kişi olarak resmedilmiştir. Kanaatimizce bunun amacı, Muâviye ve yanındakilerin Allah'tan korkmayan kişiler, Hz. Ali'nin de halkının kalbini kırmayan iyi kalpli bir insan olduğu mesajını vermek istemeleridir. Ancak rivayetler okunduğunda râvilerin Hz. Ali için çizdikleri imajın, iki hususu içerdiği görülecektir. Bu râviler Hz. Ali'nin yumuşak, iyi kalpli, dindar, gafil olma ve hileye kanma pahasına insanların eziyet ve zulmünü sineye çeken bir şahsiyette olmasını temenni etmişlerdir. İkinci husus ise Emevîler zamanındaki Şîilerin durumu ile ilgilidir. O dönemde zayıf ve Emevî zulmü altında olan Şîiler, Ali b. Ebî Tâlib'i zayıf ve mağlup olarak gösterme pahasına onun şahsiyeti ile resmedilmişlerdir. Bu nedenle Şîilerin durumu ve psikolojisi, bu rivayetler üzerinde açıkça görülmektedir. Bazen bu rivayetlerde ne aklın ne de sahih tarihin kabul ettiği hususlara rastlanmaktadır. Gerçekten de bu râvilerin hak

elini yalan ve cehaletle savunmaları, fayda vermemekte, bilakis imajlarını bozmaktadır. Ebû Mihnef'in ve onun gibilerin rivayetleri en fazla Hz. Ali'ye zarar vermiştir. Bu hatalar, sadece bu rivayetlere has değildir. Muâviye ve arkadaşlarının Ali b. Ebî Tâlib ve Iraklılara karşı hilelerinden bahseden rivayetlerin çoğunu kapsamaktadır.

Bu, râvilerin ve tarihçilerin aktardığı her şeyi inkar ettiğimiz anlamına gelmemektedir. Biz sadece onların rivayetlerini tahlil ederek onların ortaya koymaya çalışıyoruz. Kanaatimizce Hz. Ali'nin Kays'i görevden almasının nedeni, Kays'ın Hiribta halkıyla savaşmaktan kaçınması ve bu konuda Hz. Ali ile anlaşmaya varamamasından kaynaklanmıştır. Bundan dolayı Hz. Ali onu görevden almıştır. Muâviye'nin Hz. Ali veya Kays'a hile yapması veya Kays'ın mektubunu Hz. Ali'ye göndermesi veya Kays'ın Muâviye'ye biat ettiği haberini yayması gibi hususlar çelişkili olup aklî ve naklî delillere dayanmayan zayıf iddialardan ibarettir.

Rivayette Kays ile Muâviye arasındaki yazışmalar, Muâviye'nin Kays'ı ve başkalarını Hz. Osman'ı öldürmekle suçlaması ve Kays'a hile yapması gibi hususlar yer almaktadır. Ancak Ebû Mihnef'in rivayetiyle yukarıda zikettiğimiz diğer rivayetler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Birinci fark: İbn Ebû Şeybe'nin rivayeti, birçok açıdan Ebû Mihnef'in rivayetinden farklılık göstermektedir. Örneğin İbn Ebû Şeybe'nin rivayetinde, Ebû Mihnef'in rivayetinde yer alan Muâviye'nin Kays veya Hz. Ali'ye yönelik Hz. Osman'ı öldürme suçlaması yer almamaktadır. Aynı şekilde Ebû Mihnef'in ilk mektupta Muâviye ve Amr'ın Kays'i tehdit ettiği şeklindeki rivayetiyle çelişmektedir. Ebû Mihnef'in rivayetine göre ikinci mektupta Muâviye Kays'ı tehdit etmiş ve ona hakaret etmiştir. Buna göre mektuplardaki şiddet ve yumuşaklık açısından takdim ve tehir vardır.

Ayrıca İbn Ebû Şeybe'nin rivayeti, Ebû Mihnef'in rivayetine göre oldukça kısadır. Bu yüzden Ebû Mihnef'in rivayetinde bahsedilen pek çok hususu içermemektedir.

İkinci fark: Ebû Mihnef'in rivayetlerine göre Muâviye Kays'ı ve Medine halkını Hz. Osman'ı öldürülmesine karışmakla suçlamakta ama aynı zamanda Kays'tan Osman'ın intikamını almasını istemektedir. Yani önce onu Hz. Osman'ı öldürmekle suçlamakta, daha sonra ondan Hz. Osman'ın intikamını almasını talep etmektedir. Bu durumda katilden, öldürdüğü kişinin intikamını alması nasıl beklenebilir?!

Üçüncü fark: Muâviye'nin Kays'ı Yahudi olmakla, buna karşılık Kays'ın da Muâviye'yi putperestlikle ve İslam'dan dönmekle suçlaması ve ikisi arasında yaşanan hakaret ve münakaşa, sadece Ebû Mihnef'in rivayetleri ile *Ensâb*'ta geçen Medâinî rivayetinde yer almaktadır. Tarihçiler bu rivayetleri, bu iki râviden nakletmiştir.

Dördüncü fark: Ebû Mihnef'in rivayetlerine göre Muâviye, Hz. Ali'yi halkı Hz. Osman'ı öldürmeye kışkırtmakla suçlamaktadır. Bu suçlama diğer rivayetlerde yer almamaktadır.

Beşinci fark: Ebû Mihnef'in rivayetleri kapsamlı ve uzun olup yaklaşık üç sayfa kadar yer tutmakta ve tezimizde ele aldığımız on on konuyu içermektedir. Zührî, Vâkıdî ve Medîni'nin rivayetleri ise bir sayfadan daha az yer tutmaktadır. Bu rivayetler Hz. Ali'nin Kays'ı Mısır'a göndermesinden kısaca bahsettikten sonra Muâviye'nin Hz. Ali ve Kays'a yaptığı hilelere odaklanmaktadır. Bu rivayetlere göre Muâviye, Kays'ın Mısır valiliğinden azledilmesi ve Muhammed b. Ebî Bekr'in atanmasına yol açan bu hileyi Kureys'ten akıllı kimselere anlatmıştır.

Altıncı fark: Hile ve aldatma konusunda râviler ve onlardan alıntı yapan kaynaklar farklı görüştedir. İbn Ebû Şeybe ve Belâzürî'nin Muhammed b. Sîrîn'den naklettiği rivayete göre Muâviye ve Amr b. Âs, Kays'ın kendilerine gönderdiği ve onlara yönelik bir tehdit içeren mektubunu Hz. Ali'ye göndermiş, Hz. Ali de bu yüzden onu görevden almıştır.⁶⁷⁰

Ebû Mihnef, Vâkıdî ve Medîni'nin rivayetlerine göre ise Muâviye, Kays b. Sa'd'ın adına bir mektup uydurup halka okuyarak Kays'ın yanında olduğunu göstermiştir. Ayrıca Hiribta halkına karşı savaşmayacağı, bilakis ona olan bağlılıklarından dolayı onlara iyilik yapacağı söylentisini yaymıştır. Böylece Kays b. Sa'd'ın Muâviye b. Ebî Süfyân'a biat ettiği haberi Şam halkı arasında yayılmış, Ali b. Ebî Tâlib'in casusları da bunu ona ulaştırmışlardır.

Zührî'nin rivayetine göre ise Muâviye taraftarlarına ve Emevîlere Kays'ın, kendisine biat ettiğini yazmış ve Hz. Ali'nin casusları da bunu ona haber vermişlerdir.

Kays'ın azledilmesi hususunda Ebû Mihnef'in rivayeti, Hz. Ali'nin Abdullah b. Cafer'e danıştığını, onun da Kays'ı görevden almasını tavsiye ettiği belirtmektedir. Bu

⁶⁷⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 278-279; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 405.

rivayete göre aralarında bu konuda bir tartışma yaşanmıştır. Daha sonra Ebû Mihnef İbn Cafer'in "Kays'ı görevden al. Çünkü onun şöyle dediğini duydum: 'Mesleme b. Muhalled'i öldürmeyin bir sultan kötü sultandır.'" dediğini belirtmektedir. Bu ifadeler sadece Ebû Mihnef'in rivayetlerinde geçmektedir. İbnü'l-Esir de bu rivayeti nakletmiştir.

671

Ancak bu konuşmanın yerine Ebû Mihnef'in rivayetinden tamamen farklı bir konuşma gelmiştir. Buna göre Zührî "Kays b. Sa'd Ali'ye bir mektup yazarak şöyle dedi: Onlar Fas halkının aslanlarıdır. Aralarında Büsr b. Ebî Ertat, Muhammed b. Muhalled ve Muâviye b. Hadîc el-Havlanî vardır."⁶⁷²

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Kays Mısır'dan Medine'ye doğru yola çıkmış, yolda Kayn oğullarından bir adama misafir olmuştur. Bu adam Kays'ı güzel bir şekilde ağırlamıştır. Kays ayrılmak istediğinde ona dört bin dirhem vermiş ancak adam bunu almayı kabul etmemiş ve "Ben misafirlerimden para almam." demiştir. Rivayet Kays'ı en cömert insanlardan biri olduğunu belirtmiştir.

Kays'ın cömertliği çeşitli kaynaklarda zikredilmiştir. Mezkûr misafir ağırlama olayını Ebû Mihnef'in Taberî'deki rivayeti nakletmiştir. Aynı şekilde İbn Ebi'l-Hadîd de münkatı' bir rivayetle daha uzun bir şekilde bu olayı nakletmiştir.⁶⁷³

Rivayete göre Kays, Medine'ye vardığında Hz. Osman taraftarlarından olan Hassân b. Sâbit, Kays'ın yanına gelmiş ve kendisine "Osman'ı öldürdüğün halde Ali seni görevden aldı. Hem günah senin boynunda kaldı hem de sana güzelce teşekkür etmedi." demiştir. O da Hassân'a "Ey kalbi ve gözü kör adam! Eğer benim kavmim ile senin kavmin arasına husumet koyacak olmasaydım boynunu vururdum. Çık yanımdan!" demiştir. Hassân, Hazrec'in Benî Neccâr kolundandı.

Rivayetin bu kısmı sadece Ebû Mihnef'in rivayetinde geçmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi İbnü'l-Esir ve İbn Ebi'l-Hadîd münkatı' bir şekilde ondan nakletmiştir.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 66, İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 155.

⁶⁷² Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, I-VI, tahkik: Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dâru'r-Râye, Riyad 1991, II, 140.

⁶⁷³ İbn Ebü'l-Hadîd'in rivayeti "İbrahim şöyle dedi:" diyerek başlamakta, daha sonra olayı aktarmaktadır. Rivayetin tam bir senedi yoktur. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 301; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 316; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, VI, 63.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Kays, Medine'de Sehl b. Hanîf ile yola çıkmış ve Hz. Ali ile buluşmak için Kûfe'ye gitmiştir. Ebû Mihnef'in rivayetindeki ifadeler, Kays b. Sa'd'ın Sehl b. Hanîf ile birlikte Medine'de olduğunu ve Kûfe'de bulunan Hz. Ali'nin yanına birlikte geldikleri izlenimini vermektedir. Avâne b. Hakem ve Ebû Mihnef'in naklettiği başka rivayetler de bu rivayetle aynı manadadır. İbn Ebi'l-Hadîd, İbn Kesîr ve İbn Haldûn da Ebû Mihnef'in rivayetini nakletmiştir.

Ancak diğer rivayetlere göre Sehl o dönemde Hz. Ali tarafından Şam valisi olarak atanmış ancak Şam halkı onu kabul etmemiştir. O da Kûfe'de bulunan Hz. Ali'nin yanına dönmüştür. Buna göre Sehl b. Hanîf'in Medine'ye gitmemiş ve orada bulunmamıştır. Taberî'nin Seyf b. Ömer'den naklettiği rivayet ise şöyledir: "Otuz altı yaşına girdiğimde... Ali, valilerini şehirlere gönderdi. Kays b. Sa'd'ı Mısır'a, Sehl b. Hanîf'i Şam'a gönderdi... Sehl Tebük'e varınca bazı atlı kişilerle karşılaştı. Atlılar ona kim olduğunu sordular. O da vali olduğunu söyledi. Onların, nerenin valisi olduğunu sorunca Şam valisi olduğunu söyledi. Onlar "Eğer seni Osman gönderdiyse, hoş geldin. Eğer seni başkası gönderdiyse geri dön." deiler. Sehl "Yoksa olanları duymadınız mı?" diye sorunca "Evet" dediler. O da Ali'ye döndü.

Seyf b. Ömer'in naklettiği rivayet, Ebû Mihnef'in rivayetinden farklı olarak Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, İbn Miskeveyh, el-Melikü'l-Müeyyed el-Eyyûbî ve İbnü'l-Verdî gibi birçok tarihçi tarafından nakledilmiştir. İbnü'l-Esîr ise bir defa Ebû Mihnef rivayeti, bir defa da Seyf b. Ömer rivayeti ile uyumlu iki rivayet nakletmiştir.⁶⁷⁵

Ebû Mihnef ve Seyf b. Ömer'in rivayetlerini nakleden tarihçilerin, özellikle de müteahhirîn tarihçilerin, bu noktadan bahsetmemiş olması dikkat çekicidir. Bu nokta Muhammed b. Ebû Bekir Mısır'a vali olarak atandıktan sonra Hz. Ali'nin mektubunu okuması ve daha sonra Mısır halkına bir hutbe vermesidir. Tarihçiler Muhammed b. Ebû Bekir'in Mısır'a vali olarak atanmasından bahsetmişlerdir. Mısır halkına okuduğu mektup ve hutbeyi ise Taberî, *Ensâb*'ta geçen Ebû Mihnef'in rivayetine yer vermiş,

⁶⁷⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 66-67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 155-156; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, VI, 64.

⁶⁷⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 234, 300; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 3, 66-67; Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 100; Dîneverî, *el-Ahbbârü't-tıvâl*, 141; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 464; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 91, 156; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar fi târihi'l-beşer*, I, 172; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer*, I, 148; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 256; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 604, 624; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, VI, 64.

İbnü'l-Esîr ve İbn Ebi'l-Hadîd ise Hz. Ali'nin mektubunu ve Muhammed b. Ebû Bekir'in onlara verdiği hutbeyi nakletmiştir.⁶⁷⁶

Ancak Kays'tan sonra Mısır valiliğini kimin devraldığı konusunda ihtilaf vardır. Bir görüşe göre Hz. Ali Kays'ı azlettikten sonra Muhammed b. Ebû Bekir'i gönderdi. Taberî'nin Zührî'den naklettiği mürsel bir rivayet ile Ebû Mihnef'in başka bir rivayetine göre Hz. Ali Kays'ı azledip yerine Muhammed b. Ebû Bekir'i atamıştır. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de daha önce zikrettiğimiz zayıf rivayeti nakletmiştir. İbn Kudâme el-Bağdâdî, İbnü'l-Esîr, İbn Miskeveyh, İbnü'l-Verdî, İbn Haldûn ve Süyûtî de bunu nakletmişlerdir.

İkinci görüşe göre Kays'tan sonra Mısır'ın valisi Mâlik el-Eşter olmuştur. Hişâm b. Muhammed bu görüştedir. İbn Tağrıberdî de bu iki görüşten birini ondan nakletmiştir.

Taberî'nin naklettiği rivayete göre ise Kays Hz. Ali'ye mektup yazarak “Eğer beni suçluyorsan, beni azlet ve başkasını yerime gönder.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali el-Eşter'i Mısır valisi olarak gönderdi. Mâlik Kızıldeniz'e yakın Kalzem'e vardığında bir bardak bal şerbeti içti ve bundan öldü. Hz. Ali'ye, Eşter'in Kalzem'de öldüğü haberi ulaşınca Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a vali olarak gönderdi. Zührî'nin rivayeti bu şekildedir. Hişâm b. Muhammed'in rivayetine göre ise Hz. Ali, Muhammed b. Ebû Bekir'in ölümünden sonra Eşter'i Mısır'a vali olarak göndermiştir.⁶⁷⁷

Rivayetin sonunda Ebû Mihnef, Hz. Ali'nin, Muhammed b. Ebû Bekir'e, Kays b. Sa'd gibi Mısır halkından harac almasını, kapısını tebaasına açmasını, insanlara eşit davranmasını, aralarında adaletle hükmetmesini, hevasına uymamasını ve Allah rızası için kınayıcının kınamasından korkmamasını emrettiğini belirtmiştir.

⁶⁷⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 156; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 623; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, VI, 65.

⁶⁷⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 65; Kudâme b. Ca'fer el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Harâc ve şinâ'ati'l-kitâbe*, 343-345; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 511; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 226; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtaşar fi aḥbâri'l-beşer*, I, 149-150; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 624; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I, 101; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâdara*, I, 583.

Taberî, Ebû Mihnef'in *Ensâb*'ta geçen rivayetinde geçen olayları içeren bir rivayetini nakletmiştir. Harac meselesini de Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, İbn Miskeveyh, İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn da zikretmiştir.⁶⁷⁸

3.3.2. Hirrît b. Râşid Es-Sâmî'nin Ali b. Ebî Tâlib'e İsyan Etmesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: “Sâme b. Lüeyy'in torunlarından Hirrît b. Râşid es-Sâmî, Benî Nâciye'den üç yüz kişilik bir güçle Ali b. Ebî Tâlib'in yanındaydı. Onunla birlikte Basra'daki Cemel Vak'ası'nda bulundu. Yine Sıffîn'de bulundu ve onunla birlikte savaştı. Hakemler karar verince Kûfe'de Ali'nin huzuruna geldi ve ona “Vallahi bundan böyle senin emirlerine itaat etmem ve arkanda namaz kılmam!” dedi. Ali ise ona, “Annen seni kaybetsin! O zaman rabbine isyan etmiş ve ahdini bozmuş olursun. Bu şekilde ancak kendi nefsine zarar verirsin. Neden bunu yapıyorsun?” dedi. Hirrît, “Çünkü sen Kur'ân karşısında hakemlere hükmetme yetkisi tanıdın ve iş tam ciddiye binince hakka karşı zafiyet gösterdin. Ayrıca kendi nefislerine zulmedenlere meylettin. Seni kınıyor, karşı tarafa ise öfke duyuyorum!” dedi. Bunun üzerine Ali onu münazaraya ve açık bir şekilde konuşmaya davet etti. Hirrît ise “Yarın sana döneceğim.” diye karşılık verdi.

Hirrît, kavminin yanına geldi ve onlara kendisiyle Ali arasında olanları haber verdi. Ama Ali'nin yanına gelmedi ve o gece kavmiyle birlikte Kûfe'den ayrıldı ve Kesker'e yöneldi. Yolda bir müslümanla karşılaştılar, Hirrît ve yol arkadaşları ona Ali hakkında ne düşündüğünü sordular. Adam Ali hakkında iyi şeyler söyledi. Bunun üzerine onun üzerine çullanıp kılıçlarıyla onu parçaladılar. Irak haracını toplamakla görevli olan Karaza b. Ka'b, Ali'ye şöyle bir mektup yazarak “Yanımıza bir yahudi çıkıp geldi ve bize şunu anlattı: Kûfe tarafından gelen bir grup süvari Niffer denilen bir köye girmiş ve köy ahalisinden Zâzân Ferrûh adında bir adamla karşılaşp ona dinini sormuş. Adam ‘Ben müslümanım.’ deyince ona müminlerin emîri hakkındaki kanaatini sormuşlar. Adam, ‘O bir hidayet imamıdır.’ diye cevap verince de kılıçlarıyla onu oracıkta parçalamışlar. Sonra yahudiye dinini sormuşlar, adam ‘Ben yahudiyim.’

⁶⁷⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 67; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 216; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 154; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 623; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 508.

deyince onu serbest bırakmışlar. İşte bu zat bize geldi ve bu olayı bize haber verdi.” Niffer: Bâbil taraflarında Kûfe’ye bağlı bir köy olup Kaneb’in karşısında yer almaktadır.⁶⁷⁹

Bunun üzerine Ali, Ebû Mûsâ el- Eş‘arî’ye bir mektup yazarak “Ben, nefislerine zulmeden ve dindaşlarına karşı azgınlık içinde olanların durumu açıklığa kavuşana dek, yanına verdiğim adamlarla birlikte Ebû Mûsâ Manastırı’nda kalmanı sana emretmiştim. Ancak bana gelen bir habere göre bir grup, Niffer denilen bir köyden geçmişler ve Iraklı bir adamı namaz kılarken öldürmüşler. Allah’ın adıyla hemen onlara doğru hareket et. Eğer onlara yetişirsen onları hakka davet et. Eğer kabul etmezlerse onlarla savaş ve onlara karşı Allah’tan yardım dile!” dedi. Onlar Ebû Mûsâ’yı geçtiler ve Ebû Mûsâ onlara yetişemedi. Bu olay, Ebû Mûsâ’nın hüküm vermek (tahkîm) için tayin edilmesinden önceydi.

Diğer rivayete göre Ali bu konuda Ebû Mûsâ’ya bir şey yazmamıştır. Esasen Ali o grubu ele geçirmek üzere Ziyâd b. Hasafe ile Abdullah b. Vâil et-Teymî’yi Basra’ya göndermişti. Ziyâd, Mezâr denilen yerde onlara yetişti, yollarına devam etmek üzere - istirahat için- orada konaklamışlardı. Ziyâd bu vaziyetlerken onlarla savaşmak istemedi çünkü rıfk sahibi, tecrübeli ve kararlı biriydi. Ziyâd, Hirrît’i, münazara etmek üzere bir yere çekilmeye davet etti. Bir odaya çekildiler, her birinin yanında beş arkadaşı vardı. Ziyâd, kendisini hurûc etmeye sevk eden sebepleri Hirrît’e sordu. Hirrît, “Ben sizin arkadaşınızdan ve onun gidişatından razı değildim. Bu yüzden ondan ayrılmak ve şûrâyı isteyenlerle beraber olmak istedim.” dedi. Ziyâd ondan namaz kılan adamın katillerini kendisine teslim etmesini istedi.

Hirrît bunu kabul etmedi ve “Bu mümkün değil. Önce senin arkadaşın Osman’ın katillerini teslim etsin” dedi. Bunun üzerine her birisi arkadaşlarını çağırdı ve şiddetli bir şekilde çarpıştılar. Nihayet mızraklar kırıldı, kılıçlar eğildi ve atların tümü yaralandı. Sonra gece oldu, bu yüzden çarpışmaya ara verdiler.

Akabinde topluluk o gece Basra’ya gitti. Sabah olunca Ziyâd b. Hasafe onların peşine düştü. Ziyâd Basra’ya varınca onların Ehvâz’a gittiklerini haber aldı. Ehvâz’a vardıklarında, Kûfe’den ayrıldıklarında peşlerine düşen bazı arkadaşları da onlara katıldılar. Ayrıca bazı kaba saba gruplar ve bir kısım Kürtler de onlara katılmıştı. Ziyâd

⁶⁷⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, II, 412.

onların haberini ve Mezâr'da aralarında geçenleri Ali'ye ilettili. Ali de ona mektup yazarak yanına gelmesini istedi.

Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî ayağa kalkarak şöyle dedi: "Allah emîrûlmü'minîni ıslah etsin, bizim bu düşmanlarımızla onların sayıları kadar bir sayıyla karşılaşmamız onları yaşatmak anlamına gelir. Bu bir Arap kavmidir. Bir topluluk diğer topluluğa tahammül eder, sonra da ondan intikamını alır. İsaletli görüş şudur ki onları kökten yok etmek için onlardan her bir adamın üzerine müslümanlardan onar kişi yönlendirmek gerekir." Bunun üzerine Ali, Ma'kıl'a, içlerinde Yezîd b. Muğaffel'in de bulunduğuş Kûfelilerin çoğuşla birlikte onların üzerine gitmesini emretti. İbn Abbas'a da bir mektup yazarak Ehvâz'da Ma'kıl ile buluşmaları ve ona katılmaları için oraya bir ordu göndermesini söyledi. O da Hâlid b. Ma'dân et-Tâî'nin komutasında Basra halkından oluşan iki bin kişilik bir birliğı gönderdi. Bu birlik de Ma'kıl' yetişip ona katılınca hemen isyan eden Hirrît ile çarpışmak üzere harekete geçti. Ma'kıl, Hirrît'in Râmhürmüz'deki bir kaleye gitmek istediğini haber almıştı. Bu yüzden o kaleye doğru yürümeye başladı. Nihayet dağın yakınında onlara yetişti ve savaşa başladı. Sağ tarafındaki birliklerin başında Yezîd b. Muğaffel, sol tarafındaki birliklerin başında ise Basra halkından Mincâb b. Râşid ed-Dabbî vardı. Sâmi (Hirrît) ve arkadaşları daha savaş meydanında tutunamadan Benî Nâciye'den 70 kişi öldürüldü. Yine Hirrît'e tâbi olan kaba gruplar ile Kürtlerden de üç yüz kişi öldürüldü. Böylece Hirrît ve arkadaşları mağlup bir şekilde geri çekildiler, sonunda deniz sahiline vardılar. Orada, kavimleri Benî Sâme b. Lüeyy'den ve Abdülkays'tan bir topluluk bulunuyordu. Hirrît onları Ali'ye karşı doldurdu ve onları Ali'ye karşı gelmeye davet etti. Bu şekilde hem onlardan hem de onların müttefiki olan diğer Arap kabilelerinden birçok insan Hirrît'le birlikte hareket etmeye başladı. Hirrît, "Ali'nin tayin ettiğı hakem onu görevden almıştır. Artık iş müslümanlar arasında bir şûrâya kalmıştır!" dedi. Ayrıca Osman taraftarlarına da onun zulmen öldürüldüğünü ve onun kanının karşılığını talep ettiğini söylüyordu.

Ali ise kıyı ahalisine (ehlü'l-esyâf) bir mektup göndererek onları itaate davet etti. Ayrıca Ma'kıl b. Kays'a onlar için bir emân bayrağı dikmesini emretti. Ma'kıl emân bayrağını dikti, bunun üzerine Hirrît'e tâbi olan insanların pek çoğı kendisinden ayrıldı. Hirrît'in yanında, önceleri İslâm'a girmiş olup sonra onun başlattığı fitneyi fırsat bilerek

dinden dönen ve onun saflarında yerini alan hristiyan bir grup bulunuyordu. Bunların peşinden bir diğer grup daha dinden dönmüştü.

Hirrît kavmine, “Ey kavmim! Bölgenizi / kadınlarınızı koruyun!” dedi. Bunun üzerine onlardan bir adam, “Bu yaptığın, bize karşı işlediğin bir suçtur!” dedi. Hirrît ise “İş işten geçti ve olan oldu.” dedi. Hirrît, Hâricîlere kendisinin onların görüşünde olduğu, Osman taraftarlarına da Osman’ın kanını talep etmek için hareket ettiği intibainı vermeye çalışıyordu.

Derken Ma’kıl adamlarını savaşa hazır hale getirdi. Hirrît ve yanındakiler ile Ma’kıl arasında şiddetli bir savaş başladı. İki taraf da bir müddet dayandılar. Nu’mân b. Suhbân, Hirrît üzerine bir hamle yaptı ve onu yaralayarak yere serdi. Atından indi ve onu tek başına kalmış olarak buldu. Bu kez Hirrît ona bir hamle yaptı. Birbirlerine ikişer darbe vurdular ancak Nu’mân vurduğu darbeye onu öldürdü. Kavminin çoğu öldürüldü. Geri kalanlar da sağa sola kaçmaya başladılar.

Ma’kıl, Benî Nâciye kabilesinin bulundukları tahmin edilen yerlere süvari birlikleri gönderdi ve bunlar bazı adam, kadın ve çocuklarla birlikte geri geldiler. Ma’kıl müslüman olanlara iyilikte bulundu ve onları serbest bıraktı. Hristiyan olanlara ya da dinden dönenlere İslâm’a girmeyi teklif etti. İslâm’ı kabul edenleri bıraktı, kabul etmeyen ve hristiyan olarak kalanları ise esir aldı.

Ma’kıl, Ali’ye şöyle bir mektup yazdı: “Sadede gelince ben müminlerin emîrine şunu bildirmek isterim ki Esyâf’taki düşmanlarımıza gittik. Karşımızdakileri sayıca fazla, savaşa hazır ve şedit çeşitli kabileler olarak bulduk. Bize karşı toplanıp birleşmişlerdi. Onları cemaate davet ettik, doğru yolu gösterdik ve emân bayrağını çektiler. Bunun üzerine onlardan bir grup bizim tarafımıza geçti. Diğer grup ise düşman olarak kaldı. Biz de onlarla savaştık. Allah onların yüzüne vurdu ve biz onlara galip geldik. Onlardan müslüman olanlara iyilikte bulunduk, biatlerini aldık ve mallarının zekâtını tahsil ettik. Dinden dönmüş olanlara gelince onlara İslâm’ı arz ettik, bir tek adam dışında hepsi müslüman oldular. O adamı öldürdük. Hristiyanlara gelince kendilerinden sonraki zimmet ehline ibret olsun diye onları esir aldık ve getirdik. Ta ki cizye vermekten kaçınmasınlar ve ehl-i kible ile savaşmaya cüret etmesinler.”

Maskala b. Hübeyre eş-Şeybânî de Fâris bölgesinde küçük bir belde olan Erdeşîr Hurre’de görevliydi. Ma’kıl, esir alınan hristiyanları Maskala’nın bölgesinden

geçirmekteydi, toplam beş yüz kişiydiler. Bu sırada hepsi birden Maskala'ya seslenerek "Ey Ebü'l- Fadl! Ey esirleri serbest bırakan, ağırlıkları yüklenen ve fakirlerin yardımına koşan adam! Bize iyilik yap, bizim için fidye ver ve bizi esirlikten kurtar!" dediler. - Maskala'nın künyesi Ebü'l-Fudayl idi. Fakat onlar Maskala'nın künyesini ism-i tasgîrle söylemek istememişlerdi.- Bunun üzerine Maskala, esirleri satın almak üzere Ma'kıl b. Kays'a bir adam gönderdi. Ma'kıl esirler karşılığında adamdan bir milyon dirhem istedi. Fakat adam sürekli Ma'kıl'a yalvardı ve fiyatı aşağı çekmeye çalıştı. Nihayet Ma'kıl beş yüz bin dirheme onları, Maskala'nın gönderdiği adama teslim etti. Diğer bir rivayete göre esirleri dört yüz bin dirheme teslim etti. Esirler Maskala'nın yanına varınca Ma'kıl ona, "Parayı hemen isterim!" dedi. Maskala, "Paranın bir kısmını hemen şimdi vereceğim, diğer kısmını da -üzerimde hiçbir borç kalmamak üzere daha sonra göndereceğim." dedi. Ma'kıl Ali'nin yanına geldi ve ona durumu haber verdi. Ali, onun yaptıklarını tasvip etti. Fakat Maskala parayı göndermedi, sözünden caydı ve esirleri serbest bıraktı. Bunun üzerine Ali, Maskala'ya parayı ödemesi için bir mektup yazdı ve mektubu Ebû Hurre el-Hanefî ile gönderdi. Ebû Hurre'ye parayı vermesi için Maskala'yı zorlamasını, yine de vermezse -borcu karşılığında kendisini alıkoyması için- onu İbn Abbâs'ın huzuruna götürmesini emretti. Zira Ali Basra, Ehvâz ve Fâris bölgelerine vali olarak İbn Abbâs'ı tayin etmişti. Bu bölgelerdeki malların kendisine getirilmesinden o sorumluydu. Maskala, Ebû Hurre'ye parayı ödemedi, Ebû Hurre de onu önüne katıp Basra'ya götürdü. Şehre varınca ona "Eğer bu borcu kavmine havale edersen şüphesiz onlar bunu öderler!" denildi. Fakat Maskala bu borcu onlara yüklemek istemedi. Bunun üzerine İbn Abbâs kendisiyle tartıştı ve "Vallahi, eğer ben Osman b. Affân'dan bu paradan daha fazlasını istesem şüphesiz verirdi. O, Azerbeycân'ın tüm haracını Eş'as'a vermişti." dedi.

Sonra Maskala hileye başvurdu ve kaçıp Muâviye'nin yanına gitti. Bunun üzerine Ali "Ne biçim adam bu? Allah ona keder versin! Bey gibi gibi iş yaptı ama köleler gibi kaçtı gitti." dedi. Denildiğine göre Hirrît ile ilgili olay, İbn Abbâs'ın tahkîm meselesi için Şam'a gitmesinden önce gerçekleşmiştir. Yine deniliyor ki bu hadise İbn Abbâs'ın Şam'dan dönmesinden sonra olmuştur."⁶⁸⁰

⁶⁸⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 411-417. Rivayetin senedinde Ebû Mihnef'ten başka ravş yoktur. Belâzürî rivayeti "Ebû Mihnef ve başkaları şöyle dedi" diyerek nakletmiştir.

Rivayetin değerlendirilmesi

Bazı kaynaklar Hirrît'in adını Hâris veya Hurays b. Râşid en-Nâcî olarak zikretmektedir.⁶⁸¹

Olayla ilgili on yedi rivayet Dârekutnî, Belâzürî, Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer tarafından nakledilmiştir.

Birinci, ikinci ve üçüncü rivayetler: Dârekutnî biri Seyf b. Ömer'den diğeri de Ebü'l-Hasan el-Medâinî'den olmak üzer iki rivayet nakletmiştir. Ebü'l-Hasan el-Medâinî rivayeti münkatı'dır. İbnü'l-Esîr ve İbni Hacer ise Zübeyr b. Bekkâr'dan münkatı' bir rivayet nakletmişlerdir. Bu rivayetler Hirrît b. Râşid'in Hz. Ali'ye isyan etmesinden bahsetmekte ancak Ebû Mihnef'in rivayetindeki ayrıntıları içermemektedir.

Dârekutnî'nin Seyf b. Ömer'den naklettiği rivayet ile Ebû Mihnef'in rivayeti arasında iki fark vardır. Ebû Mihnef'in rivayetine göre Ziyâd b. Hasafe ve Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî ile diğer komutanların Hirrît'e yetişip onunla savaşmıştır. Seyf b. Ömer'in rivayetine göre ise Hirrît b. Râşid hakem olayından sonra Hz. Ali'ye karşı çıkmış ve kaçmıştır. Hz. Ali de Ka'ka' b. Amr'ı göndermiştir. Ka'ka' Hirrît'e yetişememiştir. Hirrît deniz yoluyla Ammân'a kaçmıştır. Ebû Mihnef'in rivayetinde Ka'ka' ismi geçmemektedir.⁶⁸²

Dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci rivayetler: Belâzürî, Ebû Mihnef'in Benî Nâciye ve onların Maskala tarafından kurtarılmasıyla ilgili rivayetinde geçen olayların yer aldığı dört rivayet nakletmiştir. Bu rivayetler Ebû Mihnef'in rivayetinde olmayan bazı detaylar içermektedir.

Belâzürî'nin Ebü't-Tufeyl'den naklettiğine göre Hz. Ali, hristiyan olan Benî Nâciye kabilesini esir aldı. Onlar önce müslüman olmuş, sonra dinden dönmüşlerdir. Hz. Ali onların savaşçılarını öldürdü, kadın ve çocuklarını esir aldı. Akabinde onları yüz bine Maskala'ya sattı. Maskala elli bini ödedi, diğer elli bin ise kaldı. Maskala da

⁶⁸¹ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, I, 338; İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, I, 667; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 342, 343, 350; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 506.

⁶⁸² Dârekutnî, İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer, el-Medâinî ve Zübeyr b. Bekkâr'dan münkatı' rivayetler nakletmiş ve senedde bu râvilerden başka kimseden bahsetmemişlerdir. Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* I-V, Tahkik: Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkadir, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1986, II, 716; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 165; İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, I, 667, II, 235.

esirleri serbest bırakıp Muâviye'ye katıldı. Hz. Ali esirlerin serbest bırakılmasını caiz gördü.⁶⁸³

Burada Belâzürî'nin rivayeti ile Ebû Mihnef'in rivayeti arasında bir fark vardır. Ebû Mihnef'e göre Maskala ve Ma'kıl'in anlaştığı miktar beş yüz bin veya dört yüz bin dirhemdi. Belâzürî'nin rivayetine göre ise bu miktar yüz bin olup paranın dirhem mi dinar mı olduğu belli değildir.

Sekizinci rivayetten on yedinci rivayete kadar olanlar: Taberî, Ebû Mihnef'ten on rivayet nakletmiştir. Bu rivayetler ile Ebû Mihnef'in *Ensab*'taki rivayeti arasında büyük fark yoktur. Bununla birlikte Taberî'deki her bir rivayet, Ebû Mihnef'in *Ensab*'taki rivayetinin bir kısmını zikretmektedir. Ancak Taberî'nin rivayetlerinde, Ebû Mihnef'in rivayetinde yer almayan durumların tasviri ve Hirrî ile Hz. Ali'nin komutanları arasında geçen diyalog gibi hususlar yer almaktadır. Sanki Belâzürî Ebû Mihnef'in Hirrî ile ilgili bütün rivayetlerini toplayıp özetleyerek onları tek bir metin haline getirmiş gibidir.⁶⁸⁴

Taberî'nin Ebû Mihnef'ten naklettiğine göre Hirrî b. Râşid, Nâciye oğullarından 300 kişi ile birlikte Hz. Ali'nin yanına geldi. Bunlar Basra'dan onunla birlikte gelmiş ve Kûfe'de kalıyorlardır. Cemel, Sıffîn ve Nehravân'da onunla birlikte savaşmışlardır. Hirrî otuz arkadaşıyla birlikte Hz. Ali'nin huzuruna gelerek “Vallahi ey Ali! Senin emrine uymayacağım, arkanda namaz kılmayacağım ve yarın seni terk edeceğim.” dedi. Bu olay hakem olayından sonra meydana gelmişti.⁶⁸⁵ Diğer kaynaklar Ebû Mihnef'in rivayetinde geçenleri nakletmiştir.⁶⁸⁶

Rivayete göre Hirrî'nin Hz. Ali'ye isyanı sırasında onun liderliğindeki Hâricîler, Zâzân b. Ferrûh adındaki bir Müslümanı öldürmüştür. Ancak Halife b. Hayyât'ın

⁶⁸³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 417-421.

⁶⁸⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 417-421, XI, 29; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 137-148.

⁶⁸⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 137.

⁶⁸⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/ 417-421, XI, 29; ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 437; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *el-İştikâk*, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Cil, Beyrût 1991, 109; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1962, 173; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I, 338; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, II, 128-151; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, XX, 182; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 153; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 235-241; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 342-344, 350-352.,

naklettiği rivayete göre harac kâtibi olan Zâzân Ferrûh, Haccâc'ın zamanında vefat etmiştir.⁶⁸⁷

Kaynaklar Hâricîler tarafından öldürülen adamın sahâbi Abdullah b. Habbâb b. el-Erdâ, ailesi ve Tay kabilesinden birkaç kadın olduğunu belirtmiştir. Ali b. Ebî Tâlib bu yüzden Hâricîlere savaş ilan etmiştir. Taberî'nin Ebû Mihnef'ten naklettiğine göre Basra'dan gelen Hâricîler, nehrin kenarında kardeşlerinin yanına geldiler. İçlerinden bir grup dışarı çıktı. Bu sırada eşek üzerinde bir kadını götüren bir adam gördüler. Ona doğru yürüdüler ve çağırıp tehdit ettiler ve korkuttular. Adama kim olduğunu sordular. O da şöyle dedi: “Ben, Rasûlullah'ın (s.a.v.) arkadaşı Habbâb'ın oğlu Abdullah'ım.” Abdullah korkudan yere düşen elbisesini yerden almak için eğildi. Hâricîler onu tutup yere yatırdılar ve onu kestiler. Kanı suyu karıştı. Kadına yönelince “Ben sadece bir kadını. Allah'tan korkmuyor musun?” dedi. Onun da karnını kestiler. Ayrıca Tay kabilesinden üç kadını ve Ümmü Sinan es-Saydâviyye'yi öldürdüler. Hâricîlerin Abdullah b. Habâb'ı öldürdüğü ve insanların yolunu kestikleri haberi Hz. Ali'ye ve yanındaki Müslümanlara ulaştı.” Rivyate daha sonra Hz. Ali'nin halka ayaklanıp Haricilerle savaşmalarını emrettiği, onların da onlara karşı ayaklanıp onlarla savaştıkları ve onlara karşı galip geldiklerini belirtmektedir.⁶⁸⁸

Ebû Mihnef'in rivayeti ile Hâricîler tarafından öldürülen ilk Müslüman olan Abdullah b. Habbâb'ın öldürülmesinden bahseden rivayetler arasında benzerlik vardır. Hz. Ali onlar bu nedenle Hâricîlere savaş açmıştır. Bununla birlikte bu rivayetler arasında farklılık da vardır. Buna göre Abdullah ve kadınlar Abdullah b. Vehb'in adamları tarafından öldürülmüştür. Hirrî ve grubunun adı burada geçmemektedir.

Şa'bî'nin naklettiğine göre Abdullah b. Vehb er-Râsibî Nehravan'a gelip orada konaklayınca Abdullah b. Habbâb'ın yanına geldi ve onu öldürdüler.⁶⁸⁹ Olaydan bahseden kaynaklar da bu rivayeti teyit etmektedir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, 308

⁶⁸⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 119.

⁶⁸⁹ Ebû'l-Arab et-Temîmî, *Kitâbü'l-Miḥan*, 145

⁶⁹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 361-367; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 511; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 732; Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, 197; Ebû'l-Arab et-Temîmî, *Kitâbü'l-Miḥan*, 143, 169; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîḥ*, V, 136; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, III, 23, V, 190.

Konuda kronolojik bir çelişki vardır. Rivayete göre Hirrît Cemel ve Sıffîn'de Hz. Ali'yle birlikte yer almış ve hakem olayı nedeniyle ona isyan etmiştir. Rivayet onun Hz. Ali'ye isyanını anlattıktan sonra bunun, Ebû Mûsâ'nın hakem olayından önce olduğunu belirtmektedir. Ebû Mihnef'in sözlerinden bunun açık bir çelişki olduğu görülmektedir. Çünkü rivayet başından bu noktaya kadar Hirrît isyan sebebi olan hakem olayını ve sonrasında yaşananları anlatmaktadır. Dolayısıyla Hz. Ali Ebû Mûsâ'ya hakem olayından önce Hirrît ve Haricilerle savaşmasını emretmesi nasıl mümkün olabilir? Bu aynı zamanda doğru olarak bilinen hususlarla çelişmektedir. Zira Hâriciler Hz. Ali'den hakem olayından sonra ayrılmış ve Hz. Ali onlarla savaşmıştır. Öte yandan Ebû Mihnef, rivayetin sonunda bu bilgiye şüpheyile yaklaşmakta ve "şöyle denilmektedir" demektedir. Ayrıca Hirrît'in Hz. Ali'ye karşı çıkması, İbn Abbas'ın yönetimden ayrılmasından sonradır. Ebû Mihnef ise bunun Nehravân'dan sonra olduğunu söylemektedir. Bu da sorunun, Ebû Mihnef'e gelen nakilde olduğunu düşündürmektedir.

3.3.3. Ali b. Ebî Tâlib'in Büsr b. Ebî Ertat İle Savaşmayan Tebaasından Hoşnutsuzluğu Ve Onları Azarlaması

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Muâviye'nin Büsr b. Ertâ'yı Yemen'e gönderdiği yolundaki haber Ali'ye ulaşınca minbere çıktı, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: "Bilin ki sizi tekrar tekrar davet ettim. Gizli açık, gece gündüz, sabah ve akşam... Benim davetim ancak kaçışınızı ve arkanızı dönmenizi arttırdı. Nasihat ve hidayete çağrı hiç sizde tesir etmiyor mu? Vallahi sizi ıslah edecek ve eğriliğinizi düzeltecek şeyleri biliyorum. Fakat vallahi sizin ıslahınızı nefsimin fesadında görmüyorum. Ebû Süfyân'ın oğlunun kötülerini davet ettiğinde olumlu cevap vermeleri ve sizler daha faziletli ve iyi olduğunuz halde, sizi davet ettiğimde didişmeniz ve mücadele etmeniz, müslümanların zilletini ve bu dinin helâk olduğunu gösteren şeylerdendir."⁶⁹¹

Rivayetin değerlendirilmesi

⁶⁹¹ Rivayetin senedinde yer alan Abbâs el-Kelbî, Ebû Hişâm el-Kelbî ve Ebû Mihnef zayıftır. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 458.

Rivayet iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Muâviye'nin Büsr b. Ebî Ertat'ı yönlendirmesi ve onun Medine, Mekke ve Yemen'e yaptığı saldırıdan bahsetmektedir. Belâzürî, Taberî, Taberânî, İbn Yunus el-Mısırî ve İbn Asâkir bunu beş rivayetle nakletmiştir ki bu rivayetlerin hepsi zayıftır. Bu dönemin olaylarını ele alan tüm tarihi kaynaklar da bundan bahsetmiştir.⁶⁹²

Taberî'nin Avâne b. Hakem'den naklettiği zayıf bir rivayete göre hakem olayından sonra Muâviye b. Ebî Süfyân, Âmir b. Lüey kabilesinden Büsr b. Ebî Ertat'ı bir orduyla gönderdi. Şam'dan çıkıp Medine'ye vardılar. Hz. Ali'nin o dönemdeki Medine valisi Ebû Eyyûb el-Ensârî idi. Ebû Eyyûb onlardan kaçtı ve Kûfe'de bulunan Hz. Ali'nin yanına gitti. Büsr de Medine'ye girdi...⁶⁹³

İkinci bölüm ise Ali b. Ebî Tâlib'in Şiîlerden ve genel olarak taraftarlarının memnuniyetsizliği ile hutbesinde Büsr b. Ebî Ertat'ın saldırısına direnmedikleri için suçlamasından bahsetmektedir. Bu hususları sadece Ya'kübî ve İbn Ebi'l-Hadîd nakletmektedir. Ayrıca onların rivayetinde Ebû Mihnef'in rivayetinde yer almayan bazı eklemeler yer almaktadır. Öte yandan Ali b. Ebî Tâlib'in vefatından önce verdiği ve bu

⁶⁹² Belâzürî, dört rivayeti senedsiz nakletmiştir. Bir rivayette ise metrûk olan Heysem b. Adî et-Tâî yer almaktadır. Ayrıca rivayet münkatı'dır. Heysemî Taberânî'nin rivayetlerinde zayıf olan Muhammed b. Hacer'in bulunduğunu belirtmiştir. İbn Yunus el-Mısırî'nin Şa'bî kanalıyla naklettiği rivayette de Heysem b. Adî et-Tâî yer almaktadır. İbn Asâkir'in naklettiği rivayette Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Ali gibi zayıf ve mechûl râviler vardır. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I, 492, II, 453-456, V, 187-190, XI, 27; Taberânî, *el-Mu'cemü's-şagîr* I-II, tahkik: Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1985, II, 142-146; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, IX, 366; Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadeî el-Mısırî, *Târîhu Mısır* I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2000, I, 63; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, X, 144156, XXXVII, 477; İbn Sa'd, *et-Tabakât (mütemmimü's-şahabe et-tabakâtü'l-hâmise)*, I, 213, II, 186; Taberî, *el-Müntehab min Kitâbi Zeyli'l-Müzeyyel*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Menşûrât, Beyrut, 38; İbn Düreyd, *el-İstikâk*, 116; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, II, 5; İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, I, 421; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 343, 793; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 162; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 250; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 356; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I, 119; Zehebî, *el-İber fî haberî men gaber*, I, 46; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 225, III, 302; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, VIII, 400.

⁶⁹³ Rivayetin senedinde Taberî ile Ziyâd el-Bekkâî arasında bir kopukluk vardır. el-Bekkâî H. 183 , Taberî ise H. 310 yılında vefat etmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Avâne b. el-Hakem zayıf olup şahit olmadığı olayları nakletmektedir.

Bu rivayetlere göre Muâviye Büsr b. Ebî Ertat'ı Medine, Mekke ve Yemen'e saldırıp ona biat etmeyi reddedenleri öldürmesi için göndermiştir. Büsr de zorla biat alarak insanları öldürmüş ve onları esir almıştır. Ayrıca Ubeydullah b. Abbas'ın iki oğlunu da çocukken annelerinin gözü önünde öldürmüştür. Ali Muhammed Sallâbî gibi araştırmacılar bu rivayetleri, detaylı bir şekilde el almıştır. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 153; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, IX, 485-490; Ebû Süleyman Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman en-Necdî et-Temîmî, *Cevâbü ehli's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi's-Şi'ati ve'z-Zeydiyye*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1991, 201; Ali Muhammed Sallâbî, *Emîru'l-mü'minîn el-Hasan b. 'Alî, Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye*, Kahire 2004, 324

hutbeye benzer hutbe sırasında yaptığı bir dua vardır. Abdürrezzâk, İbn Sa'd ve İbn Ebû Âsım'ın naklettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib'in taraftarlarından ve Şiîlerden duyduğu memnuniyetsizlik ve yaşadığı fitnelerden dolayı ölmeden önce Allah'a dua ederek kendisini kurtarmasını, hatta içlerinden birinin kendisine gelip onu öldürmesini dilemiştir. Rivayet şu şekildedir: Ubeyde şöyle dedi: Ali'nin hutbede şöyle dediğini işittim: "Allah'ım! Onlardan bıktım, onlar da benden bıktı. Onlardan sıkıldım, onlar da benden sıkıldı. Beni onlardan, onları da benden kurtar. En şaki olanızı, kana boyamaktan ne alıkoyuyor?" Elini de sakalına koydu. Ali Muhammed es-Sallâbî bu rivayetlerin sahih olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁴

3.3.4. Muâviye'nin Yezîd b. Şecere Er-Rahâvî'yi Mekke'ye Yönlendirmesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Ali, Muâviye'nin Yezîd b. Şecere'yi gönderdiğini haber alınca Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî'yi çağırdı ve ona "Seni Mekke'ye göndermek istiyorum. Oraya gitmiş olan Şamlılardan bir kavmi geri çevireceksin." dedi. Ma'kıl, "Ben onların hakkından gelirim. Beni gönder." dedi. Ali, onun için sancak bağladı ve insanları onunla birlikte yola çıkardı. Sonra bir hutbe vererek şöyle dedi: "Kendisiyle mücadele edeni güçlendirmeyen ve ona hile yapanları iflah etmeyen Allah'a hamd olsun. Kuşkusuz bana gelen habere göre bir süvari birliği Mekke'ye yönelmiş. İçlerinde bir adam var, bana ismi söylendi. Sizler de Mekke'ye doğru yola çıkın. Allah size merhamet etsin. Cihadınızın sevabını Allah'tan bekleyin! Ma'kıl ile birlikte yola çıkmak sevapların en büyüğü ve azıkların en hayırlısıdır." Onlar ise sustular. Ma'kıl ayağa kalktı ve "Ey insanlar! Cihad için hazırlanın! Bunlar inşallah tersine dönecek sayılı günlerdir. Allah'a yemin ederim ki sizin onlara doğru yola çıktığınızı işittikleri an, tıpkı memeleri sütle dolu olan keçiler gibi dağılacaklarını umuyorum. Vallahi Allah yolunda cihad etmek, evlerin tavanları altında oturmaktan ve kadınların kalçaları arkasında yatmaktan daha hayırlıdır." dedi.

Rübâb b. Sabre b. Hevze el-Haneî ayağa kalkarak "İlk cevap verecek olan benim." dedi. Sonra Za'în b. Hâris el-Kindî ayağa kalkarak "Ben de gidiyorum." dedi.

⁶⁹⁴ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, X, 154; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 24; İbn Ebû Âsım, *Âhâd ve'l-meşânî*, I, 137, 151; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, VI, 102; Ali Muhammed Sallâbî, *Esmâ'l-me'tâlib fî sîreti emîri'l-mü'minîn 'Ali b. Ebî Tâlib*, II, 1024.

Bu şekilde insanlar gitmeye hazırlandılar. Ma'kıl, Zilhicce'nin bitmesine 12 gece kala bin dokuz yüz kişilik bir kuvvetle yola çıktı. Bir görüşe göre yedi yüz kişi idiler. Ali onlara biner biner (para) verdi.

Yezîd b. Şecere, Zilhicce'nin bitmesine iki gece kala Mekke'den yola çıktı. Mekke ve Medine topraklarından çıkıncaya kadar yürüyüşünü hızlandırdı. Yezîd haccını tamamlayıp Harem'de savaşımadığı için Allah'a hamdediyordu.

Ma'kıl, Vâdi'l-Kurâ'nın berisinde, Yezîd'in geride kalan adamlarına yetişti. Onlardan on kişiyi esir aldı, İbn Şecere ise savaşmak için geri dönmeyi uygun görmedi ve Muâviye'nin yanına gitti.⁶⁹⁵

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayet üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Muâviye'nin Yezîd b. Şecere'yi Mekke'ye gönderdiği haberi, ikinci bölümde Ali b. Ebî Tâlib ve Ma'kıl b. Kays'ın insanları Yezîd b. Şecere karşı çıkmaya teşvik etmek için verdiği iki hutbenin yanı sıra Hz. Ali, Ma'kıl ve diğer komutanların konuşmaları, vakitler ve asker sayıları yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise Ma'kıl b. Kays'ın Mekke'den Vâdi'l-Kurâ'dan geçişi sırasında esir aldığı kişiler yer almaktadır.

Belâzürî, Taberî, Halîfe b. Hayyât ve İbn Asâkir rivayeti senedsiz veya münkatı' senedle nakletmişlerdir. Hem Hz. Ali hem de Muâviye o yıl adamlarını, insanlara Hac yaptırmak niyetiyle Mekke'ye göndermişlerdir. Ebû Mihnef bu husustan bu şekilde bahsetmemiştir. Bu rivayetlere göre Muâviye'nin gönderdiği Yezîd b. Şecere ile Hz. Ali'nin gönderdiği Kusem b. Abbâs veya Ubeydullah b. Abbâs bu konuda anlaşmazlık yaşamışlarsa da Kabe'de çatışmak istemediler ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin arabuluculuğunda bir anlaşmaya vardılar. Buna göre Şeybe b. Osman b. Ebû Talha el-Abderî insanlara hac yaptırmayı namaz kıldıracaktı.

Belâzürî'nin naklettiği bir rivayete göre münadisine, insanların güvende olduklarını ilan ettirerek "Ben savaşmak için değil, insanlara namaz kıldırma için geldim. Eğer isterseniz bunu yaparım. Eğer istemezseniz, hac ibadetini yerine getirecek birisini seçin. Allah'a yemin ederim ki Kusem'in yanında koruma yoktur. Eğer onu

⁶⁹⁵ Rivayetin senedinde üç zayıf ve metrûk râvi vardır. Bunlar Abbas el-Kelbî, babası Hişâm el-Kelbî ve Ebû Mihnef'tir. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 463-464.

tutuklamak istersem yaparım. Fakat bunu yapmayacağım ve onunla birlikte namaz da kılmayacağım.” dedi. Sonra Ebû Saîd’e gelerek “Mekke valisinin gelişimizden hoşlanmadığını gördüm. Biz de onunla birlikte namaz kılmaktan hoşlanmıyoruz. Eğer isterse namaz kıldırmaktan vazgeçsin ben de vazgeçeceğim. Böylece Mekke halkını kendi hallerine bırakıp istediklerini seçerler.” dedi. Bunun üzerine Şeybe b. Osman b. Ebû Talha el-Abderî üzerinde uzlaştılar.⁶⁹⁶

Ebû Mihnef’in rivayeti, Ma’kıl b. Kays ve Yezîd b. Şecere’nin Mekke’ye gidiş amaçları olan insanlara Hac yaptırmaya değinmemektedir. Ma’kıl’ın Yezîd b. Şecere’nin Mekke’ye yönelik saldırısını püskürtmek için gittiğini belirtmektedir. Böylece iki komutanın insanlara hac yaptırmaya niyetini gizlemiş ve Yezîd b. Şecere’nin saldırısını eklemiştir. Zikrettiğimiz rivayetlere göre bu gerçekleşmemiştir. Ebû Mihnef’in rivayetine göre Yezîd b. Şecere haram ayda haram topraklara saldırmış, Ma’kıl’ın savaşıma geldiğini öğrendiğinde de kan dökmeden Mekke’den çıkmıştır. Bu nedenle Ebû Saîd el-Hudrî’nin arabuluculuğunda anlaşma yapmalarından ve Şeybe b. Osman b. Ebû Talha el-Abderî’nin imamlığını kabul etmelerinden bahsetmemiştir. Ebû Mihnef’in rivayetine göre Ma’kıl ve Yezîd Mekke’de beraber bulunmamışlardır. Bunun yerine rivayet, Ali b. Ebî Tâlib ve Ma’kıl b. Kays’ın cihada teşvik eden konuşmaları ile komutanların savaşa hazırlama yönündeki sözleriyle doldurulmuştur.

Rivayet Mes’ûdî, İbn Abdülber, İbn Miskeveyh, İbnü’l-Esîr, İbn Kesîr, Zehebî, İbn Hacer, Ebü’t-Tayyib el-Mekkî ve el-Bürrî tarafından nakledilmiştir. Ancak İbn Kesîr Yezîd b. Şecere’nin adını Yezîd b. Sahbara olarak kaydetmiştir.⁶⁹⁷

⁶⁹⁶ Belâzürî dört, Halife b. Hayyât iki, Taberî dört, İbn Asâkir ise iki rivayet nakletmiştir. Belâzürî ve Halife b. Hayyât’ın rivayetleri senedsizdir. Taberî’nin Ömer b. Şebbe ve Ebü’l-Hasan’dan naklettiği rivayetler münkatı’dır. Üçüncü rivayet ise mechûlû’l-ayn bir râvi içermektedir. Taberî bunu Ahmed b. Sâbit er-Râzî’den, o da kendisine nakleden bir kişiden, o da İshâk b. İsa’dan rivayet emiştir. Ahmed b. Sâbit er-Râzî’ye kimin naklettiği meçhûldür. Taberî’nin dördüncü rivayeti Vâkîdî tarihiyle olup münkatı’dır. İbn Asâkir birinci rivayeti Halife b. Hayyât’tan nakletmiştir. Halife de bunu senedsiz olarak rivayet etmiştir. İkinci rivayet de senedsizdir. Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, II, 461-462, 469-470, IV, 65; Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, 198; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ mütemmimü’s-şahabe*, I, 137; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, III, 151; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXIII, 260-261, LIX, 119.

⁶⁹⁷ Mes’ûdî, *Murûcü’z-zeheb*, II, 209; İbn Abdülberr, *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-aşhâb*, III, 1009, IV, 1577; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, III, 519, V, 459; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-târîh*, III, 246; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-mülûk ve’l-ümem*, V, 160; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VII, 355; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, II, 342; İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi’s-şahâbe*, III, 300, VI, 521; Ebü’t-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî, *Şifâ’ü’l-garâm bi-ağbârî’l-Beledi’l-harâm* I-II, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2000, II, 254; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdillâh et-

Hiz. Ali ve Ma'kıl'ın insanları Yezîd b. Şecere'ye karşı cihada teşvik ettikleri hutbeleri, Hiz. Ali'nin adamları arasında geçen diğerkonuşmalar, gün ve gecelerin vakti, adamların sayısı ve onlara verilen paranın miktarı başka rivayetlerde geçmemektedir. Sadece İbnü'l-Esîr bu konuşmalara ve savaş çağrısına değinmiştir.⁶⁹⁸

Hem Belâzürî hem de İbn Asâkir senedsiz olarak Ma'kıl b. Kays'ın, Vâdi'l-Kurâ'da Yezîd b. Şecere'nin adamlarını esir aldığını ve ardından onları Hiz. Ali'nin ordusundaki esirlerle takas etmek istediğini kaydetmiştir.⁶⁹⁹

Belâzürî'nin naklettiğine göre Muâviye Hiz. Ali'ye bir mektup yazarak Yezîd b. Şecere ile birlikte olan bazı kişilerin Ma'kıl b. Kays tarafından Vâdi'l-Kurâ'da esir alındığını, kendi ellerinde de esir aldıkları taraftarları olduğunu belirterek isterlerse karşılıklı olarak bunların serbest bırakabileceklerini söylemiştir. Bunun üzerine Hiz. Ali, Ma'kıl'ın esir aldığı kişileri mevlâsı Sa'd ile birlikte Muâviye'ye gönderdi. Muaviye de Dârâ'da esir alınan yedi kişiyi serbest bıraktı.⁷⁰⁰

3.3.5. Ali b. Ebî Tâlib'in Öldürülmesi

Ebû Mihnef'in rivayeti

Belâzürî Ebû Mihnef'in şöyle dediğini nakletmektedir: Hâricilerden üç kişi Mekke'de toplandı. Murâd kabilesinden Abdurrahmân b. Mülcem el-Himyerî ki Kinde kabilesinden Benî Cebile'nin anlaşmasıydı. Bir görüşe göre Murâd kabilesi onun dayılarıydı. İkinci kişi Bürek b. Abdullah et-Temîmî es-Sarîmî idi. Sarîm, Mukâ'ıs b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Zeydümenât b. Temîm idi. Bir görüşe göre Bürek'in adı Haccâc idi. Üçüncü kişi ise Amr b. Bükeyr idi. Bir görüşe göre adı Bekr idi. Bekr, Benî Sa'd b. Zeydümenât b. Temîm'den biriydi. Bu üç kişi, Nehrevân'da öldürülen kardeşlerinin durumunu müzakere edip "Allah'a yemin olsun ki onlardan sonra yaşamamızın bir manası yoktur. Eğer nefsimizi feda edip bu dalâlet ve fitne imamlarına gitsek ve insanları onlardan kurtarsak, böylece kardeşlerimizin de intikamını alsak, bununla yarın Allah'ın yanında kurtuluşa ereceğimizi umarız." dediler. Bunlar, Ali b. Ebî Tâlib'i, Muâviye b. Ebû Süfyân'ı ve Amr b. Âs'ı öldürecekleri konusunda sözleşip anlaştılar.

Tilimsânî el-Bürrî, *el-Cevhera fî nesebi'n-nebiyyi ve ashabihî'l-aşera* I-II, tahkik: Muhammed et-Tûnecî, Dâru'r-Rifâî, Riyad 1983 II, 31.

⁶⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, III, 246.

⁶⁹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 462, 469-470; İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dımaşk*, LIX, 367.

⁷⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 469-470.

Sonra her biri, öldürmeye niyet ettiği kişinin bulunduğu şehre gitti. Abdurrahmân b. Mülcem Kûfe'ye geldi. Bürek Şam'a gitti. Amr b. Bükeyr veya Bekr ise Mısır'a gitti. Sözleştikleri vakti aynı gece Ramazan'ın on yedinci gecesi yaptılar.

Bürek sözleştikleri gecede gidip Muâviye'yi bekledi. Muâviye sabah namazını kılmak için çıkarken kılıcıyla ona hamle yaptı. Muâviye sırtını döndü, adam kılıcı onun kasığına vurdu ve yardı. Kılıç etin içine girdi. Bürek "Sana iyi bir haberim var. Bu gece Ali b. Ebî Tâlib de öldürüldü." dedi ve konuşmalarını aktardı. Muâviye'ye tedavi edildi ve iyileşti. Bürek ise öldürüldü.

Bir görüşe göre Muâviye secdede iken Bürek ona vurdu. O günden beri korumalar namazda halifelerin başı ucunda beklemeye başladılar. Muâviye de bir mahfil edindi. Rivayet ettiklerine göre o darbeden sonra Muâviye'nin çocuğu olmadı. Muâviye de Bürek'in el ve ayaklarının kesilmesini emretti, sonra da onu bıraktı. Bürek Basra'ya gitti. Ziyâd zamanında bir çocuğu oldu. Ziyâd ona, "Senin çocuğun oluyor, ama müminlerin emîri'ni kısır bıraktın." diyerek onu öldürdü ve astı.

Amr b. Bükeyr veya Bekr ise Ramazan'ın 17. gecesinde Amr b. Âs'ı gözetlemeye başladı. Ancak Amr, karnındaki bir hastalık nedeniyle o gece namaza gitmedi. Onun yerine Hârice b. Huzâfe el-Adevî namaz kıldırdı. Amr b. Bükeyr, onu Amr zannederek hamle yaptı ve onu öldürdü. Amr b. Bükeyr yakalandı. Amr b. Âs'a götürüldü ve öldürüldü. Amr "Ben Amr'ı istedim, Allah Hârice'yi istedi." dedi. Bu sözü atasözü halinge geldi.

Ali'nin katili olan İbn Mülcem ise Kûfe'ye geldi. Yapacağı işi gizliyor ve asıl maksadını açıklamıyordu. Hâricîlerden olan arkadaşlarını ziyaret ediyor ancak ne yapmak istediğini onlara hissettirmiyordu. İbn Mülcem Ribâb kabilesinin Teym kolundan bir grubun yanına geldi. Orada Katâm bint Şicne isminde güzel bir kadın gördü. Ali, Nehrevân'da babası Şicne b. Adî'yi ve kardeşi Ahdar b. Şicne'yi öldürmüştü. İbn Mülcem Şicne'nin kızı Katâm'a âşık oldu, o kadar ki aşkı onu asıl işini unutturdu. Bunun üzerine kadını istemeye gitti. Kadın ona "Ben sadece bir köle, bir câriye, üç bin dirhem ve Ali b. Ebî Tâlib'in öldürülmesi karşılığında seninle evlenirim." dedi. İbn Mülcem "Bir köle, bir câriye ve üç bin dirheme gelince bunlar mehirdir. Ali b. Ebî Tâlib'in öldürülmesine gelince beni arzu ettiğinde ondan söz etmemiştin." dedi. Katâm ise "Evet, sen onun gafil bir anını arayacaksın. Eğer onu öldürür ve kurtulursan,

içim soğur ve benimle yaşamak sana fayda verir. Eğer kurtulmazsan Allah'ın yanındaki benden daha hayırlıdır.” dedi. İbn Mülcem, “Vallahi beni, Ali'yi öldürmekten başka bir şey buraya getirmedi.” dedi.

İbn Mülcem, Eşca' kabilesinden bir adamla karşılaştı. Ona “ Şebîb b. Becere” deniliyordu. İbn Mülcem, Ali'yi öldürme konusunda onu yardıma çağırdı. Şebîb, “Ali'nin ilk müslüman oluşuna ve Rasûlullah (s.a.v.) ile olan akrabalığına rağmen mi onu öldüreyim?” dedi. İbn Mülcem, “O bizim kardeşlerimizi öldürdü. Biz de onların bazılarına karşılık onu öldüreceğiz.” dedi. Şebîb de bunu kabul etti.

Doğru olan görüşe göre H. 40. yılı Ramazan ayının bitmesine 13 gece kala bir cuma gecesi geldi. Bazılarına göre Ramazan ayının bitmesine 11 gece kala geldi. Yine Ramazan ayının dışındaki bir ayın 11. gecesinde geldiği de rivayet edilmiştir. Bu iki görüş yanlıştır. O gece İbn Mülcem ve iki arkadaşının Ali, Muâviye ve Amr'ı öldürmek için anlaştıkları gecedir. İbn Mülcem Ali'nin çıktığı kapının yanında durdu. Ali konağa inmedi bilakis “Ali'nin avlusu” diye bilinen geniş yere has avluya indi. Sabah namazı için çıkınca İbn Mülcem “Hüküm Allah'ındır, senin değildir ey Ali!” diyerek kılıcıyla başının üstüne vurdu. Ali hemen “Adam sizi atlatmasın.” demeye başladı. İnsanlar onun peşine düşüp yakaladılar.

Bir görüşe göre Muğîre b. Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib bir keçe parçasıyla onu karşıladı, keçeyle ona vurdu; sonra üzerine gidip onu yere yıktı ve onu bağladı.

Şebîb b. Becere de bir darbe vurdu ancak Şebîb'in darbesi Ali'ye değil kapıya değdi. Sonra insanların arasına girip kurtuldu. Sonra bu Şebîb, Kûfe yakınlarında insanların önüne çıkmaya başladı. Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be, üzerine süvariler gönderdi ve onu öldürttü.

İbn Mülcem ve Şebîb'in yanında Verdân b. Mücâlid et-Teymî adında birisi daha vardı. Bu kişi Katâm bt. Şicne'nin amcasının oğluydu. Verdân kaçmaya başladı. Ribâb kabilesinin Teym kolundan Abdullah b. Necebe b. Ubeyd onunla karşılaştı. Ona “Yanında niye kılıç görüyorum? dedi. Verdân yakalandığında kurtulabilsin diye ipek elbise giymişti. Abdullah b. Necebe ona kılıçtan hakkında soru sorunca gevelemeye başladı ve “İbn Mülcem ve Şebîb b. Becere müminlerin emîri'ni öldürdüler.” dedi. Abdullah hemen kılıcı ondan aldı ve onunla boynunu vurdu. Böylece Ribâb kabilesinde öldürülmüş oldu.

Ali çok esmerdi. Gözleri büyüktü, karnı büyük ve önden saçı yoktu. Pazıları ve omuzları genişti. İki kulağında, kulaktan dışarıya kadar çıkan kıllar vardı. Kısa boyluluğa daha yakındı.”⁷⁰¹

Rivayetin değerlendirilmesi

Rivayet, bütün tarihi kaynaklar tarafından farklı tariklerle nakledilmiştir. Bunların çoğu Belâzürî, Taberî, İbn Sa’d, İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Ebü'l-Arab el-İfrîkî, Taberânî ve İbn Abdilber tarafından Ebû Mihnef ve Vâkıdî'den ya da senedsiz olarak nakledilmiştir. Onlardan da Mes'ûdî, Ya'kûbî, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, İbn Asâkir, İbn Ebi'l-Hadîd, İbnü'l-Cevzî, Ebû Bekir ed-Dîneverî, el-Bürri, İbn Miskeveyh, Ebü'l-Ferece el-Cevzî, İbnü'l-Esîr, İbni Kesîr, Zehebî, İbnü'l-Verdî, Yâfi'î, İbni Haldûn, İbn Tağrıberdî ve Süyûtî gibi müellifler nakletmiştir.⁷⁰²

İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivayete göre Haricilerden üç kişi görevi üstlendi. Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî ki Himyerli idi ve Murâd kabilesinden sayılıyordu. Kinde kabilesinden Benî Cebele'nin müttefikiydi. Bürek b. Abdullah et-Temîmî ve Amr b. Bekir et-Temîmî. Bu üç kişi Mekke'de toplandılar ve Ali b. Ebi Tâlib, Muâviye b. Ebî

⁷⁰¹ Belâzürî rivayeti iki tarikla nakletmiştir. Birinci tarik, İbn Sa'd'ın Vâkıdî'den yaptığı nakildir. Bu sened Vâkıdî'nin zayıflığıyla beraber münkatî'dir. Vakıdî, bu olayları yaşamadığı halde rivayeti görmüş gibi nakletmiştir. Senedde bir inkıtâ' daha vardır. İkinci tarik ise Hişâm el-Kelbî ve babası Muhammed el-Kelbî, Ebû Mihnef Lût b. Yahya ve Avâne b. Hakem tarikidir. Daha önce belirttiğimiz gibi bu râviler zayıf ve metrûktur. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 489-493.

⁷⁰² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 487-495; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 155-161; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 25-27; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II, 120; Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü's-şahâbe*, II, 558; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VIII, 586; Ebü'l-Arab et-Temîmî, *Kitâbü'l-Mihan*, 95-105; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işraf*, I, 257; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 230-234; Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî, *Kitâbü'l-Mücâlese ve cevâhiri'l-'ilm* I-X, tahkik: Meşhur b. Hasan Âl Selman, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998, IV, 310; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, III, 122, 154-156; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, I, 96-105; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, 43-57; İbn Abdülberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, III, 1122-1125; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLII, 558; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Tezkiretü havâşş*, 439-451; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, I, 340-345; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 193; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, VI, 113-120; el-Bürri, *el-Cevhera fî nesebi'n-nebiyyi ve aşhabihî'l-'aşera*, II, 266-278; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, I, 565-570; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 172-180; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târîh*, III, 254-261; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 361-366; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fî târihi'l-beşer*, I, 180; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 343; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, II, 537; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer*, I, 154-156; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân*, I, 92; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, II, 645-448; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I, 119; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, tahkik: Hamdi ed-Demirdaş, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 2004, 136.

Süfyân ve Amr b. Âs'ı öldürmek ve insanları onlardan kurtarmak için anlaştılar. Rivayet, bundan sonra Ebû Mihnef'in rivayetiyle aynı şekilde devam etmektedir.⁷⁰³

Bu rivayetlerin metinleri birbirine çok benzemektedir. Ancak bu rivayetlerle Ebû Mihnef'in rivayeti arasında bazı farklar vardır.

Ebû Mihnef, Taberânî ve el-Bürri'nin rivayetlerinde Katâm bint Şicne'nin mehir olan erkek ve kadın köleden bahsedilmektedir. İbn Sa'd, İbn Abdilber, İbn Asâkir ve Zehebî'nin rivayetinde ise erkek ve kadın köleden söz edilmemektedir. Onun yerine Katâm'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Bana bir söz verinceye kadar seninle evlenmeyeceğim." O da "İstediğin her şeyi sana vereceğim." dedi. Bunun üzerine Katâm "Üç bin ve Ali b. Ebî Tâlib'in öldürülmesi" dedi.⁷⁰⁴

Ebû Mihnef ve İbn Abdilber'in rivayeti, Şebîb'in başlangıçta İbn Mülcem'i desteklemekte tereddüt ettiğini belirtmektedir. Ancak İbn Sa'd ve ondan nakilde bulunanların rivayeti bu tereddüt ve endişeden söz etmemektedir.⁷⁰⁵

Ebû Mihnef'in rivayeti, Hz. Ali'nin suikaste uğradığı gün konusunda râviler arasında bir ihtilaf olduğunu nakletmektedir. Rivayete göre cuma günü suikaste uğramıştır. Ancak Ramazanın on yedinci gecesi veya on biri Veya Ramazan dışında bir ayın on birinci günü gibi nakiller vardır. Bu ihtilaf diğer rivayet ve kaynaklarda da mevcuttur.

Taberî'nin naklettiğine göre H. 40'da Ali b. Ebî Tâlib öldürülmüştür. Öldürüldüğü gün hususunda ihtilaf vardır. Ebû Ma'ser'e Hz. Ali, H. 40 yılında Ramazanın on yedinci Cuma günü öldürülmüştür. Vâkîdî ise onun Ramazanın on biri Cuma günü Kûfe'de öldürüldüğünü nakletmiştir. Bir görüşe göre H. 40 yılında Ramazan ayının on yedisinde öldürülmüştür. Zayıf bir görüşe göre Rebiülâhir ayında öldürülmüştür.⁷⁰⁶

⁷⁰³ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 25.

⁷⁰⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 25-27; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*, III, 1123; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLII, 558; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, I, 98; el-Bürri, *el-Cevhera fi nesebi'n-nebiyyi ve aşhabihî'l-aşera*, II, 266; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 343; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 537.

⁷⁰⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 25-27; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*, III, 1123; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLII, 558; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 343; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 537.

⁷⁰⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 155.

Tarihçiler Hz. Ali'nin hangi durumda suikaste uğradığı hususunda da ihtilafa düşmüşlerdir. Namazda mı, yoksa namaza başlamadan önce mi suikaste uğradı? Hangi namazdı?

Ebû Mihnef'in rivayeti ve diğer pek çok kaynak ve rivayet, Hz. Ali'nin sabah namazına başlamadan önce suikaste uğradığını belirtmektedir. Ancak onun sabah namazında olduğunu söyleyen rivayetler de vardır. Örneğin Leys b. Sa'd'ın naklettiğine göre Abdurrahman b. Mülcem sabah namazında Hz. Ali'ye zehirli bir kılıçla vurmuş, Hz. Ali de o gün ölmüş ve Kûfe'de defnedilmiştir.⁷⁰⁷ İbn Abdilber de namaz esnasında mı yoksa namazdan önce mi olduğu hususunda ihtilaf olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁸

Taberî, Taberânî ve Ebû'l-Ferec el-İsfahânî ile onlardan nakilde bulunan müteahhirîn tarihçilerin rivayetlerine göre İbn Mülcem ve iki arkadaşının Hz. Ali, Muâviye ve Hârice'ye suikastte kullandıkları kılıçların zehirli olduğunu belirtmektedir. Ancak Ebû Mihnef'in rivayetinde bu ifade yer almamaktadır. el-Melikü'l-Müeyyed el-Eyûbî'nin naklettiği rivayete göre bu üç kişi öldürmeye niyet ettiği kişiyi öldürmeden dönmek üzere anlaştılar ve kılıçlarına zehir sürdüler.⁷⁰⁹

Ebû Mihnef'in rivayetinde Eş'as b. Kays'tan bahsedilmemektedir. Ancak Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin bir rivayeti ile Belâzürî, İbn Sa'd ve diğer müelliflerin naklettiği bir rivayete göre Eş'as Hz. Ali'nin öldürülmesine katılmış ve İbn Mülcem'e yardım etmiştir. Örneğin Belâzürî'ye göre İbn Mülcem o gece Eş'as b. Kays'ın yanında kalmıştır. Hatta Eş'as ona "Kalk. Sabah seni açığa çıkaracak." demiştir. Bu durum, Hucr b. Adî el-Kindî'nin sözünden de anlaşılmıştır. Nitekim Ali'yi öldürdüğü zaman Hucr ona "Ey bir gözü kör adam! Onu sen öldürdün." demiştir.

⁷⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü's-şahâbe*, II, 558)

⁷⁰⁸ İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, III, 1012

⁷⁰⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 159; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 100; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Meâtilü't-Tâlibiyyîn*, 44; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, VI, 113; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 232; el-Bürri, *el-Cevhera fî nesebi'n-nebiyyi ve aşhabihî'l-aşera*, I, 119, II, 267; el-İrâkî, İbn Sübkî ve Zebîdî, *Tahrîcü ehâdîsi ihyâi 'ulûmi'd-dîn*, I-VII, Dâru'l-Âsime, Riyad 1987, VI, 2581; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkiretü havâşş*, 203 449; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, V, 178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, III, 258; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 180; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fî târîhi'l-beşer*, I, 180; İbnü'l-Verdî, *Tetimetü'l-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer*, I, 155.

Eş‘as’ın Hz. Ali'nin öldürülmesine iştirak ettiğini belirten bu rivayetler yanlıştır. Muhammed Ali Sallâbî bu iddialara cevap vererek bunları detaylı bir şekilde ele almıştır.⁷¹⁰

Ebû Mihnef'in rivayetinde Hasan b. Ali'den bahsedilmemektedir. Ancak Belâzûrî, İbn Sa‘d ve el-Bürri'nin rivayetlerine göre, olayın bir kısmını Hasan b. Ali nakletmekte ve şöyle demektedir:

“Seher vaktinde (babamın) yanına geldim ve oturdum. Babam bana, “Bu geceyi ailemi uyandırmak için uyanık geçirdim. Sonra ben otururken gözlerimin kapanmasına mâni olamadım. Birden Rasûlullah (s.a.v.) bana göründü. Ona ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Ümmetinden gördüğüm bu aşırı eğrilik ve husumet nedendir?’ dedim. Rasûlullah (s.a.v.) ‘Onlara beddua et!’ dedi. Ben de ‘Allah’ım! Bana onların yerine onlardan daha hayırlı olanlarını, onlara da benim yerime benden daha kötü birini ver!’ dedim. Bu konuşma üzerine müezzin İbn Nebbâh içeri girdi ve ‘Namaz!’ dedi. Babamın elinden tuttum, ayağa kalktı. İbn Nebbâh önde yürüyor, ben de onun arkasında yürüyordum. Kapıdan çıkınca, ‘Ey insanlar! Namaz! Namaz!’ diye bağırdı. O her gün böyle yapar, kamçısını yanına alarak çıkar ve halkı uyandırır. O esnada karşısına iki adam çıktı. Buna şahit olanlardan bazıları “Ben kılıcın parıltısını gördüm ve birisinin de ‘Hüküm sadece Allah’a aittir, ey Ali sana ve arkadaşlarına ait değildir!’ dediğini duydum.

Ebû Mihnef'in *Meķâtîlü't-Ṭâlibiyyîn*'deki rivayetine göre bu kısmı rivayet eden kişi Abdullah b. Muhammed el-Ezdî'dir. Taberî'deki Ebû Mihnef rivayeti ile Taberânî'deki rivayete göre Muhammed b. el-Hanefiyye, Ebû Bekir ed-Dîneverînin rivayetine göre ise Ebu Erâke'dir.⁷¹¹

Taberî, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, İbn Abdilber ve el-Bürri'nin naklettiği rivayet, İbn Mülcem'in Hz. Ali'nin öldürülmesinden önce Mescid-i A'zam'da Şebîb ve Katâm bint

⁷¹⁰ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 493; İbn Sa‘d, *eṭ-Ṭabaķâtü'l-kübrâ*, III, 25-27; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Meķâtîlü't-Ṭâlibiyyîn*, 43-57; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLII, 558; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkiretü havâşş*, 441; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 343; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 537; Ali Muhammed es-Sallâbî, *Esmâ'l-meṭâlib fi sîreti emîri'l-mü'minîn 'Ali b. Ebî Ṭâlib*, II, 1027.

⁷¹¹ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 494; Taberî, *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülûk*, III, 155; İbn Sa‘d, *eṭ-Ṭabaķâtü'l-kübrâ*, III, 25-27; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 99; Ebû Hanîfe Dîneverî, *Kitâbü'l-Mücâlese ve cevâhiri'l-ilm*, IV, 310; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Meķâtîlü't-Ṭâlibiyyîn*, 48; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLII, 558; el-Bürri, *el-Cevhera fi nesebi'n-nebiyyi ve aşhabihî'l-aşera*, II, 267; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 343; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 537.

Şicne ile buluşmasından söz etmektedir. Ebû Mihnef bu buluşmadan bahsetmemektedir.⁷¹²

Belâzürî, İbn Sa'd, Taberî ve Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin rivayetlerinde Hz. Ali'nin yaralanmasından sonra İbn Mülcem'e karşı alınan tedbirler ve Hz. Ali'nin ona karşı ne yapmalarını emrettiği konusunda başka ayrıntılar bulunmaktadır. Bu detayların arasında tutuklanması, sahabilerin ve Ehl-i Beyt'in ona karşı muamelesi, Ümmü Külsüm bint Ali b. Ebî Tâlib'in İbn Mülcem'le konuşurken babası için ağlaması, Hz. Ali'ye doktorun gelmesi, Hz. Ali'nin vasiyeti ve ardından İbn Mülcem'e kısas yapılması gibi hususlar vardır. Ayrıca Muâviye'nin suikaste uğraması, Hz. Ali'nin ölümü için söylenen şiirler, Hz. Aişe'nin onun ölümüne üzülmesi gibi eklemeler vardır. Bütün bunlar Ebû Mihnef'in rivayetinde mevcut olmayıp uzun bir şekilde zikredilen kaynaklarda mevcuttur.⁷¹³

⁷¹² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 155; İbn Abdülberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*; III, 1123; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Meâtilü't-Tâlibiyyîn*, 43-57; el-Bürri, *el-Cevhera fî nesebi'n-nebiyyi ve aşabihi'l-aşera*, II, 267.

⁷¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, II, 494; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, III, 155; İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 25-27; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 96; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Meâtilü't-Tâlibiyyîn*, 49, 51, 53; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLII, 558; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 343; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 537.

SONUÇ

Ebû Mihnef'in rivayetlerini incelediğimizde elde ettiğimiz sonuçlar şöyledir: Bu tezde incelenen rivayetler, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'ta Ebû Mihnef'ten naklettiği toplam 167 rivayet arasından seçilmiş 40 rivayettir. Bilindiği üzere Belâzürî başta *Ensâbü'l-eşrâf* olmak üzere fetihler ve ensâb ile ilgili çok sayıda eser telif etmiştir. *Ensâbü'l-eşrâf* adlı eseri de Hz. Peygamber (s.a.v.), ashâbı ve onlardan sonra gelen Emevîlerden bahsetmektedir. Belâzürî bu eserinde Hz. Ali ve çocukları başta olmak üzere Ehl-i Beyt'e ve Abbas b. Abdülmuttalib ve oğullarına büyük önem vermiştir.

Ebû Mihnef ve rivayetlerine yönelik iki tavır söz konusudur. Tarihçiler, onu övmüş, Irak ve o dönemde meydana gelen olayları çok iyi bildiğini söylemiştir. Cerh ve ta'dil âlimleri ise onu cerh etmişlerdir.

Tezde naklettiğimiz rivayetleri incelememiz sonucunda yalan ve uydurmaların, Mısır, Basra, Kûfe gibi şehirler ile Arap yarımadasından gelen bedevilerin oluşturduğu bir gruptan kaynaklandığını tespit ettik. Bu kişiler Mısır, Basra, Kûfe gibi şehirlerden gelen ayak takımı ile Arap yarımadasının bedevileri ve Medine'nin gençlerinden oluşan bir kalabalık olup Hz. Osman'ın şehit edilmesine ve sonrasında meydana gelen olaylara karışmış ve yalanlar uydurmuşlardı. Ayrıca olayları aktarırken abartılı ifadeler ve sayılar ortaya atmışlardı. Rivayetlerindeki tezatlar ve ihtilaflar bunu açıkça göstermektedir. Zira bu kişiler kendi yandaşlarının lehine, hasımlarının ise aleyhine rivayetler nakletmişlerdir. Sayıları çok fazla olduğu için anlattıkları şeyler çok sayıda kişiye ulaşmış, bu yüzden de sika ve zayıf râviler, çokça tekrar eden bu rivayetleri, mütevâtir kabul ederek güçlü ve sağlam saymıştır. Ancak bu rivayetlerin râvileri genellikle meçhul kişilerdir ve bu rivayetlerin çoğu münkatı' rivayetlerdir. Bu nedenle rivayetler mütevâtir seviyesine çıkmamıştır.

Bu yalanları nakleden râvilerin sayısını artıran bir husus da her iki grupta da güçlü duyguların yaşanmasıydı. Şam halkı Hz. Osman'ın öldürülmesine ağlarken, Kûfe halkı Ehl-i Beyt'e güçlü duygularla bağlıydı. Özellikle de Hz. Ali'nin öldürülmesi ve art arda bazı Emevî sultanları eliyle Ehl-i Beyt'in başlarına gelen kanlı olaylar onlar üzerinde çok etkili olmuştu. Belli bir süre insanların duyguları sakinleştiğinde, başka olayların meydana gelmesiyle başka duygusal durumlar ortaya çıkıyordu. Öte yandan insanlar, yakınları ve sevdiklerinin başına gelen şeylerden dolayı kendi tarafında olanlar adına

yalan söyleyebilmişlerdir. Bu trajik olaylar, olayların nakledilme biçimi üzerinde derin bir etki bırakmış ve olayların gerçek resminin değişmesine yol açmıştır.

Yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda çok sayıda insanın öldüğü Cemel, Sıffîn ve Nehrevân gibi savaşlarda meydana gelen olayları anlatan rivayetlerin büyük çoğunluğunun zayıf olduğunu tespit ettik. Hatta sahih senedlerle gelen bazı rivayetler, diğer sahih delillere aykırılık teşkil etmektedir.

Ebû Mihnef ve onun gibi râvilerin naklettiği rivayetlerde geçen Ali b. Ebî Tâlib'in mektuplarının ve hutbelerinin, o dönemdeki Arapça'nın ve üslubun özelliklerini göstermediği açıkça görülmektedir. Bu mektup ve hutbeler, o dönemdeki Arap dilinin üsluplarından farklı olarak zor kelimeler, farklı anlamlara gelebilecek ifadeler ve çokça tekrar eden eşanlamlı kelimeler barındırmaktadır. Ayrıca mektup ve hutbeler, meydana gelen olayların hakikatinden farklı durumlardan bahsetmektedir.

Ebû Mihnef'in rivayetlerini incelememiz sonucunda o ve onun gibi râvilerin naklettiği bazı rivayetlerin, Ali b. Ebî Tâlib'in kişiliği ve itibarını yükseltmek yerine ona ve diğer sahabilere zarar verdiği ve itibarlarını zedelediği sonucuna vardık. Kanaatimizce bu iddialar doğru değildir. Bu bağlamda tezde zikrettiğimiz rivayetlerde geçen, sahabiler arasındaki hakaretlerin tamamı doğru değildir. Bunların çoğu Ebû Mihnef, Nasr b. Müzâhim, Seyf b. Ömer gibi kişilerin rivayetlerinde yer almaktadır. Ebû Mihnef ve diğer râvilerin, Hz. Aişe'nin Hz. Ali'nin halife olmasından hoşlanmadığını ifade eden rivayetleri de sahih değildir. Ebû Mihnef'in iddia ettiği gibi Hz. Ali'nin Zübeyr b. Avvâm'ın cenazesinde onun her zaman Hz. Peygamber'i (s.a.v.) savunduğunu ancak kendisinin halife olmasına karşı tavrından dolayı kötü bir şekilde öldüğünü söylemesi de uydurmadır. Bu rivayetlerin hepsi çok zayıftır veya senedsizdir. Sahih kaynaklara ve hatta Ebû Mihnef'in bir rivayetine göre ise Ali b. Ebî Tâlib ve oğlu Hasan, Zübeyr b. Avvâm'ın cenazesini bulduklarında onun için ağlamış ve katilinin cehennemlik olduğunu söylemişlerdir.

Öte yandan Talha b. Ubeydullah'ı Osman b. Affân'ın öldürülmesine azmettirmekle suçlayan pek çok rivayet mevcuttur. Hadis ve tarih kitaplarını detaylı bir taramadan sonra bu tür rivayetlerin sadece Talha'yı değil, aynı zamanda Ali b. Ebî Tâlib, Aişe bint Ebû Bekir, Abdurrahman b. Udeys ve diğer bazı büyük sahâbileri bu hususta suçladığını tespit ettik. Bu rivayetler ve bu rivayetlerin nakledildiği şartlara bakıldığında bu

rivayetlerin, grubunu temize çıkaran ve hasımlarını suçlayan insanların uydurması olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu rivayetlerin illetli olduğunu ve delil olarak kullanmaya uygun olmadığını belirtebiliriz.

Osman b. Affân'ın şehit edildiği günlerde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ı beytülmaldeki para ve eşyaları çalmakla suçlayan rivayetler vardır. Ancak bu rivayetlerin tamamı zayıf veya metrûk olup sahih değildir.

Ebû Mihnef ve başka râvilerin naklettiği bazı rivayetlere göre Talha ve Zübeyr, Hz. Aişe'den Ali b. Ebî Tâlib'e isyan etmesini istemiştir. Ancak bu rivayetlerin tamamı metrûk veya zayıftır.

Ebû Mihnef'in bazı rivayetleri, Abdullah b. Zübeyr'i, Hav'eb suyunun yeri konusunda Hz. Ayşe'yi yanıltmakla ve bu suyun Hav'eb olmadığına yemin eden elli yalancı şahit getirmekle suçlamaktadır. Bu olay sadece Ebû Mihnef'in rivayetinde geçmektedir. Başka kaynaklar da ondan nakilde bulunmuştur.

Ebû Mihnef'in rivayetlerinde, Cemel Savaşı'ndan önce Basra'ya giden Talha, Zübeyr ve Aişe'nin oraya gitmesi sırasında Basra yolunda meydana gelen bazı kötü olaylardan bahsedilmektedir. Bunların başında namaz kıldırmak için Talha ve Zübeyr'in çekişmesi ve insanların aralarındaki ihtilaftan dolayı ayakkabılarla birbirlerine girmesi gelmektedir. Bu konuda sadece bazı zayıf veya metrûk rivayetler bulunmaktadır.

Hz. Ali'ye biat edilmesi konusunda Ali b. Ebî Tâlib ile Muâviye b. Ebî Süfyân arasında geçen mektuplardan söz eden rivayetlerde Muâviye'nin Ali'ye karşı hile ve aldatmaca olduğu belirtilir. Ancak İbn Asâkir ve diğer kaynakların aktardığı Ebû Müslim el-Havlânî'nin rivayeti dışında bu rivayetlerin hepsi zayıftır. Ebû Müslim el-Havlânî'nin rivayetinde ise böyle bir aldatma ve hile yer almamaktadır.

Ebû Mihnef'in bir rivayetine göre Muâviye, Hz. Ali'nin gönderdiği heyete, Hz. Ali'ye iktidardan ayrılmasını ve halifenin Müslümanlar arasında şûrâ ile olmasını talep etmelerini söylemiştir. Ancak bu hususta bazı zayıf ve metrûk rivayetler dışında sahih rivayet bulunmamaktadır.

Ebû Mihnef ve diğer bazı râvilerin rivayetlerine göre Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Kûfe'de halkı ordusuna katılmaktan ve savaşmaktan men ettiği için azarlamış

ve ona sövmüştür. Fakat bu rivayetlerin hepsi zayıf veya metrûktur. Buhârî'de geçen rivayetlerde herhangi bir hakaret veya küfür bulunmamaktadır.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Amr b. Âs Sıffîn Savaşı'nın sonunda Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile tartıştığı sırada onu aldatmıştır. Bu rivayetin iddiasına göre Ebû Mûsâ gafil bir adamdı. Sonra aralarında hakaretleşmenin yanı sıra el ve kırbaçlarla kavga çıkmıştır. Ancak bu konuda bazı metrûk rivayetlerden başka sahih bir rivayet yoktur.

Ebû Mihnef'in rivayetinde Şam halkının Sıffîn Savaşı'nda Kur'ân'ı bir aldatmaca olarak mızraklara taktığından bahsedilmektedir. Ancak sahih rivayetler aldatmadan bahsetmemektedir. Bilakis Amr b. Âs'ın Muâviye'ye, Hz. Ali'ye Kur'an taşıyan bir adam göndermesini ve onu hakem yapmasını tavsiye etmiştir. Yine Ebû Mihnef ve diğer râvilerin rivayetine göre Hz. Ali ve Hz. Aişe Cemel Savaşı'nda adamlarından bazılarının savaşı durdurmak için mushafı kaldırmalarını istemişlerdir.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre Sıffîn Savaşı'ndan sonra Hz. Ali ve Muaviye birbirlerine lanet etmişlerdir. Ancak bu konuda sadece metrûk rivayetler nakledilmiştir.

Ebû Mihnef'in bir rivayetine göre Hz. Ali'nin ordusundan bazı kabile mesupları Osman b. Affân hicveden şiirler söylemiş ve ona (نعتل) “yaşlı ahmak” demişlerdir. Ancak metrûk rivayetler dışında bu rivayeti destekleyen sahih rivayet yoktur.

Ebû Mihnef'in bazı rivayetleri Ali b. Ebî Tâlib'i ve onun güzel ahlakını övmüştür. Örneğin bu rivayetlere göre Ali b. Ebî Tâlib arkadaşlarına savaşta ahlaklı olmalarını, savaşta ihanet ve ifrattan kaçınmalarını emretmiştir. Bu rivayeti destekleyen başka rivayetler de vardır.

Ebû Mihnef'in bir rivayeti ile başka grup rivayete göre Sıffîn Savaşı'nın bitiminden sonra hem Hz. Ali ve Muâviye esir takası yapmışlardır.

Rivayetlere göre Hz. Ali ve Aişe'nin orduları, Kûfe ve ardından Basra kabileleri ile diğer kabilelerden gelen kişilerden oluşmaktaydı. Bu kabilelerin arasında Ezd, Benî Dabbe, Rebîa, Hemedân, Himyer, Müzhic, Eş'ariyyîn, Kinde ve Abdulkays kabileleri yer almaktadır. Ayrıca bu kabilelerin içindeki kollar da ordulara katılmıştır. Hâricîler ise genel olarak kurrâlardan oluşmaktaydı. Bununla birlikte kurrâ olmayanlar da onların arasında yer alıyordu.

Ebû Mihnef'in rivayetlerine ve diğer bazı rivayetlere göre Hz. Ali'nin raiyyeti, Nehrevânlılarla yapılan savaştan sonra Şamlılarla savaşma hususunda hayal kırıklığına uğramış, tembel, geri kalmış ve bıkmıştı.

Askerlerin sayısı ve olayların zamanı ile ilgili olarak Ebû Mihnef'in rivayetlerinde bazı hususlara değinilmiştir. Örneğin onun rivayetlerine ve tezde zikrettiğimiz rivayetlere göre Cemel Savaşı H. 36 yılında, Sıffin Savaşı ise H. 37 yılında meydana gelmiştir. Hakem olayı ve Hz. Ali'nin Hâricîlerle savaşı, H.38'de vuku bulmuştur. Hz. Ali H.40 yılında şehit olmuştur.

Ebû Mihnef'in rivayetine ve diğer rivayetlere göre Cemel Savaşı'nda Basra ordusundan 20.000 kişi ölmüştür. Ebû Mihnefin ölen kişilere yönelik zikrettiği rakamın, yukarıda da gerekçelerini ifade ettiğimiz üzere pek makul olamayacağını, diğer rivayetlerdeki 2000, 3000, yahut 500 gibi rakamları kaydetmiş olan rivayetlerin doğruya yakın olduğu belirtmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Ali b. Ebî Tâlib'in ordusundan ayrılan Hâricîlerin sayısı hususunda rivayetler arasında ihtilaf vardır. Rivayetlere göre bu sayı 6.000 veya 8000'dir. Bazı rivayetlere göre ise 10.000 veya 24.000'dir. Bunların çoğu Ali b. Ebî Tâlib'in ordusuna geri katılmıştır. Bazı rivayetler Hz. Ali'nin konuşmasından sonra Hâricîler sadece 4.000 kişi kaldığını belirtmektedir.

Ebû Mihnef'in rivayeti ile diğer rivayetler tevbe edip Ali b. Ebî Tâlib'in ordusuna geri dönen Hâricîlerin sayısı konusunda dört görüş ortaya koymuştur. Buna göre tevbe edip geri dönenlerin sayısı 2000 veya 4.000 veya 20.000'dir. Son görüş ise kimsenin tevbe etmediğini belirtmektedir.

Rivayetlere göre Cemel Savaşı'na katılan Hz. Aişe'nin ordusu 3.000, Hz. Ali'nin ordusu ise 10.000 veya 12.000 kişiden oluşmaktaydı.

Ebû Mihnef'in rivayetlerinde geçen şehirler ve mekânların H.35 - H. 40 arasındaki durumu hakkında bazı değerlendirmeleri nakledilmiştir. Örneğin Medine, ayak takımının çekişmelerinin patlak verdiği yer olmakla ünlüydü. Osman b. Affân burada şehit edilmiş, Ali b. Ebî Tâlib'e burada biat edilmiştir.

Basra'ya giden Talha, Zübeyr, Aişe ve yanlarındaki kişiler hac ve umre için Mekke'ye gelmişlerdir. Bazı sahabiler Hz. Osman'ın katillerinden intikam almak için Hz. Aişe ile burada buluşmuştur.

Şam, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın nüfuz bölgesi ve yönettiği yerdir. Sıffîn Savaşı'nın gerçekleştiği yer olan Sıffîn burada yer almaktadır. Dûmetülcendel ise iki hakemin bulunduğu yerdir. Rivayetlere göre hakemler, Dûmetülcendel'de Ezruh denilen yerde bir araya gelmişlerdir. Nehrevân Hâricîlerin toplandığı yerdir. Hz. Ali burada onlarla savaşmıştır. Mısır ise Osman b. Affân'a isyan edenlerin çoğunun geldiği yerdir. Hz. Ali ve Muâviye'nin valileri bu bölge üzerinde savaşmışlardır. Basra, Hz. Aişe'nin ordusunun nüfuz bölgesidir. Hav'eb kuyusu buradadır. Cemel Savaşı da burada meydana gelmiştir. Harûra ise Kûfe yakınlarında bir kasaba olup Hz. Ali'nin ordusundan kaçan Hâricîlerin toplandığı yerdir. Kûfe, Ali b. Ebî Tâlib'in nüfuz bölgesi ve yönetiminin başkentidir. Ayrıca burada şehit olmuştur.

Ebû Mihnef'in rivayetlerinde ve tezimize aldığımız diğer rivayetlerde adı geçen pek çok şahsiyet bulunmaktadır. Bu kişiler çeşitli olaylarda önemli rol oynamıştır. Örneğin Ali b. Ebî Tâlib'in tarafında Mâlik el-Eşter, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muhammed b. Ebî Bekir, Abbas b. Abdulmuttalib. Abdullah b. Abbâs, Ammâr b. Yâsir, Hakîm b. Cebile el-Abdî, Osman b. Hunayf, Hasan b. Ali, Kays b. Sa'd b. Ubâde ve Saîd b. Kays el-Hemedânî kişiler yer almıştır. Hz. Aişe'nin yanında ise Talha b. Ubeydullah, Muhammed b. Talha, Zübeyr b. Avvâm ve Abdullah b. Zübeyr bulunmuştur. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın tarafında ise Amr b. Âs, Ebü'l-A'ver, Habîb b. Mesleme, Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd, Dahhâk b. Kays, Velîd b. Ukbe, Umâre Ukbe b. Ebî Muayt ve Mervân b. Hakem yer almıştır. Mervân, Cemel Savaşı'nda Hz. Aişe'nin yanında savaşa katılmış ancak Cemel Savaşı'ndan sonra Muâviye'ye katılmıştır. Tarafsız kalan kişilerin arasında ise Sa'd b. Ebî Vakkâs, İmrân b. Husayn ve Muğîre b. Şu'be bulunmuştur. Muğîre önce Hz. Ali'nin yanında yer almış ancak daha sonra ondan ayrılmıştır.

Ebû Mihnef ile diğer bazı râvilerin rivayeti Hâricîlerin ileri gelenlerinden bazılarını zikretmektedir. Bunların arasında Zeyd b. Husayn, Şurayh b. Evfâ, İtrîs b. Urkûb eş-Şeybânî, Abdullah b. Vehb, Hurkûs b. Züheyr es-Sa'dî, Şebes b. Rib'î ve Abdullah b. Kevvâ el-Yeşkürî gelmektedir.

Tezimizde kullandığımız kaynaklarla ilgili olarak bazı hususları tespit ettik. Buna göre Belâzürî, Taberî, İbn Sa'd, Halîfe b. Hayyât ve İbn Şebbe'nin eserleri kaynak kitaplar arasındadır. Bu eserlerden nakilde bulunan tali kaynaklar, özellikle de müteahhir dönem eserleri, çoğu zaman râvilerden bahsetmedikleri, bazı olayları tevil etmeleri, bazılarını da tahrif etmelerinden dolayı temel kaynak olarak kullanılamazlar. Bu konulardaki teviller, konudan konuya ve kaynaktan kaynağa değişen göreceli bir konudur.

Müteahhir âlimlerin kitaplarının, hususan Cemel ve Sıffîn Savaşlarıyla ilgili eserlerin başında İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si gelmektedir. Bu eserin nakilleri genel olarak güvenilir olup olaylara dair daha fazla detay vermektedir. Bu nedenle kapalı kalmış meseleleri daha iyi açıklamaktadır.

Ebû Mihnef'in kitaplarının yanı sıra Cemel ve Sıffîn Savaşları ile Hz. Osman'ın şehadetinin öncesi ve sonrasında meydana gelen olaylardan bahseden, yalan ve abartılı rivayetlerle meşhur olmuş çok sayıda kitap bulunmaktadır. Bunların arasında Seyf b. Ömer'in *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*'i, Nasr b. Müzâhim'in *Kitâbü vak'ati Şıffîn*'i, İbn Ebû'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-belâğa*'sı, Ya'kûbî'nin *et-Târîh*'i, Mes'ûdî'nin *Murûcü'z-zehab*'i ve Şeyh Müfid'in *Kitabü'l-Cemel*'i gelmektedir. Ayrıntılı incelemeler sonucunda bu kitapların bu konuyu doğru ve dürüst bir şekilde ele almadığını tespit ettik.

Özetle kendisine ve rivayetlerine yönelik övgü ve tenkit şeklinde iki farklı değerlendirme yapılan Ebû Mihnef, Irak'taki olaylara dair derin bilgisi nedeniyle tarihçilerin ilgisine ve övgüsüne mazhar olmuştur. Ancak rivayetlerinin senedlerinin illetli olması dolayısıyla cerh ve ta'dil âlimleri tarafından eleştirilmiştir. Rivayetlerindeki yalan ve uydurmaların Mısır, Basra, Kûfe ve Arap yarımadasından gelen kişilerden kaynaklandığı, dolayısıyla rivayetlerinin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmân b. Kâsım b. Abdülhakem el-Mısrî, *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1994.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Emâlî fî âşâri's-şahâbe*, tahkik: Mecdî Seyyid İbrahim, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire ts.
- _____, *el-Muşannef* I-XI, (2. Baskı), tahkik: Habîburrahmân el-A'zâmî, el-Meclisü'l-İlmî, Hindistan 1982.
- Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. Hüseyin, *Neşru'd-dür fî'l-muhâdarât* I-IV, tahkik: Halid Abdûlgani Mahfûz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2004.
- Abdûlfettâh, Safâ Hâfız, *el-Belâzürî ve menhecühü fî kitâbi fütûhu'l-büldân*, Benhâ 1991.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *Câmi'u't-tahşîl fî ahkâmi'l-merâsîl*, (2. Baskı), tahkik: Hamdi Abdulmecîd es-Selefî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1986.
- Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Fezâ'ilü's-Şahabe* I-II, tahkik: Vasiyüllah Muhammed Abbas, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983.
- _____, *el-Müsned*, tahkik: Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- _____, *Süâlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-rüvâti ve ta'dilihim*, tahkik: Ziyâd Muhammed Mansûr, Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, Medine 1993.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *Kitâbü'l-erba'îne'l-muğniye bi-uyûni fünûniha 'ani'l-mu'in*, tahkik: Meşhur b. Hasan Âl Selman, ed-Dâru'l-Eseriyye, 2008
- Ali b. Nâyif eş-Şuhûd, *el-Mufaşşal fî 'ulûmi'l-hadîs*, 2008.
- Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, *Mirķātü'l-mefâtih şerhi Mişkâtî'l-Meşâbih* I-IX, Dâru'l-Fikr, Beyrût 2002.
- el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasen b. Alî el-Hürr el-Meşgarî, *Tafşîlü vesâ'ili's-Şî'a ilâ tahşîli mesâ'ili's-şerî'a*, tahkik: es-Seyyid Muhammed Rıza el-Hüseyni el-Celâlî, Müessesetü Âli'l-Beyt li İhyâi't-Turâs, Kum 1993.

- Âmirî, Ebû Zekerîyyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebî Bekr, *Behcetü'l-meḥâfil ve buḡyetü'l-emâsil fî telḥîşî's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâ'il* I-II, Dâru Sâdır, Beyrût ts.
- el-Alî, Kifâye Târîş, “Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ hakikatü's-şahsiyyeti ve alâkatühü bi kitâbi makteli'l-Hüseyn”, *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*, Basra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1. İlmi Konferans kitabı, 2021.
- Altun, İsmail, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *Cemheretü'l-emşâl* I-II, (2. Baskı), Tahkik: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim-İbrahim Abdülmecid Katâmış, Dâru'l-Fikr, 1988.
- Aycan, İrfan, Saltanan Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Meâni'l-ahyâr fî ricâli Me'âni'l-âsâr* I-III, tahkik: Muhammed Hasan Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2006.
- _____, *Umdetü'l-kārî fî şerḥi Şaḥîhi'l-Buḥârî* I_XII, Dâru İhyâi-t-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîḥ li-men ḥarrece lehü'l-Buḥârî fî'l-Câmi'i's-şaḥîḥ* I-III, tahkik: Ebû Lübbâbe Hüseyin, Dâru'l-Livâ, Riyad 1986.
- el-Bahrânî, Yusuf b. Ahmed, *Lü'lüetü'l-Bahreyn fî'l-icâzâti ve terâcimi'r-ricâl*, (2. Baskı), tahkik: Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, Müessesetü Âli'l-Beyt, Kum ts.
- Begavî, Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân, *Mu'cemü's-şahâbe* I-V, tahkik: Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Ceknî, Mektebetü Dâru'l-Beyân, Kuveyt 2000.
- Begavî, Ferrâ' Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed, *Me'âlimü't-tenzîl* I-V, tahkik: Abdurrezzak el-Mehdî, Dâru İhyâi- t-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.

Belâzü'rî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-Eşrâf* I-XIII, tahkik: Süheyl Zükâr, Riyâd ez-Ziriklî, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996.

_____, *Fütûhu'l-büldân*, Dâru'l-Hilâl, Beyrut 1988.

Berdîcî, Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh, *Tabakâtü'l-esmâ'i'l-müfrede*, tahkik: Abdo Ali Köşk, Dâru'l-Me'mûn, Dımaşk 1989.

_____, *Tabakâtü'l-esmâ'i'l-müfrede* tahkik: Sekîne eş-Şihâbî, Talâs li'd-Dirâsât ve't-Terceme, 1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şerî'a* I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1405.

_____, *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*, tahkik: Ahmed İsâm el-Kâtib, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût 1981.

_____, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr* I-VII, tahkik: Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (3. baskı), tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *el-Bahrü'z-zehhâr* I-XVIII, tahkik: Mahfûzurrahman Zeynüllah-Âdil b. Sa'd-Sabri Abdülhâlik, Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, Medine 2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Kitâbü'd-du'afâ'i's-şagîr*, tahkik: Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim, Mektebetü İbn Abbas, 2005.

_____, *Muhtasar el-Câmi'u's-şahîh* I-VI, (3. baskı), tahkik: Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987.

_____, *et-Târîhu'l-kebîr* I-VIII, Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, tahkik: Muhammed Abdulmu'îd Hân, Haydarabad ts.

_____, *et-Târîhu'l-evsaf* I-IV, tahkik: Teysîr b. Sa'd, Dâru'r-Rüşd, Riyad 2005.

_____, *et-Târîhu's-şagîr*, tahkik: Mahmud İbrahim Zâyid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl, *İthâfü'l-hıyere bi-zevâ'idü'l-mesânîdi'l-aşere* (*Zevâidu 'aşereti mesânid 'ale'l-kütübi's-sitte: Ebû*

Dâvûd et-Tayâlisî, Müsedded b. Müserhed, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, İshak b. Râhûye, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, İbn Ebû Ömer, Abd b. Humeyd, Hâris b. Ebû Üsâme, Ahmed b. Menî', Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî), Dâru'l-Vatan, 1999.

Bürri, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdillâh et-Tilimsânî, *el-Cevhera fî nesebi'n-nebiyyi ve ashabihî'l-aşera* I-II, tahkik: Muhammed et-Tûnecî, Dâru'r-Rifâî, Riyad 1983.

el-Câbirî, Âmir, "Maqtelu Ebî Miḥnef el-Ezdî el-Kûfî", *Mecelletü'l-İslâhi'l-Hüseynî*, 5 (2) 2013.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, *el-Beyân ve't-tebyîn* I-III, Dâru'l-Hilâl, Beyrut 2002.

_____, *Kitâbü'l-Ḳavl fî'l-biğâl*, (2. Baskı), Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1997

_____, *er-Resâ'ilü'l-siyâsiyye*, Dâru Hilal, Beyrut ts.

el-Celâlî, Muhammed Rızâ el-Hüseynî, *el-Menhecü'r-ricâlî ve'l-'amelu'r-râid fî'l-mevsû'ati'r-ricâliyye li-seyyidi't-tâifeti Âyetullah el-'Uzmâ el-Bürücerdî*, (2. Baskı), Merkezü'l-Ebhâs ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye-Bustânu'l-Kitâb, Kum, 2001.

el-Cemel, Hasan Sâid Mahmûd, *Mevki'atü'l-ricâlî'l-Ḥarre*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Birzeit Üniversitesi, Filistin 2006.

Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ et-Temîmî, *Dîvânü Cerîr*, Matba'atü Dâri Beyrut, Beyrût 1986.

el-Cibûrî, Kâmil Semân, "Ebû Miḥnef Lut b. Yahyâ el-Ezdî el-Kûfî", *Mecelletü Havliyyeti'l-Kûfe*, (1), 2011.

Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî, *Aḥvâlü'r-ricâl*, tahkik: Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Hadîs Akademi, Faysalabad ts.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *el-Mü'telif ve'l-muḥtelif* I-V, Tahkik: Muvaffak b. Abdullâh b. Abdulkadir, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1986.

_____, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, tahkik: Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî, Mecelletü'l-Câmi'atü'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Medine 1983.

Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân, *Kitâbü'l-Mücâlese ve cevâhiri'l-ilm* I-X, tahkik: Meşhur b. Hasan Âl Selman, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbârü't-tıvâl*, tahkik: Abdülmunim Âmir, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1960.

ed-Dûrî, Abdulazîz, *Neş'etü 'ilmi't-Târîh*, Merkezü Zâyid li't-Türâs ve't-Târîh, 2000.

Ebû Abdullah Muhammed b. Yahya b. Muhammed b. Yahya el-Eş'arî el-Endelüsî, *et-Temhîd ve'l-beyân fî maqtali's-şehîd Osmân*, tahkik: Mahmud Yusuf Zâyid, Dâru's-Sekâfe, Doha 1984.

Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târîh*, (2. Baskı), tahkik: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, Dımaşk-Beyrut 1977.

Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. el-Yezîd, *es-Sünne* I-VII, (2. Baskı), tahkik: Atiyye b. Atîk ez-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyad 1994.

Ebû Mihnef, *Ahbâru'l-Cemel*, tahkik: Kays b. Behced el-Attâr, el-Atabetü'l-Hüseyniyye, Bagdat 2017

Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el-'Avâşım mine'l-kavâşım fî tahkîki mevâkıfi's-şahâbe ba'de vefâti'n-nebî*, (2. Baskı), tahkik: Muhibbüddin el-Hatîb – Mahmûd Mehdî el-İstanbûlî, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1987.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *İcâbâtühû 'alâ su'âlâti Ebî 'Ubeyd Muhammed b. 'Alî b. 'Osmân el-Âcurrî*, tahkik: Muhammed Ali Kâsım el-Ömerî, Medine İslam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Dekanlığı, Medine 1983.

_____, *es-Sünen* I-IV, tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ts.

Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *el-Muhtelefu fihim* tahkik: Abdurrahim b. Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1999.

- Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa* I-VIII, tahkik: Muhammed Avad Mur'ib, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.
- Ebû Mihnef, Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef el-Ezdî el-Gâmidî, *Vağ'atü't-Ṭaf*, tahkik: Muhammed Hâdî Yûsufî el-Garavî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum ts.
- _____, *Maḳtelü'l-Hüseyn*, (2. Baskı), tahkik: Hasan el-Gifârî, Matba'atü İlmiyye, Kum 1945.
- Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd el-Ezdî, *el-Mü'telif ve'l-muḥtelef fî esmâ'î naḳaleti'l-ḥadîs* I-II, tahkik: Müsennâ Muhammad Hamîd eş-Şemrî-Kays Abd İsmail et-Temîmî, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2007.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Hilyetü'l-evliyâ'*, Sa'ade Mısır 1974.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Ma'rifetü's-şahâbe* I-VII, tahkik: Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyad 1998.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Târîhu İsbahân* I-II, tahkik: Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990.
- Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen* I-II, tahkik: Habîburrahmân el-A'zâmî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1985
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Ġarîbü'l-ḥadîs* I-IV, tahkik: Muhammed Abdulmu'îd Hân, Matbaatü Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad 1964.
- Ebû Ya'lâ, Ebû Ali Ahmed b. Ali b. Müsennâ b. Yahya b. İsa et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Müsned* I-XIII, tahkik: Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Me'mûn, Dımaşk 1984.
- Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *Kitâbü'l-Âşâr*, tahkik: Ebû'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts.
- Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh, *et-Târîh*, tahkik: Şükrullah Nimetullah el-Kûcânî, Mecme'u'l-Lugati'l-Arabiyye, Dımaşk ts.
- Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî, *er-Riyâzü'n-naḳire fî menâkıbi'l-aşere* I-IV, (2. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

- Ebü'l-Alâ Muhammed Abdürrahman b. Abdurrahim el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi bi-şerhi câmi'i-t-Tirmizî* I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî, *Kitâbü'l-Miḥan*, tahkik: Ömer Süleyman el-Akîlî, Dâru'l-Ulûm, Riyad 1984.
- Ebü'l-Bekâ Hibetullah Muhammed b. Nimâ el-Hillî, *el-Menâkıbü'l-mezîdiyye fî aḥbâri'l-mülûki'l-Esediyye* I-II, tahkik: Muhamed Abdulkadir Huraysat-Salih Musa Derâdike, Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadîse, Amman 1984.
- Ebü'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr el-Minkârî, *Kitâbü vaḳ'ati Şıffîn*, (2. Baskı), tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, el-Müessesetü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, 1962.
- Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *el-Eḡānî* I-XXIV, (2. Baskı), tahkik: Semîr Câbir, Dâru'l-Fikr, Beyrût ts.
- Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût ts.
- Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Ezdî, *Zikru ism külli şaḥâbiyyîn mimmen lâ eḥa lehû yüvâfıku ismühû*, tahkik: Ziyâü'l-Hasen Muhammed es-Selefi, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1985.
- Ebü'l-Fidâ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, *el-Muḥtaşar fî târihi'l-beşer* I-IV, el-Matba'atü'l-Hüseyniyyetü'l-Mısriyye, ts.
- Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm* I-VII, tahkik: Ömer Abdüsselam es-Selâmî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrût 2000.
- Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî et-Taberî er-Râzî, *Şerḥu uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* I-IV, (8. Baskı), tahkik: Ahmed b. Sa'd b. Hamd el-Gâmidî, Dâru Tayyibe, Suudi Arabistan 2003.
- Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim el-Kelâî, *el-İktifâ' fî (bimâ teḍammenehû min) meḡâzî Resûlillâh ve's-selâseti'l-ḥulefâ'* I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999.

- Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmi' u'l-uşûl li-ehâdîşi'r-Resûl*, tahkik: Abdulkâdir el-Arnaût, Beşîr Uyûn, Mektebetü'l-Hulvânî, ts.
- Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî, *Tabakâtü'l-muhaddîsin bi-İsfahân ve'l-vâridîne 'aleyhâ* I-IV, (2. Baskı), tahkik: Abdülgafûr Abdilhak Hüseyin el-Belûşî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992.
- Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah b. Büreyde el-Mevsili el-Ezdî, *Kitâbü zikri ismi külli şahâbiyyin revâ 'an Rasûlillah emran ev nehyen ve min ba'dihi mine't-tâbi'in ve gayrihim mimmen lâ eḡ lehü yüvâfıku ismehü min neḡaleti'l-hadîs min cem'i'-emşâr*, tahkik: Ebû Şâhid Ziyaüddin Hasan Muhammed es-Selefi, Dâru İbn Hazm.
- Fâlûcî, Ekrem b. Muhammed el-Eserî, *el-Mu'cemü's-şagîr li-ruvâti'l-İmam İbn Cerîr et-Taberî*, I-II, Dâru'l-Eseriyye, Ürdün, Dâru İbn Affân, Kahire ts.
- _____, *Mu'cemü şuyûhi't-Taberî*, takdim: Bâsim b. Faysal el-Cevâbire, Selîm b. İd el-Hilâlî, Ali b. Hasan el-Halebî, Muhammed b. Abdürrezzak er-Raûd, Meşhûr b. Hasan Selman, Dâru'l-Eseriyye, Ürdün, Dâru İbn Affân, Kahire 2005.
- Fâris, Nureddin Hasan, *Şûretü'l-Haccâc b. Yûsuf es-Şekafî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necâh Üniversitesi Yüksek Öğrenim Fakültesi, Nablus 2015.
- Fâsî, Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî, *Şifâ'ü'l-ğarâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm* I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân, *el-Ma'rife ve't-târîḡ* I-III, (2. Baskı), tahkik: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Müstaşfâ fi 'ilmi'l-uşûl*, tahkik: Muhammed Abdüsselâm Abdüşşafi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Hâkim el-Kebîr, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisâbü'rî, *el-Esâmî ve'l-künâ* I-IV, tahkik: Yûsuf b. Muhammad ed-Dahîl, Dâru'l-Gurabâ, Medine 1994.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn* I-IV, tahkik: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990

Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed, *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn)* I-III, (2. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2006.

Hallâf, Hişâm b. Abdülaziz, *et-Ta'rîf bi- 'ilmi'l- 'ilel*, Riyad 2003.

Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezîd, *Kitâbü's-Sünne* I-VII, (2. Baskı), tahkik: Atiyye b. Atîk ez-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyad 1994.

el-Hamd, Abdullah Halef, "el-İsnâd ve ehemmiyyetühü fî nakdi't-târîh", *Mecelletü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, Divânu Vakfî's-Sünnî Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, (28), 31 Aralık 2012.

el-Hârizmî, Ebü'l-Müeyyed Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî Ahtab, *Maḳtelü'l-Ḥüseyn*, tahkik: Şeyh Muhammed es-Semâvî, Mektebetü'l-Müfid, Kum 1997.

Haşim Yahya el-Mellâh, *el-Vasîṭ fî's-s'ireti'n-nebeviyye ve'l-ḥilâfeti'r-râşide*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2006.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Faḳîh ve'l-mütefaḳḳih* I-II, (2. Baskı), tahkik: Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Garâzî, Dâru İbnü'l-Cevzî, Demmâm 2000.

_____, *Târîḥu Bağdâd ve züyûluhu (el-Muḥtaşarü'l-muḥtâc ileyhi min Târîḥi İbni'd-Dübeyşî, Zeylû Târîḥi Bağdâd, el-Müstefâd min Zeyli Târîḥi Bağdâd, er-Redd 'alâ Ebî Bekr el-Haḳîb el-Bağdâdî)* I-XXIV, tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, tahkik: Muhammed Ali Şâhin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1994.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Buḡyetü'l-bâḥiş 'an zevâ'idü Müsnedi'l-Hâriş*, tahkik: Mus'ad Abdülhamid es-Sa'denî, Dâru't-Talâi' ts.

_____, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id* I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1992.

- Himyerî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî, *el-Emâlî fî âsâri’s-şahâbe*, tahkik: Mecdî es-Seyyid İbrâhîm, Mektebetü'l-Kur‘ân, Kahire ts.
- el-Hûî, Âyetullah Seyyid Ebü'l-Kâsım, *Mu‘cemu ricâli’l-hadîs*, Merkezu Neşri Âsâru’s-Şîa, Matbaatü’n-Numûne, Kum ts.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh, *el-Cem‘ beyne’s-Şahîhayn* I-IV, (2. Baskı), tahkik: Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2002.
- İbn A‘sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî el-Ahbârî, *Kitâbü’l-Fütûh*, tahkik: Ali Şîrî, Dâru’l-Advâ, Beyrût 1991.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *el-İstî‘âb fî ma‘rifeti’l-aşhâb* I-IV, tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Cîl, Beyrût 1992.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-İkdü’l-ferîd* I-VIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1983.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du‘afâ’i’r-ricâl*, tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammad Muavviz, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Arrâk, Ebü’l-Hasen Nûruddîn (Sa‘düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dımaşkî, *Tenzîhü’s-şerî‘ati’l-merfû‘a ‘ani’l-aḥbâri’s-şeni‘ati’l-mevzû‘a*, tahkik: Abdulvehhâh Abdullâtif vd., Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1979.
- İbn Asâkir, Ebü’l-Yümn Abdüssamed b. Abdilvehhâb b. el-Hasen ed-Dımaşkî, *İthâfû’z-zâ‘ir ve iṭrâfû’l-muḳîmi’s-sâ‘ir*, tahkik: Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, Şeriketü Dâru’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam ts.
- _____, *Târîhu medîneti Dımaşk* I-LXXX, tahkik: Amr b. Garama el-Amrî, Dâru’l-Fikr, 1995.
- İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Muḥteseb fî tebyîni vüçûhi şevâzzî’l-kırâ‘ât ve’l-izâḥ ‘anhâ* I-II, el-Meclisü’l-A‘lâ li’s-Şuûni’l-İslâmiyye, 1999.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî, *el-İştikāk*, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1991.

İbn Ebü'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, tahkik: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1967.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-meşânî* I-VI, tahkik: Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dâru'r-Râye, Riyad 1991.

_____, *Kitâbü's-Sünne* I-II, tahkik: Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1980.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1952.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Münemmağ fî aḥbâri Kureys*, tahkik: Hurşid Ahmed Faruk, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muḥabber*, tahkik: Ilse Lichtenstädter, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şaḥîhi'l-Buḥârî* I-XIII, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1959.

_____, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe* I-VIII, tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammad Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1415

_____, *el-İşâr bi-ma'rifeti ruvâti'l-Âşâr*, tahkik: Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992.

_____, *Lisânü'l-Mizân* I-X, tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

_____, *el-Meḥâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniye* I-XIX, tahkik: Sa'd b. Nâsir b. Abdülaziz, Dâru'l-Âsime, 1998.

_____, İbn Hacer, *Nüzhetü'l-elbâb fî'l-elkâb* I-II, tahkik: Abdülazîz b. Muhammed es-Sedîdî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989.

_____, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*, tahkik: Abdullah b. Dayfullah er-Rahîî, Matbaatü Sefîr, Riyad 2001.

_____, *Ta'cîlû'l-menfe'a bi-zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erba'a* I-II, tahkik: İkrâmulâh İmdâdülhak, Dâru'l-Besâir, Beyrut 1996.

_____, *Ta'rîfû ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevşûfîne bi't-tedlîs*, tahkik: Âsım b. Abdullah el-Karyûtî, Mektebetü'l-Menâr, Amman 1983.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb* I-XII, Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1908.

İbn Hadîde, Cemâlüddin Muhammed (Abdullah) b. Ali b. Ahmed b. Abdurrahman b. Hasan el-Ensârî, *el-Mişbâhu'l-muğî fî kitâbi'n-nebiyyi'l-ümmî ve rûsûlihi ilâ mülûki'l-arz min 'arabiyyin ve 'acemî*, I-II, tahkik: Muhammed Azimüddin, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ts.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-ḥaber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarâhüm min-zevî's-sulṭâni'l-ekber*, (2. Baskı), tahkik: Halil Şehhâde, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1988.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* I-VII, tahkik: İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrût 1994.

İbn Hamdûn, Ebû'l-Meâlî Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî el-Bağdâdî, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye* I-X, Dâru Sâdır, Beyrût 1996.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Faṣl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-niḥal* I-V, Mektebetü'l-Hancî, Kahire.

_____, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1962.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-İḥsân fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân* I-XVIII, Tahkik: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.

_____, *eş-Şikât* I-IX, tahkik: Muhammed Abdulmu'îd Hân, Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad 1973.

_____, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-hulefâ'* I-II, (3. Baskı), tahkik: Hâfız Azîz Bey el-Kâdirî vd., el-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrut 1996.

_____, *Kitâbü (Ma'rifeti)'l-mecrûhîn mine'l-muḥaddişîn ve'd-ḍu'afâ' ve'l-metrûkîn* I-III, tahkik: Mahmud İbrahim Zâyd, Dâru'l-Va'y, Halep 1976.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-nebeviyye* I-II, (2. Baskı), tahkik: Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafız eş-Şelebî, Şeriketü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhu, Mısır 1955.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *eş-Şaḥîḥ* I-IV, tahkik: Muhammed Mustafa el-Azamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1975.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *el-Fürûsiyye*, tahkik: Meşhur b. Hasan b. Mahmud, Dâru'l-Endülüs, Hail 1993.

_____, *İ'lâmü'l-muvaḥḩî'in 'an rabbi'l-âlemîn* I-IV, tahkik: Muhammed Abdüsselâm İbrahim, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1991.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kureşî ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, tahkik: Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1988.

_____, *Câmi'u'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-aḩvemi sünen* I-X, (2. Baskı), tahkik: Abdülmelik b. Abdullah ed-Dehîş, Dâru Hıdr, Beyrut 1998.

_____, *İḩtişâru 'Ulûmi'l-ḩadîs*, (2. Baskı), tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût

_____, *es-Sîretü'n-Nebeviyye (el-Bidâye ve'n-nihâye)* tahkik: Mustafa Abdülvâhid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1976.

_____, *et-Tekmîl fî ma'rifeti's-şikât ve'z-ḩu'afâ' ve'l-mecâhîl* I-IV, tahkik: Şâdî b. Muhammad b. Sâlim Âl-Nu'mân, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Sana'a 2011.

- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî uşûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed* I-II, (2. Baskı), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2002.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse* I-II, Tahkik: Halil el-Mansûr Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997.
- _____, *el-Ma'ârif*, (2. Baskı), tahkik: Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısriyye li'l-Kitâb, Kahire 1992.
- _____, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, (2. Baskı), el-Mektebü'l-İslamî, 1999.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, *es-Şikât mimmen lem yeka' fi'l-kütübi's-sitte* I-IX, tahkik: Şâdî b. Muhammad b. Sâlim Âl-Nu'mân, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Sana'a 2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen* I-II, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb* I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab* I-XV, (3. baskı), Dâru Sâdır, Beyrût 1993.
- _____, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk* I-XXIX, tahkik: Rûhiyye en-Nehhâs vd., Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1984.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî, *Ricâlü Şahîhi Müslim* I-II, tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1986.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî, *Fethü'l-bâb fî'l-künâ ve'l-elkâb*, tahkik: Ebû Kuteybe, Muhammed el-Faryâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1996.
- İbn Meymûn, Ebû Gâlib Muhammed b. Mübârek b. Muhammed, *Münteha't- taleb* I-IX, tahkik: Muhammed Nebîl Tarîfî, Dâru Sâdır, Beyrût 1999.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hâzin, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem* I-VII, tahkik: Ebü'l-Kâsım İmâmî, Tahran 2000.

İbn Nâsirüddin, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *Tavzîhu'l-Müştebih fî zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elķābihim ve künâhüm* I-X, tahkik: Muhammad Nuaym el-Araksûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.

İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî, *et-Taķyîd li-ma'rifeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânîd*, tahkik: Kemâl Yûsuf el-Hût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1988.

_____, *Tekmiletü'l-İkmâl* I-V, tahkik: Abdülkayyûm Abdürabbinnebi, Ümmülkurâ Üniversitesi, Mekke 1989.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *eṭ-Ṭabaķātü'l-kübrâ* I-VIII, tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990.

_____, *eṭ-Ṭabaķātü'l-kübrâ*, (2. Baskı), tahkik: Ziyâd Muhammed Mansûr, Mektebetü'l-'ulûmi ve'l-hikem, Medine 1987.

_____, *eṭ-Ṭabaķāt (mütemmimü's-şahabe eṭ-ṭabaķātü'r-râbi'a)*, tahkik: Abdulazîz Abdullah es-Selûmî, Mektebetü's-Siddîk, Tâif 1995.

_____, *eṭ-Ṭabaķāt (mütemmimü's-şahabe eṭ-ṭabaķātü'l-hâmise)* I-II, tahkik: Muhammed Sâmil es-Sülemî, Mektebetü's-Siddîk, Tâif 1993.

İbn Saîd el-Mağribî, Ebü'l-Hasen Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Saîd, *el-Muķteṭaf min ezâhiri't-turaf*, Şeriketü Emel, Kahire 2004.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*, I-XI, tahkik: Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2000.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *el-Muḥtelefû fîhim*, tahkik: Abdurrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999.

_____, *Târîhu esmâ'id-ḍu'afâ' ve'l-kezzâbîn*, tahkik: Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî, 1989.

- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, tahkik: Fehîm Muhammad Şeltût, Dâru'l-Fikr, Kum.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi, *el-Muşannef*, tahkik: Saîd el-Lehhâm, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1988.
- İbn Tağrîberdî, Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire* I-XVI, Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî-Dâru'l-Kütüb, Kahire.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Minhâcü's-sünne* I-IX, tahkik: Muhammed Reşâd Sâlim, İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi, Riyad 1986.
- İbn Yûnus, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadeî el-Mısrî, *Târîhu Mısr* I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2000.
- İbn Zebr er-Rebaî, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Rebîa, *Târîhu mevlidi'l-ulemâ' ve vefeyâtihim*, tahkik: Abdullah Ahmed Süleyman, Dâru'l-Âsime, Riyad 1989.
- İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb* I-XII, Tahkik: Süheyl Zükkâr, Dâru'l-Fikr.
- _____, *Zübdetü'l-haleb min târîhi Haleb*, nşr. Halîl Mansûr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1996.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'cem* I-III, tahkik: Abdurrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyad 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Ğarîbü'l-hadîs* I-II, tahkik: Abdulm'utî Emîn el-Kal'acî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1985.
- _____, *Kesfü müşkili hadîsi's-Şahîhayn* I-IV, tahkik: Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Vatan, Riyad.
- _____, *Kitâbü'd-Đu'afâ' ve'l-metrûkîn* I-II, tahkik: Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1985.

_____, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, I-XIX, tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ-Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992.

_____, *Telkîhu fihûmi ehli'l-eşer fî 'uyûni't-târîh ve's-siyer*, Şeriketü Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1997.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Gāyetü'n-Nihāye fî tabakāti'l-kurrâ'* I-III, tahkik: Gotthelf Bergsträsser, Mektebetü İbn Teymiyye, 1932.

İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed, *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs* I-II, tahkik: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb* I-XI, tahkik: Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986.

İbnü'l-Müstevfî, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek el-Lahmî el-Erbîlî, *Târîhu İrbil* I-II, tahkik: Sâmi b. Seyyid Humas es-Sakkâr, Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, Dâru'r-Reşîd, Irak 1980.

İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarî, *Tetimmatü'l-Muḥtaşar fî aḥbâri'l-beşer* I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-târîh*, (2. Baskı), tahkik: Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1994.

_____, *en-Nihāye fî ġarîbi'l-ḥadîs* I-V, tahkik: Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1979.

_____, *Üsdü'l-ġābe fî ma'rifeti's-şahābe* I-VIII, tahkik: Ali Muhammed Muavved-Âdil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

İbnü'l-Mulakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrici eḥâdişi's-Şerḥi'l-kebîr* I-IX, tahkik: Mustafa Ebü'l-Gayt-Abdullah b. Süleyman-Yâsir b. Kemâl, Dâru'l-Hicre, Riyad 2004.

- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, (2. Baskı), tahkik: İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997.
- İbrahim, Yahya, *Merviyyâtü Ebî Miḥneffî tarîḥi't-Ṭaberî*, Dâru'l-Âsime, Riyad.
- el-İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Târîḥu's-ṣiḳât*, Dâru'l-Bâz, 1984.
- el-İrakî, İbnü's-Sübkî, ez-Zebîdî, Taḥrîcû eḥâdîsi iḥyâi 'Ulûmi'd-dîn I-VII, Dâru'l-Âsime, Riyad 1987.
- Kādî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kādî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî, *Teşbîtü delâ'ili'n-nübüvve* I-II, Dâru'l-Mustafa, Kahire.
- Kādî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik* I-VIII tahkik: Muhammed b. Tâvî et-Tancî-Abdülkâdir es-Sahrâvî-Muhammed b. Şerîfe-Saîd Ahmed A'râb, Matbaatü Fadâle, Rabat 1965-1983.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *İrşâdû's-sârî li-şerḥi şaḥîḥi'l-Buḥârî* I-X, (7. baskı), el-Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, Kahire 1905.
- _____, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* I-III, el-Mektebetü'l-Tevfikiyye, Kahire.
- Kehhâle, Ömer b. Rızâ b. Muhammed Raḡîb b. Abdulganî, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Kelâbâzî, Ebü Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî, *el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-ṣiḳa ve's-sedâd* I-II, tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1986.
- Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bîşr, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr* I-II, tahkik: Naci Hasan, Âlemü'l-Kütüb-Mektebetü'n-Nahdari'l-Arabiyye, 1988.
- Kindî, Ebü Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Hafs, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Ḳudât*, tahkik: Muhammed Hasan Muhammed Hasan-Ahmed Ferid el-Mezidî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003.
- Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Baḡdâdî, *Kitâbü'l-Ḥarâc ve şinâ'atî'l-kitâbe*, Dâru'r-Reşîd, Baḡdad 1981.
- el-Kummî, Abbâs, *el-Künâ ve'l-elḳâb* I-III, (5. Baskı), Mektebetü's-Sadr, Tahrân 1929.

Kütübî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dımaşkî, *Fevâtü'l-Vefeyât* I-IV, tahkik: İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrût 1974.

Mâhir Yâsir el-Fahl, *Eşeru ihtilâfî'l-mütûn ve'l-esânîd fi'htilâfî'l-fukaha*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2009.

Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-târîh* I-VI, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Port Said.

el-Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-aḥvâl ve'l-ḥafede ve'l-metâ'* I-XV, tahkik: Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1999.

_____, *Muhtaşarü'l-Kâmil fî ma'rifeti du'afâ'*, tahkik: Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1994.

Ma'hedü Seyyidü's-Şühedâ li'l-Minberi'l-Hüseynî, *Nehḍatü'l-Hüseyn* 4, Dâru'l-Meârifî'l-İslâmiyye, 2016

el-Mamkânî, Abdullah b. Muhammed b. Hasan b. Abdullah, *Tenḳḥhü'l-Mekâl* I-XL, Matbaatü'l-Mürtazâviyye, Necef 1931.

_____, *Muhtaşarü'l-Kâmil fî ma'rifeti du'afâ'i'l-muḥaddişîn li-İbn 'Adî*, tahkik: Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1994.

Mecme'u'l-luḡati'l-'arabiyye bi'l-Ḳâhire, *Buḥûs ve dirâsât fî'l-lehcâti'l-'arabiyye*,

Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd, *el-Müveşşah*, tahkik: Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1995.

Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, *Mürûcû'z-zehab* I-IV, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrur 2005.

_____, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, nşr. Abdullah İsmail es-Sâvî, Dâru's-Sâvî, Kahire.

Milhim, Adnân Muhammed, *el-Müerriḥûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, Dâru't-Talî'a, Beyrut 2001.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-kemâl* I-XXXV, tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.

- _____, *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-e'râf*, (2. Baskı), tahkik: Abddüssamed Şerefeddin, el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, Ebû Abdillâh Alâuddîn, *İkmâlü Tehzîbü'l-kemâl* I-XII, tahkik: Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, el-Fârûku'l-hadîse li't-tibâ'a, Kâhire 2006.
- Muâfâ en-Nehrevânî, Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekerîyyâ b. Yahyâ el-Cerîrî, *el-Celîsü's-şâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâşihu's-şâfi*, tahkik: Abdülkerim Sami el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2005.
- Muallimî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Yemânî, *et-Tenkîl limâ verede fî te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâfîl* I-II, (2. Baskı), tahkik: Nâsirüddin el-Elbânî-Züheyr Şâviş-Abdürrezzak Hamza, el-Mektebü'l-İslâmî, 1986.
- Mukbil b. Hâdi b. Mukbil b. Fâide el-Hemedânî el-Vâdî'î, *icâlû'l-Hâkim fî'l-müstedrek* I-II, (2. Baskı), Mektebetü San'a el-Eseriyye, San'a 2004.
- Murtazâ ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *Tâcü'l-'arûs*, tahkik: heyet, Dâru'l-Hidâye.
- Mustafa, Şâkir, *et-Târîhu'l-Arabî el-Müerrihûn* I-III, (3. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983.
- Mübârekfûrî, Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm, *Mir'âtü'l-mefâtîh şerhi Mişkâti'l-Meşâbih*, (3. Baskı), İdâretü'l-Bühûsi'l-İlmiyye ve'd-Da'veti ve'l-İftâ, Varanasi 1984.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber, *el-Kâmil fî'l-luğa ve'l-edeb* I-IV, (3. baskı) tahkik: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrût 1997.
- Müfid, Şeyh Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî, *Kitâbü'l-Cemel*, Mektebetü'd-Dâverî, Kum.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ'* I-II, tahkik: Abdurrahim b. Muhammed el-Kaşkarî, İslam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Dekanlığı, Medine 1984.

- _____, *el-Müsnedü's-şahîhu'l-muhtaşar bi nakli'l-'adl 'ani'l-'adl 'an Rasûlillah* I-V, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dâru İhyâi-t-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
- el-Mürri, Ebû Zekeriyya Yahya b. Maîn b. Avn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, tahkik: Muhammed Kâmil el-Kisâr, Matbûâtü Mecme'il-Lugati'l-Arabiyye, Şam, 1985.
- Necâşî, Ebû'l-Hüseyn (Ebû'l-Abbâs) Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abbâs en-Necâşî el-Esedî, *Ricâlü'n-Necâşî*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum, 1997.
- Nesâî, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târîhu'l-kebîr* I-IV tahkik: Salâh b. Fethî Hilâl el-Fârûku'l-hadîse li't-tibâ'a, Kâhire 2006.
- _____, *Tesmiyetü meşâyihî Ebî 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb 'Ali en-Nesâî ve zikru'l-müdellesîn*, tahkik: Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avnî, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke 2002.
- _____, *Kitâbü'd-Đu'afâ' ve'l-metrûkîn* tahkik: Mahmud İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'y, Halep 1976.
- _____, *es-Sünenü'l-Kübrâ* I-VI, tahkik: Abdülgaaffar Süleyman el-Bendârî-Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1991.
- _____, *el-Müctebâ mine's-sünen* I-IX, (2. Baskı), tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Halep 1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* I-XVIII, (2. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1972.
- _____, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât* I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût
- Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâi el-Mervezî, *el-Fiten ve'l-melâhim* I-II, tahkik: Semîr Emîn ez-Züheyri, Mektebetü't-Tevhîd, 1991.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* I-XXXIII, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 2002.
- Ömerî, Ekrem b. Ziya, *'Aşru'l-hil'afeti'r-râşide mühâveletün li-naqdi'r-rivâyeti't-târîhiyye vifka menheci'l-muhaddişîn*, Mektebetü'l-Ubeykân, Medine 1993.

- Rebeî, Ebû Süleymân Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Rebîa b. Süleymân, *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, tahkik: Abdullah Ahmed Süleymân el-Hamd, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1989.
- Recâî, Abdullah, *Ebû Miḥnef el-Ezdî ve kıyâmu 'Âşurâ*, Merkezu Tahkikâti Rayanhay Kaimiye, İsfehân.
- Rûdânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân, *Cem'u'l-fevâ'id min Câmi'i'l-uşûl ve Mecma'i'z-zevâ'id* I-IV, tahkik: Ebû Ali Süleyman b. Derî, Mektebetü İbn Kesîr-Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* I-XXIX, tahkik: Ahmed el-Arnaût-Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.
- Safiyüddin Ahmed b. Abdullah b. Ebi'l-Hayr b. Abdülalîm el-Hazrecî, *Hulaşatü tezhîbi tezhîbi'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, (5. Baskı), tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâir, Beyrut 1995.
- es-Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed, *Emîru'l-mü'minîn el-Ḥasan b. 'Alî*, Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, Mısır 2004.
- _____, *Esmâ'l-meṭâlib fî sîreti emîri'l-mü'minîn 'Ali b. Ebî Tâlib* I-II, Mektebetü's-Sahabe, Şârika 2004.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-mugîs bi-şerḥi Elfiyyeti'l-ḥadîs* I-III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1982.
- Seyf b. Ömer el-Esedî et-Temîmî, *el-Fitne ve vaḳ'atü'l-Cemel*, (7. baskı), tahkik: Ahmed Râtib Armûş, Dâru'n-Nefâis, 1993.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân* I-XXIII, tahkik: Ammâr Rihâvî vd., er-Risâletü'l-Âlemiyye, Dimaşk.
- _____, *Tezkiretü havâşsi'l-e'imme fî ḥaşâ'ışı'l-e'imme*, tahkik: Âmir Neccâr, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2008.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Câmi'u'l-eḥâdîs (Cem'u'l-cevâmi', Künûzü'l-ḥaḳâik, el-Fethu'l-kebîr)* I-XIII, editör: Ali Cuma.

- _____, *Esmâ 'ü'l-müdellesîn*, tahkik: Mahmud Muhammed Nassâr, Dâru'l-Cîl, Beyrut.
- _____, *Hüsnü'l-muhâdara* I-II, tahkik: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1967.
- _____, *Târîhu'l-hulefâ*, tahkik: Hamdi ed-Demirdaş, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 2004.
- _____, *'Ukûdü'z-zeberced 'alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed fî i'râbi'l-hadîs*, tahkik: Hasan Musa eş-Şâir, Mecelletü'l-Câmiati'l-İslamiyye bi'l-Medine.
- eş-Şâl, Ahmed Halil, *Eşeru'l-vaz 'fî rivâyeti't-târîh ve tefsîrihi*, Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Port Said, 2016
- eş-Şenfâ, Sa'd Raşid İvaz, *el-Cerh ve't-Ta'dîl 'inde's-Şi'ati'l-İmâmiyye*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi Yüksek Araştırmalar Enstitüsü, 2008.
- Şerîfî, Şeyyid Ali Mîr, *Ebû Mihnef Buzürgterîn Müerrihi Âşurâ*, Matbaatü Bicâ-Bi Nâm.
- Şinkitî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr, *Müzekkire fî uşûli'l-fıkh*, (5. Baskı), Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, Medine 2001.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr* I-XXV, (2. Baskı), tahkik: Hamdi Abdulmecîd b es-Selefi, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1983.
- _____, *el-Mu'cemü's-sağîr* I-II, tahkik: Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1985.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1986.
- _____, *el-Müntehab min Kitâbi Zeyli'l-Müzeyyel*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Menşûrât, Beyrut.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *Şerhu müşkili'l-âşâr* I-XVI, Tahkik: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.

et-Tahrânî, Agâ Büzürg, *Tabakâtü A 'lâmi 'ş-Şî'a Nevâbiğu'r-rüvâti fî rivâyeti'l-kitâb*, tahkik: Ali Taki Fenervî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1971.

Târî, Celîl, *Haqâikü's-Sakîfe fî dirâseti rivâyeti Ebî Mihnef*, el-Mecme'ul-İlmî li Ehli'l-Beyt.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *el-Müsned* I-IV, tahkik: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr li't-tibâ'a, Kâhire 1999.

Temîmî, Ebû Süleyman Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman en-Necdî, *Cevâbü ehli's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi 'ş-Şî'ati ve 'z-Zeydiyye*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1991.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *es-Sünen* I-V, (2. Baskı), tahkik: Ahmed Muhammad Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbaki-İbrâhim Utve Avd, Şeriketü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhu, Mısır 1975.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, (2. Baskı), tahkik: Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

el-Ukaylî, Hasan Mendîl Hasan, "Mevkifu'l-İmâm el-Hüseyn min Bey'ati Yezîd (Teemmülât fî rivâyeti Ebû Mihnef el-Ezdî)", *Mecelletü'l-Külliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmia*, 43 (5).

Üşmûnî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Îsâ b. Yûsuf, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik* I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.

Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, <http://www.alwarraq.com>

Yâfîî, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yemenî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, nşr. Halil el-Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997.

Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *et-Târîh* (ed-Dûrî rivayeti) I-IV, tahkik: Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke 1979.

_____, *et-Târîh* (Osman ed-Dârimî rivayeti) tahkik: Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Dâru'l-Me'mûn, Dımaşk.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdeba'* (*İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*) I-VII, tahkik: İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.

Yâverî, Muhammed Cevâd, "Maḳteli Negârî Şiiyyân", *Mecelletü Târihi'l-İslâm*, 32 (8), 1964.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ed-Dîmaşkî, *el-İber fî ḥaberi men ḡaber* I-IV tahkik: Ebû Hacer Muhammad es-Said Zaḡlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût

_____, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte*, tahkik: Muhammad Avvâme-Ahmed Muhammad Nemr el-Hatib, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1992.

_____, *Mîzânü'l-i'tidâl fî naḳdi'r-ricâl* I-IV, tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963.

_____, *el-Muḡnî fî'd-du'afâ'* I-II, tahkik: Nureddin Itr, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1987.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* I-XVIII, Dâru'l-Hadîs, 2006.

_____, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* I-XV, tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

_____, *Tezkiretü'l-huffâz* I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Fâ'ik fî ḡarîbi'l-ḥadîs* I-IV, (2. Baskı), tahkik: Ali Muhammad el-Becâvî-Muhammad Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

_____, *Esâsü'l-belâḡa* I-II, tahkik: Muhammad Bâsil Uyûnussûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh eş-Şâfiî, *en-Nüket 'alâ Muḳaddimeti İbni's-Şalâḥ* I-III, tahkik: Zeynülâbidîn b. Muhammed, Advâü's-Selef, Riyad 1998.

Zerkî, Âdil b. Abdüşşekûr b. Abbas, *Ḳavâ'idü'ilel ve ḳarâinü't-tercîḥ*, Dâru'l-Muhaddis, 2004.

ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A 'lâm*, (15. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Zübeyrî, Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdullah, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, (3. Baskı), tahkik: Evariste Lévi-Provençal, Dâru'l el-Ma'ârif, Kahire.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'l-Muvaţta'* I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Bakhtyar MOHAMMED
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	